Robert Nozick

ANARCHIJA, VALSTYBĖ IR UTOPIJA

ALK Eugrimas

Robert Nozick

ANARCHIJA, VALSTYBĖ IR UTOPIJA

Robert Nozick

ANARCHIJA, VALSTYBĖ IR UTOPIJA

Iš anglų kalbos vertė
Dr. ALGIRDAS DEGUTIS

Vilnius • Eugrimas • 2003

UDK 321.6
No-187

Versta iš:
Robert Nozick, *Anarchy, State, and Utopia*, Basic Books, Inc., 1974
First published in the United States by Basic Books,
A Subsidiary of Perseus Books L.L.C.

Vertė
dr. *Algirdas Degutis*
Kultūros, filosofijos ir meno institutas

Leidinys išleistas su Atviros Lietuvos fondo
ir Atviros visuomenės instituto Budapešte
Vertimų projekto parama

This edition published with support from the Open Society Fund-Lithuania,
and from the CEU Translation Project of the Open Society
Institute-Budapest

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-501-50-2

TURINYS

PRATARMĖ

Individai turi teises, ir yra dalykų, kurių jų atžvilgiu negali daryti joks asmuo ar asmenų grupė (nepažeisdama jų teisių). Šios teisės yra tokios stiprios ir plačios, kad kyla klausimas, kas leistina, jeigu apskritai kas nors leistina, daryti valstybei ir jos pareigūnams. Kiek erdvės valstybei palieka individų teisės? Valstybės prigimtis, jos teisėtos funkcijos ir jos pagrindimas, jeigu jis apskritai įmanomas, bus pagrindinė šios knygos problema; ją svarstydami patenkame į plačią tarpusavyje susijusių temų įvairovę.

Mūsų pagrindinė išvada bus tai, kad minimali valstybė, apsiribojanti siauromis gynimo nuo prievartos, vagystės, apgaulės, sutarčių netesėjimo ir t.t. funkcijomis, yra pateisinama; kad bet kokia platesnių galių valstybė žeistų individų teisę nebūti prievartaujamiems ir todėl būtų neteisėta; ir kad minimali valstybė yra ne tik teisinga, bet ir patraukli. Iš čia išplaukia, jog valstybei neleistina, jog savo prievartinį aparatą naudotų tam, kad vieni piliečiai padėtų kitiems arba draustų tą žmonių veiklą, kuria jie siekia *savo pačių* gerovės arba saugumo.

Nors į šiuos tikslus užkertame tik prievartinius kelius ir paliekame atvirą savanoriškumo kelią, daugelis žmonių iškart atmes mūsų išvadas, nes žino, kad jie *nenori* pripažinti doktrinos, kuri atrodo tokia bejausmė kitų žmonių poreikiams ir kančioms. Šią reakciją gerai žinau, nes tai buvo ir mano reakcija, kai ėmiau svarstyti tokias pažiūras. Nenoriai, veikiamas įvairių apmąstymų bei argumentų, galiausiai suvokiau, kad mane pradeda įtikinti libertarinės (taip dabar jos dažniausiai vadinamos) pažiūros. Šioje knygoje liko nedaug mano ankstesnio pasipriešinimo ženklų. Veikiau joje dėstomi šią poziciją ginantys argumentai mėginant juos pateikti įtaigiausiu būdu. Todėl rizikuoju sulaukti dvejopų kaltinimų: dėl to, kad laikausi šios pozicijos, ir dėl to, kad mėginu ją ginti.

Mano ankstesnio pasipriešinimo pėdsakų čia taip mažai todėl, kad išnyko pats pasipriešinimas. Ilgainiui pripratau prie šių pažiūrų ir jų išvadų, tad dabar visą politikos sritį matau jų šviesoje. (Ar turėčiau pasakyti, kad jos man leidžia permatyti politikos sritį?) Kadangi daugelis žmonių, kurie laikosi šios pozicijos, laikosi gana siaurų ir nelanksčių pažiūrų ir, paradoksalu, priešiškai žvelgia į laisvesnes gyvenimo formas, dabar, kai mano natūralios reakcijos atitinka teoriją, atsiduriu gana blogoje draugijoje. Nesu patenkintas tuo, kad dauguma mano pažįstamų ir gerbiamų žmonių su manimi nesutinka, nes esu atsikratęs blogo įpročio erzinti ar stulbinti žmones tvirtais argumentais, ginančiais pažiūras, kurios jiems nepriimtinos.

Rašau tokiu stiliumi, kokiu paprastai rašomi šiuolaikiniai filosofiniai epistemologijos ar metafizikos darbai: skaitytojas čia ras sudėtingų argumentų; tezių, kurias griauna neįtikėtini kontrpavyzdžiai; neįtikėtinų teiginių; mįslių; abstrakčių struktūrinių sąlygų; iššūkių rasti kitą teoriją, suderinamą su ta pačia faktų aibe; stebinančių išvadų ir t. t. Nors tai (tikiuosi) žadina intelektą, kai kuriems žmonėms gali atrodyti, jog etikos ir politinės filosofijos tiesos yra per daug rimtos ir svarbios, kad jas galima būtų atrasti naudojant tokius įmantrius įrankius. Ir vis dėlto gali būti, kad tiesa etikoje atrandama judant mums neįprastais mąstymo takais.

Vyraujančioms pažiūroms kodifikuoti arba pripažintiems principams aiškinti nereikia sudėtingų argumentų. Kartais manoma, jog kitų pažiūrų trūkumas atskleidžiamas vien tuo, kad parodomas jų nesuderinamumas su pažiūromis, kurių atkakliai laikosi skaitytojas. Tačiau požiūris, kitoks negu skaitytojo, negali savęs apginti vien nuoroda į tai, kad vyraujantis požiūris yra nesuderinamas su *juo*! Veikiau tą vyraujantį požiūrį jis turi padaryti didžiausio intelektinio išbandymo ir spaudimo objektu – naudoti kontrargumentus, atskleisti gilumines jo prielaidas, pateikti galimas situacijas, kur jo vediniai nepriimtini net jo šalininkams.

Net tas skaitytojas, kurio neįtikins mūsų argumentai, turi suvokti, jog gindamas savo poziciją jis geriau ją išsiaiškins ir pagilins. Be to, norėčiau tikėti, jog intelektinis sąžiningumas reikalauja, kad bent kartkartėmis mėgintume judėti ne išvaikščiotais takais ir svarstyti argumentus, neigiančius mūsų pažiūras. Kaip kitaip galėtume būti tikri, kad einame teisingu keliu? Skaitytojui turbūt reikėtų priminti, jog in-

telektinis sąžiningumas kelia ir tam tikrų pavojų; argumentai, kurie iš pradžių atrodo tik kaip įdomios intelektinės pratybos, galiausiai gali tapti įtikinami ar net natūralūs ir intuityviai akivaizdūs. Tik atsisakymas klausyti gali mus apsaugoti nuo tiesos pagundų.

Šios knygos turinį sudaro konkretūs argumentai; vis dėlto galiu glaustai nurodyti, ko skaitytojas gali tikėtis. Kadangi pradedu nuo griežtos individo teisių formuluotės, turiu rimtai traktuoti anarchizmo tezę, kad valstybė, tam tikroje teritorijoje disponuodama jėgos naudojimo monopoliu, neišvengiamai pažeidžia individų teises ir todėl pačia savo prigimtimi yra amorali. Atremdamas šią tezę argumentuoju, jog valstybė atsirastų iš anarchijos (kaip ją nusako Locke'o prigimtinė būklė) niekam nesiekiant jos sukurti, vykstant tam tikram procesui, kurio eigoje nėra pažeidžiamos jokios individų teisės. Svarstydami šį pagrindinį I dalies argumentą nagrinėsime įvairias temas: pavyzdžiui, kodėl moralės reikalavimai nusako išorinius veiksmo apribojimus, o ne vien tikslus; kaip turėtume elgtis su gyvūnais; kodėl kompleksinių struktūrų kilmės paaiškinimai, apeliuojantys į anoniminius procesus, mums yra intelektualiai patrauklūs; kodėl tam tikri veiksmai yra paprasčiausiai draudžiami, o ne leidžiami su sąlyga, kad nukentėjusiesiems būtų atlyginta patirta žala; klausimą, kodėl nėra prevencinės bausmės teorijos; taip pat įvairius klausimus, susijusius su rizikingų veiksmų draudimu pagal vadinamąjį „sąžiningumo principą"; prevencinio puolimo ir prevencinio sulaikymo temas ir t.t. Šie ir panašūs klausimai keliami mėginant išsiaiškinti valstybės ir anarchijos prigimtį bei jų moralinį pagrindžiamumą.

I dalis pateisina minimalią valstybę; II dalis gina tezę, kad jokia platesnių galių valstybė nėra pateisinama. Toliau joje parodau, jog įvairūs argumentai, kuriais mėginama pateisinti daugiau nei minimalią valstybę, iš tikrųjų jos nepateisina. Atremdamas tezę, kad tokia valstybė yra pateisinama todėl, jog leidžia įgyvendinti paskirstomąjį teisingumą, iškeliu tam tikrą teisingumo teoriją (proprietarinę teoriją*), kuri nereikalauja platesnių galių valstybės, ir, naudodamasis šios teorijos aparatu, analizuoju bei kritikuoju kitas paskirstomojo teisingu-

* Terminu *proprietarinė* mėginame perteikti R. Nozicko termino *entitlement* (*entitlement theory*) prasmę; lietuvių kalboje šiam terminui nėra deramo atitikmens; *proprietarinė* – iš lot. k. *proprietas* – nuosavybė. (Vertėjo pastaba.)

mo teorijas – daugiausiai dėmesio skiriu įtakingiausiai šiuolaikinei teisingumo teorijai, būtent Johno Rawlso teorijai. Be to, kritikuoju ir įvairias kitas doktrinas, teisinančias platesnių galių valstybę, tarp jų lygybės doktriną, pavydo teoriją, darbininkų savivaldos koncepcijas, marksistines išnaudojimo teorijas. (Skaitytojai, kuriems I dalis pasirodys sunki, atras, jog II dalis yra lengvesnė, o jos 8 skyrius lengvesnis už 7 skyrių). II dalis baigiama hipotetiniu aprašymu, kaip galėtų atsirasti platesnių galių valstybė, aprašymu, kuriame tokia valstybė atrodo ne itin patraukliai. Net jeigu minimali valstybė yra vienintelė pateisinama valstybės forma, ji gali atrodyti blanki ir neįdomi; vargiai ar ji gali būti įkvėpimo šaltinis ar tikslas, dėl kurio būtų verta kovoti. Todėl atsigręžiu į įkvėptąją socialinės minties tradiciją – būtent utopijos teoriją – ir mėginu parodyti, jog tai, kas joje turi išliekamąją vertę, yra ne kas kita, kaip minimalios valstybės struktūra. Šio svarstymo eigoje palyginu du visuomenės formavimo būdus – struktūrizavimo ir filtravimo metodus; taip pat pateikiu modelį, kuris leidžia pasinaudoti ekonomikos branduolio idėja, kaip ji naudojama matematinėje ekonomikoje.

Pabrėžtinas mano dėmesys toms išvadoms, kurios prieštarauja daugumos skaitytojų įsitikinimams, gali sudaryti klaidingą įspūdį, jog ši knyga yra savotiškas politinis traktatas. Tačiau taip nėra; tai yra filosofinis tyrimas: jame sprendžiame įvairius tarpusavyje susijusius klausimus (kai kurie iš jų yra įdomūs patys savaime), iškylančius svarstant individo teisių ir valstybės santykį. Čia visiškai tinka žodis „tyrimas“. Vienų nuomone, filosofinių knygų autorius privalo detaliai pergalvoti savo koncepciją, aiškiai suformuluoti jos problemas, nuglaistyti kampus ir pateikti pasauliui užbaigtą ir elegantišką visumą. Tai nėra mano požiūris. Manau, kad mūsų intelektiniame gyvenime yra vietos ir mažiau sisteminiams darbams, kur teikiamos neužbaigtos koncepcijos, spėjimai, atviri klausimai bei problemos, pirminės įžvalgos, ir ne tik pagrindinės argumento idėjos, bet ir šalutinės sąsajos. Ne kiekvienas žodis turi būti galutinis.

Tiesą sakant, mane glumina įprastas filosofinių veikalų pateikimo būdas. Filosofijos veikalai rašomi taip, tarsi jų autoriai manytų, jog jų žodis absoliučiai galutinis nagrinėjamąja tema. Tačiau, žinoma, joks filosofas nemano, kad jis galiausiai su Dievo pagalba atrado tiesą ir aplink ją surentė neįveikiamą tvirtovę. Visi esame kur kas kuklesni. Ir visiškai pagrįstai. Ilgai mąstęs apie savo teikiamą koncepciją filoso-

fas gana gerai suvokia jos silpnąsias vietas, tas vietas, kur per didelį intelektinį svorį yra užkrovęs ant trapių pamatų, arba kur koncepcija lengviausiai užpuolama, bei nepatikrintas prielaidas, kurios jam kelia nerimą.

Viena filosofinės veiklos formų primena daiktų perstumdymą ir mėginimą juos sugrūsti į ribotą tam tikros formos perimetrą. Visi šie daiktai mėtosi aplinkui, ir juos reikia sustumti į šį plotą. Stumiate medžiagą į tą ribotą plotą iš vienos jo pusės, tačiau ji išsikiša kitoje. Perbėgate į kitą pusę, ten išlyginate kyšulį, bet jis vėl išlenda kitur. Ir taip stumiate ir traukiate, apvalinate daiktų kampus, kol galiausiai viskas daugmaž susidėsto reikiamu pavidalu; o kas neįtelpa, nukišate kur nors *toli*, kad nekristų į akis. (Žinoma, ne viskas yra *taip* primityvu: yra dar įtikinėjimas, įkalbinėjimas ir gestų kalba.) *Glaustai:* randate požiūrio tašką, iš kurio daiktai atrodo sudėti tvarkingai, ir skubiai fotografuojate per kuo trumpesnį išlaikymo laiką, kad kas nors vėl nespėtų pernelyg pastebimai išlįsti. Po to skubate į tamsų kambarį, kur retušuojate vaizdo dėmes, plyšius ir įtrūkimus. Tada lieka tik paskelbti nuotrauką kaip tikrąjį daiktų atvaizdą pabrėžiant, jog daiktai negali būti sutalpinti į jokią kitą formą.

Filosofas niekada nesako: „Štai nuo kur pradėjau ir štai kur baigiau; didžiausias mano darbo trūkumas yra tai, kad nuo ten atėjau į čia; o štai čia yra mano didžiausi iškraipymai, sudarkymai, užglaistymai, išsisukinėjimai, perlenkimai, kurių teko griebtis einant nuo ten iki čia; jau neminint dalykų, kuriuos išmečiau ir nuslėpiau arba kurių stengiausi nematyti."

Manau, kad filosofų savo pozicijų silpnųjų vietų nutylėjimas nėra vien filosofinio sąžiningumo dalykas, nors jis *yra* arba bent tokiu tampa, kai suvokiamas. Šis nutylėjimas turi sąsajų su filosofo tikslais jam formuluojant savo pažiūras. Kodėl jis nori viską įtraukti į tą vieną ribotą perimetrą? Kodėl ne kiti perimetrai arba (radikaliau) kodėl daiktai nepaliekami kur buvę? Ką *gauname* sudėję viską į vieną perimetrą? Kodėl to siekiame? (Nuo ko mus tai apsaugo?) Tikiuosi, būsimuose darbuose man nepavyks tylomis apeiti šių gilių (ir bauginančių) klausimų.

Tačiau čia į šiuos klausimus dėmesį atkreipiu ne todėl, kad šiam darbui jie yra aktualesni nei kitiems filosofiniams darbams. Manau, kad tai, ką šioje knygoje sakau, yra tiesa. Tai nereiškia, kad atsiimu tik ką pasakytus žodžius. Veikiau noriu jums atiduoti viską, ką turiu: ne

tik idėjas, įsitikinimus ir argumentus, bet ir abejones, dvejones bei netikrumą.

Tuose savo argumentacijos taškuose, kur jaučiu tokį netikrumą, mėginu jį komentuoti ar bent jau atkreipiu skaitytojo dėmesį į tai, kas man kelia abejonių. Iš anksto galiu pripažinti kai kuriuos teorinio pobūdžio rūpesčius. Ši knyga nepateikia nei griežtos individo teisių moralinio pagrindimo teorijos, nei griežtos retribucinės bausmės teorijos formuluotės bei jos pagrindimo, nei griežto trinarės paskirstomojo teisingumo teorijos principų išdėstymo. Daugelis dalykų, kuriuos teigiu, remiasi prielaidomis apie tai, kokiais bendrais bruožais pasižymėtų šios teorijos, jeigu jos būtų deramai išrutuliotos. Šiomis temomis norėčiau kai ką parašyti ateityje. Jeigu taip bus, tai būsimoji teorija neabejotinai skirsis nuo tos, kurią dabar įsivaizduoju, o tai pareikalaus čia pateikiamos struktūros modifikacijų. Būtų neprotinga tikėtis, kad sėkmingai atliksiu visas šias fundamentalias užduotis; tačiau lygiai taip pat būtų neprotinga tylėti, kol jos nėra atliktos. Galbūt ši knyga paskatins ir kitus prisidėti prie šių pastangų.

PADĖKA

Pirmieji devyni šio darbo skyriai buvo parašyti 1971–1972 m., kai dirbau Palo Alto Elgsenos mokslų aukštesniųjų studijų centre – minimaliai struktūrizuotoje akademinėje institucijoje, vos ne individualistinės anarchijos buveinėje. Esu nuoširdžiai dėkingas Centrui ir jo personalui už kūrybai palankią aplinką. 10 skyrius pranešimo forma buvo pateiktas simpoziume „Utopija ir utopizmas", kurį 1969 m. surengė Amerikos filosofinės asociacijos Rytų padalinys; kai kurios to pranešimo idėjos panaudotos ir kituose skyriuose. Visas rankraštis buvo perrašytas 1973-ųjų vasarą.

Barbaros Nozick kritika padėjo man išgryninti kai kurias čia ginamas idėjas; be to, ji man talkino įvairiais kitais būdais. Kelerius metus turėjau galimybę gauti daug naudos iš Michaelo Walzerio komentarų, klausimų bei kontrargumentų teikdamas jo kritiniam vertinimui kai kurias savo idėjas šio darbo temomis. Išsamių ir itin naudingų komentarų visam rankraščiui parašė W. V. Quine'as, Derekas Parfitas ir Gilbertas Harmanas; 7 skyriui – Johnas Rawlsas ir Frankas Michelmanas; ankstesniam I dalies variantui – Alanas Dershowitzas. Turėjau naudos ir iš pokalbių su Ronaldu Dworkinu apie tai, kaip veiktų (neveiktų) konkuruojančios saugos agentūros, ir iš kai kurių Burtono Drebeno pastabų. Įvairiose šio rankraščio parengimo stadijose kai kurios jo dalys buvo skaitomos ir aptariamos Etikos ir teisės filosofijos draugijos susitikimuose; reguliarios diskusijos su jos nariais man buvo intelektinio paskatinimo ir malonumo šaltinis. Mano susidomėjimą individualistinio anarchizmo teorija prieš šešerius metus sužadino ilgas pokalbis su Murray Rothbartu. Dar anksčiau diskusijos su Bruce'u Goldbergu mane privertė gana rimtai pažiūrėti į libertarines pažiūras, kad man kiltų noras jas paneigti ir todėl toliau domėtis šia tema. Rezultatą skaitytojas turi savo rankose.

I DALIS

PRIGIMTINĖS BŪKLĖS TEORIJA, ARBA KAIP ATSIDURTI VALSTYBĖJE TO NESIEKIANT

1 SKYRIUS

Kodėl prigimtinės būklės teorija?

Jeigu valstybės nebūtų, ar reikėtų ją išrasti? Ar ji būtų *reikalinga*, ar ji turėtų būti *išrasta*? Šie klausimai iškyla politinei filosofijai ir aiškinamajai politinių reiškinių teorijai, ir dažnai sprendžiami pasitelkiant „prigimtinės būklės" idėją, kaip ji suprantama tradicinėje politinėje teorijoje. Naudojimąsi šia archaiška idėja turi pateisinti jos pagrindu kuriamos teorijos vaisingumas, įdomumas ir implikacijų platumas. Skaitytojams (mažiau patikliems), kurie nori turėti kokių nors išankstinių garantijų, šiame skyriuje bus pateikta argumentų, kad verta pradėti nuo prigimtinės būklės teorijos ir kad ši teorija gali būti vaisingai rutuliojama. Šie argumentai neišvengiamai yra šiek tiek abstraktūs ir metateoriniai. Žinoma, geriausias argumentas būtų pačios teorijos išrutuliojimas.

Politinė filosofija

Pagrindinis politinės filosofijos klausimas, kurį būtina išspręsti prieš keliant klausimus apie valstybės organizavimo formas, yra tai, ar apskritai reikalinga valstybė. Kodėl nepasitenkinti anarchija? Kadangi anarchistinė teorija, jeigu ją galima apginti, panaikina patį *politinės* filosofijos dalyką, geriausia politinės filosofijos pradžia būtų jos pagrindinės teorinės alternatyvos analizė. Anarchizmą laikantieji gana patrauklia doktrina mano, jog politinė filosofija tuo ir *baigiasi*. Kiti nekantriai laukia, kas bus vėliau. Tačiau, kaip matysime, ir archistai, ir anarchistai, t.y. ir tie, kurie atsargiai juda pirmyn nuo šio atskaitos taško, ir tie, kurie nenoromis nuo jo traukiasi atgal, gali sutarti, jog politinės filosofijos kildinimas iš prigimtinės būklės teorijos turi

aiškinamąjį tikslą. (Tokio tikslo nesiekiama tuo atveju, jei epistemologinė analizė pradedama nuo pastangų paneigti skeptiką.)

Kokią anarchistišką situaciją turėtume nagrinėti spręsdami klausimą, ar galime pasitenkinti anarchija? Galbūt tą situaciją, kuri egzistuotų, jeigu neegzistuotų dabartinė ir kitos galimos politinės situacijos. Tačiau jau nekalbant apie neįtikinamą prielaidą, kad visi ir visur būtų tame pačiame nevalstybiniame laive, ir nepaprastai sudėtingos argumentacijos, kurios prireiktų mėginant iš šio kontrafaktinio teiginio dedukuoti kokią nors apibrėžtą situaciją, teoriškai tokia situacija būtų neįdomi. Žinoma, jeigu paaiškėtų, kad tokia valstybės nebuvimo padėtis yra gana baisoka, tai dabar turėtume pagrindo susilaikyti nuo mėginimo demontuoti ar sugriauti tam tikrą valstybę ir keisti ją valstybės nebuvimo padėtimi.

Tad verčiau telkti dėmesį į pamatinį abstraktų aprašymą, aprėpiantį visas mus dominančias situacijas, įskaitant ir tas, kurias „dabar turėtume, jeigu". Jeigu šis aprašymas būtų išties baisokas, tada valstybė būtų priimtiniausia alternatyva, ir ji pelnytų tokią pat mūsų meilę, kokios nusipelno vizitas pas stomatologą. Tokie baisūs aprašymai retai įtikina, ir ne tik todėl, kad yra slegiantys ir nepakelia mūsų nuotaikos. Psichologija ir filosofija disponuoja pernelyg menkomis galiomis, kad galėtų pagrįsti tokius pesimistinius visų visuomenių ir individų apibendrinimus, ypač kad argumentas priklauso nuo to, jog nedaroma *tokių pat* pesimistinių prielaidų apie tai, kaip funkcionuoja *valstybė*. Be abejo, žmonės kai ką žino apie funkcionavusias realias valstybes ir jų požiūriai į jas skiriasi. Atsižvelgiant į didžiulę pasirinkimo tarp valstybės ir anarchijos svarbą apdairumas mums gali pakuždėti, kad reikėtų taikyti „minimakso" kriterijų: vadovaujantis pesimistiniu valstybės nebuvimo situacijos vertinimu tada valstybė būtų lyginama su pesimistiškiausiai apibrėžiama Hobbeso prigimtinės būklės situacija. Tačiau taikant minimakso kriterijų ši Hobbeso situacija turi būti lyginama su pesimistiškiausiai apibrėžiama galima valstybe, įskaitant *ateities* valstybes. Šitaip lyginant neabejotinai laimėtų net blogiausia prigimtinė būklė. Tiems, kurie bjaurisi valstybe, minimakso kriterijus neatrodys labai įtaigus pirmiausia todėl, kad atrodo, jog visada valstybę įmanoma susigrąžinti, jei pasirodytų, kad jos reikia. „Maksimakso" kriterijus, priešingai, remtųsi optimistiškiausiomis prielaidomis apie tai, kokia padėtis susiklostytų, kaip ją įsivaizduoja, pavyzdžiui, Godwinas. Tačiau

neapdairus optimizmas irgi neatrodo įtikinamas. Tiesą sakant, šiomis netikrumo sąlygomis joks siūlomas sprendimo priėmimo kriterijus ir joks laukiamo naudingumo maksimizavimas neatrodo įtikinamas tokių neapibrėžtų tikimybių sąlygomis.

Sprendžiant konkretesnį klausimą, kokius tikslus turėtume mėginti realizuoti, galima įsivaizduoti tokią valstybės nebuvimo situaciją, kai žmonės laikosi moralės reikalavimų ir paprastai elgiasi taip, kaip privalo elgtis. Tokia prielaida nėra aklai optimistinė; netariama, kad visi žmonės elgiasi taip, kaip privalu. Vis dėlto ši prigimtinės būklės situacija yra geriausia anarchistiška situacija, kokios tik galima tikėtis. Tad jos prigimties ir jos trūkumų analizė turi lemiamos reikšmės sprendžiant klausimą, ar anarchiją turi pakeisti valstybė. Jeigu galima įrodyti, kad valstybė būtų pranašesnė net už šią geriausią kokios tik galima realiai tikėtis anarchijos situaciją, arba jeigu ji atsirastų vykstant procesui, kurio metu nepadaroma jokių moraliai neleistinų žingsnių, arba jeigu ji pagerintų mūsų padėtį kartą atsiradusi, tai toks įrodymas atskleistų valstybės egzistavimo prasmę, leistų valstybę pateisinti.*

Šiame tyrime kelsime klausimą, ar visi veiksmai, kurių individai turi imtis, kad sukurtų ir palaikytų valstybę, patys yra moraliai pateisinami. Kai kurie anarchistai teigė ne tik tai, kad geriau būtų neturėti valstybės, bet ir tai, kad bet kuri valstybė neišvengiamai žeidžia žmonių teises ir todėl pačia savo prigimtimi yra amorali. Tad nors mūsų išeities taškas yra nepolitinis, jis toli gražu nėra nemoralinis. Moralės filosofija nustato politinės filosofijos pagrindą ir nubrėžia jos ribas. Tai, ką žmonės gali ir ko negali daryti vienas kitam, nubrėžia ribas tam, ką jie gali daryti per valstybės aparatą arba tokį aparatą steigdami. Tik tie moralės draudimai, kurie įtvirtinami jėga, gali būti valstybės pamatinės prievartinės galios teisėtumo šaltinis. (Pamatinė prievartinė galia yra tokia, kuriai nereikia asmens, kuriam ji taikoma, sutikimo.) Tai yra pirminė ir galbūt vienintelė teisėta valstybės veiklos arena. Tik jeigu pati moralės filosofija neduoda aiškių atsakymų ir veda prie žmonių moralinių sprendimų nesutarimo, ji irgi kelia problemų, kurias galbūt derėtų spręsti politinėje arenoje.

---

* Tai skiriasi nuo teorijos, kuri valstybės atsiradimą iš prigimtinės būklės aiškina apeliuodama į natūralų ir neišvengiamą *gedimo* procesą, panašiai kaip medicinos teorija aiškina senėjimą arba mirtį. Tokia teorija negalėtų „pateisinti" valstybės, nors ji galbūt padėtų susitaikyti su jos egzistavimu.

Aiškinamoji politinė teorija

Šios prigimtinės būklės analizė svarbi ne tik politinei filosofijai, ji pasitarnaus ir aiškinimo tikslams. Politinę sritį galima suvokti šiais būdais: (1) ją visiškai paaiškinti nepolitiniais terminais; (2) traktuoti kaip atsirandančią iš nepolitinės srities, tačiau į pastarąją neredukuojamą – kaip tam tikrą nepolitinių veiksnių organizavimo būdą, kuris gali būti suprastas tik naujų politinių principų terminais; (3) traktuoti kaip visiškai autonominę sritį. Kadangi tik pirmoji alternatyva duoda visiško politinės srities paaiškinimo pažadą, teoriniu požiūriu ji laikytina geriausia alternatyva,[1] kurios atsisakyti reikėtų tik tuo atveju, jeigu paaiškėtų, kad ji negalima. Pavadinkime šią labiausiai pageidautiną tam tikros srities visiško paaiškinimo formą *fundamentaliu* srities paaiškinimu.

Fundamentaliai aiškinant politinę sritį galima pradėti nuo nepolitinės situacijos ir parodyti, kodėl ir kaip joje susiklosto politinė situacija; arba galima pradėti nuo politinės situacijos, aprašytos nepolitiniais terminais, ir dedukuoti jos politinius bruožus iš nepolitinio aprašymo. Pastaroji dedukcija sutapatintų politinius bruožus su nepolitiškai aprašomais bruožais arba naudotųsi moksliniais dėsniais, atskirus bruožus susiejančiais specifiškai. Išskyrus nebent pastarąjį atvejį, paaiškinimo įtaigumas tiesiogiai priklausys nuo nepriklausomai įtaigaus nepolitinio atskaitos taško (situacijos arba jos aprašymo) ir nuo atstumo (realaus ar tariamo), atskaitos tašką skiriančio nuo politinio rezultato. Kuo fundamentalesnis yra atskaitos taškas (kuo labiau jis remiasi esminiais, svarbiais ir nepašalinamais žmogiškosios situacijos bruožais) ir kuo labiau nutolęs nuo savo rezultato (kuo mažiau pasižymi politiniais ar valstybiniais bruožais), tuo geriau. Mūsų supratimas nepagilėja, jeigu valstybę pasiekiame eidami nuo savavališkai pasirinkto ar šiaip bereikšmio atskaitos taško, nuo pat pradžių akivaizdžiai artimo šiam rezultatui. Tačiau atradimas, kad politiniai bruožai ir santykiai gali būti redukuoti į visiškai skirtingus nepolitinius bruožus, būtų išties įdomus. Jeigu tai būtų fundamentalūs bruožai, tai politinė sritis turėtų tvirtus ir gilius pagrindus. Esame dar labai toli nuo tokio fundamentalaus teorinio paaiškinimo, jog jau paprastas apdairumas reikalauja mėginti parodyti, kaip politinė situacija galėtų atsirasti iš nepolitinės, t.y. turime pradėti nuo tokios fundamentalios *aiškinamosios* koncepcijos, kokią politinėje filosofijoje mums teikia prigimtinės būklės teorija.

Remdamasi pamatinėmis bendromis moraliai leistinų ir neleistinų veiksmų charakteristikomis ir pateikdama giluminį paaiškinimą, kodėl kai kurie individai bet kurioje visuomenėje pažeidžia šiuos moralinius reikalavimus, prigimtinės būklės teorija, siūlanti paaiškinimą, kokiu būdu valstybė atsirastų iš tokios prigimtinės būklės, tenkintų mūsų aiškinamuosius tikslus *net jeigu jokia valstybė tokiu būdu niekada nėra atsiradusi.* Hempelis iškėlė potencialaus paaiškinimo idėją, kurią intuityviai (ir apytikriai) galima nusakyti taip: potencialus paaiškinimas būtų teisingas, jeigu visi jo komponentai būtų teisingi ir operatyvūs.[2] Sakysime, kad *nomologiškai defektyvus* potencialus paaiškinimas yra toks, kuris remiasi klaidinga dėsnio prielaida, o *faktologiškai defektyvus* potencialus paaiškinimas yra toks, kuris remiasi klaidinga pradine fakto sąlyga. Potencialus paaiškinimas, kuris tam tikrą reiškinį pateikia kaip proceso *P* rezultatą, bus defektyvus (net jeigu jis nėra nomologiškai ar faktologiškai defektyvus), jeigu procesas *Q*, o ne procesas *P* sukėlė tą reiškinį, nors *P* taip pat galėjo jį sukelti: jeigu jo nebūtų sukėlęs procesas *Q*, tai jį būtų sukėlęs procesas *P*.* Pavadinkime potencialų paaiškinimą, kuris pasižymi šio pobūdžio defektu aiškinant reiškinį, *procesiškai defektyviu* potencialiu paaiškinimu.

Fundamentalus potencialus paaiškinimas (paaiškinimas, kuris paaiškintų visą tam tikrų reiškinių sritį, jeigu jis būtų tikrasis paaiškinimas) turi svarbią aiškinamąją galią, net jeigu jis *nėra* teisingas. Suvokdami, kaip iš principo *ištisa sritis* gali būti fundamentaliai paaiškinta, įgyjame didesnį tos srities supratimą.** Sunku pasakyti ką nors daugiau be

---

* Arba galbūt dar *kitas* procesas *R* būtų jį sukėlęs, jeigu *Q* nebūtų jo sukėlęs, nors jeigu *R* nebūtų jo sukėlęs, tai jį būtų sukėlęs *P* ir t.t. Tad tikslesnė sakinio formuluotė būtų tokia: reiškinį būtų sukėlęs *P*, jeigu jo nebūtų sukėlęs nė vienas aibės [*Q*, *R*, ...] elementas. Čia nekreipiame dėmesio į komplikaciją, kad koks nors veiksnys, neleidžiantis procesui *Q* sukelti to reiškinio, taip pat gali neleisti jo sukelti procesui *P*.

** Čia reikalingos išlygos. Mūsų turimas tam tikros srities supratimas nepadidėja, jeigu gauname potencialų paaiškinimą, kurį laikome klaidingu: pavyzdžiui, kad atlikdamos tam tikrą šokį dvasios, raganos ar fėjos sukelia tam tikros srities reiškinius. Matyt, galima tarti, jog tam tikros srities paaiškinimas turi atskleisti giluminį tos srities reiškinių atsiradimo mechanizmą. (Arba kažką analogiško, kas didina mūsų supratimą.) Tačiau tai sakydami dar nepasakome nieko konkretaus apie tai, kokias gilumines sąlygas tas mechanizmas turėtų tenkinti, kad jis galėtų paaiškinti tam tikrą sritį. Šio teiginio tekste išlygų konkretizavimas priklauso nuo tolesnės aiškinimo teorijos plėtros. Tokios plėtros reikalauja ir kitos problemos; žr. Jaegwon Kim, „Causation, Nomic Subsumption, and the Concept of Event", *The Journal of Philosophy*, 70, no. 8 (April 26, 1973), 217–236.

konkrečių atvejų, tačiau čia to negalime padaryti. Faktologiškai defektyvūs fundamentalūs potencialūs aiškinimai, jeigu jų klaidingos pradinės sąlygos „galėtų būti teisingos", turi didelę aiškinamąją galią; net visiškai fantastinės pradinės sąlygos gali pagilinti, kartais net labai smarkiai, mūsų supratimą. Nomologiškai defektyvūs fundamentalūs potencialūs aiškinimai gali padėti suprasti tam tikros srities prigimtį kartais ne blogiau už teisingus aiškinimus, ypač jeigu jų „dėsniai" sudaro įdomią ir integruotą teoriją. O procesiškai defektyvūs pamatiniai potencialūs aiškinimai (tie, kurie nėra nei nomologiškai, nei faktologiškai defektyvūs) mūsų aiškinamuosius tikslus tenkina beveik tobulai. Nieko panašaus negalima pasakyti apie nefundamentalius aiškinimus.

Prigimtinės būklės teorijos teikia *fundamentalų* potencialų politinės srities aiškinimą ir todėl turi didelę aiškinamąją galią net jeigu tos teorijos nėra teisingos. Daug sužinome, kai suprantame, kaip valstybė galėjo atsirasti tam tikru būdu, net jeigu ji būtent taip neatsirado. Jeigu ji atsirado ne tokiu būdu, mes daug sužinome aiškindamiesi, kodėl taip įvyko – mėgindami suprasti, kodėl konkretus realaus pasaulio fragmentas skiriasi nuo prigimtinės būklės modelio.

Kadangi tiek politinės filosofijos, tiek aiškinamosios politinės teorijos argumentai konverguoja į Locke'o prigimtinės būklės idėją, nuo jos ir pradėsime. Tiksliau, pradėsime nuo individų, esančių padėtyje, tik ganėtinai panašioje į Locke'o prigimtinę būklę, tad į kai kuriuos kitais požiūriais svarbius jų skirtumus čia galime neatsižvelgti. Į juos atkreipsime dėmesį tik tais atvejais, kai mūsų koncepcijos skirtumai nuo Locke'o bus svarbūs *politinei* filosofijai ir mūsų argumentacijai valstybės klausimu. Sisteminis mūsų moralinių prielaidų išdėstymas, įskaitant tikslią moralės teorijos ir jos pagrindų formuluotę, pareikalautų atskiro traktato, tad šis uždavinys turi būti atidėtas vėlesniam laikui. (Visam gyvenimui?) Šis uždavinys yra toks kardinalus, o spraga, liekanti jo neišsprendus, yra tokia didžiulė, kad galime pasiguosti nebent tuo, jog čia žengiame įkandin Locke'o – jis taip pat nepateikė bent kiek įtikinamesnio paaiškinimo, kokį statusą turi ir kuo remiasi prigimtiniai dėsniai jo *Antrajame traktate*.

2 SKYRIUS

Prigimtinė būklė

Locke'o prigimtinės būklės sąlygomis individai „veikia visiškai laisvai savo nuožiūra, disponuoja savo nuosavybe ir asmeniu pagal Prigimties įstatymą, neprašydami niekieno leidimo ir nepriklausydami nuo kito žmogaus valios" (§4).[1] Prigimties įstatymas nustato, kad „niekas negali kėsintis į kito gyvybę, sveikatą, laisvę ar nuosavybę" (§6). Kai kurie individai nepaiso šių reikalavimų „pažeisdami kitų žmonių teises ... ir darydami jiems žalos"; atsakydami į tai kiti žmonės gali gintis patys ir ginti kitus nuo tokių teisės pažeidėjų (3 skyrius). Nukentėjusioji pusė arba jos agentai turi teisę iš pažeidėjo „reikalauti atlyginimo už patirtą žalą" (§10); „kiekvienas turi teisę bausti šio įstatymo pažeidėjus, kad užkirstų kelią pažeidimams" (§7); kiekvienas individas turi teisę iš nusikaltėlio reikalauti „tiek, kiek diktuoja blaivus protas ir sąžinė, kad tai atitiktų jo nusižengimą, tai yra, kad to pakaktų atlyginti žalai ir jį sutramdyti" (§8).

Tačiau esama tam tikrų „prigimtinės būklės nepatogumų", nuo kurių, pasak Locke'o, „pilietinė valdžia yra tinkamas vaistas" (§13). Norėdami suprasti, ką konkrečiai pilietinė valdžia duoda, negalime pasitenkinti vien Locke'o nuorodomis į prigimtinės būklės nepatogumus. Turime apsvarstyti ir tai, kokių priemonių galima būtų imtis prigimtinės būklės sąlygomis mėginant dorotis su šiais nepatogumais – kaip jų apskritai išvengti, sumažinti jų tikimybę arba sumažinti jų žalingą poveikį ten, kur jų vis dėlto atsiranda. Tik po to, kai būtų išnaudotos visos prigimtinės būklės galimybės, būtent visi tie savanoriški paktai ir susitarimai, kuriuos individai gali sudaryti veikdami savo teisių ribose, ir tik po to, kai būtų įvertinti jų padariniai, galėtume kelti klausimą, kokio rimtumo yra išliekantys nepatogumai ir trūkumai, kuriuos galė-

tų ištaisyti valstybė, ir pamėginti įvertinti, ar siūlomi vaistai nebūtų blogiau už ligą.*

Prigimtinės būklės sąlygomis žmonėms suprantamas Prigimtinis įstatymas ne visada leidžia deramai dorotis su visomis aplinkybėmis (žr. skirsnius 159 ir 160, kur Locke'as šiuo aspektu komentuoja teisės sistemas, tačiau plg. su §124), o žmonės, kurie yra teisėjai savo pačių bylose, visada kreips bylą savo naudai įsivaizduodami, kad jie visada yra teisūs. Jie bus linkę pervertinti savo patirtą žalą ar nuostolį ir savo aistrų vedami kitus mėgins bausti daugiau nei proporcingomis bausmėmis ir reikalaus nepamatuotai didelės kompensacijos (§13, 124, 125). Taigi privatus ir asmeniškas teisių gynimas (įskaitant tas teises, kurios pažeidžiamos, kai individas neproporcingai griežtai baudžiamas) kursto nesantaiką, įsuka nesibaigiančią atsakomųjų veiksmų ir kompensacinių reikalavimų eskalavimo grandinę. Ir nėra jokio patikimo tokio nesutarimo *sprendimo* būdo, kuris garantuotų, jog jis yra *galutinai* išspręstas ir kad tai žinotų ir pusės. Net jeigu viena ginčo pusė sako, kad nutrauks savo atsakomuosius veiksmus, kita pusė gali jaustis saugi tik žinodama, kad priešinga pusė nesijaučia turinti teisę reikalauti papildomos kompensacijos arba atpildo ir kad todėl nesiims, progai pasitaikius, atitinkamų veiksmų. Bet kuris metodas, kurį nau-

* Proudhonas taip apibūdina *pačios valstybės* „nepatogumus": „Būti VALDOMAM reiškia būti stebimam, inspektuojamam, šnipinėjamam, vadovaujamam, varomam įstatymo, skaičiuojamam, reguliuojamam, rekrutuojamam, indoktrinuojamam, pamokslaujamam, kontroliuojamam, tikrinamam, įvertinamam, cenzūruojamam, komanduojamam būtybių, kurios neturi tam nei teisės, nei proto, nei doros sankcijos. Būti VALDOMAM reiškia būti kiekviename žingsnyje, kiekviename sandoryje stebimam, registruojamam, skaičiuojamam, apmokestinamam, antspauduojamam, matuojamam, numeruojamam, įvertinamam, licencijuojamam, autorizuojamam, raginamam, tramdomam, kliudomam, reformuojamam, taisomam, baudžiamam. Visuomeninio naudingumo dingstimi ir bendrojo intereso vardu tai reiškia būti apdedamam lažu, dresiruojamam, plėšiamam, išnaudojamam, monopolizuojamam, išspaudžiamam, apgaudinėjamam, prievartaujamam; ir po to, parodžius menkiausią pasipriešinimą, ištarus vienintelį nusiskundimo žodį, būti represuojamam, baudžiamam, juodinamam, priekabiaujamam, medžiojamam, koneveikiamam, talžomam, nuginkluojamam, surišamam, smaugiamam, kardomam, teisiamam, nuteisiamam, nušaunamam, ištremiamam, paaukojamam, parduodamam, išduodamam; ir galiausiai išjuokiamam, išsityčiojamam, paniekinamam. Tai yra valdymas; tai yra jo teisingumas; tai yra jo moralė." P. J. Proudhon, *General Idea of the Revolution in the Nineteenth Century*, trans. John Beverly Robinson (London: Freedom Press, 1923), p. 293–294, su kai kuriais pakeitimas Benjamino Tuckerio vertime jo kn. *Instead of a Book* (New York, 1893), p. 26.

dodamas atskiras individas mėgintų užsitikrinti konflikto pabaigą, būtų nepakankamai įtikinamas kitai pusei; ir nebylūs susitarimai nutraukti konfliktus būtų nestabilūs.[2] Tokių abipusiai patirtos skriaudos jausmų gali rastis net ten, kur yra aiškiausiai apibrėžtos teisės ir kur sutariama dėl kiekvieno asmens elgesio faktų; juo labiau jie gali kilti ten, kur faktinės aplinkybės nėra aiškios arba pačios teisės nėra griežtai apibrėžtos. Be to, prigimtinės būklės sąlygomis individui gali neužtekti galios, kurios jam reikėtų ginant savo teises. Jis gali nepajėgti apginti savo teisių; jis gali nepajėgti išsireikalauti deramos bausmės arba kompensacijos bylinėdamasis su stipresne puse, kuri pažeidžia tas teises (§123, 126).

Gynybinės asociacijos

Kaip su šiomis problemomis galima būtų dorotis prigimtinės būklės sąlygomis? Pradėkime nuo paskutinės problemos. Prigimtinės būklės sąlygomis individas pats turi ginti savo teises, gintis nuo užpuolikų, reikalauti kompensacijos ir bausti (kiek pajėgia) už nusikaltimus. Kiti gali atsiliepti į jo prašymą.[3] Jie gali jam padėti atremti užpuoliką arba persekioti agresorių dėl to, kad yra visuomeniškai nusiteikę, dėl to, kad yra jo draugai, dėl to, kad jis yra padėjęs jiems praeityje, dėl to, kad tikisi jo paramos ateityje arba dėl to, kad mainais tikisi gauti kokią nors jo paslaugą. Individų grupės gali kurti savitarpio gynybos asociacijas: visi atsilieps į bet kurio nario prašymą padėti apsiginti nuo užpuolimo arba atkurti pažeistas teises. Vienybėje – jėga. Tokios savitarpio gynybos asociacijos turi tam tikrų nepatogumų: (1) kiekvienas turi būti pasirengęs bet kuriuo metu atlikti gynybinę funkciją (kaip bus sprendžiama, kas turi atlikti šią funkciją tais atvejais, kai nereikia visų narių dalyvavimo?); (2) kiekvienas narys gali reikalauti sąjungininkų paramos skelbdamasis, kad jo teisės yra arba buvo pažeistos. Gynybinės asociacijos nenorės būti priklausomos nuo savo vaidingų arba paranojiškų narių įgeidžių, jau nekalbant apie tuos jos narius, kurie po savigynos priedanga gali mėginti asociaciją naudoti kitų žmonių teisių pažeidinėjimui. Iškils problemų ir tais atvejais, kai nesutaria du asociacijos nariai, ir kiekvienas prašo asociacijos narių pagalbos.

Savitarpio gynybos asociacija su savo narių konfliktais galėtų mėginti dorotis laikydamasi nesikišimo politikos. Tačiau tokia politika sukeltų nesantarvę asociacijoje ir galbūt net paskatintų formavimąsi atskirų grupuočių, kurių tarpusavio konfliktai sužlugdytų pačią asociaciją. Ši politika potencialius agresorius skatintų įsitraukti į kuo daugiau savitarpio gynybos asociacijų, kad įgytų imunitetą nuo atlyginamųjų arba gynybinių veiksmų ir taip smarkiai sumažintų pirmykštį asociacijos procedūrų skaidrumą. Todėl gynybinės asociacijos (beveik visos tos, kurios išliks) nesivadovaus nesikišimo politika; veikiau jos naudosis tam tikra procedūra, padedančia nustatyti, kaip joms elgtis tais atvejais, kai vienas jos narių pareiškia, jog kiti nariai pažeidė jo teises. Galima prisigalvoti įvairių savavališkų procedūrų (pavyzdžiui, kad gynybinė parama turi būti teikiama tam, kuris pirmasis padavė skundą), tačiau dauguma žmonių norės jungtis prie tų asociacijų, kurios vadovaujasi procedūra, padedančia nustatyti, kurio ieškovo pretenzijos yra išties pagrįstos. Net ir tais atvejais, kai asociacijos narys konfliktuoja su jai nepriklausančiais individais, asociacija sieks nustatyti, kas yra išties teisus vien tam, kad išvengtų nesibaigiančio ir brangiai kainuojančio įsitraukimo į kiekvieno savo nario konfliktus, nesvarbu, teisėtus ar neteisėtus. Tas nepatogumas, kai kiekvienas yra šauktinio padėtyje nepriklausomai nuo to, kuo jis tuo momentu užsiima ir nepriklausomai nuo lyginamosios jo užsiėmimo naudos, gali būti pašalintas pasinaudojant įprastais darbo pasidalijimo ir mainų principais. Vieni žmonės bus *samdomi* atlikti gynybinę funkciją, o kiti imsis gynybinių paslaugų verslo. Klientams bus siūlomi įvairūs gynybinių paslaugų planai, kurie skirsis kainomis priklausomai nuo to, kokio saugos lygmens pageidauja skirtingi klientai.[4]

Individas gali sudaryti konkretesnius sandorius arba prisiimti tam tikrus papildomus įsipareigojimus tam, kad sprendžiant visas stebėjimo, sulaikymo, teisinio kaltės nustatymo, bausmės vykdymo ir kompensacijos išsireikalavimo problemas nereikėtų kreiptis į privačią gynybinę agentūrą. Suvokdamas tai, kokių pavojų kyla teisėjaujant savo paties byloje, nuosprendžio priėmimo teisę jis gali perleisti kuriai nors neutraliai ar bent jau mažiau angažuotai pusei. Kad toji pusė būtų suvokiama kaip vykdanti teisingumą, ji turėtų būti visuotinai gerbiama ir laikoma neutralia ir teisinga. Abi ginčo pusės gali mėginti apsisaugoti nuo kaltinimų dėl šališkumo ir net susitarti dėl to, kad *tas pats* as-

muo spręstų jų nesutarimus ir kad jo sprendimams būtų paklūstama. (Arba gali būti numatytas atskiras procesas, į kurį galėtų apeliuoti toji pusė, kurios netenkina priimtas sprendimas.) Vis dėlto dėl anksčiau nurodytų akivaizdžių priežasčių egzistuos stipri gynybos agentų ir agentūrų konvergencijos tendencija.

Ir dabar žmonės savo nesutarimus kartais mėgina spręsti kreipdamiesi ne į valstybinę teisėtvarką, bet į kitus, jų pačių pasirenkamus teisėjus ar teismus, pavyzdžiui, į religinius teismus.[5] Jeigu ginčo pusėms valstybės ar jos teisinių institucijų veiksmai atrodys tokie atstumiantys, kad jos apskritai nenorės turėti su jomis jokių reikalų, tai jos gali susitarti dėl tam tikrų arbitražo taisyklių, kuriomis vadovautųsi nepriklausomai nuo valstybės. Žmonės paprastai pamiršta tai, jog egzistuoja nuo valstybės nepriklausomos veiklos galimybės. (Panašiai žmonės, norintys būti paternalistiškai reguliuojami, užmiršta, kad kontraktu jie gali įsipareigoti riboti tam tikrus savo elgesio aspektus arba paskirti savo pačių priežiūros paternalistinę tarybą. Vietoje to, jie nuolankiai praryja daugybę apribojimų, kuriuos mums primeta įstatymų leidėjai. (Ar koks nors asmuo, ieškodamas protingų ir jautrių žmonių grupės, kurios paternalistinį jo paties veiksmų reguliavimą jis pripažintų, pasirinktų tą žmonių grupę, kurią sudaro abiejų Kongreso rūmų nariai?) Neabejotina, kad atsirastų įvairių ginčų teisminio sprendimo formų, besiskiriančių nuo valstybės siūlomų paslaugų asortimento. Ir ne jų kūrimo ar pasirinkimo kaštai lemia tai, kad žmonės naudojasi valstybine sistema. Juk nesunkiai galėtų atsirasti skirtingų kainų paslaugų kompleksai, iš kurių klientai galėtų pasirinkti. Veiksnys, lemiantis tai, jog žmonės renkasi valstybinę teisėsaugos sistemą, veikiausiai yra galutinio įtvirtinimo problema. Tik valstybė gali įtvirtinti sprendimą, prieštaraujantį vienos pusės valiai, nes tik valstybė *neleidžia* niekam įtvirtinti kitos sistemos sprendimų. Todėl bet kuriame ginče, kur pusės negali susitarti dėl jo sprendimo būdo arba kur viena pusė netiki, jog kita pusė pripažins nuosprendį (jeigu kita pusė įsipareigoja atiduoti kažkokią didelę vertybę tuo atveju, jeigu ji nepaklūsta nuosprendžiui, tai kokia agentūra galėtų įtvirtinti šį įsipareigojimą?), ten pusės neturi kitokios teisėtos išeities valstybės teisinėje sistemoje, kaip tik kreiptis į tą pačią teisinę sistemą. Dėl to individams, kurie priešinasi esamai valstybinei sistemai, tenka imtis labai skaudžių pasirinkimų. (Jeigu valstybės teisinė sistema juridiškai įtvirtina tam tikros arbitražo procedūros rezultatus, žmo-

nės gali pasiekti susitarimą tarę, kad jie jo laikysis, tiesiogiai nekontaktuodami su valstybės pareigūnais ar valstybinėmis institucijomis. Tačiau tas pat pasakytina apie jų sudaromą kontraktą, kuris yra juridiškai įtvirtinamas tik valstybės.)

Ar gynybinės agentūros iš savo klientų *reikalautų* išsižadėti privačios atsakomojo veiksmo teisės, jeigu juos nuskriaustų individai, ne agentūros klientai? Toks atsakas gali paskatinti kitos agentūros arba individo atsakomąjį atsaką, tačiau gynybinė agentūra nenorėtų *šioje vėlyvoje stadijoje* įsivelti į painią bylą ir ginti savo klientą nuo atsakomojo atsako. Gynybinės agentūros atsisakytų ginti savo klientus nuo atsakomojo atsako, nebent joms nuo pat pradžių būtų suteiktas toks leidimas. (Nors galbūt jos paprasčiausiai padidintų įkainius toms gynybos paslaugoms, kurios apima ir šiuos atvejus.) Gynybinė agentūra gali net nereikalauti, kad, sudarydamas su ja kontraktą, klientas išsižadėtų savo teisės privačiai vykdyti teisingumą *jos kitų klientų* atžvilgiu. Agentūra gali paprasčiausiai atsisakyti teikti klientui C, kuris privačiai gina savo teises kitų jos klientų atžvilgiu, gynybą nuo šių jos klientų atsakomųjų veiksmų prieš jį. Situacija čia yra panaši į tą, kai C imasi veiksmų prieš individą, ne agentūros klientą. Papildomas faktas, jog C imasi veiksmų prieš agentūros klientą, reiškia tai, kad agentūra C atžvilgiu elgsis taip, kaip ji elgtųsi su bet kuriuo individu (ne jos klientu), kuris privačiai gina savo teises prieš kurį nors jos klientą (žr. 5 skyrių). O tai privačią teisėsaugą agentūros viduje redukuoja į mikroskopinį lygmenį.

Dominuojanti gynybinė asociacija

Nuo pradžių toje pačioje geografinėje teritorijoje savo paslaugas teiks keletas skirtingų gynybinių asociacijų, arba bendrovių. Kas bus, kai kils konfliktų tarp skirtingų agentūrų klientų? Problema bus palyginti lengvai sprendžiama, jeigu agentūros sutars dėl to, kaip turi būti sprendžiama konkreti byla. (Nors kiekviena iš jų gali norėti išsiieškoti baudą.) Tačiau kas bus tada, kai jos nesutars dėl ginčo sprendimo būdo, ir kai viena agentūra mėgins ginti savo klientą, o kita – jį bausti arba iš jo reikalauti kompensacijos? Verta aptarti tik tris galimybes:

1. Šiose situacijose agentūrų pajėgos kaunasi. Viena agentūra laimi visus šiuos mūšius. Kadangi pralaiminčios agentūros klientai bus blogai ginami jų konfliktuose su laiminčios agentūros klientais, jie atsisakys tos agentūros paslaugų ir pereis į laiminčiąją agentūrą.[6]
2. Viena agentūra įsigali vienoje geografinėje teritorijoje, kita – kitoje. Kiekviena laimi mūšius, vykstančius netoli nuo jos galios centro taip, kad susiklosto tam tikras galios gradientas.[7] Žmonės, kurie sudaro sandorius su viena agentūra, tačiau gyvena kitos agentūros jurisdikcijos ribose, persikels arčiau savo agentūros arba pasirinks kitą gynybinių paslaugų agentūrą. (Agentūrų nesutarimai dėl šių ribų niekuo nesiskiria nuo valstybių nesutarimų dėl sienų.)

Kiekvienu iš šių dviejų atvejų galiausiai įvyksta geografinis pasiskirstymas: tik viena gynybinė agentūra veikia tam tikroje geografinėje teritorijoje.

3. Dviejų agentūrų dažnų kautynių baigmės yra apylygės. Jos laimi arba pralaimi daugmaž po lygiai, o jų išsisklaidę nariai dažnai konfliktuoja tarpusavyje. Galbūt net nesikaudamos arba jau po pirmųjų susidūrimų jos suvokia, kad tokios kautynės vyks nuolat, jeigu nebus imtasi prevencinių priemonių. Bet kuriuo atveju, siekdamos išvengti dažnų, brangiai kainuojančių kautynių, abi agentūros, galbūt per savo direktorius, sutars dėl to, kaip tos bylos, kur jų nuosprendžiai nesutampa, turėtų būti sprendžiamos taikiai. Jos gali sutartinai įsteigti ir įsipareigoti paklusti trečiosios instancijos teisėjui arba teismui, į kurį galėtų kreiptis jų nuosprendžių nesutapimo atvejais. (Arba jos galėtų nustatyti taisykles, apibrėžiančias, kokiomis sąlygomis tik viena iš jų turi jurisdikcijos teisę.)[8] Taip klostosi apeliacinių teismų ir bendrų taisyklių, padedančių spręsti jurisdikcijos konfliktus, sistema. Nors veikia skirtingos agentūros, jos veikia kaip vieningos federacinės juridinės sistemos dalys.

Kiekvienu iš šių atvejų beveik visi asmenys tam tikroje geografinėje teritorijoje priklauso tam tikrai bendrai sistemai, kuria remiantis yra sprendžiami jų ginčai ir *įtvirtinamos* jų teisės. Iš anarchijos situacijos – vykstant spontaniškam grupavimuisi, klostantis savitarpio gynybos asociacijoms, vykstant darbo pasidalijimui, veikiant rinkos spaudimo,

masto ekonomijos ir racionalaus savanaudiškumo jėgoms – iškyla kažkas panašaus į minimalią valstybę arba į grupę geografiškai atskirų minimalių valstybių. Kodėl ši rinka skiriasi nuo visų kitų rinkų? Kodėl šioje rinkoje susiklosto monopolis net be to valdžios įsikišimo, kuris kitur sukuria ir palaiko monopolį?[9] Perkamo produkto (apsigynimo nuo kitų) vertė yra *santykinis* dalykas: ji priklauso nuo to, kokia galia disponuoja kiti. Tačiau kitaip nei kitos gėrybės, kurios taip pat vertinamos santykinai, maksimaliai konkuruojančios gynybinės paslaugos negali koegzistuoti; dėl šios paslaugos pobūdžio skirtingos agentūros ne tik konkuruoja dėl vartotojų, bet ir nesutaikomai konfliktuoja tarpusavyje. Be to, kadangi mažiau nei maksimalaus produkto vertė smunka neproporcingai sparčiai mažėjant pirkėjų skaičiui, vartotojus vis mažiau tenkins mažesnės vertės produktas, ir todėl konkuruojančios kompanijos bus įsuktos į smukimo spiralę. Iš čia išplaukia trys mūsų minėtos galimybės.

Šiame mūsų pasakojime postuluojama, jog visos agentūros sąžiningai mėgina veikti Locke'o prigimtinio įstatymo ribose.[10] Tačiau kuri nors „gynybinė asociacija" ir pati gali griebtis agresyvių veiksmų. Locke'o prigimtinio įstatymo požiūriu, ji atsidurtų už įstatymo ribų. Kokia atsvara egzistuotų jos galiai? (Kokia atsvara egzistuoja valstybės galiai?) Prieš ją galėtų susivienyti kitos agentūros. Žmonės, kad sumažintų tokios agentūros kišimosi į jų reikalus tikimybę, galėtų atsisakyti palaikyti santykius su jos klientais ir boikotuoti juos. Galbūt dėl to agentūrai pasidarytų sunkiau pritraukti klientų; tačiau toks boikotas bus efektyvus tik priimant labai optimistines prielaidas apie tai, kas negali būti išlaikyta paslaptyje ir apie individo kaštus vykdant dalinį boikotą, palyginti su nusikalstamos agentūros siūlomos paslaugos nauda. Jeigu nusikalstama agentūra būtų paprasčiausia *atvira* agresorė, užsiimanti plėšikavimu ir reketu ir net nemėginanti apeliuoti į kokį nors teisingumą, jos padėtis būtų sunkesnė nei valstybės. Juk valstybės pretenzijos į teisėtumą skatina jos piliečius tikėti, kad jie turi tam tikrą pareigą paklusti jos įsakams, mokėti jai mokesčius, kariauti jos karuose ir t. t.; todėl kai kurie žmonės su ja bendradarbiauja savanoriškai. Atvirai agresyvi agentūra negalėtų tikėtis ir negautų tokios savanoriškos jų paramos, nes žmonės save laikytų veikiau jos aukomis, o ne jos piliečiais.[11]

„Nematomos rankos" aiškinimai

Kuo dominuojanti gynybinė agentūra skiriasi, jei apskritai skiriasi, nuo valstybės? Ar Locke'as klydo manydamas, kad pilietinė visuomenė gali būti sukurta tik visuomenine sutartimi? Juk jis klydo manydamas (46, 47, 50 skirsniai), kad tik „susitarimo", arba „tarpusavio sutarimo", būdu galėjo būti padarytas „pinigų išradimas". Natūrinių mainų, arba barterio, sistemoje labai nepatogu ir sunku rasti būtent tą žmogų, kuris turi tai, ko jums reikia, ir kuris nori to, ką turite jūs. Tai sunku padaryti net mainų vietoje – turguje – kuris, ir tai reikia pabrėžti, atsiranda ne dėl to, kad kiekvienas pareiškia savo norą vykdyti sandorius būtent toje vietoje. Žmonės keis savo gėrybes į tas, kurios, kaip jie žino, yra labiau paklausios, tikėdamiesi, kad jas galės lengviau iškeisti į tai, kas jiems reikalingiausia. Tais pačiais sumetimais ir kiti teiks pirmenybę gėrybėms, kurių paklausa plačiausia. Tad mainų procese žmonės konverguos prie „likvidžiausių" prekių, nes savo turimas gėrybes sieks keisti į jas; ir kuo atkakliau jie to sieks, tuo labiau kiti bus skatinami elgtis panašiai, žodžiu, vyks tarpusavio pastiprinimo procesas. (Šį procesą stiprins ir spartins įvairūs tarpininkai, siekiantys pasipelnyti iš mainų palengvinimo, kurie patys dažnai atras, jog mainams naudingiausia siūlyti likvidesnes gėrybes.) Akivaizdu, kad tos gėrybės, prie kurių jie konverguos, pasižymės tam tikromis savybėmis: jos turės nepriklausomą vertę (nes kitaip negalėtų tapti likvidžiausiomis), bus fiziškai tvarios, negendančios, lengvai dalijamos, transportuojamos ir t.t. Mainų priemonės, arba pinigų, atsiradimui nereikia jokios visuomeninės sutarties.[12]

Šio pobūdžio aiškinimai pasižymi viena žavinga savybe. Jie parodo, kaip tam tikra visuminė struktūra, kuri, kaip atrodo, galėtų atsirasti tik individų arba grupių sąmoningomis pastangomis, iš tikrųjų atsiranda ir išlieka dėka proceso, kuris jokia prasme „nesiekia" šio rezultato. Pagerbdami Adamą Smithą, tokius aiškinimus vadinsime *„nematomos rankos" aiškinimais.* („Kiekvienas siekia tik naudos sau, tačiau šiuo atveju, kaip ir daugeliu kitų, jis, vedamas nematomos rankos, pasitarnauja tikslui, kurio pats nesiekia.") „Nematomos rankos" aiškinimų žavesys (kuriuo, tikiuosi, pasižymi ir šioje knygoje dėstoma valstybės atsiradimo koncepcija) iš dalies paaiškinamas tuo, kad jie turi sąsajų su fundamentalaus aiškinimo idėja, kaip ją apibūdinome 1 skyriuje. Fun-

damentalus tam tikros srities reiškinių paaiškinimas yra tas, kuris ją paaiškina visiškai kitos srities terminais. Tik remdamiesi tokiais aiškinimais galime visiškai paaiškinti, tad ir suprasti tą sritį; kuo mažiau aiškinimuose remiamės sąvokomis, apibrėžiančiomis aiškinamąjį dalyką, tuo geriau (*ceteris paribus*) jį galime suprasti. Pagalvokime apie tas sudėtingas struktūras, kurios atrodo paaiškinamos tik kaip sąmoningo siekio jas realizuoti rezultatas. Galima mėginti tokių struktūrų atsiradimą aiškinti tiesiogiai – apeliuojant į individų, siekiančių jas realizuoti, norus, ketinimus, įsitikinimus. Tačiau tokiuose aiškinimuose struktūrų aprašymai, *bent jau kabutėse*, pasirodo kaip siekių ir įsitikinimų objektai. Pats aiškinimas sako, kad tam tikri individai siekia sukurti kažką, pasižymintį (kai kuriais) minėtųjų struktūrų bruožais, kad tie individai mano, jog vienintelis (arba geriausias, arba efektyviausias, arba ...) tokių struktūrų realizavimo būdas yra toks ir ana toks. „Nematomos rankos" aiškinimai minimizuoja naudojimąsi sąvokomis, kurios konstituoja aiškinamuosius reiškinius; kitaip nei tiesioginiai aiškinimai, kompleksines struktūras jie aiškina nesiremdami tais struktūrų aprašymais, kurie nusako žmonių siekių, arba įsitikinimų, objektus. Todėl „nematomos rankos" aiškinimai teikia aiškesnį tokių struktūrų supratimą nei aiškinimai, kur apeliuojama į žmonių, siekiančių jas realizuoti, intencijas. Tad nenuostabu, kad jie mus labiau tenkina.

Struktūrą, kuri atrodo kaip sąmoningos pastangos rezultatas, „nematomos rankos" aiškinimas paaiškina kaip reiškinį, atsiradusį be niekieno sąmoningų pastangų. Tokio paaiškinimo *priešybę* galėtume pavadinti „paslėptos rankos" aiškinimu. „Paslėptos rankos" aiškinimas dalyką, kuris atrodo vien kaip nesusietų faktų kratinys, kuriame sunku įžvelgti kokį nors tikslą, aiškina kaip individo arba grupės tikslingo sumanymo produktą. Kai kuriuos žmones tenkina tokie aiškinimai, tai liudija konspiracijos teorijų populiarumas.

Kam nors abu šie aiškinimo tipai – „nematomos rankos" ir „paslėptos rankos" – galėtų būti tokie patrauklūs, kad jis galėtų imtis Sizifo užduoties: mėginti kiekvieną neva nesukonstruotą arba atsitiktinį izoliuotų faktų kratinį paaiškinti kaip sąmoningo sumanymo rezultatą ir *kartu* kiekvieną neva tikslingą reiškinį paaiškinti kaip atsitiktinių faktų kratinį! Šią iteraciją būtų įdomu pratęsti bent per vieną užbaigtą ciklą.

Kadangi čia negaliu pasiūlyti išsamios „nematomos rankos" aiškinimų analizės,[13] ir kadangi ši idėja užima gana svarbią vietą tolesnia-

me tekste, pateiksiu keletą pavyzdžių, kurie skaitytojui turėtų padėti suvokti, ką turiu omenyje kalbėdamas apie šio pobūdžio aiškinimus. (Pateikiami pavyzdžiai nebūtinai yra *teisingų* aiškinimų pavyzdžiai.)

1. Organizmų ir populiacijų bruožų atrankos (vykstančios atsitiktinių mutacijų, natūraliosios atrankos, genetinės slinkties ir t.t. būdu) aiškinimai evoliucijos teorijoje. Matematinių formuluočių apžvalgą pateikia James Crow and Motoo Kimura, *An Introduction to Population Genetics Theory* (New York: Harper & Row, 1970).
2. Gyvūnų populiacijos savireguliavimo aiškinimai ekologijos teorijoje. (Žr. Lawrence Slobodkin, *Growth and Regulation of Animal Populations* (New York: Holt, Rinehart & Winston, 1966.)
3. Th. Schellingo aiškinamasis modelis (*American Economic Review*, May 1969) parodantis, kaip dėl individų veiksmų atsiranda gyvenamųjų rajonų segregacija, kurios patys individai nenori, bet, pavyzdžiui, nori gyventi rajone, kur 55 proc. gyventojų priklauso jų pačių socialinei grupei, ir todėl atitinkamai keičia savo gyvenamąją vietą.
4. Kai kurie sudėtingų elgsenos struktūrų aiškinimai sąlyginių refleksų terminais.
5. Richardo Herrnsteino koncepcija apie genetinių veiksnių poveikį klasinei visuomenės stratifikacijai (*I.Q. in the Meritocracy*, Atlantic Monthly Press, 1973).
6. Rinkoje vykstančio ekonominio išskaičiavimo analizė. (Žr. Ludwig von Mises, *Socialism*, II Dalis, *Human Action*, 4, 7–9 skyriai.)
7. Kišimosi į rinką padarinių ir susiklostančios naujos pusiausvyros ypatumų mikroekonominiai aiškinimai.
8. Jane Jakobs paaiškinimas, kaip kai kurios miesto dalys tampa saugios. (Žr. *The Death and Life of Great American Cities* (New York: Random House, 1961).
9. Austrų ekonomistų ekonominių ciklų teorija.
10. Karlo Deutscho ir Williamo Madowo pastebėjimas apie tai, kad organizacijoje, kur daug svarbių sprendimų reikia pasirinkti iš nedaugelio alternatyvų (ir kur tų sprendimų teisingumas vėliau gali būti patikrintas), tai tuo atveju, kai daug žmonių turi galimybę pareikšti savo nuomonę dėl tinkamiausio sprendimo, tam tikri žmonės įgis išmintingų patarėjų reputaciją net jeigu siūlys visiškai atsitiktinius patarimus. ("Note on the Appearance of Wisdom in Large Bureaucratic Organizations", *Behavioral Science*, January 1961, p. 72–78.)

11. Struktūros, atsirandančios veikiant Fredericko Fray modifikuotam Pyterio principui: žmonės virš savo nekompetentingumo lygmens būna pakilę trimis lygmenimis tada, kai jų nekompetentingumas galiausiai išaiškėja.
12. Robertos Wohlstetter paaiškinimas (*Pearl Harbor: Warning and Decision* [Stanford: Stanford University Press, 1962]), oponuojantis „konspiracijos" teoretikams, kodėl Jungtinės Valstijos nekreipė dėmesio į turimus liudijimus apie tai, kad Japonija ruošiasi pulti Pearl Harborą.
13. Tas „žydų intelektinio pranašumo" paaiškinimas, dėmesį telkiantis į tai, jog ištisus amžius daugelis išmintingiausių vyriškosios giminės katalikų neturėjo vaikų, o rabinai buvo skatinami tuoktis ir turėti palikuonių.
14. Teorija, paaiškinanti, kodėl viešosios gėrybės nėra teikiamos vien atskirų individų pastangomis.
15. Armeno Alchiano apibūdintoji kita nematoma ranka (arba mūsų terminologijoje – filtras) nei ta, apie kurią kalba Adamas Smithas ("Uncertainty, Evolution, and Economic Theory", *Journal of Political Economy*, 1950, p. 211–221).
16. F. A. Hayeko paaiškinimas, kokiu būdu socialinėje sąveikoje panaudojama daugiau žinių nei jų turi bet kuris atskiras individas, žmonėms derinant savo veiksmus prie kitų žmonių veiksmų, darančių įtakos jų vietinei situacijai, imituojant sėkmingos veiklos pavyzdžius ir taip kuriant naujas institucijas, bendras elgesio normas ir t.t. (*The Constituttion of Liberty*, 2 skyrius).

Būtų naudinga patyrinėti, kaip galima suklasifikuoti skirtingus „nematomos rankos" aiškinimo būdus (ir jų derinius) ir parodyti, kurie iš jų geriausiai paaiškina skirtingus struktūrų tipus. Čia galime nurodyti du „nematomos rankos" procesus, kuriems vykstant gali atsirasti tam tikra struktūra *S* – tai filtravimo ir pusiausvyros formavimosi procesas. Vykstant filtravimo procesui gali atsirasti tik tai, kas yra suderinama su *S*, nes vykstant šiam procesui pašalinama visa, kas nėra *S*; pusiausvyros formavimosi procese kiekviena sudedamoji dalis savo reakcijomis prisitaiko prie „vietos" sąlygų, ir kiekviena tokia reakcija keičia kitų vietinę aplinką taip, kad vietinio prisitaikymo pastangų bangos sukuria arba realizuoja S. (Kai kurie šio pobūdžio vietinio prisitaikymo procesai nesukuria jokios pusiausvyros struktūros, net laikinos.) Pusiausvyros formavimosi procesai labai įvairiai gali pa-

laikyti tam tikrą struktūrą; be to, gali veikti ir tam tikras filtravimo mechanizmas, nuo esamos struktūros eliminuojantis tuos nukrypimus, kurie yra pernelyg dideli, kad juos atsvertų vidinis pusiausvyros mechanizmas. Bene elegantiškiausia šio pobūdžio aiškinimų forma yra toji, kur veikia du pusiausvyros mechanizmai – kiekvienas jų palaiko esamą struktūrą vykstant nežymiems nukrypimams nuo pusiausvyros ir kartu veikia kaip filtras, šalinantis viename iš jų vykstančius ryškius nukrypimus.

Čia prabėgomis galime pastebėti, jog filtravimo procesų idėja padeda suprasti, kaip kartais mus gali klaidinti toji socialinių mokslų nuostata, kuri žinoma kaip metodologinis individualizmas. Jeigu egzistuoja tam tikras filtras, eliminuojantis (naikinantis) visus tuos *Q*, kurie nėra *P*, tai paaiškinimas, kodėl visi *Q* yra *P* (atitinka struktūrą *P*), turės teikti nuorodą į šį filtrą. Juk kiekvienam konkrečiam *Q* gali būti konkretus paaiškinimas, kodėl *jis* yra *P*, kaip jis tapo *P* ir kas jį išlaiko kaip *P*. Tačiau paaiškinimas, kodėl visi *Q* yra *P*, nebus visų šių konkrečių paaiškinimų konjunkcija, net jeigu išvardijami visi egzistuojantys *Q*, nes paaiškinti reikia būtent šią bendrybę. Paaiškinime turės būti nuoroda į šį filtrą. Norėdami tai suprasti įsivaizduokime, kad *neturime* paaiškinimo, kodėl individualūs *Q* yra *P*. Paprasčiausiai turime statistinį dėsningumą (bent jau tokiu jį laikome), kad kai kurie *Q* yra *P*; arba apskritai jų atveju nerandame jokio stabilaus statistinio dėsningumo. Tokiu atveju žinotume, kodėl visi *Q* yra *P* (ir žinotume, kad *Q* egzistuoja, ir galbūt net žinotume, kodėl *Q* egzistuoja) nežinodami konkretaus *Q* atžvilgiu, kodėl jis yra *P*! Metodologinio individualizmo pozicija reikalauja, kad nebūtų tokių pamatinių (neredukuojamų) socialinio filtravimo procesų.

Ar dominuojanti gynybinė agentūra yra valstybė?

Ar pateikėme valstybės atsiradimo „nematomos rankos" paaiškinimą? Gali pasirodyti, jog bent dviem aspektais privačių gynybinių asociacijų schema skirtųsi nuo minimalios valstybės arba netenkintų minimalių valstybės egzistavimo sąlygų: (1) atrodo, jog ji kai kuriems žmonėms leidžia privačiai ginti savo teises, ir (2) atrodo, jog ji

gina ne visus individus, esančius jos valdose. Autoriai, priklausantys Maxo Weberio tradicijai,[14] jėgos naudojimo monopolį (kuris nesuderinamas su privačia teisėsauga) tam tikroje geografinėje teritorijoje laiko esminiu valstybės požymiu. Kaip pabrėžia Marshallas Cohenas nespausdintame rašinyje, valstybė gali egzistuoti *faktiškai* nemonopolizuodama jėgos naudojimo: valstybės ribose gali egzistuoti tokios grupės kaip Mafija, KKK, Baltųjų piliečių tarybos, streikuojančios profsąjungos ar *Weathermen* tipo organizacijos, kurios taip pat naudoja jėgą. Tokio monopolio *paskelbimas* nėra pakankama valstybės sąlyga (jeigu *jūs* paskelbtumėte turįs tokį monopolį, tai dėl to netaptumėte valstybe). Be to, ir vienintelio pretendento į tokį vaidmenį egzistavimas nėra būtina sąlyga. Ir nebūtina, kad kiekvienas pripažintų valstybės pretenziją į tokį monopolį; pacifistai gali apskritai niekam nepripažinti tokios teisės; revoliucionieriai gali manyti, kad konkreti valstybė neturi šios teisės, dar kiti gali manyti, kad jiems leistina burtis ir ginti vienam kitą, kad ir ką sakytų valstybė. Tad aiškėja, jog valstybės egzistavimo pakankamų sąlygų paieška yra sunkus ir painus uždavinys.[15]

Čia galime apsiriboti tik ta būtinąja sąlyga, kurios, kaip atrodo, netenkina privačių gynybinių agentūrų sistema. Valstybė disponuoja monopoliu ta prasme, kad ji sprendžia, kam ir kada leistina naudoti jėgą; ji skelbia, kad tik ji gali spręsti, kam ir kokiomis sąlygomis bus leista naudoti jėgą; vien sau ji pasilieka teisę vertinti jėgos panaudojimo jos teritorijoje teisėtumą; be to, ji prisiima teisę bausti visus tuos, kurie pažeidžia šį jos monopolį. Monopolis gali būti pažeidžiamas dviem būdais: (1) individas gali panaudoti jėgą neturėdamas atitinkamo valdžios leidimo; (2) individas arba grupė, kad ir patys nenaudodami jėgos, gali pasiskelbti esą alternatyvi (arba net vienintelė teisėta) valdžia, sprendžianti, kada ir kam leistina teisėtai naudoti jėgą. Neaišku, ar valstybė turi turėti teisę bausti antrojo tipo pažeidėjus, nors abejotina, ar kuri nors valstybė faktiškai susilaikytų nuo mėginimo tokius pažeidėjus bausti. Nekalbėsiu apie tai, kokia prasme čia kalbama apie „teisėtumą" ar „leistinumą". Moralinis leistinumas nėra savavališko sprendimo dalykas, ir valstybei nebūtina tokia savimana, kad ji savintųsi išimtinę teisę spręsti moralės klausimus. Jeigu kalbėtume apie teisinį leistinumą, tai norint išvengti įrodymo rato reikėtų pateikti tokį teisinės sistemos paaiškinimą, kuris pats nesiremtų valstybės sąvoka.

Mūsų tikslams pakanka tarti, jog būtinoji valstybės egzistavimo sąlyga yra tai, kad ji (tam tikras asmuo arba organizacija) paskelbia, jog visomis išgalėmis (atsižvelgdama į kaštus, praktiškumo sumetimus, į svarbesnius alternatyvius uždavinius, kuriuos ji turi spręsti ir t.t.) baus kiekvieną, kurį užklups naudojant jėgą be jos leidimo. (Šis leidimas gali būti duodamas atskiru aktu arba suteikiamas pagal kokią nors bendrą taisyklę.) Tiesa, tai dar ne viskas: valstybė gali pasilikti sau teisę kažkam atleisti *ex post facto;* norėdama asmenį nubausti, ji turi ne tik atrasti „neleistiną" jėgos panaudojimo faktą, bet ir įrodyti pagal nustatytą įrodymo procedūrą, kad jis įvyko ir t.t. Vis dėlto remdamiesi šiomis prielaidomis galime žengti toliau. Kaip atrodo, gynybinės agentūros neskelbia tokio pareiškimo nei individualiai, nei kolektyviai. *Ir neatrodo, kad jos turėtų tam moralinę teisę.* Tad atrodo, kad jeigu privačios gynybinės asociacijos nepadaro jokių moraliai neteisėtų veiksmų, tai jų sistema stokoja monopolinio prado ir todėl negali būti valstybė. Svarstydami monopolinio prado klausimą turėsime aptarti situaciją, kai individas ar individų grupė gyvena privačių gynybinių agentūrų sistemoje ir atsisako įsitraukti į kurią nors gynybinę asociaciją; jie nori patys spręsti, ar jų teisės pažeidžiamos, ir (jeigu jie taip nusprendžia) asmeniškai ginti jas bausdami tuos (arba išsireikalaujant kompensacijos iš tų), kurie jas pažeidžia.

Kitas argumentas, kuriuo remiantis galima neigti, jog aprašytoji sistema yra valstybė, yra tai, kad joje ginami tik tie, kurie susimoka už šią paslaugą; be to, joje gali būti perkamos skirtingų lygių gynybinės paslaugos. Jeigu nekreipiame dėmesio į eksternalitetus, tai niekas nemoka už kitų gynimą, nebent jis pats taip nusprendžia; niekieno nereikalaujama prisidėti perkant gynybines paslaugas kitiems. Žmonių teisių apsauga traktuojama kaip įprasta rinkos teikiama ekonominė gėrybė, kaip ir visos kitos svarbios gėrybės, tokios kaip maistas ar apranga. Tačiau pagal įprastąją valstybės sampratą kiekvienas jos geografinėje teritorijoje gyvenantis (ar net kartais būnantis užsienyje) individas gauna (bent jau turi teisę gauti) jos gynybinių paslaugų. Jeigu joks privatus donoras neteiktų pakankamai lėšų tam, kad būtų dengiami tokių paslaugų kaštai (detektyvų, policininkų, teismų ir kalėjimų išlaikymo kaštai) arba jeigu valstybė nerastų tokios savo paslaugos, kuri padengtų šiuos kaštus, tai valstybė, taip dosniai teikianti

šias gynybines paslaugas, turėtų perskirstyti turtą.* Tai būtų tokia valstybė, kurioje vieniems individams tektų mokėti daugiau, kad būtų garantuojamas kitų individų saugumas. Ir išties net toji minimaliausia valstybė, kurios galimybę rimtai svarsto vyraujančios politinės tradicijos teoretikai (liberaliosios tradicijos valstybė – „naktinis sargas“) šiuo požiūriu atrodo kaip perskirstymo valstybė. Tačiau kaip gynybinė agentūra, būdama privati verslovė, galėtų apmokestinti kai kuriuos žmones taip, kad jie mokėtų už kitiems teikiamas paslaugas?[16] (Nekreipiame dėmesio į atvejus, kai vieni klientai iš dalies moka už kitus dėl to, kad agentūrai pernelyg brangu savo klientų klasifikaciją apibrėžti taip tiksliai, kad klientų mokamos kainos tiksliai atspindėtų jiems teikiamos paslaugos kaštus.)

Taigi atrodo, kad tam tikroje teritorijoje dominuojanti gynybinė agentūra ne tik nedisponuoja reikiamu jėgos naudojimo monopoliu, bet ir negina visų žmonių savo teritorijoje, todėl ji ir negali būti laikoma valstybe. Tačiau šis įspūdis yra klaidingas.

* Esu girdėjęs apie siūlymus, kad valstybė galėtų save finansuoti organizuodama loterijas. Tačiau ji neturėtų teisės drausti privatiems verslininkams įsitraukti į loterijų verslą, todėl kažin ar galime tarti, jog valstybė sugebėtų pritraukti daugiau klientų nei bet kuri kita su ja konkuruojanti verslovė.

3 SKYRIUS

Moraliniai apribojimai ir valstybė

Minimali ir ultraminimali valstybė

Klasikinio liberalizmo valstybė kaip naktinis sargas, kurios funkcijos – visų piliečių apsauga nuo prievartos, plėšikavimo, apgaulės, kontraktų netesėjimo ir pan., atrodo, vis dėlto yra perskirstymo valstybė.[1] Galima įsivaizduoti bent vieną socialinę struktūrą, kuri užima tarpinę padėtį tarp privačių gynybinių asociacijų sistemos ir valstybės kaip naktinio sargo. Kadangi valstybė kaip naktinis sargas dažnai vadinama minimalia valstybe, šią kitą struktūrą vadinsime *ultraminimalia valstybe*. Tokia valstybė išlaiko jėgos naudojimo monopolį, išskyrus atvejus, kai jėgos griebiamasi tik akivaizdžios savigynos tikslais, ir todėl ji draudžia privatų (arba privataus agento vykdomą) atpildą už asmens teisių pažeidimą ar privatų kompensacijos išieškojimą; tačiau gynybines paslaugas ji teikia *tik* tiems, kurie jas perka. Minimali valstybė yra lygiavertė ultraminimaliai valstybei, papildytai kokiu nors (akivaizdžiai perskirstomuoju) kuponų planu *à la* Friedman.* Pagal tokį planą visi arba kai kurie žmonės (pavyzdžiui, neturtingiausieji) gauna mokesčių lėšomis finansuojamus kuponus, už kuriuos iš ultraminimalios valstybės gali nusipirkti tik gynybinį polisą.

Kadangi minimali valstybė, atrodo, pripažįsta perskirstymą tiek, kiek ji verčia kai kuriuos žmones mokėti už kitiems žmonėms teikiamas gynybines paslaugas, tai jos šalininkai mums turi paaiškinti, kodėl ši perskirstomoji valstybės funkcija yra tokia unikali. Jeigu perskirstymas yra teisėtas visiems teikiant gynybines paslaugas, tai kodėl jis

* Žr. Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), 6 sk. Friedmano mokykliniai kuponai, žinoma, suteikia klientui paslaugos teikėjo pasirinkimo laisvę ir todėl skiriasi nuo čia įsivaizduojamų gynybinių paslaugų kuponų.

turėtų būti neteisėtas siekiant kitų geidžiamų tikslų? Kodėl būtent gynybinės paslaugos pasirenkamos kaip vienintelis teisėtas perskirstomosios veiklos objektas? Galbūt atsakymas į šį klausimą parodytų, jog gynybinių paslaugų teikimas *nėra* perskirstomasis. Kalbant tiksliau, terminas „perskirstomoji" nusako tam tikros tvarkos *pagrindimo* tipą, o ne pačios tvarkos savybę. Tam tikrą tvarką perkeltine prasme galime vadinti „perskirstomąja", jeigu pats jos pagrindimas yra perskirstomasis. (Panašiai funkcionuoja terminas „paternalistinis".) Jeigu rastume įtikinamą nepaskirstomąjį jos pagrindimą, turėtume atsisakyti šios etiketės. Atsakymas į klausimą, ar institucija, kuri ima pinigus iš vienų žmonių ir juos atiduoda kitiems, yra perskirstomoji, priklauso nuo atsakymo į klausimą, *kokiam tikslui*, mūsų manymu, ji tai daro. Pavogtų pinigų grąžinimas ar kompensacijos už pažeistas teises sumokėjimas *nėra* grindžiami perskirstymo tikslais. Sakiau, kad valstybė kaip naktinis sargas *atrodo* tarsi būtų perskirstomoji, ir palieka atvirą galimybę, kad galima rasti nepaskirstomojo pobūdžio tikslų, pateisinančių tai, jog kai kuriems žmonėms už gynybines paslaugas moka kiti žmonės (keletą tokių tikslų analizuoju 1 dalies 4 ir 5 skyriuose).

Gali atrodyti, kad ultraminimalios valstybės šalininkas užima prieštaringą poziciją net išvengęs klausimo, dėl ko gynybinės paslaugos tampa tokios unikalios, kad tik jos gali būti teikiamos perskirstymo būdu. Siekdamas teises apginti nuo pažeidimų, šį tikslą jis padaro vienintele teisėta valstybės funkcija; jis skelbia, kad visos kitos funkcijos yra neteisėtos, nes jas vykdant tos teisės yra pažeidžiamos. Kadangi svarbiausia jis laiko teisių apsaugą, arba teisių nežeidžiamumą, tai kaip jis gali palaikyti ultraminimalią valstybę, kuri kai kurių žmonių teises, atrodo, palieka neginamas arba nepakankamai ginamas? Kaip jis gali ją palaikyti *apeliuodamas* į teisių nežeidžiamumą?

Moraliniai apribojimai ir moraliniai tikslai

Šis klausimas remiasi prielaida, kad moralinio rūpesčio objektu gali būti tik moralinis *tikslas* kaip galutinė būklė, kuriai realizuoti imamasi tam tikros veiklos. Išties gali atrodyti, jog „teisingumas", „privalomybė" ir t.t. turi būti aiškinami pasitelkiant idėją apie didžiausią gėrį, kuriam pajungiami visi tikslai.[2] Antai dažnai teigia-

ma, jog utilitarizmo trūkumas (o jis *yra* šios formos teorija) yra tai, kad jis remiasi pernelyg siaura gėrio samprata. Sakoma, kad utilitarizmas nepakankamai atsižvelgia į teises ir jų nežeidžiamumo reikalavimą ir kad jis joms teikia išvestinį statusą. Daugelis argumentų prieš utilitarizmą išreiškia šio pobūdžio kritiką, pavyzdžiui, kai jam prikišama, jog jis leidžia nubausti nekaltą žmogų, kad apsaugotų kaimyniją nuo keršto ištroškusios minios siautėjimo. Tačiau teorija teisių nežeidžiamumo principui gali teikti prioritetą, tačiau jį teikti netinkamoje vietoje ir netinkamu būdu. Tarkime, kad į geidžiamos galutinės būklės aprašymą įtraukiama sąlyga, reikalaujanti minimizuoti visuminį (svertinį) teisių pažeidimų kiekį. Tokiu atveju turėtume tai, ką galima vadinti „teisių utilitarizmu"; teisių pažeidimai (kurie turi būti *minimizuojami*) tik pakeistų visuminę laimę kaip utilitarinės struktūros galutinę būklę. (Pastebėkime, jog savo teisių nežeidžiamumo nelaikome savo vieninteliu didžiausiu gėriu, ir net neteikiame jam leksikografinės pirmenybės atmesdami bet kokio kompromiso su kitomis vertybėmis galimybę, jeigu egzistuoja kokia nors mums patraukli visuomenė, kurioje labiau norėtume gyventi, nors kartais kai kurios mūsų teisės joje būtų pažeidžiamos, nei negyvenamoje saloje, kur liktume vieni.) Tokia padėtis vis vien reikalautų, kad pažeidinėtume žmonių teises, jeigu tai darydami visuomenėje minimizuotume visuminį (svertinį) teisių pažeidinėjimą. Pavyzdžiui, tam tikro asmens teisių pažeidimas galėtų pasitarnauti kaip priemonė, atgrasanti *kitus* nuo mėginimų dar labiau pažeidinėti žmonių teises, šalinanti tokių jų mėginimų paskatas arba jų dėmesį nukreipianti į kitus dalykus ir t.t. Mieste siautėjanti gauja, žudanti žmones ir padeginėjanti viską savo kelyje, *žeidžia* jame gyvenančių žmonių teises. Todėl kas nors bausdamas žmogų, apie kurį *jis* žino, jog tas nėra susijęs su nusikaltimu, sužadinusiu gaujos įtūžį, gali mėginti teisintis tuo, kad šio nekalto žmogaus bausmė padės užkirsti kelią dar didesniems žmonių teisių pažeidimams ir taip sumažins bendrą teisių pažeidimo lygį visuomenėje.

Tačiau užuot įkomponavę teises į geidžiamą galutinę būklę, jas galime traktuoti kaip išorinius atliekamų veiksmų apribojimus (*side constraints*): neperženk ribos C. Kitų žmonių teisės apibrėžia tavo veiksmų ribas. (Koncepcija, orientuota į *tikslą*, tačiau pripažįstanti šiuos apribojimus, atrodytų taip: veikdamas visais galimais būdais, kurie nepažeidžia apribojimo C, mėgink maksimizuoti tikslą G. Čia kitų teisės riboja

tavo tikslingą veiklą. Tuo nenoriu pasakyti, kad teisingai suprasta moralė diktuoja tam tikrus tikslus, kurių privalu siekti net šių apribojimų ribose.) Šis požiūris skiriasi nuo to, kuris mėgina pačius apribojimus C įtraukti į tikslą G, kaip vieną iš jo *komponentų*. Apribojimų koncepcija asmeniui draudžia peržengti šias moralines ribas jam siekiant savo tikslų, o koncepcija, kurios tikslas yra šių teisių pažeidimų minimizavimas, jam leidžia pažeidinėti teises (peržengti ribas), kad sumažintų bendrą teisių pažeidinėjimo lygį visuomenėje.*

Dabar jau galime suvokti, jog tezė, esą ultraminimalios valstybės šalininko pozicija yra nenuosekli arba prieštaringa, remiasi prielaida, kad jos šalininkas yra „teisių utilitaristas". Tariama, kad jis, pavyzdžiui, visuomenėje siekia minimizuoti teisių pažeidimo mastą, arba kad jis privalo siekti šio tikslo tokiomis priemonėmis, kurios pačios žeidžia žmonių teises. Tačiau teisių nežeidžiamumo reikalavimą jis veikiau galėtų laikyti savo veiksmų apribojimu, o ne įtraukti jį į rea-

* Deja, iki šiol nurodėme pernelyg mažai moralinių įsitikinimų struktūros modelių, nors neabejotinai yra ir kitokių įdomių struktūrų. Todėl argumentas, ginantis išorinių apribojimų struktūrą pasisakant prieš galutinės būklės maksimizavimo struktūrą, nėra lemiamas, nes tai nėra griežtai alternatyvios struktūros. (Toliau aptarsime požiūrį, kuris netelpa nė į vieną iš šių struktūrų.) Turėtų būti griežtai suformuluotas ir išnagrinėtas ištisas struktūrų spektras; galbūt tada tinkamiausia pasirodytų kokia nors nauja struktūra.

Klausimas, ar išorinių apribojimų koncepcija gali būti performuluota tikslinės koncepcijos (be jokių išorinių apribojimų) terminais, yra gana sudėtingas. Galima, pavyzdžiui, tarti, kad kiekvienas asmuo savo tiksle skiria *savo paties* teisių pažeidimus nuo kitų žmonių teisių pažeidimų. Pirmiesiems suteikite begalinę (negatyvią) vertę, ir joks kitų žmonių teisių sustabdytų pažeidimų kiekis negalės atsverti jo teisių pažeidimo vertės. Šalia to, kad tam tikram tikslo komponentui suteikiama begalinė vertė, čia taip pat pasirodo indeksinės išraiškos, pavyzdžiui, „*mano* atliekamas veiksmas". Griežta „apribojimo koncepcijų" formuluotė neleistų šių įmantrių transformacijų būdu apribojimus pertvarkyti į galutinės būklės koncepcijas. Matematinius metodus, kuriais naudojantis ribojamos maksimizacijos problema transformuojama į tam tikros pagalbinės funkcijos neribojamų minimizacijų seką, aprašo Anthony Fiacco and Garth McCormick, *Nonlinear Programming: Sequential Unconstrained Minimization Techniques* (New York: Wiley, 1968). Ši knyga įdomi tiek dėl joje aprašomų metodų, tiek dėl jų trūkumų nušviečiant mums rūpimą sritį; atkreipkite dėmesį į tai, kaip bausmės funkcijose pasireiškia apribojimai, į bausmės funkcijų svorio variacijas (skirsnis 7.1) ir t.t.

Nespręsiu klausimo, ar šie išoriniai apribojimai yra absoliutūs, ar jie gali būti pažeidžiami siekiant išvengti moralinių katastrofų, o jeigu taip, tai kaip atrodytų atitinkama struktūra.

lizuotinos galutinės būklės apibūdinimą. Šio ultraminimalios valstybės šalininko pozicija bus neprieštaringa, jeigu jis laikosi teisių koncepcijos, pagal kurią *versti* jus prisidėti prie kito gerovės reiškia pažeisti jūsų teises, o jeigu kažkas kitas neparūpina jums daiktų, kurių jums labai reikia, tarp jų ir tų, kurie yra būtini jūsų saugumui, tai jis nepažeidžia jūsų teisių net jeigu dėl to kitiems pasidaro lengviau jas pažeidinėti. (Tokia koncepcija bus neprieštaringa, jeigu pats monopolinis ultraminimalios valstybės elementas joje nebus traktuojamas kaip teisių pažeidimas.) Tačiau neprieštaringumas, žinoma, dar nereiškia, kad tai yra priimtina pozicija.

Kodėl išoriniai apribojimai?

Ar nėra *iracionalu* pripažinti išorinį apribojimą C, o ne požiūrį, reikalaujantį minimizuoti C pažeidimus? (Pastarasis požiūris C traktuoja kaip sąlygą, o ne kaip apribojimą.) Jeigu taip svarbu nepažeidinėti C, tai kodėl to nelaikyti tikslu? Kaip gali noras nepažeisti C vesti prie atsisakymo pažeisti C net tuo atveju, jei tai užkirstų kelią didesniems C pažeidimams? Kodėl teisių nepažeidinėjimas turi būti teikiamas kaip veiksmo apribojimas, o ne kaip veiksmo tikslas?

Išoriniai veiksmo apribojimai atspindi pamatinį kantiškąjį principą, kad individai yra tikslai, ne vien priemonės; jų negalima aukoti ar naudoti kitiems tikslams be jų sutikimo. Individai yra neliečiami. Šią kalbėseną apie tikslus ir priemones būtina paaiškinti šiek tiek plačiau. Panagrinėkime elementarią priemonę, pavyzdžiui, tam tikrą įrankį. Nėra jokių išorinių apribojimų šio įrankio naudojimui, išskyrus moralinius apribojimus, kaip jį galime naudoti kitų žmonių atžvilgiu. Yra tam tikrų procedūrų, kurių dera laikytis, kad jis būtų išsaugotas ateičiai („nepalik jo lauke lietui lyjant"), ir yra daugiau ar mažiau efektyvūs naudojimosi juo būdai. Tačiau nėra jokių apribojimų elgtis su juo siekiant savo tikslų. Dabar įsivaizduokime, kad yra sąlyginis apribojimas C tam, kaip galime naudoti tam tikrą įrankį. Pavyzdžiui, tas įrankis gali būti jums paskolintas su sąlyga, kad C nebus pažeidžiamas, nebent nauda dėl tokio pažeidimo viršytų tam tikrą nustatytą dydį arba toks pažeidimas būtų neišvengiamas siekiant nustatyto tikslo. Tokiu atveju objektas nėra *visiškai* jūsų įrankis, kuriuo galėtumėte naudotis kaip no-

rite. Tačiau tai vis vien yra įrankis, net atsižvelgiant į šį apribojimą. Jeigu pridėtume besąlygiškus naudojimosi juo apribojimus, tai objektas negalėtų būti naudojamas kaip įrankis *šiais būdais*. Jis apskritai *šiais aspektais* nebūtų įrankis. Ar galima nustatyti tiek apribojimų, kad objektas apskritai negalėtų būti naudojamas kaip įrankis *jokiais* aspektais?

Ar elgesys su individu gali būti apribotas taip, kad be jo sutikimo jis negalėtų būti naudojamas jokiems tikslams? Tai yra neįmanomai griežta sąlyga, jeigu ji reikalauja, kad kiekvienas individas, suteikiantis mums tam tikrą gėrybę, pozityviai vertintų kiekvieną mūsų pasirinktą jos naudojimo būdą. Net reikalavimas, kad jis tik neprieštarautų bet kuriam mūsų planuojamam jos naudojimui, smarkiai apribotų dvišalius mainus, jau nekalbant apie tokių mainų serijas. Pakanka, kad kita pusė iš mainų turėtų tiek naudos, jog sutiktų juos atlikti, net jeigu ir nepritartų tiems būdams, kuriais naudosite tą gėrybę. Tokiomis sąlygomis kitas šiuo aspektu nėra naudojamas tik kaip priemonė. Tačiau individas, kuris nesutiktų turėti su jumis reikalų, jeigu žinotų, kokiems tikslams jūs *ketinate* panaudoti jo atliekamus veiksmus ar suteikiamas gėrybes, *yra* naudojamas kaip priemonė, net jeigu iš mainų ir gauna pakankamai naudos, kad sutiktų (savo nežinojime) turėti su jumis reikalų. („Tu manimi paprasčiausiai pasinaudojai" – taip gali sakyti tas, kuris sutiko su jumis bendrauti tik todėl, kad nežinojo jūsų tikslų ir to, kaip jį panaudosite siekdamas tų tikslų.) Ar moralės požiūriu individas privalo atskleisti tai, kaip jis ketina panaudoti mainų aktą, jeigu jis turi rimto pagrindo manyti, jog kitas atsisakytų turėti su juo reikalų, jeigu tai žinotų? Ar jis *pasinaudoja* kitu individu, jeigu to neatskleidžia? O kaip tais atvejais, kai kitas nesutinka apskritai būti kaip nors panaudojamas? Ar patirdamas malonumą iš praeinančio gražaus žmogaus stebėjimo, jį naudojate tik kaip priemonę?[3] Ar tas, kuris jį įsivaizduoja savo seksualinėse fantazijose, jį naudoja tik kaip priemonę? Šie ir panašūs klausimai kelia įdomių problemų moralės filosofijai, bet, mano manymu, ne politinei filosofijai.

Politinę filosofiją domina tik *tam tikri* būdai, kuriais individams neleistina kitų žmonių naudoti vien kaip priemonių, pirmiausia – vykdant prieš juos fizinę agresiją. Specifinis veiksmo kitų atžvilgiu apribojimas atspindi faktą, jog kiti negali būti naudojami tais specifiniais būdais, kuriuos nustato išoriniai apribojimai. Išoriniai apribojimai tam

tikrais aspektais išreiškia kitų neliečiamumą. Šiuos neliečiamumo aspektus išreiškia reikalavimas: „Nenaudok žmonių tokiais ir tokiais būdais." Tačiau galutinės būklės koncepcija idėją, kad žmonės yra tikslai, o ne vien priemonės, išreikštų (jeigu apskritai išreikštų) kitokiu reikalavimu: „Minimizuok naudojimąsi žmonėmis kaip priemonėmis tokiais ir tokiais būdais." Vykdant šį reikalavimą kai kurie žmonės gali būti panaudoti vien kaip priemonės. Jeigu Kantas būtų vadovavęsis šiuo požiūriu, tai antrąją kategorinio imperatyvo formuluotę jis būtų pateikęs taip: „Elkis taip, kad minimizuotum žmonių vien kaip priemonių naudojimą", o ne taip, kaip ją iš tikrųjų pateikė: „Elkis taip, kad nei savo asmenyje, nei kieno nors kito asmenyje žmogaus niekada netraktuotum vien kaip priemonės, bet visada ir kaip tikslą."[4]

Išoriniai apribojimai išreiškia kitų žmonių neliečiamumą. Tačiau kodėl negalima žeisti šio neliečiamumo dėl didesnio socialinio gėrio? Individualiai kiekvienas kartais ryžtamės patirti tam tikrų nemalonumų ar kažką paaukoti, kad gautume daugiau naudos arba vengdami didesnio skausmo: einame pas stomatologą, kad išvengtume didesnių kančių ateityje; atliekame tam tikrus nemalonius darbus, nes siekiame jų rezultato; kai kurie žmonės laikosi dietos, kad sustiprintų sveikatą arba pagerintų išvaizdą; kai kurie taupo pinigus, kad galėtų save išlaikyti senatvėje. Kiekvienu iš tokių atvejų prisiimami tam tikri kaštai savo visuminės gerovės labui. Tad kodėl *panašiai* negalima pripažinti, jog didinant bendrą socialinę gerovę kai kurie žmonės turi patirti tam tikrų kaštų kitų žmonių labui? Tačiau nėra jokios *socialinės būtybės*, kuri kažką aukotų savo pačios didesnės gerovės labui. Yra tik atskiri žmonės, skirtingi individai, kiekvienas su savo atskiru gyvenimu. Vieno iš šių žmonių panaudojimas kito labui reiškia tik jo panaudojimą kito labui. Nieko daugiau. Kažkas su juo padaroma kitų labui. Kalbos apie bendrą socialinę naudą tik maskuoja šį faktą. (Sąmoningai?) Asmeniu naudojantis šiuo būdu jam neteikiama derama pagarba ir neatsižvelgiama į faktą, kad jis yra atskiras asmuo,[5] kad jo gyvenimas yra vienintelis jo turimas gyvenimas. *Jis* negauna jokio kompensuojamojo gėrio už savo auką, ir niekas neturi teisės užkrauti jam tos aukos, visų mažiausiai – valstybė arba valdžia, kuri iš jo reikalauja lojalumo (ko nereikalauja kiti individai) ir kuri dėl to turi būti *neutrali* savo piliečiams.

Libertariniai apribojimai

Moraliniai apribojimai mums leistinų daryti dalykų atspindi faktą, jog esame atskiros būtybės. Jie atspindi faktą, jog nėra jokių moralinių svarstyklių pasverti ir palyginti kiekvieno mūsų vertei; nėra jokio moralinio pagrindo vienam gyvenimui nusverti kito gyvenimą vardan didesnio visuminio *socialinio* gėrio. Negali būti pateisintas vienų aukojimas kitų labui. Ši kertinė idėja, būtent, kad egzistuoja tik atskiri individai su savo atskirais gyvenimais, ir kad todėl nė vienas iš jų negali būti aukojamas kitiems, teikia pagrindą moraliniams apribojimams; be to, mano įsitikinimu, ji veda prie libertarinio apribojimo, draudžiančio griebtis agresijos prieš kitą.

Kuo didesnę galią turi galutinės būklės maksimizavimo koncepcija, tuo stipresnė turi būti jai priešinga kertinė idėja, kuria grindžiamas moralinių apribojimų egzistavimas, ir tuo rimčiau turi būti traktuojama atskirų individų, nesančių tik ištekliumi kitiems, egzistavimo idėja. Kertinė idėja turi būti pakankamai stipri, kad moralinių apribojimų idėjai leistų atsilaikyti prieš intuityviai įtaigią galutinės būklės maksimizavimo idėją ir pakankama, kad dedukuotų libertarinį apribojimą, draudžiantį agresiją prieš kitą. Kritikas, atmetantis *šį konkretų* išorinį apribojimą, turi tris alternatyvas: (1) jis turi atmesti *visus* išorinius apribojimus; (2) jis turi pateikti kitokį paaiškinimą, kodėl egzistuoja moraliniai apribojimai, o ne vien galutinės būklės maksimizavimo struktūra, tokį paaiškinimą, kuris pats neimplikuoja libertarinio apribojimo; arba (3) jis turi pripažinti kertinę individų atskirumo idėją ir vis dėlto teigti, kad agresijos inicijavimas prieš kitą yra suderinamas su šia kertine idėja. Tad čia turime argumento nuo moralės formos prie moralės turinio apmatus: moralės formai priklauso *F* (moraliniai apribojimai); geriausias paaiškinimas,[6] kodėl moralės formai priklauso *F*, yra *p* (individų atskirumo tezė); o iš *p* išplaukia specifinis moralinis turinys, būtent – libertarinis apribojimas. Specifinis moralinis turinys, teikiamas šio argumento, apeliuojančio į faktą, kad egzistuoja skirtingi individai, iš kurių kiekvienas turi *savo* gyvenimą, nusako *ne visą* libertarinį apribojimą. Jis nustato, kad vieną individą draudžiama aukoti kito labui. Tačiau reikėtų papildomų dedukcijos žingsnių, kad gautume paternalistinės agresijos draudimą – tos agresijos, kai jėga panaudojama (arba grasinama ją panaudoti) paties asmens, kuriam ji taikoma, tariamam

labui. Norėdami nužengti šiuos žingsnius, dėmesį turime sutelkti į faktą, jog egzistuoja atskiri individai: kiekvienas su savo gyvenimu, kuriam jis pats ir *vadovauja*.

Neagresyvumo principas paprastai laikomas tinkamu tarptautinių santykių principu. Koks suverenių individų santykių skirtumas nuo suverenių tautų santykių leidžia pripažinti agresiją individų santykiuose? Kodėl individai kolektyviai, per savo valdžią, gali elgtis su individais taip, kaip tautoms būtų neleista elgtis vienai su kita? Tiesą sakant, individams neagresyvumo principas turėtų galioti net labiau; juk jie kitaip nei tautos nėra sudaryti iš individų, kuriuos kiti savo įsikišimu teisėtai galėtų saugoti ar ginti.

Čia nesigilinsiu į principo, draudžiančio fizinę agresiją, detales; pridursiu tik tai, jog jis nedraudžia naudoti jėgą ginantis nuo kito keliamos grėsmės, net jeigu kitas yra nekaltas ir nėra nusipelnęs baudžiamojo atpildo. *Nekalta grėsmė* yra ta, kuri nekaltai tampa priežastiniu veiksniu tokiame procese, kur ji būtų agresorius, jeigu pati būtų nusprendusi būti tokiu veiksniu. Jeigu kažkas pagriebia žmogų ir meta jį į jus, tupintį gilaus šulinio dugne, tai tas krintantis žmogus, net būdamas visiškai nekaltas, kelia jums grėsmę; jeigu jis pats būtų pasirinkęs šią savo kritimo trajektoriją, tai jis būtų agresorius. Net jeigu ant jūsų krintantis žmogus dar būtų gyvas, ar neturėtumėte teisės panaudoti savo lazerinio šautuvo ir sunaikinti krintantį kūną, kol jis dar neužmušė jūsų? Libertariniuose draudimuose paprastai pabrėžiama, jog draudžiama prievartą naudoti prieš nekaltus žmones. Tačiau, mano supratimu, nekaltos grėsmės yra visai kitas dalykas, ir jam turi būti taikomi kitokie principai.[7] Tad išsami šios srities teorija irgi turi suformuluoti *skirtingus* apribojimus atsakams į nekaltas grėsmes. Papildomų problemų kelia *nekalti grėsmės skydai*, arba tie nekalti žmonės, kurie patys nekelia grėsmės, tačiau įstumiami į padėtį, kur nukentės ėmusis būtinų priemonių prieš kylančią grėsmę. Žmonės, pririšti prie agresorių tankų taip, kad tie tankai negalės būti sunaikinti nesunaikinus šių žmonių, yra nekalti grėsmės skydai. (Kartais jėgos naudojimas prieš nekaltus žmones siekiant atremti agresorių nėra nukreiptas prieš nekaltus grėsmės skydus; pavyzdžiui, nekaltas agresoriaus vaikas, kankinamas tam, kad agresorius nutrauktų savo agresiją, nėra jo tėvo *skydas*). Ar leistina sąmoningai daryti žalą nekaltiems skydams? *Jeigu* leistina pulti agresorių ir daryti žalą nekaltam agresoriaus skydui, tai ar nekaltas

skydas gali atsakyti jėga (tarus, kad jis negali pasipriešinti agresoriui)? Ar tada turime du individus, kurie grumiasi savigynos mūšyje? Jeigu panaudojate jėgą prieš nekaltą grėsmę, ar jūs netampate jam nekalta grėsme ir ar todėl jis gali teisėtai panaudoti papildomą jėgą prieš jus (tarus, kad jis gali tai padaryti, tačiau negali pašalinti savo pirminio grėsmingumo)? Nedrąsiai apeinu šiuos nepaprastai sudėtingus klausimus; noriu tik pasakyti, jog doktrina, neagresyvumo principą laikanti pagrindiniu principu, kažkuriame savo rutuliojimosi taške turės juos spręsti eksplicitiškai.

Apribojimai ir gyvūnai

Moralinių apribojimų statusą ir jų implikacijas aiškiau galime suvokti svarstydami, kodėl kai kurioms gyvoms būtybėms, būtent ne žmogiškiesiems padarams, tokie griežti apribojimai paprastai nėra taikomi. Ar yra kokių nors ribų tam, ką galime daryti su gyvūnais? Ar gyvūnų moralinis statusas tėra *objektų* statusas? Ar bet kokie mūsų tikslai pateisina didžiulius kaštus, kuriuos primetame gyvūnams? Kas apskritai pateisina tai, kad jais naudojamės?

Gyvūnai nėra visiškai bereikšmiai. Bent jau kai kurių aukštesniųjų gyvūnų gerovei, imdamiesi jų atžvilgiu kokių nors veiksmų, turime skirti tam tikrą dėmesį. Tai sunku *įrodyti*. (Taip pat sunku įrodyti, jog žmonės nėra visiškai bereikšmiai!) Pirmiausia pateiksime kai kurių pavyzdžių, o paskui – keletą argumentų. Jeigu panorėtume spragtelti pirštais, galbūt atsiliepdamas į muzikos taktą, ir žinotumėte, kad dėl kažkokio keisto priežastinio ryšio tas spragtelėjimas sukels 10 000 romių bešeimininkių karvių mirtį po didelių skausmų ir kančių, o gal be skausmo ir akimirksniu, tai ar būtų visiškai normalu spragtelėti pirštais? Ar yra pagrindo manyti, kad tai būtų moraliai nepateisinama?

Kai kam atrodo, jog žmonėms neleistina taip elgtis, nes tokie veiksmai daro juos žiauresniais ir labiau linkusiais žudyti *žmones* vien dėl malonumo. Jų požiūriu, tokie veiksmai patys savaime nėra moraliai nepateisinami, tačiau jie sukelia nepageidaujamų moralinių padarinių. (Padėtis būtų kitokia ten, kur tokių padarinių galimybė neegzistuoja, pavyzdžiui, individui, kuris save laiko paskutiniu žmogumi Žemėje.) Tačiau kodėl *turi* egzistuoti tokių padarinių? Jeigu tiesa, kad su gyvū-

nais galime daryti ką norime, tada, tarus, kad individas aiškiai suvokia skiriamąją liniją tarp gyvūnų ir žmonių, tai kodėl gyvūnų žudymas turėtų daryti jį žiauresnį ir labiau linkusį žaloti bei žudyti žmones? Ar tarp skerdikų sutinkame daugiau žmogžudžių (negu tarp kitų žmonių, ginkluotų peiliais)? Jeigu man patinka beisbolo lazda smūgiuoti į kamuolį, tai ar dėl to padidėja tikimybė, kad ja tvosiu kam nors per galvą? Ar nesuprantu, jog žmonių galvos skiriasi nuo beisbolo kamuolių, ir argi ne šis supratimas sustabdo minėtą padarinį? Kodėl padėtis turi būti kitokia gyvūnų atveju? Žinoma, yra empirinis klausimas, ar toks padarinys egzistuoja; tačiau abejotina, ar jis egzistuoja bent jau šios knygos skaitytojams, mąstantiems žmonėms, gebantiems skirti daiktus ir atitinkamai su jais elgtis.

Jeigu kai kurie gyvūnai nėra visiškai bereikšmiai, tai kurie iš jų tokią reikšmę turi, kokia didelė toji reikšmė ir kaip ji gali būti nustatyta? Tarkime (manau, taip galima tarti), kad *maitinimasis* gyvūnais nėra *būtinas* sveikatai ir kad gyvulinis maistas nėra pigesnis už alternatyvias dietas, kurias žmonės gali pasirinkti Jungtinėse Valstijose. Tad maitinimosi gyvūnais nauda yra dietos paįvairinimas ir gurmaniški malonumai. Nesakau, kad tai nėra tikri ar dėmesio neverti malonumai. Tačiau kyla klausimas: ar šie papildomi malonumai, kuriuos mums duoda maitinimasis gyvūnais, *nusveria* tą moralinę reikšmę, kurią derėtų teikti gyvūnų gyvenimui ir skausmui? Tarus, kad gyvūnams teikiama *tam tikra* reikšmė ar *papildoma* nauda, gaunama valgant juos, o ne vegetarinį maistą, yra didesnė už moralinius kaštus, kaip galėtų būti sprendžiami šie klausimai?

Galima pažvelgti į analogiškus atvejus: sprendimus, kuriuos priimame ten, perkelti į mums rūpimus klausimus. Imkime medžioklės atvejį; manau, kad negerai gyvūnus medžioti ir žudyti vien dėl azarto. Ar medžioklė yra išimtinis atvejis dėl to, kad jos *tikslas* ir tai, kas joje teikia malonumą, yra gyvūnų persekiojimas, žalojimas ir žudymas? Tada tarkime, kad man patinka švaistytis beisbolo lazda. Bet štai man užsimojus priešais išdygsta karvė. Smogdamas lazda suskaldyčiau karvei galvą. Tačiau *tai* nesuteiktų man malonumo; malonumą gaunu iš to, kad mankštinu raumenis, kad pavyksta stiprūs smūgiai ir t.t. Nelaimei, šalutinis mano veiksmo padarinys (ne priemonė) yra tai, kad karvės galva suskyla. Žinoma, galėjau susilaikyti nuo smūgiavimo, vietoje to galėjau pasilenkti ir pasiekti rankomis kojų pirštus arba padary-

ti kitokį pratimą. Tačiau man tai neteiktų tiek malonumo, kiek teikia smūgiavimas lazda. Tad klausimas toks: ar teisingai pasielgčiau smogdamas lazda, nes siekiu to *papildomo* malonumo, kurį man duoda smūgiavimas, palyginti su geriausiu alternatyviu veiksmu, kuris nedaro žalos gyvūnui? Tarkime, kad klausimas nėra susijęs su nevienkartiniu susilaikymu nuo smūgiavimo teikiamų malonumų; tarkime, kad kiekvieną dieną situacija kartojasi, kaskart vis su kitu gyvūnu. Ar yra koks nors principas, kuris leistų žudyti ir gyvūnus maistui naudoti dėl papildomo malonumo, kurį tai teikia, bet draustų švaistytis lazda dėl papildomo malonumo? Kaip atrodytų toks principas? (Galbūt geresnė paralelė mėsos valgymui būtų tokia. Gyvūnas užmušamas dėl jo kaulo, iš kurio galima pasidaryti geriausią beisbolo lazdą; lazdos, padarytos iš kitų medžiagų, nesuteikia tokio pat malonumo. Ar teisinga užmušti gyvūną dėl *papildomo* malonumo, kurį teikia naudojimasis lazda, padaryta iš jo kaulo? Ar moralės požiūriu toks veiksmas būtų priimtinesnis, jeigu galėtumėte pasamdyti kitą žmogų, kuris tai atliktų vietoje jūsų?)

Tokie pavyzdžiai ir klausimai gali padėti individui suvokti, kokio pobūdžio ribą *jis* nori nubrėžti ir kokio pobūdžio poziciją užimti. Tačiau jie turi įprastus nuoseklumo argumentų trūkumus: jie neparodo, iškilus prieštaravimui, kieno pozicija turi būti keičiama. Nepajėgdami atrasti principo, kuris leistų nubrėžti skiriamąją ribą tarp švaistymosi lazda ir gyvūno užmušimo, jūs galiausiai galite nuspręsti, kad iš tikrųjų leistina švaistytis lazda. Be to, toks apeliavimas į analogiškus atvejus nedaug duoda sprendžiant klausimą, kokį moralinį svorį turime teikti skirtingoms gyvūnų rūšims. (Problemas, kurios kyla mėginant pavyzdžių pagrindu daryti moralines išvadas, papildomai aptarsime 9 skyriuje.)

Pateikdamas šiuos pavyzdžius siekiu išsiaiškinti moralinių apribojimų sąvoką, o ne išspręsti gyvūnų valgymo problemą. Tiesa, turėčiau pasakyti, jog toji papildoma nauda, kurią amerikiečiai šiandieną gali gauti vartodami gyvūnus maistui, mano požiūriu, *nepateisina* šios praktikos. Todėl turėtume jos atsisakyti. Verta pakomentuoti vieną populiarų argumentą, turintį tam tikrų sąsajų su išorinių apribojimų idėja. Kadangi žmonės maitinasi gyvūnais, jie užaugina jų daugiau nei jų būtų nesant šios praktikos. Egzistuoti trumpą laiką geriau negu apskritai neegzistuoti. Taigi (tokia būtų argumento išvada) gyvūnams yra geriau

dėl to, kad pas mus egzistuoja maitinimosi jais praktika. Nors mes to visai nesiekiame, laimei, paaiškėjo, kad ši mūsų praktika jiems visada buvo naudinga! (Jeigu skoniai pasikeistų ir gyvulinis maistas žmonėms nebeteiktų malonumo, tai ar tie, kurie rūpinasi gyvūnų gerove, neprivalėtų geležiniais veidais ir toliau vykdyti nemalonią jų valgymo pareigą?) Tikiuosi, jog nebūsiu neteisingai suprastas, tarsi teigiąs vienodą gyvūnų ir žmonių moralinę vertę, jeigu pasakysiu, kad paralelinis argumentas apie žmones neatrodytų labai įtikinamas. Įsivaizduokime, kad gyventojų gausėjimo problemos kiekvieną šeimą ar grupę gali paskatinti riboti savo palikuonių aibę ir iš anksto nustatyti jų skaičių. Tam tikra šeima, pasiekusi šį skaičių, siūlo, kad jai būtų suteikta teisė turėti papildomą vaiką su sąlyga, kad sulaukęs trejų (ar dvidešimt trejų) metų jis būtų paaukotas dievams arba panaudotas tenkinant tam tikrus gastronominius poreikius. Pasiteisindama ji argumentuoja, kad tas vaikas apskritai neegzistuotų, jei toks leidimas nebūtų duotas, ir kad jam, žinoma, geriau egzistuoti bent kelerius metus. Tačiau jeigu asmuo jau egzistuoja, tai ne visa, kas būtų suderinama su grynuoju pačios jo egzistencijos pliusu, su juo gali būti daroma – net tų, kurie jam suteikė gyvybę. Egzistuojantis asmuo turi teisių net prieš tuos, kurių tikslas suteikiant jam gyvybę buvo šių teisių pažeidimas. Būtų verta plačiau panagrinėti moralinius priekaištus sistemai, kuri leidžia tėvams daryti visa, kas būtina tam, kad jie priimtų sprendimą turėti vaiką, ir kuri kartu vaiką palieka geresnėje padėtyje nei jis būtų, jei apskritai nebūtų gimęs.[8] (Kai kam atrodys, jog vieninteliai priekaištai kyla dėl tokios sistemos administravimo sunkumų.) Panašiai ir su gyvūnais: jeigu jie jau egzistuoja, gali turėti tam tikrų teisių į tai, kaip su jais turi būti elgiamasi. Šios teisės veikiausiai turės daug mažesnį svorį nei žmonių teisės. Tačiau tas faktas, jog kai kurie gyvūnai atsirado pasaulyje tik todėl, kad kažkas norėjo padaryti kažką, kas pažeistų kurią nors iš šių teisių, dar neįrodo, kad toji teisė apskritai neegzistuoja.

Pasvarstykime štai tokią (pernelyg minimalistinę) pažiūrą į tai, kaip turime elgtis su gyvūnais. Nuorodos aiškumo dėlei pavadinkime šią poziciją taip: „utilitarizmas – gyvūnams, kantizmas – žmonėms". Ji sako: (1) maksimizuok visų gyvųjų būtybių visuminę laimę; (2) nustatyk griežtus apribojimus tam, kas leistina daryti su žmogiškosiomis būtybėmis. Žmogiškosios būtybės negali būti naudojamos ar aukojamos kitų labui; kitokie gyvūnai gali būti naudojami ar aukojami kitų žmonių

ir gyvūnų labui, *tik jeigu* gaunama nauda yra didesnė už primetamus kaštus. (Tai nėra visiškai tiksli utilitarizmo principo formuluotė, tačiau jos pakanka mūsų tikslams ir ji mums bus paranki tolesnėje diskusijoje.) Tam tikrų veiksmų gyvūnų atžvilgiu leistina imtis tik tuo atveju, jeigu bendroji utilitarinė tų veiksmų nauda nusveria utilitarinius kaštus, primetamus gyvūnams. Ši utilitaristinė pažiūra gyvūnus traktuoja daugmaž taip, kaip įprastasis utilitarizmas traktuoja žmones. Įkandin Orwello, šią pažiūrą galime apibendrinti teiginiu: *visi gyvuliai yra lygūs, tačiau kai kurie – lygesni.* (Nė vienas neturi būti aukojamas, nebent tai duoda didesnę visuminę naudą; tačiau asmenys apskritai negali būti aukojami, arba aukojami tik kur kas griežtesnėmis sąlygomis, ir niekada ne gyvūnų labui.) Tariu, kad aukščiau nurodytoji sąlyga (1) implikuoja tik tai, jog neleistinos tokios aukos, kurios netenkina utilitarinio kriterijaus, o ne tai, kad turi būti siekiama utilitarinio tikslo. Šią poziciją vadinsiu negatyviu utilitarizmu.

Dabar argumentus, kuriuose apeliuojama į gyvūnų moralės reikšmę, galime nukreipti prieš skirtingų pažiūrų šalininkus. „Kantiškajam" moralės filosofui, nustatančiam griežtus apribojimus tam, kas leistina daryti su asmeniu, galime pasakyti:

> Utilitarizmą laikai nepriimtinu dėl to, kad jis vieną individą leidžia naudoti, aukoti ir t.t. kito labui, ir todėl pažeidžia griežtus apribojimus tam, kaip galima teisėtai elgtis su asmenimis. Tačiau ar *negali* būti būtybių, moralės požiūriu užimančių tarpinę padėtį tarp asmenų ir akmenų – būtybių, kurioms negaliotų tokie griežti elgesio su jomis apribojimai, tačiau kurių vis dėlto negalima būtų traktuoti vien kaip objektų? Galima įsivaizduoti, kad, eliminuodami arba susilpnindami tam tikras asmenų savybes, gautume tokių tarpinių būtybių. (Tarpinio moralinio statuso būtybių galbūt galime gauti eliminuodami kai kurias savo pačių savybes ir pridėdami kitų, mums nebūdingų savybių.)

> Atrodo, jog gyvūnai yra tarpinės būtybės, o utilitarizmas – tarpinė pozicija. Į šį dalyką galime pažvelgti šiek tiek kitokiu aspektu. Utilitarizmas postuluoja, kad laimė yra vienintelis moraliai reikšmingas dalykas, ir kad visos būtybės yra tarpusavyje pakeičiamos. Ši konjunkcija negalioja asmenims. Tačiau ar (negatyvus) utilitarizmas nėra pagrįstas atžvilgiu būtybių, kurioms ši konjunkcija galioja, ir ar jis negalioja gyvūnams?

Utilitaristui galime pasakyti:

Jeigu moraliai reikšmingi tėra malonumo, skausmo, laimės ir t.t. pojūčiai (ir gebėjimas turėti tokius pojūčius), tai savo moralinjuose svarstymuose į gyvūnus turime atsižvelgti tiek, kiek jie šių gebėjimų ir šių pojūčių *turi*. Sudarykime matricą, kur eilutės atspindi alternatyvius elgsenos būdus, o stulpeliai – skirtingus individualius organizmus; kiekvienas įrašas atspindi naudingumą (grynąjį malonumą, laimės kiekį), kurį organizmas gaus iš vienokios ar kitokios elgsenos su juo. Utilitarinė teorija įvertina kiekvieną elgseną – sumuoja įrašus jos eilutėje ir mums rekomenduoja laikytis tokios elgsenos, kurios suma yra didžiausia. Kiekvienam stulpeliui teikiamas vienodas svoris ir jis skaičiuojamas vieną kartą, nesvarbu, apie ką kalbama – asmenį ar nežmogiškąjį padarą. Nors teorijos struktūra abu juos traktuoja vienodai, gyvūnams dėl tam tikrų juos apibūdinančių faktų gali būti teikiama mažiau reikšmės. Jeigu gyvūnai pasižymi mažesne malonumo, skausmo, laimės pajautos, pojūčio galia nei žmonės, tai matricos įrašai gyvūnų stulpeliuose paprastai turės mažesnę skaitmeninę vertę nei įrašai žmonių stulpeliuose. Tokiu atveju jie bus mažiau svarbūs veiksniai priimant galutinius sprendimus.

Utilitaristui būtų sunku atmesti šį reikalavimą, kad asmenys ir gyvūnai turi būti traktuojami vienodai. Kokiu pagrindu jis galėtų neprieštaringai atskirti asmenų ir gyvūnų laimę ir savo skaičiavimuose atsižvelgti tik į pirmąją? Net pojūčius įtraukus į naudingumų matricą ir jeigu jų intensyvumas viršija tam tikrą slenkstinę ribą, neabejotina, jog kartais *kai kurie* gyvūnai patiria intensyvesnių pojūčių nei kai kurie žmonės, į kurių pojūčius utilitaristas nori atsižvelgti. (Palyginkime tai, ką patiria gyvas deginamas neanestezuotas gyvūnas, su tuo, ką patiria šiek tiek susierzinęs asmuo.) Galime pažymėti, jog Benthamas gyvūnų laimę traktuoja taip pat, kaip čia aiškiname.[9]

Formulė „utilitarizmas – gyvūnams, kantizmas – žmonėms" leidžia gyvūnus naudoti kitų gyvūnų ir žmonių labui, bet niekada neleidžia naudoti (žaloti, aukoti) žmonių, prieš jų pačių valią, gyvūnų labui. Asmenims negali būti primetama jokia našta gyvūnų labui. (Ir baudos už įstatymų, draudžiančių žiaurumą su gyvūnais, pažeidimą?) Ar tai priimtina išvada? Ar neleistina išvaduoti 10 000 gyvūnų nuo nepakeliamų kančių primetant nedidelį nepatogumą asmeniui,

kuris nėra kaltas dėl šių kančių? Gali atrodyti, kad šis apribojimas nėra absoliutus, kai kalbame apie *žmones*, kuriuos galima išvaduoti nuo nepakeliamų kančių. Tad galbūt šis apribojimas turėtų būti švelninamas, nors ir mažiau, kai kalbame apie gyvūnų kančias. Nuoseklus utilitaristas (gyvūnus *ir* žmones sumetantis į vieną krūvą) žengia toliau ir teigia, jog *ceteris paribus* leistina primesti asmeniui tam tikras kančias, kad būtų išvengta (šiek tiek) didesnių gyvūno kančių. Šis principas man atrodo nepriimtinai stiprus net ten, kur jį naudojant siekiama sumažinti *asmens* kančias!

Utilitarinei teorijai kelia keblumų tai, kad galimi naudingumo monstrai, gaunantys nepalyginamai didesnį savo naudingumo prieaugį iš kitų aukojimo nei tie kiti praranda. Juk, kaip atrodo, teorija nepriimtinai reikalauja, kad visi būtume paaukoti – atsidurti tokio monstro nasruose, nes taip būtų padidintas visuminis naudingumas. Jeigu žmonės panašiai būtų tokie rajūs naudingumo maksimizatoriai gyvūnų atžvilgiu, visada gaunantys nepalyginamai daugiau atsveriančios naudos iš kiekvieno paaukojamo gyvūno, tai mums veikiausiai atrodytų, jog principas „utilitarizmas – gyvūnams, kantizmas – žmonėms", kuris beveik visada reikalauja (arba leidžia) gyvūnų aukojimą, pernelyg griežtai gyvūnus pajungia žmonėms.

Kadangi utilitarizmas atsižvelgia tik į gyvūnų patiriamą malonumą ir skausmą, tai ar utilitaristas pripažintų, kad gyvūnus leistina žudyti beskausmiu būdu? Ir ar galima būtų, utilitaristo požiūriu, žudyti *žmones* beskausmiu būdu ir naktį, apie tai nepaskelbus iš anksto? Utilitarizmas dėl savo sprendimų negrabumo liūdnai garsėja ten, kur kalbama apie didesnį ar mažesnį asmenų *skaičių*. (Nors reikia pripažinti, kad šioje srityje išties nelengva išvengti negrabumo.) Visuminės laimės maksimizavimo principas reikalauja didinti asmenų skaičių tol, kol jų grynas naudingumas išliks pozityvus ir bus pakankamas atsverti tą naudingumo praradimą, kurį dėl jų atsiradimo pasaulyje patiria kiti. Vidutinio naudingumo maksmizavimo principas bet kuriam asmeniui leidžia nužudyti visus kitus asmenis, jeigu dėl to jis patirs ekstazę, ir todėl bus labiau nei vidutiniškai laimingas. (Nesakykite, kad jam nederėtų taip elgtis, kadangi po jo mirties tas vidurkis nusmuktų žemiau to lygio, kurs būtų, jeigu nebūtų nužudęs visų.) Ar galite teisėtai nužudyti bet kurį asmenį, jeigu nedelsdamas jį pakeistumėte kitu (pagimdydamas vaiką arba mokslinės fantastikos stiliumi sukurdamas suau-

gusį asmenį), kuris būtų toks pat laimingas, kaip būtų savo likusiame gyvenime nužudytasis? Juk tokiu atveju visuminis naudingumas išliktų to paties lygmens ir jo paskirstymo profilis niekaip nepasikeistų. Ar žudymą draudžiame tik todėl, kad siekiame užkirsti kelią *nerimo jausmams*, kuriuos patiria potencialios aukos? (Ir kaip utilitaristas gali paaiškinti tai, kas joms kelia nerimą, ir ar jis išties savo politiką grįstų tuo, ką jis turi laikyti iracionalia baime?) Akivaizdu, kad, norėdamas susidoroti su šio pobūdžio problemomis, utilitaristas turi modifikuoti savo koncepciją; ir jis gali atrasti, jog modifikuota koncepcija tampa pamatine į tamsų kampą nustumdama utilitaristinius argumentus.

Tačiau ar utilitarizmas nėra adekvati teorija bent jau gyvūnų atveju? Manau, kad ne. Tačiau jeigu reikšmės turi ne vien gyvūnų pojūčiai, tai kas dar? Čia kyla ištisa klausimų raizgalynė. Kiek turi būti gerbiama gyvūno gyvybė, jam kartą atsiradus pasaulyje, ir kaip galima šį klausimą išspręsti? Ar turime įsivesti kokią nors nežeminamos egzistencijos sąvoką? Ar leistina pasinaudojant genetinės inžinerijos priemonėmis veisti prigimtinius vergus, kurie būtų patenkinti savo likimu? Prigimtinius gyvūnus vergus? Ką iš tikrųjų reiškia gyvūnų prijaukinimas? Net gyvūnų atveju utilitarizmas pasako ne visą tiesą, tačiau prieš mus iškyla išties bauginanti klausimų raizgalynė.

Pojūčių mašina

Rimtų problemų iškyla ir keliant klausimą, kas dar turi reikšmės šalia to, kaip *žmonių* patyrimas atrodo „iš vidaus". Tarkime, kad turime pojūčių generavimo mašiną, mums teikiančią bet kokį geidžiamą pojūtį. Šaunūs neuropsichologai jūsų smegenis geba stimuliuoti taip, jog jūs manote ir jaučiate, kad rašote grandiozinį romaną, užmezgate naują draugystę arba skaitote įdomią knygą. Tačiau iš tikrųjų visą tą laiką jūs plūduriuojate cisternoje su elektrodais, prijungtais prie jūsų smegenų. Ar jums vertėtų prisijungti prie šios mašinos visam savo gyvenimui, iš anksto užprogramavus viso savo gyvenimo pojūčius ir potyrius? Jeigu jums kelia nerimą klausimas, ar tokiu atveju išnaudojate visas pageidaujamų pojūčių ir potyrių galimybes, tai galime tarti, jog tam tikros verslo kompanijos yra ištyrinėjusios daugybės kitų žmonių gyvenimus. Iš jų didžiulio katalogo jūs galite rink-

tis tuos pojūčius ir potyrius, kuriuos norėtumėte turėti, pavyzdžiui, per dvejus artimiausius savo gyvenimo metus. Praėjus dvejiems metams jūs būsite dešimčiai minučių arba dešimčiai valandų ištrauktas iš cisternos, kad galėtumėte pasirinkti savo pojūčius ir potyrius *kitiems* dvejiems metams. Žinoma, būdamas cisternoje jūs nežinosite, kad esate joje; manysite, kad viskas vyksta realiai. Kiti taip pat gali prisijungti prie mašinos ir gauti geidžiamų pojūčių, tad niekam nėra būtinybės likti nepasijungusiam tam, kad būtų aptarnaujami kiti. (Nekreipiame dėmesio į tą problemą, kas aptarnautų pačią mašiną, jeigu visi prisijungtų.) Ar jūs prisijungtumėte? Ar kas nors gali būti mums svarbiau už tai, kaip savo gyvenimą jaučiame iš vidaus? Jums neverta susilaikyti vien dėl to, kad turėsite keletą nerimo akimirkų tarp apsisprendimo momento iki prisijungimo. Juk kas yra šis nerimo momentas palyginti su visiškos palaimos gyvenimu (jeigu pasirenkate visam gyvenimui), ir apskritai ar turite jausti nerimą, jeigu jūsų pasirinkimas *yra* geriausias?

Kas dar mums turi reikšmės šalia vidinio potyrio ir vidinių pojūčių? Pirma, mes norime kažką *daryti*, o ne tik turėti darymo pojūtį. Tam tikrais atvejais tik dėl to, kad norime atlikti tam tikrus veiksmus, norime turėti atitinkamą vidinį jų atlikties patyrimą ar suvokimą. (Tačiau *kodėl* norime realios veiklos nesitenkindami vidiniu patyrimu?) Antra, neprisijungimo motyvas gali būti tai, kad pasaulyje norime *būti* specifiniu būdu, norime būti specifinės rūšies asmuo. Cisternoje plūduriuojanti būtybė yra neapibrėžtas gumulas. Nėra jokio atsakymo į klausimą, koks asmuo yra tas individas, kuris nuo seno plūduriuoja cisternoje. Ar jis drąsus, paslaugus, protingas, sąmojingas, meilus? Problema yra ne tai, kad sunku tai nustatyti; tiesiog nėra jokių jo asmens pasireiškimo būdų. Prisijungimas prie mašinos yra savotiška savižudybė. Kam nors gali atrodyti, kad visos mūsų savybės gali turėti kokios nors reikšmės tik tada, kai jos atsispindi mūsų vidiniame patyrime. Tačiau ar mus turi stebinti tai, kad klausimas, *kas esame*, mums labai svarbus? Kodėl mums turi rūpėti tik tai, kaip užpildomas mūsų gyvenimo laikas, o ne tai, kas esame?

Trečia, prisijungdami prie mašinos pasineriame į žmogaus sukurtą realybę, į pasaulį, kurio gylį ir svarbą riboja konstrukcinės žmonių galios.[10] Nėra *realaus* kontakto su kokia nors gilesne realybe, nors tokio kontakto patirtis gali būti imituojama. Daugelis žmonių nori būti atvi-

ri tokiems kontaktams ir svarbesnio sąlyčio galimybėms.* Tai paaiškina ginčų dėl psichotropinių priemonių intensyvumą: viena ginčo pusė jas traktuoja tik kaip lokalines pojūčių generavimo mašinas, o kita – kaip gilesnės realybės pagavos būdus; ką vieni laiko sutikimu pasiduoti pojūčių mašinai, kiti traktuoja kaip pagrindą jai *ne*pasiduoti!

Sužinome, kad mums rūpi kažkas daugiau nei vidinis patyrimas, kai įsivaizduojame pojūčių mašiną ir suvokiame, jog ja nesinaudotume. Galime įsivaizduoti tam tikrą seką mašinų, iš kurių kiekviena tolydžio užpildo ankstesniosios spragas. Pavyzdžiui, jeigu pojūčių mašina netenkina mūsų noro *būti* tam tikru būdu, tai galime įsivaizduoti transformavimo mašiną, mus paverčiančia bet kokios pageidaujamos rūšies asmeniu (išsaugančia mūsų tapatybę). Be abejo, pasinaudodamas transformavimo mašina ir tapdamas tuo, kuo norėtumėte būti, vėliau nesijungsite prie patyrimo mašinos!** Tad šalia mūsų vidinio patyrimo *ir* to, kokios rūšies asmuo esame, svarbu ir kažkas kita. Ir ne tik todėl, kad mūsų vidinis patyrimas neturi sąsajų su tuo, kokios rūšies asmuo esame. Juk patyrimo mašina gali būti užprogramuota taip, kad ji teiktų tik tokius potyrius, kuriuos gali patirti tik prie jos prisijungęs asmuo. Ar norime pasaulyje palikti savo pėdsaką? Tokiu atveju panagrinėkime rezultatų mašiną, kuri sukuria pasaulyje bet kokį jūsų gei-

* Tradicinės religinės pasaulėžiūros skiriasi priklausomai nuo to, ką jos laiko kontakto su transcendentine būtimi *tašku*. Kai kurios sako, jog toks kontaktas suteikia amžinąją palaimą arba nirvaną, tačiau jos nepakankamai tai atskiria nuo *labai* ilgo prisijungimo prie pojūčių mašinos. Kitos teigia, kad turi būti vykdoma aukštesniosios būtybės, sukūrusios visus mus, valia; nors turbūt niekas taip negalvotų, jeigu paaiškėtų, kad buvome sukurti kaip įdomūs žaislai gabių vaikų, priklausančių kitai galaktikai arba kitam laiko ir erdvės matmeniui. Dar kitos kalba apie galiausiai įvyksiantį susiliejimą su aukštesniąja realybe, tačiau nepaaiškina, kodėl tokio susiliejimo mums reikia ir kur liktume *mes*, įvykus tokiam susiliejimui.

** Kai kurie apskritai nesinaudotų transformavimo mašina, nes jiems tai primena *apgaulę*. Tačiau vienkartinis pasinaudojimas tokia mašina nepašalintų visų iššūkių; mūsų naujam asmeniui iškiltų naujų kliūčių, jis atsirastų ant naujo plokštikalnio, nuo kurio galima kilti dar aukščiau. Ir ar šis plokštikalnis yra labiau pelnytas už tą, kurį teikia genetinis paveldėjimas ar aplinka ankstyvoje vaikystėje? Tačiau jeigu transformavimo mašina galėtų būti naudojama neribotai dažnai, taip, kad galėtume atlikti bet ką – paprasčiausiai paspausdami mygtuką ir pavirsdami tuo, kuris gali nesunkiai tai atlikti, tai neliktų ribų, kurioms įveikti *reikėtų* kokių nors pastangų. Ar tada liktų kas *veikti?* Ar ne todėl kai kurios teologinės koncepcijos Dievą nukelia už laiko ribų; juk visažinė ir visagalė būtybė neturėtų kuo užpildyti savo laiko.

džiamą rezultatą ir jūsų pastangų vektorių įtraukia į bet kurią jungtinę veiklą. Čia nesigilinsime į įdomią problematiką, kurią kelia tokių mašinų idėja. Labiausiai nerimą kelia tas jų bruožas, kad jos nugyvena už mus mūsų gyvenimus. Ar žengiame klaidingu keliu, kai ieškome *specifinių* papildomų funkcijų, pranokstančių mašinų pajėgumą, kurių jos negalėtų atlikti už mus? Galbūt tai, ko norime, tai – nugyventi savo gyvenimą susiliejus su realybe. (O šito jokia mašina negali padaryti *už mus*.) Nesigilindami į šios tezės implikacijas, kurios, mano manymu, stebėtinai siejasi su valios laisvės ir priežastinių pažinimo koncepcijų problematika, turime tik pabrėžti klausimo, kas *žmonėms* svarbu be jų vidinio patyrimo, sudėtingumą. Kol nesurandame patenkinamo atsakymo ir nenustatome, kad tas atsakymas *taip pat* negalioja ir gyvūnams, tol negalime pagrįstai teigti, jog tik gyvūnų pojūčiai riboja tai, ką su jais galime daryti.

Nepakankamas moralės teorijos apibrėžtumas

Kokie asmenų bruožai juos taip atskiria nuo gyvūnų, kad elgsenai su asmenimis galioja tokie griežti apribojimai, kokie negalioja elgsenai su gyvūnais?[11] Ar būtybės iš kitos galaktikos gali su *mumis* elgtis taip, kaip mes elgiamės su gyvūnais, jeigu taip, tai ar jos galėtų teisėtai mus traktuoti tik kaip priemones utilitarizmo prasme? Ar organizmai gali būti surikiuoti tam tikra kylančių pakopų tvarka taip, kad kiekvienas galėtų būti aukojamas arba kankinamas tam, kad aukštesnės pakopos organizmai gautų didesnės visuminės naudos?* Toks elitistinis hierarchinis požiūris turėtų skirti tris moralinius statusus (intervalais dalijančius visą skalę):

* Apeiname sunkumus, kylančius sprendžiant klausimą, kuri *vieta* skalėje turi būti suteikiama konkrečiam organizmui ir kaip turi būti atliekami gyvūnijos tarprūšiniai palyginimai. Kaip turi būti sprendžiamas klausimas, kurią vietą tokioje skalėje užims tam tikra gyvūnų rūšis? Ar defektyvus organizmas turi užimti tą vietą, kuri skiriama atitinkamai organizmų rūšiai? Ar turėtume reikalų su anomalija, jeigu būtų neleidžiama vienodai traktuoti dviejų vienodų organizmų tik todėl, kad vienas iš jų yra normalus vienos rūšies atstovas, o kitas – nenormalus, kuri skalėje užima aukštesnę vietą, atstovas? Intrarūšinio tarpasmeninio palyginimo problemos blanksta prieš problemas, kurias kelia tarprūšinio palyginimo problemos.

1 statusas. Būtybė negali būti aukojama, žalojama ir t.t. kurios nors kitos būtybės labui.

2 statusas. Būtybė gali būti aukojama, žalojama ir t.t. tik dėl tų būtybių, kurios užima aukštesnę pakopą minėtoje skalėje, bet ne dėl tos pačios pakopos būtybių.

3 statusas. Būtybė gali būti aukojama, žalojama ir t.t. dėl bet kurios kitos būtybės, užimančios tą pačią arba aukštesnę vietą skalėje.

Jeigu gyvūnai turi 3 statusą, o mes turime 1 statusą, tai kas turi 2 statusą? Ar moraliai neleistina naudoti žmonių kaip priemonių kitų labui, ar tik neleistina jų naudoti kaip priemonių kitų *žmonių* labui, t.y. to paties lygmens būtybių labui?* Ar įprastos pažiūros leidžia pripažinti daugiau negu vieną reikšmingą moralinę takoskyrą (kaip toji, kuri asmenis skiria nuo gyvūnų) ir ar *galime užimti kitokią nei žmogiškųjų būtybių poziciją?* Kai kurių teologinių koncepcijų požiūriu, Dievui leistina aukoti žmogiškąsias būtybes dėl savo tikslų. Bandykime įsivaizduoti žmones susidūrus su kitos planetos būtybėmis, kurios savo vaikystėje pergyvena visas tas mūsų moralinės raidos „stadijas", kurias išskiria raidos psichologijos teoretikai. Šios būtybės mums paskelbia, kad vėliau jos visos pereina dar keturiolika raidos stadijų, iš kurių kiekviena yra būtina pereinant į kitą stadiją. Tačiau jos negali mums (primityvioms būtybėms) paaiškinti šių vėlesnių stadijų mąstymo būdo ar turinio. Jos skelbia, kad mes galime būti aukojami dėl jų gerovės ar bent

* Kas nors gali pasakyti, jog čia turime reikalų su teleologine koncepcija, kuri kiekvienai žmogiškajai būtybei teikia begalinę vertę kitų žmogiškųjų būtybių atžvilgiu. Tačiau teleologinė teorija, kuri maksimizuoja visuminę naudą, kai kurių žmonių nedraudžia aukoti kitų žmonių labui. Vienų aukojimas kitų labui neduotų grynos naudos, tačiau nepadarytų ir gryno nuostolio. Kadangi teleologinė teorija, teikianti vienodą svorį kiekvieno asmens gyvenimui, atmeta tik visuminės naudos mažinimo alternatyvą (reikalavimas, kad kiekvienas veiksmas duotų visuminės naudos *prieaugį*, eliminuotų neutralius veiksmus), ji *leistų* vieną asmenį aukoti dėl kito. Nesigriebiant anksčiau minėtų įmantrių priemonių, pavyzdžiui, tų, kai nusakant begalinės vertės tikslus naudojamos indeksinės išraiškos, arba kai tam tikriems tikslams (kurie atspindi apribojimus) suteikiama begalinė vertė *aukštesniame* lygmenyje (net ši formuluotė nėra tiksli, o detalės, į kurias čia derėtų atsižvelgti, yra labai painios), koncepcijos, kurios pripažįsta 2 statuso galimybę, kažin ar gali būti apibūdintos kaip teleologinės. Tai iliustruoja mūsų ankstesnę pastabą, kad „teleologinės" ir „išorinių apribojimų" koncepcijos nusako ne visas galimas moralinio požiūrio struktūras.

jau dėl jų aukštesnių gebėjimų išsaugojimo. Jos skelbia, kad tik dabar – savo moralinės brandos stadijoje – suvokė šią tiesą, tačiau nesuvokė savo vaikystės metu, toje stadijoje, kuri atitinka aukščiausiąją mūsų moralinės brandos stadiją. (Tokia istorija mums gali priminti, jog seka raidos stadijų, iš kurių kiekviena yra vėlesnės stadijos sąlyga, nuo tam tikro taško gali reikšti regresą, o ne progresą. Senatvės pranašumo neįrodo tai, kad, norint ją pasiekti, reikia pereiti keletą kitų stadijų.) Ar mūsų moraliniai įsitikinimai mums leidžia aukotis dėl šių būtybių aukštesnių gebėjimų, tarp jų ir moralinių? Atsakymą apsunkina tai, kad jį nelengva atskirti nuo epistemologinės problemos, iškylančios svarstant tokių nuo mūsų skirtingų moralinių būtybių egzistavimą mums pripažįstant, jog esame klystančios būtybės ir galime klysti. (Panaši problema iškiltų net mums nežinant, kokios pozicijos šiuo klausimu laikosi tos kitos būtybės.)

Būtybės, turinčios tarpinį 2 statusą, galės būti aukojamos, tačiau *ne* dėl to paties ar žemesnio lygmens būtybių. Jeigu jos niekada nepažins arba nesutiks būtybių, užimančių aukštesnę vietą hierarchijoje, tai bet kurioje faktinėje situacijoje *jos* turės aukščiausiąjį statusą. Atrodys taip, tarsi *absoliutus* išorinis apribojimas bet kokiems tikslams draudžia jų aukojimą. Dvi labai skirtingos moralinės teorijos – elitistinė hierarchinė teorija, teikianti žmonėms 2 statusą, ir absoliučių apribojimų teorija teikia beveik vienodus moralinius sprendimus situacijoms, su kuriomis žmonės faktiškai susiduria, ir vienodai gerai paaiškina (beveik) visus mūsų priimamus moralinius sprendimus. („Beveik visus", nes kartais priimame sprendimus apie hipotetines situacijas, o jose gali pasirodyti „aukštesnės" būtybės iš kitos planetos.) Tai nėra filosofo vizija apie tai, kaip dvi alternatyvios teorijos vienodai gerai paaiškina visus *galimus* duomenis. Ir tai nėra tezė, kad, pasinaudojus kokiomis nors įmantriomis priemonėmis, apribojimų koncepciją galėtume transformuoti į maksimizavimo koncepciją. Veikiau sakoma, kad šios dvi alternatyvios teorijos paaiškina visus faktinius duomenis, visus atvejus, su kuriais esame iki šiol realiai susidūrę, ir vis dėlto jos smarkiai skiriasi nuo tam tikrų kitų hipotetinių situacijų.

Nieko keisto, kad mums sunku apsispręsti, kurią teoriją priimti. Juk neprivalėjome mąstyti apie šias situacijas, ir ne šios situacijos formavo mūsų įsitikinimus. Tačiau klausimas ne tik apie tai, ar aukštesniosios būtybės gali mus aukoti savo labui. Jis ir apie tai, kas *mums* privalu da-

ryti. Juk jeigu egzistuoja tokios kitos būtybės, tai elitistinė hierarchinė teorija *nevirsta* „kantiškąja" apribojimų teorija, kiek ji kalba apie *mus*. Asmuo negali kito asmens aukoti savo paties ar trečiojo asmens labui, bet ar jis gali jį paaukoti aukštesniųjų būtybių labui? (Mums taip pat rūpi, ar aukštesniosios būtybės gali aukoti mus savo labui.)

Kuo grindžiami apribojimai?

Tokie klausimai mums neiškyla (kol kas?) kaip praktinės problemos, tačiau jie mus verčia svarstyti fundamentalias mūsų moralinių įsitikinimų pagrindimo problemas: pirma, ar mūsų moraliniai įsitikinimai remiasi apribojimų, ar veikiau hierarchine koncepcija; antra, pagal kokius asmens bruožus apibrėžiami moraliniai jų elgesio vienas kito atžvilgiu apribojimai? Be to, norime suprasti, *kodėl* tie bruožai siejami su šiais apribojimais? (Ir galbūt norime, kad tie bruožai mus skirtų nuo kitų gyvūnų, ar bent jau kad gyvūnai jų turėtų mažiau.) Reikia manyti, kad asmens bruožai, dėl kurių kitiems uždedami elgesio apribojimai, savaime turi būti vertingi. Kaip kitaip galėtume suprasti, kad jų pagrindu susiklosto kažkas vertinga? (Šią moralinę prielaidą vertėtų panagrinėti nuodugniau.)

Tradiciškai svarbiais specifiniais bruožais, turinčiais sąsajų su moraliniais apribojimais, laikomi šie bruožai: jutimo galia ir savimonė; racionalumas (gebėjimas naudotis abstrakčiomis sąvokomis, neapsiribojimas reakcijomis į tiesioginius dirgiklius); laisva valia; gebėjimas būti moralės subjektu, t.y. gebėjimas vadovautis moralės principais ir abipusiais elgesio apribojimais; sielos turėjimas. Nekelsime klausimų, kaip konkrečiai turi būti interpretuojamos šios idėjos ir ar šie bruožai yra unikalūs, būdingi tik žmogui. Veikiau mėginsime išsiaiškinti jų ryšį su moraliniais elgesio apribojimais. Neliečiant paskutiniojo bruožo nė vieno iš jų, atrodo, nepakanka reikiamai sąsajai nustatyti. Kodėl tas faktas, kad būtybė savo sumanumu, įžvalgumu ar I.Q. koeficientu viršija tam tikrą slenkstinę ribą, turėtų teikti pagrindo mums ją traktuoti kitaip nei kitas būtybes? Ar už mus protingesnės būtybės turi teisę su mumis elgtis nevaržomai? Kokią reikšmę turi tokios slenkstinės ribos? Jeigu būtybė geba priimti autonominį pasirinkimą iš skirtingų alternatyvų, tai ar nėra tam tikro pagrindo *leisti jai* tai daryti? Ar autonominis

pasirinkimas yra savaiminis gėris? Jeigu būtybė gebėtų priimti tik vieną autonominį pasirinkimą, pavyzdžiui, tarp dviejų skirtingo skonio valgomųjų ledų porcijų, ir iškart jį pamirštų, tai ar būtų pagrindo suteikti jai pasirinkimo laisvę? Tai, kad būtybė geba susitarti su kitais dėl abipusio elgesio apribojimo taisyklių, parodo, kad ji yra *pajėgi* laikytis apribojimų. Tačiau tai neparodo, kokių apribojimų reikėtų laikytis jos atžvilgiu (ar galima ją nužudyti?) ir ar apskritai būtina paisyti kokių nors apribojimų.

Reikalingas kažkoks tarpinis kintamasis *M*, kuriam išvardytieji bruožai būtų individualiai būtini ir savo visuma *galbūt* pakankami (bent jau turėtų būti aišku, ko trūksta siekiant gauti *M*) ir kuris turėtų aiškų ir įtikinamą ryšį su moraliniais elgesio apribojimais atžvilgiu būtybės, pasižyminčios savybe *M*. Be to, šio *M* šviesoje turėtume suprasti, kodėl kiti pabrėžia racionalumo, valios laisvės ir gebėjimo būti moralės subjektu bruožus. Šį tikslą būtų lengviau pasiekti, jeigu šie bruožai būtų ne tik būtinos *M* sąlygos, bet ir svarbios sudedamosios *M* dalys arba svarbios *M* realizavimo priemonės.

Tačiau ar pateisinama yra tai, kad racionalumą, valios laisvę,ir gebėjimą būti moralės subjektu traktuojame individualiai ir atskirai? Argi šie bruožai kartu nenusako vienos aiškios idėjos: kad kalbame apie būtybę, gebančią formuluoti ilgalaikius savo gyvenimo planus, gebančią mąstyti ir spręsti vadovaujantis savo pačios sukurtais abstrakčiais principais, tad kalbame apie būtybę, nesančią vien tiesioginių dirgiklių pastumdėle, apie būtybę, kuri riboja savo elgseną pagal tam tikrus principus arba vaizdinius, susidarytus apie deramą savo pačios ir kitų gyvenimą ir t.t.? Tačiau tai yra kažkas daugiau, ne tik trys išvardytieji bruožai. Ilgalaikį gyvenimo planavimą ir visuminę gyvenimo sampratą, kuria vadovaujamasi priimant konkrečius sprendimus, teoriškai galima atskirti nuo tų trijų bruožų, kuriais jie remiasi. Juk būtybė gali pasižymėti šiais trimis bruožais, bet kartu turėti specifinį vidinį barjerą, neleidžiantį jai veikti pagal savo visuminę gyvenimo sampratą ir visa tai, ką ji apima. Tad pridėkime, kaip papildomą bruožą, gebėjimą tvarkyti ir reguliuoti savo gyvenimą pagal tam tikrą prisiimtą visuminę sampratą. Tokia visuminė samprata ir žinojimas, kaip mums sekasi ją realizuoti, labai svarbu tam, kokio pobūdžio tikslus sau keliame ir kokios rūšies būtybės esame. Pagalvokime apie tai, kokia skirtinga būtų mūsų būtis (ir kaip skirtingai mus galima būtų trak-

tuoti), jeigu visi būtume amnezijos aukos, kurios užmigdamos vakare užmiršta visa, kas vyko dieną prieš tai. Net jeigu (atsitiktinai) kas nors iš mūsų kasdien pradėtų nuo ten, kur baigė vakar – gyvendamas pagal tam tikrą nuoseklią gyvenimo sampratą, kurią galėtų pasirinkti sąmoningas individas – jis vis dėlto negyventų kitos rūšies gyvenimo. Jo gyvenimas būtų paralelinis tokiam gyvenimui, bet nebūtų integruotas tuo pačiu būdu.

Kokią moralinę reikšmę turi šis papildomas gebėjimas formuoti viso savo gyvenimo (ar bent jau didelių jo etapų) planą ir veikti vadovaujantis savo pasirinkta visumine gyvenimo samprata? Kodėl negalime kištis į kito gyvenimo formavimą? (Ir ką galime pasakyti apie tuos, kurie aktyviai neformuoja savo gyvenimo, o tik plaukia pasroviui, nešami įvairių įtakų?) Pabrėžtina, kad bet kas gali atrasti tokią gyvenimo sampratą, kurią jūs norėtumėte priimti. Kadangi niekas negali iš anksto pasakyti, jog tokių atradimų nebus, jūs pats esate suinteresuotas tuo, kad kitas galėtų realizuoti savąją gyvenimo sampratą; jūs galite iš jo pavyzdžio mokytis (juo sekdami, jo vengdami arba jį modifikuodami). Tačiau šio pragmatinio argumento, atrodo, nepakanka.

Spėju, kad atsakymas sietinas su gyvenimo prasme – sunkiai pagaunama ir sudėtinga idėja. Būdas, kuriuo asmuo tvarko savo gyvenimą pagal tam tikrą bendrą planą, išreiškia tai, kokią prasmę jis teikia jam; tik tokia būtybė, kuri geba tvarkyti savo gyvenimą, gali gyventi prasmingai arba siekti prasmingo gyvenimo. Vis dėlto net tarus, kad galime deramai išsiaiškinti ir išrutulioti šią idėją, išlieka daugybė painių klausimų. Ar gebėjimas tvarkyti savo gyvenimą pats savaime išreiškia gebėjimą gyventi (siekti gyventi) prasmingą gyvenimą, ar čia dar reikia kokios nors papildomos sąlygos? (Ar sielos turėjimas, etikos požiūriu, išreiškia tik tai, jog būtybė siekia (geba siekti) prasmingo gyvenimo?) Kodėl egzistuoja apribojimų tam, kaip galime traktuoti būtybes, gebančias tvarkyti savo gyvenimą? Ar tam tikri jų traktavimo būdai nėra suderinami su jų prasmingo gyvenimo galimybe? Ir net jeigu taip, kodėl neleistina naikinti būtybių, gyvenančių prasmingą gyvenimą? Arba kodėl utilitarizmo „laimę" nepakeisti „prasmingumu" ir maksimizuoti bendrąjį pasaulio žmonių gyvenimų „prasmingumą"? O gal gyvenimo prasmingumo sąvoka į etiką įtraukiama kitaip? Reikia pabrėžti, jog pati idėja atrodo tinkama kaip tiltas, galintis padėti įveikti „esamybės – privalomybės" di-

chotomiją, nes atrodo, kad ji stovi ant abiejų šios dichotomijos pusių. Tarkime, pavyzdžiui, kad galima būtų parodyti, jog asmeniui veikiant tam tikru būdu jo gyvenimas būtų beprasmiškas. Ar tai būtų hipotetinis, ar kategorinis imperatyvas? Ar reikėtų ieškoti atsakymo į papildomą klausimą: „Tačiau kodėl mano gyvenimas turi būti ne beprasmiškas?" Arba tarkime, kad tam tikru būdu veikdamas kitų atžvilgiu asmuo sulaukia tokio padarinio, kad jo paties gyvenimas (ir pati toji veikla) netenka prasmės. Ar tai negalėtų, pragmatinio neprieštaringumo pagrindu, vesti bent jau prie 2 statuso išvados, jog tam tikri elgsenos apribojimai galioja visoms žmogiškosioms būtybėms? Šias ir gretimas problemas nuodugniau tikiuosi panagrinėti kitoje vietoje.

Individualistinis anarchistas

Apžvelgėme kai kuriuos svarbesnius argumentus, kuriais grindžiamas požiūris, jog moraliniai apribojimai nubrėžia žmonių elgesio vieno su kitu ribas. Dabar galime grįžti prie privačios gynybinės sistemos. Atrodo, kad privati gynybinė sistema net tuo atveju, kai tam tikroje teritorijoje dominuoja viena gynybinė agentūra, vis dėlto neprilygsta valstybei. Kaip atrodo, savo teritorijoje ji neteikia gynybinių paslaugų kiekvienam individui, kaip tai daro valstybė, ir ji neturi (ir nereikalauja) to prievartos naudojimo monopolio, kuris būtinas valstybei. Kalbant mūsų ankstesniais terminais, ši sistema, atrodo, negali būti laikoma minimalia ar net ultraminimalia valstybe.

Visi šie aspektai, kuriais dominuojanti gynybinė agentūra ar asociacija, atrodo, neprilygsta valstybei, yra individualistinio anarchisto *antivalstybinės* kritikos taikiniai. Juk jo teigimu, kai valstybė tam tikroje teritorijoje monopolizuoja prievartos naudojimą ir baudžia tuos, kurie griauna šią jos monopoliją, be to, teikia gynybines paslaugas visiems, kai kuriuos žmones versdama mokėti už kitiems teikiamas paslaugas, ji žeidžia moralinius elgesio su žmonėmis apribojimus. Todėl jis daro išvadą, jog valstybė iš prigimties yra amorali. Valstybė pripažįsta, kad tam tikromis sąlygomis teisėtai galima bausti individus, pažeidžiančius kitų teises, nes tai daro ir ji pati. Tačiau kaip ji prisiima teisę drausti privatų teisingumą, vykdomą tų neagresyvių individų,

kurių teisės yra pažeidžiamos? *Kokią* teisę, kurios nepažeidžia valstybė, vykdydama bausmę, pažeidžia privatus teisingumo vykdytojas? Kai grupė individų susivienija į valstybę ir pradeda vykdyti bausmes, *uždrausdama jas vykdyti kitiems*, tai ar yra kokios nors teisės, kurias jie pažeidžia, o valstybė – nepažeidžia? Tad kuo remdamasi valstybė ir jos pareigūnai savinasi išimtinę teisę (privilegiją) naudoti jėgą ir monopolizuoti naudojimąsi jėga? Jeigu privatus teisingumo vykdytojas niekieno teisių nepažeidžia, tai jį baudžiant už jo veiksmus (veiksmus, kuriuos taip pat atlieka valstybės pareigūnai) pažeidžiamos jo teisės ir peržengiami moraliniai apribojimai. Šiuo požiūriu, jėgos naudojimo monopolizavimas yra toks pat amoralus dalykas, kaip ir turto perskirstymas, valstybės vykdomas prievartinio apmokestinimo būdu. Taikūs individai, užsiimantys savo reikalais, jokio žmogaus teisių nepažeidžia. Nenupirkdamas asmeniui kokios nors paslaugos (tarus, kad nesate prisiėmęs tokio įsipareigojimo), jūs nepažeidžiate jokių jo teisių. Todėl (argumentuojama toliau) valstybei grasinant žmogų nubausti už tai, kad jis neprisideda prie gynybinės paslaugos, teikiamos kitam, ji (ir jos pareigūnai) pažeidžia jo teises. Grasindami jam padaryti tai, kas pažeistų jo teises, jeigu tai būtų daroma privataus piliečio, jie peržengia moralinius apribojimus.

Norėdami gauti sistemą, kuri būtų atpažįstama kaip valstybė, turime parodyti (1), kaip ultraminimali valstybė atsiranda iš privačių gynybinių agentūrų sistemos ir (2) kaip ultraminimali valstybė transformuojasi į minimalią valstybę, t.y. kaip visuotinai teikiant gynybines paslaugas atsiranda tas „perskirstymas", kuris ją apibrėžia kaip minimalią valstybę. Norėdami parodyti, kad minimali valstybė yra moraliai teisėta, arba kad savaime ji nėra amorali, turime parodyti, kad *kiekviena* iš šių dviejų transformacijų yra moraliai teisėta. Pirmiausia argumentuojame, jog pirmoji transformacija, arba perėjimas nuo privačių gynybinių agentūrų sistemos prie ultraminimalios valstybės, įvyksta rutuliojantis tam tikram „nematomos rankos" procesui moraliai priimtinu būdu, nepažeidžiančiu niekieno teisių. Po to argumentuojame, kad moraliai privaloma nuo ultraminimalios valstybės pereiti prie minimalios. Moraliai nepriimtina tokia padėtis, kuriai esant tam tikri individai disponuoja monopoliu ultraminimalioje valstybėje, tačiau neteikia gynybinių paslaugų visiems, net jeigu tam reikia specifinio „perskirstymo". Ultraminimalios valstybės pareigūnai turi moralinę parei-

gą sukurti minimalią valstybę. Tad užbaigdami I dalį mėginsime įteisinti minimalią valstybę. II dalyje argumentuosime, jog jokia valstybė, disponuojanti didesnėmis ar platesnėmis galiomis nei tos, kuriomis disponuoja minimali valstybė, nėra teisėta ar pateisinama; kitaip sakant, I dalyje įteisinama visa, kas gali būti įteisinta. III dalyje argumentuojame, jog II dalies išvada nėra liūdna: būdama vienintelė teisėta, minimali valstybė, be to, gali būti ir patraukli.

4 SKYRIUS

Draudimai, kompensacija ir rizika

Nepriklausomieji ir dominuojanti gynybinė agentūra

Tarkime, kad didelės žmonių grupės, kurią aptarnauja viena gynybinė agentūra, kai kurie individai nėra jos klientai. Šie keli nepriklausomi individai (gal net tik vienas individas) individualiai arba kolektyviai gina savo teises nuo visų aplinkinių, įskaitant šios agentūros klientus. Tokia situacija galėjo susiklostyti tuo atveju, jeigu čiabuviai amerikiečiai nebūtų buvę jėga išstumti iš savo žemių ir kai kurie iš jų būtų atsisakę įsitraukti į juos supančią atvykėlių naujakurių visuomenę. Locke'o įsitikinimu, niekas negali būti verčiamas jungtis prie pilietinės visuomenės; kai kurie individai gali likti nuošalyje ir išlaikyti tą savo laisvę, kurią turi prigimtinės būklės sąlygomis, net jeigu dauguma kitų individų nusprendžia į ją įsilieti (§95).[1]

Kaip gynybinė asociacija ir jos nariai dorotųsi su tokia situacija? Jie galėtų mėginti izoliuotis nuo šių nepriklausomų individų – uždrausti savo valdose rodytis visiems tiems, kurie neatsisako savo teisės vykdyti atsakomuosius ir baudžiamuosius veiksmus. Tokiu atveju geografinė teritorija, kurioje veikia gynybinė asociacija, būtų panaši į šveicarišką sūrį, kur ribos yra ne tik išorinės, bet ir vidinės.* Tačiau tuomet

* Individo apsupties galimybė kelia problemų libertarinei teorijai, kuri numato privačią kelių ir gatvių nuosavybę, bet nepalieka jokių viešų susisiekimo kanalų. Vienas kuris nors gali apsupti kitą nusipirkęs visą aplinkinę žemę ir nepalikęs jam jokios laisvos erdvės judėti iš savo teritorijos nepažeidžiant privačių valdų. Mūsų negali tenkinti tas atsakymas, kuris aiškina, jog tam individui nederėjo atsidurti toje vietoje iš artimiausių savininkų negavus leidimo kirsti jų teritoriją. Net jeigu paliekame nuošalėje klausimą, ar pageidautina sistema, leidžianti žmogų, nenusipirkusį išėjimo teisės, užspęsti vienoje vietoje, nors jis nėra padaręs jokio baustino nusižengimo (tai galėtų padaryti piktavalis turtuolis, pavyzdžiui, korporacijos, kuri valdo visus vietinio susisiekimo kelius, prezidentas), išlieka klausimas, *kur* jis gali išeiti? Kad ir kokių atsargumo priemonių jis

kiltų painių problemų santykiuose su tais nepriklausomaisiais, kurie turi priemonių, leidžiančių jiems vykdyti bausmes per šias sienas, arba kurie savo sraigtasparniais gali tiesiai pasiekti nusižengėlius nepažeisdami privačių valdų* ir t.t.

Vietoje (arba šalia) mėginimų nepriklausomuosius geografiškai izoliuoti, juos galima būtų bausti už tai, kad nederamai realizuoja savo teisę į atsakomuosius, baudžiamuosius ir kompensacijos išieškojimo veiksmus. Nepriklausomajam būtų leidžiama ginti savo teises, kaip jis jas supranta ir kaip suvokia situacijos faktus; po to gynybinės asociacijos nariai tikrintų, ar jis pats nepasielgė neteisingai ir ar neviršijo savo teisių. Jeigu jis būtų tai padaręs, būtų baudžiamas arba iš jo reikalaujama kompensacijos.[2]

Tačiau nepriklausomojo neteisingų atsakomųjų veiksmų auka gali ne tik patirti žalos, bet gali būti rimtai sužalota ar net nužudyta. Ar veiksmų leistina imtis tik įvykus faktui? Be abejo, kartais bus tam tikra tikimybė, jog nepriklausomasis piktnaudžiaus savo teise – tos tikimybės pakaks (nors ji neprilygs vienetui), kad gynybinė agentūra jį sulaikytų, kol išsiaiškins, ar jos klientas išties pažeidė jo teises. Ar tai būtų teisėtas savo klientų gynimo būdas?[3] Ar žmonės nesirinktų būtent tų agentūrų, kurios savo klientams garantuoja saugumą skelbdamos, kad baus kiekvieną, kuris baus jos klientą prieš tai neatlikęs tam tikros procedūros, padedančios nustatyti, ar jis tokią teisę turi, nepriklausomai nuo to, ar paaiškėtų, kad jis *galėjo* ginti šią savo teisę? Ar individas turi

---

būtų ėmęsis, vis vien išlieka galimybė, kad jis bus apsuptas priešų, pakankamai plačiai užmetusių savo tinklus. Libertarinės teorijos adekvatumas negali būti priklausomas nuo to, ar yra techninių priemonių, tokių kaip malūnsparniai, kurios leistų jį pakelti į oro erdvę virš privačių oro valdų ir jį transportuoti jų nepažeidžiant. Šią problemą mėginsime spręsti 7 skyriuje – išdėstysime išlygą turto perdavimams ir mainams.

* Neturėdamas kitų atsiteisimo priemonių, individas, siekdamas atgauti, kas jam priklauso, gali pažeisti kito žemės valdas arba nubausti tą, kuris to nusipelno, jeigu tas atsisako mokėti arba nesileidžia baudžiamas. Individas *B* nepažeidžia individo *A* nuosavybės teisių, jeigu paima jo piniginę ir ją atidaro šiais veiksmais siekdamas atgauti pinigus, kuriuos jam skolingas *A*, bet jų neatiduoda; *A* privalo grąžinti skolą; jeigu *A* atsisako ją grąžinti *B* nuosavybėn, tai, gindamas savo teises, *B* gali imtis veiksmų, kurie šiaip jau būtų draudžiami. Antai Portijos samprotavimo kokybė yra tokia pat abejotina tuo atveju, kai ji sako, jog Šeilokas turi teisę pasiimti vieną svarą mėsos, tačiau privalo nepralieti nė lašelio Antonijaus kraujo, kaip yra abejotina jos gailestingumo kokybė, kai ji reikalauja, jog, norėdamas išgelbėti savo gyvybę, Šeilokas turi atsiversti į krikščionybę ir jam visiškai nepriimtinu būdu atsisakyti nuosavybės.

teisę viešai pareikšti, jog jis nesileis baudžiamas prieš tai *nenustačius*, kad jis kažkam nusikalto? Ar jis gali tam tikrą gynybinę asociaciją paskirti savo agentu, kuris vykdytų šį jo pareiškimą ir prižiūrėtų bet kokią jo apkaltos procedūrą? (Ar yra žinoma, kad kažkoks individas yra toks nepajėgus pakenkti kitam, kad kiti paliktų jį už šio pareiškimo galiojimo ribų?) Tačiau tarkime, kad nepriklausomasis, vykdydamas savo bausmę, reikalauja, jog gynybinė agentūra pasitrauktų jam iš kelio. Jis argumentuoja, kad agentūros klientas nusipelno bausmės ir kad jis (nepriklausomasis) turįs teisę jį bausti, nes nepažeidžiąs jokio asmens teisių, ir kad ne jis kaltas, jeigu gynybinė agentūra viso to *nežino*. Ar tokiu atveju agentūra turi atsisakyti intervencijos? Ar, remdamasis tais pačiais argumentais, nepriklausomasis gali reikalauti, kad pats individas nemėgintų priešintis bausmės vykdymui? Jeigu gynybinė agentūra mėgina bausti nepriklausomąjį, nubaudusį jos klientą, nepriklausomai nuo to, ar jos klientas *išties* pažeidė nepriklausomojo teises, tai ar nepriklausomasis turi teisę gintis nuo šios agentūros? Ieškodami atsakymo į šiuos klausimus, tad ir spręsdami klausimą, kaip dominuojanti gynybinė agentūra gali elgtis su nepriklausomaisiais, turime išnagrinėti tai, kokį moralinį statusą prigimtinės būklės sąlygomis turi procedūrinės teisės ir rizikingos veiklos draudimai, ir tai, kokias žinias turi postuluoti teisių gynimo principai, be to, turime atkreipti dėmesį ir į tas teises, kuriomis remiantis jėga įtvirtinamos kitos teisės. Taigi dabar imamės šių, prigimtinių teisių tradicijai labai keblių problemų.

Draudimas ir kompensavimas

Aplink individą galima nubrėžti tam tikrą liniją (arba hiperplokštumą), kuri apibrėžia jo moralinę erdvę. Locke'o įsitikinimu, šią liniją nusako individo prigimtinės teisės, ribojančios kitų veiksmus. Kiti, ne Locke'o tradicijai priklausantys autoriai, pradinei situacijai ir tos linijos kontūrams apibrėžti siūlo kitokius kriterijus.[4] Kiekvienu atveju iškyla klausimas: *Ar kitiems neleistina imtis veiksmų, kurie peržengtų šią ribą arba pažeistų šią erdvę, ar veikiau jiems leistina imtis tokių veiksmų su sąlyga, kad jie kompensuos žalą individui, kurio ribos buvo peržengtos?* Šį klausimą svarstysime beveik visame šiame skyriuje. Tarkime, kad tam tikra sistema individui draudžia atlikti tam tikrą veiksmą, ir už jį individui pri-

meta (yra organizuota taip, kad primeta) tam tikrą bausmę, be to, iš jo išieško kompensaciją to veiksmo aukoms.* Tam tikras atlygis visiškai kompensuoja asmeniui patirtą nuostolį, jeigu ir tik jeigu jo padėtis nepablogėjo palyginti su padėtimi, kurioje jis būtų neprimetus jam to nuostolio; atlygis kompensuoja asmeniui *X* už asmens *Y* veiksmą *A*, jeigu asmens *X* padėtis nepablogėja gavus tą atlygį, *Y*-ui padarius *A*, palyginti su padėtimi, kurioje *X* būtų to atlygio negavęs, jeigu *Y* nebūtų padaręs *A*. (Ekonomistų terminologija – atlygis kompensuoja *X* už *Y* veiksmą, jeigu *X* išlieka tame pačiame abejingumo kreivės taške, kuriame jis būtų to atlygio negavęs, jeigu *Y* nebūtų to veiksmo padaręs.)** Begėdiškai nekreipiu dėmesio į bendrojo pobūdžio problemas, kurias kelia kontrafaktinė sąlyga „būtų tokioje pat geroje padėtyje (tokiame pat abejingumo kreivės taške), kuriame *X* būtų, jeigu *Y* veiksmas nebūtų buvęs padarytas". Taip pat nekreipiu dėmesio į specifines problemas, pavyzdžiui, jeigu *X* padėtis tuo metu blogėjo (arba gerėjo), tai ar kompensavimo atskaitos taškas turi būti toji padėtis, į kurią jis judėjo, ar toji, kurioje jis tuo metu buvo? Ar kas nors pasikeistų, jeigu *X* padėtis bet kuriuo atveju kitą dieną būtų pablogėjusi? Tačiau vieną klausimą reikia aptarti. Ar kompensacija, skiriama individui *X* už *Y* veiksmus, priklauso nuo geriausio *X* atsako į šiuos veiksmus? Jeigu *X* savo atsakomuoju veiksmu pertvarko kitą savo veiklą ir kitus išteklius taip, kad jo nuostolis būtų kuo mažesnis (arba jeigu jis iš anksto pasirūpina tuo, kad nuostolis būtų kuo mažesnis), tai ar dėl to turi laimėti *Y*, mokėdamas mažesnę kompensaciją? Arba, atvirkščiai, jeigu *X* nesiima jokių pastangų, kad pertvarkytų savo veiklą taip, jog individo *Y* padaryti nuostoliai būtų kuo mažesni, tai ar *Y* privalo kompensuoti visus *X* nuostolius? Toks *X* elgesys gali atrodyti iracionalus; tačiau jeigu tokiais atvejais iš *Y* reikalaujama visiškai atlyginti individo *X* patirtą nuostolį, tai *X* padėtis nepablogėja dėl tokio neapdairaus, neprisitaikėliško elgesio. Jei to būtų reikalaujama, *Y* galėtų sumažinti savo privalomai mokamos kompensacijos dydį – papildomai mokėti individui *X* už tai, kad

* Ši pakankama veiksmo draudimo, arba neleidimo, sąlyga nėra būtina. Tam tikras veiksmas gali būti draudžiamas nenumatant jokios kompensacijos tokio draudimo aukoms. Mūsų tikslams čia nėra būtina pateikti bendrosios draudimo aktų koncepcijos.

** *Kada* asmuo turi būti abejingas dviem situacijoms – tada, kai mokama kompensacija (tai skatintų ribų peržengimą, nes laikas gydo žaizdas), ar tada, kai padaromas pirminis veiksmas?

tas elgiasi apdairiau, tad ir patiria mažiau nuostolio. Preliminariai laikysimės kitos kompensacijos sampratos – tos, kuri suponuoja gana apdairią ir prisitaikėlišką *X* elgseną. Ši elgsena (tarus, kad *Y* padaro tokius veiksmus) individą *X* nukeltų į tam tikrą abejingumo kreivę *I*; iš *Y* reikalaujama pakelti individą *X* nuo jo esamos padėties tokiu atstumu, kuris yra lygus skirtumui tarp jo padėties kreivėje *I* ir pradinės padėties. *Y* moka *X*-ui kompensaciją už tai, kiek *Y* veiksmai pablogintų gana apdairiai veikiančio individo *X* padėtį. (Šioje kompensavimo struktūroje naudojama intervalinė naudingumo matavimo skalė.)

Kodėl apskritai drausti?

Tariu, kad individas su savimi gali atlikti tokius veiksmus, kurie atliekami kito, be jo sutikimo, reikštų jo ribų pažeidimą. (Kai kurių iš šių veiksmų gali būti neįmanoma atlikti su savimi.) Individas taip pat gali duoti leidimą kitam imtis tokių veiksmų su juo (įskaitant tuos, kurių neįmanoma imtis su savimi). Savanoriškas sutikimas atveria sienas, leidžia jas peržengti. Locke'as, žinoma, sakytų, kad yra dalykų, kurių kiti negali jums daryti net gavę jūsų sutikimą; tai yra tokie veiksmai, kurių neturite teisės atlikti su savimi.[5] Locke'as pasakytų, jog jūsų sutikimas nesuteikia kitam moralinės teisės jus nužudyti, nes jūs pats neturite teisės įvykdyti savižudybės. Mano nepaternalistinė pozicija pripažįsta, kad su savimi individas gali daryti (arba leisti kitam daryti) *bet ką* – nebent jis yra įsipareigojęs trečiai pusei to nedaryti (neleisti kitam daryti). Ši pozicija neturėtų kelti šiame skyriuje kokių nors problemų. Tegul tie, kurie su ja nesutinka, įsivaizduoja, jog mūsų svarstymas apsiriboja tais veiksmais, kuriems (jų pripažinimu) ši pozicija galioja; tad galime kartu judėti priekin, palikdami už skliaustų šį ginčijamą, tačiau mūsų tiesioginiams tikslams nesvarbų klausimą.

Mūsų dabartinę problemą apibrėžia du priešingi klausimai:

1. Kodėl apskritai kokį nors veiksmą drausti, o ne leisti, jeigu jo nuostoliai yra kompensuojami?

2. Kodėl neuždrausti visų moralinių ribų peržengimų, kuriems nukentėjusioji pusė nėra davusi savo sutikimo? Kodėl apskritai kam nors leisti peržengti kito ribas be jo išankstinio sutikimo?[6]

Pirmasis klausimas yra pernelyg platus. Juk sistema, toleruojanti veiksmus *A* (su sąlyga, kad bus išmokėta kompensacija), turi drausti bent jau tuos veiksmus, kai padaromas veiksmas *A* ir kartu atsisakoma mokėti kompensaciją. Susiaurinkime klausimą – tarkime, kad egzistuoja lengvai prieinamų kompensacijos išieškojimo priemonių.[7] Kompensaciją nesunku išieškoti, jeigu yra žinoma, kas privalo ją mokėti. Tačiau tie, kurie peržengia ginamas kito ribas, kartais dingsta neišaiškėjus jų tapatybei. Vien reikalavimo, kad nuostolis būtų kompensuotas (po to, kai surandami, sulaikomi ir apkaltinami kaltieji), gali nepakakti, kad atbaidytų kaltininką nuo mėginimų tęsti savo praktiką. Kodėl jis negali mėginti kaskart iš naujo imtis tokių veiksmų tikėdamasis, kad šįkart išvengs kompensacijos mokėjimo naštos? Žinoma, jeigu jis bus sugautas ir nuteistas, tai turės padengti visas jo suradimo, sulaikymo ir teismo išlaidas; gali būti, kad šios galimos papildomos išlaidos jį sulaikys nuo tokių veiksmų. Tačiau gali būti ir taip, kad tai jo nesulaikys. Tai gali mus paskatinti užimti nuostatą, jog turi būti draudžiama atlikti tam tikrus veiksmus nemokant kompensacijos ir gali būti uždėtos baudos tiems, kurie atsisako mokėti tokią kompensaciją arba kurie neprisiima atsakomybės už tam tikrų ribų peržengimą.

Retribucinės ir prevencinės bausmės teorijos

Asmens apsisprendimą, ar jam verta peržengti tam tikras ribas, nusako šansas $(1 - p)$ gauti iš to naudos G, kur p yra tikimybė, jog jis bus suimtas ir priverstas padengti įvairius tokio veiksmo kaštus. Šie kaštai yra pirmiausia kompensacija aukai, taip pat neteisėtai įsigytų gėrybių grąžinimas; juos įvardysime kaip C. Kiti kaštai yra psichologiniai, socialiniai ir emociniai sulaikymo, teismo proceso ir pan. kaštai (pavadinkime juos D); taip pat finansiniai sulaikymo ir teisminės procedūros kaštai (pavadinkime juos E), kuriuos jis turi dengti, nes jie atsirado dėl jo mėginimo nemokėti kompensacijos. Prevencijos perspektyvos atrodo gana nykios, jeigu numatomi ribų peržengimo kaštai yra mažesni už jo numatomą naudą, t.y. jeigu $p \times (C + D + E)$ yra ma-

žiau už (1 – p) × G. (Vis dėlto individas gali neperžengti ribų dėl to, kad turi kokį nors naudingesnį užsiėmimą, t.y. didesnės numatomos naudos alternatyvą.) Jeigu sulaikymo procedūros būtų netobulos, tačiau nebrangios, tai galbūt prireiktų papildomų baudų, atgrasančių nuo nusikaltimų. (Tada mėginimas išvengti mokėti kompensaciją būtų draudžiamasis aktas.)

Tai kelia problemų retribucinėms teorijoms, kurios nustato (pagal atpildo principą) *viršutinę ribą* bausmei, kuri gali būti taikoma asmeniui. Tarkime (kaip tariama šiose teorijose), jog pelnytas atpildas *R* yra lygus *r* × *H*, kur *H* nusako padarytos žalos rimtumo laipsnį, o *r* (su reikšmėmis intervale 1 – 0) nurodo asmens atsakomybės laipsnį už *H*. (Nekeliame subtilaus klausimo, ar *H* nusako siektą nuostolį, ar faktinį nuostolį, ar tam tikrą jų abiejų funkciją, ir ar ji kinta priklausomai nuo aplinkybių.)* Jeigu kiti žinos, kad *r* = 1, tai jie manys, kad *R* = *H*. Tokiu atveju asmuo, kuris svarsto, ar verta įvykdyti tam tikrą nusikalstamą veiksmą, turi atsižvelgti į naudos *G* tikimybę (1 – *p*) ir į kaštų (*C* + *D* + *E* + *R*) dengimo tikimybę *p*. Paprastai (nors ne visada) ribų peržengimo nauda daugmaž prilygsta nuostoliui, kuris primetamas kitai pusei; *R* daugmaž prilygsta *G*. Tačiau, kur *p* arba *R* skaitmeninė reikšmė yra maža, ten p × (*C* + *D* + *E* + *R*) gali būti mažiau už (1 – *p*) × *G*, ir todėl gali neturėti jokio prevencinio, atgrasančio poveikio.**

Tad atrodo, jog retribucinė teorija nėra patenkinama prevencijos tikslų požiūriu. Prevencijos teoretikai galėtų džiūgauti dėl retribucinės teorijos kančių, kurias ji patiria mėgindama išspręsti šią problemą, jeigu patys turėtų alternatyvią teoriją. Tačiau jų maksima „bausmė už nusikaltimą turi būti toji minimali bausmė, kuri individą sulaiko nuo

---

* Taip pat nekelsime klausimo, ar atpildas apima komponentą, nusakantį veiksmo, į kurį jis atsako, *neteisingumo* laipsnį. Tos retribucinės teorijos, kurios reikalauja, kad bausmė tam tikra prasme *atitiktų* nusikaltimą, susiduria su dilema: arba bausmė neprilygsta nusikaltimo neteisingumo laipsniui ir todėl nėra visiškas atpildas už nusikaltimą, arba ji atitinka nusikaltimo neteisingumo laipsnį ir todėl pati yra nepateisinama.

** Prisiminkime, kad *C* + *D* + *E* + *R* nusako individo praradimą palyginti su jo pradine padėtimi, o ne su jo padėtimi po to, kai jis nusineša savo laimikį padarydamas žalos kitai pusei. Čia nekreipiame dėmesio į klausimą, ar primetami kaštai neturėtų būti *C* + *D* + 2*E* + *R*, su antrąja *E*, pelnytą už mėginimą primesti tuščių paieškų kaštus teisėsaugos aparatui, ir ar *R* formulėje *C* + *D* + *E* + *R* taip pat turėtų apimti šią antrąją *E* kaip sudedamąją dalį.

nusikaltimo" ir mums neduoda *jokių* orientyrų, jeigu nepasakoma, *kokiu mastu* nusikaltimai turi būti prevenciškai stabdomi. Jeigu būtų siekiama, kad nusikaltimų prevencija būtų visiškai efektyvi ir nusikalstamumas visiškai panaikintas, tai bausmės būtų nepriimtinai didelės. Jeigu prevenciškai būtų sustabdomas tik vienas nusikaltimo atvejis, ir nusikalstamumas sumažėtų tik palyginti su padėtimi, kur bausmių apskritai nėra, tai bausmė būtų nepriimtinai maža, ir jos prevencinis poveikis būtų beveik *nulinis*. Kur šiame intervale turi būti bausmės tikslas ir jos dydis? Utilitaristiniai prevencinės teorijos atstovai veikiausiai bausmę *P* už padarytą nusikaltimą siūlytų nustatyti tame minimumo taške, nuo kurio pradedant bet kokia bausmė, didesnė už *P*, reikštų didesnį laimės praradimą dėl vykdomos bausmės už tą laimės kiekį, kuris būtų sutaupytas (potencialioms) aukoms tų nusikaltimų, nuo kurių jas apsaugotų bausmių sugriežtinimas.

Šis utilitaristinis siūlymas nemalonumą, kurį dėl bausmės patiria nusikaltėlis, tapatina su nemalonumu, kurį patiria nusikaltimo auka. Abiem šiems nemalonumams jis teikia vienodą svorį socialinio optimumo apskaitoje. Todėl utilitaristas nesutiktų padidinti bausmę už nusikaltimą net jeigu didesnė bausmė (kuri būtų daug žemesnė už bet kurią viršutinę retribucinio atpildo ribą) prevenciškai užkirstų kelią didesniam nusikaltimų skaičiui – jeigu nubaustųjų nemalonumą ji padidintų labiau (kad ir kaip menkai) nei sumažintų nemalonumą tų, kuriuos ji apsaugotų nuo nusikaltimų ir tų, kuriuos, sulaikydama nuo nusikalstamų veikų, apsaugotų nuo bausmės. (Ar utilitaristas bent jau visada rinksis – iš dviejų alternatyvių bausmės dydžių, kurie vienodai maksimizuoja visuminę laimę – tą alternatyvą, kuri minimizuoja aukų nemalonumą?) Pavyzdžių, neigiančių šį keistą požiūrį, radimo užduotį paliekame skaitytojui. Utilitaristinė prevencijos „teorija", atrodo, galėtų išvengti šios išvados tik tuo atveju, jeigu mažesnį svorį teiktų nubaustosios pusės nemalonumui. Galima būtų tarti, kad „pelnytos" bausmės argumentai, kuriuos prevencijos teoretikai laikė nesvarbiais ar net prieštaringais, čia turėtų tam tikros reikšmės; tai galima būtų tarti, jeigu nekiltų didžiulių problemų dėl to, kaip, net atsižvelgiant į tokius argumentus, galima būtų nustatyti „deramą" skirtingų asmenų (ne)malonumo svorį. Oponentas, retribucinės teorijos šalininkas, *neprivalo* teigti, kad nusikaltėlio malonumas mažiau svar-

bus nei aukos malonumas – nes retributyvistas deramos bausmės nustatymo uždavinio jokiu būdu netapatintų su (ne)malonumo pasvėrimo ir paskirstymo uždaviniu.*

Retribucinių teorijų struktūrą galime susieti su kai kuriomis savigynos problemomis. Pagal retribucijos teoriją pelnyta bausmė yra $r \times H$, kur H yra žalos (padarytos arba ketintos padaryti) dydis, o r yra asmens, padariusio H, atsakomybės laipsnis. Tarsime, kad numatomos žalos vertė yra lygi H (kuri yra kitokia tik tuo atveju, kai asmens ketinimai neatitinka jo objektyvios situacijos). Tokiu atveju proporcingumo taisyklė nustato viršutinę ribą gynybinei žalai, kurią savigynos tikslu leistina primesti tam, kuris daro H. Viršutinį leistinos gynybinės žalos dydį ji nusako kaip funkciją f nuo H, kuri kinta tiesiogiai priklausydama nuo H (kuo didesnė H, tuo didesnė $f(H)$, ir $f(H) > H$ (ar bent jau $f(H) \geq H$)). Pastebėkime, jog šioje proporcingumo taisyklėje neminimas asmens atsakomybės laipsnis r; ji taikoma nepriklausomai nuo to, kiek asmuo yra atsakingas už sukeliamą žalą. Šiuo požiūriu ji skiriasi nuo tos proporcingumo taisyklės, kuri viršutinę savigynos ribą apibrėžia kaip funkciją nuo $r \times H$. Pastaroji taisyklė teigia, kad kitoms sąlygoms esant vienodoms, savigynai prieš individą, kurio r yra daugiau už nulį, galima panaudoti *didesnę* jėgą. Čia pateikiamoje struktūroje šis rezultatas gaunamas taip: savigynos atveju galima orientuotis į bausmę, kurios užsitarnauja užpuolikas (o tai yra $r \times H$). Tad viršutinė riba tam, kas leistina daryti savigynos atveju, yra $f(H) + r \times H$. Jeigu $f(H)$ savigynos atveju viršijamas dydžiu A, tai vėliau paskirtoji bausmė tokiu pat dydžiu turi būti sumažinta ir tampa $r \times H - A$. Jeigu $r = 0$, tai $f(H) + r \times H$ sumažėja iki $f(H)$. Galiausiai turi būti apibrėžta tam tikra būtinosios ginties taisyklė, savigynoje reikalaujanti nenaudoti daugiau jėgos, nei būtina už-

* Reikia atkreipti dėmesį į tą įdomią galimybę, kad šiuolaikinė valdžia galėtų monetarizuoti bausmes ir vėliau gautus pinigus naudoti įvairioms valdžios veiklos sritims finansuoti. Galbūt tokių lėšų suteiktų retribucinės (šalia kompensacijos) ir papildomos baudos, kurių reikėtų prevencijai atsižvelgiant į faktą, jog ne visi nusikaltėliai tikrai bus sulaikyti. Kadangi sulaikytoms nusikaltėlių aukoms yra visiškai kompensuojama, nėra aišku, ar likusios lėšos (ypač tos, kurios gaunamos taikant retribucijos teoriją) turi būti skiriamos kaip kompensacija nepagautų nusikaltėlių aukoms. Gynybinė asociacija tokias lėšas veikiausiai naudotų savo paslaugų kainai sumažinti.

puolimui atremti. Jeigu būtina panaudoti daugiau nei $f(H) + r \times H$, tai atsiranda atsitraukimo pareiga.*

Mainų naudos dalybos

Grįžkime prie pirmojo iš dviejų mūsų klausimų: kodėl neleisti peržengti ribų su sąlyga, kad bus sumokėta visiška kompensacija? Visiška kompensacija leidžia aukai išlikti tame pačiame abejingumo kreivės lygmenyje, kuriame ji būtų, jeigu kitas nebūtų peržengęs ribų. Todėl sistema, leidžianti peržengti bet kurias ribas su sąlyga, kad bus sumokėta visiška kompensacija, yra ekvivalentiška sistemai, kuri reikalauja, kad visi išankstiniai susitarimai dėl teisės peržengti ribą būtų pasiekiami tame kontrakto kreivės taške,[8] kuris yra palankiausias tokios teisės *pirkėjui*. Jeigu jūs būtumėte pasiryžęs sumokėti $\$n$ už teisę kažką man padaryti, o $\$m$ yra mažiausia man priimtina suma (priimdamas mažiau nei $\$m$, atsidurčiau žemesnėje abejingumo kreivėje), tai abipusiai naudingų mainų galimybę turėsime tada, kai $n \geq m$. Kur intervale tarp $\$n$ ir $\$m$ turi būti nustatyta kaina? Į šį klausimą neįmanoma atsakyti neturint priimtinos teisingos arba sąžiningos kainos teorijos (tai liudija įvairūs mėginimai sukonstruoti dviejų asmenų *arbitražo* modelius, nepastovios sumos lošimus). Žinoma, dar niekas nėra pateikęs argumento, rodančio, jog mainai turi įvykti tame kontrakto kreivės taške, kuriam didžiausią pirmenybę teikia viena iš pusių – kad jai atitektų visa mainų nauda. Leidimas ribas peržengti, jeigu sumokama visiška kompensacija, savanoriškų mainų naudos pasidalijimo problemą „išsprendžia" nesąžiningai ir savavališkai.**

---

* Įdomią šių įvairių problemų aptartį teikia George'as P. Fletcheris, "Proportionality and the Psychotic Aggressor", *Israel Law Review*, Vol. 8, No. 3, July 1973, p. 367–390. Nors, pasak Fletcherio, neįmanoma teigti, kad galima panaudoti mirtiną jėgą ginantis nuo psichopato agresoriaus (kurio $r = 0$) ir *kartu* teigti, kad turime vadovautis tam tikra proporcingumo taisykle. Tikiuosi, jog tekste pateiktoji struktūra duoda abu šiuos rezultatus ir tenkina įvairias kitas sąlygas, kurias būtų galima jai iškelti.

** Gali pasirodyti, jog sritį, kur leistina visiška kompensacija, iš dalies galima apibrėžti nuoroda į skirtumą tarp daikto naudojimo kaip ištekliaus produktyviame procese ir daikto gadinimo kaip tam tikro proceso šalutinio padarinio. Šiuo požiūriu, vien visiškos kompensacijos mokėjimas būtų leistinas pastaruoju atveju, o pirmuoju atveju taikytinos rinkos kainos, nes čia sprendžiama ekonominių mainų naudos pasidalijimo problema. Toks sprendimas netinka, nes šiukšlynai atliekoms taip pat rinkoje įkainojami ištekliai.

Pasvarstykime, kaip tokioje sistemoje vyksta gėrybių paskirstymas. Bet kas gali užgrobti bet kurią gėrybę ir taip tapti jos „savininku", jeigu tik atsilygina jos savininkui. Jeigu keletas žmonių geidžia tam tikros gėrybės, ją gauna tas, kuris pirmas ją užgrobia, kol jos dar nepagrobė kitas ir nesumokėjo jam kompensacijos. (Tiesą sakant, kodėl *šio tipo* tarpininkas apskritai turi ką nors gauti?)[9] Kokia suma kompensuotų pirminiam savininkui, jeigu keletas žmonių geistų tam tikros vienos gėrybės? Savininkas, žinantis šią paklausą, galėtų pradėti savo gėrybę vertinti rinkos kaina, tad gaudamas mažesnę kainą, atsidurtų žemesnėje abejingumo kreivėje. (Jeigu egzistuoja rinka, tai ar rinkos kaina nėra mažiausia, kokią priimtų pardavėjas? Ar čia egzistuotų rinka?) Galbūt kokios nors sudėtingos hipotetinių sąlyginių ir kontrafaktinių teiginių kombinacijos padėtų išlukštenti paties savininko preferencijas ir atskirti jas nuo to, ką jis žino apie kitų preferencijas ir apie tai, kokias kainas jie sutiktų mokėti. Tačiau dar niekas nėra nurodęs šių kombinacijų.* Sistema negali išvengti kaltinimų dėl nesąžiningu-

* Panašią problemą kelia įprastas mainų aiškinimas. Senesnieji ekonomistai manė, jog gėrybės, kuriomis individai nori pasikeisti, kažkuria prasme turi būti lygios. Juk priešingu atveju, kaip jiems atrodė, viena pusė praloštų. Dabartinių ekonomistų požiūriu, abipusiai naudingiems mainams pakanka tik priešingų preferencijų. Jeigu vienas asmuo pirmenybę teikia kito asmens gėrybėms prieš savas, o kitas panašiai teikia pirmenybę pirmojo gėrybėms prieš savas, tai mainai gali būti naudingi abiem. Nė vienas nepralоštų, nors jų gėrybės kuria nors prasme nėra *lygios*. Galima paprieštarauti, kad priešingos preferencijos nėra būtinos (net nekeliant klausimo dėl to, ar negalėtų vykti mainai tarp pusių, kurios yra indiferentiškos mainomoms gėrybėms, ir ar jie negalėtų naudingai vykti tarp dviejų individų su vienodomis preferencijomis ir vienodomis pradinėmis mišriomis gėrybių atsargomis, kai kiekvienas teikia pirmenybę nemišrioms atsargoms prieš mišrias ir yra abejingas pasirinkimui tarp dviejų nemišrių atsargų). Pavyzdžiui, trinariuose beisbolo mainuose viena komanda visada gali iškeisti vieną žaidėją į kitą, kurį ji vertina *mažiau* už atiduodamą, siekdama parduoti jį dar kitai komandai ir mainais gauti trečią žaidėją, kurį ji vertina daugiau nei pirmąjį. Galima būtų atsakyti, jog kadangi pirmoji komanda žino, kad antrasis žaidėjas gali būti iškeistas į trečiąjį, ji *iš tikrųjų* teikia pirmenybę antrajam (kuris mainais yra nesunkiai pakeičiamas trečiuoju) prieš pirmąjį žaidėją. Todėl komandos pirmieji mainai nėra nuostolingi ir jie nenustumia komandos į žemesnę abejingumo kreivę. Bendrasis principas būtų tai, kad kiekvienas, kuris žino, jog tam tikra gėrybė gali būti transformuota į kitą (mainais ar kitokiu būdu), pirmajai teiks bent jau ne mažesnę vertę nei antrajai. (Čia neturi reikšmės tai, kad nekreipiame dėmesio į pačios transformacijos *kaštus*.) Tačiau šis principas, kuris, atrodo, yra būtinas paprastiems trinariams mainams, konfliktuoja su ankstesniu mainų aiškinimu priešingų preferencijų terminais. Juk šis principas implikuoja, kad asmuo *neteikia* pirmenybės kito gėrybei

mo, nes ji leidžia kompensacijai, mokamai už ribų peržengimą, prilygti kainai, dėl kurios būtų susitarta išankstinėse derybose dėl leidimo jas peržengti. (Pavadinkime šią kompensaciją „rinkos kompensacija". Ji paprastai bus didesnė už visišką kompensaciją.) Be abejo, geriausias būdas šiai kainai nustatyti – tai leisti įvykti deryboms ir žiūrėti, koks bus jų rezultatas. Bet kokia kita procedūra būtų labai netiksli ir neįtikėtinai sudėtinga.

Baimė ir draudimai

Tolesni argumentai prieš idėją, jog viskas galėtų būti leidžiama su sąlyga, kad bus mokama kompensacija (šalia argumentų dėl mainų kainos teisingumo), daugeliu požiūrių yra patys įdomiausi. *Jeigu* kai kurie žalos aktai negali būti kompensuojami, jų atveju negalima laikytis principo, kad viskas leidžiama su sąlyga, kad bus mokama kompensacija. (Tiksliau, jie *būtų* leidžiami su sąlyga, kad bus mokama kompensacija, tačiau kadangi kompensacijos niekas negalėtų sumokėti, faktiškai jie būtų neleidžiami.) Atidėjus į šoną šį sudėtingą klausimą reikia pasakyti, kad net kai kurie iš tų veiksmų, kurie *gali* būti kompensuojami, kartais gali būti draudžiami. Kai kurie iš šių kompensuojamų veiksmų kelia baimę. Mes bijome kai kurių dalykų, kurie galėtų mums nutikti, net žinodami, kad mūsų patirta žala bus visiškai kompensuota. Pavyzdžiui, *X*, sužinojęs, kad *Y* paslydo prie kažkieno namo, susilaužė ranką, padavė ieškinį dėl žalos atlyginimo ir gavo 2000 dolerių kompensacijos, galėtų pagalvoti: „*Y*-ui pasisekė; už 2000 dolerių verta susilaužyti ranką; tai visiškai padengia žalą." Tačiau jeigu *X*-ui kas nors pasiūlytų: „Galiu sulaužyti tau ranką per artimiausią mėnesį; jeigu tai padarysiu, duosiu tau 2000 dolerių kompensacijos, o jeigu nuspręsiu to nedaryti, tai neduosiu nieko", tai ar *X* džiaugtųsi tokia savo sėkme? Ar jo neapimtų nerimas, ar jis nepradėtų krūpčioti nuo bet ko-

prieš savąją gėrybę, nes jo paties gėrybė gali būti transformuota į kitą ir todėl jis ją vertina ne mažiau už tą kitą.

Įvairūs šios problemos sprendimo keliai, kurie pirmiausia ateina į galvą ir kurie atlaiko bent jau paviršutinišką analizę (prisiminkime, kad kiekviena iš dviejų pusių savo prekę gali siūlyti mainais kam nors trečiam), atrodo, visi reikalauja sudėtingų hipotetinių ir kontrafaktinių argumentų.

kio garso už nugaros baimindamasis, kad jį netikėtai persmelks baisus skausmas? Sistema, kuri toleruotų užpuolimus, net jeigu jų aukoms po to būtų kompensuojama žala, keltų žmonėms nuolatinę baimę dėl galimo užpuolimo, sužalojimo ir t.t. Ar šiuo pagrindu galima drausti užpuolimus? Ar užpuolikas negalėtų savo aukai atlyginti ne tik už patį užpuolimą ir jo padarinius, bet ir už tą baimę, kurią auka patyrė laukdama užpuolimo? Tačiau bendroje sistemoje, toleruojančioje tokius kompensuojamus užpuolimus, baimę aukai kelia ne jį užpuolęs konkretus individas. Kodėl šis užpuolikas turėtų mokėti jam kompensaciją už patirtą baimę? *Ir kas kompensuotų už jų baimę tiems žmonėms, kurie nebūtų užpulti?*

Kai kurie veiksmai mums keltų baimę net žinant, kad mums bus visiškai atlyginta už tai, kad jie mus palies arba bus mums primesti. Kad būtų išvengta tokio bendro nerimo ir baimės, šie veiksmai yra draudžiami ir jų vykdytojai baudžiami. (Žinoma, uždrausti veiksmą dar nereiškia garantuoti, kad jis nebus vykdomas ir todėl žmonės jausis saugūs. Ten, kur užpuolimai, nors ir draudžiami, bus dažnas reiškinys, žmonės vis vien jaus baimę.) Ne kiekvienas ribų peržengimas kelia tokią baimę. Jeigu man pasakys, kad per artimiausią mėnesį iš manęs bus paimtas mano automobilis, bet vėliau man bus visiškai atlyginta už visus gyvenimo be automobilio nepatogumus, tą mėnesį išgyvensiu be jokio nerimo ar baimės.

Taip iš dalies nusakoma, kuo privatūs nusižengimai skiriasi nuo nusižengimų, turinčių viešumo komponentą. Privačių nusižengimų atveju turi būti kompensuojama tik nukentėjusiam asmeniui; asmenys, kurie žino, jog jiems padarytoji žala bus visiškai atlyginta, tokių nusižengimų nebijo. Viešieji nusižengimai yra tie, kurių žmonės bijo, net jeigu žino, kad jiems bus visiškai atlyginta, jeigu (tada, kai) tie nusižengimai bus padaryti. Net siūlant didžiausią kompensaciją, kuri aukoms atlygina už jų baimę, kai kuriems žmonėms (kurie nėra aukos) nebus atlyginta už *jų* baimę. Taigi egzistuoja teisėtas viešas interesas eliminuoti šiuos ribų peržengimo veiksmus, ypač dėl to, kad juos vykdant didėja kiekvieno baimė, jog tai gali nutikti jam.

Ar galima šios išvados išvengti? Pavyzdžiui, ši baimė nepasklistų, jeigu aukoms būtų iškart kompensuojama ir kartu jos paperkamos tam, kad tylėtų. Kiti apie tai nieko nežinotų, ir todėl jų nepradėtų kamuoti nerimas dėl padidėjusios tikimybės, kad tai gali nutikti ir jiems. Tačiau

asmens žinojimas, jog jis gyvena sistemoje, kuri toleruoja tokius dalykus, savaime turi kelti jam nerimą. Kaip jis gali įvertinti statistinę tikimybę, kad pats taps auka, jeigu visi duomenys apie tokius faktus slepiami? Tad net ir šiuo labai dirbtiniu atveju dėl šių veiksmų nukenčia ne tik auka, nes visi žino, kad sistema toleruoja tokius dalykus. Dėl visuomenėje pasklidusios baimės faktiniai tokių veiksmų vykdymo ir dorojimosi su jais atvejai nustoja būti vien privačiu pažeidėjo ir jo aukos reikalu. (Tiesa, kadangi aukos, gavusios kompensaciją ir kyšį už tylėjimą, nesiskųs, tai draudimas tų nusikaltimų, kurių aukos lieka patenkintos, iliustruos tas problemas, kurios kyla draudžiant „nusikaltimus be aukų".)*

Sistema, toleruojanti baimę keliančius veiksmus, kurių aukoms yra kompensuojama, užkrauna, kaip jau sakėme, neatlyginamos baimės kaštus visoms toms potencialioms aukoms, kurios faktiškai netampa aukomis. Ar šį sistemos trūkumą galėtų ištaisyti tas, kuris pareikštų, jog atlikdamas tam tikrą veiksmą jis ne tik kompensuos visoms to veiksmo aukoms, jeigu tokių apskritai bus, bet ir sumokės kompensaciją kiekvienam, kuris patirs baimę dėl šio jo pareiškimo, net jeigu faktiškai jų atžvilgiu jis neatliks tokių veiksmų? Tai būtų toks pareiškimas, kurio kaštų beveik niekas negalėtų padengti. Tačiau ar jis išslystų iš to tinklo, kurį čia rezgame argumentuodami, kad turi būti draudžiami tie ribų peržengimai, kurių toleravimas (su kompensacijos sąlyga) keltų visuotinę baimę, už kurią žmonės negautų jokios kompensacijos? Abejotina dėl dviejų papildomų priežasčių. Pirma, žmonės gali jausti neapibrėžtą nerimą dėl užpuolimo ne todėl, kad išgirdo konkretų pareiškimą, bet todėl, kad žino, jog sistema po tokių pareiškimų toleruoja užpuolimus, ir todėl jiems kelia nerimą tai, kad jie galbūt *negirdėjo* kurio nors konkretaus pareiškimo. Jiems negali būti kompensuojama už veiksmus, apie kuriuos jie negirdėjo, ir jie negali iškelti ieškinio dėl

* Pastebėkime, jog ne kiekvienas veiksmas, kuris kitiems padaro nuostolių, gali būti draudžiamas; jis turi peržengti kitų žmonių teisių ribas, kad uždraudimo klausimas apskritai galėtų būti keliamas. Taip pat pastebėkime, jog jokie šio pobūdžio baimės argumentai negalioja sistemai, kuri leidžia bet kokius veiksmus, jeigu duodamas išankstinis sutikimas asmens, kurio ribos peržengiamos. Kiekvienas, kuriam nerimą kelia tai, kad tokioje sistemoje jis gali kvailai duoti savo sutikimą, gali pasirūpinti (savanoriškai), kad to nebūtų (rašytiniai kontraktai ir t.t.); antra, kitų veiksmai negali būti pagrįstai ribojami vien tam, kad nebūtų asmens baiminimosi dėl *savo paties* veiksmų.

kompensacijos už patirtą baimę. Tačiau jie gali tapti aukomis to, kurio pareiškimo negirdėjo. Joks konkretus pareiškimas nesukėlė šios baimės, tad kas turėtų ją kompensuoti? Taigi mūsų argumentas pasikartoja aukštesniu lygmeniu; tačiau reikia pripažinti, jog šiame lygmenyje baimė *gali būti* tokia nekonkreti ir neapčiuopiama, kad jos nepakaks *tokių* pareiškimų draudimui pateisinti. Antra, remiantis mūsų ankstesniais samprotavimais apie teisingas mainų kainas, galima būtų kelti reikalavimą, kad tas, kuris daro tokį pareiškimą, mokėtų ne tik visišką, bet rinkos kompensaciją. Visiška kompensacija yra toks dydis, kurio vos pakanka tam, kad ją gavęs asmuo pasakytų, jog veikiau džiaugiasi, o ne kremtasi dėl to, kas jam atsitiko; rinkos kompensacija yra tas dydis, kuris būtų suderėtas išankstinėse derybose dėl jo sutikimo kainos. Kadangi retrospektyvoje baimė atrodo visiškai kitaip nei tada, kai ji patiriama ar numatoma, šiais atvejais bus beveik neįmanoma tiksliai nustatyti rinkos kompensacijos dydžio kaip nors kitaip, nei faktiškai atliekant derybų procedūrą.

Mūsų argumentas, jog tam tikri veiksmai, pavyzdžiui, užpuolimai, turi būti draudžiami, remiasi prielaida, kad vien reikalavimo atlyginti aukai užpuolimo (nors ne numatomos bendros baimės) žalą nepakanka, kad atgrasintų užpuolimus ir išvaduotų žmones nuo baimės. Į baimę apeliuojantis argumentas negalioja, jeigu ši prielaida klaidinga. (Liktų argumentas, apeliuojantis į mainų naudos pasidalijimą.) Gali kilti klausimas, ar bausmės (pelnyta pagal retribucijos teoriją) už tam tikrų veiksmų draudimo pažeidimą panašiai gali neužtekti atgrasant tokius veiksmus ir taip pašalinant baimę ir nerimą. A'sakymas bus neigiamas, jeigu sugavimo tikimybė bus didelė, o bausmė – *bauginanti* (pati bausmė už bauginančius neteisėtus veiksmus nebūtų neteisėta). Net tiems asmenims, kurie iš tokio veiksmo gauna daugiau naudos nei auka patiria žalos (ir todėl ji atsveria jiems uždedamą bausmę), dėl to neturi kilti problemų. Prisiminkime, jog retribucinė teorija reikalauja, kad atskirai nuo bausmės proceso asmens neteisėtai įgytas laimikis būtų iš jo atimtas, jeigu jo dar lieka po to, kai jis yra atlyginęs žalą savo aukoms.

Žmonių baiminimasis dėl tam tikrų veiksmų net jiems žinant, jog bus jiems visiškai atlyginta, jeigu tų veiksmų bus imamasi prieš juos, yra tas pagrindas, kuriuo remdamiesi juos draudžiame. Ar mūsų argumentas nėra per daug utilitarinis? Jeigu baimę kelia ne konkretus as-

muo, tai kaip galima jam uždrausti atlikti tokį veiksmą tarus, kad jis sumokės kompensaciją? Mūsų argumentas kertasi su įprastąja prielaida, jog sprendžiant klausimą, ar jį galima uždrausti, svarbu tik veiksmo padariniai. Be to, tai atkreipia mūsų dėmesį į neuždraudimo padarinius. Kartą argumentą suformulavus tampa akivaizdu, kad tai reikia padaryti, tačiau mums verta panagrinėti, ar labai svarbios yra šio nukrypimo nuo įprastosios prielaidos implikacijos.

Išlieka mįslė, *kodėl* tam tikri veiksmai kelia baimę. Juk jeigu žinote, kad jums bus atlyginta už visus faktinius tokio veiksmo padarinius, ir todėl jūsų padėtis nepablogės (jūsų paties požiūriu), tai *kas jums kelia baimę*? Jūs nebijote nusmukti į mažiau geidžiamą padėtį ar į žemesnę abejingumo kreivę, nes *ex hipothesi* žinote, kad taip neatsitiks. Baimė bus jaučiama net tada, kai numatomas bendras paketas yra pozityvus – kaip ir tuo atveju, kai individui pasakoma, jog jo ranka gali būti sulaužyta ir kad jam bus sumokėta 500 dolerių daugiau už tą sumą, kurios pakanka visiškai kompensuoti žalą. Problema yra ne tai, kaip nustatyti kompensacijos už baimę dydį, bet veikiau tai, kodėl *apskritai* kyla baimė, jeigu tariame, kad numatomas bendras paketas laikomas pageidaujamu. Galima būtų pagalvoti, jog baimė atsiranda dėl to, kad asmuo nėra visai tikras, jog jam bus sulaužyta tik ranka; jis nežino, ar bus apsiribota tik tuo, ar pažado bus laikomasi. Tačiau iškiltų ta pati problema, jeigu būtų garantuota, jog asmeniui bus kompensuojama už visa, kas jam atsitiktų, arba jeigu būtų naudojama rankų laužymo mašina, ir todėl išnyktų pažado nesilaikymo problema. Ko galėtų baimintis asmuo, gavęs tokias garantijas? Mes norėtume žinoti, kokio pobūdžio žala žmonėms faktiškai kelia baimę, net jeigu ji tėra dalis bendrojo paketo, kuris galutinėje sąskaitoje laikomas pageidaujamu. Baimė nėra globali emocija; ji skirstosi į atskiras paketo dalis nepriklausomai nuo „galutinės sąskaitos" sprendimų apie jo visumą. Mūsų dabartinis argumentas dėl to, kad būtų draudžiami kompensuojami ribų peržengimai, remiasi faktu, kad baimė, nuogąstavimas, nerimas ir t.t. nėra globalaus pobūdžio emocijos.[10] Atsakymas, apibrėžiantis žalos rūšis, gali būti formuluojamas tokiomis įprastomis sąvokomis, kaip „fizinis skausmas" arba kokiomis nors psichologinės teorijos sąvokomis, tokiomis kaip „nesąlyginiai atstūmimo dirgikliai". (Tačiau nederėtų iškart pulti prie išvados, jog tais atvejais, kai žinoma, jog viskas bus kompensuojama, tik fizinio sužalojimo arba skausmo tikimybė kels

baimę ir nerimą. Net žinodami, kad jiems bus už tai kompensuojama, žmonės gali baimintis ir dėl to, kad bus pažeminti, išjuokti, sugėdinti ir t.t.) Antra, mes norėtume žinoti, ar tokios baimės priklauso nuo konkrečių socialinės aplinkos bruožų. Jeigu žmonės būtų užaugę aplinkoje, kur daugybė tam tikros rūšies veiksmų atliekami visiškai atsitiktinai ir nenumatomai, tai ar jiems keltų didelę baimę ir nerimą tokių veiksmų rizika, ar jie veikiau juos toleruotų kaip savo aplinkoje įprastą riziką? (Būtų sunku nustatyti ar išmatuoti jų nerimą, jeigu jis reikštųsi padidėjusios bendros įtampos situacijoje. Kaip galima išmatuoti žmonių nervingumą?) Jeigu žmonės, užaugę tokioje labiau stresinėje aplinkoje, galėtų įgyti tolerancijos tam tikros rūšies veiksmams ir nerodyti jokių ypatingų baimės ar nerimo požymių, tai neturėtume jokio itin *gilaus* paaiškinimo, kodėl tam tikri veiksmai draudžiami (o ne leidžiami su sąlyga, kad bus sumokėta kompensacija). Juk šių veiksmų baiminimasis, kuriuo grindžiamas mūsų aiškinimas, pats nebūtų labai gilus reiškinys.[11]

Kodėl nedrausti visada?

Argumentas, apeliuojantis į bendrą baimę, pateisina ribų peržengimo aktų draudimą net tuo atveju, jeigu žmonės žino, kad jiems bus už tai atlyginta. Kiti argumentai taip pat konverguoja į šį rezultatą: sistema, toleruojanti kompensuojamus ribų peržengimus, leidžia asmenis naudoti kaip priemones; žinojimas, kad jie yra taip naudojami ir kad jų planai bei lūkesčiai gali būti savavališkai žlugdomi, žmonėms primeta kaštus; už kai kuriuos pažeidimus gali būti neatlyginama; net tuo atveju, kai jiems už tai gali būti atlyginama, kaip individas gali žinoti, ar faktinei kompensacijai jam nepritruks lėšų? (Ar būtų galima apsidrausti nuo tokio įvykio?) Ar šie argumentai, kartu su argumentais, susijusiais su savanoriškų mainų naudos pasidalijimo klausimu, teikia pakankamą pagrindą uždrausti visus ribų peržengimo aktus, tarp jų ir tuos, kurie nekelia baimės? Aptarę pirmąjį klausimą, kurį suformulavome šio skyriaus pradžioje: „Kodėl neleisti ribų peržengimų, jeigu už juos kompensuojama?", pereiname prie antrojo čia formuluojamo klausimo: „Kodėl nedrausti visų tų ribų peržengimų, kuriems auka nėra davusi išankstinio sutikimo?"

Uždraudus (ir baudžiant už) visus ribų peržengimus, kuriems nėra gauta sutikimo, įskaitant tuos, kurie padaromi atsitiktinai arba netyčia, žmonių gyvenimas taptų kur kas rizikingesnis ir nesaugesnis. Žmonės negalėtų būti tikri dėl to, kad nepaisant savo geriausių ketinimų jie gali būti nubausti už atsitiktinius įvykius.[12] Be to, daugeliui tokia sistema atrodytų dar ir neteisinga. Tačiau šiuos įdomius klausimus atidėkime į šalį ir dėmesį sutelkime į tuos veiksmus, apie kuriuos individas *žino*, jog jie pažeis arba gali pažeisti kito individo ribas. Ar tie, kurie nėra gavę išankstinio savo aukų sutikimo (paprastai pirkimo būdu), neturėtų būti baudžiami? Dalyką komplikuoja tai, kad kokia nors aplinkybė (kitokia nei aukos nesutikimas) gali sukliudyti gauti išankstinį sutikimą ar net padaryti jį neįmanomą. Gali būti žinoma, kas bus auka ir kas konkrečiai jai nutiks, tačiau gali būti, kad laikinai su tuo nėra jokio ryšio. Arba gali būti žinoma, kad vienas ar kitas asmuo taps tam tikro veiksmo auka, tačiau gali būti neįmanoma pasakyti, kuris konkretus asmuo ja taps. Kiekvienu tokiu atveju negali būti išankstinių derybų siekiant gauti aukos sutikimą atlikti tokį veiksmą. Kai kuriais kitais atvejais derybos dėl sutikimo gali būti įmanomos, tačiau labai brangios. Pavyzdžiui, su žinoma auka *galima* susisiekti, tačiau tik pirmiau jam atlikus smegenų operaciją arba jį suradus Afrikos džiunglėse, arba įtikinus jį nutraukti šešerių metų viešnagę vienuolyne, kur jis priėmė tylos arba nedalyvavimo prekyboje įžadus ir t.t.; visa tai yra labai brangu. Arba nežinoma auka gali būti iš anksto identifikuota – bet tik atlikus labai brangią visų galimų aukų apklausą.

Ribų peržengimas, kuris galėtų būti leistas su sąlyga, kad po to bus sumokėta kompensacija, gali būti toks, kad gauti jam išankstinį leidimą išvis neįmanoma arba labai brangu jį suderėti (jo kaštus, jau nekalbant apie kai kurias komplikacijas, nusako tokie dalykai, kaip atsitiktiniai veiksmai, netyčiniai veiksmai, per klaidą padaryti veiksmai ir t.t.) Tačiau ne *vice versa*. Kurie iš jų tada gali būti atliekami be išankstinio aukos sutikimo su sąlyga, kad vėliau bus sumokėta kompensacija? *Ne* tie, kurie kelia tą baimę, kurią apibūdinome anksčiau.* Ar galime tai apibrėžti tiksliau? Kokie baimės nekeliantys veiksmai, peržengę arba galį peržengti ribas, gali būti toleruojami, jeigu už juos mokama kompensacija? Neįmanoma nubrėžti griežto skirtumo tarp negalimybės rasti au-

* Veiksmas, kuris turi galimų rizikingų padarinių, gali nekelti baimės net žinant, kad jis turės tokių padarinių, jeigu maža jų tikimybė išsklaido baimę.

ką ar su ja susisiekti ir nepaprasto tokio suradimo ar susisiekimo brangumo. (Ne tik todėl, kad sunku suvokti, kuris atvejas bus konkrečioje situacijoje. Jeigu užduočiai spęsti būtų naudojamas Jungtinių Valstijų BNP, tai ar sprendimas būtų „neįmanoma", ar tik labai brangu?) Neaišku, kokiu pagrindu nubrėžiama skiriamoji linija. Viena iš priežasčių, kodėl kartais norime leisti kompensuojamą ribų peržengimą (kai aukos *neįmanoma* iš anksto surasti arba su ja susisiekti), yra tokio veiksmo nauda: atrodo, jog jo verta arba privalu imtis, nes jis padengia savo kaštus. Tačiau tokiais sumetimais kartais galima vadovautis ir ten, kur išankstinė identifikacija ir komunikacija, nors ir galima, kainuotų daugiau nei duotų naudos veiksmas. Uždrausdami tokius veiksmus tais atvejais, kai derybos neįmanomos, prarastume jų naudą. Efektyviausia strategija toleruoja grynosios naudos duodančius veiksmus; ji kiekvienam leidžia atlikti nebauginantį veiksmą be išankstinio sutikimo, jeigu tokio sutikimo gavimo kaštai yra didesni už vėlesnės kompensacijos kaštus. (Pasyviajai pusei yra kompensuojama ne tik už patį veiksmą, bet ir už jos įtraukimą į kompensavimo procedūrą.) Tačiau efektyvumo sumetimų nepakanka tam, kad būtų galima pateisinti nebaudžiamus ribų peržengimus siekiant ribinės naudos, net jeigu mokama didesnė nei visiška kompensacija, ir todėl mainų nauda atitenka ne vien tam, kuris peržengia ribas. Prisiminkime anksčiau minėtus papildomus argumentus prieš idėją, kad galima leisti ribų peržengimus, jeigu už juos yra kompensuojama. Teiginys, kad tokie veiksmai turi būti toleruojami, jeigu ir tik jeigu jų nauda yra „pakankamai didelė", nieko neduoda neturint socialinio mechanizmo, kuris leistų tai nustatyti. Trys argumentai – baimės, mainų naudos paskirstymo ir transakcijų kaštų argumentai – apibrėžia mūsų sritį; kadangi dar nesame atradę griežto principo, susijusio su pastaruoju argumentu ir su ankstesniais argumentais, todėl jie vis dar neleidžia konkrečiai nurodyti problemos sprendimo.

Rizika

Anksčiau sakėme, jog rizikingas veiksmas gali implikuoti tokią mažą žalos atskiram asmeniui tikimybę, kad jis nesukels jo nerimo ar baimės. Tačiau baimę jam gali kelti tikimybė, kad tokių veiksmų daugės. Nors atskiro asmens veiksmų žalos tikimybė nepasiekia tos

slenkstinės ribos, kai jau kyla nerimas, jungtinė tokių veiksmų visuma smarkiai gali padidinti žalos tikimybę. Jeigu kiekvieną šios visumos veiksmą atlieka skirtingi asmenys, tai joks atskiras asmuo nėra atsakingas už kylančią baimę. Ir jokiam atskiram asmeniui už šią baimę beveik neįmanoma priskirti konkrečios atsakomybės dalies. Remdamiesi mūsų ankstesniais samprotavimais apie baimę galime teigti, jog esama pagrindo drausti šią veiksmų *visumą*. Kadangi šios visumos dalys gali neturėti blogų padarinių, todėl būtų pernelyg griežta drausti bet kurį sudedamąjį šios visumos veiksmą.[13]

Kaip nuspręsti, kuriuos ikislenkstinius tokios visumos veiksmų poaibius leisti? Kiekvieno veiksmo apmokestinimas pareikalautų centralizuoto apmokestinimo ir sprendimų priėmimo aparato. Tas pat gali būti pasakyta apie socialinį sprendimą, kuris nustatytų, kurie veiksmai yra tokie naudingi, kad juos galima būtų leisti, ir kurie turėtų būti draudžiami tam, kad jų visuma atsidurtų žemiau slenkstinės ribos. Pavyzdžiui, galima būtų nuspręsti, jog kasyba arba traukinių transportas yra pakankamai vertingos veiklos rūšys, kad jas galima būtų leisti, net jeigu kiekviena iš jų praeiviui kelia ne mažesnį pavojų nei privaloma rusiška ruletė su vienu šoviniu revolveryje, turinčiame *n* šovinių lizdų (atitinkamai apibrėžus *n* vertę); pastaroji yra draudžiama, nes tokia veikla nelaikoma pakankamai vertinga. Problemų kyla prigimtinės būklės situacijoje, kur nėra centrinio arba vieningo aparato, galinčio arba sudarančio sąlygas šio pobūdžio sprendimams priimti. (5 skyriuje svarstysime, ar čia mums gali padėti Herberto Harto „sąžiningumo principas".) Problemų sumažėtų, jeigu visuminė būklė (visuma žemiau slenkstinės ribos ir t.t.) galėtų susiklostyti veikiant kokiam nors „nematomos rankos" mechanizmui. Tačiau konkretus mechanizmas, galintis tai atlikti, dar turi būti atrastas; be to, turi būti parodyta, kaip toks mechanizmas atsirastų prigimtinės būklės sąlygomis. (Čia, kaip ir kitur, turėtume naudos iš teorijos, parodančios, kokios makrobūsenos atsiranda veikiant skirtingiems „nematomos rankos" mechanizmams.)

Veiksmai, kuriuos atliekant rizikuojama peržengti kito asmens ribas, kelia rimtų problemų pozicijai, grindžiamai prigimtinių teisių idėja. (Probleminių atvejų įvairovė jas dar labiau komplikuoja: gali būti žinoma, kurie konkretūs asmenys atsidurs rizikingoje padėtyje, arba gali būti žinoma tik tai, kad kas nors atsidurs tokioje padėtyje; žalos

tikimybės laipsnis gali būti žinomas tiksliai arba tik tam tikrame intervale ir t.t.) Ar primetant kriterijų, pagal kurį nustatoma, kokia mažiausia žalos tikimybė pažeidžia kito teises, pažeidžiamos ir jo teisės? Galbūt vietoje vienos slenkstinės tikimybės visoms žalos rūšims slenkstinės tikimybės laipsnis turėtų būti tuo žemesnis, kuo rimtesnė žala. Galbūt galima nustatyti specifinę skaitmeninę vertę, vienodą visiems veiksmams, nusakančią teisių pažeidimo ribą: veiksmas pažeidžia asmens teises, jeigu laukiama žala (t.y. žalos tikimybė padauginta iš žalos rimtumo laipsnio) yra didesnė už nustatytą vertę arba jai lygi. Tačiau koks bus nustatytos vertės dydis? Žala menkiausio veiksmo (tikrai nešančio tik tą žalą), pažeidžiančio asmens prigimtines teises? Ši problemos formuluotė negali būti naudinga laikantis tų tradicijų, kai laikoma, jog iš asmens pavagiant skatiką ar adatą pažeidžiamos jo teisės. Toji tradicija *nesirenka* slenkstinio žalos mato kaip žemutinės ribos tikrai įvyksiančios žalos atvejais. Sunku įsivaizduoti principinį būdą, kuriuo prigimtinių teisių teorijoje galima būtų nubrėžti liniją, nustatančią, kokio laipsnio tikimybės užkrauna nepriimtinai didelę riziką kitiems. Tai reiškia, jog sunku suvokti, kaip šiais atvejais prigimtinių teisių tradicija nubrėžia jai rūpimas ribas.*

Jeigu jokia prigimtinių teisių teorija dar nėra nurodžiusi tos griežtos linijos, kuri apibrėžia žmonių prigimtines teises rizikos situacijose,

---

* Galima įtikinamai teigti, jog pradedant nuo tikimybių, kurios gali nuolat kisti, ir reikalaujant, kad būtų nubrėžta tam tikra linija, pati problema formuluojama klaidingai, ir tai beveik garantuoja, kad bet kuri linijos padėtis (išskyrus 0 arba 1) atrodys savavališkai pasirinkta. Alternatyvioje procedūroje būtų pradedama nuo svarstymų, „statmenų" svarstymams apie tikimybes, jų pagrindu teoriškai rutuliojant atsakymą į klausimus, susijusius su rizikingais veiksmais. Galėtų būti rutuliojamos dviejų tipų teorijos. Teorija galėtų nurodyti, kur turėtų būti nubrėžiama linija, ir ji neatrodys savavališkai pasirinkta, nes linija pasirodo tokioje vietoje, kuri nėra išskirtinė tikimybių matmenyje, ji yra išskirtinė kituose teorijos matmenyse. Arba teorija galėtų teikti rizikingų veiksmų įvertinimo kriterijų, kurie *nereikalauja* linijos brėžti pagal tikimybės (ar laukiamos naudos ir pan.) matmenį, ir todėl visi veiksmai vienoje linijos pusėje būtų traktuojami vienaip, o visi veiksmai kitoje pusėje – kitaip. Tokios teorijos kriterijai nerikiuoja veiksmų ta pačia tvarka pagal tikimybės matmenį; teorija neskirsto veiksmų ir į ekvivalentiškumo klases, koekstensyvias kokiam nors intervaliniam vienetinės linijos suskirstymui. Teorijos teikiami kriterijai tik kitaip traktuoja patį klausimą, ir todėl implikuoja, kad tam tikras veiksmas yra draudžiamas, o kitas, su *aukštesne* laukiamos žalos verte, yra leidžiamas. Deja, kol kas neturime jokių patenkinamų alternatyvių šio pobūdžio teorijų.

tai kas vyks prigimtinės būklės sąlygomis? Kalbant apie bet kurį konkretų veiksmą, keliantį kito asmens ribų peržengimo riziką, turime tris galimybes:

1. Veiksmas yra draudžiamas ir baustinas, net jeigu už bet kurį ribų peržengimą sumokama kompensacija arba jeigu paaiškėja, kad jis neperžengė jokių ribų.
2. Veiksmas leidžiamas su sąlyga, kad kompensacija mokama tiems asmenims, kurių ribos faktiškai peržengiamos.
3. Veiksmas leidžiamas su sąlyga, kad kompensacija mokama visiems tiems asmenims, kurie patiria ribų peržengimo pavojų nepriklausomai nuo to, ar jų ribos faktiškai peržengtos.

Trečioje alternatyvoje žmonės gali pasirinkti antrąją: jie gali sudaryti bendrą rizikos fondą, kad galėtų visiškai kompensuoti tiems, kurių ribos faktiškai yra peržengtos. Trečioji alternatyva bus pagrįsta tuo atveju, jeigu pats rizikos primetimas kitam gali būti pagrįstai traktuojamas kaip ribų peržengimas, kuris turi būti kompensuojamas galbūt dėl to, kad yra suvokiamas ir todėl kitiems kelia baimę.* (Žmonėms, savo noru prisiimantiems tokią riziką rinkoje, yra „kompensuojama" tuo, kad jiems mokami didesni atlyginimai už rizikingus darbus nepriklausomai nuo to, ar ta rizika realizuojasi.)

Charlesas Friedas neseniai iškėlė idėją, kad žmonės priimtų tokią sistemą, kuri jiems leidžia primesti vienas kitam „normalią" mirties riziką, teikdami jai pirmenybę prieš sistemą, kuri draudžia primesti bet kokią riziką.[14] Niekas nėra diskriminuojamas, ir, siekdamas savo tikslų, kiekvienas įgyja teisę imtis veiklos, keliančios riziką kitiems mainais už kitų teisę panašiai elgtis su juo. Rizika, kurią jam primeta kiti, yra toji rizika, kurią jis pats prisiimtų siekdamas savo tikslų; tas pat pasakytina apie riziką, kurią jis primeta kitiems. Tačiau pasaulis yra taip sutvarkytas, kad, siekdami savo tikslų, žmonės dažnai turi kitiems primesti tokią riziką, kurios tiesiogiai negali prisiimti patys. Natūraliai iš-

* Ar vietoje kompensacijos negalima būtų parūpinti raminamųjų vaistų visiems tiems, kuriems primetama rizika, kad jie nejaustų didelės baimės? O gal jie patys privalo pasirūpinti tokiais vaistais? Gal tai jų pačių problema, kad neapsirūpina tokiais vaistais ir jaučia baimę. Įžvalgią paruošiamąją tokių problemų analizę pateikia Ronald Coase, "The Problem of Social Costs", *Journal of Law and Economics*, 1960, p. 1–44.

kyla mainų idėja. Formuluojant Friedo argumentą mainų terminais, ateina į galvą kita alternatyva, būtent: eksplicitinis kompensavimas vienas kitam už tą riziką, kurią kelia kiekvienas ribų peržengimas (trečioji iš nurodytų galimybių). Tokia schema nuo Friedo rizikos fondo skirtųsi tuo, kad ji būtų teisingesnė. Tačiau pats atsiskaitymų, kitiems primetamos rizikos laipsnio apibrėžimo ir atitinkamos kompensacijos nustatymo procesas užtrauktų didžiulius transakcinius kaštus. Nors galima įsivaizduoti kai kurias šių kaštų mažinimo priemones (pavyzdžiui, įvesti centralizuotą visų apskaitą, kai kiekvienas kas *n* mėnesių darytų grynąsias įmokas), be reikiamų institucijų procesas būtų nepaprastai sudėtingas. Kadangi dėl šių didžiulių transakcinių kaštų sąžiningiausioji alternatyva gali būti neįgyvendinta, tektų ieškoti alternatyvų, tokių kaip Friedo siūlomas rizikos fondas. Šios alternatyvos toleruotų ne tik nuolat vykdomus smulkaus neteisingumo veiksmus, bet ir ištisas klases veiksmų, rimtai žeidžiančių teisingumą. Pavyzdžiui, vaikai, kurie numiršta dėl jiems primetamų rizikingų veiksmų, negauna jokios naudos, palyginti su nauda, kurią gauna tokios rizikos sukėlėjai. Šios situacijos nepataiso tas faktas, kad kiekvienas suaugęs individas patyrė tokią riziką savo vaikystėje ir kad kiekvienas vaikas, kai suaugs, galės primesti tokią riziką kitiems vaikams.

Sistema, kuri kompensuoja tik tiems, kurių atžvilgiu rizika realizuojama (antroji iš aukščiau nurodytų galimybių), būtų daug patogesnė ir implikuotų daug mažesnius transakcinius kaštus nei toji, kuri kompensuoja visiems, kuriems toji rizika primetama (trečioji iš nurodytų galimybių). Mirties rizika kelia didžiausių problemų. Kaip galima išmatuoti padarytąją žalą? Jeigu mirties žala negali būti kompensuota, tai galbūt (paliekant nuošalėje baimės problemą) galėtų būti kompensuojama bent jau visiems tiems, kuriems buvo primesta jos rizika? Tačiau nors pomirtinis atlyginimas giminaičiams, dotacijos labdaros organizacijoms, kapinių priežiūra ir pan. – visi šie dalykai turi akivaizdžių trūkumų, kiek tai susiję su mirusiuoju, pats individas gali turėti naudos iš pomirtinių kompensacijų aukos palikuonims. Būdamas gyvas jis gali parduoti teisę į šį atlyginimą verslo bendrovei, superkančiai daugybę tokių teisių. Kaina būtų ne didesnė nei numatoma piniginė šios teisės vertė (tokio atlyginimo tikimybė padauginta iš jo dydžio); kiek ji būtų mažesnė, priklausytų nuo šio verslo konkurencingumo laipsnio, palūkanų normos ir pan. Tokia sistema nesuteiktų visiškos kompensacijos

realiai aukai už patirtą žalą; o kai kurie kiti, nepatyrę žalos, turėtų iš jos naudos pardavę savo kompensacijos atlyginimo teises. Tačiau kiekvienas galėtų *ex ante* ją traktuoti kaip ganėtinai racionalią sistemą. (Anksčiau nurodėme kooperacijos būdą, kaip galima būtų sukuriant bendrą fondą trečiąją galimybę transformuoti į antrąją; čia matome, kaip antroji galimybė transformuojama į trečiąją.) Ši sistema galėtų individui suteikti ir finansinių paskatų savo gyvenimo „piniginei vertei" kelti matuojamą kompensacijos kriterijais, siekiant padidinti kainą, už kurią jis galėtų parduoti kompensacijos teisę.[15]

Kompensacijos principas

Net jeigu *prima facie* verta rizikingą veiksmą leisti su sąlyga, kad bus mokama kompensacija (antroji arba trečioji iš nurodytų galimybių), o ne jį drausti (pirmoji galimybė), jo draudimo ar leidimo klausimas dar nėra visiškai išspręstas. Juk kai kurie individai neturėtų pakankamai lėšų kompensacijai sumokėti, jei iškiltų tokia būtinybė; ir jie nebus išsipirkę draudimo poliso, kuris tokiu atveju leistų jiems įvykdyti savo prievolę. Ar šiems individams galima būtų uždrausti atlikti rizikingą veiksmą? Draudimas atlikti veiksmą tiems, kurie nėra pajėgūs sumokėti kompensaciją, skiriasi nuo draudimo jį atlikti, jeigu nebus sumokėta kompensacija patyrusiems žalą (antroji iš minėtų galimybių), ir skiriasi tuo, kad pirmuoju atveju (bet ne antruoju) tas, kuris neturi lėšų kompensacijai sumokėti, gali būti už veiksmą baudžiamas net tada, kai faktiškai niekam nėra padaręs žalos ir nėra peržengęs jokių ribų.

Ar individas pažeidžia kito teises, jeigu jis atlieka rizikingą veiksmą, tačiau neturi pakankamai lėšų kompensacijai sumokėti? Ar galima uždrausti tokius jo veiksmus ir jį bausti neklusnumo atveju? Kadangi daugybė veiksmų didina riziką kitiems, visuomenė, kuri draustų tokius nuo rizikos neapsaugotus veiksmus, kažin ar atitiktų laisvos visuomenės viziją, t.y. tokios visuomenės, kuri teikia prioritetą laisvei ir kur žmonėms leidžiama netrikdomai veikti su sąlyga, kad jie nedaro kitiems tam tikro pobūdžio žalos. Tačiau kaip galima leisti primesti žalos riziką kitiems, jeigu prireikus asmuo negalėtų jos kompensuoti? Kodėl vieni turi prisiimti kitų laisvės kaštus? Uždraudžiant rizikingus

veiksmus (dėl to, kad jie nėra finansiškai padengti ar dėl to, kad jie yra per daug rizikingi) apribojama individų veiksmų laisvė, nors faktiškai tokie veiksmai gali niekam neužkrauti jokių kaštų. Pavyzdžiui, epileptikas gali visą savo gyvenimą vairuoti automobilį ir nepadaryti žalos jokiam žmogui. Uždraudus *jam* vairuoti automobilį, žalos tikimybė kitiems gali nesumažėti, ir, kiek yra žinoma, ji nesumažėja. (Tiesa, negalime iš anksto nurodyti to individo, kuris nekels tokios grėsmės, tačiau kodėl būtent jam turi tekti šio mūsų negalėjimo kaštai?) Uždrausti asmeniui vairuoti automobilį mūsų techniškoje visuomenėje, kad sumažintume žalos riziką kitiems, reiškia rimtai apsunkinti jo gyvenimą. Toks apsunkinimas kainuoja pinigus – jam tenka samdyti vairuotoją arba mokėti už taksi.

Pasvarstykime tezę, kad individui turi būti kompensuojama už nepatogumus, kurie jam primetami uždraudžiant užsiimti tam tikra veikla. Tie, kurie gauna naudos dėl to, kad jiems sumažėja rizika, turi „atsilyginti" tiems, kurių veiklos laisvė apribojama. Taip formuluojama tezė užmeta per daug platų tinklą. Ar išties turiu atsilyginti kitam, jeigu savigynos sumetimais neleidžiu jam sužaisti rusiškosios ruletės *su manimi*? Jeigu individas nori panaudoti itin rizikingą, tačiau efektyvų procesą tam tikram produktui gaminti (ir jeigu viskas klostosi taip, kad niekas nepatiria jokios *žalos*), tai ar aplinkiniai gyventojai privalo jam kompensuoti patiriamus ekonominius nuostolius tuo atveju, jeigu jam neleidžiama naudoti šio potencialiai pavojingo proceso? Tikrai neprivalo.

Galbūt keletą žodžių derėtų pasakyti apie taršą, t.y. apie tai, kaip neigiami individo veiklos padariniai paskleidžiami į aplinką ir padaroma žalos kitų žmonių nuosavybei: jų namams, drabužiams, plaučiams; taip pat tokiems niekam nepriklausantiems ir žmonių vertinamiems dalykams, kaip švarus oras ir vaiskus dangus. Aptarsiu tik tuos padarinius, kurie liečia nuosavybę. Būtų tikrai nepageidautina, jeigu kas nors visus savo teršalus nukeltų aukštyn virš kiekvieno privačių valdų ir nuspalvintų dangų drumzlina pilkai žalsva spalva. Nieko nelaimima šio antrojo tipo atvejus mėginant transformuoti į pirmąjį, pavyzdžiui, teigiant, kad tas, kuris taip pakeičia dangaus *išvaizdą*, teršia mano akis. Toliau šioje išnašoje nesvarstau antrojo tipo atvejų, tad šios mano pastabos nėra išsamios.

Kadangi uždraudžiant *bet kokią* taršią veiklą būtų uždrausta per daug veiklos sričių, kaip visuomenė (socialistinė ar kapitalistinė) spręstų klausimą,

kokią taršią veiklą drausti ir kokią – leisti? Turbūt ji turėtų leisti tokią taršią veiklą, kurios nauda viršija jos kaštus, įtraukiant į šiuos kaštus ir jos taršos padarinius. Tinkamiausias teorinis šios grynos naudos kriterijus yra tai, ar tokia veikla galėtų išsilaikyti, t.y. ar tie, kurie gauna iš jos naudos, būtų pasirengę mokėti kompensacijos kainą tiems, kurie nuo jos kenčia? (Tie, kurie itin vertina tam tikrą veiklą, netenkinančią šio kriterijaus, gali ją finansuoti savo labdaros lėšomis.) Pavyzdžiui, lėktuvų skrydžiai primeta triukšmo taršą namams aplink oro uostus. Vienokiu ar kitokiu būdu (per sumažėjusią pardavimo kainą, per sumažėjusią nuomos kainą ir t.t.) ekonominė šių namų vertė mažėja. Tik tuo atveju, jeigu oro keleivių nauda viršija šiuos aplinkinių gyventojų kaštus, triukšmingesni reisai gali tęstis. Antra, visuomenė turi nuspręsti, kaip šiuos kaštus paskirstyti. Ji gali leisti, kad jie tektų tiems, kuriems faktiškai tenka: mūsų pavyzdyje – aplinkinių namų gyventojams. Arba ji gali mėginti juos išskirstyti visai visuomenei. Arba ji gali uždėti juos tiems, kurie iš šios veiklos gauna naudos: mūsų pavyzdyje – oro uostams, oro linijoms ir galiausiai – oro keleiviams. Pastaroji alternatyva, jeigu ją galima praktiškai realizuoti, atrodo sąžiningiausia. Jeigu taršią veiklą leidžiama tęsti tuo pagrindu, kad jos nauda viršija jos kaštus (įskaitant taršos kaštus), tai tie, kurie iš jos faktiškai pelnosi, turi kompensuoti tiems, kuriems pirmiausia primetami tie kaštai. Kompensacija galėtų būti tai, kad apmokama taršą mažinančių įrenginių kaina. Mūsų pavyzdyje – oro linijos arba oro uostai galėtų mokėti už namų garso izoliacijos įrengimą ir tada sumokėti kompensaciją už namų ekonominės vertės sumažėjimą, palyginti su verte, kurią jie turėjo iki naujai atsiradusio triukšmo.

Kur kiekviena taršos auka patiria didelius kaštus, ten pakanka įprastos žalos atlyginimo sistemos (su menkomis modifikacijomis), kad būtų galima gauti šį rezultatą. Tokiais atvejais nuosavybės teisių įtvirtinimas leis taršą išlaikyti deramose ribose. Tačiau situacija yra kitokia ten, kur tam tikrų teršėjų daroma žala yra pasklidusi plačiai ir individualiai nėra ryški. Jeigu teršėjas primeta 25 centų kaštus kiekvienam Jungtinių Valstijų gyventojui, tai nė vienam gyventojui neapsimokės kelti jam ieškinio, net jeigu apskritai jiems ir primetami didžiuliai kaštai. Jeigu daugelis individų panašiai primeta nedidelius kaštus kiekvienam individui, tai visuminiai kaštai, primetami atskiram individui, gali būti labai menki. Kadangi nė vienas atskiras taršos šaltinis nedaro ryškaus poveikio tam tikram vienam individui, tai jokiam individui vis vien neapsimoka kelti ieškinio tam tikram vienam

teršėjui. Keista, kad tarša paprastai laikoma privačios nuosavybės sistemos trūkumu, nors tikroji taršos problema yra tai, kad dideli transakciniai kaštai apsunkina taršos aukų privačios nuosavybės teisių *įtvirtinimą*. Vienas iš galimų sprendimų – leisti kelti grupinius ieškinius teršėjams. Bet kuris juristas ar juridinė firma galėtų kelti tokius ieškinius motyvuodami juos viešojo intereso gynimu su sąlyga, kad dalis išieškomų sumų būtų paskirstoma kiekvienam visuomenės nariui, pareiškusiam savo pretenzijas. (Kadangi skirtingus žmones skirtingai veikia tie patys taršos šaltiniai, iš juristų gali būti reikalaujama, kad sumos būtų paskirstomos skirtingomis proporcijomis šiuo požiūriu skirtingoms grupėms.) Juristų pajamų šaltinis būtų tie, kurie nekelia pretenzijų dėl savo teisių pažeidimo, ir naudojimasis pinigais tų, kurie vėluoja su savo pretenzijomis. Pamatę, kad kai kurie žmonės šitaip gauna didžiules pajamas, kiti taip pat įsitrauktų į šį „viešųjų agentų" verslą – rinktų iš klientų metines įmokas ir jiems grąžintų kompensacines sumas, kurios šiems ir taip teisėtai priklauso dėl patiriamos taršos. Kadangi tokia sistema yra ypač palanki tam, kuris veikia greitai, ji garantuoja, kad rasis daug žmonių, budriai ginančių viešąjį interesą. Galima sugalvoti alternatyvių schemų, kurios leistų pavieniams žmonėms vienu metu kelti ieškinius skirtingoms visuomenės žmonių grupėms. Tiesa, šios schemos užkrautų didelę naštą teismų sistemai, tačiau jos nebūtų labiau gremėzdiškos nei valstybinis taršos kaštų nustatymo ir paskirstymo aparatas.*

---

* Manau, kad šis mano pasiūlymas gali būti apgintas nuo tų argumentų, kuriuos, rafinuotai dėstydamas priešingą požiūrį, pateikia Frankas Michelmanas straipsnyje „Pollution as a Tort" (*Yale Law Journal*, 80 (1971), pt. V, p. 666–683), kuriame recenzuojamas Guido Calabresi darbas *The Costs of Accidents*.

Nesiekiu šios schemos pateikti kaip *vienintelio* taršos kontrolės sprendimo. Veikiau siekiu pagrįsti idėją, kad gali būti rastos institucinės schemos, leidžiančios išspręsti šią problemą vienu mostu, suteikiant teisę ją spręsti tiems, kurie šioje srityje yra kompetentingiausi. (J. H. Dalesas knygoje *Pollution, Property, and Prices* siūlo sistemą, kuri leidžia pardavinėti teises į tam tikrą taršos lygį. Deja, šis elegantiškas sprendimas reikalauja, kad leistinas *bendras* taršos lygis būtų nustatomas centralizuotu sprendimu.)

Populiariose diskusijose taršos problema dažnai nėra atskiriama nuo gamtos išteklių apsaugos problemos. Vėlgi akivaizdžiausių neracionalios veiklos atvejų pasitaiko ten, kur privačios nuosavybės teisės nebuvo aiškiai apibrėžtos: *valstybinėse* žemėse, kur medienos paruošų kompanijos nusiaubė miškus, arba ten, kur naftos telkiniai buvo po skirtingų savininkų žeme. Kiek žmonės bus pasirengę mokėti už galimybę keliauti per nesuterštus miškus ir laukus, tiek atsiras tų, kuriems bus ekonomiškai naudinga išlaikyti tokius miškus ir laukus. Žr. Rothbard, *Power and Market* (Menlo Park, Calif.: Institute for Humane Studies, 1970), p. 47–52, ir ten pateikiamas nuorodas.

Norėdami atrasti priimtiną kompensacijos principą, turime apriboti veiksmų klasę, kuriai jis galiotų. Kai kurie veiksmai yra nuolat atliekami, jie yra svarbūs žmonėms ir asmeniui negali būti uždrausti rimtai nepabloginant jo padėties. Vienas principas galėtų atrodyti taip: jeigu šio tipo veiksmas asmeniui uždraudžiamas todėl, kad jis *gali* padaryti žalos kitiems ir yra itin pavojingas, kai šis jį atlieka, tai tie, kurie savo saugumo sumetimais jį draudžia, turi tam asmeniui atsilyginti už patiriamus nepatogumus. Šis principas galiotų epileptiko, kuriam draudžiama vairuoti automobilį, atvejui, tačiau negaliotų rusiškos ruletės ir specialaus gamybinio proceso atvejams. Čia dėmesys telkiamas į svarbias veiklos rūšis, kurias atlieka beveik visi, nors kai kurios iš jų yra pavojingesnės už kitas. Beveik kiekvienas vairuoja automobilį, tačiau lošimas rusiška rulete nėra įprastas kiekvieno žmogaus užsiėmimas.

Deja, tokia principo traktuotė uždeda labai didelę naštą veiksmų klasifikavimo schemai. Tas faktas, kad egzistuoja *tam tikras* asmens veiksmo apibūdinimas, atskiriantis jį nuo kitų žmonių veiksmų, dar *nereiškia,* kad jis klasifikuojamas kaip neįprastas ir todėl nepriklauso principo galiojimo sričiai. Tačiau kita vertus, negalima sakyti, kad bet koks veiksmas, kuris gali būti apibūdintas tam tikrais bruožais, kuriais pasižymi ir vos ne kiekvieno kito veiksmai, dėl to gali būti laikomas įprastu ir todėl priklausyti principo galiojimo sričiai. Juk neįprasta veikla gali būti apibūdinama *tam tikrais* aprašymais, kurie nusako tai, ką žmonės paprastai daro. Lošimas rusiška rulete gali būti apibūdinamas tik kaip pavojingesnė „linksminimosi" atmaina, o „linksminimasis" nėra draudžiamas; specialus gamybinis procesas gali būti apibūdinamas tik kaip pavojingesnė „uždarbiavimo" atmaina. Beveik bet kurie du veiksmai gali būti interpretuojami kaip panašūs arba kaip skirtingi pagal tai, ar jie priklauso toms pačioms, ar skirtingoms veiksmų klasifikacijos poklasėms. Ši veiksmo skirtingų aprašymų galimybė labai apsunkina aukščiau suformuluoto principo taikymą.

Jeigu šie klausimai galėtų būti deramai išspręsti, galėtume plėsti principo taikymo sritį ir aprėpti kai kuriuos neįprastus veiksmus. Jeigu tik naudodamas pavojingą procesą *tas* asmuo gali užsidirbti pragyvenimui (ir jeigu lošimas rusiška rulete su 100 000 lizdų revolveriu yra vienintelis būdas, kuriuo *tas* asmuo gali patirti kokį nors malonumą (pripažįstu, kad tai gana ekstravagantiškos prielaidos)), tai galbūt tam asmeniui turi būti atlyginama už jo veiklos draudimą? Jeigu jam

uždraudžiama veikla, kuri yra *vienintelis* jo pragyvenimo šaltinis, jo padėtis smarkiai pablogėja palyginti su normalia situacija; o tas, kuriam uždraudžiama tik jo pelningiausioji alternatyva, nepatiria ryškaus savo padėties pablogėjimo. Asmens padėties pabloginimas, palyginti su normalia situacija, skiriasi nuo asmens padėties pabloginimo, palyginti su situacija, kurioje jis šiaip jau egzistuotų. Galima būtų pasinaudoti skriaudos (*disadvantage*) teorija, jeigu tokia teorija būtų, formuluojant tokį „kompensacijos principą": tiems, kurie nuskriaudžiami dėl to, kad jiems uždraudžiama veikla, kuri kitiems *gali* padaryti tik žalos, turi būti kompensuojama už jiems primetamus nepatogumus. Jeigu didesnis kitų žmonių saugumas, kurio tikimasi gauti iš draudimo, jiems duotų mažiau naudos nei patirtų nuostolių tie, kuriems kažkas uždraudžiama, tai potencialūs uždraudėjai nepajėgtų arba nenorėtų mokėti pakankamos kompensacijos; tokiu atveju draudimas, kaip ir dera, nebūtų įgyvendintas.

Kompensacijos principas apima atvejus, kuriems galioja mūsų ankstesnė formuluotė, kelianti painias veiksmų klasifikavimo problemas. Jis neišvengia visiškai analogiškų klausimų apie tai, kokiomis aplinkybėmis individas yra ypač nuskriaudžiamas. Tačiau čia su jais galima dorotis lengviau. Pavyzdžiui, ar gamintojas, kuriam neleidžiama pasinaudoti savo pelningiausia alternatyva (nors jis turi kitų pelningų galimybių) yra ypač nuskriaudžiamas, jeigu kiekvienas kitas dėl to gali naudotis savo geriausiomis alternatyvomis, kurios nekelia pavojaus aplinkiniams? Akivaizdu, kad ne.

Kompensacijos principas reikalauja, kad žmonėms būtų atlyginama už tai, jog jiems draudžiama tam tikra rizikinga veikla. Galima būtų paprieštarauti, kad jūs arba turite teisę drausti šią rizikingą žmonių veiklą, arba tokios teisės neturite. Jeigu ją turite, tai jums nebūtina žmonėms kompensuoti už tai, ką jų atžvilgiu jūs turite teisę daryti; o jeigu jos neturite, tada, užuot ieškojęs strategijos, kaip žmonėms kompensuoti už jūsų neteisėtai primestą draudimą, jūs paprasčiausiai turite liautis draudę. Nei vienu, nei kitu atveju neatrodo, kad tinkamiausia strategija būtų drausti ir paskui kompensuoti. Tačiau dilema „Arba turi teisę drausti ir tada nebūtina kompensuoti, arba neturi teisės drausti ir todėl turi liautis draudęs" nėra išsami. Gali būti, kad turite teisę drausti tam tikrą veiksmą, bet tik su sąlyga, kad atsilyginsite tiems, kuriems tas veiksmas draudžiamas.

Kaip tai gali būti? Ar ši situacija yra viena iš tų, kurias aptarėme anksčiau, kur ribų peržengimas yra toleruojamas su sąlyga, kad bus sumokama kompensacija? Jeigu taip, tai egzistuotų tam tikra linija, nubrėžianti ribas tam, kas žmonėms gali būti draudžiama daryti ir kurią būtų leistina peržengti tik tuo atveju, jeigu nukentėjusioji pusė gauna kompensaciją. Net jeigu taip, tai kadangi svarstomaisiais atvejais galime iš anksto identifikuoti asmenis, kuriems kažkas draudžiama, kodėl nereikalaujama, kad vietoje to su jais būtų sudaromas kontraktas, pagal kurį jie sutiktų susilaikyti nuo tam tikrų rizikingų veiksmų? Kodėl negalėtume jiems suteikti kokios nors paskatos – juos pasamdyti arba papirkti taip, kad jie susilaikytų nuo tokių veiksmų? Anksčiau aptardami ribų peržengimą atkreipėme dėmesį į tai, kad nėra jokios įtikinamos teisingų kainų teorijos ar įtikinamo argumento, paaiškinančio, kodėl visa savanoriškų mainų nauda turi atitekti vienai pusei. Sakėme, jog dėl klausimo, kuris iš visų priimtinų taškų kontrakto kreivėje turi būti pasirinktas, geriausia palikti susitarti mainų pusėms. Todėl teikėme pirmenybę išankstinėms derybоms, o ne po įvykio mokamai visiškai kompensacijai. Tačiau dabar svarstomų atvejų poklasės atžvilgiu išties *atrodo*, kad derėtų pasirinkti vieną iš kraštutinių kontrakto kreivės taškų. Kitaip nei mainuose, kurie duoda naudos abiem pusėms, ir kur nėra aišku, kaip šia nauda turi būti pasidalijama, derybose dėl to, kad viena pusė susilaikytų nuo veiksmų, keliančių arba galinčių kelti pavojų kitam asmeniui, visa, ko reikia pirmajai pusei, yra visiška kompensacija. (Užmokestis, kurį pirmoji pusė galėtų išsiderėti už susilaikymą nuo leistinų veiksmų, *nėra* dalis jos nuostolių, atsirandančių dėl draudimo, už kurį jai turi būti kompensuojama.)

Produktyvūs mainai

Jeigu iš jūsų perku gėrybę ar paslaugą, tai gaunu naudos iš jūsų veiklos; dėl to mano padėtis pagerėja; pagerėja palyginti su padėtimi, jeigu jūs ta veikla neužsiimtumėte ar net jeigu jūsų apskritai nebūtų. (Nekreipkime dėmesio į tokias komplikacijas, kad kas nors kartą gali parduodi *bona fide* prekę kitam asmeniui, kuriam jis paprastai daro žalą.) Tačiau jeigu aš moku jums už tai, kad nedarytumėte

man žalos, tai negaunu nieko, ko neturėčiau tuo atveju, jeigu jūsų apskritai nebūtų arba jūs neturėtumėte su manimi jokių reikalų. (Šis palyginimas negaliotų, jeigu būčiau *nusipelnęs* jūsų man daromos žalos.) Kalbant negriežtai, *produktyvi veikla* yra toji, kuri pirkėjų padėtį pagerina palyginti su padėtimi, kai pardavėjas su jais neturi *jokių* santykių. Tiksliau – tai nusako būtiną, bet dar ne pakankamą neproduktyvios veiklos sąlygą. Jeigu jūsų kaimynas, turėdamas tam teisę, savo žemėje planuoja pastatyti tam tikrą statinį, tai jums galbūt būtų geriau, jeigu jo apskritai nebūtų. (Niekas kitas nestatytų tokios baidyklės.) Vis dėlto mokėdamas jam už tai, kad nevykdytų savo plano, jūs vykdote produktyvius mainus.[16] Tačiau tarkime, kad iš tikrųjų kaimynas nenori savo žemėje statyti jokio statinio, o jums apie savo tariamą planą papasakoja tik siekdamas to, kad sumokėtumėte jam už šio plano nevykdymą. Tokie mainai nebūtų produktyvūs: nes jūs tik išsiperkate nuo grėsmės, kuri iškiltų, jeigu neegzistuotų nuo jos išlaisvinančių mainų galimybė. Tai pasakytina ir tuo atveju, jeigu jūsų kaimyno sumanymas paliečia ne tik jus. Jis gali paskelbti savo planą ir paskui susilaikymą nuo jo realizavimo mėginti parduoti keliems kaimynams. Kiekvienas, kuris šią prekę pirktų, būtų „aptarnaujamas" neproduktyviai. Tai, kad tokie mainai nėra produktyvūs ir nėra naudingi abiem pusėms, parodo faktas, kad jeigu jie būtų negalimi arba draudžiami kiekvienam žinant, jog jie negali būti vykdomi, tai vienos iš potencialių mainų pusės padėtis nepablogėtų. Tai būtų išties keisti produktyvūs mainai, kuriuos uždraudus vienos pusės padėtis nepablogėja! (Pusė, kuri nieko neatiduoda mainais į tokį susilaikymą arba kuri nieko neprivalo atiduoti, nes kaimynas neturi jokio kito motyvo imtis savo veiksmų, atsiduria geresnėje padėtyje.) Nors žmonės vertina šantažuotojo tylėjimą ir už jį moka, jo tylėjimas nėra produktyvi veikla. Jo aukų padėtis nepablogėtų, jeigu šantažuotojas apskritai neegzistuotų ir todėl nekeltų joms grėsmės.* Ir jų padėtis nepablogėtų, jeigu būtų žinoma, kad tokie mainai absoliučiai negalimi. Mūsų požiūriu, tokio tylėjimo pardavėjas gali teisėtai reikalauti tik tos naudos, kurios jis netenka tylė-

---

* Tačiau jeigu jis neegzistuotų, tai ar negalėtų kas nors kitas, atsitiktinai įgijęs unikalios informacijos, pareikalauti didesnės kainos už tylėjimą? Jeigu taip įvyktų, tai ar aukai ne geriau dėl to, kad faktinis šantažuotojas egzistuoja? Deja, griežtesnis idėjos suformulavimas, kuris leistų susidoroti su tokiomis komplikacijomis, pareikalautų pastangų, kurių čia neverta eikvoti.

damas. Tai, ko jis netenka, neapima užmokesčio, kurį galėtų gauti už susilaikymą nuo savo informacijos atskleidimo, tačiau apima užmokestį, kurį kiti jam mokėtų už tos informacijos atskleidimą. Antai jeigu kažkas rašo knygą ir įgyja apie kitą asmenį informacijos, kuri padidintų jos tiražą ją ten paskelbus, tai jis gali reikalauti užmokesčio iš kito asmens (taip pat ir tos informacijos objekto), kuris nori šią informaciją išlaikyti paslaptyje, už tai, kad ji nebūtų skelbiama knygoje. Jis gali reikalauti pinigų sumos, lygios numatomam honoraro skirtumui tarp knygos su šia informacija ir knygos be šios informacijos; nors jis negali reikalauti didžiausios kainos, kurią galėtų gauti iš jo tylėjimo pirkėjo.* Gynybinės paslaugos yra produktyvios ir duoda naudos jų gavėjams, tačiau „gynybinis reketas" nėra produktyvus. Jums iš reketininko nusipirkus vien jo susilaikymą nuo jums žalingų veiksmų, jūsų padėtis netampa geresnė nei tuo atveju, jeigu apskritai neturėtumėte su juo jokių reikalų.

Taigi mūsų ankstesnė savanoriškų mainų naudos dalybų analizė turi būti taikoma tik tokiems mainams, kur abi pusės gauna naudos ta prasme, kad abi gauna produktyvios veiklos rezultatus. Kur vienas iš mainų dalyvių negauna tokios naudos ir yra „aptarnaujamas" neproduktyviai, ten jis elgiasi teisingai tik kompensuodamas kitą, *jeigu* kitai pusei apskritai priklauso kokia nors kompensacija. Ką galima pasakyti apie atvejus, kur tenkinama tik pirmoji, bet ne antroji neproduktyvių mainų sąlyga: kai dėl mainų *X* padėtis netampa geresnė nei ji būtų tuo atveju, jeigu *Y* apskritai neegzistuotų, tačiau *Y* turi tam tikrą motyvą, kuris nėra tapatus siekiui parduoti savo susilaikymą. Jeigu iš *Y* susilai-

* Rašytojas arba kitas asmuo, kuriam *patinka* atskleidinėti paslaptis, gali reikalauti kitokios kainos. Tačiau ši aplinkybė nepadeda reketininkui, kurį aptarėme anksčiau, net jeigu jis yra sadistas ir patiria malonumą iš savo veiklos. Jo grasinančią veiklą draudžia moraliniai apribojimai, nepriklausomai nuo to, ar už ją, ar už susilaikymą nuo jos reikalaujama užmokesčio. Čia naudojamas rašytojo pavyzdys paimtas iš mano straipsnio "*Coercion*" knygoje *Philosophy, Science, and Method: Essays in Honor of Ernest Nagel*, ed. S. Morgenbesser, P. Suppes, and M. White (New York: St. Martin's Press 1969), p. 440–472. Mūsų požiūrį į šantažą galima palyginti su koncepcija, kuri jį traktuoja kaip paprastą ekonominę transakciją: „Šantažas nebūtų nelegalus laisvoje visuomenėje. Juk šantažas yra pinigų gavimas už tam tikros informacijos apie kitą asmenį nepaskelbimo paslaugą. Jokia prievarta ar grasinimas prievarta čia nėra naudojama prieš asmenį ar nuosavybę". Murray N. Rothbard, *Man, Economy, and State*, vol. 1, p. 443, n. 49.

kymo nuo tam tikros veiklos *X* gauna tik mažesnę tikimybę, kad jo paties ribos bus peržengtos (kai tyčinis ribų peržengimas draudžiamas), tai *Y* turi būti kompensuojama tik už nepatogumus, kurie jam primetami uždraudžiant tokias veiklos rūšis, kurių rizika yra pakankamai rimta, kad būtų pateisinamas toks draudimas.

Atmetėme požiūrį, kad rizikingos veiklos draudimas yra neteisėtas, ir kad išankstiniais susitarimais ir atviromis derybomis žmonės gali būti paskatinti savo noru susilaikyti nuo tokios veiklos. Tačiau mūsų požiūris neturi būti interpretuojamas taip, kad kompensacijos reikalaujama tik už ribų, ginančių kito rizikingą veiklą, peržengimą, o išankstinių derybų reikalavimas atmetamas apeliuojant į specifinį atvejo pobūdį (šiuo atveju nevyksta produktyvūs mainai). Juk tai nepaaiškina, kodėl visi negrąžinami į abejingumo kreivę, kurioje jie būtų, jeigu nebūtų draudimo; kompensuojama turi būti tik tiems, kuriuos draudimas *nuskriaudžia*, ir jiems turi būti kompensuojama *tik* už šį jų padėties pablogėjimą. Jeigu rizikingų veiksmų draudimas kam nors daro dvejopą poveikį, iš kurių vienas jo padėtį pablogina, tačiau jos nepadaro blogesnės už kitų padėtį, o kitas ją pablogina būtent šia prasme, tai kompensacijos principas reikalautų kompensaciją mokėti tik pastaruoju atveju. Kitaip nei įprastais ribų peržengimo atvejais, kompensacija šiais atvejais nebūtinai individą grąžina į padėtį, kurioje jis buvo iki įsikišimo į jo valdas. Mėginant kompensaciją, vykdomą pagal kompensacijos principą, traktuoti kaip įprastą kompensaciją už ribų peržengimą, galima būtų kitaip apibrėžti, arba perdislokuoti, šias ribas, t.y. taip, kad jos būtų peržengiamos tik tada, kai kas nors yra nuskriaudžiamas. Tačiau bus aiškiau, jeigu nemėginsime iškreipti savo požiūrio į šią kompensavimo situaciją – netapatinsime jo su kitu požiūriu.

Tai, kad ši situacija neturi būti tapatinama su kompensacijos už ribų peržengimą situacija, žinoma, nereiškia, kad kompensacijos principas negali būti dedukuotas iš gilesnių principų. Šio darbo tikslų požiūriu, mums nebūtina svarstyti šios galimybės; mums nėra būtina griežta šio principo formuluotė. Mums tik reikia priimti kaip teisingus tam tikrus principus, kaip, pavyzdžiui, kompensacijos principas, reikalaujančius, kad primetantieji draudimą rizikingai veiklai mokėtų kompensaciją tiems, kurie nuskriaudžiami dėl to, kad jiems uždraudžiama jų rizikinga veikla. Nesijaučiu visiškai ramus teikdamas ir vė-

liau naudodamas principą, kurio konkrečios detalės dar nėra išaiškintos, nors neatrodo, kad šie neišsiaiškinti principo aspektai svarbūs tiems probleminiams atvejams, kuriems jį taikysime. Manau, kad turiu teisę teigti, jog nuo pradžių principą galima palikti šiek tiek miglotą; svarbu išsiaiškinti, ar mus tenkintų vienoks ar kitoks jam analogiškas principas. Tačiau šis teiginys būtų priešiškai sutiktas daugelio tų, kurie gina kitą principą, analizuojamą tolesniame skyriuje, jeigu jie žinotų, kad jų principą vertinsiu kur kas kritiškiau nei vertinu čia mano siūlomąjį. Laimei, to jie dar nežino.

5 SKYRIUS

Valstybė

Privačios teisėsaugos draudimas

Nepriklausomajam gali būti draudžiama privačiai vykdyti teisingumą dėl to, kad yra žinoma, jog jo procedūra per daug rizikinga ir pavojinga, t.y. implikuoja didesnę riziką (palyginti su kita procedūra), jog bus nubaustas nekaltas asmuo arba per griežtai nubaustas kaltas, arba dėl to, kad nėra žinoma, jog ji nėra rizikinga. (Jo procedūra pasižymėtų kitokio pobūdžio nepatikimumu, jeigu implikuotų didesnę kalto asmens nenubaudimo riziką, tačiau tai nebūtų pagrindas drausti privačią teisėsaugą.)

Šias galimybes panagrinėkime paeiliui. Jeigu nepriklausomojo procedūra yra labai nepatikima ir itin rizikinga kitiems (galbūt jis buria iš kavos tirščių), tai, ją dažnai naudodamas, jis gali įvaryti baimės visiems, net tiems, kurie nėra jo aukos. Kiekvienas (savigynos sumetimais) turi teisę jį sulaikyti nuo šios jo rizikingos veiklos. Tačiau nepriklausomajam, žinoma, gali būti draudžiama naudoti labai nepatikimą procedūrą, net jeigu jis nekelia nuolatinės grėsmės. Jeigu yra žinoma, kad nepriklausomasis gins savo teises tam naudodamas savo nepatikimą procedūrą tik kartą per dešimtmetį, tai šis faktas *nesukels* visuotinio nerimo ir baimės visuomenėje. Taigi draudimas jam net ir labai retai naudotis savo procedūra nėra grindžiamas tuo, kad siekiama išvengti nekompensuojamo nerimo ir baimės.

Jeigu būtų daug nepriklausomųjų, iš kurių kiekvienas būtų linkęs vykdyti neteisingas bausmes, visuminė grėsmės tikimybė *padidėtų* – sukurtų pavojaus situaciją visiems. Tada kiti turėtų teisę susivienyti ir uždrausti *visą* tokią veiklą. Tačiau kaip šis draudimas būtų įgyvendinamas? Ar jie draustų *kiekvieną* tokios veiklos veiksmą, jeigu jis ir nekelia individualiai grėsmės? Kokia procedūra naudodamiesi prigimtinės būklės sąlygomis jie galėtų nuspręsti, kuri visos šios veiklos dalis gali

būti tęsiama ir kas jiems suteiktų teisę priimti tokį sprendimą? Jokia gynybinė asociacija, kad ir kokia dominuojanti būtų, neturėtų šios teisės. Juk gynybinės asociacijos teisės tėra individų teisių, jai perleistų jos narių arba klientų, *suma*. Neatsiranda jokių naujų teisių ar galių; kiekviena asociacijos teisė be likučio gali būti išskaidyta į individualias teises, kurias turi skirtingi individai, atskirai veikiantys prigimtinės būklės sąlygomis. Individų junginys gali turėti teisę atlikti tam tikrą veiksmą *C*, kurio neturi teisės atlikti joks pavienis individas, jeigu *C* yra tapatus *D* ir *E*, o asmenys, kurie individualiai turi teisę atlikti *D* ir turi teisę atlikti *E*, susivienija. Jeigu kai kurios individų teisės savo forma būtų tokios: „Turi teisę daryti *A*, jeigu su tuo sutinka 51 ar 85 proc. kitų narių", tai tam tikras individų susivienijimas turėtų teisę daryti *A*, net jeigu atskirai nė vienas tokios teisės neturėtų. Tačiau individo teisės nėra šios formos. Joks asmuo ar grupė neturi teisės nurodyti, kam iš tos visumos bus leidžiama tęsti savo veiklą. *Visi* nepriklausomieji susirinkę galėtų išspręsti šį klausimą. Jie galėtų, pavyzdžiui, pasinaudoti kokia nors atsitiktinius rezultatus generuojančia procedūra ir paskirstyti ribotą skaičių (parduodamų?) privačios teisėsaugos teisių, kad bendras pavojaus mastas nukristų žemiau tam tikros slenkstinės ribos. Problema yra tai, kad jeigu tai daro daug nepriklausomųjų, tai atskiram individui bus naudingiau nedalyvauti tokiame susitarime. Jam bus naudinga laisvai tęsti savo rizikingą veiklą, o kiti ribos savo veiklą taip, kad visuma veiksmų, įskaitant ir jo veiksmus, išliktų žemiau minėtos pavojaus ribos. Kiti veikiausiai laikysis atokiai nuo šios ribos ir taip sudarys jam galimybę įsispraustі į šį tarpą. Net jeigu kiti veiktų pakankamai arti pavojaus ribos ir todėl jo veiksmai visumą veiksmų pastūmėtų už šios ribos, kokiu pagrindu būtent jo veiksmai galėtų būti išskirti kaip tie, kuriuos reikėtų uždrausti? Panašiai esti prigimtinės būklės sąlygomis, kai bet kuriam individui verčiau nedalyvauti šiaip jau vienbalsiuose susitarimuose, pavyzdžiui, susitarime įsteigti valstybę. Visa, ką individas gali gauti iš tokio vienbalsio susitarimo, jis gali gauti per atskirus dvišalius susitarimus. Bet koks susitarimas, kuriam realiai būtinas vos ne vienbalsiškumas, bet koks susitarimas, kuris iš esmės yra jungtinis, atliks savo funkciją nepriklausomai nuo to, ar kuris nors atskiras individas prie jo prisijungs; tad jam verčiau prie jo nesijungti.

„Sąžiningumo principas“

Ar čia mums negalėtų pasitarnauti Herberto Harto pasiūlytas principas, kurį (įkandin Johno Rawlso) vadinsime „sąžiningumo principu“? Pagal šį principą, jeigu daugelis žmonių įsitraukia į teisėtą ir visiems naudingą jungtinę veiklą, vykstančią pagal tam tikras taisykles ir todėl vienaip ar kitaip apribojančią kiekvieno laisvę visų labui, tai tie, kurie paklūsta šiems apribojimams, turi teisę reikalauti tokio pat klusnumo iš tų, kurie iš jų klusnumo gauna naudos.[1] Faktas, kad jie gauna naudos (nors jie ją gauna be pareikšto arba tylaus sutikimo bendradarbiauti), esą teikia pakankamą pagrindą įpareigoti juos bendradarbiauti. Jeigu prie šio sąžiningumo principo priduriama tezė, kad kiti (arba jų agentai), kurių atžvilgiu šie įpareigojimai turi būti vykdomi, turi teisę priversti juos vykdyti šiuos įpareigojimus (įskaitant individo pareigą riboti savo paties veiksmus), tai žmonių grupės, kurios prigimtinės būklės sąlygomis susitaria dėl procedūros, kaip turi būti atrenkami tie, kurie užsiims tam tikra veikla, turės teisę drausti „veltėdžių“ (*free riders*) veiklą. Tokia teisė gali būti esminė tokių susitarimų veiksmingumo sąlyga. Turime labai atidžiai išnagrinėti tokią teisę, juo labiau todėl, kad ji, atrodo, *vienbalsį* sutarimą daro *nebūtiną* steigiant prievartinę valdžią prigimtinės būklės sąlygomis! Dar vienas motyvas, dėl kurio ją verta išnagrinėti, yra tai, kad jos egzistavimas prieštarautų mano teiginiui, jog jokių naujų teisių neatsiranda grupių lygmenyje, kad individų susivienijimai negali sukurti kokių nors teisių, kurios būtų kažkas daugiau nei individų turimų teisių suma. Teisė primesti (*enforce*) kitiems pareigą riboti savo veiksmus gali kilti iš kokio nors specifinio tos pareigos bruožo arba gali būti tariama, jog ji išplaukia iš kokio nors bendro principo, kad visos pareigos kitiems gali būti primetamos (*enforced*). Kadangi nėra argumento, pagrindžiančio tokio primetimo teisę (kuri tariamai atsiranda galiojant sąžiningumo principui) nuoroda į specifinę tos pareigos prigimtį, pirmiausia panagrinėsiu visų pareigų primetamumo principą, o paskui mėginsiu išsiaiškinti paties sąžiningumo principo adekvatumą. Jeigu bent vienas iš šių principų turi būti atmestas, tai teisė šiose situacijose versti kitus bendradarbiauti susvyruoja. Parodysiu, jog turi būti atmesti *abu* šie principai.

Herberto Harto argumentas, ginantis prigimtinių teisių egzistavimą,[2] remiasi principo, kad visos pareigos gali būti primetamos jėga,

konkretizavimu: jeigu asmuo jums turi specialią pareigą padaryti *A* (ši pareiga galėjo atsirasti, pavyzdžiui, dėl to, kad jis jums pažadėjo padaryti *A*), tai šis faktas jums suteikia ne tik teisę reikalauti, kad jis padarytų *A*, bet ir teisę priversti jį tai padaryti. Pasak Harto, tik tokiame fone, kur žmonės neturi teisės versti jus daryti *A* ar kokį nors kitą veiksmą, kurį jūs galite pasižadėti padaryti, galima suprasti specialių pareigų *prasmę* ir tikslą. Kadangi specialios pareigos turi prasmę ir tikslą, toliau, sako Hartas, egzistuoja prigimtinė žmogaus teisė nebūti verčiamam ką nors daryti, nebent egzistuoja tam tikros specifinės sąlygos; būtent šios prigimtinės teisės fone egzistuoja specialios pareigos.

Šis gerai žinomas Harto argumentas man atrodo mįslingas. Galiu asmenį atleisti nuo pareigos neversti mane daryti *A*. („Atleidžiu tave nuo pareigos neversti mane daryti *A*. Dabar gali versti mane daryti *A*.") Tačiau toks mano atleidimas *neuždeda* man pareigos daryti *A*. Kadangi Hartas taria, kad mano pareiga tam tikram asmeniui padaryti *A* suteikia tam asmeniui (implikuoja, kad jis turi) teisę priversti mane padaryti *A*, ir kadangi, kaip matome, atvirkščias teiginys negalioja, galime aptarti tą šios pareigos komponentą, kuris lieka minusuojant jo teisę priversti mane padaryti *A*. (Ar galime tarti, kad egzistuoja toks atskiras komponentas ir nesulaukti kaltinimo dėl „loginio atomizmo"?) Alternatyviu požiūriu, kuris atmeta Harto idėją, kad mano teisė priversti kitą išplaukia iš to, jog kitas turi man pareigą, galima teigti, kad šis papildomas komponentas *išsemia* visą mano pareigos kitam kažką padaryti turinį. Jeigu to nepadarau, tai (kitoms sąlygoms nepasikeitus) pasielgiu neteisingai; tad situacijos kontrolė yra jo rankose; jis turi teisę atleisti mane nuo pareigos, nebent yra pasižadėjęs kam nors kitam, kad to nedarys ir t.t. Galbūt visa tai atrodo per daug *efemeriška* nesant papildomų prievartos teisių (*rights of enforcement*). Tačiau prievartos teisės pačios savaime yra tik *teisės*, t.y. leidimai kažką daryti ir įpareigojimai kitiems nesikišti. Tiesa, asmuo turi teisę priversti vykdyti šiuos papildomus įpareigojimus, tačiau neaišku, ar pridedant prievartos *teises* iš tikrųjų sutvirtinama visa struktūra, jeigu pripažįstama, kad ji apskritai neturi esminės reikšmės. Galbūt tiesiog reikėtų rimtai traktuoti moralės pasaulį ir laikyti, kad vienas komponentas gali turėti tam tikros reikšmės net be sąsajos su prievarta. (Žinoma, tai nereiškia, kad šis komponentas *niekada* nėra susijęs su prievarta!) Šiuo požiūriu, neįsileisdami prievartos teisių ir todėl nepostuluodami to bendro pareigos su-

silaikyti nuo prievartos fono, kuriame jos išsiskiria, galime paaiškinti pareigų prasmę. (Žinoma, net jeigu Harto argumentas neįrodo pareigos susilaikyti nuo prievartos egzistavimo, ji vis dėlto gali egzistuoti.)

Be šių bendrų argumentų prieš visų specialių pareigų primetamumo (*enforceability*) principą, prieš jį liudija ir paradoksalūs jo vediniai. Antai jums pažadėdamas, kad nenužudysiu tam tikro asmens, *nesuteikiu* jums teisės versti mane jo nežudyti, nes jūs jau turite šią teisę, nors tokiu būdu prisiimu specifinę pareigą *jums*. Arba jeigu aš apdairiai pareikalauju, kad jūs pirmiausia man pažadėtumėte, jog neversite manęs daryti *A* prieš man jums pažadant padaryti *A*, ir pirmiausia gaunu iš jūsų šį pažadą, tai negalima būtų sakyti, jog, duodamas savo pažadą, suteikiu jums teisę priversti mane padaryti *A*. (Nors pagalvokime apie situaciją, kuri susiklostytų, jeigu būčiau tiek kvailas, kad vienašališkai atleisčiau jus nuo jūsų pažado man.)

Jeigu Harto tezė apie tai, kad tik reikalaujamos neprievartos fone galime suprasti specialių teisių prasmę, būtų įtikinama, tai tokia pat įtikinama turėtų atrodyti tezė, kad tik *leidžiamos* prievartos fone galime suprasti bendrųjų teisių prasmę. Juk anot Harto, asmuo turi bendrą teisę daryti *A*, jeigu ir tik jeigu visiems asmenims *P* ir *Q*, asmuo *Q* negali trukdyti asmeniui *P* daryti *A* arba versti jį nedaryti *A*, nebent *P* suteikė *Q* specialią teisę tai daryti. Tačiau *A* nusako ne kiekvieną veiksmą: žmonės turi bendrą teisę daryti tik tam tikro tipo veiksmus. Taigi galima būtų argumentuoti: jeigu tam, kad bendros teisės daryti tam tikro tipo veiksmą *A* turėtų prasmę, kitiems turint pareigą neversti jūsų nedaryti *A*, tai jos turi egzistuoti kontrastiniame fone, kur žmonės *neprivalo* susilaikyti nuo prievartos, versdami jus kažką daryti ar nedaryti, t.y. fone, kur žmonės neturi bendros teisės atlikti jokių veiksmų. Jeigu Hartas gali argumentuotai ginti prezumpciją, kad jie neturi būti prievartaujami, remdamasis specialių teisių prasmingumo postulatu, tai jis, kaip atrodo, lygiai taip pat argumentuotai galėtų neigti tokią prezumpciją remdamasis bendrųjų teisių prasmingumo postulatu.[3]

Argumentas, ginantis tam tikros pareigos primetamumą jėga, susideda iš dviejų etapų: pirmiausia įrodinėjama, kad tokia pareiga egzistuoja; paskui įrodinėjama, kad ji gali būti primetama ir įtvirtinama jėga. Atsikratę antrojo etapo (bent jau ta prasme, kad parodėme, jog jis neišplaukia iš pirmojo) panagrinėkime, ar išties egzistuoja individo pareiga bendradarbiauti su kitais ir paklusti jų jungtiniams sprendimams.

Sąžiningumo principas, kaip jį suformulavome remdamiesi Hartu ir Rawlsu, yra nepagrindžiamas ir nepriimtinas. Tarkime, kad kai kurie žmonės jūsų kaimynijoje (kur gyvena 364 suaugę asmenys) įkūrė viešąją transliavimo sistemą, skirtą viešam pramogavimui. Jie paskelbia sąrašą pavardžių, kiekvienai dienai priskirdami vis kitą pavardę; sąraše yra ir jūsų pavardė. Jam skirtą dieną asmuo turi vadovauti šiai sistemai: transliuoti muzikinius įrašus, skaityti žinių santraukas, pasakoti įdomias istorijas ir t.t. Po 138 dienų (iki tol kiekvienam dalyviui atlikus savo vaidmenį) ateina jūsų diena. Ar jūs privalote atlikti savo vaidmenį? Jūs *turėjote* naudos iš šios sistemos: kartais atidarydavote langus, kad paklausytumėte jums patinkančios melodijos ar pasijuoktumėte iš pasakojamos juokingos istorijos. Kiti žmonės *atliko* savo vaidmenis. Tačiau ar jūs privalote jį atlikti, kai ateina jūsų eilė? Šiomis sąlygomis tikrai ne. Nors jūs turite naudos iš šio renginio, jūs galbūt žinote, kad 364 dienos kitų žmonių teikiamų pramoginių paslaugų nėra vertos to, kad paaukotumėte *vieną* savo dieną. Jums atrodo geriau, kad tokie renginiai nevyktų ir kad jums nereikėtų aukoti vienos savo dienos, negu kad jie vyktų ir jums tektų aukoti vieną dieną. Esant tokioms jūsų preferencijoms, kaip iš jūsų gali būti reikalaujama dalyvauti renginyje atėjus jūsų eilei? Būtų malonu, jeigu per radiją būtų transliuojami filosofiniai skaitiniai, kuriuos galima būtų klausytis bet kuriuo metu, galbūt pavargus vėlai naktį. Tačiau tokio malonumo gali nepakakti tam, kad norėtumėte paaukoti visą savo dieną kaip skaitovas programoje. Ar kiti gali sukurti jums tokią pareigą – žengti pirmą žingsnį ir patys pradėti programą? Šiuo atveju jūs galite išvengti dalijamos naudos – paprasčiausiai neįsijungti radijo; kitais atvejais tai gali būti neįmanoma. Jeigu kiekvieną dieną skirtingas asmuo jūsų gatvėje šluoja visą gatvę, tai ar jūs privalote ją šluoti atėjus jūsų dienai, net jeigu gatvės švara jums mažai rūpi? Ar eidamas gatve jūs turite įsivaizduoti purvą – taip, kad neturėtume veltėdžio gaunamos naudos? Ar turite vengti įsijungti radiją, kad neišgirstumėte skaitomų filosofinių tekstų? Ar pievelę priešais savo namą turite pjauti taip pat dažnai, kaip jūsų kaimynai?

Mažų mažiausiai sąžiningumo principas turėtų būti papildytas sąlyga, kad nauda, kurią asmuo gauna iš kitų žmonių veiksmų, būtų didesnė už kaštus, kuriuos jis patiria darydamas savo įnašą. Kaip ją galėtume suprasti? Ar toji sąlyga bus patenkinta, jeigu jums patinka kasdien klausytis laidų per šią viešąją transliacijos sistemą, tačiau vienos

dienos iškylą į gamtą jūs vertintumėte labiau nei tų laidų klausymąsi vienerius metus? Argi tam, kad būtumėte įpareigotas vieną savo dieną paaukoti laidos transliavimui, neturi būti tiesa bent jau tai, kad nėra nieko, ką galėtumėte padaryti per tą dieną, kam teiktumėte pirmenybę prieš galimybę vienerius metus klausytis transliuojamų laidų? Jeigu vienintelis būdas turėti šią galimybę būtų vienos dienos paaukojimas laidos transliavimui, tai tam, kad būtų patenkinta kaštus viršijančios naudos sąlyga, jūs turėtumėte norėti tą dieną paskirti veikiau laidai nei *bet kuriam* alternatyviam dalykui.

Jeigu sąžiningumo principas būtų modifikuotas į jį įtraukiant šią labai stiprią sąlygą, jis vis vien būtų nepriimtinas. Jūsų nauda gali vos dengti kaštus, kuriuos patiriate darydamas savo įnašą, tačiau kiti iš šių laidų gali turėti nepalyginamai daugiau naudos už jus; galbūt visiems jiems viešosios laidos yra tikras malonumas. Ar jūs kaip asmuo, gaunantis mažiausiai naudos iš šios praktikos, privalote nešti lygią jos palaikymo naštą? Galbūt jūs norite, kad bendradarbiavimo pastangos būtų skiriamos *kitam* projektui, kuris uždėtų didesnę naštą jiems. Tiesa, *tarus*, kad jie neremia jūsų projekto (ir taip apriboja jums prieinamas alternatyvas), jų projekto nauda jums viršija jūsų dalyvavimo jame kaštus. Tačiau jūs nenorite jame dalyvauti, nes norite atkreipti jų dėmesį į jūsų siūlomą alternatyvų projektą, kurį jie, jūsų nuomone, ignoruoja arba neteikia jam deramos reikšmės. (Pavyzdžiui, jūs norite, kad jų radijo laidose vietoje filosofinių tekstų būtų skaitomas Talmudas.) Savo dalyvavimu remdamas šią praktiką (jų praktiką) jūs tik silpninsite savo pajėgumą ją modifikuoti arba pakeisti.[4]

Bent jau iš pirmo žvilgsnio sąžiningumo principo primetimas jėga yra nepriimtinas. Jūs negalite nuspręsti man kažką duoti, pavyzdžiui, kokią nors knygą, ir paskui priversti mane už ją sumokėti, net jeigu tų pinigų negalėčiau panaudoti geriau. Dar mažiau pagrindo turite reikalauti užmokesčio, jeigu jūsų veikla, kurios dėka gaunu tą knygą, taip pat naudinga jums; tarkime, kad geriausia pramoga jums – mėtyti knygas į žmonių namus, arba esate laimingas, jei dėl kokių nors šalutinių jūsų veiklos padarinių knygos atsiduria žmonių namuose. Padėtis nepasikeičia, jeigu dėl jūsų nesugebėjimo susirinkti pinigus už knygas, kurios neišvengiamai atsiduria kitų namuose, jums darosi nenaudinga arba per brangu tęsti veiklą, sukeliančią šį šalutinį padarinį. Joks žmogus, kad ir kokiais tikslais vadovaudamasis, neturi teisės dalyti žmo-

nėms kokios nors naudos ir paskui reikalauti (arba jėga atsiimti) atlygio. Taip negali elgtis ir jokia žmonių grupė. Jeigu neturite teisės nustatyti kainos ir pasiimti atlygio už gėrybes, kurias teikiate be išankstinio susitarimo, tai juo labiau neturite teisės reikalauti atlygio už gėrybes, kurias teikdamas nepatiriate jokių kaštų, ir visiškai neabejotina, kad žmonės neprivalo jums atlyginti už nieko nekainuojančias gėrybes, kurias jiems teikia *kiti*. Taigi tas faktas, jog iš dalies esame „socialiniai produktai" ta prasme, kad naudojamės formomis, kurias savo veiksmais sukūrė daugybė kartų seniai užmirštų žmonių, t.y. formomis, kurios apima institucijas, praktikas ir kalbą (kurios socialinę prigimtį galbūt nusako tai, kad kiekvieno mūsų kalbos vartosena priklauso, Wittgensteino nuomone, nuo jos atitikimo kitų vartoseną), mūsų nepadaro dabartinės visuomenės skolininkais.

Galbūt sąžiningumo principą ir įmanoma modifikuoti taip, kad jis nekeltų šių ir panašių problemų. Tačiau atrodo tikra, jog bet koks šio pobūdžio principas, jeigu jis apskritai įmanomas, būtų toks sudėtingas ir painus, kad jo negalima būtų jungti su specialiuoju principu, kuris įteisina pareigų, atsirandančių prigimtinės būklės sąlygomis, *primetimą jėga*. Tad net jeigu tas principas galėtų būti suformuluotas priimtinu būdu, jis nepasitarnautų mėginimams išsiversti be kitų asmenų *sutikimo* bendradarbiauti ir riboti savo pačių veiklą.

Procedūrinės teisės

Grįžkime prie mūsų nepriklausomojo. Nekalbant apie kitų nepriklausomųjų baimę (galbūt jie nebus tokie baikštūs), ar asmuo, kuriam paskiriama bausmė, neturi teisės gintis? Ar jis privalo susitaikyti su bausme, o vėliau išieškoti sau kompensaciją tuo atveju, jeigu įrodytų, kad buvo nubaustas neteisingai? Tačiau įrodyti kam? Jeigu jis žino esąs nekaltas, tai ar jis negali iškart pareikalauti kompensacijos ir jėga įtvirtinti *savo* teisę ją gauti? Ir taip toliau. Tokios sąvokos, kaip procedūrinės teisės, viešas kaltės įrodymas ir t.t., turi labai neaiškų statusą prigimtinės būklės teorijoje.

Galima būtų iškelti tezę, jog kiekvienas asmuo turi teisę į tai, kad jo kaltė būtų nustatyta naudojant mažiausiai rizikingą iš visų žinomų kaltės nustatymo procedūrų, t.y. tokią, kurią naudojant tikimybė, kad bus

nuteistas nekaltas asmuo, bus mažiausia. Turime daug gerai žinomų štai tokios formos maksimų: geriau, jei *m* skaičius kaltų asmenų liks laisvėje, nei *n* skaičius nekaltų bus nuteisti. Kiekvieno *n* atžvilgiu tokia maksima nustatys viršutinę proporcijos *m/n* ribą. Ji sakys: geriau *m*, bet ne *m* + 1. (Skirtingos sistemos gali nustatyti skirtingas ribas už skirtingus nusikaltimus.) Remdamiesi visiškai neįtikinama prielaida, kad žinome nekalto asmens nuteisimo ir kaltojo išteisinimo kiekvienoje sistemoje tikimybės laipsnį,[5] pasirinktume tas procedūras, kur ilgalaikė dviejų tipų klaidų proporcija labiausiai priartėja (iš apačios) prie didžiausios mums priimtinos proporcijos. Toli gražu nėra aišku, kokią proporciją derėtų nustatyti. Tezė, kad geriau bet kokį nusikaltėlių skaičių palikti laisvėje nei nubausti vieną nekaltą asmenį, veikiausiai implikuotų, kad negalima *jokia* baudžiamoji sistema. Juk bet kuri mūsų sukonstruota baudžiamoji sistema yra daugiau ar mažiau rizikinga ta prasme, kad ji gali nubausti ir nekaltą, ir yra beveik tikra, kad taip ir bus, jeigu taikoma daugybei žmonių. Ir bet kuri sistema *S* gali būti transformuota į sistemą, kurioje nekalto asmens bausmės skyrimo tikimybė bus mažesnė, pavyzdžiui, ją susiejus su ruletine procedūra, kuri teikia tik 0,1 tikimybę, kad asmuo, kurio kaltė įrodoma *S* sistemoje, bus iš tikrųjų nubaustas. (Ši procedūra yra kartotinė.)

Jeigu kas nors protestuoja, jog nepriklausomojo procedūra implikuoja pernelyg didelę tikimybę, kad bus nubaustas nekaltas asmuo, tai kaip galima nustatyti, kurios tikimybės yra pernelyg didelės? Galime įsivaizduoti, kad kiekvienas individas samprotauja maždaug taip: Kuo didesnės procedūrinės garantijos, tuo mažesnė tikimybė, kad būsiu neteisingai nuteistas, ir tuo didesnė tikimybė, kad liks nenuteistas kaltasis; tad kuo prasčiau sistema dorojasi su nusikalstamumu, tuo didesnė tikimybė, kad tapsiu nusikaltimo auka, ir tuo didesnė tikimybė, kad nusikaltėlis liks laisvas. Efektyviausia yra toji sistema, kuri minimizuoja tikėtiną man daromos nepelnytos žalos vertę – tada, kai esu neteisingai baudžiamas arba tada, kai esu nusikaltimo auka. Jeigu problemą *labai* supaprastiname tardami, kad bausmės ir tapimo auka kaštai atsveria vienas kitą, vis dėlto norėtume saugiklių tame svarbiausiame taške, kur bet koks jų susilpninimas tikimybę, kad būsiu neteisingai nubaustas, padidintų labiau nei sumažintų (dėl papildomo prevencinio poveikio) tikimybę man tapti nusikaltimo auka; ir kur bet koks saugiklių sustiprinimas tikimybę, kad tapsiu nusikaltimo auka (dėl suma-

žėjusio prevencinio poveikio), padidintų labiau nei sumažintų tikimybę, kad būsiu neteisingai nubaustas. Kadangi žmonių naudingumai skiriasi, negalima tikėtis, kad individai, darantys tokius tikėtinos vertės skaičiavimus, konverguos prie tos pačios procedūrų aibės. Be to, kai kurie žmonės gali manyti, kad bausmė nusikaltėliams yra savaime vertinga, tad jie stengsis prisiimti didesnę riziką, kad būtų nubausti. Šių žmonių nuomone, procedūra būtų tuo ydingesnė, kuo didesnę tikimybę ji paliktų kaltiesiems išvengti bausmės, ir savo skaičiavimuose, šalia prevencinio poveikio, jie atsižvelgtų ir į šią aplinkybę. Mažų mažiausia labai abejotina, kad remiantis kokia nors prigimtinio dėsnio nuostata galima būtų išspręsti klausimą, kokį svorį derėtų teikti tokiems išskaičiavimams, arba suderinti skirtingus žmonių vertinimus apie tai, kokia santykinė svarba turi būti skiriama nekalto asmens nubaudimui, palyginti su nusikaltimo padaryta žala asmeniui (net jeigu fiziniu požiūriu jiems nutinka tas pats dalykas).

Atrodo, jog negalite teisėtai kam nors uždrausti naudotis tam tikra procedūra tik todėl, kad ji nežymiai padidina nekalto asmens nubaudimo tikimybę, palyginti su procedūra, kurią jūs pats laikote optimalia. Juk galiausiai procedūra, kuriai jūs teikiate pirmenybę, bus tokiu pat santykiu su kieno nors kito procedūra. Padėties nekeičia ir tas faktas, kad daugelis kitų žmonių naudoja jūsų procedūrą. Atrodo, kad prigimtinės būklės sąlygomis žmonės turi toleruoti (t.y. nedrausti) naudojimąsi procedūromis, artimomis jų pačių naudojamai procedūrai; tačiau atrodo, jog jie turi teisę drausti naudojimąsi rizikingesnėmis procedūromis. Rimta problema iškyla tada, kai kiekviena iš dviejų grupių mano, jog jos procedūra yra patikima, o kitos – labai pavojingos. Neatrodo, kad kokia nors *procedūra* leistų išspręsti šį nesutarimą; o teikiant neprocedūrinį principą, kad teisioji grupė turi triumfuoti (o kita turi nusileisti), vargiai ar bus įmanoma taika, kai kiekviena grupė, tvirtai įsitikinusi savo teisumu, vadovausis šiuo principu.

Sąžiningų geros valios žmonių nesutarimo atveju esame linkę manyti, kad jie turi pripažinti vienokią ar kitokią savo nesutarimo sprendimo procedūrą, t.y. procedūrą, kurią jie sutartinai laikytų patikima ir nešališka. Tačiau čia matome galimybę, kad šis nesutarimas gali kilti aukštyn per visą procedūrų hierarchiją. Be to, kartais asmuo gali atsisakyti pripažinti tokios procedūros jam nustatytą nepalankų sprendimą, ypač tada, kai tas blogas sprendimas yra blogesnis net už tuos su-

maišties ir kovos kaštus, kuriuos implikuotų atsisakymas jį pripažinti, ir kai tas blogas sprendimas yra blogesnis už konfliktą su tais, kurie yra priešingoje pusėje. Nerimą kelia situacijos, kur abi nesutariančios pusės jaučia, jog konfliktas yra geriau už nepalankų bet kurios procedūros teikiamą sprendimą. Kiekviena pusė situaciją traktuoja kaip tokią, kurioje tas, kuris yra teisus, privalo imtis veiksmų, o kitas privalo pasiduoti. Nieko neduotų neutraliosios pusės pareiškimas: „Paklausykite, abu *manote*, kad esate teisūs, tad vadovaujantis šiuo principu jums teks kautis. Todėl turite susitarti dėl vienokios ar kitokios procedūros, kuri leistų išspręsti jūsų nesutarimą." Juk kiekvienas mano, kad *geriau* konfliktuoti, nei pralošti bylą.* Ir šiuo požiūriu vienas iš jų gali būti teisus. Ar jis *neturėtų* imti konfliktuoti? Ar *jis* neturėtų imti konfliktuoti? (Tiesa, kiekvienas iš jų manys, jog tas asmuo yra būtent jis.) Galima būtų mėginti, siekiant išvengti šių aštrių problemų, prisirišti prie tam tikros procedūros, kam ir kokie būtų jos padariniai. (Ar gali būti, kad vie-

---

* Ar jų svarstymuose apie tai, kas jiems geriausia, atsižvelgiama į sėkmės šansus? Yra šiokia tokia pagunda apibrėžti šią konflikto sritį kaip tokią, kur tam tikrais požiūriais neteisingumo tikimybė suvokiama kaip tokia pat bloga, kaip ir neteisingumo tikrumas. Nėra teorijos, paaiškinančios tikimybės sąveiką su moraliniu neteisingumo svoriu.

Traktuodami problemą kaip klausimą, ar konflikto nauda viršija jo kaštus, ją labai supaprastiname. Vietoje paprasto naudos ir kaštų kriterijaus teisingas principas reikalauja, jog tam, kad veiksmas būtų moraliai leistinas, ne tik jo moralinė nauda turi nusverti jo moralinius kaštus, bet kad nėra jokio kito galimo alternatyvaus veiksmo su mažesniais moraliniais kaštais, tokio, kad papildomi moraliniai svarstomo veiksmo kaštai jo alternatyvos atžvilgiu nusveria jo papildomą moralinę naudą. (Išsamesnis šių klausimų aptarimas pateikiamas mano „Moral Complications and Moral Structures", *Natural Law Forum*, 1968, p. 1–50, ypač Principo VII aptarimą). Daugelio problemų svarstymuose galėtume pasistūmėti į priekį, jeigu tokį principą sujungtume su tikimybiškai apibrėžtų neteisingų veiksmų moralinio svorio teorija taip, kad turėtume tikimybiškai modifikuotą šio principo versiją. Paminėsiu tik vieną jo taikymo galimybę. Dažnai tariama, kad vienintelė pacifistinė pozicija, kuri yra išties moralinė, absoliučiai draudžia prievartą. Bet kuri kita pacifistinė pozicija, kuri atsižvelgia į pacifistinių priemonių efektyvumą, laikoma veikiau taktine, o ne moraline. Tačiau jeigu pacifistas mano, jog kadangi esama ganėtinai efektyvių metodų (pilietinis nepaklusnumas, neprievartinė gynyba, satjagraha ir t.t.), karas ir ruošimasis karui yra *moraliai* nepateisinami, tai jis gina nuoseklią *moralinę* poziciją, kuri reikalauja išsiaiškinti, kiek faktiškai efektyvūs yra pacifistiniai metodai. Atsižvelgiant į tai, kad nesame tikri dėl to, kokių padarinių gali turėti įvairūs veiksmai (karai, pacifistiniai metodai), principas, kuriuo turėtume vadovautis svarstydami klausimą, ar nepacifistiniai veiksmai yra moraliai leistini, būtų tikimybiškai modifikuota principo (Principo VII) versija, glaustai apibūdinta aukščiau.

nas iš procedūrų taikymo rezultatų bus tai, kad jos pačios bus atmestos?) Kai kas mano, jog valstybė yra būtent tas darinys, kuriam individai perleidžia galutinių moralinių sprendimų priėmimo naštą, ir todėl tarp individų niekada neįvyksta šio pobūdžio konfliktų. Tačiau kokie individai galėtų taip išsižadėti savo teisių? Kas galėtų *kiekvienos* bylos sprendimą perleisti išorinei procedūrai ir pripažinti bet kokį jos rezultatą? Tokių konfliktų galimybė yra žmogiškosios situacijos dalis. Nors ši problema yra neišvengiama prigimtinės būklės sąlygomis, susiformavus tam tikroms institucijoms ji nebūtinai turi būti sunkiau sprendžiama tomis sąlygomis nei valstybėje, kur ji taip pat egzistuoja.[6]

Klausimas, kurie sprendimai gali būti patikėti išorinei privalomai procedūrai, siejasi su įdomiu klausimu, kokių moralinių pareigų turi asmuo, baudžiamas už nusikaltimą, kurio, kaip jis pats žino, nėra padaręs. Tam tikra juridinė sistema (kurioje, tarkime, nėra jokių procedūrinio neteisingumo elementų) jį nuteisia kalėjimui iki gyvos galvos arba mirčiai. Ar jam leistina pabėgti? Ar jam leistina mėginant pabėgti padaryti žalos kitam? Šie klausimai skiriasi nuo klausimo, ar kas nors neteisėtai užpuldamas (dalyvaudamas užpuolant) kitą asmenį gali teisintis savigyna: esą nužudė kitą dėl to, kad gindamasis tas veikė taip, jog kėlė pavojų užpuoliko gyvybei. Atsakymas čia būtų neigiamas. Pirmiausia jis neturi teisės pulti, net jeigu jam grasinama mirties bausme atsisakius tai daryti. Jam turi rūpėti, kaip ištrūkti iš šios situacijos; jeigu jam tai nepavyksta, jis atsiduria moralinio pralaimėjimo padėtyje. Kareiviai, kurie žino, jog jų šalis vykdo agresyvų karą ir kurie stoja prie priešlėktuvinių pabūklų, ginančių ugnies tašką, *neturi* teisės savigynos tikslu šaudyti į užpultos besiginančios šalies lėktuvus, net jeigu tie lėktuvai skrenda virš jų galvų ir ruošiasi *juos* bombarduoti. Visa atsakomybė priklauso kareiviui: jis turi spręsti, ar jo šalis teisi; jeigu šis klausimas jam atrodo sudėtingas, neaiškus ir painus, jis neturi teisės šios savo atsakomybės perleisti savo vadams, kurie neabejotinai sakys, kad ginamas teisingas reikalas. Įsitikinęs karo priešininkas gali būti teisus sakydamas, kad turi moralinę pareigą nedalyvauti kautynėse; ir jeigu jis yra teisus, tai ar negali kitas, klusnus kareivis, būti baudžiamas už tai, kad darė tai, ko jo moralinė pareiga neleidžia daryti? Tad grįžtame prie idėjos, kad kiekvienas turi prisiimti galutinę atsakomybę; atmetame moralinio elitisto požiūrį, kad iš kai kurių kareivių negalima tikėtis savarankiško mąstymo. (Žinoma, jų savarankiškas mąstymas nėra ska-

tinamas tos karo taisyklių praktikos, kai jie atleidžiami nuo bet kokios atsakomybės už savo veiksmus.) Nematome pagrindo ir politikos sritį laikyti išimtimi. Kodėl asmuo turi būti atleidžiamas nuo atsakomybės už savo veiksmus, kai šie veiksmai atliekami kartu su kitais vadovaujantis politiniais motyvais ir politinių lyderių nurodymais?[7]

Iki šiol tarėme, jog žinote, kad kito naudojama teisių gynimo procedūra yra blogesnė už jūsiškę. Dabar tarkime, kad neturite patikimų žinių apie kito procedūrą. Ar galite savigynos tikslais jį stabdyti arba leisti tai daryti jūsų gynybinei agentūrai remdamasis vien tuo, kad jūs/ji nežino, ar jo procedūra yra patikima? Ar turite teisę į tai, kad jūsų kaltė ar nekaltumas ir bausmė būtų nustatomi sistemos, apie kurią yra žinoma, jog ji patikima ir nešališka? Kas tai žino? Tie, kurie ją tvarko, gali žinoti, jog ji patikima ir nešališka. Ar turite teisę į tai, kad jūsų kaltė ar nekaltumas būtų nustatomi sistemos, apie kurią jūs žinote, jog ji yra patikima ir nešališka? Ar asmens teisės pažeidžiamos, jeigu jis mano, kad tik būrimas iš kavos tirščių yra patikima procedūra arba jeigu jis nesugeba suprasti kitų naudojamos sistemos ir todėl nežino, ar ji patikima ir t.t.? Galima manyti, kad abejones dėl šio patikimumo ir nešališkumo autoritetingai išsklaido valstybė. Tačiau, žinoma, nėra jokios *garantijos*, kad ji jas išsklaidys (Jeilio prezidentas nemanė, kad Juodosios Panteros galėtų sulaukti teisingo teismo), ir nėra jokio pagrindo tarti, kad ji tai padarys efektyviau nei kuri nors kita schema. Prigimtinių teisių tradicija mums nedaug duoda sprendžiant klausimą, kokias procedūrines teises individas turi prigimtinės būklės sąlygomis, kokiu būdu principai, kurie nusako deramą elgesį, atspindi reikiamas žinias ir t.t. Tačiau šioje tradicijoje individai nemano, kad *nėra* procedūrinių teisių, t.y. kad individas neturi teisės gintis nuo jam taikomų nepatikimų arba šališkų procedūrų.

Kas leistina dominuojančiai agentūrai?

Tad kokius individo veiksmus gali drausti dominuojanti asociacija? Dominuojanti gynybinė asociacija gali pasilikti teisę vertinti bet kurią teisingumo procedūrą, taikomą jos klientams. Ji gali paskelbti, kad baus kiekvieną, kuris jos klientams taikys procedūrą, kurią ji laiko nepatikima arba šališka, ir baus kiekvieną, kuris jos klien-

tams taikys aiškiai nepatikimą arba šališką procedūrą, ir ji gins savo klientus nuo tokios procedūros taikymo. Ar ji gali paskelbti, kad baus kiekvieną, kuris jos klientui taikys procedūrą, kurią bausmės vykdymo metu ji dar nebus pripažinusi kaip patikimą ir nešališką? Ar ji gali paskelbti, jog bet kuri procedūra, kurią ruošiamasi taikyti jos klientui, turi būti jos iš anksto patvirtinta, ir todėl kiekvienas, taikantis jos klientams procedūrą, negavusią gynybinės agentūros palaiminimo, bus baudžiamas? Akivaizdu, kad patys individai šios teisės neturi. Teigti, kad individas gali bausti kiekvieną, jam taikantį teisingumo procedūrą, bet negavusią jo pritarimo, reikštų teigti, kad nusikaltėlis, atsisakantis pripažinti bet kokią procedūrą, galėtų teisėtai bausti kiekvieną, kuris mėgina jį bausti. Gali pasirodyti, jog gynybinei asociacijai leistina taip elgtis, nes ji nebūtų tokia šališka savo klientams. Tačiau nėra garantijos, kad šio nešališkumo bus laikomasi. Ir nematėme, kaip tokia nauja teisė galėtų atsirasti iš individų pradinių teisių kombinacijos. Turime daryti išvadą, kad gynybinės asociacijos, tarp jų ir dominuojanti, neturi šios teisės.

Kiekvienas individas turi teisę į viešą arba jam prieinamą informaciją apie tai, jog teisingumo procedūra, kuri jam bus taikoma, yra patikima ir nešališka (ar bent jau ne mažiau patikima ir nešališka nei kitos naudojamos procedūros). Jis turi teisę reikalauti, kad jam būtų parodyta, jog jis bus teisiamas patikimos ir nešališkos sistemos. Jeigu ši sąlyga nebus patenkinta, jis gali priešintis jam primetamai nežinomai sistemai. Kai informacija yra pateikiama viešai arba padaroma jam prieinama, jis turi galimybę išsiaiškinti procedūros patikimumą ir nešališkumą.[8] Išnagrinėjęs šią informaciją ir suvokęs, kad sistema daugmaž tenkina patikimumo ir nešališkumo reikalavimus, jis privalo jai paklusti; suvokęs, kad ji nepatikima ir šališka, jis gali priešintis. Tas paklusimas reiškia, jog jis susilaiko nuo mėginimų bausti kitą už naudojimąsi šia sistema. Jis gali priešintis konkrečiam nuosprendžiui, tačiau tik apeliuodamas į savo nekaltumą. Nusprendęs to nedaryti, gali nedalyvauti procese, kurio metu sistema nustato jo kaltumą ar nekaltumą. Kadangi dar nėra nustatyta, ar jis kaltas, prievarta jis negali būti verčiamas dalyvauti procese. Tačiau apdairumas jam gali pakuždėti, kad nekaltumo įrodymo šansai padidės, jeigu jis dalyvaus savo gynybos procese.

Principas yra tai, kad individui leistina savigynos pagrindu priešintis, jeigu kiti mėgina jam taikyti nepatikimą arba šališką teisingumo

procedūrą. Vadovaudamasis šiuo principu, individas priešinsis toms sistemoms, kurias sąžiningai išnagrinėjęs jis laiko šališkomis arba nepatikimomis. Individas gali įgalioti savo gynybinę agentūrą ginti jo teisę priešintis bet kuriai jam primetamai procedūrai, kurios patikimumas ir nešališkumas nėra žinomas arba atvirkščiai, kurios nepatikimumas ir šališkumas yra žinomas. Antrajame skyriuje glaustai aptarėme procesus, kuriems vykstant tam tikroje teritorijoje įsivyraus viena gynybinė asociacija arba dominuojanti gynybinių asociacijų federacija, naudojanti tam tikras tarpusavio ginčų sprendimo taisykles. Ši dominuojanti gynybinė asociacija visiems draus jos nariams taikyti bet kokią procedūrą, apie kurios patikimumą ir nešališkumą nėra pakankamai prieinamos informacijos. Ji veikiausiai savo nariams irgi draus taikyti nepatikimą ir šališką procedūrą; kadangi *ji* vadovaujasi šiuo principu ir yra pajėgi jį įgyvendinti, tad kitiems bus draudžiama gynybinės asociacijos nariams taikyti kokią nors procedūrą, kurią gynybinė asociacija laiko šališka arba nepatikima. Kiekvienas, pažeidęs šį draudimą, bus baudžiamas. Gynybinė asociacija paskelbs sąrašą procedūrų, kurias laiko nešališkomis ir patikimomis (ir galbūt sąrašą tų, kurių tokiomis nelaiko); tad tik drąsuoliai išdrįstų taikyti procedūrą, kurios nėra asociacijos pripažintų procedūrų sąraše. Kadangi asociacijos klientai tikėsis, jog ji daro viską, kad būtų užkirstas kelias nepatikimoms procedūroms, gynybinė asociacija skelbs nuolat atnaujinamą sąrašą, į kurį bus įtrauktos visos viešai žinomos procedūros.

Galima paprieštarauti, jog mūsų prielaida, kad egzistuoja procedūrinės teisės, pernelyg supaprastina argumentaciją. Ar asmuo, *pažeidęs* kito asmens teises, turi teisę reikalauti, kad šį faktą nustatytų nešališka ir patikima procedūra? Žinoma, naudojant nepatikimą procedūrą dažnai bus nuteisiami nekalti žmonės. Tačiau ar tokios nepatikimos procedūros taikymas *kaltam* asmeniui pažeidžia kokias nors jo teises? Ar gindamasis jis gali teisėtai priešintis tokiai jam primetamai procedūrai? Tačiau nuo ko jis save gintų? Nuo per daug didelės tikimybės, kad bus pelnytai nubaustas? Tai yra svarbūs klausimai mūsų argumentacijai. Jeigu kaltas asmuo neturi teisės atsisakyti tokių procedūrų ir negali bausti tų, kurie jam primeta jas, tai ar jo gynybinė agentūra turi teisę ginti jį nuo tokių procedūrų arba bausti tuos, kurie jas panaudoja jam bausti, nepriklausomai nuo to, ar (ir todėl net jeigu) išaiškėja, kad jis kaltas. Galima būtų tarti, jog vienintelės ieškininės tei-

sės, kuriomis disponuoja agentūra, yra tos, kurias jai perleidžia jos klientai. Tačiau jeigu kaltasis klientas tokių teisių neturi, tai jų negali perleisti ir agentūrai.

Agentūra, be abejo, *nežino*, jog jos klientas kaltas, o klientas (tarkime) tai žino. Tačiau ar šis žinių skirtumas nusako reikšmingąjį skirtumą? Ar agentūrai, neturinčiai šių žinių, privalu aiškintis savo kliento kaltumo klausimą, o ne remtis jo nekaltumo prezumpcija? Agentūros ir kliento episteminės situacijos skirtumas *gali* lemti tokį skirtumą: Tam tikromis aplinkybėmis agentūra gali ginti savo klientą ir kartu skubiai aiškintis jo kaltumo klausimą. Jeigu agentūra žino, kad baudėjas naudojo patikimą procedūrą, tai ji pripažįsta jo kaltinamąjį nuosprendį, ir negali imtis kokios nors intervencijos laikydamasi prielaidos, kad jos klientas yra arba gali būti nekaltas. Jeigu agentūra tą procedūrą laiko nepatikima arba nežino, ar ji yra patikima, tai jai nebūtina pripažinti savo kliento kaltės, arba ji gali šį klausimą tirti pati. Jeigu tyrimas nustato, kad klientas kaltas, ji leidžia jį bausti. Ši kliento apsauga nuo jam primetamos bausmės nekelia didesnių problemų; kyla nebent klausimas, ar agentūra privalo baudėjams kompensuoti kaštus, kurių jie galėjo patirti laukdami, kada agentūra pati išsiaiškins savo kliento kaltę. Atrodo, kad gynybinė agentūra privalo mokėti kompensaciją santykinai nepatikimų procedūrų naudotojams už nepatogumus, kurių jie patiria dėl priverstinės gaišaties; nežinomo patikimumo procedūrų naudotojams ji turėtų mokėti visą kompensaciją, jei tos procedūros patikimos, ir kompensaciją už nepatogumus, jei jos nėra patikimos. (Kam priklauso įrodymo pareiga sprendžiant procedūrų patikimumo klausimą?) Kadangi agentūra turi teisę šią sumą išieškoti iš savo kliento, melagingai teigusio savo nekaltumą, tai kartu turės poveikį kaip melo prevencijos priemonė.*

---

* Klientai, žinoma, suteiks savo agentūrai įgaliojimą veikti čia aprašomu būdu, jeigu klientas pats negali pasakyti, ar jis kaltas, ar nekaltas (pavyzdžiui, dėl to, kad yra netekęs sąmonės), ir sutiks padengti bet kokią kompensavimo sumą, kurią agentūra turėtų sumokėti potencialiam baudėjui.

Ši prevencijos priemonė gali atgrasinti nuo mėginimo ginti savo nekaltumą kai kuriuos nekaltus žmones, jeigu prieš juos esama labai rimtų įkalčių. Tokių atvejų bus nedaug, tačiau galbūt vengiant šio nepageidaujamo rezultato asmuo, kuris neprisipažįsta kaltas ir kurio kaltė po to nustatoma nepaliekant pagrįstų abejonių, nėra baudžiamas už melagingą liudijimą.

Agentūros teikiama laikina apsauga ir gynyba nuo gresiančios bausmės didesnių problemų nekelia. Keblesnis klausimas yra tai, kaip gynybinė agentūra turėtų elgtis po to, kai bausmė įvykdoma. Jeigu baudėjo procedūra buvo patikima, tai agentūra dėl jo nesiims jokių veiksmų. Tačiau ar agentūra gali bausti tą, kuris jos klientą nubaudė naudodamasis nepatikima procedūra? Ar ji gali jį bausti nepriklausomai nuo to, ar jos klientas *yra* kaltas? Ar ji privalo, naudodama savo pačios patikimą procedūrą, atlikti kliento bylos tyrimą ir bausti jo baudėjus *tik tuo atveju*, jeigu nustato savo kliento nekaltumą? (O gal: jeigu negali įrodyti jo kaltumo?) Kokia savo teise remdamasi gynybinė agentūra galėtų paskelbti, kad ji baus kiekvieną, kuris, naudodamasis nepatikima procedūra, baus jos klientus, nepriklausomai nuo to, kalti jie ar nekalti?

Asmuo, kuris naudojasi nepatikima procedūra ir imasi baudžiamųjų veiksmų remdamasis jos gautais rezultatais, kelia riziką kitiems nepriklausomai nuo to, ar konkrečiu atveju jo procedūra teikia priimtiną rezultatą. Panašiai elgiasi tas, kuris prieš kitą naudoja rusišką ruletę, net jeigu jam paspaudus gaiduką revolveris neiššauna. Gynybinė agentūra nepatikimą teisingumo vykdytoją gali traktuoti taip, kaip ji traktuoja bet kurį rizikingų veiksmų atlikėją. Anksčiau (4 skyriuje) aptarėme tai, kokie atsakai į rizikingą veiksmą tinka skirtingose situacijose: draudimas; kompensacija tiems, kurių ribos peržengtos; kompensacija visiems tiems, kuriems iškyla jų ribų peržengimo grėsmė. Nepatikimas teisingumo vykdytojas gali imtis arba nesiimti veiksmų, kurie kitiems kelia baimę; ir jų gali būti imamasi siekiant gauti kompensaciją už anksčiau padarytą žalą arba siekiant atpildo.[9] Asmuo, kuris, naudodamasis nepatikima teisingumo įtvirtinimo procedūra, atlieka veiksmą, *nekeliantį* baimės, vėliau nebus baudžiamas. Jeigu paaiškės, kad tas, prieš kurį tas veiksmas buvo nukreiptas, yra kaltas ir kad iš jo išieškota teisėta kompensacija, tai padėtis liks tokia, kokia buvo. Jeigu asmuo, prieš kurį tas veiksmas buvo nukreiptas, pasirodys esąs nekaltas, tai nepatikimas teisingumo vykdytojas gali būti teisėtai priverstas visiškai jam kompensuoti padarytą žalą.

Kita vertus, nepatikimam teisingumo vykdytojui gali būti draudžiama primesti kitiems tuos savo veiksmų padarinius, kurių būtų baiminamasi, jeigu jie būtų numatomi. Kodėl? Būdamas pakankamai dažnas ir todėl keliantis bendrą baimę, toks nepatikimas teisingumo vykdy-

mas gali būti draudžiamas, kad užkirstų kelią bendrai nekompensuojamai baimei. Net tokius savo veiksmus atlikdamas retai, nepatikimas teisingumo vykdytojas gali būti baudžiamas už tai, kad šią baimę primeta nekaltam asmeniui. Tačiau jeigu nepatikimas teisingumo vykdytojas retai imasi veiksmų ir nesukelia bendros baimės, kodėl jis turėtų būti baudžiamas už tai, kad bauginančius padarinius primeta *kaltam asmeniui*? Sistema, baudžianti nepatikimus baudėjus už tai, kad jie baudžia kaltus asmenis, padėtų juos atgrasinti nuo jų nepatikimos procedūros naudojimo visų žmonių, tad ir nekaltųjų, atžvilgiu. Tačiau leistina ne visa, kas pasitarnautų šiam tikslui. Kyla klausimas, ar šiuo atveju būtų leistina *post factum* bausti nepatikimą kalto asmens baudėją.

Niekas neturi teisės naudotis santykinai nepatikima procedūra spręsdamas klausimą, ar bausti kitą. Naudodamasis tokia sistema jis negali žinoti, ar tas kitas yra nusipelnęs bausmės, ir todėl neturi teisės jo bausti. Tačiau kuo remdamiesi galime tai teigti? Jeigu tas kitas įvykdė nusikaltimą, tai ar ne tiesa, kad prigimtinės būklės sąlygomis *kiekvienas* turi teisę jį bausti? Vadinasi, ir tas, kuris nežino, kad šis kitas asmuo įvykdė nusikaltimą? Man atrodo, kad šioje vietoje susiduriame su terminologine problema – kaip episteminius klausimus susieti su teisėmis? Ar reikėtų sakyti, kad individas neturi teisės daryti tam tikrų dalykų, jeigu nežino tam tikrų faktų, ar veikiau reikėtų sakyti, kad jis turi tokią teisę, tačiau elgiasi neteisingai, jeigu ja naudojasi nežinodamas tam tikrų faktų? Galbūt patogesnis būtų vieningas kalbėjimo būdas, tačiau tuos pačius dalykus galime išreikšti abiem būdais: abu kalbėjimo būdai nesunkiai paverčiami vienas kitu.[10] Mes pasirenkame antrąjį kalbėjimo būdą, nors dėl to mūsų argumentacija atrodys *mažiau* įtikinama. Jeigu tariame, kad kiekvienas turi teisę atimti iš vagies tai, ką tas yra pavogęs, tai kalbant mūsų pasirinktais terminais, tas, kuris atima iš vagies jo pavogtą daiktą, nežinodamas, kad jis yra pavogtas, turėjo teisę paimti šį daiktą; tačiau kadangi jis nežinojo, kad turi šią teisę, *jo* įvykdytas šio daikto pasisavinimas buvo neteisingas ir neleistinas. Net jeigu nėra pažeidžiamos jokios pirmojo vagies teisės, antrasis to nežinojo ir todėl pasielgė neteisingai ir neleistinai.

Padarę šį terminologinį sprendimą galėtume pasiūlyti episteminį ribų peržengimo principą: Jeigu veiksmas *A* pažeistų *Q* teises, nebent būtų patenkinta sąlyga *C*, tai tas, kuris nežino, ar sąlyga *C* yra paten-

kinta, neturi teisės atlikti *A*. Kadangi galime tarti, jog visi žino, kad bausmės taikymas asmeniui pažeidžia jo teises, jeigu jis nėra padaręs nusikaltimo, tai galime išsiversti su silpnesniu principu: Jeigu asmuo *žino*, kad atlikdamas veiksmą *A* jis pažeistų *Q* teises, nebent būtų patenkinta sąlyga *C*, tai jis neturi teisės atlikti *A*, jeigu nežino, ar sąlyga *C* patenkinta. Dar silpnesnis, bet mums pakankamas principas yra šis: Jeigu asmuo žino, kad atlikdamas veiksmą *A* jis pažeistų *Q* teises, nebent būtų patenkinta sąlyga *C*, tai jis neturi teisės atlikti *A*, jeigu nėra nustatęs, kad sąlyga *C* yra patenkinta, pats būdamas padėtyje, kuri leidžia tai nustatyti. (Šis konsekvento susilpninimas irgi padeda išvengti įvairių problemų, susijusių su epistemologiniu skepticizmu.) Kiekvienas gali bausti šio draudimo pažeidėją. Tiksliau, kiekvienas turi teisę taip bausti pažeidėją; kiekvienam leistina tai daryti su sąlyga, kad jis pats nepažeidžia draudimo, t.y. tik jeigu pats nustatė, kad kitas pažeidė draudimą, pats būdamas padėtyje, kuri leidžia tai nustatyti.

Šiuo požiūriu, individo veiksmų laisvė *nėra* ribojama tik kitų individų teisėmis. Nepatikimas baudėjas nepažeidžia jokių kalto asmens teisių, tačiau jam vis dėlto neleistina jo bausti. Ši papildoma erdvė atsiranda dėl episteminių aplinkybių. (Tai būtų produktyvi tyrimų sritis, jeigu galėtume išvengti klampynės, į kurią mus stumia klausimai dėl „subjektyvios privalomybės" ir „objektyvios privalomybės".) Šioje interpretacijoje daugelis procedūrinių teisių kyla ne iš individų, į kuriuos veiksmas nukreiptas, teisių, bet veikiau iš moralinių svarstymų, susijusiu su asmeniu, atliekančiu tą veiksmą.

Nesu tikras, ar būtent į tai turi būti telkiamas dėmesys. Galbūt asmuo, į kurį veiksmas nukreiptas, turi tokių procedūrinių teisių prieš nepatikimos procedūros naudotoją. (Tačiau ką *kaltas* asmuo gali pasakyti prieš nepatikimą procedūrą? Kad tikėtina, jog jam bus paskirta neteisinga bausmė? Ar nepatikimos procedūros naudotojas turėtų mokėti kompensaciją jo nubaustam kaltam asmeniui už šios jo teisės pažeidimą?) Matėme, kad mūsų argumentas, grindžiantis gynybinės agentūros teisę bausti nepatikimos procedūros naudotoją už baudžiamąsias sankcijas jos klientui, tokiu atveju būtų daug sklandesnis. Klientas paprasčiausiai įgaliotų savo agentūrą ginti jo procedūrinę teisę. Čia parodėme, jog mūsų išvada galioja net be papildomos, įrodymą palengvinančios procedūrinių teisių prielaidos. (Tuo nenorime pasakyti, jog

tokių teisių nėra.) Bet kuriuo atveju gynybinė agentūra turi teisę bausti nepatikimos arba šališkos procedūros naudotoją, kuris (prieš kliento valią) nubaudė vieną iš jos klientų, nepriklausomai nuo to, ar jos klientas iš tikrųjų yra kaltas, tad net jeigu jos klientas yra kaltas.

De facto monopolis

Toje teorizavimo apie valstybę tradicijoje, kurią trumpai aptarėme 2 skyriuje, valstybė pretenduoja į jėgos naudojimo monopolį. Ar koks nors monopolio elementas jau yra įtrauktas į mūsų teikiamą dominuojančios gynybinės agentūros koncepciją? *Kiekvienas* gali gintis nuo nežinomų ar nepatikimų procedūrų ir gali bausti tuos, kurie naudoja arba mėgina naudoti prieš jį tokias procedūras. Kaip savo klientų agentė, gynybinė asociacija turi teisę tai atlikti už savo klientus. Ji pripažįsta, kad kiekvienas individas, tarp jų ir tie, kurie *nėra* jos klientai, turi šią teisę. Tad kol kas ji nepretenduoja į jokį monopolį. Žinoma, tam tikrą universalumo elementą implikuoja pretenzija į teisę vertinti *kiekvieno* procedūrą. Tačiau ji neteigia, kad vienintelė turi šią teisę: ją turi kiekvienas. Kadangi ji nepretenduoja į kokią nors teisę, kurią turi tik ji, jokio monopolio ji neturi. Tačiau savo pačios klientų atžvilgiu ji taiko ir įtvirtina šias teises, kurias, kaip ji pripažįsta, turi kiekvienas. Savo procedūras ji laiko patikimomis ir nešališkomis. Žinoma, ji bus linkusi visas kitas procedūras arba net „tas pačias" procedūras, vykdomas kitų, laikyti nepatikimomis arba šališkomis. Tačiau mums nebūtina tarti, kad ji atmeta *bet kokią* kitą procedūrą. Kiekvienas turi teisę gintis nuo procedūrų, kurios faktiškai nėra (arba nėra žinoma, kad yra) patikimos ir nešališkos. Kadangi dominuojanti gynybinė agentūra savo pačios procedūras laiko patikimomis ir nešališkomis, ir mano, kad tai yra visuotinai žinoma, ji niekam neleis priešintis *šioms* procedūroms, t.y. ji baus kiekvieną, kuris mėgins tai daryti. Dominuojanti gynybinė agentūra veiks laisvai, vadovaudamasi tuo, kaip ji pati supranta situaciją; bet niekas kitas nebus pajėgus veikti taip pat laisvai ir neužsitraukti bausmės. Nors ji nepretenduoja į monopolį, dominuojanti agentūra dėl savo galios užima išskirtinę padėtį. Ji ir tik ji yra pajėgi veiksmingai uždrausti kitų naudojamas teisingumo procedūras. Ji nepretenduoja į teisę savavališkai drausti kitas; ji pretenduoja tik į tei-

sę drausti faktiškai ydingų procedūrų naudojimą jos klientų atžvilgiu. Tačiau jeigu ji pati save suvokia kaip kovojančią su faktiškai ydingomis procedūromis, tai kiti ją gali suvokti kaip kovojančią su tuo, ką ji laiko ydingomis procedūromis. Ji vienintelė laisvai veiks prieš tai, ką laiko ydingomis procedūromis, kad ir ką apie jas galvotų kiti. Turėdama daugiausia galios įtvirtinti principams, kurių *teisingo* taikymo teisę ji pripažįsta kiekvienam, ji įtvirtina savo valią, kuri, žvelgiant iš vidaus, jai atrodo teisinga. Dėl šios savo galios ji faktiškai įgyja paskutinės instancijos teisių gynėjo ir teisėjo statusą savo klientų atžvilgiu. Pretenduodama tik į visuotinę teisę elgtis teisingai, ji elgiasi teisingai savo pačios teisingumo supratimu. Ir ji vienintelė yra pajėgi veikti pagal vien savo pačios teisingumo supratimą.

Ar ši išskirtinė jos padėtis yra monopolinė? Dominuojanti gynybinė agentūra nepretenduoja į jokią išskirtinę teisę. Tačiau jos galia padaro ją išskirtiniu agentu, gebančiu nevaržomai įtvirtinti tam tikrą teisę. Nėra paprasčiausias *atsitiktinumas* tai, kad ji vienintelė naudojasi teise, kurią pripažįsta visiems kitiems; ši teisė pačia savo prigimtimi yra tokia, kad, kartą atsiradus dominuojančiai galiai, faktiškai ji vienintelė naudojasi šia teise. Juk ši teisė apima teisę stabdyti kitus nuo neteisingo naudojimosi ja, ir tik dominuojanti galia bus pajėgi įtvirtinti šią teisę visų kitų atžvilgiu. Būtent čia galima pritaikyti *de facto* monopolio sąvoką: kalbama ne apie monopolį *de jure*, nes jis atsiranda ne todėl, kad kažkam suteikiama kokia nors išimtinė teisė, o kitiems tokia pat privilegija naudotis neleidžiama. Kitoms gynybinėms agentūroms paliekama laisvė ateiti į rinką ir mėginti nuvilioti klientus nuo dominuojančios gynybinės agentūros. Jos pačios gali mėginti tapti dominuojančiomis. Tačiau jau dominuojanti tam tikros gynybinės agentūros padėtis jai teikia rimto pranašumo rinkoje konkuruojant dėl klientų. Dominuojanti agentūra savo klientams gali pasiūlyti garantiją, ko negali padaryti jokia kita agentūra: „Tik tos procedūros, kurias *mes* laikome deramomis, bus taikomos mūsų klientams."

Dominuojančios gynybinės agentūros kompetencijai nepriklauso atvejai, kai asmenys, ne jos klientai, bylinėjasi *tarpusavyje*. Kur vienas nepriklausomasis savo teisingumo procedūrą mėgina panaudoti prieš kitą nepriklausomąjį, ten gynybinė asociacija neturi teisės įsikišti. Ji turi tik tą teisę, kurią turime visi – padėti tam, kurio teisės yra pažeidžiamos. Kadangi ji neturi teisės įsikišti paternalistiniais sumetimais, tai gy-

nybinei asociacijai nebus jokio reikalo kištis, jeigu abu nepriklausomuosius *tenkina* jų teisingumo vykdymo procedūra. Tai neparodo, kad dominuojanti gynybinė asociacija nėra valstybė. Juk valstybė taip pat gali laikytis nuošaly tų ginčų, kur suinteresuotos pusės nenori kreiptis į valstybės aparatą. (Nors žmonėms sunkiau šiuo ribotu būdu išlikti atokiai nuo valstybės aparato pasirenkant kitokią savo ginčų sprendimo procedūrą, kadangi tokios procedūros rezultatai ir jų pačių reakcija į juos gali liesti sritis, kur ne visos pusės yra savanoriškai pasitraukusios nuo valstybės globos.) Ir ar kiekviena valstybė negalėtų (ir neprivalėtų) palikti šios alternatyvos savo piliečiams?

Kitų gynimas

Jeigu gynybinė agentūra manys, kad nepriklausomųjų naudojamos procedūros ginant savo teises yra nepakankamai patikimos ir nešališkos, kai jos taikomos jos klientams, tai ji draus nepriklausomiesiems užsiimti tokia teisine savigyna. Šis draudimas bus grindžiamas tuo, kad tokia savigyna kelia pavojų jos klientams. Kadangi dėl šio draudimo nepriklausomiesiems darosi neįmanoma įtikinamai grasinti bausme agentūros klientams, pažeidžiantiems jų teises, iš jų atimama galimybė gintis nuo jiems daromos žalos ir taip rimtai apsunkinamas jų gyvenimas bei kasdienė veikla. Tačiau visiškai įmanoma, kad nepriklausomųjų veikla, įskaitant teisinę savigyną, galėtų vykti toliau ir nepažeidžiant niekieno teisių (jeigu paliekame nuošaly procedūrinių teisių klausimą). Pagal kompensacijos principą, kurį išdėstėme 4 skyriuje, šiomis aplinkybėmis žmonės, inicijavę draudimą ir turį iš jo naudos, privalo atsilyginti tiems, kurie nuo jo nukenčia. Taigi gynybinės agentūros klientai turi kompensuoti nepriklausomiesiems už jiems primetamus kaštus, atsirandančius dėl draudimo patiems ginti savo teises nuo agentūros klientų. Neabejotinai pigiausias nepriklausomųjų kompensavimo būdas – tai *aprūpinti* juos gynybinėmis paslaugomis tais atvejais, kai jie ima konfliktuoti su gynybinės asociacijos klientais. Tai bus pigiau nei palikti juos neapgintus nuo jų teisių pažeidėjų (nebaudžiant savo klientų už tokius nusižengimus) ir paskui mėginti dengti jų nuostolius, patirtus dėl jų teisių pažeidimo (ir patiriamus dėl jų pačių pažeidžiamumo). Jeigu tai *nebūtų* pigiau, tai, užuot pirkę gy-

nybines paslaugas, žmonės taupytų pinigus savo galimiems nuostoliams dengti – galbūt steigtų bendrą draudimo fondą.

Ar gynybinės agentūros nariai privalo *mokėti* už tas gynybines paslaugas, kurios teikiamos nepriklausomiesiems? Ar jie negali reikalauti, kad nepriklausomieji patys mokėtų už tas paslaugas? Juk naudodami teisinės savigynos procedūras nepriklausomieji taip pat patirtų tam tikrų kaštų. Kompensacijos principas nereikalauja, kad tie, kurie draudžia epileptikui vairuoti automobilį, jam apmokėtų visas išlaidas, kurių šis patiria samdydamas vairuotoją, mokėdamas už taksi paslaugas ir t.t. Jeigu epileptikui būtų leidžiama vairuoti automobilį, toks leidimas taip pat implikuotų tam tikrus kaštus: pinigai už automobilį, draudos polisą, benziną, remontą ir t.t. Kompensuodami už primetamus nepatogumus tie, kurie draudžia tam tikrą veiklą, privalo mokėti tik tokią sumą, kurios pakanka padengti dėl draudimo atsiradusiems nepatogumų kaštams, tačiau *atėmus* sumą, atspindinčią kaštus, kuriuos uždraustos veiklos subjektai vis vien patirtų, net jeigu ji nebūtų draudžiama. Tie, kurie draudžia epileptikui vairuoti, neprivalo dengti visų jo naudojimosi taksi kaštų; jie privalo mokėti tik tą sumą, kurios jam pakaktų susimokėti už taksi paslaugas, atėmus kaštus, kuriuos jis patirtų vairuodamas savo automobilį. Draudėjams gali būti pigiau atsilyginti natūra už nepatogumus, kuriuos patiria draudžiamos veiklos subjektai, nei teikti jiems piniginę kompensaciją; jie gali imtis tam tikrų veiksmų, kurie pašalintų arba sumažintų tuos nepatogumus, t.y. kompensuoti pinigais tik tuos grynuosius kaštus, kurie po to dar lieka.

Jeigu asmeniui, kurio tam tikrą veiklą jis draudžia, draudėjas moka piniginę kompensaciją, lygią sumai, kuri padengia to asmens patiriamus kaštus atėmus kaštus, kuriuos jis patirtų nedraudžiamai užsiimdamas ta veikla, tai šios sumos gali nepakakti tam, kad tas asmuo atgautų savo pradinę padėtį. Jeigu tokio asmens kaštai jam užsiimant uždrausta veikla būtų buvę piniginiai, tai jis galėtų kompensacijos išmoką sudėti su šiais sutaupytais pinigais ir už juos nusipirkti ekvivalentinę paslaugą. Tačiau jeigu jo kaštai nėra tik piniginiai, o implikuoja energijos, laiko ir pan. sąnaudas, kaip tai esti tada, kai nepriklausomieji patys užsiima savo teisių gynimu, tai vien šio piniginio skirtumo padengimo nepakaks tam, kad dėl draudimo nukentėjusio asmens nepatogumai būtų atsverti jam nusipirkus ekvivalentinę vertę to, kas jam draudžiama. Jeigu nepriklausomasis turi kitų finansinių išteklių, ku-

riuos gali pelningai panaudoti, tai šis skirtumo padengimas nepadarys jam jokios skriaudos. Tačiau *jeigu* nepriklausomasis neturi tokių išteklių, tai gynybinė agentūra *privalo* jam mokėti *ne mažiau* nei kainuoja jos pigiausias gynybinis polisas ir palikti jam tik dvi alternatyvas: būti neginamam nuo jos klientų jam daromos žalos arba užsidirbti rinkoje pakankamai pinigų, kad galėtų sumokėti visą gynybinio poliso kainą. Šiam finansiškai suvaržytam individui agentūra privalo sumokėti skirtumą tarp uždraustos veiklos *piniginių* kaštų ir sumos, kurios reikėtų jam primestiems nepatogumams įveikti arba atsverti. Draudėjas privalo atlyginti – pinigais arba natūra – šių nepatogumų kaštus. Kompensacijos nebūtina mokėti tiems, kurie nieko neprarastų nusipirkę gynybines paslaugas patys. Tiems, kurie disponuoja mažesniais ištekliais ir kuriems nedraudžiama veikla neturėjo piniginių kaštų, agentūra privalo padengti skirtumą tarp išteklių, kuriuos jie gali susitaupyti nepatirdami skriaudos, ir gynybos kaštų. Tiems, kuriems ji turėjo tam tikrų piniginių kaštų, draudėjas privalo suteikti papildomą pinigų sumą (virš tos sumos, kurią jie galėtų susitaupyti nepatirdami skriaudos), pakankamą nepatogumų kaštams atsverti. Jeigu draudimas kompensuojamas natūra, tai agentūra gali už tai *apmokestinti* finansiškai mažiau pajėgų draudžiamos veiklos subjektą tokia suma, kuri prilygtų jo nedraudžiamos veiklos kaštams su sąlyga, kad ši suma neviršija gėrybės kainos.[11] Kaip vienintelė efektyvi gynybinių paslaugų teikėja, dominuojanti gynybinė agentūra kompensuodama turi atlyginti skirtumą tarp jai mokamų mokesčių ir tų piniginių kaštų, kuriuos patiria uždraustos teisinės savigynos subjektas. Ji beveik visada atgaus šią sumą per dalinius mokėjimus perkant gynybinius polisus. Savaime suprantama, kad šie sandoriai ir draudimai liečia tik tuos, kurie naudojasi nepatikimomis arba šališkomis teisių gynimo procedūromis.

Taigi dominuojanti gynybinė agentūra nepriklausomiesiems, t.y. visiems tiems, kuriems ji draudžia teisinę savigyną nuo jos klientų, apeliuodama į jų procedūrų nepatikimumą arba šališkumą, turi teikti gynybines paslaugas jų konflikto su jos klientais atvejais; jai gali tekti kai kuriems asmenims teikti šias paslaugas už tokį užmokestį, kuris nepadengia šių paslaugų kainos. Šie asmenys, žinoma, gali atsisakyti už jas mokėti ir taip likti be šių kompensacinių paslaugų. Jeigu dominuojanti gynybinė agentūra taip teikia gynybines paslaugas nepriklausomiesiems, tai ar ši padėtis kitų žmonių neskatins trauktis iš agentūros, kad

gautų jos paslaugas nemokamai? Labai nežymiai, nes kompensacija mokama tik tiems, kurie patirtų skriaudą, jeigu patys mokėtų už gynybines paslaugas, ir tik tokio dydžio, kuris prilygsta paprasto poliso kaštams kartu su piniginiais teisinės savigynos kaštais ir dar pridėjus sumą, kurią asmuo galėtų mokėti nepatirdamas nepatogumų. Be to, agentūra gina kompensuojamus nepriklausomuosius tik nuo savo pačios klientų, kurių atžvilgiu nepriklausomiesiems draudžiama naudotis teisine savigyna. Kuo daugiau veltėdžių, tuo labiau verta būti nuolatiniu agentūros ginamu klientu. Šis veiksnys, be kitų, mažina veltėdžių skaičių ir stumia padėtį link tos pusiausvyros, kur agentūros klientūra tampa beveik visuotinė.

Valstybė

Iškėlėme sau uždavinį (3 skyriuje) parodyti, kaip tam tikroje teritorijoje dominuojanti gynybinė agentūra tenkina dvi esmines ir būtinas sąlygas, kad galėtų būti laikoma valstybe: ji disponuoja reikiamu jėgos naudojimo monopoliu toje teritorijoje ir gina kiekvieno teises toje teritorijoje net jeigu ši visuotinė teisių apsauga gali būti pasiekta tik „perskirstymo" priemonėmis. Būtent šie esminiai valstybės bruožai yra individualistinio anarchisto, traktuojančio valstybę kaip amoralią instituciją, kritikos taikiniai. Taip pat užsibrėžėme parodyti, kad šie monopolizmo ir perskirstymo elementai yra moraliai teisėti, t.y. siekėme parodyti, kad perėjimas nuo prigimtinės būklės prie ultraminimalios valstybės (monopolizmo elementas) yra moraliai teisėtas ir įvyksta nepažeidžiant niekieno teisių, ir kad perėjimas nuo ultraminimalios prie minimalios valstybės (su jos „perskirstymo" elementu) taip pat yra moraliai teisėtas ir nepažeidžia niekieno teisių.

Gynybinė agentūra, dominuojanti tam tikroje teritorijoje, tenkina dvi esmingai būtinas valstybės egzistavimo sąlygas. Ji vienintelė yra pajėgi visuotinai įtvirtinti draudimą kitiems naudotis nepatikimomis teisių įtvirtinimo procedūromis (pati spręsdama jų patikimumo klausimą) ir vienintelė vykdo šių procedūrų priežiūrą. Ši agentūra savo teritorijoje gina ir tuos neklientus, kuriems draudžia naudotis teisine savigyna santykiuose su jos pačios klientais, net jeigu tokia gynyba yra finansuojama (akivaizdžiai perskirstomuoju būdu) jos klientų. Moraliai ji taip privalo elgtis pagal kompensacijos principą, kuris reikalauja,

kad tie, kurie, veikdami savigynos pagrindu, didina savo pačių saugumą, atsilygintų už jiems daromą skriaudą tiems, kuriems jie draudžia užsiimti rizikinga veikla (kuri faktiškai gali būti visiškai nežalinga[12]).

Jau sakėme 3 skyriaus pradžioje, jog atsakymas į klausimą, ar nemokamas gynybinių paslaugų parūpinimas kai kuriems žmonėms, kai už jas moka kiti, yra „perskirstymas", priklauso nuo to, kokiu pagrindu jis vykdomas. Dabar matome, jog paslaugų teikimas tokiu būdu nereiškia, kad vykdomas perskirstymas, nes jis gali būti grindžiamas kitais nei perskirstymo argumentais, būtent tais, kuriuos nurodo kompensacijos principas. (Prisiminkime, kad būdvardis „perskirstomasis" taikytinas tik tam tikros praktikos ar institucijos pagrindimo argumentams, ir tik perkeltine bei išvestine prasme taikytinas pačiai institucijai.) Siekdami išryškinti šią idėją įsivaizduokime, kad gynybinės agentūros siūlo dviejų tipų gynybinius polisus: vienas gina klientus nuo rizikingų privataus teisingumo vykdymo procedūrų; kitas – tik nuo vagysčių, užpuolimų ir t.t. (tariant, kad šie veiksmai nėra vykdomi realizuojant privačią teisėsaugą). Kadangi tik pirmojo tipo poliso savininkų atžvilgiu kitiems bus draudžiamas privatus teisingumo vykdymas, tai tik iš jų bus reikalaujama kompensuoti asmenims, kuriems toji veikla draudžiama, ir už jiems primetamus nepatogumus. Turintieji tik antrojo tipo polisą, neprivalės mokėti už kitų apsaugą, nes nėra nieko, už ką jie turėtų šiems kitiems kompensuoti. Kadangi noras būti apsaugotiems nuo privačios teisėsaugos yra visiškai pamatuotas, beveik visi, perkantieji šią apsaugą, pirks pirmojo tipo polisą nepaisydami papildomų kaštų, ir todėl prisidės apmokant gynybines paslaugas nepriklausomiesiems.

Taigi paaiškinome, kaip valstybė galėtų atsirasti iš prigimtinės būklės nepažeidžiant jokio asmens teisių. Individualistinio anarchisto moralinis priešinimasis valstybei yra įveiktas. Valstybė nėra neteisėtas monopolio primetimas: *de facto* monopolis susiklosto vykstant „nematomos rankos" procesui *moraliai priimtinais būdais*, nepažeidžiant niekieno teisių ir nesuteikiant niekam ypatingų teisių, kurių neturi kiti. Reikalavimas, kad *de facto* monopolio klientai mokėtų už gynybines paslaugas tiems, kuriems jie draudžia vykdyti privatų teisingumą, ne tik nėra amoralus, bet yra moraliai implikuojamas kompensacijos principo, išdėstyto 4 skyriuje.

Anksčiau, 4 skyriuje, aptarėme galimybę, kad žmonėms gali būti draudžiama atlikti tam tikrus veiksmus, jeigu jiems nepakanka lėšų at-

silyginti kitiems už galimus žalingus tokių veiksmų padarinius (arba jie nėra apsidraudę nuo tokios galimybės). Jeigu toks draudimas būtų teisėtas, tai pagal kompensacijos principą asmenims, kuriems tam tikra veikla būtų draudžiama, turėtų būti atlyginama už patiriamą skriaudą, ir jie už šias kompensacines išmokas galėtų įsigyti atsakomybės draudos polisą! Kompensuojama būtų tik tiems, kurie dėl draudimo patiria skriaudą, būtent tiems, kuriems nepakanka kitų išteklių, kuriuos galėtų skirti (nepablogindami savo padėties) draudos polisui įsigyti. Kai jiems ųmokamas kompensacines sumas šie žmonės išleidžia draudos polisui įsigyti, tada turime tai, kas prilygsta viešajai specialios civilinės atsakomybės draudos sistemai. Šis finansavimas būtų teikiamas tik tiems, kurie negali tokių išlaidų sau leisti, ir jis apimtų tik tokius rizikingus veiksmus, kuriems galioja kompensacijos principas, t.y. tuos veiksmus, kurie yra teisėtai draudžiami (su sąlyga, kad atlyginama už patiriamą skriaudą) ir kuriuos uždraudus rimtai pabloginama tokių žmonių padėtis. Viešasis tokios draudos finansavimas neabejotinai būtų pigiausias būdas kompensuoti žmonėms, kurie kelia tik normalią grėsmę kitiems. Kadangi tokiu atveju jie būtų apdrausti nuo galimos jų veiksmų žalos kitiems, šie jų veiksmai nebūtų draudžiami. Taigi dabar matome, kad jeigu būtų galima teisėtai uždrausti tam tikrą veiklą tų, kurių neaprėpia civilinės atsakomybės draudimas, ir jeigu tai būtų padaryta, tai mums, remiantis tvirtais libertariniais moraliniais principais, tektų pripažinti kitą *tariamai* perskirstomąjį valstybės aspektą! (Šauktukas išreiškia *mano paties* nuostabą.)

Ar gynybinė agentūra, kuri dominuoja tam tikroje geografinėje teritorijoje, yra tos teritorijos *valstybė*? Jau 2 skyriuje matėme, kad prievartos naudojimo monopolio sąvoką sunku apibrėžti taip tiksliai, kad ji atsilaikytų prieš jai akivaizdžius prieštaraujančius pavyzdžius. Tad bent jau tuo pavidalu, kuriuo ši sąvoka paprastai pateikiama, negalime besąlygiškai remtis ieškodami atsakymo į mūsų klausimą. Atsakymą, kurį teiktų griežta apibrėžimo formuluotė kuriame nors tekste, turėtume pripažinti tik tuo atveju, jeigu tas apibrėžimas būtų suformuluotas mėginant dorotis su tokiais sudėtingais atvejais, kuriuos čia aptarėme ir kurie būtų atlaikę patikrinimą nagrinėjant daugelį tokių atvejų. Jokia atsitiktinė klasifikacija negali teikti bent kiek naudingo atsakymą į mūsų klausimą.

Pasvarstykime šį šiek tiek padriką antropologo aprašymą:

Fizinės galios koncentracija centrinės valdžios rankose yra pirmoji valstybės funkcija ir jos esminė charakteristika. Siekdami tai išsiaiškinti, pasvarstykime tai, kas leistina ir kas neleistina daryti esant valstybinei valdymo formai: visuomenėje, kuri yra valdoma valstybės, niekam neleidžiama atimti kito gyvybės, jį fiziškai žaloti, liesti jo nuosavybę ar kenkti jo reputacijai, nebent tam duodamas valstybės leidimas. Valstybės pareigūnai turi teisę atimti žmogaus gyvybę, skirti fizines bausmes, atimti nuosavybę išieškant baudą arba eksproprijuojant ir keisti visuomenės nario statusą visuomenėje.

Tai nereiškia, kad visuomenėse be valstybės galima nebaudžiamai atimti kito gyvybę. Tačiau tokiose visuomenėse (pavyzdžiu gali būti bušmenų, eskimų ir centrinės Australijos gentys) centrinė valdžia, kuri gintų šeimyną nuo pažeidėjų, arba apskritai neegzistuoja, arba yra silpna ir nestabili; indėnų gentyse Vakarų platumose ji susikurdavo tik ypatingais atvejais. Šeima ir individas visuomenėse be valstybės yra ginami neekspliciniais būdais: visa grupė dalyvauja pažeidėjo sutramdymo procese, laikinai ir pavieniais atvejais naudoja jungtinę jėgą, kurios neprireikia (ir kuri nėra naudojama) po to, kai jos panaudojimo dingstis išnyksta. Valstybė turi priemonių, kuriomis naudodamasi gali slopinti tai, ką visuomenė laiko pažeidimais arba nusikaltimais: ji turi policiją, teismus, kalėjimus, t.y. tas institucijas, kurios eksplicitiškai ir specifiškai funkcionuoja šioje jos veiklos srityje. Be to, tai yra stabilios ir nuolatinės visuomenės institucijos.

Valstybei formuojantis senovės Rusijoje, vyriausiasis kunigaikštis įtvirtino savo galią skirti baudas, fiziškai kankinti ir žudyti žmones, bet uždraudė kitiems veikti taip pat. Jis naujai įtvirtino monopolistinę valstybės prigimtį ir neleido jos galiomis naudotis jokiam kitam asmeniui ar grupei. Jeigu vienas valdinys padarydavo žalos kitam valdiniui be kunigaikščio leidimo, jis įvykdydavo nusikaltimą; o nusikaltėliai buvo baudžiami. Be to, kunigaikščio galia galėjo būti deleguojama tik eksplicitiškai. Tad ginamų valdinių klasė buvo apibrėžiama gana siaurai: toli gražu ne visi jo valdų gyventojai buvo ginami.

Joks asmuo ar grupė negali atstoti valstybės; valstybė veiksmus gali atlikti tik tiesiogiai arba eksplicitinio delegavimo būdu. Deleguodama savo galias, savo delegatą valstybė padaro valstybės agentu (organu). Policininkai, teisėjai, kalėjimų prižiūrėtojai savo galią naudoti prievartą tiesiogiai įgyja iš centrinės valdžios; lygiai taip pat ją įgyja mokesčių rinkėjai, kariš-

kiai, pasienio sargybiniai ir t.t. Valstybės autoritetas remiasi tuo, kad ji šiuos veiksnius geba paversti savo agentais.[13]

Autorius neteigia, kad visi jo išvardyti bruožai yra būtini valstybei; vieno ar kito bruožo pasikeitimas dar nereiškia, kad teritorijoje dominuojanti gynybinė agentūra nėra valstybė. Akivaizdu, kad dominuojanti agentūra pasižymi beveik visais nurodytais bruožais; jos nuolatinės administracinės struktūros su specializuotu personalu ją aiškiai atskiria nuo to, ką antropologai vadina visuomene be valstybės. Remdamiesi įvairiais tekstais, panašiais į cituotąjį, ją vadintume valstybe.

Turbūt galima sakyti, kad gynybinė agentūra, dominuojanti tam tikroje teritorijoje, yra jos valstybė tik tuo atveju, jeigu ta teritorija yra tam tikro dydžio ir joje esama daugiau nei keletas žmonių. Juk nesakome, kad kiekvienas asmuo, kuris anarchijos sąlygomis išlaiko jėgos naudojimo monopolį savo žemės sklypelyje, yra šios teritorijos valstybė; valstybe nelaikome ir trejeto gyventojų vieno akro ploto saloje. Būtų beprasmiška mėginti tiksliai nustatyti, kokio gyventojų skaičiaus ar teritorijos dydžio reikia, kad egzistuotų valstybė. Taip pat kalbame apie atvejus, kur beveik visi teritorijos gyventojai yra dominuojančios agentūros klientai, o nepriklausomieji užima pavaldžią padėtį konfliktuose su agentūra ir jos klientais. (Parodėme, kaip gali susiklostyti tokia padėtis.) Galima būtų svarstyti, koks gyventojų procentas turėtų priklausyti jos klientūrai ir kiek pavaldūs turėtų būti nepriklausomieji, tačiau šiais klausimais neturiu pasakyti ko nors labai įdomaus.

Vieną papildomą būtiną valstybės sąlygą 2 skyriuje gavome iš vėberiškosios tradicijos – valstybė pretenduoja būti vienintele prievartos sankcionuotoja. Dominuojanti gynybinė asociacija neturi tokių pretenzijų. Apibūdinę dominuojančios gynybinės asociacijos padėtį ir išsiaiškinę, kiek ji atitinka antropologų idėjas, ar neturėtume susilpninti vėberiškosios sąlygos taip, kad ji apimtų *de facto* monopolininką, kuris tam tikroje teritorijoje yra vienintelis veiksmingas prievartos naudojimo arbitras, turintis teisę (kurią, žinoma, turi ir visi kiti) priimti atitinkamus sprendimus ir veikti tokių sprendimų pagrindu? Galime pagrįstai tai padaryti, ir tai bus visiškai natūralus ir deramas žingsnis. Taigi darome išvadą, kad gynybinė asociacija, nurodytu būdu dominuojanti tam tikroje teritorijoje, yra *valstybė*. Tačiau norėdami skaitytojui priminti, kad esame susilpninę vėberiškąją sąlygą, dominuojančią gynybinę agentūrą kartais vadinsime „valstybiniu dariniu“, o ne tiesiog „valstybe“.

Valstybės atsiradimas: „nematomos rankos" paaiškinimas

Ar pateikėme „nematomos rankos" teoriją (žr. 2 skyrių), paaiškinančią valstybės atsiradimą prigimtinės būklės sąlygomis; ar jau turime valstybės atsiradimo „nematomos rankos" paaiškinimą? *Teises*, kurias turi valstybė, jau turėjo kiekvienas individas prigimtinės būsenos sąlygomis. Šios teisės, jau implikuotos paaiškinimo dalyse, pačios *nėra* paaiškintos „nematomos rankos" terminais. Mes nepateikėme ir „nematomos rankos" paaiškinimo, kaip valstybė įsigyja savo unikalias teises. Ir tai yra gerai: kadangi valstybė neturi jokių specialių teisių, čia nėra ką aiškinti.

Paaiškinome, kaip, niekam to sąmoningai nesiekiant, savanaudiški ir racionalūs individų veiksmai Locke'o prigimtinės būklės sąlygomis veda prie to, kad atsiranda gynybinių agentūrų, kurios įsivyrauja atskirose geografinėse teritorijose; kiekviena teritorija turės vieną dominuojančią agentūrą arba keletą federaciniais ryšiais susijusių agentūrų, tad iš esmės jos sudarys vieną agentūrą. Taip pat paaiškinome, kaip, nepretenduodama į kokias nors unikalias teises, gynybinė agentūra, dominuojanti tam tikroje teritorijoje, užims unikalią padėtį. Nors kiekvienas asmuo turi teisę drausti kitiems pažeidinėti teises (tarp jų ir teisę nebūti baudžiamam be įrodytos kaltės), tik dominuojanti gynybinė agentūra bus pajėgi nekliudomai vykdyti teisingumą taip, kaip jį supranta. Jos galia ją padaro teisingumo arbitru; *ji* nustato, kas laikytina teisingumo pažeidimu. Mūsų aiškinimas nesiremia prielaida, kad galia sukuria teisę. Tačiau galia leidžia įtvirtinti draudimus net jeigu niekas negalvoja, kad pasaulyje galingieji turi *ypatingą* teisę realizuoti savąjį požiūrį į tai, kurie draudimai gali būti pagrįstai įtvirtinami.

Čia pateiktas šio *de facto* monopolio paaiškinimas yra „nematomos rankos" paaiškinimas. Jeigu valstybė yra institucija, kuri 1) turi teisę ginti ir įtvirtinti teises, drausti pavojingą privatų teisingumo vykdymą, spręsti privačių procedūrų priimtinumo klausimą ir t.t. ir 2) kuri faktiškai *vienintelė* naudojasi teise (1) tam tikroje geografinėje teritorijoje, tai pateikdami sąlygos (2), bet ne sąlygos (1) „nematomos rankos" paaiškinimą mes iš dalies „nematomos rankos" terminais paaiškinome *ultraminimalios* valstybės egzistavimą. Kaip paaiškinamas *minimalios* valstybės atsiradimas? Dominuojanti gynybinė asociacija moraliai pri-

valo kompensuoti skriaudą, primetamą tiems, kuriems ji draudžia teisinę savigyną prieš jos klientus. Tačiau faktiškai ji gali neteikti šios kompensacijos. Tie, kurie tvarko ultraminimalią valstybę, moraliai privalo ją transformuoti į minimalią valstybę, bet jie gali nuspręsti to nedaryti. Tarėme, kad žmonės paprastai daro tai, ko iš jų reikalauja moralė. Paaiškinimas, kaip valstybė galėtų atsirasti iš prigimtinės būklės ir nepažeisti jokio asmens teisių, leidžia atmesti principinius anarchisto prieštaravimus. Tačiau mūsų pozicija būtų tvirtesnė, jeigu paaiškinimas, kaip valstybė *atsirastų* iš prigimtinės būklės, be moralinių priežasčių, atskleistų ir priežastis, kodėl ultraminimali valstybė būtų transformuota į minimalią valstybę, t.y. jeigu jis atskleistų kompensacijos parūpinimo paskatas arba priežastis, kai šalia žmonių noro elgtis, yra ir taip privalu elgtis. Reikia pabrėžti, kad net tuo atveju, jeigu nepavyksta rasti jokios pakankamos nemoralinės paskatos arba priežasties perėjimui nuo ultraminimalios prie minimalios valstybės, ir paaiškinimas remiasi daugiausia žmonių moraline motyvacija, jis nesiremia prielaida, kad žmonės siekia įkurti valstybę. Tariama, kad jie tik konkretiems kitiems asmenims siekia suteikti kompensaciją už jiems primetamus konkrečius draudimus. Paaiškinimas išlieka „nematomos rankos" paaiškinimu.

6 SKYRIUS

Argumentas už valstybę: tolesnė aptartis

Pateikėme argumentą, parodantį, kaip minimali valstybė teisėtai atsiranda iš prigimtinės būklės. Dabar mums derėtų aptarti tai, kas prieštarauja šiam argumentui ir, susiejus jį su kitomis problemomis, papildyti kai kuriais komentarais. Skaitytojas, kurį domina pagrindinė argumentacijos linija, tiesiai gali žengti prie kito skyriaus.

Proceso sustabdymas?

Argumentavome, kad teisė gintis nuo nepatikimų arba šališkų teisingumo procedūrų kiekvienam suteikia teisę prižiūrėti jam taikomas procedūras, ir kad kiekvienas gali įgalioti savo gynybinę agentūrą ginti šią jo teisę. Kai prie šio argumento priduriame paaiškinimą, kaip atsiranda *de facto* monopolis, tai ar jis „neįrodo" per daug? *De facto* monopolio egzistavimas sukuria (lygių teisių situacijoje) galios nelygybę. Tai padidina vienų saugumą ir sumažina kitų; daugiau saugumo įgyja tie dominuojančios agentūros klientai, kurių neleistina bausti kitiems be agentūros sutikimo; pavojingesnėje padėtyje atsiduria tie, kurie yra mažiau pajėgūs apsiginti nuo neteisingumo, vykdomo prieš juos dominuojančios agentūros klientų arba pačios agentūros. Ar savigynos teisė leidžia kiekvienai iš šių pusių drausti kitos gynybinius veiksmus, kad sumažintų grėsmę sau? Ar dominuojanti gynybinė agentūra ir jos klientai gali savigynos tikslais drausti kitiems šlietis prie konkuruojančios gynybinės agentūros? Juk konkuruojanti agentūra ilgainiui savo galia gali pranokti dominuojančią agentūrą ir taip sukelti grėsmę jos klientams ir jų padėtį padaryti mažiau saugią. Toks draudimas veikiausiai būtų taikomas ir pačios agentūros klientams – riboja-

ma *jų* laisvė pasirinkti agentūras. Net jeigu nė vienas atskiras konkurentas nekelia realios grėsmės dominuojančios agentūros galiai, egzistuoja galimybė, kad individualiai silpnesnės agentūros susivienys prieš dominuojančią agentūrą ir tokiu būdu jai kels realią grėsmę arba net taps (susibūrusios) už ją galingesnės. Ar dominuojanti agentūra turi teisę drausti kitiems įgyti didesnę nei tik tam tikrą galią, kad pašalintų galimybę atsirasti už ją galingesnei jungtinei agentūrai? Ar, siekdama išlaikyti galių nelygybę, dominuojanti agentūra gali teisėtai drausti kitiems įgyti didesnę galią? Panašūs klausimai kyla ir kitoje pusėje: jeigu prigimtinės būklės sąlygomis individas numato, kad kitiems susivienijus į gynybinę agentūrą arba asociaciją sumažės jo saugumas ir jam iškils grėsmė, tai ar jis gali drausti kitiems burtis į tokius susivienijimus? Ar jis gali teisėtai drausti kitiems dalyvauti procese, kuriam vykstant atsiranda *de facto* valstybė?[1]

Ar savigynos teisė, agentūrai leidžianti spręsti apie kitų savigynos procedūrų priimtinumą, ir kiekvienam asmeniui leidžia drausti kitiems vienytis į gynybines asociacijas? Jeigu ši teisė būtų *tokia* stipri ir plati, tai ta pati teisė, kuri atvėrė moraliai pagrįstą kelią valstybei atsirasti, kartu blokuotų valstybės atsiradimą ir leistų kitiems drausti naudotis tuo keliu.

Bet kurių dviejų individų situaciją vienas kito atžvilgiu prigimtinės būklės sąlygomis vaizduoja Matrica I.

Jeigu tariame, kad individui geriau būti negu nebūti galingos dominuojančios gynybinės agentūros klientu, ir kad būti dominuojančios agentūros geriau tada, kai kitas individas nėra jos klientas, tai Matrica I konkretizuoja Matricoje II vaizduojamą struktūrą (nebūtina labai rimtai traktuoti specifinių intervalų tarp skaičių).

Jeigu jie nepaiso jokių moralinių apribojimų, tai draudžiančių, individas I darys *B*, o individas II darys *B'*. Tai įrodoma tokiu būdu. Pora *B*(*B'*) silpnai dominuoja porą *A*(*A'*), todėl I nedarys *A*, o II nedarys *A'*.* *C* ir *D* (*C'* ir *D'*) sutampa, tad aptarti turime tik vieną iš jų; mes pasirenkame *C*(*C'*). Lieka klausimas, ar kiekvienas individas pasirinks savo *B*

---

* Sprendimų teorijos terminais, tam tikras veiksmas silpnai dominuoja kitą, jeigu jokios pasaulio padėties atžvilgiu jis nėra blogesnis už kitą *ir* bent vienos pasaulio padėties atžvilgiu yra geresnis. Tam tikras veiksmas itin dominuoja kitą, jeigu bet kurios pasaulio padėties atžvilgiu jis yra geresnis.

MATRICA I

Individas II

Individas I	A′ Stok į gynybinę asociaciją ir leisk I stoti į bet kokią gynybinę asociaciją	B′ Stok į gynybinę asociaciją ir leisk I stoti į bet kokią gynybinę asociaciją	C′ Nestok į gynybinę asociaciją ir leisk I stoti į bet kokią gynybinę asociaciją	D′ Nestok į gynybinę asociaciją ir mėgink drausti I stoti į bet kokią gynybinę asociaciją
A Stok į gynybinę asociaciją ir leisk II stoti į bet kokią gynybinę asociaciją	Jėgų balanso federacinė sistema, arba (a) dominuoja I gynybinė asociacija, arba (b) dominuoja II gynybinė asociacija	Viena dominuojanti agentūra teritorijoje; labiau tikėtina, kad dominuoja II asociacija	I asociacija dominuoja. II sunkiau ginti savo teises	I asociacija dominuoja II sunkiau ginti savo teises
B Stok į gynybinę asociaciją ir drausk II stoti į bet kokią gynybinę asociaciją	Viena dominuojanti agentūra teritorijoje; labiau tikėtina, kad dominuoja I asociacija	Jėgų balanso federacinė sistema, arba (a) dominuoja I gynybinė asociacija, arba (b) dominuoja II gynybinė asociacija	I asociacija dominuoja. II sunkiau ginti savo teises	I asociacija dominuoja. II sunkiau ginti savo teises
C Nestok į gynybinę asociaciją ir leisk II stoti į bet kokią gynybinę asociaciją	II asociacija dominuoja. I sunkiau ginti savo teises	II asociacija dominuoja. I sunkiau ginti savo teises	Nė vienas nestoja į gynybinę asociaciją. I ir II yra neorganizuotoje Locke'o prigimtinėje būklėje	Nė vienas nestoja į gynybinę asociaciją. I ir II yra neorganizuotoje Locke'o prigimtinėje būklėje
D Nestok į gynybinę asociaciją ir mėgink drausti II stoti į bet kokią gynybinę asociaciją.	II asociacija dominuoja. I sunkiau ginti savo teises	II asociacija dominuoja. I sunkiau ginti savo teises	Nė vienas nestoja į gynybinę asociaciją. I ir II yra neorganizuotoje Locke'o prigimtinėje būklėje	Nė vienas nestoja į gynybinę asociaciją. I ir II yra neorganizuotoje Locke'o prigimtinėje būklėje

MATRICA II

Individas I	Individas II A′	B′	C′	D′
A	5,5	4,6	10,0	10,0
B	6,4	5,5	10,0	10,0
C	0,10	0,10	x,x	x,x
D	0,10	0,10	x,x	x,x

MATRICA III

Individas I	Individas II B′	C′
B	5,5	10,0
C	0,10	x,x

veiksmą, ar savo *C* veiksmą. Mums reikia aptarti tik sutrumpintą Matricą III, kur *D*(*D*′) sutapatinama su *C*(*C*′) ir kur praleidžiami *A* ir *A*′, nes nė viena pusė nepralaimi, jeigu kita atlieka savo *A* veiksmą. Kol x < 10, kaip tai veikiausiai ir yra (padėtis, kai su kitu individu sąveikaujama neorganizuotos prigimtinės būklės sąlygomis, individo vertinama mažiau nei padėtis, kai jis pats priklauso dominuojančiai gynybinei asociacijai, o kitas jai nepriklauso), tol *B* smarkiai dominuoja *C*, o *B*′ smarkiai dominuoja *C*′. Tad nesant moralinių apribojimų, du racionalūs individai darytų *B* ir *B*′. Jeigu x < 10, to pakanka tam, kad gautume (*B*, *B*′), remdamiesi dominavimo argumentu.[2] Jeigu x > 5 (pavyzdžiui, 7), tai turime kalinio dilemos situaciją, kur individualiai racionalus elgesys duoda neefektyvų jungtinį rezultatą (5,5), kurį kiekvienas vertina mažiau už jiems prieinamą alternatyvų rezultatą (7,7).[3] Kartais argumentuojama, jog derama valstybės funkcija – tai drausti dominuojančius veiksmus kalinio dilemos situacijose. Kad ir kaip ten būtų, jeigu prigimtinės būklės situacijoje kas nors prisiima šią tariamą valstybės funkciją (ir mėgina drausti kitiems atlikti *A* arba *B*), tada *jo* veiksmas kitų atžvilgiu *nėra* veiksmas *C*; juk jis draudžia kitiems atlikti jų dominuojantį veiksmą, būtent jungtis į gynybinę asociaciją. Ar tokiu atveju šis asmuo, pasiskelbęs valstybės surogatu, atlieka veiksmą *D*? Jis galėtų

mėginti jį atlikti. Tačiau jau nekalbant apie tai, kad jam individualiai jis yra neoptimalus, jam veikiausiai nepavyktų jo atlikti prieš individus, susivienijusius į gynybines asociacijas, nes nebūtų galingesnis už juos. Norėdamas turėti realų sėkmės šansą, jis turi veikti kartu su kitais (daryti *A* arba *B*). Taigi jam negali pavykti priversti kiekvieną, taip pat ir save patį, atgrasinti nuo jų dominuojančių veiksmų *A* arba *B*.

Ši situacija, kai x > 5, yra teoriškai įdomi ne vien kaip kalinio dilemos atvejis. Juk šioje situacijoje anarchinė prigimtinė būklė kolektyviai yra geriausia iš visų simetrinių situacijų, bet kiekvienam atskiram individui naudingiausia nesilaikyti šio kolektyviai geriausio sprendimo. Tačiau mėginimas įtvirtinti jėga šį kolektyviai geriausią sprendimą pats savaime yra atsitraukimas (skatinantis ir kitų atsitraukimą) nuo šio sprendimo.

Jeigu x > 5, tai valstybė, kurią kai kurie autoriai vaizduoja kaip kalinio dilemos „sprendimą", priešingai, būtų jos nelemtasis rezultatas!

Jeigu kiekvienas individas veikia racionaliai, nepaisydamas jokių moralės apribojimų, tai bus gautas rezultatas (*B*, *B'*). Kaip situacija pasikeičia, jeigu ji apskritai pasikeičia, įvedus moralinius apribojimus? Galima pagalvoti, jog moralinė nuostata reikalauja leisti kitam elgtis taip, kaip elgiatės jūs pats: kadangi situacija yra simetrinė, būtina rasti kokį nors simetrinį sprendimą. Į tai gali būti duotas įtartinas atsakymas, kad (*B*, *B'*) yra simetrinis sprendimas ir todėl tas, kuris atlieka *B* pobūdžio veiksmą, pripažįsta, jog kitas pasielgs panašiai. Tačiau pripažinti, kad kitas pasielgs panašiai, dar nereiškia *leisti* jam elgtis panašiai. Individas, atliekantis *B* pobūdžio veiksmą, mėgina primesti sprendimą (*B*, *C'*). Kokią moralinę teisę jis turi primesti šią *asimetriją* ir *versti* kitus nesielgti taip, kaip elgiasi jis pats? Tačiau prieš priimant šį atsakymą kaip galutinį reikia iškelti klausimą, ar kiekvienas individas yra arba susivokia esąs simetrinėje situacijoje? Kiekvienas individas apie save žino daugiau nei žino apie kitą; kiekvienas gali būti tikresnis dėl savo paties ketinimų nevykdyti agresijos prieš kitą, jeigu suvokia esąs pranašesnis galios požiūriu, nei dėl kito analogiškų ketinimų. (Įkandin Actono, galėtume iškelti abejonę, ar kas nors iš mūsų tuo gali būti tikras ar bent jau pagrįstai įsitikinęs). Turint šią asimetriją, kai kiekvienas apie savo paties ketinimus žino daugiau nei apie kitos pusės ketinimus,[4] ar kiekvienam nėra racionalu imtis *B* pobūdžio veiksmų? Kadangi toks elgesys yra individualiai racionalus, tai ar ši asimetrija nepade-

da atremti simetrijos argumento už sprendimą (*A*, *A'*) ir prieš sprendimą (*B*, *B'*)? Dalykas darosi itin painus.

Užuot telkus dėmesį į visuminę situaciją, būtų naudingiau iškelti klausimą, ar kokie nors specifiniai *B* tipo veiksmų bruožai leidžia juos atmesti kaip moraliai nepriimtinus. Ar koks nors moralinis draudimas leidžia atmesti *B*? Jeigu taip, tai *B* veiksmus turime atskirti nuo kitokių draudimų, kurie grindžiami tam tikrų veiksmų rizikingumo sumetimais ir kurių teisėtumą jau esame pripažinę. Kuo draudimai jungtis prie kitos gynybinės agentūros arba prievartos naudojimas, kai neleidžiama kitai agentūrai tapti galingesne už jūsų agentūrą arba už jus, skiriasi nuo agentūros draudimo kitiems bausti jos klientus naudojant nepatikimas procedūras (ir bausti tuos, kurie nepaiso šio draudimo, net jeigu paaiškėtų, jog jos klientai padarė žalos kitiems ir nėra nekalti)? Pirmiausia pasvarstykime atvejus, kurie paprastai *yra* skiriami.

Prevencinis puolimas

Įprastoji doktrina skelbia, kad tam tikromis aplinkybėmis šalis *X* turi teisę griebtis prevencinio puolimo arba prevencinio karo prieš kitą šalį *Y*: pavyzdžiui, jeigu *Y* pati ruošiasi tuoj pat pulti *X* arba jeigu *Y* paskelbė, kad pradės puolimą, kai tik pasieks tam tikrą karinės parengties lygį, tikėdamasi, kad jį pasieks netrukus. Tačiau įprastoji doktrina neskelbia, kad valstybė *X* turi teisę pradėti karą prieš valstybę *Y* dėl to, kad *Y* darosi galingesnė ir (kaip įprasta valstybėms) tapusi galingesnė galėtų užpulti *X*? Savigynos principas galioja pirmajam atvejui, bet negalioja antrajam. Kodėl?

Galima būtų pagalvoti, jog skirtumą lemia tik didesnė ar mažesnė užpuolimo tikimybė. Kai šalis akivaizdžiai ruošiasi pradėti puolimą arba yra paskelbusi, kad jį pradės, kai tik pasieks tam tikrą parengties lygį, užpuolimo tikimybė yra labai didelė. O tikimybė, kad stiprėjanti šalis pradės puolimą, kai tik taps pakankamai galinga, nėra tokia pat didelė. Vis dėlto šių dviejų atvejų skirtumą lemia ne tikimybiniai skirtumai. Juk kad ir kokia nedidelė būtų tikimybė, apskaičiuota neutralių šalių „ekspertų", kad *Y* užpuls *X* (antruoju atveju) per ateinantį dešimtmetį (0,5, 0,2 ar 0,05), alternatyviai galime įsivaizduoti, kad *Y* netrukus disponuos jos mokslinėse laboratorijose sukurtu naujausiu su-

perginklu, kuris su *šia* tikimybe leis jai nugalėti *X*; tuo tarpu su tikimybe vienas minus toji tikimybė ji nedarys nieko. (Galbūt ši tikimybė yra ginklo veikimo tikimybė arba galbūt pats ginklas yra tikimybinis?) Planuojama, kad ginklas bus parengtas naudoti per savaitę; *Y* yra pasiryžusi jį panaudoti; darbų grafiko laikomasi ir jau prasidėjo laiko atskaita. Šiuo atveju *X*, remdamasi savigynos principu, gali pulti arba paskelbti ultimatumą, kad jeigu ginklas nebus demontuotas per dvi dienas, ji pradės puolimą ir t.t. (O kas, jeigu, nors grafikas to nereikalauja, ginklas gali būti panaudotas jau kitą dieną arba net tuoj pat?) Jeigu *Y* pasuktų ruletės ratą ir karinis smūgis šaliai *X* būtų smogtas su tikimybe 0,025, *X* turėtų teisę pulti remdamasi savigynos principu. Tačiau antruoju atveju, net jeigu tikimybės būtų lygios, *X* neturėtų teisės taip pasielgti su besiginkluojančia *Y*. Taigi problema nėra vien tikimybės dydžio klausimas. Tad kas, jeigu ne tikimybės dydis, lemia pirmojo ir antrojo pobūdžio atvejų skirtumą?

Skirtumas priklauso nuo to, kaip žala, jeigu ji padaroma, siejasi su tuo, ką *Y* jau yra padariusi. Kai kuriems veiksmams, sukeliantiems įvairių padarinių su skirtingais tikimybės laipsniais, nereikia jokių papildomų agento veiksmų (po to, kai veiksmas padarytas) tam, kad atsirastų padarinys, apie kurį galima sakyti, jog būtent šis agentas jį padarė, sukėlė, lėmė ir t.t. (Kai kuriais atvejais gali reikėti papildomų *kitų* veiksmų, pavyzdžiui, kareivių paklusimo vado įsakymams.) Jeigu toks veiksmas kelia gana didelę pavojingo „ribų peržengimo" tikimybę, kitas turi teisę jį drausti. Kita vertus, kai kurie procesai gali sukelti tam tikrų padarinių, tačiau tik jeigu juose dalyvaujantys žmonės priima papildomų sprendimų. Vykstant tam tikriems procesams, kaip tais atvejais, kuriuos svarstome, žmonės gali atsirasti patogesnėje padėtyje tam tikriems veiksmams atlikti, ir todėl darosi labiau tikėtina, kad jie nuspręs juos atlikti. Šie procesai reikalauja papildomų svarbių sprendimų, ir klausimas, ar bus peržengtos ribos, priklausys nuo *šių* sprendimų. Leistina drausti pirmojo pobūdžio veiksmus, kur rezultatui pasiekti nereikia jokių papildomų veiksmų, bet neleistina drausti antrojo pobūdžio procesų.* Kodėl?

* Pirmajai klasei priklauso veiksmai, įsukantys procesus, kurių galima žala nepriklauso nuo papildomų svarbių sprendimų. Šiais atvejais skirtumas tarp draudimo (vėlesnės bausmės) ir (išankstinės) prevencijos tampa neryškus. Kartais bus neaišku, ar veiksmo, kurio buvo imtasi po to, kai procesas prasidėjo, bet prieš tai, kai buvo suvoktas jo pavojus, buvo imtasi siekiant nubausti draudimo pažeidėjus, ar siekiant užkirsti kelią grėsmei atsirasti.

Galbūt čia veikiantį principą galima suformuluoti taip: veiksmas nėra nusikalstamas ir todėl negali būti draudžiamas, jeigu jis nėra žalingas be papildomo sprendimo padaryti nusikaltimą (t.y. nebūtų žalingas, jeigu agentas būtų tvirtai nusistatęs prieš papildomą nusikalstamą sprendimą); jis gali būti draudžiamas tik jeigu yra planuojamo tolesnio nusikalstamo veiksmo preliudija. Taip suformuluotas principas gintų veiksmus, kurie tik palengvina kito nusikalstamus veiksmus, jeigu patys savaime jie nėra žalingi, pavyzdžiui, bankų apsaugos sistemų paskelbimas viešai. Toks veiksmas galėtų būti toleruojamas, jeigu būtų žinoma, kad kiti nesigriebs nusikalstamų veiksmų. Aiškiausi kandidatai į draudžiamus veiksmus yra tie, kurių, kaip atrodo, gali būti imamasi ne dėl ko kito, kaip tik siekiant įvykdyti nusikaltimą. (Net ir šiuo atveju ar neįmanoma įsivaizduoti ekscentriko, kuris vadovaujasi teisėtais, nors ir keistais motyvais?) Galime nekelti šio klausimo, ar leistina drausti tokius veiksmus, kuriais akivaizdžiai siekiama tik palengvinti kitų daromą nusikaltimą. Visi čia mums rūpimi veiksmai gali būti atliekami vadovaujantis visiškai teisėtais ir priimtinais motyvais (pavyzdžiui, savigynos sumetimais), tad reikia papildomo paties agento sprendimo įvykdyti nusikaltimą, kad nusikaltimas būtų padarytas.

Griežtasis principas reikalautų drausti tik paskutinį, nusikaltimui įvykdyti būtinąjį sprendimą. (Arba paskutinį veiksmą, būtiną tam tikroje aibėje veiksmų, iš kurių kiekvienas yra būtinas.) Dar griežtesnis būtų principas, draudžiantis peržengti tik galutinį aiškų tašką, kuriame paskutinio, nusikaltimui būtino sprendimo dar gali būti nepadaryta. Daugiau erdvės draudimui palieka (tad yra silpnesnis) štai šis principas: Drausk *tik* nusikalstamus sprendimus ir atitinkamus veiksmus (arba pavojingus veiksmus, kuriems nereikia jokio papildomo nusikalstamo sprendimo). *Negalima* drausti veiksmų, kurie nėra pagrįsti nusikalstamais sprendimais vien dėl to, kad jie palengvina arba padaro labiau tikėtinus vėlesnius agento nusikalstamus sprendimus ir iš jų išplaukiančius nusikalstamus veiksmus. Kadangi net šio silpnesnio principo pakanka *eliminuoti* draudimams, neleidžiantiems kitiems stiprinti savo gynybinę agentūrą arba keisti savo agentūrą, mums nebūtina spręsti, kuris iš šių principų būtų tinkamiausias. (Žinoma, du stipresnieji principai taip pat eliminuotų tokius draudimus.)

Galima paprieštarauti, kad šie principai neturi būti interpretuojami taip, jog draustų grupei *A* jėga kištis į procesą, kuriam vykstant grupė

B stiprina savo gynybinę agentūrą. Juk kalbama apie specifinį procesą: jeigu jis bus sėkmingai užbaigtas, tai *A* bus kur kas mažiau pajėgi, jei apskritai pajėgi, drausti nusikalstamus veiksmus, kai *A* galiausiai turės tokią teisę. Kaip galima reikalauti, kad *A* nesikištų ankstyvose proceso stadijose, jeigu ji žino, kad vėliau nepajėgs veiksmingai pasipriešinti nusikalstamiems veiksmams? Tačiau jeigu ankstyvose minėtojo proceso stadijose *B* nėra užsiangažavusi vėlesniems nusikalstamiems veiksmams ir jeigu *B* veiksmai grindžiami svariais (neagresyviais) motyvais, tada galima neprieštaringai teigti, jog kiti neturi teisės kištis į ankstesnes ir savaime (tarus tam tikrą jų tąsą) nekaltas proceso stadijas, net jeigu šis susilaikymas vėliau susilpnins jų pačių padėtį.[5]

Radome, atrodo, teoriškai svarbų bruožą, skiriantį privačios agentūros draudimą jos klientų atžvilgiu kitiems naudoti nepatikimas arba šališkas teisines procedūras nuo kitokių draudimų – tokių kaip draudimas kitiems steigti kitą gynybinę agentūrą, nors pastarieji gali atrodyti priimtini, jeigu priimtinas pirmasis. Šio darbo tikslų kontekste mums nėra būtina pateikti teorijos, kuri pagrįstų šį skirtumą ir paaiškintų jo reikšmę, nors šių klausimų analizė, atrodo, mus labai greitai nuvestų prie pamatinių problemų. Pakanka atremti anksčiau mūsų įsivaizduotą priekaištą, jog esą mūsų argumentas žlunga dėl to, kad „įrodo" per daug, nes pagrindžia ne tik leistiną dominuojančios gynybinės agentūros atsiradimą, bet ir tariamą šios agentūros teisę neleisti savo klientui pakeisti agentūros arba tariamą individo teisę neleisti kitiems prisijungti prie kurios nors asociacijos. Mūsų argumentas nesuteikia jokio pagrindo pastarojo pobūdžio veiksmams ir negali būti naudojamas juos ginant.

Iškėlėme principą, neleidžiantį drausti veiksmų, kurie patys savaime nėra nusikalstami, o tik palengvina arba padaro labiau tikėtinus nusikalstamus veiksmus, priklausančius nuo papildomų sprendimų, kurių agentas nėra (kol kas) priėmęs. (Jis sąmoningai formuluojamas dviprasmiškai, kad aprėptų ir stipresnį, ir silpnesnį principą.) Šis principas *nesako,* kad niekas negali būti kaltinamas arba baudžiamas dėl mėginimo paskatinti kitus padaryti nusikaltimą, nes tokio mėginimo sėkmė priklauso nuo *kitų* apsisprendimo padaryti nusikaltimą. Juk šis principas telkia mūsų dėmesį į tai, ar postūmis nusikaltimo link jau yra padarytas ir dabar jau nėra *to asmens* valdomas. Kokiu mastu, jei apskritai kokie nors kitų sprendimai gali panaikinti jo atsakomybę už pirminio mėginimo rezultatus, yra *kitas* klausimas. Pirmutiniai kandidatai į atsakomybės tęstinumą yra tie mėginimai paskatinti kitus padaryti

nusikalstamą veiką, kuriems pavyksta (ne atsitiktinai, sumanytu būdu ir t.t.) priversti juos priimti nusikalstamus sprendimus ir atitinkamai nusikalstamai veikti. (Ar šiuo atveju pirminis veiksmas nėra pats savaime nusikalstamas ir todėl gali būti draudžiamas pagal mūsų principą?) Alternatyviu požiūriu, tolesni kitų sprendimai panaikina atsakomybę to, kuriam pavyksta juos paskatinti elgtis tam tikru būdu; nepriklausomai nuo to, ar tam jis naudojo įkalbinėjimo, įtikinėjimo ar botago priemones, jie galėjo susilaikyti nuo tokio elgesio. Pateiksiu modelį, kuriuo galbūt remiasi šis požiūris. Pagal šį modelį, kiekvienam veiksmui yra atseikėtas tam tikras atsakomybės kiekis; jis gali būti matuojamas pagal tai, kokio dydžio bausmę gali užtraukti toks veiksmas. Asmuo, kurį kitas prikalbino kažką padaryti, visiškai gali būti baudžiamas už tuos veiksmus, ir baudžiamas lygiai taip pat, kaip ir tas, kuris ėmėsi tokių veiksmų savo paties iniciatyva. Kadangi visa bausmė už tą veiksmą yra išnaudota, kartu yra išnaudota ir visa atsakomybė už šį veiksmą; nelieka jokios atsakomybės ar bausmės, kuri galėtų būti perkelta kitam asmeniui. Taigi, pasak šio argumento, asmuo, kuris prikalbina kitą padaryti tam tikrą sprendimą, negali būti laikomas atsakingu arba būti baudžiamas už kito veiksmų padarinius. Tačiau šis riboto atsakomybės kiekio modelis yra klaidingas. Jeigu du individai bendradarbiauja siekdami nužudyti arba užpulti trečią asmenį, tai kiekvienas užpuolikas arba žudikas gali būti baudžiamas. Kiekvienas gali teisėtai sulaukti tokios pat bausmės, kokios sulauktų veikdamas vienas, pavyzdžiui, *n* metų įkalinimo. Nėra jokios būtinybės, kad kiekvienas gautų *n*/2. Atsakomybė nėra krepšys, kuriame atsakomybės lieka vis mažiau ją paskirstant; nėra jokio fiksuoto bausmės ar atsakomybės fondo, kuris galėtų būti išnaudotas taip, kad kai kam atsakomybės neliktų. Suvokus šio atsakomybės modelio, arba vaizdinio, klaidingumą, pašalinamas vienas iš svarbiausių ramsčių, kuriais remiasi požiūris, jog niekas negali būti baudžiamas už tai, kad jis įtikina kitą atsakingą asmenį kažką padaryti.[6]

Elgesys vykstant procesui

Argumentavome, kad net tas, kuris numato, jog tam tikra gynybinė asociacija taps dominuojanti, neturi teisės drausti kitiems prie jos jungtis. Ir nors niekam negali būti draudžiama prie jos jungtis, ar negali būti taip, kad kiekvienas *pasirinks* neprisijungimą, kad išveng-

tų valstybės, atsirandančios šio proceso pabaigoje? Ar anarchistų populiacija negalėtų suvokti, jog individualios pastangos apsirūpinti saugumu veda, veikiant „nematomos rankos" procesui, prie valstybės atsiradimo? Kadangi jie vadovaujasi įsitikinimu, grindžiamu istorine patirtimi ir teoriniais argumentais, jog valstybė yra Frankenšteino pabaisa, kuri neišvengiamai ištruks iš jai skirtų minimalių funkcijų ribų, ar negalėtų jie apdairiai nuspręsti neiti šiuo keliu?[7] Ar anarchistams pasiūlytas valstybės atsiradimo „nematomos rankos" paaiškinimas netaptų pranašyste, kuri save paneigtų?

Būtų sunku jungtinėmis pastangomis užblokuoti kelią tokiai valstybei atsirasti, kadangi kiekvienas atskiras individas suvoks, jog jam asmeniškai naudinga prisijungti prie gynybinės asociacijos (juo labiau jeigu prie jos jungiasi kiti) ir kad jo prisijungimas ar neprisijungimas nenulemia valstybės atsiradimo. (Dominuoja *B* pobūdžio veiksmai anksčiau pateiktose matricose.) Tačiau reikia pripažinti, kad kiti (specifiškai motyvuoti individai) nesielgtų taip, kaip čia aiškiname: pavyzdžiu gali būti žmonės, kurių religija draudžia pirkti gynybines paslaugas arba burtis su kitais į gynybines asociacijas; mizantropai, kurie atsisako bendradarbiauti su kitais ar ką nors samdyti; pacifistai, kurie atsisako palaikyti ar prisidėti palaikant bet kokią prievartinę instituciją, net jeigu ji tarnauja jų savigynai. Mūsų tezė, kad valstybė atsirastų iš prigimtinės būklės, turi būti apribota taip, kad būtų pašalinta šio pobūdžio specifinė psichologinė motyvacija, kuri neleistų veikti mūsų aprašytajam „nematomos rankos" procesui. Kiekvienos specifinės psichologijos atveju į mūsų tezę turime įtraukti atitinkamą išlygą, pavyzdžiui, taip: teritorijoje, kurioje veikia racionalūs individai, pasiryžę naudoti jėgą savigynai, pasirengę bendradarbiauti su kitais, samdyti kitus, ...

Argumentavome (5 skyriaus pabaigoje), kad teritorijoje su dominuojančia gynybine agentūra egzistuoja valstybė. Ar Locke'as sutiktų, kad tokioje teritorijoje egzistuoja valstybė arba pilietinė visuomenė? Jeigu taip, tai ar jis pasakytų, jog ji buvo sukurta visuomeninės sutarties būdu? Tos pačios gynybinės agentūros klientai sąveikauja tarpusavyje kaip pilietinės visuomenės nariai; klientai ir nepriklausomieji vienas kito atžvilgiu turi tokias pat teises, kokias turi bet kurie du individai prigimtinės būklės sąlygomis, tad vienas kito atžvilgiu jie yra prigimtinėje būklėje (*Antrasis traktatas apie valdžią*, §87). Tačiau ar tas faktas, kad nepriklausomieji nusileidžia dominuojančios gynybinės agentūros pra-

našesnei galiai ir *neveikia* kaip prigimtinio įstatymo vykdytojai jos klientų atžvilgiu (nors jie turi tokią teisę), reiškia, jog jie nėra Locke'o prigimtinėje būklėje klientų atžvilgiu? Ar veikiau reikėtų sakyti, kad jie yra *de jure*, bet ne *de facto* prigimtinėje būklėje? Ar Locke'as priimtų tokią politinės arba pilietinės visuomenės sąvoką, kuri leidžia sakyti, jog tam tikroje teritorijoje egzistuoja pilietinė visuomenė, net jeigu ne *kiekvieną* žmogų toje teritorijoje sieja pilietinės visuomenės santykiai su kitu žmogumi? Be to, mes siekiame, kad ši sąvoka būtų politiškai svarbi: jeigu tam tikroje teritorijoje tik porą individų sietų politinės visuomenės santykiai, to nepakaktų, kad galėtume kalbėti apie politinę visuomenę toje teritorijoje.[8]

Aprašėme procesą, kuriam vykstant tam tikros teritorijos gyventojai pavieniui sudaro asmeninės apsaugos sutartis su įvairiomis gynybines paslaugas teikiančiomis bendrovėmis, iš kurių visos, išskyrus vieną, galiausiai eliminuojamos arba kurios visos pasiekia tam tikrą *modus vivendi* ir t.t. Kokiu mastu šis procesas atitinka, jeigu apskritai atitinka, Locke'o idėjas apie tai, kaip individai „susitaria su kitais susitelkti į bendruomenę" sutikdami „įkurti vieną bendruomenę ar valdžią" (§95), „susiburti į vieną politinę visuomenę" (§99). Mūsų procesas nėra panašus į vienbalsį jungtinį susitarimą sukurti valdžią ar valstybę. Joks individas, pirkdamas apsaugos paslaugas iš vietos gynybinės agentūros, nekelia sau tokių milžiniškų tikslų. Bet galbūt jungtinis susitarimas, kai kiekvienas tikisi kitų sutikimo ir kiekvienas jo siekia, nėra būtinas Locke'o sutarčiai?[9] Manau, jog netikslinga išplėsti „sutarties" sąvoką taip, kad kiekviena struktūra ar padėtis, susiklostanti nepriklausomai veikiančių individų veiksmų pagrindu, būtų traktuojama kaip *visuomeninė sutartis*, net jeigu niekas apie tokią struktūrą negalvojo ir nedėjo jokių pastangų jai realizuoti. Jeigu šią sąvoką taip išplečiame, turime tai aiškiai pasakyti, kad neklaidintume kitų dėl jos tikrosios prasmės. Turi būti aišku, kad vartojant išplėstinę sąvoką visuomeninės sutarties rezultatu turėtume laikyti tokius dalykus: bendrąją padėtį, kurią nusako tai, kas su kuo yra susituokęs arba kartu gyvena; žmonių pasiskirstymą tam tikrą vakarą tam tikrame mieste, nusakantį, kas ir kokiame teatre leidžia laiką, kurioje vietoje sėdi; tam tikrą dieną specifinę transporto srautų struktūrą valstybiniuose greitkeliuose; tam tikros parduotuvės klientus ir specifinę jų pirkinių struktūrą tam tikrą dieną ir t.t. Jokiu būdu neteigiu, kad ši išplėstinė sąvoka nė-

ra įdomi; juk tai, kad valstybė gali atsirasti veikiant procesui, atitinkančiam šią platesnę sąvoką (neatitikdamas siauresniosios), yra išties labai įdomus faktas!

Koncepcija, kurią čia pateikiame, neturi būti painiojama su kitomis koncepcijomis. Nuo visuomeninės sutarties teorijų ji skiriasi tuo, kad apeliuoja į „nematomos rankos" mechanizmą. Ji skiriasi nuo požiūrio, kad „*de facto* galia suteikia valstybei teisinę galią", nes laiko, kad teisėsaugos teisės ir teisėsaugos priežiūros teisės egzistuoja nepriklausomai, kad jas turi visi, o ne kas nors vienas ar kokia nors maža grupė ir kad teisėsaugos galios koncentracijos procesas gali vykti nepažeidžiant niekieno teisių, kad valstybė gali atsirasti vykstant procesui, kai nepažeidžiamos nė vieno asmens teisės. Ar reikėtų sakyti, kad valstybė, kuri atsirado iš prigimtinės būklės vykstant nurodytam procesui, pakeitė prigimtinę būklę, tad jos jau nebėra, ar veikiau reikėtų sakyti, kad ji egzistuoja prigimtinės būklės aplinkoje ir todėl yra su ja suderinama? Be abejo, pirmasis atsakymas labiau tiktų Locke'o tradicijai; tačiau valstybė taip laipsniškai ir nepastebimai, be jokių didelių ar esminių tolydumo trūkių, kyla iš Locke'o prigimtinės būklės, kad kyla *pagunda* rinktis antrąjį atsakymą, nepaisant paties Locke'o skepticizmo: „... nebent kas nors pasakys, kad prigimtinė būklė ir pilietinė visuomenė yra vienas ir tas pats dalykas, o šito aš dar nesu girdėjęs net iš didžiausių anarchijos gynėjų" (§94).

Teisėtumas

Kai kas gali neigti, galbūt pagrįstai, kad valstybės atsiradimo paaiškinime turi figūruoti normatyvinės sąvokos, net tokios, kaip teisė ginti teises ir teisė drausti pavojingą privatų teisingumo vykdymą, kai mokama kompensacija tiems, kuriems tas draudimas taikomas. Kadangi tai valstybei ar jos agentams nesuteikia jokių teisių, kurių neturėtų kiekvienas kitas asmuo, todėl naudojimasis tokiomis sąvokomis nėra smerktinas. Valstybei čia nėra suteikiamos kokios nors *specialios* teisės ir juo labiau netariama, kad visiems valstybinio valdymo aktams galioja teisumo prezumpcija. Taip pat netariama, kad asmenys, veikiantys kaip valstybės agentai, turi kokį nors imunitetą bausmei, jeigu jie pažeidžia kito teises. Visuomenė, kurios agentai jie yra, gali juos

aprūpinti civilinės atsakomybės draudimo polisais arba suteikti tos atsakomybės padengimo garantijas. Tačiau ji negali jų atsakomybės *sumažinti*, palyginti su bet kurio kito asmens atsakomybe. Be to, gynybinės agentūros, kaip ir visos kitos bendrovės, nebus ribotos atsakomybės. Tie, kurie savanoriškai bendradarbiaus su tam tikra bendrove (klientai, kreditoriai, darbininkai ir t.t.), galės jai suteikti tokią teisę kontraktuose, kuriuose eksplicitiškai apribojama bendrovės atsakomybė, jeigu savo verslą ji plėtos šiuo būdu. Tačiau bendrovės atsakomybė tiems, kuriems tenka su ja bendrauti ne savo noru, nebus ribojama, ir šią savo atsakomybę ji veikiausiai apdraus.

Ar mūsų aprašytoji valstybė yra teisėta, ar ji teisėtai valdo? Dominuojanti gynybinė agentūra turi *de facto* valdžią; ji šią valdžią ir savo dominuojančią padėtį įgijo nepažeisdama niekieno teisių; ir naudoja šią savo valdžią gana gerai. Ar šių faktų pakanka, kad galėtume ją laikyti teisėta valdžios turėtoja? Pagal tai, kaip „teisėtumas" vartojamas politinėje teorijoje, tie, kurie teisėtai disponuoja valdžia, turi *specialią* teisę ja disponuoti.* Ar dominuojanti gynybinė agentūra turi kokių nors specialių teisių? Dominuojanti agentūra ir kita smulkesnė agentūra arba dominuojanti agentūra ir pavienis nepriklausomas individas – visi jie yra lygūs, jei kalbame apie jų teisę ginti kitas teises. Kaip gali atsirasti jų teisių diferenciacija?

Pasvarstykime, ar dominuojanti gynybinė agentūra turi teisę būti dominuojančia. Ar restoranas, į kurį vieną vakarą nueinate, turi teisę laikyti jus savo ištikimu klientu? Galbūt maga pasakyti, kad tam tikromis sąlygomis jo savininkas gali pelnyti jūsų ištikimybę: jis patiekia geresnį maistą, už mažesnę kainą, jaukesnėje aplinkoje, jo darbuotojai daug ir sunkiai dirba mėgindami pelnyti jūsų palankumą. Vis dėlto jis neturi teisės į jūsų, kaip kliento, ištikimybę.[10] Jūs, pasirinkdamas kitą restoraną, nepažeidžiate jokių jo teisių. Pasirinkdamas kitą restoraną, jūs suteikiate jam teisę jus aptarnauti ir pateikti sąskaitą. Tačiau jis neįgyja teisės būti *vieninteliu* šios paslaugos teikėju. Panašiai turime skirti agentūros teisę būti vienintele tam tikra galios disponuotoja nuo jos tei-

* Mėginant valdžios teisėtumo sąvoką paaiškinti valdinių nuostatų ir įsitikinimų terminais, beveik neišvengiamai patenkama į ratą, nes ja tenka remtis, kai reikia konkrečiai paaiškinti valdinių nuostatų ir įsitikinimų turinį; tiesa, šį paaiškinimo ratą galima padaryti platesnį už tautologiją: teisėta valdžia yra toji, kurią dauguma valdinių laiko teisėta.

sės disponuoti ta galia.[11] Tad ar dominuojanti gynybinė agentūra turi tik teisę disponuoti šia galia? Prie šių klausimų galime prieiti kitu keliu ir kartu papildomai nušviesti individų padėtį, kurią jie turi prigimtinės būklės sąlygomis.

Pavienio asmens atžvilgiu gynybinė agentūra gali užimti puolamąją arba ginamąją poziciją. Ji užima puolamąją poziciją, jeigu prieš jį gina kitų teises: jį baudžia, reikalauja iš jo kompensacijos ir t.t. Ji užima jo atžvilgiu ginamąją poziciją, jeigu jį gina nuo kitų: baudžia kitus už jo teisių pažeidimus, verčia kitus mokėti jam kompensaciją ir t.t. Prigimtinės būklės teoretikų požiūriu, nusikaltimo auka turi tam tikrų teisių, kurias kiti gali ginti, *tik jeigu* jie yra aukos įpareigoti; ji taip pat turi kitų teisių, kurias kiti gali ginti nepriklausomai nuo to, ar gauna aukos įgaliojimą. Teisė reikalauti kompensacijos priklauso pirmajai kategorijai; teisė bausti – antrajai. Jeigu auka atsisako kompensacijos, niekas kitas neturi teisės tos kompensacijos reikalauti nei aukos, nei savo vardu. Tačiau jeigu auka nori gauti kompensaciją, tai kodėl tik tie, kurie yra jos atitinkamai įgalioti, turi teisę reikalauti kompensacijos? Akivaizdu, kad jeigu kiekvienas iš keleto asmenų mėgintų iš pažeidėjo išieškoti visą kompensaciją, būtų pažeidžiamos pastarojo teisės. Tad kaip nustatyti, kuris iš šių asmenų turi teisę imtis išieškojimo veiksmų? Tas, kuris pirmasis išieško pakankamą kompensaciją aukai? Tačiau leidus daugeliui konkuruoti dėl išieškojimo teisės, pažeidėjai ir jų aukos įsiveltų į daugybę alinančių teisminių bylų, iš kurių faktiškai tik viena gali baigtis kompensacijos išmokėjimu. Alternatyviai, galbūt pirmasis, kuris imasi kompensacijos išieškojimo veiksmų, įgyja išimtinę išieškotojo teisę; kitiems būtų neleista kištis į procesą. Tačiau tai leistų pažeidėjui susirasti bendrininką, kuris pirmasis imtųsi kompensacijos išieškojimo bylos (ilgos, painios ir galbūt neišsprendžiamos), kad užkirstų kelią kitiems pateikti savo kompensacinius ieškinius.

Teoriškai, kompensacijos išieškotojui nustatyti galėtų būti taikoma visiškai savavališka taisyklė, pavyzdžiui, „kompensacijos išieškotojas turi būti tas asmuo, kurio pavardė eina iškart po aukos pavardės abėcėliniame visų teritorijos gyventojų sąraše“. (Ar tai skatintų žmones griebtis nusikalstamų veiksmų prieš savo tiesioginius abėcėlinius pirmtakus?) Kai pati auka nustato, kas bus kompensacijos išieškotojas, garantuojama bent tai, kad išieškotojas tenkinsis procedūros rezultatu ir nemėgins išsireikalauti dar vienos kompensacijos. Auka nemanys, kad

pasirinko sau nepalankią procedūrą; ir net jeigu taip būtų, ji turėtų kaltinti tik save. Būtent pažeidėjo labui į procedūrą yra įtraukiama, ir jos laikytis įsipareigoja auka, nes priešingu atveju auka, siekdama atgauti tai, kas, jos manymu, jai vis dar priklauso, inicijuotų antrą procedūrą. Tikėtis, kad auka susitaikys su draudimu dukart bausti už tą patį nusikaltimą, galima tik tuo atveju, jeigu ji pasitiki pradine procedūra; tokio pasitikėjimo nebūtų, jeigu pradinį ieškinį iškeltų pažeidėjo bendrininkas. Tačiau kodėl neleistina dukart bausti už tą patį nusikaltimą, jeigu taip nubaustas asmuo *savo ruožtu* gali iškelti atsakomąjį ieškinį? Ir kodėl auka negali dukart bausti savo teisių pažeidėjo, net jeigu pirmoje procedūroje ieškovas veikė jos įgaliojimu? Ar auka negali pareikšti, kad nors kitas buvo jos įgaliotas išieškoti teisingą kompensaciją, jis deramai neatliko savo užduoties, ir todėl ji turi teisę įgalioti kitą asmenį atlikti šią užduotį? Jeigu pirmasis asmuo, kurį ji pasiuntė pažeidėjui sulaikyti, jo nepasiekė, tai ji gali pasiųsti kitą; jeigu šis jį pasiekė, tačiau buvo papirktas, tai auka gali pasiųsti trečią; tad kodėl jai neleistina pasiųsti kito savo agento, jeigu pirmasis reikiamai neįvykdė savo užduoties? Be abejo, jeigu ji siunčia kitą agentą tam, kad išsireikalautų daugiau nei reikalavo pirmasis agentas, ji rizikuoja ta prasme, kad kiti manys, jog jos papildomas ieškinys nėra pagrįstas, ir todėl priešinsis. Bet ar yra kitokių argumentų (grindžiamų ne vien apdairumu) prieš tokią aukos elgseną? Pilietinė teisinė sistema, bent tuo pavidalu, kaip ją įsivaizduojame, nepripažįsta dviejų bausmių už tą patį nusikaltimą. Kadangi ji pripažįsta tik vienkartinį nuosprendį, joje būtų neteisinga leisti ieškovo pusei kaskart iš naujo kelti bylą tol, kol bus pasiektas jai palankus rezultatas. Tai negaliotų prigimtinės būklės sąlygomis, kur klausimas nėra išsprendžiamas absoliučiai ir kur jo sprendimas nėra privalomas visiems, kai aukos agentas arba agentūra priima nuosprendį. Pilietinėje sistemoje būtų neteisinga persekiotojui suteikti daug galimybių priimti galutinius ir privalomus sprendimus, nes jeigu kartą jam pasiseks, tai apkaltintasis asmuo neteks beveik visų galimybių gintis. Tačiau prigimtinės būklės sąlygomis asmuo turi galimybių priešintis nuosprendžiui, kuris jam atrodo neteisingas,[12] net jeigu nėra garantijos, kad auka pripažins savo agento sprendimus; labiau tikėtina, kad ji pripažins būtent juos, o ne kurios nors nežinomos trečios pusės sprendimus; tad aukos pasirinkimas nustatant kompensacijos išieškotoją yra žingsnis link visos bylos išsprendimo. (Jos antagonistas taip pat

galėtų pripažinti šį rezultatą.) Tačiau yra dar viena priežastis, galbūt net svarbiausia, paaiškinanti, kodėl būtent auka yra veiksmų šaltinis išieškant kompensaciją. Auka yra tas individas, kuriam priklauso kompensacija ne tik ta prasme, kad pinigai atitenka jam, bet ir ta prasme, kad kitas privalo juos sumokėti *jam*. (Tai yra skirtingi dalykai: galiu būti įsipareigojęs jums, kad sumokėsiu tam tikrą pinigų sumą kitam asmeniui.) Būtent auka, kaip asmuo, kuriam ši pareiga galioja, turi teisę spręsti, kaip konkrečiai ji turi būti vykdoma.

Visų teisė bausti

Priešingai nei kompensacijos išieškojimas, kurį prigimtinės būklės teoretikai laiko tik aukos arba jos įgalioto agento reikalu, bausmės vykdymas paprastai laikomas funkcija, kurią gali atlikti kiekvienas. Locke'as suvokia, jog „kai kuriems žmonės tai atrodys labai keista doktrina" (§9). Locke'as ją gina argumentuodamas, kad prigimtinis įstatymas būtų bevertis, jeigu prigimtinės būklės sąlygomis niekas negalėtų jo taikyti; kadangi prigimtinės būklės sąlygomis visi turi lygias teises, tai jeigu bet kuris pavienis asmuo turi teisę jį taikyti, tokią teisę turi ir kiekvienas (§7); jis taip pat sako, kad pažeidėjas tampa pavojingas žmonijai apskritai, todėl kiekvienas turi teisę jį bausti (§8), ir jis meta iššūkį skaitytojui siūlydamas kitaip paaiškinti, kokia teise valdovas ar valstybė gali bausti svetimšalį už nusikaltimą, padarytą jų šalyje. Ar ši bendra teisė bausti yra intuityviai nepriimtina? Jeigu sunkus nusikaltimas būtų padarytas kitoje šalyje, kuri atsisako piktadarį nubausti (galbūt dėl to, kad jos valdžia jam pritaria ar net pati taip nusikalsta), tai ar jūs neturėtumėte teisės jo nubausti, padaryti jam kokios nors žalos už jo nusikalstamus veiksmus? Be to, galima mėginti šią teisę bausti dedukuoti iš kitų moralinių prielaidų: iš teisės gintis ir ginti konjunkcijoje su idėja, kad pažeidėjo moralinio neliečiamumo ribos pasikeičia. Galima laikytis kontraktarinės moralinių draudimų traktuotės ir teigti, kad pažeidę kito neliečiamumo ribas, netenka teisės į tai, kad kiti gerbtų jų pačių neliečiamumo ribas. Šiuo požiūriu, moralė niekam nedraudžia griebtis tam tikrų veiksmų prieš tuos, kurie jau yra pažeidę tam tikrus moralinius draudimus (ir lieka už tai nenubausti). Kai kurie nusižengimai suteikia kitiems *laisvę* peržengti tam tikras ribas

(nėra pareigos to nedaryti); retribucinė koncepcija čia gali padėti šią laisvę konkretizuoti.[13] Samprotavimai apie teisę bausti gali pasirodyti keisti tuo atveju, jeigu ją interpretuojame griežtai, kaip teisę, kurią kam nors realizuojant kiti negali kištis arba patys ją realizuoti, o ne kaip tam tikrą laisvę, t.y. laisvę, kuria gali naudotis ir kiti. Nebūtina laikytis griežtesnės interpretacijos: bausmės vykdymo laisvė suteiktų Locke'ui beveik visa, ko jam reikia, jeigu prie jos pridurtume pažeidėjo pareigą nesipriešinti paskirtai bausmei. Prie šių argumentų, pagrindžiančių tezę, jog egzistuoja bendra bausmės vykdymo teisė, galime pridurti tą aplinkybę, kad kitaip nei kompensacija bausmė nėra tai, kas priklauso aukai (nors auka gali būti labiausiai suinteresuota tuo, kad bausmė būtų įvykdyta), tad šiuo klausimu ji neturi lemiamo balso.

Kaip veiktų tokia atvira baudžiamoji sistema? Visos tos problemos, kurios iškilo įsivaizduojant, kaip veiktų atvira kompensacijos išieškojimo sistema, iškiltų ir atviroje baudžiamojoje sistemoje. Iškiltų dar ir papildomų. Ar tai būtų sistema, kur pirmasis ieškinio pareiškėjas įgyja išieškojimo monopolį? Ar sadistai nebūtų tie, kurie mėgintų pirmieji nusigauti prie grobio? Dėl to taptų daug sunkiau neleisti baudėjams peržengti teisėtos bausmės ribų, nors kai kam dėl to atsirastų naujų malonaus ir nesusvetimėjusio darbo galimybių. Ar atviroje baudžiamojoje sistemoje kiekvienas turėtų teisę atleisti nuo bausmės; ir ar kitas neturėtų teisės atmesti šio sprendimo bausdamas pažeidėją tol, kol įvykdoma visa pelnyta jo bausmė? Ar pažeidėjas gali turėti bendrininką, kuris jį baustų tik simboliškai? Kiek tikėtina, jog auka jaustų, kad išties vykdomas teisingumas? Ir taip toliau.

Jeigu sistema, kuri leidžia bausmę vykdyti bet kam, yra ydinga, tai kaip turi būti nustatoma, kuris iš visų tų, kurie nori ar net trokšta ją vykdyti, gali tai daryti? Galima būtų įsivaizduoti, kad, kaip ir anksčiau, tai turi būti auka arba jos įgaliotas agentas. Ir nors auka užima išskirtinę padėtį ta prasme, kad jai priklauso kompensacija, jai nepriklauso bausmė. (Ji „priklauso" asmeniui, kuris nusipelnė bausmės.) Pažeidėjas nėra skolingas aukai savo bausmę; jis nėra pelnęs savo bausmės aukai. Tad kodėl aukai turi priklausyti speciali teisė bausti arba būti baudėju? Jeigu ji neturi specialios teisės bausti, tai ar ji turi kokią nors specialią teisę nuspręsti, kad bausmė apskritai *nebūtų* vykdoma arba kad pažeidėjui būtų suteikta malonė? Ar negali kas nors pažeidėjo bausti net prieš nukentėjusiojo norą, kurio moraliniai įsitikinimai neleidžia

pripažinti tam tikro bausmės būdo? Jeigu užpuolamas Gandžio idėjų šalininkas, tai ar kiti gali jį ginti naudodami priemones, kurias jis atmeta? Kiti juk taip pat yra paliečiami: jie yra įbaiminami ir jaučiasi mažiau saugūs, jeigu mato, kad tokie nusikaltimai daromi nebaudžiamai. Ar tas faktas, kad auka labiausiai nukenčia nuo nusikaltimo, jai suteikia ypatingų teisių pažeidėjo bausmės atžvilgiu? (Ar kitus paliečia pats nusikaltimas, ar tik jo nebaudžiamumas?) Jeigu auka buvo nužudyta, tai ar jos ypatingas statusas pereina jos artimiausiems giminaičiams? Jeigu yra dvi žudiko aukos, tai ar kiekvienas iš jų artimųjų turi teisę jį bausti mirtimi, o kompensaciją atsiimti tas, kuris pirmasis pateikė ieškinį? Galbūt sprendimas būtų ne tai, kad kiekvienas gali bausti ar kad tik auka gali bausti, bet veikiau tai, kad visi paliestieji (t.y. kiekvienas), bausdami nusikaltėlį arba įgaliodami kitą įvykdyti jam bausmę, gali veikti kolektyviai. Tačiau tai pareikalautų tam tikro institucinio sprendimų priėmimo aparato prigimtinės būklės sąlygomis. Ir jeigu šią teisę apibrėžiame kaip kiekvieno teisę tarti savo žodį nustatant bausmę, tai ji būtų vienintelė kolektyvinio pobūdžio teisė, kurią žmonės turėtų prigimtinės būklės sąlygomis; tai būtų teisė (teisė nustatyti bausmę), kurią žmonės turėtų veikiau kolektyviai, o ne individualiai. Atrodo, kad nėra jokio paprasto ir elegantiško būdo paaiškinti, kaip kiekvieno teisė bausti pažeidėją funkcionuotų prigimtinės būklės sąlygomis. Tačiau šis aiškinimasis, kas gali reikalauti kompensacijos ir kas gali bausti, atskleidžia kitą atsakymo paieškos kelią sprendžiant klausimą, kokiomis teisėmis disponuoja dominuojanti gynybinė asociacija.

Dominuojanti gynybinė asociacija veikia kaip įgaliotasis daugelio asmenų agentas, išieškantis jiems priklausančią kompensaciją. Ji turi teisę veikti jų vardu; mažesnė asociacija veikia mažesnio asmenų skaičiaus vardu; atskiras individas turi teisę veikti tik savo paties vardu. Dominuojanti gynybinė agentūra turi didesnę teisinę galią ta prasme, kad ji į savo rankas perima daugelio individų teises, nors tokio pat pobūdžio teises turi ir visi kiti. Čia galima pasakyti kai ką daugiau pripažinus, kad neturime aiškaus supratimo apie tai, kaip kiekvieno teisė bausti veiktų prigimtinės būklės sąlygomis. *Tuo mastu*, kuriuo kiekvienam galima pripažinti balso teisę realizuojant kolektyvinę bausmės vykdymo teisę, dominuojančiai agentūrai galima pripažinti didžiausią bausmių vykdymo teisę, nes beveik visi yra įgalioję ją veikti jų vardu. Vykdydama bausmes ji nustumia į šalį, daro nereikalingus, saujelės li-

kusių baudžiamuosius veiksmus. Bet kuris privatus individas, kuris imsis tokių veiksmų, susidurs su teisėtomis kitų pretenzijomis, nes daugeliui žmonių atrodys, kad jų teisės ginamos tik tada, kai baudžiamųjų veiksmų imasi jų agentas, būtent – dominuojanti gynybinė agentūra. Tai paaiškina vyraujantį įsitikinimą, jog dominuojanti gynybinė agentūra, arba valstybė, turi kažkokį ypatingą teisėtumo statusą. Kadangi savo rankose yra sukaupusi didesnio individų skaičiaus teises, ji turi daugiau teisių imtis veiksmų. Tačiau, kaip ir visi kiti, ji neturi teisės būti dominuojančia agentūra.

Reikia atkreipti dėmesį į dar vieną galimą jėgos naudojimo teisėtumo šaltinį. Jeigu savo agentūros pasirinkimą individai traktuoja kaip koordinacinį lošimą, kur jiems naudingiausia kuo greičiau prisijungti prie vienos ir tos pačios (ne itin svarbu kurios) agentūros, tai jie gali manyti, jog toji agentūra, į kurią jie faktiškai susibūrė, dabar yra tinkamiausia instancija, į kurią turi būti kreipiamasi dėl gynybinių paslaugų. Pagalvokime apie paauglių būrimosi vietas. Neturi ypatingos reikšmės, kur yra toji vieta, svarbiausia tik tai, kad kiekvienas žino, kur susirinks kiti. Toji vieta ir tampa susitikimų vieta. Svarbu ne tik tai, kad nueidamas kitur patirtumėte nesėkmę, bet tai, kad visi kliaujasi tuo, jog bus renkamasi toje vietoje ir visi turės iš šio sutarimo naudos. Tai nėra privaloma susitikimų vieta; jeigu toji vieta yra prekyvietė, tai jos savininkas neturi teisės į tai, kad būtent joje rinktųsi žmonės. Žmonės neprivalo joje rinktis, jie paprasčiausiai joje renkasi. Panašiai galima įsivaizduoti tam tikros gynybinės agentūros tapsmą dominuojančia agentūra. Kiek žmonės koordinuoja savo veiksmus konverguodami prie vienos gynybinės agentūros ir galiausiai visi tapdami jos klientais, tiek šis tapsmas nėra grynas „nematomos rankos" procesas. Čia taip pat bus tarpinių atvejų, nes kai kurie jį traktuos kaip koordinacinį lošimą, o kiti, to nesuvokdami, paprasčiausiai reaguos į lokalinius signalus.[14]

Kai faktiškai tik viena agentūra naudojasi teise drausti kitiems taikyti savo nepatikimas teisėsaugos procedūras, ji tampa *de facto* valstybe. Teisindami šį draudimą apeliavome į žmonių neišmanymą, netikrumą ir žinių stoką. Kai kuriose situacijose nėra žinoma, ar tam tikras asmuo atliko tam tikrą veiksmą, o procedūros, kurios naudojamos šiam klausimui išsiaiškinti, skiriasi savo patikimumo ar nešališkumo laipsniu. Galime spėlioti, ar tokiame pasaulyje, kur turėtume tobulas faktines žinias, kiekvienas galėtų pagrįstai pretenduoti į (neišimtinę) teisę

drausti kitam bausti nusikaltusį asmenį. Net jeigu būtų sutariama dėl faktų, gali būti nesutariama dėl bausmės dydžio, kurį užtraukia tam tikras veiksmas, arba dėl to, kokie veiksmai yra baustini. Šiame darbe neginčijau (kiek tai buvo įmanoma) prielaidos, kuria paprastai remiasi utopinės ir anarchistinės teorijos, būtent, kad egzistuoja tam tikri principai, pakankamai akivaizdūs, kad dėl jų sutartų visi geros valios žmonės, pakankamai griežti, kad teiktų apibrėžtas gaires konkrečiose situacijose, pakankamai aiškūs, kad visi suprastų jų reikalavimus ir pakankamai išsamūs, kad padėtų išspręsti visas faktiškai iškylančias problemas. Jeigu aiškindami valstybės atsiradimą atsisakytume tokios prielaidos, tai turėtume tenkintis viltimi, jog tolesnė žmonijos (ir moralės filosofijos) pažanga atvestų prie tokio sutarimo ir taip sugriautų valstybės egzistavimo pagrindą. Tačiau ne tik toji diena, kai visi geros valios žmonės pripažins libertarinius principus, atrodo ganėtinai tolima, bet ir patys tie principai niekur nėra išsamiai išdėstyti, ir nėra vieningos tokių principų aibės, kurią pripažintų visi libertarai. Pavyzdžiui, pasvarstykime klausimą, ar autorinių teisių institucija yra išties teisėta. Kai kurie libertarai tai neigia, tačiau mano, kad jos rezultatas gali būti pasiektas, jeigu autoriai ir leidėjai savo kontraktuose dėl knygos pardavimo nustatytų sąlygą, draudžiančią ją perspausdinti be jų leidimo, ir tada už kontrakto pažeidimą galėtų teismine tvarka persekioti bet kurį piratinį knygų leidėją; matyt, jie užmiršta tai, kad kartais kai kurie žmonės pameta knygas, o kiti jas randa. Kiti libertarai su tuo nesutinka.[15] Panašių nesutarimų kyla dėl patentų. Jeigu žmonės, kuriuos vienija bendra jų pripažįstama teorija, nesutaria dėl tokių esminių dalykų, tai galbūt dvi libertarinės gynybinės agentūros galėtų susikauti. Viena agentūra mėgintų individui drausti perspausdinti tam tikrą knygą (nes tai pažeidžia autoriaus nuosavybės teises) arba reprodukuoti tam tikrą išradimą, kurio jis pats nėra nepriklausomai padaręs; kita agentūra kovotų prieš šį draudimą jį traktuodama kaip individo teisių pažeidimą. Nepalenkiamo archisto požiūriu, nesutarimai dėl to, kokios teisės turi būti įtvirtinamos jėga, ir faktas, jog kartais tenka keisti tokių teisių turinį, teikia dar vieną argumentą (šalia argumento, apeliuojančio į faktinių žinių stoką) valstybės naudai. Žmonės, kurie teikia pirmenybę taikai, o ne jų požiūrio į teisingumą įtvirtinimui, susivienys *vienoje* valstybėje. Žinoma, jeigu žmonės išties vadovaujasi šia preferencija, tai jų gynybinės agentūros nesikaus tarpusavyje.

Prevencinis suvaržymas

Galiausiai atkreipkime dėmesį į tai, kaip „prevencinio sulaikymo", arba „prevencinio suvaržymo", klausimas siejasi su kompensacijos principu (4 skyrius) ir paliečia 5 skyriuje aptartąją būtinybę, kad ultraminimali valstybė gynybines paslaugas teiktų net tiems, kurie už jas nemoka. Šią sąvoką reikėtų išplėsti taip, kad ji galiotų visiems individų elgesio apribojimams, kuriais siekiama sumažinti riziką, kad *jie* pažeidinės kitų teises; pavadinkime šią platesnę sąvoką „prevenciniu suvaržymu". Ji apimtų tokius dalykus kaip tam tikriems individams keliamą reikalavimą kartą per savaitę prisistatyti pareigūnui (tarsi jie būtų lygtinai paleisti į laisvę), draudimą kai kuriems individams lankytis tam tikrose vietose tam tikromis valandomis, ginklų kontrolės įstatymus ir t.t. (bet ne įstatymus, draudžiančius skelbti bankų apsaugos sistemų planus). Prevencinis sulaikymas apimtų tokius dalykus kaip asmens įkalinimas ne dėl kokio nors jo padaryto nusikaltimo, bet dėl to, kad tikimybė, jog jis padarys nusikaltimą, laikoma daug didesne nei įprastoji. (Tam pagrindo teikti gali jo anksčiau padaryti nusikaltimai.)

Jeigu tokie prevenciniai suvaržymai yra neteisėti, tai ne todėl, kad jie iš anksto draudžia veiksmus, kurie, nors ir pavojingi, faktiškai galėtų nepadaryti jokios žalos. Juk teisinė sistema, kuri *draudžia privačią teisėsaugą,* pati yra grindžiama prevenciniais argumentais.[16] Negalima teigti, kad tokie argumentai, kuriais grindžiamos *visos* teisinės sistemos, draudžiančios privačią teisėsaugą, yra nesuderinami su sistemos teisingumu; bent jau jeigu pripažįstame teisingos teisinės sistemos galimybę. Ar galima prevencinius suvaržymus pagrįstai smerkti kaip neteisingus, bet kartu nepasmerkti privačios teisėsaugos draudimo, kuriuo remiasi bet kurios valstybinės teisinės sistemos egzistavimas? Nežinau, ar prevenciniai suvaržymai *gali būti* atskirti, remiantis teisingumo kriterijais, nuo kitų panašių riziką mažinančių draudimų, kuriais remiasi teisinės sistemos. Galbūt čia mums gali pasitarnauti anksčiau šiame skyriuje aptarti principai, pagal kuriuos veiksmai arba procesai, nereikalaujantys papildomų sprendimų, kad būtų kvalifikuojami kaip nusikalstami, atskiriami nuo procesų, kur nusikaltimas padaromas tik tada, kai asmuo vėliau nusprendžia padaryti nusikalstamą veiką. Jeigu kai kurie žmonės traktuojami kaip nepajėgūs ateityje priimti spren-

dimo, t.y. traktuojami kaip įtraukti mechanizmai, kurie atliks (arba gali atlikti) nusikalstamas veikas (arba atliks tuo mastu, kuriuo jie laikomi *nepajėgiais* susilaikyti nuo nusikalstamų veikų?), tada prevenciniai suvaržymai galbūt atrodys teisėti. Tarus, kad jiems primesti nepatogumai bus atlyginti (žr. toliau), prevencinius suvaržymus galima pagrįsti tais pačiais argumentais, kokiais grindžiamas bet kurios teisinės sistemos egzistavimas. (Nors jie gali būti atmetami remiantis kitais argumentais.) Tačiau jeigu žala, kurią (kaip baiminamasi) asmuo gali padaryti, priklauso nuo jo nusikalstamų sprendimų, kurių jis dar nepadarė, tai minėtieji principai leis atmesti prevencinį sulaikymą arba suvaržymą kaip neteisėtą ir neleistiną.*

Net jeigu prevenciniai suvaržymai, remiantis teisingumo kriterijais, negali būti atskirti nuo panašių draudimų, kuriais remiasi teisinės sistemos, ir jeigu žalos rizika yra pakankamai didelė, kad leistų griebtis draudimų, vis dėlto tie, kurie jų griebiasi siekdami didesnio savo saugumo, *privalo kompensuoti* tiems, kuriems šie draudimai taikomi (ir kurie faktiškai galbūt niekam nepadarytų žalos), už jiems padaromą skriaudą. Tai išplaukia iš kompensacijos principo, kurį aptarėme 4 skyriuje. Smulkių draudimų ir reikalavimų atveju būtų nesunku teikti tokią kompensaciją (ir galbūt šiais atvejais ji turėtų būti teikiama net jeigu nepadaroma jokios *skriaudos*). Kitos priemonės, tokios kaip draudimas kai kuriems asmenims būti tam tikrose vietose ar specifinis jų veiklos apribojimas, pareikalautų rimtos kompensacijos. Visuomenei būtų beveik neįmanoma kompensuoti skriaudos, patiriamos asmens, kuris prevencinio suvaržymo sumetimais yra įkalintas. Galbūt tik sukūrus tokiems tariamai pavojingiems asmenims savotišką kurortą, kuris, kad ir aptvertas bei saugomas, jiems siūlytų ištaigius viešbučius, įvairių pramogavimo galimybių ir t.t., ir taip galėtų būti patenkintas kompensacijos reikalavimas. (Kaip jau išsiaiškinome anksčiau, šiuos asmenis galima būtų apmokestinti tokia kaina, kuri neviršija jų įprastų būsto nuomos ir maitinimosi kaštų platesnėje visuomenėje. Tačiau tai būtų neleistina, jeigu toks asmuo negalėtų ir toliau užsidirbti tokias pat pajamas, kokias turėjo platesnėje visuomenėje, nes tada jam pateikia-

* Ar tai galiotų ir tuo atveju, jeigu tie, kurie primeta suvaržymus, mokėtų *visą* kompensaciją, grąžindami suvaržytąjį į tą patį abejingumo kreivės tašką, kuriame jis šiaip jau būtų, užuot mokėdami kompensaciją tik už jam primestą *skriaudą*?

mos sąskaitos atimtų iš jo visus finansinius išteklius.) Toks sulaikymo centras turėtų būti ganėtinai patraukli gyvenimo vieta; ir jeigu daugybė žmonių siekia į ją patekti, galima daryti išvadą, kad ji tapo labiau nei pakankamai prabangi tam, kad būtų kompensuojami asmens patiriami nepatogumai dėl draudimo gyventi šalia kitų platesnėje visuomenėje.* Čia nesiaiškinu tokios schemos detalių ir teorinių sunkumų (pavyzdžiui, kai kurie asmenys pašalinti iš platesnės visuomenės patirtų daugiau nepatogumų nei kiti), ir neatsakau į galimus moralinius prieštaravimus (pavyzdžiui, ar asmens teisės būtų pažeistos, jeigu jis kartu su visais kitais pavojingais žmonėmis būtų nusiųstas į šią vietą? Ar didesnė prabanga gali kompensuoti didesnį pavojų?) Apie poilsinius sulaikymo centrus kalbu *ne* todėl, kad siūlyčiau juos steigti, bet tik norėdamas parodyti, ką prevencinio sulaikymo šalininkai turi apmąstyti ir kaip būti *pasiruošę už juos mokėti*. Faktas, kad visuomenė turi mokėti kompensaciją asmenims, kuriuos ji prevenciškai suvaržo, tais atvejais (jeigu tokių *yra*), kai ji teisėtai gali taip juos suvaržyti, veikiausiai būtų rimta kliūtis mėginimams tokius suvaržymus įvesti. Iškart galime pasmerkti bet kurią prevencinių suvaržymų schemą, jeigu ji nenumato pakankamos šio pobūdžio kompensacijos. Sujungus tai su ankstesnės pastraipos išvadomis, lieka išties labai mažai erdvės, jeigu jos apskritai lieka, teisėtam prevenciniam suvaržymui.

Trumpai aptarkime kai kuriuos prieštaravimus šiam požiūriui į prevencinį suvaržymą – tai mums leis pasitelkti argumentų, kuriuos jau aptarėme kituose kontekstuose. Galime iškelti klausimą, ar apskritai leistina kai kuriems žmonėms prevenciškai suvaržyti kitus žmones, net jeigu jie kompensuoja šiems kitiems žmonėms už daromas skriaudas. Ar vietoje prevencinių suvaržymų sistemos neturėtų galioti tokia tvarka, kuriai esant tie, kurie nori prevenciškai suvaržyti kitus, mokėtų jiems už sutikimą susitaikyti su šiais suvaržymais? Kadangi šie mai-

* Kadangi kompensuojama turi būti tik skriauda, galbūt pakaktų ko nors mažiau nei vietos, kurią patys tie žmonės pasirinktų? Tačiau tokios drastiškos priemonės, kaip sulaikymas, atveju būtų sunku įvertinti visų nepatogumų mastą. Jeigu skriauda reiškia, kad asmeniui sukuriamos didesnės kliūtys, palyginti su kitais, užsiimti vienokia ar kitokia veikla, tai toks griežtas veiklos suvaržymas, kaip asmens sulaikymas, veikiausiai reikalautų *visiškos* kompensacijos už šiuos nepatogumus. Galbūt tik tada, kai sulaikymo vieta tampa kai kam patraukli, galima pagrįstai tarti, kad ji teikia kompensaciją už nepatogumus visiems tiems, kurie joje atsiranda.

nai tenkintų pirmąją būtiną „neproduktyvių" mainų sąlygą (žr. 4 skyrių) ir kadangi tai, ką viena pusė gauna (kurios padėtis dėl mainų nepagerėja, palyginti su padėtimi, kurią ji turėtų neįsitraukdama į jokius santykius su kita puse), tėra mažesnė tikimybė patirti tai, kas būtų draudžiamas ribų peržengimas, jeigu jis būtų daromas sąmoningai, mūsų ankstesnieji argumentai, ginantys rinkos nustatomą abipusių mainų naudos paskirstymą, čia negalioja. Vietoje to, čia turime siūlymą drausti mokant kompensaciją; arba, griežtesne forma (kaip ją aptarėme 4 skyriuje), siūlymą drausti mokant kompensaciją tik už primetamą skriaudą. Antra, daugelyje prevencinio suvaržymo situacijų asmens gaunamas „produktas" (būtent *jo* suvaržymas) gali būti teikiamas tik vieno tiekėjo. Nėra ir negali būti kokio nors kito asmens, konkurento, kuris galėtų jums *tai* parduoti, jeigu pirmojo „pardavėjo" prašoma kaina jums būtų per didelė. Sunku suprasti, kodėl šiais *neproduktyvių* mainų atvejais monopolinis kainos nustatymas turėtų būti laikomas tinkamu naudos paskirstymo modeliu. Tačiau jeigu siūlant prevencinio suvaržymo programas bendrąją pavojaus visiems tikimybę siekiama pastūmėti žemiau tam tikros slenkstinės ribos, o ne suvaržyti kiekvieną pavojingą asmenį, kuris daugiau nei fiksuoto minimumo dydžiu prisideda prie šio bendrojo pavojaus sukūrimo, tai šis tikslas gali būti pasiektas neprimetus suvaržymų visiems. Jeigu būtų nusamdoma pakankamai daug tokių asmenų, tai bendras kitų keliamas pavojus kristų žemiau slenksinės ribos. Tokiose situacijose prevencinio suvaržymo kandidatai gautų tam tikrų paskatų konkuruoti savo kainomis, nes jie turėtų ne tokią dominuojančią padėtį rinkoje.

Net jeigu tiems, kurie primeta suvaržymus, nebūtina pasiekti savanoriško susitarimo su tais, kuriems jie juos primeta, kodėl iš jų nereikalauti, kad jie bent jau nesmukdytų tų, kuriems primeta suvaržymus, į žemesnę abejingumo kreivę? Kodėl reikalaujama, kad kompensacija būtų mokama tik už padarytą skriaudą? Kompensaciją už skriaudą galima traktuoti kaip kompromisą, kuris priimamas dėl to, kad neapsisprendžiama, kurią iš dviejų patrauklių, bet tarpusavyje nesuderinamų, pozicijų pasirinkti: (1) jokios kompensacijos, nes pavojingus asmenis leistina suvaržyti, tad kiekvienas turi teisę juos suvaržyti; (2) visą kompensaciją, nes nevaržomas asmuo gali gyventi faktiškai nedarydamas niekam žalos, tad niekas neturi teisės jo suvaržyti. Tačiau uždraudimas junginyje su kompensacija už skriaudą nėra

„skirtumo pasidalijimo" kompromisas tarp dviejų vienodai patrauklių alternatyvių pozicijų, tik viena iš kurių yra teisinga, nors ir nežinome, kuri. Veikiau, kaip man atrodo, būtent ji yra teisinga pozicija; ji yra priešingų (moralinių) vektorių, į kiekvieną iš kurių privalome atsižvelgti, atstojamoji.*

Šiame skyriuje aptarėme prieštaravimus mūsų argumentui, atvedusiam mus prie minimalios valstybės, ir jame išrutuliotiems principams, taikomiems kitų problemų sprendimui. Nuo anarchijos atėję prie minimalios valstybės dabar mėginsime parodyti, kodėl nedera eiti toliau.

---

* O kas, jeigu visuomenė yra per daug neturtinga, kad galėtų kompensuoti tiems, kurie nesant suvaržymų būtų labai pavojingi? Ar natūrinio ūkio žemdirbių visuomenė galėtų ką nors prevenciškai suvaržyti? Taip, galėtų, tačiau tik tuo atveju, jeigu tie, kurie suvaržymus primeta, skirtų pakankamai lėšų kompensacijai, t.y. taip, kad jų pačių pablogėjusi padėtis (pablogėjusi dėl prarastų lėšų, atiduotų į bendrą kompensavimo fondą) susilygintų su padėtimi (pagerėjusia dėl kompensacijos) tų, kuriems suvaržymai primetami. Pastarieji vis dar būtų šiek tiek skriaudžiami, bet ne daugiau nei visi kiti. Visuomenė yra *neturtinga* siūlomų prevencinių suvaržymų atžvilgiu, jeigu tie, kurie suvaržymus primeta, *negali* kompensuoti tiems, kuriems tuos suvaržymus primeta, patys nenusmukdami į nuskriaustųjų padėtį, t.y. patys neatsidurdami padėtyje, kuri bylotų padarytą skriaudą, jeigu joje atsidurtų tik *kai kurie* asmenys. Neturtingos visuomenės turi mokėti kompensacijas tol, kol padėtis tų, kuriems suvaržymai taikomi, susilygins su padėtimi tų, kuriems jie nėra taikomi. Čia naudojama „susilyginimo" sąvoka gali būti interpretuojama įvairiai: jie gali būti lygiai nusmukdyti nuo savo absoliučios padėties (nors ši interpretacija gali atrodyti nepagrįstai griežta atsižvelgiant į faktą, kad kai kurie iš tų, kuriems suvaržymai netaikomi, gali startuoti nuo ganėtinai aukštos padėties); jų padėtis gali būti bloginama lygiais intervalais; ji gali būti bloginama vienodu procentu nuo tam tikro pradinio atskaitos taško. Šių sudėtingų klausimų sprendimas reikalauja kur kas daugiau pastangų nei galime sau leisti spręsdami pagrindines šios knygos problemas. Alanas Dershowiztas mane informuoja, kad spaudai rengiamo jo darbo antrame tome, skirtame prevencijos sąvokos teisėje analizei, jis juda linkme, analogiška mano samprotavimams šioje vietoje; tad norėčiau skaitytoją nukreipti į šį jo darbą.

II DALIS

TOLYN NUO MINIMALIOS VALSTYBĖS?

7 SKYRIUS

Paskirstomasis teisingumas

Minimali valstybė yra plačiausių galių valstybė, kuri gali būti pateisinta. Bet kuri platesnių galių valstybė pažeidžia žmonių teises. Tačiau esama įvairių argumentų, kuriais siekiama įrodyti, jog platesnių galių valstybė pateisinama. Šioje knygoje neįmanoma išanalizuoti visų šių argumentų. Todėl sutelksiu dėmesį į laikomus svariausiais bei įtakingiausiais ir mėginsiu parodyti, kodėl jie žlunga. Šiame skyriuje išnagrinėsime tezę, jog platesnių galių valstybė yra pateisinama todėl, kad ji yra būtina (arba yra geriausia priemonė) siekiant paskirstomojo teisingumo tikslų; kitame skyriuje aptarsime įvairias kitas platesnių galių valstybės pateisinimo tezes.

Terminas „paskirstomasis teisingumas" nėra neutralus. Išgirdę žodį „paskirstymas", dauguma žmonių įsivaizduoja, kad kažkas arba koks nors mechanizmas, dalydamas daiktų atsargas, vadovaujasi tam tikru principu arba kriterijumi. Į šį daiktų paskirstymo procesą gali įsivelti klaida. Todėl lieka atviras bent jau klausimas, ar neturėtų būti atliktas *per*skirstymas: ar neturėtume iš naujo atlikti tai, kas jau buvo atlikta, bet atlikta blogai. Tačiau mes nesame vaikų padėtyje – kai jiems buvo atriektos pyrago riekės ir kai paskui raikytojas skuba taisyti savo raikymo klaidas. Nėra jokio *centrinio* paskirstymo, nėra jokio asmens ar asmenų grupės, turinčios teisę kontroliuoti visus išteklius ir spręsti, kaip jie turi būti padalyti. Tai, ką kiekvienas asmuo gauna, jis gauna iš kitų mainais už ką nors arba kaip dovaną. Laisvoje visuomenėje įvairūs asmenys valdo skirtingus išteklius, o nauja nuosavybė atsiranda kaip individų savanoriškų mainų ir veiksmų rezultatas. Nevyksta jokio gėrybių paskirstymo ar dalybų – panašiai kaip nevyksta jokio sutuoktinių paskirstymo visuomenėje, kurioje individai patys pasirenka, su kuo jiems tuoktis. Visuminis rezultatas yra daugelio individų, tu-

rinčių pasirinkimo teisę, priimami sprendimai. Tiesa, kai kurios termino „paskirstymas" prasmės neimplikuoja kokio nors ankstesnio paskirstymo, atlikto pagal tam tikrą kriterijų (pavyzdžiui, „tikimybių paskirstymas"); kad ir koks būtų šio skyriaus pavadinimas, geriau naudotis visiškai neutralia terminologija. Mes kalbėsime apie žmonių valdas (*holdings*); valdų teisingumo principas nusako (iš dalies) tai, ko teisingumas iš mūsų reikalauja šioje srityje. Pirmiausia išdėstysiu tai, ką laikau priimtina valdų teisingumo samprata, vėliau aptarsiu alternatyvius požiūrius.[1]

I SKIRSNIS
Proprietarinė teorija

Valdų teisingumo klausimas apima tris pagrindines temas. Pirmoji yra *pradinio nuosavybės įgijimo*, niekam nepriklausančių daiktų pasisavinimo tema. Čia kyla tokie klausimai: kaip gali būti pasisavinami niekieno daiktai; kokiam procesui ar procesams vykstant niekieno daiktai tampa kieno nors nuosavybe; kokie daiktai gali būti pasisavinami vykstant šiems procesams; kiek gali būti pasisavinama ir t.t. Sudėtingą šios temos tiesą, kurios čia neformuluosime, vadinsime teisingo įgijimo principu. Antroji tema – apie vieno asmens *nuosavybės perdavimą* kitam asmeniui. Kaip vienas asmuo nuosavybę gali perduoti kitam? Kaip asmuo gali įsigyti nuosavybę iš kito asmens, kuris ją turi? Svarstant šią temą turi būti apibūdinti savanoriški mainai, dovanojimas ir (kita vertus) apgaulė; be to, turi būti nurodytos konkrečios konvencijos, susiklostančios konkrečioje visuomenėje. Sudėtingą šios temos tiesą (paliekančią vietos skirtingoms konvencijoms) vadinsime teisingo perdavimo principu. (Taip pat tarsime, kad ji nusako ir tuos principus, pagal kuriuos asmuo gali atsisakyti nuosavybės ir turimą daiktą paversti į niekieno.)

Visiškai teisingame pasaulyje valdų teisingumo temą nusakytų šis indukcinis apibrėžimas:

1. Asmuo, kuris įgyja nuosavybę pagal teisingo įgijimo principą, turi teisę į šią nuosavybę.
2. Asmuo, kuris įgyja nuosavybę pagal teisingo perdavimo principą iš kito asmens, turinčio teisę į tą nuosavybę, turi teisę į šią nuosavybę.

3. Niekas neturi teisės į tam tikrą nuosavybę, išskyrus tuos, kurie ją įgyja (kartotinai) taikant 1 ir 2.

Paskirstomojo teisingumo principas paprasčiausiai konstatuotų, kad paskirstymas yra teisingas, jeigu kiekvienas turi teisę į tą nuosavybę, kurią esant tokiam paskirstymui valdo.

Tam tikras paskirstymas yra teisingas, jeigu jis teisėtais būdais kyla iš kito teisingo paskirstymo. Teisėtus perėjimo nuo vieno paskirstymo prie kito būdus apibrėžia teisingo perdavimo principas. Teisėtus pirmuosius „žingsnius" apibrėžia teisingo įgijimo principas.* Visa, kas atsiranda iš teisingos situacijos, žengiant teisingus žingsnius yra teisinga. Kaitos būdai, kuriuos nusako teisingo perdavimo principas, išlaiko teisingumą. Kaip dedukcijos taisyklės išlaiko tiesą, ir kiekviena išvada, dedukuojama iš teisingų prielaidų kartotinai taikant tokias taisykles pati yra teisinga, taip ir perėjimo iš vienos situacijos į kitą būdai, kuriuos nusako teisingo perdavimo principas, išlaiko teisingumą; todėl kiekviena situacija, faktiškai atsirandanti iš teisingos situacijos tokiais kartotiniais perėjimais, pati yra teisinga. Analogija tarp transformacijų, išlaikančių teisingumą, ir transformacijų, išlaikančių tiesą, yra pamokoma ne tik ten, kur ji tinka, bet ir ten, kur netinka. Norint įrodyti, kad tam tikra išvada teisinga, pakanka parodyti, jog ji *galėjo* būti dedukuota iš teisingų prielaidų, tiesą išlaikančių transformacijų būdu. Norint įrodyti, kad tam tikra situacija yra teisinga, nepakanka parodyti, kad ji *galėjo* atsirasti iš teisingos situacijos, teisingumą išlaikančios perdavimų būdu. Tas faktas, kad vagies aukos *galėjo* jam savo noru padovanoti tam tikrą daiktą, nesuteikia jam teisės į jo grobį. Nuosavybės atveju teisingumas yra istorinis: jis priklauso nuo to, kas faktiškai įvyko. Prie šios minties grįšime vėliau.

Ne visos realios situacijos susiklosto pagal du nuosavybės teisėtumo – teisingo įgijimo ir teisingo perdavimo – principus. Kai kurie žmonės vagia iš kitų, juos apgauna arba pavergia grobdami jų veiklos produktą, neleisdami jiems gyventi, kaip jie nori, arba prievarta nušalindami mainų konkurentus. Visi šie perėjimo nuo vienos situacijos prie kitos būdai yra neleistini. Kai kurie asmenys nuosavybę įsigyja būdais,

* Teisingo įgijimo principas gali būti taikomas ir nuo vieno perskirstymo pereinant prie kito. Galiu rasti niekam nepriklausantį daiktą ir jį pasisavinti. Kai paprastumo dėlei kalbu tik apie perdavimo būdus, turiu omenyje ir tokius įgijimus.

kurių nesankcionuoja teisingo įgijimo principas. Praeities neteisingumas (praeityje įvykdyti dviejų teisėtos nuosavybės principų pažeidimai) kelia trečią esminę teisingumo nuosavybės srities problemą – pažeistų nuosavybės teisių atkūrimą. Jeigu praeities neteisingumas įvairiais būdais – išaiškinamais ir neišaiškinamais – lėmė dabartinį nuosavybės pasiskirstymą, tai ar reikėtų ką nors daryti siekiant ištaisyti šį neteisingumą? Kokios yra pažeidėjų pareigos tiems, kurių padėtis yra pablogėjusi palyginti su padėtimi, kurią jie turėtų, jeigu tas neteisingumas nebūtų buvęs įvykdytas (arba jeigu už jį būtų iškart sumokėta kompensacija)? Ir kaip situacija pasikeičia (jei apskritai pasikeičia) tada, kai tie, kurie laimi, ir tie, kurie pralaimi, nėra tiesioginiai neteisingumo akto vykdymo dalyviai, bet, pavyzdžiui, jų palikuonys? Ar neteisingumas gali būti vykdomas prieš tą, kurio nuosavybė grindžiama neatitaisytu teisingumo pažeidimu? Kiek toli reikėtų grįžti į praeitį, kad apsivalytume nuo praeityje įvykdyto neteisingumo? Kas leistina daryti neteisingumo aukoms, kad atitaisytų joms padarytas skriaudas, tarp jų ir tas, kurias joms padarė asmenys, veikiantys valstybės vardu? Nežinau, ar šie klausimai buvo kur nors išsamiai ar teoriškai nuodugniai nagrinėti.[2] Smarkiai idealizuodami tarkime, kad teorinė analizė padės nustatyti neteisingumo atitaisymo principą. Taikydami šį principą naudosimės istorine informacija apie ankstesnes situacijas ir jose padarytus neteisingus veiksmus (kaip juos apibrėžia pirmieji du teisingumo principai ir teisė į nesikišimą), taip pat informacija apie visą ligšiolinę įvykių eigą, nulemtą šių neteisingų veiksmų, galiausiai gaudami nuosavybės pasiskirstymo visuomenėje aprašymą. Taikant neteisingumo atitaisymo principą teks naudotis hipotetine informacija apie tai, kas būtų (arba koks būtų tam tikros įvykių raidos tikimybių pasiskirstymas laukiamos naudos atžvilgiu), jeigu neteisingumas nebūtų įvykdytas. Jeigu paaiškės, kad faktinio nuosavybės pasiskirstymo aprašymas nėra vienas iš tų aprašymų, kuriuos teikia šis principas, tada turės būti realizuojamas kuris nors vienas iš jo teikiamų aprašymų.*

* Jeigu pirmųjų dviejų teisingumo principų pažeidimų atitaisymo principas teikia daugiau nei vieną nuosavybės teisių pasiskirstymo aprašymą, tada teks apsispręsti, kuris iš jų bus realizuojamas. Galbūt *šio* pasirinkimo situacijoje teisėtą vaidmenį gali atlikti tie mano atmetami argumentai, kurie apeliuoja į paskirstomąjį teisingumą ir lygybę. Panašiai tokiems argumentams gali atsirasti vietos ten, kur sprendžiama, kokias ribas turėtų nustatyti įstatymas, jeigu nėra nesavavališkų kriterijų joms nustatyti, bet vis dėlto jos turi būti nustatytos.

Bendroji nuosavybės teisingumo teorijos tezė skelbia, kad asmuo teisėtai valdo nuosavybę, jeigu ją įgijo pagal teisingo įgijimo ir teisingo perdavimo principus arba pagal neteisingumo (kaip jį apibrėžia du pirmieji principai) atitaisymo principą. Jeigu kiekvieno asmens nuosavybė yra įgyta teisingai, tai ir visuminis nuosavybės pasiskirstymas yra teisingas. Norėdami šią bendrą nuostatą paversti konkrečia teorija, turėtume konkretizuoti kiekvieno iš trijų nuosavybės teisingumo principų (nuosavybės įgijimo, nuosavybės perdavimo principų ir šių principų pažeidimo atitaisymo principo) detales. Šios užduoties čia nesiimsiu. (Locke'o siūlomą teisingo įgijimo principą aptarsime vėliau.)

Istoriniai ir galutinio rezultato principai

Bendri proprietarinės teorijos bruožai padeda atskleisti kitų paskirstomojo teisingumo teorijų pobūdį ir jų trūkumus. Mūsų teikiama teisingo paskirstymo teorija yra *istorinė*: tam tikro paskirstymo teisingumas priklauso nuo to, kaip jis atsirado. Priešingai, *einamojo laiko pjūvio* teisingumo principai skelbia, kad tam tikro paskirstymo teisingumas priklauso nuo to, kaip paskirstomi daiktai (kas ką gauna), tą paskirstymą vertinant pagal tam tikrus *struktūrinius* teisingo paskirstymo principus. Utilitaristas, du paskirstymo būdus vertinantis pagal tai, kuris iš jų teikia didesnę naudingumo sumą, o jeigu tos sumos lygios, tai pasinaudodamas kokiu nors lygybės kriterijumi, renkasi lygesnį paskirstymą ir remiasi einamojo laiko pjūvio teisingumo principu. Juo remiasi ir tas, kuris įsivaizduoja turįs metodą, kaip naudingumo sumą subalansuoti su lygybe. Jeigu vadovaujamasi einamojo laiko pjūvio teisingumo principu, tai vertinant paskirstymo teisingumą pakanka išsiaiškinti, kas ką gauna; lyginant du paskirstymus pakanka pažvelgti į paskirstymų matricą. Nereikia jokios kitos informacijos. Iš tokių principų išplaukia, kad bet kurie du struktūriškai tapatūs paskirstymai yra vienodai teisingi. (Du paskirstymai yra struktūriškai tapatūs, jeigu jų matricų profilis vienodas, nors galbūt atskirus jos langelius užima skirtingi žmonės. Paskirstymas, kur aš turiu dešimt, o tu turi penkis, yra struktūriškai tapatus paskirstymui, kur aš turiu penkis, o tu turi dešimt.) Gerovės ekonomika (*welfare economics*) yra einamojo laiko

pjūvio teisingumo principų teorija. Ji remiasi matricomis, kuriose atsispindi tik einamoji informacija apie paskirstymą. O tai, kartu su įprastomis sąlygomis (pavyzdžiui, kad paskirstymo pasirinkimas nepriklauso nuo matricos stulpelių pervardijimo), garantuoja, kad gerovės ekonomika bus einamojo laiko pjūvio teorija su visais jos trūkumais.

Dauguma žmonių nepripažįsta, kad einamojo laiko pjūvio principai pasako viską apie paskirstymą. Jie mano, kad vertinant situacijos teisingumą svarbu atsižvelgti ne tik į joje realizuotą paskirstymą, bet ir į tai, kaip tas paskirstymas atsirado. Jeigu kai kurie žmonės sėdi kalėjimuose už žmogžudystes arba karo nusikaltimus, mes nesakome, kad vertinant turto paskirstymo visuomenėje teisingumą pakanka išsiaiškinti, ką šis, tas, anas asmuo ... turi šiuo metu. Manome, kad svarbu išsiaiškinti, ar asmuo nepadarė ko nors, dėl ko *nusipelnė* bausmės, arba gavo mažesnę paskirstomų gėrybių dalį. Dauguma žmonių sutiks, kad apie asmens bausmes ir nuobaudas svarbu turėti papildomos informacijos. Pagalvokime ir apie geidžiamus dalykus. Kai kurių tradicinių socialistų požiūriu, darbininkai turi teisę į visą jų darbo pastangomis pagamintą produktą; jie jį užsidirbo; tad paskirstymas yra neteisingas, jeigu jis neduoda darbininkams to, kas jiems teisėtai priklauso. Tokios teisės grindžiamos nuoroda į tam tikrą istoriją. Joks socialistas, besilaikantis šio požiūrio, nebus patenkintas, jeigu jam bus atsakyta, jog todėl, kad tam tikras paskirstymas *A* struktūriškai sutampa su paskirstymu *D*, kurio jis geidžia, paskirstymas *A* nėra mažiau teisingas nei *D*; jis skiriasi tik tuo, kad *A* atveju „parazituojantys" kapitalo savininkai gauna tai, ką darbininkai turėtų teisę gauti *D* atveju, o darbininkai *A* atveju gauna tai, ką savininkai gautų *D* atveju, t.y. labai mažai. Manau, kad šis socialistas pagrįstai apeliuoja į tokias sąvokas, kaip gamyba, uždarbis, nuopelnas, įsigytoji teisė ir t.t.; jis atmeta einamojo laiko pjūvio principus, kuriuos taikant atsižvelgiama tik į galutinę nuosavybės pasiskirstymo struktūrą. (Tačiau kaip ši struktūra susiklostė? Kaip galima teigti, jog būdas, kuriuo daiktai buvo sukurti ir atsirado pasaulyje, neturi jokios reikšmės sprendžiant klausimą, kas kam priklauso?) Tačiau jis klaidingai aiškina tai, kokios teisės ir iš kokių gamybinių procesų kyla.

Kalbėdami apie *einamojo* laiko pjūvio principus aptariamąją poziciją nusakome pernelyg siaurai. Niekas nepasikeičia, jeigu struktūriniai principai taikomi tam tikram einamojo laiko pjūvių profiliui, pavyz-

džiui, kai dabar kažkam skiriama daugiau kaip kompensacija už tai, kad anksčiau jis gavo mažiau. Utilitaristas ar egalitaristas arba tas, kuris derina šias dvi pozicijas, taikydamas jas tokiam laiko profiliui, paveldės savo trumparegiškesnių draugų problemas. Jam nepagelbės tas faktas, kad *kai kurias* žinias, kurias kiti laiko svarbiomis vertinant paskirstymą, atspindi neatstatomos praeities matricos. Nuo šiol tokius neistorinius paskirstomojo teisingumo principus, tarp jų ir einamojo laiko pjūvio principus, vadinsime *galutinio rezultato*, arba *galutinės būklės*, principais.

Priešingai nei galutinio rezultato principai, *istoriniai* teisingumo principai teigia, kad praeities aplinkybės arba ankstesni žmonių veiksmai gali sukurti diferencijuotas teises arba pelnytas pretenzijas į daiktus. Neteisingumas gali būti įvykdytas nuo vieno paskirstymo pereinant prie kito struktūriškai tapataus paskirstymo, nes antrasis, kad ir tokio pat profilio kaip ir pirmasis, gali žeisti žmonių teises arba nepaisyti jų nuopelnų; jis gali neatitikti faktinės istorijos.

Struktūrizavimas

Mūsų nurodyti proprietariniai valdų teisingumo principai yra istoriniai. Kad geriau suprastume jų esmę, juos atskirsime nuo kitos istorinių principų poklasės. Pasvarstykime, pavyzdžiui, paskirstymo pagal moralinius nuopelnus principą. Šis principas reikalauja, kad žmonėms atseikėjamos dalys tiesiogiai priklausytų nuo jų moralinių nuopelnų: joks asmuo negali turėti daugiau nei turi kitas, kurio moraliniai nuopelnai didesni. (Jeigu moralinius nuopelnus galima būtų ne tik surikuoti, bet ir išmatuoti intervalų arba proporcijų skalėje, tai galėtume suformuluoti griežtesnius principus.) Arba pasvarstykime principą, kuris gaunamas šio principo „moralinį nuopelną" pakeitus „naudingumu visuomenei". Arba vietoje „paskirstymo pagal moralinius nuopelnus" ar „paskirstymo pagal naudingumą visuomenei" galėtume pasirinkti „paskirstymą pagal moralinio nuopelno, naudingumo visuomenei ir poreikių tenkinimo svertinę sumą" ir teikti vienodą svorį šiems matmenims. Vadinsime paskirstymo principą *struktūrizuotu* (*patterned*), jeigu jis nustato, kad paskirstymas turi būti vykdomas pagal tam tikrą natūralų matmenį, pagal svertinę natūralių matmenų sumą

arba pagal leksikografinį natūralių matmenų surikiavimą. Vadinsime paskirstymą struktūrizuotu, jeigu jis atitinka tam tikrą struktūrizuotą principą. (Kalbu apie natūralius matmenis, bet nepateikiu jų bendro kriterijaus, nes bet kuriai nuosavybės pasiskirstymo tvarkai galima sugalvoti kokį nors dirbtinį matmenį, kuris ją atitiktų.) Paskirstymo pagal moralinius nuopelnus principas yra struktūrizuotas istorinis, nusakantis struktūrizuotą paskirstymą. „Skirstykime pagal I.Q." yra struktūrizuotas principas, pagrįstas informacija, kurios neteikia esamo paskirstymo matricos. Tačiau tai nėra istorinis principas, nes vertinant paskirstymą jo pagrindu neatsižvelgiama į jokius praeities veiksmus, sukuriančius diferencijuotas teises; remiamasi vien I.Q. koeficientų pasiskirstymo matricomis. Vis dėlto paskirstymas tam tikroje visuomenėje gali susidėti iš tokių paprastų struktūrizuotų paskirstymų, o pats nebūti paprastai struktūrizuotas. Skirtingi visuomenės sektoriai gali orientuotis į skirtingas struktūras arba tam tikra struktūrų kombinacija skirtingomis proporcijomis gali reikštis visoje visuomenėje. Paskirstymą, kurį sudaro kelios skirtingos struktūrizuoto paskirstymo schemos, taip pat vadinsime „struktūrizuotu". Išplėstine „struktūros" prasme struktūrizuotomis vadinsime visas tas visumines tvarkas, kurias sukuria galutinės principų kombinacijos.

Beveik visi mums siūlomi paskirstomojo teisingumo principai yra struktūrizuoti: kiekvienam pagal moralinius nuopelnus; pagal poreikius; pagal ribinį produktą; pagal įdėtas pastangas; pagal svertinę tokių dalykų sumą ir t.t. Mūsų teikiamas proprietarinis principas *nėra* struktūrizuotas.* Nėra jokio natūralaus matmens, jokios svertinės na-

* Sugalvojus kokį nors įmantrų privalomą „perdavimo principą", vedantį prie atitinkamos struktūros, galima būtų mėginti struktūrizuotą paskirstomojo teisingumo sampratą įsprausti į proprietarinės koncepcijos rėmus. Pavyzdžiu galėtų būti principas, kad jeigu asmuo turi didesnes nei vidutines pajamas, tai jis privalo visą skirtumą perduoti asmenims, kurių pajamos mažesnės už vidutines, ir tokiu būdu pakelti juos iki (bet ne virš) vidurkio. Galime suformuluoti „perdavimo principo" kriterijų, kuris draustų tokius privalomus perdavimus, arba galime pasakyti, kad tokių perdavimo principų negali būti laisvoje visuomenėje. Pirmasis sprendimas veikiausiai būtų geresnis, nors antrasis taip pat yra teisingas.

Alternatyviai, galima mėginti proprietarinę koncepciją transformuoti į struktūrinę naudojant matricų duomenis, išreiškiančius asmens teisių į ką nors santykinį stiprumą, matuojamą kokia nors realios vertės funkcija. Tačiau net jeigu apsiribojimas natūraliais matmenimis nepadėtų eliminuoti šios funkcijos, gautoji konstrukcija neatspindėtų mūsų teisių į *konkrečius* daiktus sistemos.

tūralių matmenų sumos ar kombinacijos, kurią taikant galima būtų gauti tą paskirstymą, kuris susiklosto pagal proprietarinį principą. Tas nuosavybės pasiskirstymas, kuris susiklosto dėl to, kad kai kurie asmenys: gauna savo ribinį produktą, išlošia, gauna dalį sutuoktinio pajamų arba dovanų iš fondų, gauna palūkanų už suteiktus kreditus ar dovanų iš savo gerbėjų, įplaukų iš investicijų, o kiti patys pasigamina daugumą reikiamų gėrybių arba daiktus randa ir t.t., nebus struktūrizuotas. Tiesa, jame bus pastebima tam tikrų struktūrinių sandų: nuosavybės pasiskirstymo įvairovė iš dalies priklausys nuo struktūrinių kintamųjų. Jeigu dauguma žmonių kai kurias savo nuosavybės teises dažniausiai kitiems sutiks perduoti tik mainais už gaunamas gėrybes, tai didžioji dalis turto, kurį žmogus turi, priklausys nuo to, ką jis turėjo iš visų tų dalykų, kurių geidė kiti žmonės. Detaliau šią priklausomybę paaiškina ribinio produktyvumo teorija. Tačiau, bent jau iš pirmo žvilgsnio, būtų sunku lygiai taip pat paaiškinti tokius dalykus, kaip dovanos giminaičiams, labdaringos aukos ar vaikams paliekamas paveldas. Nekreipkime dėmesio į tokius struktūrinius sandus ir tarkime, kad visuminis paskirstymas, kuris faktiškai susiklosto veikiant proprietariniam principui, yra atsitiktinis bet kurioje struktūroje. Nors taip susiklostęs nuosavybės pasiskirstymas bus nestruktūrizuotas, jis nebus nesuprantamas, t.y. nesunku suvokti, kaip jis susiklosto veikiant keletui principų. Šie principai nusako, kaip gali atsirasti pradinis nuosavybės pasiskirstymas – pradinio nuosavybės įgijimo principas – ir kaip tam tikras nuosavybės pasiskirstymas gali būti transformuotas į kitą – nuosavybės perdavimo principą. Procesas, kuriam vykstant jis susiklostys, bus suprantamas, nors nuosavybės pasiskirstymas, kaip šio proceso rezultatas, bus nestruktūrizuotas.

F. A. Hayeko darbuose klausimui, ko reikia struktūrizuotam paskirstomajam teisingumui, skiriama kur kas mažiau dėmesio nei įprasta. Pasak Hayeko, negalime turėti pakankamai duomenų apie kiekvieną asmenį, kad galėtume kiekvienam atseikėti pagal jo moralinius nuopelnus (bet ar teisingumas to reikalautų, jeigu tokių duomenų turėtume?); toliau jis sako: „Priešinamės visiems mėginimams primesti visuomenei sąmoningai pasirinktą paskirstymo struktūrą, nesvarbu, ar ji įtvirtintų lygybę, ar nelygybę."[3] Vis dėlto Hayekas daro išvadą, kad laisvoje visuomenėje paskirstymas vyktų pagal asmens vertės, o ne pagal jo moralinių nuopelnų kriterijų, t.y. pagal asmens veiksmų ir pa-

slaugų naudingumą kitiems. Nors Hayekas atmeta struktūrizuotą paskirstomojo teisingumo koncepciją, jis pats siūlo tam tikrą struktūrą, kuri jam atrodo pateisinama – paskirstymą pagal kitiems suteiktą naudą – nors laisva visuomenė nevisiškai tobulai realizuoja šią struktūrą. Šiek tiek tiksliau apibrėždami šį struktūrizuotą laisvos kapitalistinės visuomenės sandą gauname: „Kiekvienam pagal tai, kiek jis duoda naudos tiems, kurie pakankamai turi išteklių, kad duotų naudos jam." Toks principas atrodys savavališkas, jeigu nebus pateiktas priimtinas pradinio nuosavybės pasiskirstymo apibūdinimas, arba jeigu nebus parodyta, jog veikiant tokiai sistemai pradinio pasiskirstymo poveikis ilgainiui išblės. Pailiustruokime pastarąjį atvejį: jeigu dauguma būtų nusipirkę po automobilį iš Henrio Fordo, tai prielaida, jog buvo visiškai atsitiktinis dalykas, kas tada turėjo pinigų (ir galėjo jį nusipirkti), nemestų jokio šešėlio ant Fordo pajamų. Bet kuriuo atveju, *jo* pajamos nebuvo atsitiktinės. Paskirstymas pagal kitiems suteiktą naudą *yra* svarbus struktūrinis sandas laisvoje kapitalistinėje visuomenėje, ir tai pabrėždamas Hayekas yra teisus; tačiau tai tėra sandas, kuris tokioje visuomenėje (būtent paveldėjimo, laisvo dovanojimo, labdaros ir t.t.) neaprėpia visų nuosavybės įgijimo struktūrų ir kuris negali būti teikiamas kaip standartas, kuriuo visuomenė privalėtų vadovautis. Ar žmonės ilgai toleruotų sistemą, generuojančią paskirstymą, kuris jiems atrodo nestruktūrizuotas?[4] Be abejo, žmonės neilgai toleruotų sistemą, generuojančią paskirstymą, kuris jiems atrodo *neteisingas*. Žmonės nori, kad jų visuomenė būtų teisinga ir atrodytų teisinga. Tačiau ar teisingumo regimybę lemia veikiau paskirstymo struktūra, o ne ją generuojantys principai? Neturime pagrindo daryti išvadą, kad visuomenė, grindžiama mūsų teikiamais nuosavybės įgijimo principais, būtų nepriimtina jos nariams. Vis dėlto reikia pripažinti, kad jeigu perduodant nuosavybės teises kitiems žmonės visada būtų vadovaujamasi iracionaliais arba savavališkais motyvais, tai tokia padėtis mums keltų nerimą. (Tarkime, kad, spręsdami klausimą, kam perduoti savo nuosavybę, žmonės naudotųsi loterija.) Jaučiamės saugesni, kai pripažįstame proprietarinę sistemą, jeigu dauguma nuosavybės perdavimo aktų joje yra pakankamai motyvuoti. Tai nebūtinai reiškia, kad visi pelnytai turi gauti visa, ką gauna. Tai reiškia tik tai, kad turi būti tam tikras motyvas, arba pagrindas, kai kurias savo nuosavybės teises perduodant tam tikram, o ne kitam asmeniui; kad paprastai galime su-

prasti, ko siekia perduodantis kitam dalį savo nuosavybės; kokiems visuomeniniams reikalams jis siekia pasitarnauti; prie kokių tikslų realizavimo jis nori prisidėti ir t.t. Kadangi kapitalistinėje visuomenėje žmonės paprastai kai kurias savo nuosavybės teises perduoda tiems, kurie, jų manymu, mainais jiems duoda daugiau naudos, bendrasis tokių individualių transakcijų ir perdavimų santykių audinys atrodo racionalus ir suprantamas.* (Dovanos mylimiesiems, palikimai vaikams, labdara vargšams irgi nėra atsitiktinės šio audinio gijos.) Pabrėždamas tai, kokį svarbų vaidmenį šiame audinyje atlieka paskirstymas pagal kitiems suteiktą naudą, Hayekas atskleidžia daugelio nuosavybės perdavimo aktų prasmę – parodo, jog nuosavybės teisių perdavimo sistema nėra netikslingas mechanizmas. Nuosavybės teisių perdavimo sistema gali būti ginama ginant individualių transakcijų individualius tikslus. Tam nereikia kokių nors bendrų tikslų ar kokios nors paskirstymo struktūros.

Įsitikinimas, kad paskirstomojo teisingumo teorija turi užpildyti tarpą formulėje „kiekvienam pagal ——", implikuoja išankstinį nusiteikimą ieškoti vienokios ar kitokios struktūros; o tai, kad formulė „iš kiekvieno pagal ——" keliama atskirai, implikuoja, jog gamyba ir paskirstymas traktuojami kaip du skirtingi, vienas nuo kito nepriklausomi dalykai. Proprietarinės koncepcijos požiūriu, tai *nėra* skirtingi, vienas nuo kito nepriklausomi dalykai. Tas, kuris daiktą pagamina nusipirkęs gamybos procesui reikiamų išteklių (perdavęs kitiems dalį savo nuosavybės), turi teisę į tą daiktą. Situacija *nėra* tokia, tarsi kažkas pirmiausia pagaminama, o paskui lieka atviras klausimas, kam tai turi priklausyti. Daiktai atsiranda pasaulyje jau būdami susieti su žmonėmis, turinčiais į juos nuosavybės teisę. Istorinės proprietarinės teisingumo koncepcijos požiūriu, tie, kurie mėgina kaskart iš naujo užpildyti formulę „kiekvienam pagal ——", traktuoja daiktus taip, tarsi jie atsirado

* Mums neabejotinai naudinga tai, kad stiprios ekonominės paskatos stumia kitus skirti daug savo laiko ir energijos mėginant mums pasitarnauti tiekiant daiktus, už kuriuos norime mokėti. Ar kapitalizmas turi būti kritikuojamas dėl to, kad jis labiausiai atlygina ir skatina ne tokius individualistus kaip Thoreau, kurie užsisklendžia savo pačių gyvenime, bet tuos žmones, kurie siekia pasitarnauti kitiems ir išsikovoti juos kaip savo klientus. Tačiau ginant kapitalizmą nebūtina verslininkus laikyti puikiais žmonėmis. (Nors čia neketinu prisidėti prie vyraujančio verslininkų juodinimo.) Tie, kurie mano, jog geriausieji turi gauti daugiausia, gali mėginti įtikinti kitus žmones perduoti jiems savo išteklius.

iš niekur, iš nieko. Sisteminė teisingumo teorija galėtų paaiškinti ir šį ribinį atvejį; galbūt čia atsirastų vietos įprastoms paskirstomojo teisingumo teorijoms.[5]

Įprastinės maksimos yra taip įsivyravusios, kad mums galbūt vertėtų pateikti konkuruojančią maksimą. Neliesdami nuosavybės pradinio įgijimo ir neteisingumo atitaisymo aspektų, galėtume pasakyti:

Iš kiekvieno pagal tai, ką jis pasirenka daryti; kiekvienam pagal tai, ką jis padaro pats (galbūt pagal kontraktą su kitų pagalba), ką kiti sutinka jam padaryti arba jam atiduoti iš to, ką patys yra gavę (pagal šią maksimą) ir dar nėra išeikvoję ar perdavę kitiems.

Įžvalgus skaitytojas, žinoma, pastebės, kad, teikiama kaip šūkis, ši formulė turi šiokių tokių trūkumų. Todėl ją sutrumpinę ir smarkiai supaprastinę (ir neteikdami jai jokios nepriklausomos prasmės) gauname:

Iš kiekvieno – pagal jo paties pasirinkimą, kiekvienam – pagal kitų pasirinkimą.

Kaip laisvė griauna struktūras

Neaišku, kaip tie, kurie laikosi alternatyvių paskirstomojo teisingumo koncepcijų, gali atmesti proprietarinę valdų teisingumo sampratą. Tarkime, kad yra realizuota viena iš tų paskirstymo struktūrų, kuriai pirmenybę teikia kuri nors iš šių alternatyvių paskirstomojo teisingumo koncepcijų. Pavadinkime tai paskirstymu D_1 ir tarkime, kad jūs taip pat jam teikiate pirmenybę: tai gali būti arba lygiavinis, arba nelygiavinis paskirstymas, kur skiriamos dalies dydis priklauso nuo asmens vertinimo pagal tam tikrą matmenį, kuriam jūs teikiate didžiausią reikšmę. Dabar tarkime, kad Wiltą Chamberlainą mėgina prisivilioti įvairios krepšinio komandos, nes jo pasirodymas krepšinio aikštėje smarkiai padidina kasos įplaukas. (Taip pat tarkime, kad kontraktai sudaromi tik vieneriems metams, nes žaidėjai yra laisvi agentai.) Jis pasirašo kontraktą su viena iš šių komandų. Kontrakte nustatoma, kad rungtynėse namuose nuo kiekvieno parduoto bilieto jam priklauso dvidešimt penki centai. (Mums nerūpi, ar jis „nenudiria kailio“ savininkams; tuo pasirūpinti leidžiame jiems patiems.) Prasideda

krepšinio sezonas ir žmonės entuziastingai veržiasi į jo komandos rungtynes; jie perka bilietus ir iš kiekvieno bilieto kainos išskaičiuoti dvidešimt penki centai byra į specialią dėžę, ant kurios užrašytas Wilto Chamberlaino vardas. Žiūrovus žavi jo žaidimas; jie mielai moka bilieto kainą. Tarkime, kad per sezoną rungtynėse, kuriose jis dalyvauja, pabuvoja milijonas žmonių, tad Wiltas Chamberlainas susižeria į savo kišenę 250 000 dolerių, t.y. sumą, kuri viršija ne tik vidutines žmonių pajamas, bet ir kiekvieno kito individo pajamas. Ar jis turi teisę į šias pajamas? Ar šis naujas paskirstymas – D_2 – yra neteisingas? Jeigu neteisingas, tai kodėl? Negali kilti kokių nors *abejonių* dėl to, kokiais ištekliais teisėtai disponuoja žmonės esant paskirstymui D_1, nes tai buvo tas (jūsų geidžiamas) paskirstymas, kurį (argumento dėlei) postulavome kaip priimtiną. Kiekvienas iš šių žmonių *savanoriškai* dvidešimt penkis centus nuo savo bilieto kainos nusprendė atiduoti Wiltui Chamberlainui. Jie galėjo už šiuos dvidešimt penkis centus nueiti į kiną, nusipirkti saldainių, nusipirkti arba žurnalo *Dissent*, arba *Monthly Review* numerį. Tačiau visi jie, bent jau šis jų milijonas, šiuos pinigus atidavė Wiltui Chamberlainui už galimybę pamatyti jį žaidžiantį. Jeigu D_1 buvo teisingas paskirstymas, bet žmonės savo noru perėjo prie paskirstymo D_2, perduodami Wiltui Chamberlainui dalį to, kas jiems buvo duota esant paskirstymui D_1 (argi tai, kas duota, nėra tai, kuo galima disponuoti?), ar tai nereiškia, kad D_2 taip pat yra teisingas? Jeigu žmonės turi teisę disponuoti ištekliais, kuriuos jie teisėtai įsigyja (D_1 sąlygomis), tai ar jie neturi teisės dalį šių išteklių (mainais) atiduoti Wiltui Chamberlainui? Ar kas nors gali dėl to skųstis apeliuodamas į teisingumą? Juk esant teisėtam paskirstymui D_1, kiekvienas jau turi savo dalį. Esant paskirstymui D_1 niekas neturi jokių pretenzijų, kurias galėtų teisėtai kam nors pareikšti. Po to, kai kas nors kažką perduoda Wiltui Chamberlainui, *tretieji* asmenys *vis dar* turi jiems priklausančias dalis; *jų* dalys nepakinta. Kaip toks perdavimas galėtų suteikti pagrindą teisėtoms trečiųjų asmenų pretenzijoms į dalį to, kas buvo perduota, jeigu *iki* perdavimo jie neturėjo jokių teisėtų pretenzijų?* Siekdami užkirsti kelią vi-

* Ar toks perdavimas negalėtų padaryti instrumentinio poveikio trečiam asmeniui ir pakeisti jo pasirinkimo galimybių aibę? (O kas, jeigu perdavimo pusės būtų nepriklausomai panaudojusios savo nuosavybę šiuo būdu?) Šį klausimą aptarsime vėliau. Taip pat gali būti paprieštarauta, kad toks perdavimas gali sužadinti trečios pusės pavydą,

siems šioje vietoje nereikšmingiems prieštaravimams, galime įsivaizduoti, kad tokie mainai vyksta socialistinėje visuomenėje, po darbo valandų. Pažaidęs krepšinį, kuris yra jo kasdienis darbas, arba atlikęs kokį nors kitą savo kasdienį darbą, Wiltas Chamberlainas nusprendžia padirbėti *viršvalandžius*, kad užsidirbtų papildomai pinigų. (Jo darbo laikas nustatytas; jis dirba viršvalandžius.) Arba įsivaizduokime populiarų fokusininką, kuris surengia spektaklį po savo darbo valandų.

Kodėl žmonės galėtų dirbti viršvalandžius visuomenėje, kur tariama, jog jų poreikiai yra patenkinti? Galbūt todėl, kad jiems rūpi ne vien tenkinti poreikius. Man patinka rašinėti knygose, kurias skaitau, ir norėčiau po ranka turėti daugybę knygų. Būtų labai malonu ir patogu turėti namuose Widenerio bibliotekos fondus. Tariu, kad jokia visuomenė neaprūpins tokiais ištekliais kiekvieno asmens, kuris norėtų juos turėti kaip dalį jam skiriamų išteklių (esant paskirstymui D_1). Tad žmonės turi arba išsiversti be kai kurių papildomų dalykų, kurių jie geidžia, arba jiems turi būti leidžiama imtis kokios nors papildomos veiklos, kad galėtų juos įsigyti. Kokiu pagrindu galima būtų drausti taip atsirandančią nelygybę? Atkreipkime dėmesį ir į tai, kad socialistinėje visuomenėje atsirastų nedidelių gamyklų, jeigu jos nebūtų draudžiamos. Iš kai kurių savo asmeninių daiktų (kuriuos turiu esant paskirstymui D_1) pasigaminu mašiną. Pasiūlau jums ir kitiems, kartą per savaitę perskaityti filosofijos paskaitą mainais į tai, kad suksite mano mašinos rankeną, kurios gaminius aš keisiu į kitus daiktus ir t.t. (Reikiamų žaliavų man duoda kiti (kurie jas turi esant paskirstymui D_1) mainais už mano skaitomas paskaitas.) Kiekvienas asmuo taip gali įgyti daugiau daiktų nei jam buvo atseikėta esant paskirstymui D_1. Kai kurie net galėtų panorėti atsisakyti savo darbo socialistinėje pramonėje ir

---

nes jis pablogina jos padėtį kitų atžvilgiu. Man nesuprantama, kaip galima manyti, jog teisingumo reikalavimai gali būti keliami šiuo pagrindu. Apie pavydą žr. 8 skyrių.

Čia ir kitur šiame skyriuje teorija su grynojo procedūrinio teisingumo elementais galėtų pripažinti mano teiginius, *jeigu* jie traktuojami deramame kontekste, t.y. jeigu egzistuoja pamatinės institucijos, garantuojančios, kad paskirstymas tenkins tam tikras sąlygas. Tačiau jeigu pačios šios institucijos nėra žmonių savanoriškų (neagresyvių) veiksmų suma arba „nematomos rankos" rezultatas, tai jų primetamos sąlygos turi būti pateisintos. *Mūsų* argumentacijoje niekur nepostuluojame jokių kitų pamatinių institucijų, išskyrus tas, kuriomis remiasi minimali valstybė kaip „naktinis sargas", t.y. valstybė, kurios funkcijos apsiriboja individų apsauga nuo žudymų, užpuolimų, vagysčių, apgaulės ir t.t.

visą laiką dirbti šiame privačiame sektoriuje. Šiuos dalykus kiek plačiau aptarsiu kitame skyriuje. Čia tik noriu atkreipti dėmesį į tai, kad socialistinėje visuomenėje atsirastų net gamybos priemonių privati nuosavybė, jeigu žmonėms nebūtų draudžiama laisvai disponuoti ištekliais, kuriuos jie gauna esant socialistiniam paskirstymui D_1.[6] Socialistinė visuomenė turėtų uždrausti savanoriškus kapitalistinius suaugusių žmonių santykius.

Wilto Chamberlaino ir verslininko socialistinėje visuomenėje pavyzdžiai iliustruoja tai, kad joks galutinės būklės principas ar struktūrizuotas paskirstomojo teisingumo principas negali būti įgyvendintas nevykdant nuolatinio kišimosi į žmonių gyvenimą. Bet kuri pasirinktoji struktūra būtų transformuota į struktūrą, prieštaraujančią tokiam principui, jeigu žmonėms būtų leidžiama laisvai veikti, pavyzdžiui, leista mainikauti su kitais daiktais ir paslaugomis, perdavinėti kitiems žmonėms daiktus, kuriuos jie teisėtai valdo tam tikroje struktūroje. Kad būtų išlaikyta struktūra, reikia arba nuolat kištis į žmonių santykius ir neleisti jiems perdavinėti savo išteklių kam jie nori, arba nuolat (galbūt periodiškai) atiminėti iš kai kurių žmonių tuos išteklius, kuriuos jiems vienokiais ar kitokiais sumetimais perdavė kiti žmonės. (Tačiau jeigu nustatomas tam tikras laiko limitas naudojimuisi ištekliais, kuriuos žmonės gauna iš kitų, kodėl jiems leisti jais naudotis *bet kokį* laiko periodą? Kodėl iškart jų nekonfiskuoti?) Galėtų būti paprieštarauta, kad visi žmonės savo noru susilaikys nuo bet kokių veiksmų, griaunančių esamą struktūrą. Toks prieštaravimas remtųsi nerealistinėmis prielaidomis: (1) kad visi norės išlaikyti esamą paskirstymo struktūrą (ar tie, kurie to nenorės, turės būti „perauklėti" ir verčiami imtis „savikritikos"?), (2) kad kiekvienas turės pakankamai informacijos, jog galėtų spręsti, kurie jo paties ir kitų veiksmai griauna esamą struktūrą, (3) kad labai skirtingi, plačiai išsisklaidę individai gali suderinti savo veiksmus taip, jog šie atitiktų tam tikrą struktūrą. Palyginkime tai su rinkos neutralumu žmonių norų atžvilgiu ir su tuo, kaip ji atspindi ir perduoda plačiai išsklaidytą informaciją per kainų mechanizmą ir kaip ji koordinuoja individų veiksmus.

Galbūt šiek tiek sutirštiname spalvas teigdami, kad kiekvienas galutinės būklės, arba struktūrinis, principas būtų sugriautas, jeigu individams būtų leista perduoti kitiems tuos išteklius, kuriuos jie gauna pagal tokį principą. Galbūt kai kurios *labai* silpnos struktūros nebūtų

sugriaunamos.* Bet kokia paskirstymo struktūra, turinti egalitaristinį komponentą, galiausiai bus sugriauta, jeigu vyks laisvos individų transakcijos; ir lygiai taip pat bus sugriauta bet kokia kita pakankamai turininga struktūrinė sąlyga, kurią galima būtų teikti kaip paskirstomojo teisingumo pagrindą. Vis dėlto tarus, kad kai kurios susilpnintos sąlygos, arba struktūros, šiuo požiūriu gali būti stabilesnės, geriausia būtų suformuluoti eksplicitinį tokių įdomių ir turiningų struktūrų apibūdinimą, o paskui pateikti teoremą, įrodančią jų nestabilumą. Kadangi kuo silpnesnis bus struktūrizavimas, tuo labiau bus tikėtina, kad jis pats tenkins proprietarinės sistemos reikalavimus, galima pagrįstai manyti, kad bet kuri struktūrinė schema bus arba nestabili, arba ją absorbuos proprietarinė sistema.

Seno argumentas

Mūsų išvadas sustiprina argumento, kurį neseniai pateikė Amartya K. Senas,[7] analizė. Tarkime, kad individo teisės yra interpretuojamos kaip teisė pasirinkti, kuriai iš dviejų alternatyvų jis teikia pirmenybę socialinėje alternatyvų hierarchijoje. Pridurkime silpnąją sąlygą: jeigu tam tikrai alternatyvai vienbalsiai teikiama pirmenybė prieš

* Ar struktūrinis principas, kuris reikalauja tik to, kad paskirstymas būtų optimalus Pareto prasme, yra stabilus? Vienas asmuo gali kitam kažką padovanoti arba užrašyti jam palikimą, o šis gautą turtą gali abipusiai naudingais mainais perleisti trečiam asmeniui. Kol antrasis asmuo nepadaro šių mainų, Pareto optimumas nėra pasiektas. Ar stabilią struktūrą teikia koks nors principas, leidžiantis iš paretiškai optimalių situacijų pasirinkti tą, kuri tenkina kokią nors papildomą sąlygą *S*? Gali atrodyti, jog negali būti prieštaraujančių pavyzdžių: argi savanoriškas mainų aktas, kurį atlikus nutolstama nuo pradinės situacijos, neparodo, kad toji situacija nebuvo paretiškai optimali? (Nekreipkime dėmesio į tai, kad pastarasis teiginys neatrodo įtikinamas paveldo perdavimo atveju.) Tačiau principai realizuojami laiko tėkmėje, kur nuolat atsiranda naujų galimybių. Paskirstymas, kuris tam tikru metu tenkina Pareto optimumo kriterijų, gali jo netenkinti atsiradus naujoms galimybėms (Wiltas Chamberlainas užauga ir pradeda žaisti krepšinį); ir nors žmonių veikla po to turės tendenciją judėti link naujos paretiškai optimalios pozicijos, *ši* pozicija nebūtinai tenkins papildomą sąlygą *S*. Prireiks nuolatinio kišimosi į žmonių gyvenimą tam, kad būtų garantuojamas sąlygos *S* tenkinimas. (Reikėtų panagrinėti teorinę galimybę, kad tam tikrą struktūrą palaikytų koks nors „nematomos rankos" procesas, ją nuolat grąžinantis prie tos pusiausvyros, kurią nusako tam tikra struktūra.)

kitą alternatyvą, tai ji pakyla socialinėje alternatyvų hierarchijoje. Jeigu yra du individai su savo individualiomis teisėmis, kaip jas interpretavome anksčiau, kurie renkasi iš skirtingų (nesusisiekiančių) alternatyvų porų, tai kai kurioms galimoms individų pasirinktoms savo preferencijų hierarchijoms nebus jokios linijinės socialinės hierarchijos. Tarkime, kad turime tik du asmenis – *A* ir *B*; asmuo *A* turi teisę rinktis iš (*X*, *Y*), o asmuo *B* – teisę rinktis iš (*Z*, *W*); taip pat tarkime, kad jų individualios preferencijos yra tokios: asmuo *A* teikia pirmenybę alternatyvai *W* prieš *X* ir *Y*, ir *Z*; asmuo *B* teikia pirmenybę alternatyvai *Y* prieš *Z* ir *W*, ir *X*. Vadovaujantis vienbalsiškumo sąlyga, socialinėje hierarchijoje alternatyvai *W* teikiama pirmenybė prieš *X* (nes kiekvienas individas jai teikia pirmenybę prieš *X*), alternatyvai *Y* teikiama pirmenybė prieš *Z* (nes kiekvienas individas jai teikia pirmenybę prieš *Z*). Be to, socialinėje hierarchijoje alternatyvai *X* teikiama pirmenybė prieš *Y* (nes asmuo *A* turi teisę rinktis iš šių dviejų alternatyvų). Sujungę šias binarines hierarchijas, gauname tokią socialinę preferencijų rikiuotę: alternatyvai *W* teikiama pirmenybė prieš *X*, šiai prieš *Y* ir prieš *Z*. Tačiau atsižvelgiant į asmens *B* pasirinkimo teisę, socialinėje preferencijų hierarchijoje alternatyvai *Z* turi būti teikiama pirmenybė prieš *W*. Nėra jokios tranzityvios socialinės hierarchijos, kuri tenkintų visas šias sąlygas; tad socialinė hierarchija nėra linijinė. Taip atrodo Seno argumentas.

Ši problema atsiranda dėl to, kad individo teisė rinktis iš alternatyvų traktuojama kaip teisė nustatyti šių alternatyvų santykinę vietą socialinėje hierarchijoje. Alternatyva, kai individai rikiuoja alternatyvų *poras* ir tada atskirai rikiuoja atskiras alternatyvas, nėra geresnė. Panaudojus vienokį ar kitokį preferencijų sulydymo metodą, jų surikiuotų porų pagrindu mėginama gauti socialinę porų hierarchiją; pasirinkimą tarp alternatyvų labiausiai vertinamoje socialinės hierarchijos poroje atlieka individas, turintis teisę rinktis iš šios poros. Dar vienas šios sistemos rezultatas yra tai, kad gali būti atrinkta tam tikra alternatyva, nors *kiekvienas* teikia pirmenybę kitokiai alternatyvai: pavyzdžiui, *A* teikia pirmenybę alternatyvai *X* prieš alternatyvą *Y*, kur (*X*, *Y*) yra labiausiai vertinama *pora* socialinėje porų hierarchijoje, nors kiekvienas individas, įskaitant *A*, teikia pirmenybę alternatyvai *W* prieš *X*. (Tačiau individui *A* buvo leista rinktis tik tarp *X* ir *Y*.)

Tinkamesnis požiūris į individo teises būtų toks. Individų teisės gali koegzistuoti (*co-possible*): kiekvienas asmuo gali naudotis savo teisėmis kaip tinkamas. Naudojantis šiomis teisėmis įtvirtinami tam tikri vi-

suomenės bruožai. Šie įtvirtinti bruožai nusako rėmus, kuriuose gali būti daromas socialinis pasirinkimas pasinaudojant vienokiu ar kitokiu socialinio pasirinkimo mechanizmu – jeigu apskritai dar lieka vietos tokiam pasirinkimui! Teisės nedeterminuoja socialinės hierarchijos, o veikiau užbrėžia ribas, kuriose gali būti daromas socialinis pasirinkimas – eliminuoja kai kurias alternatyvas ir įtvirtina kitas ir t.t. (Jeigu turiu teisę pasirinkti gyventi Niujorke arba Masačiūsetse, ir pasirenku Masačiūsetsą, tai alternatyvų, susijusių su mano apsigyvenimu Niujorke, nedera įtraukti į socialinę alternatyvų hierarchiją). Net jeigu pirmiausia surikiuojamos visos galimos alternatyvos, nepriklausomai nuo kieno nors teisių, padėtis nepasikeičia: juk tada priimama toji labiausiai vertinama alternatyva, *kai niekam netrukdoma naudotis savo teisėmis.* Teisės nedeterminuoja tam tikros alternatyvos padėties ar dviejų alternatyvų santykinės padėties socialinėje alternatyvų hierarchijoje; veikiau jos *veikia* pačią hierarchiją, apribodamos pasirinkimus, kurie gali būti daromi ja remiantis.

Jeigu nuosavybės teisės yra teisės disponuoti nuosavybe, tai būdas, kuriuo žmonės teikiasi naudotis šiomis teisėmis, *apriboja* socialinio pasirinkimo galimybes. Jeigu koks nors struktūrinis paskirstymas yra teisėtas, tai jis priklauso socialinio pasirinkimo sričiai ir todėl yra ribojamas žmonių teisių. *Kaip kitaip galima dorotis su Seno išvada?* Toji alternatyva, kai pirmiausia pateikiama socialinė alternatyvų hierarchija, kuri *riboja* naudojimąsi teisėmis, apskritai nėra alternatyva. Kodėl nepasirinkti labiausiai vertinamos alternatyvos ir užmiršti visas teises? Tačiau jeigu ši alternatyva dar palieka kokios nors erdvės individo pasirinkimui (tariant, kad būtent čia gali pasireikšti pasirinkimo „teisės"), tai turi būti kažkas, kas neleistų šioms pasirinkimo teisėms šios alternatyvos transformuoti į kitą alternatyvą. Taigi Seno argumentas patvirtina mūsų išvadą, kad struktūrinis paskirstymas reikalauja nuolatinio kišimosi į individų veiksmus ir pasirinkimus.[8]

Perskirstymas ir nuosavybės teisės

Atrodo, jog struktūriniai principai žmonėms leidžia eikvoti sau, bet ne kitiems, tuos išteklius, kurie jiems priklauso (tiksliau, kuriuos jie gauna) realizavus geidžiamą paskirstymo struktūrą D_1. Juk

jeigu kai kurie asmenys sumanytų dalį savo turimų išteklių (esant paskirstymui D_1) perduoti kitam asmeniui, tai tas asmuo gautų daugiau nei jam priklauso D_1 paskirstymo sistemoje ir tokiu būdu ardytų geidžiamą paskirstymo struktūrą. Paskirstymo struktūros palaikymas reikalauja absoliutaus individualizmo! Struktūriniai paskirstymo principai žmonėms duoda ne geriau paskirstytą rezultatą to, ką jiems duotų proprietariniai principai, nes jie neleidžia individui rinktis, ką daryti su tuo, ką jis turi; jie neleidžia rinktis tikslo, kurį realizuojant būtų pagerinama kito asmens padėtis. Šiuo požiūriu šeimos institucija yra rimtas kliuvinys, nes šeimose gali vykti perskirstymas, kuris ardo geidžiamą paskirstymo struktūrą. Tad arba pačios šeimos turi tapti vieta, kur sprendžiamas paskirstymo klausimas, šeimos nariams užimant savo pozicijas matricos stulpeliuose (kokiu pagrindu?), arba turi būti uždrausti šeimyninės meilės santykiai. Bent prabėgomis reikėtų atkreipti dėmesį į ambivalentišką radikalų poziciją šeimos atžvilgiu. Meilės santykius šeimoje jis teikia kaip modelį, į kurį turėtų būti orientuojami visos visuomenės santykiai, tačiau kartu šeimą jis smerkia kaip atgyvenusią instituciją, kuri turi būti išardyta ir pasmerkta kaip siaurų interesų lizdas, kaip trukdanti įgyvendinti radikalius tikslus. Ar reikia aiškinti, kad nedera mėginti visai visuomenei primesti tų šeimyninių tarpusavio meilės ir rūpinimosi santykių, kurie joje susiklosto savanoriškumo pagrindu?* Beje, meilė yra įdomus istorinio santykio pavyzdys ta prasme, kad ji (panašiai kaip teisingumas) priklauso nuo to, kas realiai įvyko. Suaugęs žmogus kitą asmenį gali pamilti dėl tam tikrų savybių; tačiau mylimas yra šis asmuo, o ne jo savybės.[9] Šios meilės neįmanoma perkelti kitam asmeniui, turinčiam tokių pat savybių, net tam, kurio „rodikliai" šių savybių požiūriu yra aukštesni. Meilė išlieka, nors pakinta savybės, ją sužadinusios. Mylimas konkretus, kažka-

* Vienas iš požymių, liudijančių Rawlso „skirtumo principo" (jį aptarsime antroje šio skyriaus dalyje) rūstumą, yra tai, kad jis netinka kaip vadovavimo principas net šeimoje, kur individus sieja meilės ryšiai. Ar šeima turėtų naudoti savo išteklius taip, kad būtų gerinama jos netalentingiausio vaiko padėtis slopinant kitų vaikų talentų raidą arba skiriant išteklių jų lavinimui ir tolesniam tobulinimui tik su sąlyga, kad visą savo gyvenimą jie paskirs savo nevykėlių brolių ir seserų padėčiai gerinti? Žinoma, ne. Tad kokiu pagrindu jis galėtų būti primetamas platesnei visuomenei? (Vėliau aptarsiu tai, ką, mano manymu, į tai atsakytų Rawlsas – kad tam tikri principai gali būti taikomi makrolygmens, bet ne mikrolygmens situacijoms.)

da realiai sutiktas žmogus. Kodėl meilė yra istorinis santykis, kodėl taip prisirišama prie asmenų, o ne prie savybių – tai įdomus ir mįslingas klausimas.

Struktūrinių paskirstomojo teisingumo principų šalininkai daugiausiai dėmesio skiria kriterijams, nustatantiems, kas ką turi gauti; jie aiškinasi, kodėl kažkam kažkas turi būti duodama ir koks turėtų būti bendras turto pasiskirstymo vaizdas. Nekeldami klausimo, ar geriau duoti negu gauti, pabrėžkime, jog struktūrinių principų šalininkai visiškai ignoruoja davimą. Svarstydami gėrybių, pajamų ir t.t. paskirstymo klausimus, jie kelia vien teisingo gavimo teorijas; jie visiškai ignoruoja teises, kurias asmuo gali turėti kažką duodamas kitam. Net mainuose, kur kiekviena pusė vienu metu yra ir davėja, ir gavėja, struktūriniai teisingumo principai liečia tik gavėją ir tariamas jo teises. Tad diskusijos paprastai sukasi apie tai, ar, pavyzdžiui, žmonės turi (jiems reikia pripažinti) teisę gauti paveldą, o ne apie tai, ar žmonės turi (jiems reikia pripažinti) teisę testamentu palikti kitam savo turtą, t.y. ar asmenys, turintys teisę į tam tikrą turtą, turi teisę pasirinkti ir tuos, kurie užims jų vietą. Neturiu gero paaiškinimo, kodėl įprastos paskirstomojo teisingumo teorijos orientuojasi vien į gavėją; ignoruojant davėjų ir perdavėjų teises ignoruojami gėrybių kūrėjai ir jų teisės. Bet kodėl *visa tai* ignoruojama?

Struktūriniai paskirstomojo teisingumo principai reikalauja *perskirstymo* veiksmų. Mažai tikėtina, kad kuris nors spontaniškai susiklostęs turto pasiskirstymas atitiks kokią nors tokių principų apibrėžtą struktūrą; ir visiškai neįtikėtina, kad tokia struktūra išliks, jeigu žmonėms bus leidžiama keistis savo gėrybėmis arba jas atiduoti kitiems. Proprietarinės teorijos požiūriu, perskirstymas yra išties rimtas dalykas, nes jis gali būti atliekamas tik pažeidžiant žmonių teises. (Išimtis yra tas nuosavybės atėmimas, kuris vykdomas atkuriant pažeistą teisingumą.) Perskirstymas yra rimtas dalykas ir kitais požiūriais.

Darbo pajamų apmokestinimas prilygsta priverčiamajam darbui.* Kai kuriems žmonėms šis teiginys atrodo akivaizdžiai teisingas: at-

* Nesu tikras, ar argumentai, kuriuos toliau pateiksiu, įrodo, kad toks apmokestinimas *yra* priverčiamasis darbas; todėl „prilygsta" reiškia „yra tos pačios rūšies dalykas". Arba, alternatyviai, nesu tikras, ar argumentai, pabrėžiantys tokio apmokestinimo panašumus į priverčiamojo darbo praktiką, leidžia suvokti tokio apmokestinimo pranašumus priverčiamojo darbo atžvilgiu. Pastarasis požiūris primena Johno Wisdomo požiūrį į metafizikų teiginius.

imant iš asmens jo *n* darbo valandų pajamas faktiškai iš jo atimamos *n* gyvenimo valandos. Kitiems žmonėms šis teiginys atrodo absurdiškas. Tačiau net šie žmonės, *jeigu* jie atmeta priverčiamojo darbo idėją, priešintųsi tam, kad nedirbantys hipiai būtų jėga verčiami dirbti dėl vargšų poreikių tenkinimo.* Jie taip pat priešintųsi tam, kad kiekvienas būtų verčiamas kas savaitę papildomas penkias valandas atidirbti vargšų labui. Tačiau sistema, kuri mokesčiais iš individo atima penkių valandų darbo užmokestį, jiems neatrodo panaši į tą, kuri individą verčia dirbti penkias valandas, nes prievartaujamam individui ji palieka didesnę veiksmų laisvę nei apmokestinimas natūra, kai jam liepiama atlikti specifinės rūšies darbą. (Tačiau galime įsivaizduoti priverčiamojo darbo sistemų gradaciją, pradedant nuo tos, kur reikalaujama atlikti specifinės rūšies darbą, paskui ta, kur leidžiama pasirinkti vieną iš dviejų darbo rūšių ... ir t.t.) Žmonės irgi įsivaizduoja sistemą, kur taikoma kažkas panašaus į proporcinį apmokestinimą bet kokio turto, didesnio už tą, kuriuo galima patenkinti minimalius poreikius. Kai kurie mano, jog tokia sistema individo neverčia dirbti papildomų valandų, kadangi nėra nustatytas apibrėžtas skaičius valandų, kurias jis turi atidirbti ir apskritai jis gali išvengti tokio apmokestinimo užsidirbdamas tik tiek, kad to pakaktų vien jo būtiniausiems poreikiams patenkinti. Tai yra labai keistas požiūris į prievartą tų, kurie *taip pat* mano, jog žmonės prievartaujami tada, kai jiems tenka kažką daryti smarkiai susiaurėjus jų veiksmų alternatyvoms. Tačiau *nė vienas* iš šių požiūrių nėra teisingas. Tas faktas, kad šiuo atveju kiti sąmoningai vykdo intervenciją, ir, pažeisdami agresijos draudimo principą, grasina panaudoti jėgą tam, kad pasirinkimo alternatyvos apsiribotų mokesčių mokėjimo arba (dar blogesne) vargano vegetavimo alternatyva, apmokestinimo sistemą padaro priverstinio darbo sistema ir ją atskiria nuo visų kitų individo pasirinkimo galimybių susiaurėjimo atvejų, kai prieš jį nėra sąmoningai naudojama prievarta.[10]

* Neturi reikšmės tai, kad čia ir kitur neapibrėžtai kalbu apie *poreikius*, nes bet kuriuo atveju atmetu teisingumo kriterijų, kuris į juos apeliuoja. Žinoma, jeigu nuo šios sąvokos čia kas nors priklausytų, derėtų ją kruopščiau išnagrinėti. Skeptišką požiūrį į ją dėsto Kenneth Minogue, *The Liberal Mind* (New York: Random House, 1963), p. 103–112.

Žmogus, kuris nusprendžia dirbti ilgiau, kad gautų daugiau pajamų nei tas, kurios tenkintų tik minimalius jo poreikius, teikia pirmenybę papildomoms gėrybėms ar paslaugoms, kurias gautų atsisakęs pramogų nedarbo valandomis; tuo tarpu žmogus, kuris nusprendžia nedirbti ilgiau, pramoginei laisvalaikio veiklai teikia pirmenybę prieš tas papildomas gėrybes ar paslaugas, kurias gautų dirbdamas ilgiau. Tad jeigu apmokestinimo sistema, prievarta atimanti dalį žmogaus laisvalaikio (priverčiamasis darbas) vargšų poreikiams tenkinti, yra neteisėta, tai kaip gali būti teisėta sistema, šiam tikslui atimanti dalį žmogaus gėrybių? Kodėl žmogų, kurio laimei reikia tam tikrų materialinių gėrybių ar paslaugų, turime traktuoti kitaip nei žmogų, kuriam nereikia tokių gėrybių, kad jis būtų laimingas? Kodėl žmogus, kuris nori pasižiūrėti kino filmą (ir turi užsidirbti pinigų bilietui), privalo atsiliepti į raginimą padėti vargšams, o žmogus, kuriam labiau patinka stebėti saulėlydį (tam nereikia atiduoti užsidirbtų pinigų), turi teisę į jį neatsiliepti? Išties ar nėra keista tai, kad perskirstymo šalininkai palieka ramybėje žmogų, kuris gauna savo malonumus be jokių papildomų pastangų, bet užkrauna papildomą naštą nelaimėliui, kuriam tenka dirbti už savo papildomus malonumus? Juk atrodo, kad turėtų būti priešingai. Kodėl asmuo su nematerialistiniais, nevartotojiškais norais gali netrikdomai rinktis savo geidžiamiausią alternatyvą, o žmogaus, kurio malonumai ar norai yra susiję su materialiais daiktais ir kuris turi dirbti dėl pinigų (patarnaudamas kitam, kuriam jo darbas atrodo vertas tų pinigų), turi būti varžoma veikla? Galbūt šis skirtumas nėra principinis. Ir galbūt kai kam atrodys, kad klausimas susijęs tik su deramo administravimo problema. (Šie klausimai ir šios problemos visiškai nerūpės tiems, kurie mano, jog prievartinis darbas yra pateisinamas, jeigu jis pasitarnauja vargšų padėčiai gerinti ar kokios nors geidžiamos galutinės būklės struktūrai realizuoti.) Išsamesnėje šio klausimo analizėje turėtume (ir norėtume) išplėsti mūsų argumento taikymą tokioms sritims kaip palūkanos, verslininko pelnas ir t.t. Abejojantieji dėl jo išplėstinio taikymo galimybės ir tie, kurie nubrėžia liniją čia – prie darbo pajamų apmokestinimo, turės pateikti gana sudėtingus struktūrizuotus *istorinius* paskirstomojo teisingumo principus, nes galutinės būklės principai išvis neatsižvelgia į pajamų *šaltinius*. Kol kas galime palikti ramybėje galutinės būklės principus ir pasiaiškinti, kaip įvairūs struktūriniai principai priklauso nuo specifinių idėjų ir tai, kas yra pel-

no, palūkanų ir t.t. šaltiniai bei kodėl šie šaltiniai laikomi neteisėtais ar mažiau teisėtais; pačios šios idėjos gali būti klaidingos.

Kokią teisę asmeniui kitų atžvilgiu suteikia legaliai institucionalizuota galutinė būklė? Esminis nuosavybės teisės į *X* turinys, kurio atžvilgiu turi būti aiškinami visi kiti šios sąvokos komponentai, yra teisė spręsti, kas bus daroma su *X*; teisė pasirinkti, kuri alternatyva iš ribotos alternatyvų aibės, susijusios su *X*, bus realizuojama.[11] Šias ribas nustato kiti visuomenėje veikiantys principai arba įstatymai; mūsų teorijoje jas nustato žmonių turimos teisės Locke'o prasme (minimalios valstybės sąlygomis). Nuosavybės teisės, kurias turiu į savo peilį, man leidžia jį palikti kur tik noriu, tik ne jūsų krūtinėje. Galiu pasirinkti, kurią iš leistinų disponavimo peiliu alternatyvų realizuoti. Ši nuosavybės sąvoka padeda suprasti, kodėl ankstesnieji teoretikai kalbėjo apie tai, jog kiekvienas žmogus yra savo paties ir savo darbo savininkas. Jų požiūriu, kiekvienas asmuo turi teisę pats spręsti, kuo jam tapti ir ką jam daryti, ir jis turi teisę į savo veiksmų vaisius.

Šią teisę rinktis tam tikrą alternatyvą iš ribotos alternatyvų aibės gali turėti *individas* arba individų *grupė*, turinti kolektyvinių sprendimų priėmimo procedūrą; šia teise gali būti dalijamasi taip, kad vienerius metus aš turiu teisę spręsti, kas bus daroma su *X*, po to vienerius metus teisę disponuoti *X* turite jūs (galbūt draudžiant *X* sunaikinimo pasirinkimo alternatyvą). Arba per tą patį laikotarpį aš priimu tam tikros rūšies sprendimus dėl *X*, o jūs priimate kitos rūšies sprendimus dėl *X*. Ir taip toliau. Neturime adekvataus analitinio aparato, kuris leistų suklasifikuoti *tipinius* apribojimus tai alternatyvų aibei, iš kurios renkamasi, ir *tipinius* būdus, kuriuos naudojant yra įgyjamos, paskirstomos ir kumuliuojamos sprendimų priėmimo galios. Nuosavybės *teorija*, be visa kita, turėtų pateikti tokią apribojimų ir sprendimų priėmimo būdų klasifikaciją ir nedaugelio principų pagrindu dedukuoti daugybę įdomių teiginių apie specifinių apribojimų ir sprendimų priėmimo būdų derinių *padarinius*.

Jeigu paskirstomojo teisingumo galutinės būklės principai įtvirtinami teisinės visuomenės darinyje, tai jie (kaip dauguma struktūrinių principų) kiekvienam piliečiui suteikia įstatyminę teisę pretenduoti į tam tikrą visuomenėje sukurto produkto dalį, t.y. į individualiomis ir grupinėmis pastangomis sukurtų produktų visumos dalį. Šį visuminį produktą sukuria individai, kurie dirba naudodamiesi gamybos prie-

monėmis, atsiradusiomis dėl kitų individų taupumo, taip pat individai, kurie organizuoja gamybą arba sukuria priemones gaminti naujiems daiktams arba atranda naujų daiktų gamybos būdų. Struktūriniai paskirstymo principai kiekvieno individo pretenzijas nukreipia būtent į šios individualios veiklos visuminį produktą. Kiekvienam asmeniui suteikiama teisė į dalį kitų asmenų sukurto produkto nepriklausomai nuo to, ar tie kiti asmenys savo noru prisiėmė atitinkamas pareigas perleisti jam dalį savo produkto labdaros tikslais, ar mainais į kokią nors gėrybę.

Struktūriniai paskirstomojo teisingumo principai implikuoja asmens veiklos ir jos rezultatų nusavinimą, t.y. nusavinimą, kuris gali būti vykdomas apmokestinant visus darbo atlyginimus arba apmokestinant atlyginimus, viršijančius tam tikrą dydį, arba apmokestinant pelną, arba visuomenėje sukuriant didelį *visuomeninį katilą*, kai darosi visiškai neaišku, kas ką duoda ir kas ką gauna. Iš asmens atimant jo darbo rezultatus, atimamos jo gyvenimo valandos ir panaudojamos kitiems tikslams. Jeigu kiti žmonės tam tikrą laiko tarpą jus verčia atlikti specifinį darbą arba jus verčia dirbti be atlygio, tai jie sprendžia, visiškai nepriklausomai nuo jūsų sprendimų, ką jūs darysite ir kokiam tikslui tarnaus jūsų darbas. Tuo mastu, kuriuo jie atima iš jūsų šią sprendimo galią, jie tampa jūsų *daliniais savininkais;* jie įgyja į jus tam tikrų nuosavybės teisių. Panašiai tie, kurie turi dalinės kontrolės ir sprendimų priėmimo galią gyvūnui ar negyvam daiktui, įgyja į juos nuosavybės teisę.

Galutinės būklės principai ir dauguma struktūrinių paskirstomojo teisingumo principų institucionalizuoja tai, kad vieni žmonės įgyja (dalinę) nuosavybę į kitų žmonių veiklą ir darbo produktus. Šie principai stumia mus nuo klasikinių liberalų idėjos, kad kiekvienas žmogus yra savo paties savininkas, prie idėjos, kad kiekvienas yra *kitų* žmonių (dalinis) savininkas.

Šie svarstymai leidžia iškelti esminį klausimą visiems galutinės būklės ir kitokių struktūrinių principų šalininkams: „Ar veiksmai, kurie yra būtini siekiant realizuoti pasirinktą struktūrą, patys nežeidžia moralinių apribojimų?" Bet kuris požiūris, pripažįstantis, kad egzistuoja moraliniai veiksmų apribojimai, kad ne visi moraliniai apribojimai gali būti įtraukti į siekiamą galutinę būklę (žr. 3 skyrių, p. 41), turi pripažinti faktą, jog kai kurių tikslų neįmanoma pasiekti naudojantis tik

moraliai priimtinomis priemonėmis. Nuosavybės teisių teoretikas su tokiais konfliktais susidurs visuomenėje, kurioje nukrypstama nuo teisingų nuosavybės įgijimo principų, jeigu ir tik jeigu veiksmai, kuriais mėginama realizuoti jos principus, patys pažeidžia tam tikrus moralinius apribojimus. Kadangi nukrypimas nuo dviejų pirmųjų teisingumo principų (nuosavybės įgijimo ir perdavimo) reiškia, jog kai kurie asmenys vykdo tiesioginę ir agresyvią intervenciją prieš kitus, pažeisdami jų teises, ir kadangi tokiais atvejais moraliniai apribojimai nedraudžia gynybinių ar atitaisomųjų veiksmų, nuosavybės teisių teoretiko problema retai bus spręstina skubos tvarka. O problemos, kurių jam iškils taikant neteisingumo atitaisymo principą asmenims, kurie patys nėra pažeidę pirmojo iš dviejų principų, bus susijusios su tuo, kaip subalansuoti konfliktuojančius argumentus, kad būtų galima korektiškai suformuluoti patį atitaisymo principą; taikydamas šį principą jis nepažeis jokių moralinių apribojimų. Tuo tarpu struktūrinių teisingumo koncepcijų šalininkai dažnai kaktomušomis susidurs su konfliktais (ypač skausmingais tuo atveju, jeigu jie pripažįsta abiejų pusių reikalavimus) tarp moralinių individų elgesio apribojimų ir jų pačių siūlomos struktūrinės teisingumo koncepcijos, teikiančios tam tikrą galutinę būklę arba struktūrą, kuri *turi* būti realizuota.

Ar individas gali teisėtai emigruoti iš valstybės, kurios institucijos įtvirtina tam tikrą galutinės būklės arba struktūrinį paskirstymo principą? Kai kurių principų (pavyzdžiui, Hayeko) požiūriu, emigracija nekelia jokių teorinių problemų. Tačiau vadovaujantis kitais principais, klausimas tampa labai painus. Pagalvokime apie valstybę, kurioje veikia privaloma minimalaus socialinio aprūpinimo sistema, skirta vargingiausiųjų daliai palengvinti (arba kuri yra organizuota taip, kad maksimizuotų blogiausioje padėtyje esančių žmonių gerovę); niekam neleidžiama pasitraukti iš šios sistemos. (Niekam neleidžiama pareikšti: „Neverskite manęs dalyvauti šioje prievartinės paramos kitiems sistemoje ir neteikite man jokios paramos, jeigu pats atsidursiu varge.“) Kiekvienas, kuris pakyla virš tam tikro lygio, yra verčiamas prisidėti prie pagalbos vargšams. Tačiau jeigu būtų leidžiama emigracija, kiekvienas galėtų iš šios valstybės persikelti į kitą valstybę, kurioje nėra privalomos socialinio aprūpinimo sistemos, bet kuri visais kitais požiūriais jai (daugmaž) prilygsta. Tokiu atveju *vienintelis* asmens motyvas palikti savo šalį būtų nenoras dalyvauti privalomoje socialinio aprūpi-

nimo schemoje. Jeigu jis išvyktų iš savo šalies, tai šios šalies varguoliai negautų jo (prievarta išgaunamos) paramos. Tad kuo remiantis galima skelbti emigracijos laisvę ir kartu drausti pasitraukti iš privalomų socialinio aprūpinimo schemų? Jeigu iš tikrųjų teikiama pirmenybė vargšų aprūpinimui, tai negali būti pripažįstama nei vidinė pasitraukimo iš tokios schemos teisė, nei leidžiama emigracija. (Ar remiantis šiais argumentais galima būtų pateisinti grobimą žmonių, gyvenančių valstybėje, kur nėra privalomos socialinio aprūpinimo sistemos; juk juos galima būtų priversti prisidėti prie vargšų aprūpinimo sistemos, veikiančios mūsų šalyje?) Galbūt svarbiausias motyvas tos nuostatos, kuri leidžia emigruoti, bet niekam neleidžia pasitraukti iš šios sistemos, t.y. neverčia pasilikti šalyje, yra rūpinimasis brolybės jausmais šalies viduje: „Mums čia nereikia tokių, kurie neprisideda, kurie nepakankamai rūpinasi kitais." Toks rūpinimasis turėtų būti siejamas su požiūriu, kad prievartinė pagalba paprastai žadina brolybės jausmus tarp pagalbos davėjų ir gavėjų (arba galbūt tik su požiūriu, kad žinojimas, jog tas ar kitas žmogus savo noru neprisideda prie tokios pagalbos, žadina nebroliškus jausmus).

Nuosavybės įgijimas: Locke'o teorija

Prieš pradėdami nuodugniau svarstyti kitas teisingumo teorijas, turime šiek tiek papildyti nuosavybės teisių teoriją. Tai bus geriausia padaryti aptariant Locke'o siūlomą nuosavybės įgijimo principą. Locke'o nuomone, individo nuosavybės teisė į niekam nepriklausantį objektą atsiranda dėl to, kad individas į jį įdeda savo darbą. Čia iškyla daug klausimų. Kaip nustatomos ribos to, į ką įdedamas darbas? Jeigu privatus astronautas išvalo aikštelę Marse, tai ar jis įdeda savo darbą į visą planetą (tapdamas jos savininku), į visą neapgyventą pasaulį, ar tik į šį konkretų plotą? Kokio dydžio plotą tokiais savo veiksmais jis teisėtai pasisavina? Tik tą minimalų (galbūt išsklaidytą) plotą, kuriame savo veiksmais sumažino entropijos laipsnį? Ar naudojant Locke'o procedūrą gali būti pasisavinti neliesti Žemės tyrai (ekologinio tyrimo tikslais žvalgomi iš aukštai skrendančio lėktuvo)? Ar aptvėręs tvora tam tikrą žemės plotą žmogus taptų tik tvoros (ir po ja esančios žemės) savininku?

Kodėl, įdėdamas į objektą savo darbą, žmogus tampa objekto savininku? Galbūt todėl, kad jis yra savo paties darbo savininkas ir, savo darbą įdėdamas į niekam nepriklausantį objektą, jis tampa ir jo savininku? Jo darbas persmelkia visą objektą. Tačiau ar negali būti taip, kad įdėdamas savo nuosavybę į tai, kas man nepriklauso, veikiau prarandu savo nuosavybę, negu ją įsigyju? Turiu skardinę pomidorų sulčių ir išpilu ją į jūrą taip, kad jų molekulės (radioaktyviai pažymėtos, tad galiu tai patikrinti) tolygiai susimaišo su jūros vandeniu; ar tokiu atveju tampu jūros savininku, ar tik kvailai prarandu turėtas pomidorų sultis? Bet galbūt čia keliama idėja, kad į objektą įdėtas darbas jį pagerina ir pakelia jo vertę, ir kad kiekvienas turi nuosavybės teisę į daiktą, kurio vertę jis sukūrė? (Galbūt šią idėją patvirtina įsitikinimas, kad darbas nėra malonus. Jeigu žmonės galėtų kurti daiktus be jokių pastangų, kaip tai daro *Geltonojo povandeninio laivo* multiplikacinio filmo personažai, paliekantys farvateryje gėlių puokštes, tai ar jie turėtų mažesnę teisę pretenduoti į savo sukurtus daiktus, kurių sukūrimas jiems nieko *nekainavo*?) Nekreipkime dėmesio į faktą, kad darbo įdėjimai kartais sumažina daikto vertę (jeigu rausvais emalės dažais nupurškiate į krantą išplukdytą medį). Kodėl jūsų nuosavybės teisė aprėpia visą objektą, o ne tik tą *pridėtinę vertę*, kurią sukūrėte savo darbu? (Tokia nuoroda į vertę taip pat leistų susiaurinti nuosavybės įgijimo ribas; pavyzdžiui, jeigu anksčiau minėtą „entropijos sumažinimo" kriterijų pakeistume „vertės padidinimo" kriterijumi.) Dar niekas nėra pateikęs nuoseklios nuosavybės įgijimo schemos, grindžiamos pridėtinės vertės idėja, ir bet kuri tokia schema veikiausiai būtų sugriauta to tipo argumentais, kurie sugriauna Henry George'o teoriją.

Idėja, kad daikto pagerinimas leidžia jį pasisavinti, neįtikina, jeigu nepasisavintų daiktų, kurie galėtų būti pagerinti, ištekliai yra riboti. Juk kai daiktą kas nors pasisavina, tai visų kitų padėtis pasikeičia. Jeigu prieš tai jie turėjo laisvę (Hohfeldo prasme) juo naudotis, tai dabar jie jos netenka. Šis kitų žmonių situacijos pasikeitimas (atėmus iš jų laisvę naudotis anksčiau niekam nepriklausančiu daiktu) nebūtinai reiškia, kad jų situacija pablogėja. Jeigu pasisavinu saujelę pajūrio smėlio, niekas kitas neturi teisės daryti ką nori su *šia* smiltele. Tačiau lieka daugybė kitų smiltelių, su kuriomis kiti gali daryti ką nori. Tas pat pasakytina apie kitus daiktus. Alternatyviai tai, ką darau su pasisavinta smėlio saujele, gali pagerinti kitų padėtį, gali atsverti jų patiriamus

nuostolius dėl prarastos laisvės naudotis ta smėlio saujele. Esminis klausimas yra tai, ar niekam nepriklausančių daiktų pasisavinimas blogina kitų padėtį.

Darydamas išlyga, jog „kitiems turi likti pakankamai ir tokios pat vertės daiktų" (§26), Locke'as siekia garantuoti, kad kitų padėtis dėl to nepablogėtų. (Jeigu ši išlyga yra patenkinta, tai ar lieka pagrindo jo siūlomai papildomai – nešvaistymo – sąlygai?) Dažnai sakoma, kad ši išlyga galiojo anksčiau, tačiau negalioja dabar. Tačiau manau, jog galima įrodyti, kad jeigu ši išlyga negalioja dabar, tai ji negaliojo niekada ir todėl negalėjo tapti stabilių ir paveldimų nuosavybės teisių šaltiniu. Pažvelkime į individą *Z*, kuriam pasisavinti nelieka pakankamai tokios pat vertės daiktų. Paskutinis pasisavintojas *Y* atėmė iš *Z* jo anksčiau turėtą laisvę disponuoti tam tikru objektu, todėl pablogino *Z* padėtį. Todėl Locke'o išlyga draudžia *Y* vykdomą pasisavinimą. Bet tada ir priešpaskutinis pasisavintojas *X* savo pasisavinimo aktu užkirto kelią *Y* pasisavinimo aktui, ir taip pablogino *Y* padėtį. Tad Locke'o išlyga draudžia *X* vykdomą pasisavinimą. O tada ir ankstesnis pasisavintojas *W* užkirto kelią *X* pasisavinimo aktui, ir taip pablogino *X* padėtį. Tad *W* pasisavinimas buvo neleistinas, ir taip toliau iki pirmojo asmens *A*, siekiančio įsigyti tam tikrą nuosavybės teisę.

Tačiau šis argumentas pernelyg skubotai pasiekia savo tikslą. Vieno asmens pasisavinimo aktas gali pabloginti kito individo padėtį dviem būdais: pirma, atimdamas iš jo galimybę pagerinti savo padėtį pasisavinant tam tikrą daiktą; antra, atimdamas iš jo anksčiau turėtą galimybę naudotis daiktu (jo nepasisavinant). *Griežtasis* reikalavimas, kad pasisavinant nebūtų bloginama kitų padėtis, draustų pirmąjį pasisavinimo būdą, jeigu jis nesuteikia ko nors, kas atsvertų prarastą galimybę, ir taip pat draustų antrąjį būdą. *Sušvelnintas* reikalavimas draustų tik antrąjį, bet ne pirmąjį būdą. Vadovaudamiesi sušvelnintu reikalavimu negalėtume taip greitai apsisukti nuo *Z* ir perbėgti prie *A*, kaip tai darėme aukščiau pateiktame argumente; juk nors individas *Z* jau negali *pasisavinti* to, kas pasisavinta, jam gali likti kai kas, kuo jis gali *naudotis* ir toliau. Tokiu atveju individo *Y* pasisavinimo aktas nepažeistų sušvelnintos Locke'o sąlygos. (Kai vis mažiau lieka to, kuo žmonės gali laisvai naudotis, jie gali patirti daugiau nepatogumų, susidurti su grūstimi ir t.t.; tad kitų padėtis gali pablogėti, jeigu pasisavinimo procesas nėra nutraukiamas dar nepasiekus šio taško.) Galima argumen-

tuoti, kad niekas negalėtų teisėtai skųstis, jeigu būtų patenkinta ši sušvelninta sąlyga. Tačiau kadangi tai yra mažiau akivaizdu, nei griežtesnės išlygos atveju, gali būti, kad Locke'as, kalbėdamas apie tai, kad turi likti „pakankamai ir tokios pat vertės daiktų", turėjo omenyje griežtesnį reikalavimą ir gali būti, kad, keldamas nešvaistymo sąlygą, jis siekė nustumti tolyn tą tašką, nuo kurio argumentas apsigręžtų.

Ar sistema, leidžianti pasisavinimą ir stabilios nuosavybės įsigijimą, neblogina padėties tų, kuriems nelieka tokių pat pasisavinimo galimybių (kuriems nelieka prieinamų ir naudingų nepasisavintų objektų)? Čia paprastai griebiamasi įvairių gerai žinomų argumentų, ginančių privačios nuosavybės socialinį naudingumą: ji didina visuomeninį produktą, nes gamybos priemones duoda tiems, kurie geba jomis efektyviausiai (pelningiausiai) naudotis; ji skatina eksperimentuoti, nes jeigu išteklius valdo skirtingi individai, tai nėra jokio vieno asmens ar mažos grupuotės, kuriai asmuo, turintis naujų idėjų, turėtų įsiteikinėti, kad jas realizuotų; privati nuosavybė leidžia žmonėms patiems spręsti, kokio pobūdžio ir kokio dydžio riziką jie yra pasiryžę prisiimti, o tai leidžia atsirasti specializuotoms rizikos draudimo rūšims; privati nuosavybė gina ateities žmones – skatina kai kuriuos žmones taupiau vartoti išteklius dabar, kad daugiau jų liktų ateities rinkoms; ji teikia alternatyvių uždarbio galimybių nepopuliariems žmonėms, kuriems nebūtina įtikinėti kokį nors atskirą žmogų ar žmonių grupę, kad juos verta samdyti ir t.t. Locke'o principais besivadovaujančioje teorijoje šie argumentai naudojami grindžiant tezę, kad privačios nuosavybės įgijimas tenkina intenciją, kurią išreiškia Locke'o išlyga; jie *nėra* teikiami kaip utilitarinis nuosavybės pagrindimas. Jais mėginama atremti tezę, jog pasisavinimas pažeidžia šią išlygą, nes jokia prigimtinė teisė į privačią nuosavybę negali atsirasti Locke'o nurodytuoju būdu. Sunku įrodyti, kad ši išlyga yra patenkinta, nes sunku nustatyti deramą atskaitos tašką palyginimui. Pasisavinimas pagal Locke'ą nepablogina žmonių padėties – palyginti su *kokia* jų padėtimi?[12] Šis atskaitos taško apibrėžimo klausimas reikalauja daugiau dėmesio nei jam čia galime skirti. Būtų pageidautina turėti bendrą pirminio pasisavinimo ekonominės svarbos įvertinimą, jei norime suprasti, kiek erdvės lieka skirtingoms pasisavinimo teorijoms bei atskaitos taško pasirinkimo galimybėms. Galbūt šią svarbą leistų išmatuoti procentas tų pajamų, kurios gaunamos iš neperdirbtų žaliavų ir esamų išteklių (o ne iš žmogiškosios veik-

los) – jas sudaro daugiausia pajamos iš rentos, atspindinčios nemelioruotos žemės vertę, žaliavų *in situ* kaina, ir tas procentas nuo esamo turto, kuris atspindi tokias pajamas praeityje.*

Reikia pabrėžti, kad teisėtos pradinio nuosavybės įgijimo teorijos reikia ne tik tiems, kurie teikia pirmenybę *privačiai* nuosavybei. Tie, kurie teikia pirmenybę kolektyvinei nuosavybei, pavyzdžiui, kurie tiki, jog individų grupė, gyvenanti tam tikroje teritorijoje, turi kolektyvinę nuosavybės teisę į šią teritoriją arba į jos žaliavų išteklius, taip pat turi pateikti tokios teisės atsiradimo teoriją; jie turi parodyti, kodėl joje gyvenantys individai turi teisę spręsti, kas bus daroma su jos žeme ir jos ištekliais ir kodėl tokios pat teisės (į šią žemę ir jos išteklius) neturi kitur gyvenantys individai.

Išlyga

Nepriklausomai nuo to, ar Locke'o siūloma pasisavinimo teorija gali būti išrutuliota taip, kad susidorotų su visomis jai iškylančiomis problemomis, darau prielaidą, kad bet kurioje teisingo pasisavinimo teorijoje bus numatoma vienokia ar kitokia išlyga, panaši į susilpnintą variantą išlygos, kurią priskyrėme Locke'ui. Procesas, kuriam vykstant nuosavybės teisės, įgytos pasisavinus niekam nepriklausantį daiktą, paveldėjimo būdu yra perduodamos kitiems, bus nepriimtinas, jeigu padėtis tų, kurie dėl to nebegali laisvai naudotis tuo daiktu, tampa blogesnė. Svarbu išskirti *šį* specifinį kitų žmonių padėties bloginimo būdą, nes išlyga neliečia kitokių jų padėties bloginimo būdų. Ji neliečia tų jų padėties pablogėjimo atvejų, kai susiaurėja esamos pasisavinimo galimybės tuo būdu, kurį nurodo anksčiau minėta griežtesnė sąlyga, ir jis neliečia tų būdų, kuriais naudodamasis aš „bloginu" pardavėjo padėtį pasisavindamas žaliavas, kurias apdorodamas galiu pagaminti kai ką iš to, ką jis parduoda, ir taip tapti jo konkurentu. Gali

* Tikslaus įvertinimo nesu matęs. Davidas Friedmanas (knygoje *The Machinery of Freedom* [N.Y.: Harper&Row, 1973], p. xiv, xv) svarsto šį klausimą ir hipotetiškai teigia, kad 5 proc. JAV nacionalinių pajamų yra viršutinė pajamų iš pirmųjų dviejų veiksnių riba. Tačiau jis nemėgina įvertinti to, kokį dabartinio turto procentą sudaro turtas, grindžiamas tokiomis pajamomis, gautomis praeityje. (Miglota žodžio „grindžiamas" prasmė tik parodo, jog šis klausimas turi būti nagrinėjamas nuodugniau.)

būti, kad individo pasisavinimo aktai, kurie šiaip jau pažeistų šią išlygą, vis dėlto bus priimtini su sąlyga, kad jis kompensuos kitus taip, kad jų padėtis nepablogėtų; jeigu jis nemokės šios kompensacijos kitiems, tai jo įvykdytas pasisavinimo aktas pažeis teisėto nuosavybės įgijimo principo išlygą ir todėl bus neteisėtas.* Pasisavinimo teorija, priimanti Locke'o išlygą, teisingai susitvarko su tais pasisavinimo atvejais (kurie yra rakštis teorijoms be šios išlygos), kai vienas individas pasisavina visas atsargas to, kas būtina gyvybei palaikyti.**

Teorija, kuri šia išlyga papildo teisėto pirminio pasisavinimo principą, turi teikti ir sudėtingesnį teisėto perdavimo principą. Apmąstant pradinio pasisavinimo išlygą ryškėja tolesnių veiksmų apribojimai. Jeigu pasisavindamas visus tam tikros medžiagos išteklius pažeidžiu Locke'o išlygą, tai ją pažeidžiu ir tada, kai pasisavinu vieną jos dalį, o likusią dalį nusiperku iš tų, kurie ją įsigijo nepažeisdami Locke'o išlygos. Jeigu išlyga draudžia individui pasisavinti visą pasaulio geriamąjį vandenį, tai ji draudžia jam jį ir nusipirkti. (Silpnesne ir painesne

---

* Fourier manė, jog civilizacijos raida iš kai kurių visuomenės narių atėmė tam tikras laisves (užsiimti gamtos gėrybių rinkimu, verstis klajokline gyvulininkyste ar medžiokle), ir todėl jiems turi būti garantuotas tam tikras minimalus aprūpinimas kaip kompensacija už patirtą nuostolį (Alexander Gray, *The Socialist Tradition* (New York: Harper&Row, 1968), p. 188). Tačiau toks reikalavimas yra per griežtas. Kompensacija priklausytų tiems žmonėms (jeigu ji apskritai kam nors priklausytų), kuriems civilizacijos pažanga atnešė gryną nuostolį, kuriems civilizacijos gėrybės neatsvėrė šių laisvių praradimo kaštų.

** Kaip Rashdallo pateikiamame pavyzdyje, kur žmogus, keliomis myliomis aplenkęs kitus žmones, skubančius, kaip ir jis, prie vienintelio vandens telkinio, jį visą pasisavina. Hastings Rashdall, „The Philosophical Theory of Property", kn. *Property, its Duties and Rights* (London: MacMillan, 1915).

Reikia taip pat atkreipti dėmesį į Ayno Rando nuosavybės teisių teoriją („Man's Rights", jos kn. *The Virtue of Selfishness* (New York: New American Library, 1964, p. 94), kur šios teisės kildinamos iš teisės į gyvybę, nes norint išlikti gyvam reikia disponuoti fiziniais daiktais. Tačiau teisė į gyvybę nėra teisė į bet ką, ko reikia gyvybei palaikyti, nes kiti žmonės gali turėti nuosavybės teises į šiuos dalykus (žr. šios knygos 3 skyrių). Daugiausia, ką gali reikšti teisė į gyvybę – tai teisę turėti arba siekti to, kas būtina gyvybei išlaikyti su sąlyga, kad šis turėjimas nepažeis jokio asmens teisių. Kalbant apie materialius daiktus turi būti keliamas klausimas, ar jų įsigijimas nepažeidžia kitų žmonių teisių. (Ar galima pasisavinti visus niekam nepriklausančius daiktus? Ar galima pasisavinti vandens telkinį Rashdallo pavyzdyje?) Kadangi materialiai nuosavybei gali būti keliami specifiniai reikalavimai (tokie kaip Locke'o išlyga), tai prieš taikant kokią nors teisę į gyvybę (kaip čia ją patikslinome) reikia *jau turėti* nuosavybės teisių teoriją. Todėl teisė į gyvybę negali būti nuosavybės teisių teorijos pagrindas.

prasme ji gali jam drausti nustatyti tam tikrą kainą už atskiras jo atsargų dalis.) Ši išlyga (beveik?) niekada nebus realiai taikoma, nes kuo daugiau kažkas įgyja trūkstamo ištekliaus, kurio nori ir kiti, tuo didesnė bus kiekvienos papildomai įgyjamos jo dalies kaina ir tuo sunkiau jam bus įsigyti jį visą. Vis dėlto galime bent jau įsivaizduoti, kad įvyksta kažkas panašaus į šį scenarijų: kas nors slapta sudaro sandorius su kai kuriais ištekliо savininkais, kurių kiekvienas parduoda savo dalį tikėdamasis, kad esant reikalui galės nesunkiai ją nusipirkti iš kitų savininkų; arba kokia nors stichinė nelaimė sunaikina visas tam tikro ištekliaus atsargas, išskyrus tas, kurios išliko vieno asmens valdose. Pirmiau joks asmuo negalėjo teisėtai pasisavinti visų tam tikro ištekliaus atsargų. Jo vėlesnis visų šių atsargų įsigijimas nereiškia, kad pradinis pasisavinimas pažeidė Locke'o išlygą (net jeigu naudojamės kokiu nors atgalinio poveikio argumentu, panašiu į tą, kuriuo naudodamiesi mėginome atrišti grandinę nuo *Z* prie *A*). Veikiau jo išlygą pažeidžia pirminio pasisavinimo *ir* visų vėlesnių nuosavybės perdavimų derinys.

Kiekvieno savininko teisę į savo nuosavybę lydi istorinis Locke'o išlygos šešėlis. Jis neleidžia savo nuosavybės perduoti žmonių grupei, pažeidinėjančiai Locke'o išlygą, ir neleidžia jam vienam arba drauge su kitais naudotis nuosavybe tokiu būdu, kuris pažeidžia šią išlygą ir pablogina kitų žmonių situaciją palyginti su pradine padėtimi. Jeigu sužinoma, kad kieno nors nuosavybė netenkina Locke'o išlygos, tai atsiranda griežtų apribojimų tam, ką jis gali daryti su „savo nuosavybe" (ją jau sunku nesąlygiškai taip vadinti). Antai asmuo negali pasisavinti vienintelio vandens telkinio dykumoje ir nustatyti už vandenį bet kokios geidžiamos kainos. Turėdamas vieną telkinį jis taip pat negali nustatyti bet kokios savo vandens kainos, jeigu netikėtai išdžiūvus visiems kitiems vandens telkiniams, jis dykumoje faktiškai tampa vienintelio telkinio savininku. Nors ši padėtis susiklostė ne dėl jo kaltės, ji leidžia taikyti Locke'o išlygą ir riboti jo nuosavybės teises.* Panašiai vienintelės salos jūros platybėse savininkui neleistina išvaryti iš

* Situacija būtų kitokia, jeigu jo vandens telkinys neišdžiūvo dėl to, kad jis apdairiai ėmėsi ypatingų priemonių jam apsaugoti nuo tokios grėsmės. Palyginkite šią mūsų analizę su tuo, kaip klausimą analizuoja Hayekas savo kn. *The Constitution of Liberty*, p. 136; ir Ronaldas Hamowy, „Hayek's Concept of Freedom: A Critique", *New Individualist Review*, April 1961, p. 28–31).

savo valdų žmogaus, radusio išsigelbėjimą saloje sudužus jo laivui, nes tai pažeistų Locke'o išlygą.

Pastebėkime, jog teorija nesako, kad savininkai turi šias teises, bet jos yra suspenduojamos siekiant išvengti kokios nors katastrofos. (Suspenduojamos teisės neišnyksta; jos palieka savo buvimo žymes, t.y. žymes, kurių nelieka mūsų aptariamais atvejais.)[13] Čia nevyksta joks išorinis (ir *ad hoc*?) suspendavimas. Priemonių dorotis su tokiais atvejais teikia pačios nuosavybės teorijos vidiniai principai. Tiesa, rezultatai gali būti tokie pat kaip tie, kurie atsirastų taikant išlygas katastrofų atvejais. Juk atskaitos taškas čia yra toks žemas, palyginti su privačią nuosavybę pripažįstančios visuomenės produktyvumu, kad Locke'o išlygos pažeidimo klausimas iškyla tik ištikus katastrofai (arba negyvenamos salos atveju).

Faktas, kad koks nors žmogus nuosavybės teise valdo tam tikras gėrybes, kurios yra būtinos kitų žmonių išlikimui, pats savaime *nereiškia*, kad jo (ar kieno nors kito) pasisavinimo aktas kai kuriuos žmones nustumia (iškart ar vėliau) į blogesnę padėtį palyginti su pradine padėtimi. Medikas mokslininkas, kuris sintezavo naują vaistą, veiksmingai gydantį tam tikrą ligą, ir kuris atsisako jį parduoti kitaip nei tik už savo nustatytą kainą, nepablogina kitų padėties savo pasisavinimo aktu ką nors iš jų atimdamas. Kiti lygiai taip pat laisvai gali įsigyti cheminių medžiagų, kurių įsigijo jis; įsigydamas tų medžiagų medikas nesukėlė tokio jų stygiaus, kuris rodytų Locke'o sąlygos pažeidimą. Tos sąlygos nepažeistų ir tas, kuris iš jo nupirktų visas sintezuotų vaistų atsargas. Tas faktas, kad vaistams sintezuoti medikas naudoja lengvai prieinamas chemines medžiagas, pažeidžia Locke'o išlygą ne labiau nei faktas, kad vienintelis chirurgas, gebantis atlikti tam tikrą operaciją, valgo lengvai prieinamą maistą, kad išliktų gyvas ir turėtų jėgų dirbti. Tai rodo, jog Locke'o išlyga nėra „galutinės būklės" principas: ji kalba apie konkretų būdą, kaip pasisavinimo veiksmai veikia kitus, o ne apie susiklostančios situacijos struktūrą.[14]

Viduryje tarp to, kuris pasisavina visas tam tikro ištekliaus atsargas, ir to, kuris teikia visą tam tikro produkto (sukurto iš lengvai prieinamų medžiagų) pasiūlą, yra tas, kuris pasisavina visas tam tikro ištekliaus atsargas ir nieko neatima iš kitų. Pavyzdžiui, negyvenamoje

vietovėje kas nors atranda nauja medžiagą. Atradęs, kad ji veiksmingai gydo tam tikrą ligą, jis pasisavina visas jos atsargas. Jis nepablogina kitų padėties: jeigu jis nebūtų jos atradęs, kiti jos neturėtų. Tačiau ilgainiui didėja tikimybė, kad ją atrastų kiti; remiantis šiuo faktu gali būti nustatomos tam tikros ribos jo nuosavybės teisei taip, kad kiti neatsidurtų blogesnėje padėtyje palyginti su jų pradine padėtimi, pavyzdžiui, gali būti ribojama jos perdavimo palikuonims teisė. Klausimą, kaip vienas asmuo gali pabloginti kito asmens padėtį atimdamas iš jo kažką, ką jis šiaip jau turėtų, iliustruoja patentų problema. Išradėjo patentas neatima iš kitų daikto, kuris egzistuotų nesant šio daikto išradėjo. Tačiau patentai kažką atima iš tų, kurie nepriklausomai gali padaryti tokį pat išradimą. Todėl šiems nepriklausomiems išradėjams, kuriems gali tekti pakelti jų išradimų nepriklausomybės įrodymo naštą, neturi būti draudžiama laisvai naudotis savo pačių išradimais (įskaitant teisę parduoti juos kitiems). Be to, žinomas išradėjas smarkiai sumažina nepriklausomo išradimo šansus. Juk žmonės, žinantys apie išradimą, paprastai nemėgins jo naujai išrasti, o ir pati nepriklausomo išradimo sąvoka šiuo atveju tampa labai miglota. Ir vis dėlto galima tarti, kad net nesant pirmojo išradimo, vėliau jį būtų padaręs kas nors kitas. Vadinasi, patentams gali būti nustatomos tam tikros galiojimo laiko ribos, grindžiamos apytikriu spėjimu, per kokį laiką, neturint žinių apie padarytą išradimą, nepriklausomai būtų padarytas toks pat išradimas.

Manau, kad laisvai funkcionuojanti rinkos sistema nepažeistų Locke'o išlygos. (Prisiminkime, kad anksčiau aiškindami, kaip gynybinė agentūra tampa dominuojančia, *de facto* monopoline agentūra, apeliavome į pamatinį faktą, kad ji disponuoja prievartos galia konfliktinėse situacijose, o ne vien konkuruoja su kitomis agentūromis. To paties negalima pasakyti apie kitas verslo įmones.) Jeigu taip yra iš tikrųjų, tai ši išlyga nebus itin svarbi gynybinių agentūrų veikloje ir ji neteiks daug progų įsikišti valstybei. Tiesą sakant, jeigu nesusidurtume su ankstesnių *neteisėtų* valstybės veiksmų padariniais, šios išlygos pažeidimo galimybė žmonėms nekeltų daugiau rūpesčio nei bet kuri kita loginė galimybė. (Čia keliu empirinę istorinę hipotezę, kaip ir tas, kuris ją neigia.) Tuo baigiame komplikacijų, kurias proprietarinei teorijai kelia Locke'o išlyga, aptartį.

II SKIRSNIS

Rawlso teorija

Mūsų teikiamos paskirstomojo teisingumo koncepcijos bruožus galima išryškinti ją palyginus su neseniai išleistu Johno Rawlso darbu ta pačia tema. *Teisingumo teorija*[15] yra įtaigus, gilus, subtilus, platus, sisteminis veikalas; politinės ir moralinės filosofijos srityje jam negali prilygti joks kitas darbas nuo Johno Stuarto Millio laikų. Tai yra daugybės įžvalgių idėjų, integruotų į darnią visumą, šaltinis. Politiniai filosofai dabar turi dirbti Rawlso teorijos kontekste arba turi teisintis, kodėl to nedaro. Mūsų teikiama koncepcija padeda nušviesti – pati dėl to tapdama aiškesnė – Rawlso meistriškai pateiktą alternatyvią koncepciją. Net tie, kurie, gilindamiesi į sisteminę Rawlso viziją, galiausia lieka ja neįtikėję, daug išmoksta mėgindami ją perprasti. Turiu omenyje ne tik tai, ką Millis vadino autoriaus pažiūrų tikslinimu grumiantis su priešingomis (tariamai klaidingomis) pažiūromis. Neįmanoma, perskaičius Rawlso knygą, neįtraukti daugybės jo idėjų, galbūt modifikuotu pavidalu, į savo koncepciją. Perskaitęs jo knygą susiformuoji naują, įkvepiančią viziją apie tai, ko gali imtis ir ko gali pasiekti moralės teorija, ir apie tai, kokia *graži* gali būti tokia teorija. Mano nesutarimams su Rawlso teorija dėmesio skiriu tik todėl, kad esu įsitikinęs, jog mano skaitytojai jau yra atradę daugybę jos privalumų.

Visuomeninis bendradarbiavimas

Pirmiausia aptarsiu teisingumo principų vaidmenį. Siekdami sugriežtinti sąvokas tarkime, kad visuomenė yra daugmaž autonomiška asmenų asociacija; tarpusavio santykiuose šie asmenys pripažįsta tam tikras bendras elgesio taisykles kaip privalomas ir savo elgesyje paprastai į jas atsižvelgia. Toliau tarkime, kad šios taisyklės apibrėžia tam tikrą bendradarbiavimo sistemą, sukonstruotą taip, kad ji didintų visų jos dalyvių gerovę. Tokiu atveju, nors visuomenė yra visiems naudingo bendradarbiavimo sistema, joje paprastai bus ir interesų priešiškumas, ir interesų tapatumas. Bus tam tikras interesų tapatumas, nes visuomeninis bendradarbiavimas atveria daugiau geresnio gyvenimo galimybių nei toji padėtis, kai kiekvienas gyvena atskirai ir mėgina išsiversti vien savo pastangomis. Tačiau bus

interesų priešiškumo, nes individai nėra abejingi tam, kaip toji papildoma nauda, kuri atsiranda dėl bendradarbiavimo, yra paskirstoma, nes, siekdamas savo tikslų, kiekvienas nori gauti didesnę, o ne mažesnę jos dalį. Reikia tam tikrų principų renkantis vieną iš daugybės galimų visuomeninės tvarkos formų, kuri leistų apibrėžti, kaip visuomenėje bus dalijamasi bendradarbiavimo nauda, ir kuriais remiantis bus grindžiamas sutarimas dėl deramo tos naudos pasidalijimo būdo. Tai yra socialinio teisingumo principai: jie kalba apie tai, kaip turi būti paskirstomos teisės ir pareigos pamatinėse visuomenės institucijose ir jie apibrėžia tai, kaip socialinio bendradarbiavimo sistemos dalyviams turi būti paskirstoma tokio bendradarbiavimo nauda ir našta.[16]

Įsivaizduokime situaciją: veikia *n* skaičius individų, kurių nesieja jokie tarpusavio ryšiai, ir kiekvienas jų gyvena kliaudamasis tik savo paties pastangomis. Kiekvienas individas *i* gauna tam tikrą išlošį, tam tikras sangrąžas, pajamas ir t.t., S_i; sumą to, ką kiekvienas individas gauna veikdamas atskirai nuo kitų, išreiškia formulė

$$S=\sum_{i=1}^{n} S_i$$

Bendradarbiaudami jie gali gauti didesnę bendrą naudą *T*. Tad paskirstomojo teisingumo problema, pasak Rawlso, yra tai, kaip turi būti padalijama, arba paskirstoma, ši bendradarbiavimo nauda. Problema gali būti formuluojama dviem būdais. Kaip turi būti paskirstoma bendra nauda *T*? Arba kaip turi būti paskirstoma papildoma nauda, $T - S$, kurią individas gauna dalyvaudamas visuomeninio bendradarbiavimo sistemoje? Antroji formuluotė grindžiama prielaida, kad kiekvienas individas *i* gauna iš *S* (*T* dalies) savo dalį S_i. Tai nėra tapačios formuluotės. Derinyje su *S* paskirstymu nebendradarbiavimo atveju (kai kiekvienas *i* gauna S_i) „sąžiningas" $T - S$ paskirstymas antroje versijoje gali neduoti „sąžiningo" *T* paskirstymo (pirmoje versijoje). Alternatyviai, „sąžiningas" *T* paskirstymas konkrečiam individui *i* gali duoti mažiau nei S_i. (Sąlyga $T_i \geq S_i$, nustatyta atsakymui į pirmąją problemos formuluotę, kur T_i yra individui *i* priklausanti *T* dalis, eliminuotų šią galimybę.) Rawlsas, neatskirdamas šių dviejų problemos formuluočių, samprotauja taip, tarsi spręstų problemą, nusakomą pirmosios formuluotės, t.y. kaip turi būti padalijama *T* visuma. Teisinant šią jo nuostatą galima būtų sakyti: kadangi individams tenkanti nauda nebendradarbiavimo sąlygomis, S_i, yra tokia maža, palyginti su nauda, gaunama visuomeninio ben-

dradarbiavimo sąlygomis, T_i, į ją galima neatsižvelgti formuluojant socialinio teisingumo problemą. Tačiau turime pabrėžti, jog tai nėra tas būdas, kuriuo žmonės, įsitraukiantys į tarpusavio bendradarbiavimo sistemą, formuluotų bendradarbiavimo naudos pasidalijimo problemą.

Kodėl visuomeninis bendradarbiavimas *sukuria* paskirstomojo teisingumo problemą? Ar nekiltų jokių teisingumo problemų ir neatsirastų teisingumo teorijos poreikio, jeigu visuomeninio bendradarbiavimo nebūtų, t.y. jeigu kiekvienas individas savo dalį įsigytų savo paties pastangomis? Jeigu priimame prielaidą (kurią, atrodo, priima Rawlsas), kad šioje situacijoje *nekyla* paskirstomojo teisingumo klausimų, tai kokių visuomeninio bendradarbiavimo bruožų pagrindu šie klausimai iškyla? Kokios visuomeninio bendradarbiavimo ypatybės kelia teisingumo problemas? Negalima sakyti, kad interesų konfliktai atsiranda tik visuomeninio bendradarbiavimo sąlygomis, ir kad autarchiškai gyvenantys individai apeliuodami į teisingumą, nekeltų vienas kitam jokių pretenzijų. Jeigu būtų dešimt robinzonų, kiekvienas iš kurių porą metų būtų plušęs savo atskiroje saloje ir jeigu vieną gražią dieną jie sužinotų (iš radijo pranešimų per siųstuvus, paliktus prieš dvidešimt metų) apie vienas kito egzistavimą ir apie savo skirtingą materialinę padėtį, tai ar jie negalėtų pareikšti kokių nors pretenzijų vienas kitam, tarę, kad gėrybes galima perkelti iš vienos salos į kitą.[17] Ar negalėtų kitiems pareikšti pretenzijų tas, kuris turi mažiausiai, t.y. apeliuoti į faktą, kad jo saloje mažiausia gamtos išteklių arba į tai, kad jis mažiausiai geba pats savimi pasirūpinti? Ar jis negalėtų sakyti, jog teisingumas reikalauja, kad kiti suteiktų jam paramą, ir kad nesąžininga, jog jis turi kur kas mažiau, skursta ir galbūt net badauja? Jis taip pat galėtų pridurti, kad individų pradinės (nebendradarbiavimo) padėties nelygybė kyla dėl prigimtinių gebėjimų skirtumų, kurie pačių individų nėra pelnyti, ir kad teisingumo užduotis – ištaisyti šią atsitiktinę nelygybę. Negalima sakyti, kad niekas *nekels* tokių pretenzijų situacijoje, kur nevyksta visuomeninis bendradarbiavimas, tačiau turbūt galima sakyti, jog tokios pretenzijos būtų akivaizdžiai nepagrįstos. Kodėl akivaizdžiai nepagrįstos? Galima būtų pasakyti, kad nebendradarbiavimo situacijoje kiekvienas individas pelnytai gauna tai, ką be išorinės paramos įsigyja savo paties pastangomis; arba tiksliau, niekas kitas neturi *teisės* reikšti pretenzijų į jo turtą. Šioje situacijose visiškai aišku, kas ir kam priklauso, tad čia nereikia jokios teisingumo teorijos. Šiuo požiūriu, visuomeninis bendradarbiavimas sudrumsčia vandenis, nes tampa mažiau aiš-

ku ir apibrėžta, kas ir kam priklauso. Tačiau užuot sakydamas, kad nebendradarbiavimo atveju netaikytina jokia teisingumo teorija (argi nebūtų pažeidžiamas teisingumas, jeigu nebendradarbiavimo situacijoje individo produktą pagrobtų kitas?), aš sakyčiau, kad čia turime akivaizdų pagrįstos teisingumo teorijos – proprietarinės – taikymo atvejį.

Ar visuomeninis bendradarbiavimas pakeičia situaciją taip, kad tie proprietariniai principai, kurie taikomi nebendradarbiavimo situacijose, tampa nepritaikomi arba netinkami bendradarbiavimo sąlygomis? Gali būti argumentuojama, kad bendradarbiavimo situacijoje neįmanoma tiksliai nustatyti atskirų individų indėlių: viskas yra visų jungtinių pastangų produktas. Dėl šio jungtinio produkto ir bet kurios jo dalies kiekvienas asmuo gali kelti lygias pretenzijas; visi turi teisę kelti vienodus reikalavimus, arba bent jau joks atskiras asmuo čia neturi kokių nors akivaizdžių pranašumų. Tad būtina apsispręsti (pasak šio argumento), kaip šis bendras jungtinių pastangų produktas (į kurį individai neturi diferencijuotų teisių) turėtų būti padalytas, būtent tai, šiuo požiūriu, yra paskirstomojo teisingumo problema.

Ar individų nuosavybės teisės išties netaikytinos šio bendro produkto dalims? Pirmiausia tarkime, kad visuomeninis bendradarbiavimas grindžiamas darbo pasidalijimo, specializacijos, santykinio pranašumo ir mainų principais: kiekvienas individas, transformuodamas tam tikrą gautą medžiagą, dirba atskirai ir sudaro kontraktus su kitais, kurie toliau transformuoja arba transportuoja jo produktą, kol produktas pasiekia savo galutinį vartotoją. Žmonės bendradarbiauja gamindami daiktus, tačiau jie dirba atskirai; kiekvienas asmuo yra tarsi miniatiūrinė firma.[18] Kiekvieno asmens produktai lengvai identifikuojami, o mainai vyksta atviroje rinkoje, kur kainos nustatomos konkurencijos būdu esant tam tikriems informaciniams apribojimams ir t.t. Koks teisingumo teorijos uždavinys tokioje visuomeninio bendradarbiavimo sistemoje? Galima būtų pagalvoti, kad susiklostantis turto pasiskirstymas priklausys nuo mainomųjų proporcijų, arba kainų, kurių pagrindu vyksta mainai, ir kad todėl teisingumo teorijos uždavinys – nustatyti „sąžiningų kainų" kriterijų. Čia ne vieta analizuoti visų tų vingiuotų kelių, kuriais žengė teisingų kainų teorijos. Tiesą sakant, sunku suprasti, kaip apskritai gali kilti šio pobūdžio problemų. Žmonės patys renkasi tuos, su kuriais jie atlieka mainus ir perleidžia tam tikras nuosavybės teises; nėra jokių apribojimų jų laisvei prekiauti su kitais bet

kuriomis abiem pusėms priimtinomis sąlygomis.[19] Kodėl šie individualūs bendradarbiavimo atvejai, kuriuos į visumą sieja savanoriški žmonių mainai, kelia kokių nors ypatingų problemų dėl to, kaip turi būti paskirstomi daiktai? Kodėl netinka tas nuosavybės pasiskirstymas, kuris *faktiškai įvyksta* šio proceso eigoje, kai abipusiu sutarimu žmonės vieni kitiems perduoda tai, ką jie teisėtai gali turėti arba atiduoti?

Dabar atmeskime prielaidą, kad žmonės dirba nepriklausomai vienas nuo kito bendradarbiaudami tik savanoriškais dvišaliais mainais; vietoje to pasvarstykime dėl situacijos, kur kažką gamindami žmonės dirba kartu. Ar tokiu atveju neįmanoma nustatyti konkretaus individo indėlio? Čia keliame ne klausimą, ar ribinio produktyvumo teorija yra tinkama kaip teisingo, arba sąžiningo, paskirstymo teorija, bet veikiau klausimą, ar turime neprieštaringą identifikuojamo ribinio produkto sąvoką. Kažin ar Rawlso teorija remiasi stipria prielaida, kad neturime tokios daugmaž apibrėžtos sąvokos. Bet kuriuo atveju vėl susiklosto daugelio dvišalių mainų situacija: išteklių savininkai su verslininkais sudaro atskirus kontraktus dėl jų išteklių panaudojimo; verslininkai sudaro kontraktus su individualiais darbininkais arba su grupėmis darbininkų, kurie prieš tai sudaro kokią nors jungtinę tarpusavio sutartį, paskui derasi su verslininku ir t.t. Žmonės parduoda savo gėrybes arba savo darbą laisvoje rinkoje, kur mainomosios proporcijos, arba kainos, susiklosto įprastu būdu. Jeigu ribinio produktyvumo teorija yra daugmaž adekvati, tai, vykdydamas šiuos savanoriškus mainus, kiekvienas iš jų gaus savo ribinį produktą.*

* Reikia pabrėžti, jog ribinis produktas nėra tai, ką asmuo *sukuria*, arba *pagamina*. Gamybos faktoriaus F_1 ribinis produktas faktorių $F_2, ..., F_n$ atžvilgiu yra *hipotetinė* sąvoka; ji nusako skirtumą tarp bendrojo produkto, sukuriamo faktorių $F_1, ..., F_n$, naudojamų efektyviausiu būdu (atsižvelgiant į efektyviausio būdo atradimo kaštus) ir bendrojo produkto, sukuriamo faktorių $F_2 ..., F_n$, naudojamų efektyviausiu būdu. Tačiau šie du efektyviausi $F_2, ..., F_n$ panaudojimo būdai (vienas su F_1, kitas be jo) bus skirtingi. Faktoriaus F_1 ribinis produktas (kitų faktorių atžvilgiu), arba tai, kiek bet kas sumokėtų už papildomą F_1 vienetą, bus ne tai, ką jis *sukuria* (*jis* sukuria) derinyje su $F_2, ..., F_n$ ir su kitais F_1 vienetais, bet veikiau tas skirtumas, kuris atsirastų, jeigu šio F_1 vieneto nebūtų, o likusieji faktoriai būtų pertvarkyti efektyviausiu būdu siekiant išsiversti be jo. Tad ribinio produktyvumo teoriją reikėtų laikyti ne teorija apie faktiškai pagamintą produktą, arba apie daiktus, kurių priežastinės ištakos apima to faktoriaus vienetą, o veikiau teorija apie skirtumą (hipotetiškai apibrėžtą), kurį sukuria tam tikro faktoriaus esamybė. Jeigu ši samprata būtų siejama su teisingumu, tai, atrodo, ji būtų geriausiai suderinama su proprietarine koncepcija.

Tačiau jeigu ribinio produkto sąvoka būtų tokia neefektyvi, kad neleistų faktorių pirkėjams, arba samdytojams, nustatyti ribinių faktorių produktų realiose jungtinės gamybos situacijose, tai susiklostantis faktorių pasiskirstymas nebūtų struktūrizuotas pagal ribinį produktą. Tas, kuris ribinę produktyvumo teoriją (ten, kur ji gali būti taikoma) laikytų *struktūrine teisingumo teorija*, galėtų manyti, jog tokios jungtinės gamybos ir ribinio produkto neapibrėžtumo situacijos verčia pasitelkti vienokią ar kitokią teisingumo teoriją, kuri padėtų apibrėžti deramas mainų proporcijas. Tačiau proprietarinės koncepcijos šalininkui būtų priimtinas bet koks pasiskirstymas, susiklostantis savanoriškų mainų pagrindu.* Ribinio produktyvumo teorijos efektyvaus taikymo klausimai yra gana painūs.[20] Čia tik atkreipkime dėmesį į didelį asmeninį išteklių savininkų suinteresuotumą tuo, kad būtų konverguojama prie ribinio produkto, ir į stiprius rinkos veiksnius, turinčius tendenciją kurti būtent šį rezultatą. Tie, kurie perka arba samdo gamybos faktorius, nėra bukapročiai, nesuvokiantys, ką daro, iracionaliai perleisdami savo gėrybes kitiems. Tiesą sakant, Rawlso požiūris į nelygybę implikuoja, jog atskirų individų indėlis į jungtinį produktą gali būti identifikuotas, bent jau apytiksliai. Juk Rawlsas deda daug pastangų įrodinėdamas tezę, kad nelygybė yra pateisinama, jeigu ji leidžia pagerinti vargingiausios grupės padėtį ir jeigu be nelygybės jos padėtis būtų dar vargingesnė. Tokią nelygybę pateisina, bent jau iš dalies, būtinybė suteikti tam tikriems (labiau gabiems) žmonėms paskatų imtis įvairių rūšių veiklos arba atlikti įvairius vaidmenis. (Rawlsas *nemano*, kad nelygybės reikia tam, kad būtų užimamos viešosios pareigybės, kurias kiekvienas gali vienodai gerai atlikti, ar kad žmonės, atliekantys nereikšmingus vaidmenis, reikalaujančius tik minimalių sugebėjimų, turėtų gauti didžiausias pajamas.) Tačiau *kam* turi būti suteikiamos šios paskatos? Kokiai veiklai ir kuriems jos atlikėjams? Kai iškyla būtinybė kai kuriems žmonėms suteikti paskatų imtis produktyvios veiklos, liaujasi visos kalbos apie jungtinį socialinį produktą, kuriame tariamai neįmanoma išskirti atskiro individo indėlio. Jeigu tas produktas išties būtų taip neišskiriamai bendras, tai neįmano-

* Skaitytojai, kurie mano, jog Marxo pateiktoji kapitalo savininkų ir darbininkų mainų santykių analizė sugriauna tezę, kad laisvų mainų pagrindu susiklostantis pasiskirstymas yra teisėtas, arba kurie mano, kad nėra pagrindo tokius mainus vadinti „laisvais", papildomų argumentų šiuo klausimu ras 8 skyriuje.

ma būtų sužinoti, jog papildomos paskatos suteikiamos reikiamiems žmonėms; ir negalima būtų žinoti, kad papildomas produktas, sukurtas šių papildomai skatinamų žmonių, yra didesnis už išlaidas, padarytas skatinant tam tikrą jų veiklą. Taigi negalima būtų išsiaiškinti, ar suteiktos paskatos veikia efektyviai (neefektyviai), ar jos duoda grynos naudos, ar veikiau padaro gryną nuostolį. Tačiau Rawlso svarstymai apie nelygybės pateisinamumą suponuoja, jog šie dalykai gali būti išsiaiškinti ir pažinti. Taigi matome, kad tezė apie jungtinio produkto neskaidomumą ir nedalomumą subliūkšta, tad ir argumentai, kuriais grindžiamas požiūris, jog visuomeninis bendradarbiavimas kelia kokių nors ypatingų paskirstomojo teisingumo problemų, tampa mažų mažiausia neaiškūs, jeigu ne mistiniai.

Bendradarbiavimo sąlygos ir skirtumo principas

Kitas visuomeninio bendradarbiavimo ir paskirstomojo teisingumo santykio aspektas tiesiogiai siejasi su Rawlso užimama pozicija. Rawlsas įsivaizduoja racionalių, vienas kituo nesirūpinančių individų susirinkimą situacijoje, kurioje abstrahuojamasi nuo tam tikrų šių individų bruožų. Šioje hipotetinėje situacijoje, kurią Rawlsas vadina „pirmine pozicija", jie renkasi pamatinius teisingumo principus, kurie reguliuos visą tolesnę jų institucijų kritikos ir reformos eigą. Šitaip rinkdamasis joks individas nežino savo vietos visuomenėje, nežino savo padėties jos klasinėje ar socialinėje struktūroje, ir nežino savo įgimtų gebėjimų – savo fizinės galios, intelektinio pajėgumo ir t.t.

> Teisingumo principai pasirenkami nusileidus nežinojimo uždangai. Tai garantuoja, kad pasirenkant principus niekas neturės jokių pranašumų, nulemtų atsitiktinių prigimtinių ar socialinių aplinkybių. Kadangi visų padėtis yra vienoda ir niekas negali siūlyti principų, teikiančių pirmenybę jo konkrečiai padėčiai, šie teisingumo principai bus sąžiningo susitarimo, arba sandorio, rezultatas.[21]

Dėl ko susitartų pirminės pozicijos dalyviai?

> Pirminėje pozicijoje asmenys pasirinks ... du principus: pirmasis reikalauja pamatinių teisių ir pareigų lygybės, antrasis teigia, kad socialinė ir ekono-

minė nelygybė, pavyzdžiui, turto ir galios nelygybė, yra teisinga tik tuo atveju, kai ją kompensuoja kiekvieno, ypač nepalankiausioje padėtyje esančių visuomenės narių, didesnė gerovė. Šie principai neleidžia teisinti institucijų remiantis tuo, kad vienų nepriteklius kompensuoja didesnė visuminė gerovė. Gali būti tikslinga, bet negali būti teisinga, kad vieni turėtų mažiau vien tam, kad kiti galėtų klestėti. Tačiau nėra neteisinga, kai vieni gauna daugiau, jeigu dėl to pagerėja blogesnėje padėtyje esančių žmonių padėtis. Čia išreiškiama tokia intuityvi idėja: kadangi kiekvieno gerovė priklauso nuo bendradarbiavimo sistemos, be kurios niekas negalėtų patenkinamai gyventi, gėrybių paskirstymas turi būti toks, kad laiduotų savanorišką visų, ir blogiausioje padėtyje esančių žmonių, dalyvavimą tokioje sistemoje. Tačiau to galima tikėtis tik tuo atveju, jeigu žmonėms pasiūlomos priimtinos bendradarbiavimo sąlygos. Atrodo, kad minėtieji du principai nusako sąžiningą susitarimą; jo pagrindu tie, kuriems likimas atseikėjo daugiau arba suteikė geresnę socialinę aplinką (apie kurią negalima pasakyti, jog ji yra jų pelnyta), gali tikėtis savanoriško kitų bendradarbiavimo, jeigu vienokia ar kitokia bendradarbiavimo sistema yra būtina visų gerovės sąlyga.[22]

Šis antrasis principas, kurį Rawlsas vadina skirtumo principu, teigia, jog institucinė struktūra turi būti konstruojama taip, kad jai esant neturtingiausios grupės padėtis būtų bent jau ne blogesnė už neturtingiausios grupės (nebūtinai tos pačios grupės) padėtį bet kurioje alternatyvioje institucinėje struktūroje. Pasak Rawlso, jeigu pirminėje pozicijoje, rinkdamiesi teisingumo principus, žmonės vadovautųsi minimakso strategija, tai jie pasirinktų skirtumo principą. Mums čia svarbu ne tai, ar Rawlso aprašytoje pozicijoje žmonės išties vadovautųsi šia strategija ir pasirinktų Rawlso nurodytus principus. Tačiau turime iškelti klausimą, kodėl individai pirminėje pozicijoje renkasi principą, taikomą grupėms, o ne individams. Ar naudojimasis minimakso strategija nevestų prie to, kad kiekvienas individas pirminėje pozicijoje pasirinktų blogiausioje padėtyje esančio *individo* padėties maksimizavimo principą? Žinoma, šis principas socialinių institucijų vertinimo problemą redukuotų į klausimą apie tai, kaip sekasi nelaimingiausiam depresijos ištiktam individui. Tačiau šio klausimo vengimas dėmesį nukreipiant į grupes (arba į reprezentatyvius individus) atrodo *ad hoc*, ir jis nėra deramai motyvuotas į jį žvelgiant iš individų pozicijos.[23] Taip pat nėra aišku, į kurias grupes reikėtų atsižvelgti: kodėl nekreipiama dėmesio į depresuotųjų, alkoholikų arba paralyžiuotųjų grupes?

Jeigu skirtumo principo netenkina tam tikra institucinė struktūra *J*, tai *J* sąlygomis tam tikra grupė *G* turės blogesnę padėtį už tą, kurią ji turėtų institucinėje struktūroje *I*, kuri tą principą tenkina. Jeigu kita grupė *F* turi geresnę padėtį struktūroje *J* už padėtį, kurią ji turėtų struktūroje *I*, tai ar jau galima sakyti, kad struktūroje *J* „vieni turi mažiau tam, kad kiti galėtų klestėti"? (Čia turima omenyje tai, kad *G* turi mažiau tam, kad *F* galėtų klestėti. Ar to paties negalima pasakyti apie *I*? Ar struktūroje *I* grupė *F* turi mažiau tam, kad *G* galėtų klestėti?) Tarkime, kad visuomenę apibūdina ši situacija:

1. Grupė *G* turi turto kiekį *A*, o grupė *F* turi kiekį *B*, kur *B* yra daugiau už *A*. Be to, padėtis gali būti pakeista taip, kad *G* turėtų daugiau nei *A*, o *F* turėtų mažiau nei *B*. (Ji gali būti pakeista naudojant tam tikrą perskirstymo mechanizmą, kuris grupės *F* turto dalį perduoda grupei *G*.)

Ar to pakanka, kad galėtume pasakyti:

2. Grupės *G* padėtis blogesnė *dėl to*, kad grupės *F* padėtis geresnė; *G* turi mažiau *tam, kad F* galėtų klestėti; blogesnę *G* padėtį *paaiškina* faktas, jog *F* padėtis geresnė; *G* padėtis nėra geresnė *dėl to*, kad *F* padėtis yra tokia, o ne kitokia.

Jeigu taip, tai ar teiginio 2 teisingumas priklauso nuo to, kad grupės *G* padėtis yra blogesnė palyginti su grupės *F* padėtimi? Yra galima kita institucinė struktūra, *K*, kuri perskirsto *G* turtą *F* labui ir padaro *G* padėtį dar blogesnę. Ar galima sakyti, kad esant struktūros *K* galimybei grupės *F* padėtis struktūroje *J* nėra geresnė dėl to, kad *F* padėtis yra tokia, kokia ji yra?

Paprastai nemanome, kad tariamosios nuosakos teiginio (tokio kaip (1)) teisingumo pakanka tam, kad tiesioginės nuosakos priežastinį teiginį (tokį kaip (2)) galėtume laikyti teisingu. Mano gyvenimas smarkiai pagerėtų, jeigu jūs nuspręstumėte tapti mano ištikimu vergu, tarus, kad įveikčiau pradinį diskomforto jausmą. Ar mano dabartinės padėties priežastis yra tai, kad netampate mano vergu? Kadangi padarius jus neturtingesnio asmens vergu jo padėtis pagerėtų, o jūsų pablogėtų, tai ar galima sakyti, kad neturtingas asmuo yra neturtingas dėl to, kad jūsų padėtis yra tokia, kokia ji yra; ar jis turi mažiau tam, kad jūs klestėtumėte? Iš teiginio

3. Jeigu *P* atliktų veiksmą *A*, tai *Q* nebūtų situacijoje *S*, todėl galime padaryti išvadą.

4. Tai, kad *P* neatlieka *A*, paaiškina, kodėl *Q* yra situacijoje *S*; *P*, neatlikdamas veiksmo *A*, atsako už tai, kad *Q* yra situacijoje *S*

tik tuo atveju, jeigu *taip pat* laikomės įsitikinimo, kad

5. *P* privalo atlikti veiksmą *A*; *P* turi pareigą atlikti veiksmą *A*; *P* turi prievolę atlikti veiksmą *A* ir t.t.[24]

Tad perėjimas nuo (3) prie (4), šiuo atveju, *remiasi prielaida* (5). Negalima vienu žingsniu pereiti nuo (3) prie (4) siekiant *gauti* (5). Teiginys, kad tam tikroje situacijoje vieni turi mažiau tam, kad kiti klestėtų, dažnai grindžiamas tuo situacijos ar institucinės struktūros vertinimu, kurio pagrindimui jis pats yra įvedamas. Kadangi šis vertinimas neišplaukia vien iš hipotetinių tezių (pavyzdžiui, iš (1) arba (3)), jam pagrįsti reikia *nepriklausomo* argumento.*

Kaip matėme, Rawlso įsitikinimu,

> kadangi kiekvieno gerovė priklauso nuo bendradarbiavimo sistemos, be kurios niekas negalėtų patenkinamai gyventi, gėrybių paskirstymas turi būti toks, kad jis laiduotų savanorišką visų, taip pat ir blogiausioje padėtyje esančių žmonių, dalyvavimą tokioje sistemoje. Tačiau to galima tikėtis tik tuo atveju, jeigu žmonėms pasiūlomos priimtinos bendradarbiavimo sąlygos. Atrodo, jog minėtieji du principai nusako sąžiningą susitarimą; jo pagrindu tie, kuriems likimas atseikėjo daugiau arba suteikė geresnę socialinę aplinką (apie kurią negalima pasakyti, jog ji yra jų pelnyta), gali tikėtis savanoriško kitų bendradarbiavimo, jeigu vienokia ar kitokia bendradarbiavimo sistema yra būtina visų gerovės sąlyga.[25]

Be abejo, skirtumo principas apibrėžia tam tikras sąlygas, kuriomis remdamiesi tie, kuriems likimas atseikėjo mažiau ar jie yra mažiau gabūs, sutiktų dalyvauti bendradarbiavimo sistemoje. (Kokias *geresnes* sąlygas jie patys sau galėtų pasiūlyti?) Bet ar tai yra sąžiningas susitari-

---

* Nors Rawlsas nenubrėžia aiškaus skirtumo tarp (2) dedukcijos iš (1) ir (4) dedukcijos iš (3), nesakau, kad jis neteisėtai nuo hipotetinio teiginio pereina prie kategorinio. Vis dėlto į šią klaidą verta atkreipti dėmesį, nes ją lengva padaryti ir ja remiantis ginti pozicijas, kurias čia mėginame paneigti.

mas, kurio pagrindu *mažiau* gabūs galėtų tikėtis *savanoriško* kitų bendradarbiavimo? Juk visuomeninio bendradarbiavimo naudos atžvilgiu jų situacija yra simetriška. Gabesnieji turi naudos bendradarbiaudami su mažiau gabiais, bet juk ir mažiau gabūs turi naudos bendradarbiaudami su gabesniais. Tačiau skirtumo principas nėra neutralus gabiems ir mažiau gabiems. Iš kur ši asimetrija?

Galbūt simetrija sugriaunama iškėlus klausimą, *kiek* naudos kiekvienas gauna iš visuomeninio bendradarbiavimo. Šį klausimą galima suprasti dvejopai. Kiek naudos žmonės gauna iš visuomeninio bendradarbiavimo palyginti su tuo, ką individualiai jie turi *ne*bendradarbiavimo situacijoje, t.y. kokia yra $T_i - S_i$ skaitmeninė reikšmė individui *i*? Arba, alternatyviai, kiek naudos iš visuotinio bendradarbiavimo gauna kiekvienas individas, palyginti ne su *ne*bendradarbiavimo situacija, bet su labiau riboto bendradarbiavimo situacija? Kalbant apie visuotinį bendradarbiavimą pastarasis klausimas yra svarbesnis. Juk net nesant bendro sutarimo dėl principų, kuriais remiantis galėtų būti pasidalijama visuotinio bendradarbiavimo nauda, ne kiekvienas bus nebendradarbiavimo situacijoje, jeigu išliks kokios nors kitos naudingo bendradarbiavimo schemos, aprėpiančios ne visus žmones, bet tik tuos, kurie *sugeba* pasiekti tarpusavio sutarimą. Šie žmonės dalyvaus siauresnio bendradarbiavimo schemose. Norėdami išsiaiškinti, kokios naudos iš tarpusavio bendradarbiavimo gauna skirtingų gabumų žmonės, turime pamėginti įsivaizduoti siauresnes bendradarbiavimo schemas, kur gabieji bendradarbiauja tik tarpusavyje ir negabieji bendradarbiauja tik tarpusavyje, ir kur šios grupės nesusiliečia. Abiejų grupių nariai gali turėti naudos iš tarpusavio bendradarbiavimo savo grupėje ir tapti turtingesni nei jie būtų tuo atveju, jeigu nevyktų jokio visuomeninio bendradarbiavimo. Veikiant platesnei visuomeninio bendradarbiavimo schemai, kur vyksta skirtingų gabumų žmonių bendradarbiavimas, individas laimėtų papildomos bendradarbiavimo naudos, t.y. tos naudos, kurią jis gautų veikdamas visuotinio, o ne riboto grupinio bendradarbiavimo schemoje. *Visuotinis* bendradarbiavimas būtų naudingesnis arba mažiau gabiems, arba labiau gabiems, jeigu (naudojant paprastą kriterijų) galima parodyti, jog vidutinis vienos iš šių grupių išlošis, gaunamas dėl visuotinio bendradarbiavimo, būtų didesnis už kitos (palyginti su riboto grupinio bendradarbiavimo situacija).

Galima svarstyti, ar vidutiniai grupių išlošiai skirsis, o jeigu taip, tai kurios pusės naudai. Jeigu gabesniųjų grupėje esama individų, kurie gali atlikti kažką, kas duoda didžiulės ekonominės naudos kitiems (išradimai, gamybos tobulinimo idėjos, ekonominių problemų sprendimai ir t.t.*), tai sunku išvengti išvados, kad iš visuotinio bendradarbiavimo sistemos *mažiau* gabūs gaus *daugiau*. Kas išplaukia iš šios išvados? *Neteigiu*, jog iš jos išplaukia tai, kad gabesnieji turi gauti net daugiau nei jie gauna toje visuotinio bendradarbiavimo sistemoje, kuri grindžiama proprietariniais principais.** Tai, kas iš jos *tikrai* išplaukia – tai gilus nepasitikėjimas idėja, jog sąžiningumo vardu savanoriško visuomeninio bendradarbiavimo sistemai (ir joje susiklostančiam

* Tai nebūtinai reiškia, kad jie yra gabesni iš prigimties. Rawlso teorijos kontekste „gabesnieji" (*better endowed*) yra tie, kurie sukuria arba geba sukurti didesnę ekonominę vertę, didesnį ribinį produktą ir pan. (Atsitiktinumo veiksnys neleidžia aprioriškai spręsti apie šių grupių sandarą.) Čia laikomės Rawlso vartosenos tik tam, kad galėtume kritiškai įvertinti argumentus, kuriais *jis* grindžia savo teoriją. Proprietarinė teorija nesiremia prielaida, kad toks suskirstymas (ar dar kitoks elitistinis suskirstymas) turi kokios nors reikšmės ar kad jis apskritai įmanomas.

Kadangi proprietarinės teorijos šalininkas nepripažįsta struktūrinio principo „kiekvienam – pagal jo įgimtus gebėjimus", jis gali lengvai sutikti su tuo, kad gabaus individo indėlis rinkoje priklausys nuo to, kiek yra gabūs kiti ir kaip jie panaudoja savo gabumus, nuo to, kiek yra alternatyvių jo paslaugos teikėjų, nuo to, kokius pakaitalus kiti turi jo paslaugoms ir nuo daugybės kitų aplinkybių, atspindinčių kitų žmonių pasirinkimų ir veiksmų įvairovę. Kaip anksčiau matėme, panašūs argumentai, kuriuos Rawlsas pasitelkia kalbėdamas apie socialinius veiksnius, lemiančius ribinį darbo produktą (*Theory of Justice*, p. 308), nedaro įspūdžio proprietarinės teorijos šalininkui, net jeigu jie griauna struktūrinio paskirstymo principo „kiekvienam – pagal jo ribinį produktą" prielaidas.

** Tarus, kad jie galėtų identifikuoti patys save ir vienas kitą, jie galbūt mėgintų išsireikalauti didesnę pyrago dalį susivienydami į grupę ir derėdamiesi su kitais kolektyviai. Atsižvelgiant į tai, kad šiame lošime dalyvauja daug žmonių ir į tai, kad kai kurie iš gabesniųjų turės paskatų nesijungti į grupę, o veikiau sudarinėti atskirus susitarimus su mažiau gabiais, tokia gabesniųjų koalicija sužlugs, jeigu nesugebės panaudoti sankcijų prieš tokius atskalūnus. Koalicijoje liekantys nariai galėtų panaudoti boikoto „sankciją" ir atsisakyti bendradarbiauti su atskalūnais. Norėdami šią koaliciją suardyti, mažiau gabūs turėtų (turėtų galėti) pasiūlyti kai kuriems iš gabesniųjų pakankamų paskatų pasitraukti iš koalicijos ir atlyginti jiems nuostolius, patiriamus dėl boikoto. Galbūt kai kuriems apsimokės iš koalicijos pasitraukti tik palyginti dideliame atskalūnų būryje; galbūt šią atskalūnų grupę pirminė koalicija galėtų sumažinti kažką pasiūlydama atskiriems individams tam, kad jie atskiltų *nuo atskalūnų* grupės ir t.t. Tai yra sudėtinga problema, ir ją dar labiau komplikuoja tas akivaizdus faktas (nors ir naudojamės Rawlso klasifikacine terminija), kad nėra aiškios skiriamosios linijos tarp žmonių gabumų, kuri leistų nustatyti, kuriai grupei šie priklauso.

turto pasiskirstymui) gali būti primetami apribojimai, leidžiantys tiems, kurie ir šiaip jau iš jos gauna daugiausia, gauti dar daugiau!

Rawlsas mus ragina įsivaizduoti situaciją, kur mažiau gabūs individai galėtų maždaug taip pareikšti: „Ponai gabesnieji, jums naudinga bendradarbiauti su mumis. Jeigu norite, kad su jumis bendradarbiautume, turite priimti racionalias mūsų bendradarbiavimo sąlygas. Siūlome tokias sąlygas: bendradarbiausime su jumis tik tuo atveju, jeigu gausime *daugiausia, kiek galime gauti*. Kitaip sakant, bendradarbiavimo sąlygos turi būti tokios, kad mes gautume maksimalią bendradarbiavimo naudos dalį, t.y. tokią, kurią mėginant toliau didinti mums tenkanti dalis pradėtų mažėti." Šių siūlomų bendradarbiavimo sąlygų dosnumo laipsnis gali atsiskleisti tada, kai įsivaizduojame situaciją, kur gabesnieji pateikia beveik simetrinį priešingą pasiūlymą: „Ponai negabieji, jums naudinga bendradarbiauti su *mumis*. Jeigu norite, kad mes su jumis bendradarbiautume, turite priimti racionalias bendradarbiavimo sąlygas. Siūlome tokias sąlygas: bendradarbiausime su jumis tik tuo atveju, jeigu *mes* gausime daugiausia, kiek galime gauti. Kitaip sakant, bendradarbiavimo sąlygos turi būti tokios, kad mes gautume maksimalią bendradarbiavimo naudos dalį, t.y. tokią, kurią mėginant toliau didinti mums tenkanti dalis pradėtų mažėti." Jeigu jų siūlomos sąlygos sukelia mūsų pasipiktinimą, tai kodėl tokio pat pasipiktinimo nesulaukia priešingos pusės siūlomos bendradarbiavimo sąlygos? Kodėl gabesnieji negali jiems siūlomų sąlygų atmesti kaip nevertų dėmesio, tarę, kad kas nors išdrįs jas viešai suformuluoti?

Rawlsas skiria dėmesio aiškinimui, kodėl tie, kurių padėtis visuomenėje yra palyginti blogesnė, neturi skųstis dėl to, kad gauna mažiau. Kalbant paprastai tas paaiškinimas yra toks: kadangi dėl nelygybės išlošia tas, kurio padėtis yra blogesnė, jis negali dėl jos skųstis: jis gauna *daugiau* sistemoje, kuri pripažįsta nelygybę, nei sistemoje, kuri išpažįsta lygybę. (Net jeigu kitoje nelygybės sistemoje, kurioje kas nors kitas yra dar blogesnėje padėtyje, jis galėtų gauti dar daugiau.) Tačiau klausimą, ar geresnėje padėtyje esantys laikytų (turėtų laikyti) tokias bendradarbiavimo sąlygas priimtinomis, Rawlsas svarsto tik *vienoje* pastraipoje, kur kalba apie du reprezentatyvius individus *A* ir *B*, iš kurių *A* padėtis yra geresnė:

Mūsų problema – parodyti, kad *A* neturi pagrindo skųstis. Galbūt iš jo reikalaujama turėti mažiau nei jis galėtų turėti, nes jam turint daugiau *B* pa-

tirtų kokių nors nuostolių. Tad ką galima pasakyti geresnę padėtį turinčiam asmeniui? Pirmiausia akivaizdu, kad kiekvieno gerovė priklauso nuo socialinio bendradarbiavimo sistemos, be kurios nė vienas neturėtų patenkinamo gyvenimo. Antra, kiekvieno asmens savanoriško dalyvavimo šioje sistemoje galime tikėtis tik tuo atveju, jeigu bendradarbiavimo sąlygos jam yra priimtinos. Tad skirtumo principas, atrodo, yra sąžiningas principas, kuriuo vadovaudamiesi gabesnieji arba turintys pranašesnę socialinę padėtį, gali tikėtis kitų bendradarbiavimo, jeigu vienokia ar kitokia bendradarbiavimo schema yra būtina visų gerovės sąlyga.[26]

Tai, kas, Rawlso manymu, gali būti pasakyta geresnėje padėtyje esantiems žmonėms, dar *neįrodo*, kad šie žmonės neturi pagrindo skųstis ar kad jų skundai yra mažiau pagrįsti. Tezė, kad visų gerovė priklauso nuo visuomeninio bendradarbiavimo, be kurio niekas neturėtų patenkinamo gyvenimo, lygiai taip pat gali būti keliama asmens, siūlančio kitokį principą, pavyzdžiui, tokį, kuris maksimizuoja gabiausiųjų padėtį. Ir šiuo atveju galima tikėtis kiekvieno asmens savanoriško dalyvavimo sistemoje tik tuo atveju, jeigu bendradarbiavimo sąlygos jam bus priimtinos. O kokios sąlygos *būtų* priimtinos? Rawlso įsivaizduojamas atsakymas kol kas tik kelia problemą: jis neatskiria jo siūlomo skirtumo principo nuo beveik simetriško priešingo principo, kurį galėtų pateikti gabesnieji, ar nuo kokio nors kito principo. Todėl, kai Rawlsas toliau sako: „Tad skirtumo principas, atrodo, yra sąžiningas principas, kuriuo vadovaudamiesi gabesnieji arba esantys pranašesnės socialinės padėties, gali tikėtis kitų bendradarbiavimo, jeigu vienokia ar kitokia bendradarbiavimo schema yra būtina visų gerovės sąlyga", žodelis „tad" jo sakinyje atrodo gana keistai. Kadangi prieš tai buvę sakiniai yra neutralūs skirtingų pasiūlymų atžvilgiu, jo išvada, kad skirtumo principas yra sąžiningas bendradarbiavimo principas, *negali* išplaukti iš to, kas buvo anksčiau pasakyta šioje pastraipoje. Rawlsas tik kartoja, kad toks principas atrodo protingas; kažin ar toks atsakymas įtikins tuos, kuriems jis neatrodo protingas.* Rawlsas neįrodė, kad ga-

* Tariu, jog šie Rawlso svarstymai liečia gabesnius ir mažiau gabius individus, kurie žino, kuriai iš šių grupių priklauso. Vietoje to galima būtų įsivaizduoti, jog šis klausimas svarstomas pirminėje pozicijoje. („Jeigu paaiškėtų, kad esu vienas iš gabesnių, tai ...; jeigu paaiškėtų, kad esu vienas iš mažiau gabių, tai ..."). Tačiau ši interpretacija netinka. Juk kodėl Rawlsas sako: „Atrodo, jog minėtieji du principai nusako sąžiningą susitarimą; jo pagrindu tie, kuriems likimas atseikėjo daugiau arba leido užimti geresnę

besnis *A* neturi pagrindo skųstis dėl to, kad jis verčiamas turėti mažiau tam, kad kitas, *B*, galėtų turėti daugiau nei šiaip jau turėtų. Ir jis negali to įrodyti, nes *A turi* pagrindo skųstis.

---

socialinę padėtį (apie kurią negalima pasakyti, jog ji yra pelnyta), gali tikėtis savanoriško kitų bendradarbiavimo" (*Theory of Justice*, p. 15). Kas (ir kada) to tikisi? Kaip šis teiginys gali būti transformuotas į hipotetines tezes, kurias individas svarstytų pirminėje pozicijoje? Panašių klausimų kyla ir dėl šių Rawlso teiginių: „Mūsų problema – parodyti, kad *A* neturi pagrindo skųstis. Galbūt iš jo reikalaujama turėti mažiau nei jis galėtų turėti, nes jam turint daugiau *B* galėtų patirti kokį nors nuostolį. *Tad ką galima pasakyti geresnę padėtį turinčiam žmogui?* (...) Tad skirtumo principas, atrodo, yra sąžiningas principas, kuriuo vadovaudamiesi gabesnieji arba turintys pranašesnę socialinę padėtį gali tikėtis kitų bendradarbiavimo..." (*Theory of Justice*, p. 103, išskirta mano). Ar juos turėtume interpretuoti taip, kad pirminėje pozicijoje individas kelia klausimą, ką jis pasakytų sau pačiam suvokdamas tikimybę, jog gali pasirodyti, kad jis pats yra vienas iš mažiau gabių? Ir ar tada jis pasakys: „*tad*, kaip atrodo, skirtumo principas yra sąžiningas bendradarbiavimo principas", net jeigu jis atsižvelgia į galimybę, jog pats priklauso gabesniųjų grupei? Ar tada jis pasakys, kad net vėliau (kai sužinos, jog priklauso gabesniųjų grupei) skirtumo principas jam atrodys sąžiningas? Ir kada jis galėtų skųstis? Ne tada, kai vis dar išlieka pirminėje pozicijoje, nes joje jis sutinka priimti skirtumo principą. Svarstant pasirinkimo klausimą pirminėje pozicijoje jam nerūpi tai, kad vėliau jam gali tekti skųstis. Juk jis žino, kad neturės pagrindo vėliau skųstis dėl principo, kurį pats racionaliai pasirinko pirminėje pozicijoje, padarinių. Ar galima įsivaizduoti, kad tokį skundą jis pateiks pats sau? Ir ar atsakymas į bet kurį vėlesnį skundą nėra toks: „Pats priėmei šį principą (arba jį priimtum būdamas pirminėje pozicijoje)"? Kokią „problemą" Rawlsas čia mėgina spręsti? Mėginant ją įterpti į pirminę poziciją, ji tampa visiškai nesuprantama. Ir kokį vaidmenį atlieka tokios frazės, kaip „sąžiningas susitarimas" (3 skirsnis) arba „sąžiningas principas" (p. 103), įterptos į savo naudos siekiančių individų racionalaus išskaičiavimo kontekstą; juk pirminėje pozicijoje individa nesinaudoja jokiomis moralinėmis sąvokomis.

Nematau, kaip visa tai, ką Rawlsas kalba apie skirtingų gabumų žmonių bendradarbiavimą, galima būtų įtraukti į pirminės pozicijos struktūrą ir perspektyvą. Todėl čia tariu, jog Rawlsas kreipiasi į individus, kurie *nėra* pirminėje pozicijoje, t.y. į gabesniuosius arba į savo skaitytojus, mėgindamas *juos* įtikinti, kad skirtumo principas, kurį jis kildina iš pirminės pozicijos, yra sąžiningas. Rawlsas nori pasakyti šiam individui, kad nelygybė pasitarnaus jo labui. Būtent tai sakoma individui, žinančiam savo tapatybę: „Ši visuomeninė santvarka gali būti pateisinta prieš kiekvieną individą ir konkrečiai prieš tuos, kurių padėtis yra blogiausia" (p. 103). Rawlsas nenori pasakyti: „Pats įsitraukei į lošimą, ir pralošei" ar ką nors panašaus; jis net nesako: „Pats tai pasirinkai pirminėje pozicijoje"; ir jis nenori kreiptis vien į pirminės pozicijos veikėjus. Jam taip pat reikia nuo pirminės pozicijos nepriklausančio argumento, kuris įtikintų individą, žinantį savo pažemintą padėtį nelygybę pripažįstančioje visuomenėje. Teiginys „Tu turėsi mažiau tam, kad aš klestėčiau" neįtikintų individo, kuris žino esąs pažemintoje padėtyje, ir Rawlsas pagrįstai jį atmeta, nors šio teiginio hipotetinis analogas pirminėje pozicijoje (jeigu sugebėtume jį prasmingai suformuluoti) turėtų tam tikrą galią.

Pirminė pozicija ir galutinio rezultato principai

Kaip galima tarti, jog šie mažiau gabių siūlomi bendradarbiavimo principai yra sąžiningi? Įsivaizduokime, kad turime nežinia iš kur atsiradusį socialinį pyragą: *niekas* neturi teisės į kurią nors jo dalį, niekas neturi į jį jokių išskirtinių pretenzijų; tačiau turi būti surastas vienbalsiai priimtinas jo padalijimo principas. Neabejotina, kad nepriklausomai nuo bauginimų ar delsimo derybose, bus pasiūlytas ir priimtas lygaus padalijimo principas. (Tai yra „iškilusis" sprendimas Schellingo prasme.) Jeigu pyrago dydis būtų dėl *kažkokių* priežasčių nefiksuotas ir jeigu būtų suvokta, kad lygus padalijimas mažintų bendro pyrago dydį, tai žmonės veikiausiai susitartų dėl nelygaus padalijimo principo, kuris leistų padidinti mažiausios dalies dydį. Tačiau ar realioje situacijoje toks suvokimas neatskleistų diferencijuotų teisių į pyrago dalis? Kas gebėtų tą pyragą didinti ir jį didintų, jeigu jam būtų atriekta didesnė pyrago dalis, bet jo nedidintų, jeigu gautų lygią dalį pagal lygaus paskirstymo principą? Kam turėtų būti suteikiama paskata už šį didesnį indėlį? (Čia nekalbama apie nepadalijamai jungtinį produktą; yra žinoma, *kam* turi būti suteikiama paskata ar bent jau mokama premija po fakto.) Kodėl šis identifikuojamas indėlio skirtumas neveda prie žmonėms priklausančių dalių dydžio skirtumo?

Jeigu gėrybės kristų iš dangaus tarsi mana ir niekas neturėtų jokių išskirtinių teisių į kurią nors jų dalį, ir jeigu mana kristų tik esant vienbalsiam sutarimui dėl jos paskirstymo principo, o jos kiekis priklausytų nuo šio paskirstymo, tada galima būtų pagrįstai teigti, kad situacijoje, kur negali kitiems grasinti arba spyriotis reikalaudami didesnės dalies, žmonės priimtų skirtumo principą kaip tinkamą dalybų principą. Tačiau ar šis modelis tinka mums mąstant apie tai, kaip turi būti paskirstomi žmonių sukuriami daiktai? Kodėl tokie pat rezultatai turi būti gauti tiek situacijoje su diferencijuotomis teisėmis, tiek situacijoje be diferencijuotų teisių?

Procedūra, kuri paskirstomojo teisingumo principus kildina iš to, dėl ko susitartų racionalūs asmenys, nieko nežinantys apie save ir savo istoriją, *garantuoja, kad fundamentaliais bus laikomi galutinės būklės, arba teleologiniai, teisingumo principai.* Galbūt įmanoma tam tikrus istorinius teisingumo principus dedukuoti iš galutinės būklės principų, pa-

našiai kaip utilitaristas mėgina dedukuoti individų teises, draudimą bausti nekaltąjį ir t.t. iš *savo* galutinės būklės principo; galbūt panašius argumentus įmanoma sukonstruoti net proprietariniam principui. Tačiau atrodo, kad joks istorinis principas negalėtų būti nuo pat pradžių priimtas Rawlso pirminėje pozicijoje. Juk nusileidus nežinojimo uždangai žmonės, susirinkę tam, kad susitartų dėl to, kas ir kam priklauso, nieko nežinodami apie konkrečių žmonių teises, bet kurį dalybų objektą traktuos kaip dangaus maną.*

Tarkime, kad turime reikalų su grupe studentų, kurie vienerius metus mokėsi, laikė egzaminus ir gavo įvertinimus (nuo 0 iki 100), apie kuriuos jie dar nieko nežino. Dabar, nė vienam iš jų nežinant, kokį įvertinimą jis yra gavęs, jie surenkami ir jiems pasiūloma pasidalyti įvertinimais taip, kad įvertinimų suma būtų lygi tam tikram skaičiui (kurį apibrėžia visų įvertinimų, kuriuos kiekvienas yra gavęs iš savo dėstytojų, suma). Pirmiausia tarkime, kad jie turi priimti kolektyvinį sprendimą dėl to, kaip bus paskirstomi įvertinimai; kiekvienam šio susirinkimo dalyviui jie turi paskirti konkretų įvertinimą. Šioje situacijoje (tarus, kad esama veiksmingų priemonių, užkertančių jiems galimybę grasinti vienas kitam) jie veikiausiai priimtų principą, pagal kurį kiekvienas gautų po vienodą įvertinimą: kiekvieno įvertinimas gaunamas bendrą įvertinimų sumą padalijus iš įvertinamų asmenų skaičiaus. Akivaizdu, kad tokiu atveju jiems nepavyktų „pataikyti" į tuos įvertinimus, kuriuos faktiškai jau yra gavę. Dabar tarkime, kad jų susirinkimo metu skelbimų lentoje iškabinamas sąrašas tokiu pavadinimu TEISĖS Į ĮVERTINIMĄ; jame figūruoja kiekvieno asmens pavardė kartu su įvertinimu, arba pažymiu, kurį jis faktiškai gavo iš dėstytojo. Tačiau šis paskirstymas bus nepriimtinas tiems, kurie gavo nepatenkinamus pažymius. Net jeigu jie žino, ką reiškia „teisės" (nors turbūt reikėtų tarti, kad jie to nežino tam, kad jų situacija atitiktų Rawlso pirminę poziciją, kur moraliniai veiksniai neatlieka jokio vaidmens), kodėl jie turėtų sutikti su dėstytojo atliktu paskirstymu? Kokiais asmeninės naudos sumetimais jie turėtų juos pripažinti?

* Ar žmonės pirminėje pozicijoje susimąsto dėl to, ar būtent *jie* turi *teisę* spręsti, kaip bus paskirstomos visos gėrybės? Galbūt jie mano, kad kadangi būtent jie sprendžia šį klausimą, jie turi vadovautis prielaida, kad turi tokią teisę; ir todėl atskiri žmonės negali turėti specifinių teisių (nes tada jie neturėtų teisės kolektyviai spręsti, kaip turi būti paskirstomas visas turtas); todėl visas turtas gali būti teisėtai traktuojamas kaip dangaus mana.

Toliau tarkime, kad jie turi vienbalsiai susitarti ne dėl specifinio įvertinimų paskirstymo, bet veikiau dėl bendrojo paskirstymo principo. Koks principas būtų pasirinktas? Lygybės principas, kuris kiekvienam suteikia tą patį įvertinimą, turėtų neblogų šansų. O jeigu paaiškėtų, kad bendroji įvertinimų suma kinta priklausomai nuo jos padalijimo būdo, priklausomai nuo to, kas kokį įvertinimą gauna, ir jeigu būtų pageidaujama didesnė suma, net jeigu jie nekonkuruoja tarpusavyje (pavyzdžiui, kiekvienas iš jų konkuruoja su atskirų kitų grupių nariais dėl tam tikro posto), tada *galėtų* būti priimtinas tas įvertinimų paskirstymo būdas, kuris maksimizuoja žemiausius pažymius. Ar šie žmonės sutiktų priimti neteleologinį *istorinį* paskirstymo principą, kuris suteikia žmonėms įvertinimus pagal tai, kaip jų žinios įvertinamos kompetentingų ir nešališkų egzaminatorių?* Jeigu visi jie žinotų, kokį konkretų paskirstymą generuoja šis istorinis principas, tai jie jo nepriimtų. Juk situacija tokiu atveju būtų lygiavertė ankstesnei situacijai, kur jie sprendė konkretaus paskirstymo priimtinumo klausimą ir, kaip jau matėme, jis būtų jiems nepriimtinas. Tad tarkime, jog žmonės nežino, kokį konkretų paskirstymą faktiškai generuoja šis istorinis principas. Jie negali šio istorinio principo pasirinkti tuo pagrindu, kad jis jiems atrodo teisingas ir sąžiningas, nes pirminėje pozicijoje šioms sąvokoms dar nėra vietos. (Priešingu atveju joje, kaip ir čia, žmonės keltų klausimą, ko reikalauja teisingumas.) Kiekvienas skaičiuoja, ar jam asmeniškai būtų naudinga priimti šį istorinį paskirstymo principą. Įvertinimai pagal istorinį principą priklauso nuo įgimtų veiksnių, nuo proto lavinimo, nuo stropumo, atsitiktinumo ir t.t. – nuo dalykų, apie kuriuos pirminėje pozicijoje žmonės beveik nieko nežino. (Individui būtų rizikinga vadovautis tokia prielaida: kadangi jis labai gerai protauja mąstydamas apie principus, jis priklauso intelektualiai gabesnių individų grupei. Kas žino, kokiais galingais argumentais vadovaudamiesi kiti individai skina-

* Čia nesiremiu prielaida, kad visi dėstytojai yra tokie ar kad mokymasis universitetuose turi būti vertinamas pažymiais. Man paprasčiausiai reikia pavyzdžio, kuriuo naudodamiesi galėtume analizuoti sprendimų priėmimą pirminėje pozicijoje. Vertinimas pažymiais yra gana paprastas pavyzdys, nors jis nėra tobulas dėl jo įvairių sąsajų su platesniais socialiniais tikslais, kuriems ši praktika tarnauja. Į šią komplikaciją galime nekreipti dėmesio, nes jeigu jie pasirinktų istorinį principą tuo pagrindu, kad jis geriau pasitarnauja šiems tikslams, tai toks faktas pailiustruotų mūsų toliau dėstomą idėją būtent, – kad jų pagrindiniai siekiai ir pagrindiniai principai savo pobūdžiu yra galutinės būklės siekiai ir principai.

si sau kelią, nors galbūt jų neatskleidžia strateginiais sumetimais.) Pirminėje pozicijoje kiekvienas individas pagal šiuos įvairius matmenis mėgins nustatyti tam tikrą tikimybių dispersiją savo padėties atžvilgiu. Labai abejotina, ar individo tikimybiniai išskaičiavimai jį pastūmės priimti istorinį proprietarinį, o ne kokį nors kitą principą. Imkime principą, kurį galima būtų pavadinti atvirkštiniu proprietariniu principu. Jis rekomenduoja istorinius įgijimus surikiuoti dydžio tvarka ir individui, teisėtai turinčiam daugiausiai, perduoti tai, ką jis turi, individui, teisėtai turinčiam mažiausiai; paskui antram turtingiausiam perduoti tai, ką jis turi, antram neturtingiausiam ir t.t.[27] Bet koks tikimybinis savanaudžių individų išskaičiavimas Rawlso pirminėje pozicijoje, kaip ir bet koks tikimybinis studentų išskaičiavimas mūsų pavyzdyje, juos skatins pripažinti, jog proprietarinis ir atvirkštinis proprietarinis principas turi vienodą vertę, kiek jie susiję su jų asmeniniais interesais! (Kokiais savo naudos sumetimais remdamiesi jie galėtų vieną iš šių principų laikyti pranašesniu už kitą?) Jokie išskaičiavimai neskatins jų pasirinkti proprietarinį principą.

Toji specifinė pasirinkimo problema, kuri iškyla individams renkantis principus pirminėje pozicijoje, nusileidus nežinojimo uždangai, apriboja jų pasirinkimą teleologiniais galutinės būklės principais. Savo nauda besirūpinantis individas bet kurį neteleologinį principą vertina pagal tai, ką jis jam duos; jo skaičiavimai vertinant bet kurį principą fokusuojami į tai, ką jis pats gaus priėmęs tam tikrą principą. (Šiuose individo skaičiavimuose atsižvelgiama į darbą, kurį jam dar teks atlikti; į jį neatsižvelgiama pažymių paskirstymo pavyzdyje, nebent figūruoja negrįžtami praeities darbo kaštai.) Tad, rinkdamasis vienokį ar kitokį principą, pirminės pozicijos dalyvis daugiausiai dėmesio skirs gėrybių paskirstymui *D*, kurį jis generuoja, arba tikimybinei paskirstymo dispersijai $D_1 ... D_n$, kurią jis gali generuoti, kartu atsižvelgdamas į tikimybę užimti kiekvieną padėtį kiekviename D_i profilyje, tarus, kad jis bus realizuotas. Niekas nepasikeistų, jeigu užuot naudodamasis asmeniniu tikimybių skaičiavimu, jis naudotųsi kokiomis nors kitomis sprendimų priėmimo procedūromis, kurias nagrinėja sprendimų teorijos teoretikai. Šiuose skaičiavimuose principai atlieka tik tą vaidmenį, kad generuoja tam tikrą gėrybių (bet kokių dalykų, kurie jiems rūpi) paskirstymą arba tikimybinę gėrybių dispersiją. Skirtingi principai vertinami tik pagal tai, kokias alternatyvias paskirstymo tvarkas jie

generuoja. Todėl patys principai nustumiami į šoną, ir kiekvienas savo naudos siekiantis individas renkasi kurį nors vieną iš alternatyvių galutinės būklės paskirstymų. Pirminėje pozicijoje žmonės arba iškart pasirenka tam tikrą galutinės būklės paskirstymą, arba tam tikrą principą renkasi tik todėl, kad jis jiems yra priimtinas dėl galutinio paskirstymo rezultato. *Fundamentalūs* principai, dėl kurių jie galėtų sutarti, principai, prie kurių jie konverguoja, *neišvengiamai* bus galutinės būklės principai.

Rawlso konstrukcija negali duoti jokios istorinės paskirstomojo teisingumo koncepcijos. Galutinės būklės principai, kuriuos generuoja jo procedūra, gali būti panaudoti mėginant *išvesti,* kartu su tam tikra faktine informacija, tam tikrus istorinius principus kaip neistorinės teisingumo koncepcijos vedinius.[28] Sunku įsivaizduoti, kaip galima būtų išvesti ir suprasti *konkrečių* istorinių proprietarinių principų vingrybes. Bet koks mėginimas iš galutinės būklės principų išvesti nuosavybės įgijimo, perdavimo ir neteisingumo atitaisymo principų atitikmenis būtų panašus į beviltiškus utilitarizmo mėginimus iš savo principų išvesti įprastas teisingumo maksimas (jų atitikmenis): jie negeneruoja konkrečių rezultatų, o generuoja netinkamą pagrindimą geidžiamiems rezultatams. Jeigu istoriniai proprietariniai principai yra fundamentalūs, tai Rawlso konstrukcija geriausiu atveju teikia tik apytikrius jų atitikmenis; ji generuoja netinkamą jų pagrindimą ir rezultatus, kurie kartais prieštarauja akivaizdžiai teisingiems principams. Pati pasirinkimo procedūra Rawlso pirminės pozicijos sąlygomis suponuoja, jog jokia istorinė teisingumo koncepcija negali būti teisinga.

Mums gali būti paprieštarauta, jog Rawlso procedūra turinti *nustatyti* visus teisingumą liečiančius faktus: nėra jokios nuo jo teorijos nepriklausomos proprietarinės valdų teisėtumo sąvokos, kuria remiantis galima būtų kritikuoti jo teoriją. Tačiau mums nereikia jokios *specifinės* istorinės proprietarinės teorijos, kurios pagrindu galėtume kritikuoti Rawlso konstrukciją. Jeigu *kuri nors* istorinė proprietarinė teorija ir yra teisinga, tai Rawlso teorija nėra teisinga. Galime pateikti to tipo teorijos, kurią siūlo Rawlsas, struktūrinę kritiką ir nebūtinai prieš tai išdėstyti išsamią istorinę proprietarinę teoriją kaip jos alternatyvą. Pasielgtume neprotingai priimdami Rawlso konstrukciją ir jo siūlomą problemos formuluotę (kokie principai būtų pasirinkti racionalių, sa-

vo naudos siekiančių individų nežinojimo uždangos sąlygomis?), nebent būtume įsitikinę, kad jokia adekvati istorinė proprietarinė teorija negalima.

Kadangi Rawlso konstrukcija negeneruoja istorinės, arba proprietarinės, teisingumo koncepcijos, šis faktas turi būti paaiškintas tam tikrais šios konstrukcijos bruožais. Ar padarėme ką nors daugiau nei tik atkreipėme dėmesį į kai kuriuos specifinius Rawlso konstrukcijos bruožus ir pasakėme, jog būtent dėl jų ji iš principo negali generuoti jokios istorinės teisingumo teorijos? Tai būtų visiškai bedantė kritika, nes šia prasme turėtume sakyti, jog konstrukcija iš principo negali generuoti kokios nors kitos koncepcijos, kaip tik tą, kurią ji faktiškai generuoja. Turbūt akivaizdu (tikiuosi, skaitytojui akivaizdu), jog mūsų kritika siekia giliau, nors sunku suformuluoti reikiamą gilumo kriterijų. Kad dėl to nekiltų abejonių, pridurkime, jog tai, kaip Rawlsas formuluoja pamatinę nežinojimo uždangos idėją (o tai yra tas jo konstrukcijos bruožas, kuris akivaizdžiausiai kliudo priimti bet kokią istorinę koncepciją), rodo, jog iš individo siekiama atimti galimybę kurpti principus, tenkinančius vien jo paties interesus, palankius vien jo paties situacijai. Tačiau nežinojimo uždanga atlieka ne tik šį vaidmenį; ji garantuoja, kad jokie proprietariniai argumentai neturės reikšmės nežinioje skendintiems, nemoraliems individams, priverstiems priimti sprendimą situacijoje, kurioje atsispindi tam tikri formalūs teisingumo reikalavimai.* Galbūt silpnesnės sąlygos nei nežinojimo uždanga kurioje nors konstrukcijoje *à la* Rawlso galėtų atsijoti principus, sukurptus pagal asmeninius interesus, arba galbūt galėtų būti suformuluotas koks nors kitas, neva „struktūrinis" pasirinkimo situacijos bruožas, atspindintis istorinių koncepcijų reikalavimus. Tačiau savo dabartiniu pavidalu ji neatspindi jokių istorinių argumentų, kuriais galėtų remtis individai, priimantys sprendimą pirminės pozicijos situacijoje; tokie argumentai nepateikiami net tam, kad būtų svarstomi, atmetami ar atidedami į šalį.

* Kas nors gali pagalvoti, jog proprietariniai principai kurpiami moraliai nepriimtinu būdu ir todėl atmesti mano tezę, kad nežinojimo uždanga atlieka kažką daugiau nei savo eksplicitinę funkciją. Kadangi specialiai kurpti principus reiškia *nesąžiningai* juos taikyti savo interesams, ir kadangi čia sprendžiamas būtent proprietarinio principo sąžiningumo klausimas, sunku nuspręsti, kuri pozicija sukasi ydingame rate: mano kritika, neigianti nežinojimo uždangos galią, ar gynimasis nuo šios kritikos, kurią įsivaizduoju šioje išnašoje.

Kadangi pirminės pozicijos struktūra nepalieka jokios vilties istoriniams principams, jie niekada negali būti joje pasirinkti; Rawlso konstrukcija iš principo negali jų generuoti. Tai, žinoma, nereiškia, kad joks istorinis proprietarinis principas (arba „prigimtinės laisvės principas") negalėtų būti *įtrauktas* į pirminėje pozicijoje svarstomų principų sąrašą. Rawlsas net šito nepadaro; veikiausiai todėl, kad būtų akivaizdžiai beprasmiška jį svarstyti *šioje* situacijoje.

Makro ir mikro

Anksčiau atkreipėme dėmesį į prieštaravimą, kuris kėlė abejonių dėl to, ar egzistuoja nepriklausoma proprietarinė valdų teisėtumo sąvoka. Tai galima susieti su Rawlso pabrėžiama idėja, kad jo formuluojami principai taikytini tik pamatinei visuomenės makrostruktūrai ir kad jokie mikrolygmens kontrargumentai jiems negalioja. Skirtumo principas, bent iš pirmo žvilgsnio, yra *nesąžiningas* (nors tai visiškai nerūpi tiems, kurie priima sprendimą pirminėje pozicijoje), ir prieš jį, pasinaudojant elementarių ir aiškių situacijų pavyzdžiais, galima nukreipti visą aibę kontrargumentų. Tačiau Rawlsas *neteigia*, kad skirtumo principas gali būti taikomas bet kuriai situacijai: jis taikomas tik pamatinei visuomenės struktūrai. Kaip galime žinoti, ar jis taikytinas šiai struktūrai? Kadangi vertinant visuomenės struktūros teisingumą mūsų intuicija nėra labai tvirta, galime mėginti savo vertinimus paremti mikrosituacijų analize, kurioje jaučiamės tvirčiau. Mėgindami pasiekti tai, ką Rawlsas vadina „refleksyviąja pusiausvyra", dažnai naudojamės mintiniais eksperimentais, kuriais siekiame pasitikrinti savo principus hipotetinėse mikrosituacijose. Jeigu šiose situacijose jie neveikia mūsų apmąstytu sprendimu, tai jie nėra universalūs. Taip pat galime manyti, jog kadangi teisingi principai *yra* universalūs, tai principai, neveikiantys mikrosituacijose, negali būti teisingi. Nuo Platono laikų vadovaujamės šia praktika: principai gali būti tikrinami mažuose ir dideliuose dalykuose. Platonas manė, kad principus lengviau atrasti svarstant didelius dalykus; kiti gali manyti priešingai.

Tačiau Rawlsas samprotauja taip, tarsi makro ir mikrokontekstuose – visuomenės pamatinės struktūros lygmenyje ir mums suprantamų elementarių situacijų lygmenyje – veikia skirtingi principai. Ar pama-

tiniai teisingumo principai yra „emerdžentiniai" ta prasme, kad jie taikytini tik plačiausiai socialinei struktūrai, bet ne jos dalims? Galbūt svarstytina galimybė, kad bendroji visuomenės struktūra yra teisinga, net jeigu nė viena iš jos dalių nėra teisinga, nes kiekvienos dalies neteisingumas kažkaip atsveria ir atitaiso kitos neteisingumą, tad galutinis rezultatas – dalių neteisingumas panaikinamas. Tačiau ar dalis gali tenkinti pamatinį teisingumo principą ir kartu būti akivaizdžiai neteisinga, jau nekalbant apie tai, kad ji neatlieka tariamos neteisingumo kitoje dalyje atitaisymo funkcijos? Galbūt taip, jeigu toji dalis susijusi su kokia nors specifine sritimi. Tačiau neabejotina, jog įprastoji, pažįstamoji, kasdieniškoji dalis, nepasižyminti jokiais išskirtiniais bruožais, turėtų būti teisinga, jeigu tenkina pamatinius teisingumo principus; priešinga padėtis reikalautų specialaus paaiškinimo. Negalima paprasčiausiai pasakyti, kad kalbama apie principus, taikytinus tik pamatinei struktūrai, ir todėl mikrolygmens kontrargumentai neturi jokios galios. Kokių pamatinės struktūros bruožų, t.y. bruožų, kuriais nepasižymi mikrolygmens situacijos, pagrindu jai taikomi ypatingi moraliniai principai, kurie būtų nepriimtini kitur?

Be to, telkiant dėmesį tik į kompleksinių visumų teisingumo klausimą iškyla papildomų specifinių problemų. Juk kompleksines visumas sunku aiškiai suvokti; nesame pajėgūs atsižvelgti į visa, kas čia gali būti svarbu. Visos visuomenės teisingumas gali priklausyti nuo to, kokiu mastu ji tenkina skirtingus principus. Šie principai, net jeigu kiekvienas atskirai yra įtikinamas (yra taikomas plačioje mikrolygmens situacijų srityje), gali duoti netikėtų rezultatų, jeigu jie yra taikomi kartu. Kitaip sakant, gali būti netikėta tai, kad tik tam tikros, o ne kitokios institucinės formos tenkina visus principus. (Palyginkime tai su nuostaba, kurią patiriame atrasdami, kad vienas ir tik vienas dalykas tenkina labai skirtingas ir individualiai priimtinas adekvatumo sąlygas; pagalvokime apie tai, kiek daug šviesos įneša tokie atradimai.) Arba galbūt turi būti visuotinai taikomas vienas paprastas principas, ir tada padėtis, susiklostanti jį realizavus, mus iš pradžių labai stebina. Neteigiu, kad makrolygmenyje atsiranda naujų *principų,* tačiau būdas, kuriuo seni mikroprincipai pasireiškia makrolygmenyje, mums gali būti netikėtas. Jeigu išties taip, tai nederėtų manyti, jog visumos vertinimai teikia vienintelę ar bent jau svarbiausią duomenų bazę, kurios atžvilgiu turime tikrinti savo principus. Vienas iš būdų, kuriuo vadovaudamiesi galime

keisti savo intuityvius įsitikinimus apie tam tikrą kompleksinę visumą, yra tai, kad įžvelgiame vis platesnių ir dažnai keistų implikacijų tų principų, kurie puikiai veikia mikrolygmenyje. Panašiai atradimas, kad tam tikri mūsų vertinimai yra nepateisinami arba klaidingi, dažnai reiškia, kad juos atmetame kaip nesuderinamus su griežtai taikomais mikrolygmens principais. Būtent todėl nepageidautina principus ginti tuo būdu, kuris atmeta jų tikrinimo mikrosituacijose galimybę.

Man ateina į galvą tik vienas argumentas, kuris leistų nepaisyti pamatinių principų tikrinimo rezultatų mikrolygmens situacijose. Pasak šio argumento, tokiose situacijose susiduriame su konkrečiomis teisėmis; ir, žinoma, svarstomi pamatiniai principai susipjaus su šiomis teisėmis, nes jie turi veikti gilesniame lygmenyje nei tas lygmuo, kuriame veikia tokios teisės. Kadangi jie turi veikti lygmenyje, kuris yra visų tokių teisių pagrindas, jokia mikrosituacija su jos teisėmis negali būti laikoma pamatinių principų tikrinimo situacija. Pastebėkime: šis argumentas pripažįsta, kad Rawlso procedūra remiasi prielaida, jog jokia pamatinė proprietarinė koncepcija nėra teisinga ir tam tikro gylio lygmenyje neveikia jokios teisės.

Ar visos teisės gali būti nustumtos į santykinai paviršinius lygmenis? Pagalvokime apie žmonių teises į savo kūno dalis. Blogiausioje situacijoje esančių žmonių padėties maksimizavimo principas galėtų pareikalauti prievartinio kūno dalių perskirstymo („Tiek daug metų mėgavaisi regėjimu; dabar viena arba net abi tavo akys bus transplantuotos kitiems.") arba net žmonių žudymo panaudojant jų kūnus tam, kad būtų išsaugota gyvybė kitų žmonių, kurie šiaip jau numirtų labai jauni.[29] Nuoroda į tokius pavyzdžius gali pasirodyti šiek tiek isteriška. Tačiau analizuodami Rawlso draudimą naudotis mikrolygmens kontrapavyzdžiais, esame stumiami prie tokių kraštutinių pavyzdžių. Faktas, kad ne visas teises mikrolygmens situacijose galima traktuoti kaip paviršines ir todėl atmesti kaip siūlomų principų tikrinimo atvejus, ypač išryškėja tada, kai atkreipiame dėmesį į tas teises, kurios akivaizdžiai nėra socialinės arba institucinės. Kuo remiantis tokie pavyzdžiai, kurių vampyrišką tąsą palieku skaitytojui, atmetami kaip nesvarbūs? Kuo remiantis galima teigti, kad pamatiniai teisingumo principai taikytini tik pamatinei institucinei visuomenės struktūrai? (Ir ar negalėtume tokios kūno dalių perskirstymo arba žmonių gyvenimo nutraukimo praktikos institucionalizuoti pamatinėje visuomenės struktūroje?)

Ironiška tai, kad Rawlso teoriją kritikuojame dėl jos esminio nesuderinamumo su istorinėmis proprietarinėmis teisingumo koncepcijomis. O juk pati Rawlso teorija aprašo tam tikrą (abstrakčiai apibūdinamą) procesą, teikiantį tam tikrą rezultatą. Jis nepateikia tiesioginio dedukcinio argumento, jo du teisingumo principus kildinančio iš kitų teiginių, kurie juos implikuoja. Bet kuriai dedukcinei Rawlso argumento formuluotei priklausytų tam tikri metateiginiai, arba teiginiai apie principus, pavyzdžiui, kad teisingi yra principai, dėl kurių, žmonės būdami tam tikroje situacijoje, sutaria. Pridūrus argumentą, parodantį, jog žmonės toje situacijoje sutartų dėl principų *P*, galima dedukuoti, kad *P* yra teisingi principai, ir po to dedukuoti, kad *P*. Kai kuriose argumento vietose „*P*" pasirodo kabutėse, ir tai šį argumentą atskiria nuo tiesioginio dedukcinio argumento. Vietoje tiesioginio dedukcinio argumento pateikiama tam tikra situacija bei procedūra; *bet kokie* principai, kylantys iš šios situacijos bei procedūros, laikomi teisingumo principais. (Čia nekreipiu dėmesio į komplikuotą sąveiką tarp teisingumo principų, kuriuos siekiama gauti, ir to, kaip apibūdinama pirminė situacija.) Panašiai kaip proprietarinės teorijos atstovui, kuriam bet koks valdų pasiskirstymas, susiklostantis vykstant teisėtam procesui (kurį apibrėžia perdavimo principas), yra teisingas, taip ir Rawlsui bet kuri principų aibė, kylanti iš pirminės pozicijos naudojant vienbalsio sutarimo procedūrą, yra (teisingų) teisingumo principų aibė. Abi šios teorijos nustato tam tikrus savo atskaitos taškus bei transformacijos procedūras ir abi pripažįsta bet kurį gaunamą rezultatą. Abiejose teorijose gautas rezultatas turi būti pripažįstamas dėl jo kilmės, arba istorijos. Teorija, kuri apeliuoja į procedūrą, turi pradėti nuo kažko, kas *nėra* pateisinama kaip procedūros taikymo rezultatas (kitaip ji turi startuoti iš toliau), arba nuo bendrų teiginių, pagrindžiančių proceso prioritetą, arba nuo paties proceso. Proprietarinė, kaip ir Rawlso teorija, apeliuoja į procesą. Proprietarinė teorija apibrėžia procesą, generuojantį valdų pasiskirstymą. Trys teisingumo principai (pirminio įgijimo, perdavimo ir neteisingumo atitaisymo principai), kuriais grindžiamas šis procesas, patys yra proceso, o ne galutinio rezultato principai. Jie nurodo tam tikrą vykstantį procesą, bet *ne*nustato, kaip jis turi baigtis, *ne*nustato jokio išorinio struktūrinio kriterijaus, kurį jis turi tenkinti. Rawlso teorija konstruoja procesą *P*, generuojantį teisingumo principus. Šis procesas *P* nukelia žmones į pirminę poziciją, kurioje, nusileidus nežinojimo uždangai, siekiama susitarti dėl teisingumo principų.

Pasak Rawlso, bet kurie šio proceso *P* generuojami principai bus teisingumo principai. Tačiau šis principų generavimo procesas *P*, kaip jau sakėme, savaime negali generuoti proceso principų kaip pamatinių teisingumo principų. *P* turi generuoti galutinės būklės, arba galutinio rezultato, principus. Nors skirtumo principas Rawlso teorijoje turi būti taikomas einamajam ir tebesitęsiančiam instituciniam procesui (kuriam priklauso *išvestinės* teisės, grindžiamos šio principo sukuriamais instituciniais lūkesčiais, išvestiniai grynojo procedūrinio teisingumo elementai ir t.t.), jis yra galutinio rezultato principas (bet ne *einamojo* laiko pjūvio principas). Skirtumo principas nustato, ką turi duoti vykstantis procesas, ir teikia išorinį struktūrinį kriterijų, kurį procesas turi tenkinti; bet kuris procesas, netenkinantis šio kriterijaus, turi būti atmestas. Vien faktas, kad tam tikras principas reguliuoja vykstantį institucinį procesą, jo nepadaro proceso principu. Jeigu taip būtų, tai utilitarinis principas taip pat būtų proceso, o ne galutinio rezultato principas.

Tad Rawlso teorijos struktūra mums iškelia dilemą. Jeigu procesai yra išties tokie svarbūs, tai Rawlso teorija yra defektyvi, nes ji nėra pajėgi generuoti procesinių teisingumo principų. Jeigu procesai nėra tokie svarbūs, tai Rawlsas nepakankamai pagrindė principus, kuriuos generuoja principų atrankos procesas *P*. Kontraktarinė argumentacija remiasi prielaida, kad visa, kas kyla iš tam tikro proceso, yra teisinga. Nuo šios pamatinės prielaidos įtikinamumo priklauso kontraktarinių argumentų įtikinamumas. Tad joks kontraktarinis argumentas neturi būti konstruojamas taip, kad būtų užkirstas kelias proceso principams kaip pamatiniams paskirstomojo teisingumo principams, kuriais remiantis gali būti vertinamos visuomeninės institucijos; joks kontraktarinis argumentas neturi būti konstruojamas taip, kad būtų neįmanoma jo rezultatų laikyti vienarūšiais su prielaidomis, kuriomis jis remiasi.[30] Jeigu procesai yra tinkami tam, kad jais gali remtis teorija, tai jie yra tinkami ir tam, kad teorija juos teiktų kaip galimą rezultatą. Negalima pripažinti vieno ir nepripažinti kito.

Reikia pabrėžti, jog skirtumo principas yra ypač stiprus struktūrinis galutinės būklės principas. Pavadinkime paskirstymo principą *organiniu*, jeigu neteisingas paskirstymas (šio principo požiūriu) gali būti gautas iš teisingo paskirstymo (šio principo požiūriu) eliminuojant (vaizduotėje) kai kuriuos žmones kartu su jiems tenkančiomis paskirstymo dalimis. Organiniai principai siejami su bruožais, priklausančiais nuo *visuminės* struktūros. Tačiau struktūriniai principai, pavyzdžiui,

„iš kiekvieno – pagal jo išlošį kuriame nors natūraliame matmenyje *M*", *nėra* organiniai. Jeigu tam tikras paskirstymas tenkina šį principą, tai jis jį tenkina ir tada, kai eliminuojami kai kurie žmonės kartu su jų turtais, nes šis eliminavimas nepaveikia likusių žmonių turto pasiskirstymo proporcijų arba jų išlošių matmenyje *M* proporcijų. Šios proporcijos išliks tokios pat, tad ir toliau tenkins principą.

Skirtumo principas *yra* organinis. Jeigu blogiausioje padėtyje esančių žmonių grupė kartu su savo turtais eliminuojama iš situacijos, tai nėra garantijos, kad naujoji situacija ir naujasis paskirstymas maksimizuos naujos blogiausioje padėtyje esančios grupės padėtį. Galbūt naujoji apatinė grupė galėtų turėti daugiau, jeigu viršutinė grupė turėtų dar mažiau (nors nėra būdo, kuriuo pasinaudojus viršutinės grupės turtas galėtų būti perskirstytas ankstesnės apatinės grupės naudai).*

Nepajėgumas patenkinti minimalią sąlygą (kad paskirstymas išliktų teisingas eliminuojant tam tikrus žmones su jų turtais) yra būdingoji organinių principų silpnybė. Pasvarstykime ir sumavimo sąlygą, kuri sako, kad jeigu du paskirstymai (tarpusavyje nesusijusių individų aibėse) yra teisingi, tai turi būti teisingas ir tas paskirstymas, kuris atsiranda šiuos du teisingus paskirstymus sudėjus. (Jeigu paskirstymas žemėje yra teisingas, ir paskirstymas kurioje nors kitoje tolimos žvaigždės planetoje taip pat yra teisingas, tai bus teisinga ir šių dviejų paskirstymų suma.) Paskirstymo principai, kurių forma yra „iš kiekvieno – pagal jo išlošį kuriame nors natūraliame matmenyje *M*", pažeidžia šią sąlygą, ir todėl yra (galime juos taip pavadinti) *neadityvūs*. Juk nors kiekvienoje atskiroje grupėje visos turto proporcijos atitinka išlošius *M* matmenyje, toks atitikimas nebūtinai galioja *tarp* grupių.** Proprietarinis valdų teisingumo principas tenkina tiek eliminavimo, tiek sumavimo sąlygas; proprietarinis principas yra neorganinis ir adityvus.

---

* Tad skirtumo principas sukuria *du* interesų konfliktus: tarp tų, kurie yra viršuje ir tų, kurie yra apačioje, ir tarp tų, kurie yra viduryje ir tų, kurie yra apačioje, nes jeigu tie, kurie yra apačioje, yra eliminuojami, tai skirtumo principas gali būti panaudojamas gerinti padėčiai tų, kurie yra viduryje, ir būtent jie tampa nauja apatine grupe, kurios padėtis turi būti maksimizuojama.

** Tarkime, kad antroje grupėje esama individų, kurių išlošiai *M* matmenyje yra dvigubai mažesni ir kurie turi dvigubai daugiau nei atitinkami individai pirmoje grupėje, kur bet kurių dviejų turtas ir jų išlošis matmenyje M proporciniu požiūriu yra tas pats. Iš čia išplaukia, kad antrosios grupės *viduje* bet kurių dviejų individų turimo turto proporcija atitiks jų *M* išlošio proporciją. Tačiau tarp skirtingų grupių ši proporcija negalios.

Negalime baigti skirtumo principo aptarties neaptarę įdomios, tačiau, mano nuomone, klaidingos Scanlono idėjos, kad „negali būti jokio įtikinamo principo, kuris skirtųsi nuo Skirtumo Principo ir kuris užimtų tarpinę padėtį tarp šio principo ir absoliučios lygybės principo."[31] Kaip gali būti, kad joks kitas įtikinamas egalitarinis principas, išskyrus absoliučios lygybės principą, neužkirstų kelio didžiulei nelygybei, jeigu būtų siekiama duoti *šiek tiek* naudos blogiausioje padėtyje esančios grupės reprezentatyviam nariui? Egalitaristui nelygybė yra kaštai, minusinis veiksnys. Radikalus egalitaristas, nelygybės kaštus traktuodamas kaip begalinius, nepripažįsta jokios nelygybės. Skirtumo principas toleruoja *bet kokį* šių kaštų dydį su sąlyga, kad blogiausioje padėtyje esanti grupė gauna bent *šiek tiek* naudos. Nelygybė čia nėra laikoma reikšmingais kaštais. Šiuos savo komentarus formulavau taip, kad iškart ateina į galvą principas, kurį galime pavadinti Egalitarizmo Bendruoju Principu 1: Nelygybė yra pateisinama, tik tuo atveju, jeigu jos nauda nusveria jos kaštus. Įkandin Rawlso tarkime, kad jos nauda tenka tik blogiausioje padėtyje esančiai grupei. Kaip išmatuosime jos kaštus (kad jie būtų palyginami su jos nauda)? Kaštai turi atspindėti bendrą nelygybės lygį visuomenėje, bet šis lygis gali būti labai įvairiai traktuojamas. Tad pamėginkime nelygybės (ir jos kaštų) konkrečioje sistemoje matu laikyti padėties skirtumą tarp turtingiausios ir neturtingiausios grupės reprezentatyvių atstovų. Tarkime, kad X_n yra toji dalis, kurią Sistemoje X gauna reprezentatyvus neturtingas asmuo, o X_t yra toji dalis, kurią Sistemoje X gauna reprezentatyvus turtingas asmuo. Tarkime, kad E yra efektyvi lygybės sistema (ta prasme, kad joje kiekvienas gauna ne mažesnę dalį nei bet kurioje kitoje lygiavos sistemoje). ($E_t = E_n$) – taip gauname Egalitarizmo Bendrojo Principo 1 Pirmąją Specifikaciją. (Kitose specifikacijose būtų naudojami kiti nelygybės matai.) Nelygybės sistema N yra nepateisinama, jeigu $N_t - N_n >$ $N_n - E_n$. (O gal turėtų būti $\geq$?) Nelygybė yra pateisinama, tik jeigu jos nauda neturtingiausiai grupei ($N_n - N_n$) yra didesnė už (arba lygi?) nelygybės kaštams ($N_t - N_n$). (Pastebėkime, kad čia turime reikalų su matavimu intervalinėje skalėje ir su tarpasmeniniais naudingumo palyginimais.) Tai yra tarpinė pozicija, kuri gali būti patraukli egalitaristui, ir jos egalitarinis principas yra stipresnis už skirtumo principą.

Yra net *stipresnis* egalitarinis principas, dar nepasiekiantis griežtojo egalitarizmo, grindžiamas argumentais, panašiais į tuos, kurių pagrin-

du moralės kontekste atmetamas paprastas kaštų ir naudos palyginimo principas.[32] Pavadinkime jį Egalitarizmo Bendruoju Principu 2: Nelygybės sistema *N* yra pateisinama tik tuo atveju, jeigu a) jos nauda viršija jos kaštus *ir* b) nėra *kitos* nelygybės sistemos S, su mažesne nelygybe, tokia, kad *papildoma* S nauda *N* atžvilgiu nenusveria papildomų *U* kaštų *S* atžvilgiu. Kaip ir anksčiau, traktuodami $X_t - X_n$ kaip nelygybės sistemoje *X* kaštus, gauname šią Egalitarizmo Bendrojo Principo 2 Antrąją Specifikaciją: Nelygybės sistema *N* yra pateisinama tik jeigu:

a) $N_n - E_n > N_t - N_n$ *ir*

b) Nėra sistemos *S* tokios, kad $S_t - S_n < N_t - N_n$, ir

$N_n - S_n \leq (N_t - N_n) - (S_t - S_n)$.

(Pastebėkime, jog (b) reiškia: Nėra sistemos *S* su mažesne nelygybe nei sistemoje *N*, tokios, kad papildoma *N* nauda *S* atžvilgiu būtų mažesnė (arba lygi) jos papildomiems kaštams.)

Didėjančio egalitarizmo tvarka turime: skirtumo principą, bendrojo egalitarizmo principo 1 pirmąją specifikaciją, bendrojo egalitarizmo principo 2 pirmąją specifikaciją, ir griežtos lygybės principą (pasirink *E*). Egalitaristui, žinoma, bus patrauklesnės dvi viduriniosios alternatyvos, o ne skirtumo principas. (Toks egalitaristas galėtų svarstyti klausimą, kaip pakeisti Pirminės Pozicijos struktūrą arba joje veikiančių individų prigimtį, kad būtų pasirinktas vienas iš šių egalitarinių principų.) Aš pats, žinoma, neteigiu, kad šie egalitariniai principai yra teisingi. Tačiau jų analizė padeda suprasti, kiek egalitarinis yra skirtumo principas, ir ji parodo, jog jo negalima laikyti labiausiai egalitariniu po absoliučios lygybės principo. (Tačiau galbūt Scanlonas turi omenyje tai, kad bet kuris griežtesnis egalitarinis principas nelygybei turėtų priskirti tam tikrus kaštus, bet neturime jokio teorinio paaiškinimo, kuriuo remiantis tiksliai galima būtų nustatyti tuos kaštus.)

Turime paminėti vieną kelią, kuriuo žengiant iš Rawlso pirminės pozicijos galima išvesti dar labiau egalitarinius principus. Rawlsas įsivaizduoja racionalius, savo naudos siekiančius asmenis, kurie, nežinojimo uždangai nusileidus, renkasi savo institucijų reguliavimo principus. Toliau, trečioje savo knygos dalyje, jis įsivaizduoja, jog jeigu žmonės bus ugdomi sistemoje, įkūnijančioje šiuos principus, jie išsiugdys teisingumo jausmą ir specifinę psichologiją (nuostatas kitų atžvilgiu ir

t.t.). Pavadinkime tai pirmąja argumento pakopa (I Pakopa). Argumento antroji pakopa (II Pakopa) būtų toji, kai *šie* žmonės, kurie yra Pakopos I ir visuomenės funkcionavimo pagal Pakopos I principus produktas, *patys* patenka į pirminę poziciją. Antros pakopos pirminėje pozicijoje turime reikalų su individais, kurių psichologija ir teisingumo jausmas yra suformuotas I Pakopoje – ne su individais, kurie yra (tik) racionalūs savanaudžiai. Šie individai dabar turi pasirinkti visuomenės, kurioje jiems teks gyventi, tvarkos principus. Ar principai, kuriuos jie pasirinks II Pakopoje bus tie patys, kuriuos kiti pasirinko I Pakopoje? Jeigu ne, tai įsivaizduokime žmones, gyvenančius visuomenėje, įkūnijančioje II Pakopos principus, išsiaiškinkime, kokią psichologiją *jie* įgytų, ir nuveskime *šiuos* individus, kurie yra II Pakopos produktai, į III Pakopos pirminę poziciją, ir tai galime tęsti kartodami tą pačią procedūrą. Sakysime, kad kartotinė pirminė pozicija generuoja specifinius principus P, jeigu 1) egzistuoja Pakopos n pirminė pozicija, kur pasirenkamas P, ir P taip pat pasirenkamas Pakopos $n + 1$ pirminėje pozicijoje arba 2) jeigu nauji principai pasirenkami kiekvienoje naujoje pirminės pozicijos pakopoje, šie principai galiausiai konverguoja į P. Priešingu atveju kartotinė pirminė pozicija negeneruoja jokių specifinių principų: pavyzdžiui, dvi gretimos pirminės pozicijos pakopos pakaitomis generuoja dvi skirtingas principų aibes.

Ar du Rawlso principus išties generuoja kartotinė pirminė pozicija, t.y. ar II Pakopoje žmonės su ta savo psichologija, kuri, pasak Rawlso, susiformuoja veikiant jo dviem teisingumo principams, patys pasirinktų tuos pačius principus, jeigu atsidurtų pirminėje pozicijoje? Jeigu taip, tai Rawlso rezultatas būtų patvirtintas. Jeigu ne, tai kyla klausimų, ar pirminė pozicija apskritai generuoja kokius nors principus, kurioje pakopoje (ribiniame taške) ji juos generuoja, ir kokie konkrečiai yra šie principai. Tai būtų įdomi tyrimų sritis tiems, kurie, nepaisant mano argumentų, nori išlikti Rawlso teoriniuose rėmuose.

Prigimtiniai gebėjimai ir atsitiktinumas

Bene labiausiai prie proprietarinės sistemos aptarties Rawlsas priartėja analizuodamas tai, ką jis vadina prigimtinės laisvės sistema:

Efektyvaus paskirstymo pasirinkimas prigimtinės laisvės sistemoje atrodo maždaug taip. Tarkime, kad žinome iš ekonomikos teorijos, jog esant sąlygoms, tenkinančioms įprastąjį konkurencinės rinkos apibrėžimą, pajamos ir turtai pasiskirstys efektyviausiu būdu, ir kad konkretus pasiskirstymas, susiklostantis per tam tikrą laiko tarpą, priklausys nuo pradinio išteklių pasiskirstymo, t.y. nuo pradinio pajamų, turto ir prigimtinių talentų bei gebėjimų pasiskirstymo. Bet kurio pradinio paskirstymo atveju galiausiai gaunamas tam tikras efektyvus rezultatas. Tačiau tam, kad šį rezultatą galėtume pripažinti kaip teisingą, o ne vien kaip efektyvų, turime pripažinti tą bazę, kuri galiausiai lemia pradinį išteklių pasiskirstymą.

Prigimtinės laisvės sistemoje pradinį pasiskirstymą reguliuoja toji tvarka, kurią implikuoja „atvirų galimybių talentams" koncepcija. Šios tvarkos pagrindas – lygi visų laisvė (kaip ją apibrėžia pirmasis principas) ir laisvosios rinkos ekonomika. Ji reikalauja formalios galimybių lygybės ta prasme, kad visi turi vienodas juridines teises užimti bet kurią iškilią padėtį visuomenėje. Tačiau kadangi čia nemėginama išlaikyti individų socialinių sąlygų lygybės ar panašumo, nebent tai yra būtina pamatinėms institucijoms išsaugoti, pradinis išteklių pasiskirstymas bus visada smarkiai veikiamas atsitiktinių prigimtinių bei socialinių aplinkybių. Pavyzdžiui, esamas pajamų ir turto pasiskirstymas yra ankstesnio prigimtinių išteklių – prigimtinių gebėjimų bei talentų – pasiskirstymo kumuliatyvus padarinys, kuriam turėjo įtakos tai, ar šie gebėjimai buvo puoselėjami, ar jie liko nerealizuoti, ar socialinės sąlygos buvo palankios naudojimuisi jais ir tokie gryno atsitiktinumo dalykai, kaip nelaimingi įvykiai ar likimo dovanos. Intuityviai, akivaizdžiausias prigimtinės laisvės sistemos neteisingumo liudijimas yra tai, kad turto paskirstymą ji palieka nederamai priklausomą nuo veiksnių, kurie yra visiškai atsitiktiniai moralės požiūriu.[33]

Čia turime *Rawlso* argumentus, paaiškinančius, kodėl turi būti atmesta prigimtinės laisvės sistema: turto paskirstymą ji „palieka" nederamai priklausomą nuo veiksnių, kurie yra visiškai atsitiktiniai moralės požiūriu. Šie veiksniai yra „ankstesnio prigimtinių išteklių – prigimtinių gebėjimų bei talentų – pasiskirstymo kumuliatyvus padarinys, kuriam turėjo įtakos tai, ar šie gebėjimai buvo puoselėjami, ar jie liko nerealizuoti, ar socialinės sąlygos buvo palankios naudojimuisi jais ir tokie gryno atsitiktinumo dalykai, kaip nelaimingi įvykiai ar likimo dovanos". Pastebėkime, jog *neužsimenama* apie tai, kaip patys asmenys

teikėsi pasinaudoti savo įgimtais gebėjimais. Kodėl į tai nekreipiama dėmesio? Galbūt todėl, kad tokie pasirinkimai traktuojami kaip veiksnių, kurių asmuo nekontroliuoja, padarinys, tad jie yra „visiškai atsitiktiniai moralės požiūriu". „Tezė, kad asmuo yra pelnęs tvirtesnį charakterį ir todėl yra pajėgus imtis pastangų ugdyti savo gebėjimus, yra tokia pat probleminė; juk jo charakterį daugiausia lėmė laimingai susiklosčiusios šeimyninės bei socialinės aplinkybės, kurios nėra kaip nors jo pelnytos".[34] (Kaip čia suvokiamas charakteris ir jo santykis su veiksmu?) „Pradinis įgimtų gebėjimų paveldas ir jų ugdymo bei puoselėjimo aplinkybės ankstyvajame gyvenime yra atsitiktiniai dalykai moralės požiūriu ... pastangos, kurių asmuo imasi, priklauso nuo jo įgimtų talentų, gebėjimų ir nuo jam prieinamų jų panaudojimo galimybių. Tikėtina, jog kitoms sąlygoms esant lygioms gabesnieji dės daugiau pastangų..."[35] Šio tipo argumentacija gali leisti neatsižvelgti į individo autonominius sprendimus ir veiksmus (ir jų padarinius) tik tuo atveju, jeigu jai pavyksta *visa*, kas asmenį vienaip ar kitaip išskiria iš kitų, nurašyti kokių nors „išorinių veiksnių" sąskaiton. Tokia asmens autonomijos ir atsakomybės už savo veiksmus niekinimo nuostata yra gana rizikinga teorijai, siekiančiai apginti autonominių būtybių orumą bei savigarbą, ir ypač teorijai, kuri tiek daug dėmesio skiria (savo gėrio koncepcijoje) individo pasirinkimo laisvei. Kyla abejonių dėl to, ar ši pažeminta žmogiškųjų būtybių padėtis, kurią suponuoja ir kuria remiasi Rawlso teorija, gali būti suderinta su ta žmogaus orumo vizija, kurią ji skelbiasi įkūnijanti.

Prieš aptardami Rawlso argumentus, kuriais remdamasis jis atmeta prigimtinės laisvės sistemą, turime atkreipti dėmesį į pirminės pozicijos dalyvių situaciją. Prigimtinės laisvės sistema yra *viena* iš galimų interpretacijų to principo, kurį (pasak Rawlso) jie *pripažįsta*: socialinė ir ekonominė nelygybė turi būti tvarkoma taip, kad galima būtų pagrįstai tikėtis, jog ji bus naudinga visiems, ir kad ji būtų siejama su padėtimis bei pareigybėmis, kurios yra atviros visiems. Lieka neaišku, ar pirminės pozicijos dalyviai eksplicitiškai svarsto *visas* galimas šio principo interpretacijas, nors tai atrodytų natūraliausia prielaida. (Rawlso lentelėje p. 124, kur pateikiamas pirminėje pozicijoje svarstomų teisingumo koncepcijų sąrašas, *nėra* nuorodos į prigimtinės laisvės sistemą.) Žinoma, jie eksplicitiškai svarsto skirtumo principą, vieną iš šių galimų interpretacijų. Rawlsas nepasako, kodėl pirminės pozicijos dalyviai

atmestų prigimtinės laisvės sistemą, jeigu ją svarstytų. Atmetimo pagrindu jiems negalėtų būti tai, kad šioje sistemoje susiklostantis paskirstymas priklausytų nuo *moraliai* atsitiktinio įgimtų gebėjimų pasiskirstymo. Kaip jau matėme anksčiau, turime tarti, kad savanaudiški pirminės pozicijos dalyvių išskaičiavimai neleidžia jiems priimti proprietarinio principo. Tačiau mūsų vertinimai grindžiami kitokiomis prielaidomis nei Rawlso.

Pirminę poziciją ir pasirinkimo joje pobūdį Rawlsas eksplicitiškai *sukonstravo* taip, kad joje būtų įkūnytas jo neigiamas požiūris į padėtį, kai turto pasiskirstymą veikia įgimtų galių skirtingumas: „Kartą apsisprendę ieškoti tokios teisingumo koncepcijos, kuri anuliuoja atsitiktinius įgimtų galių ir socialinių aplinkybių skirtingumus..."[36] (Daugelyje savo knygos vietų Rawlsas grįžta prie šios įgimtų galių ir socialinių aplinkybių atsitiktinumo temos.) Ši nuostata formuoja esminius Rawlso teorijos bruožus, ir ja remiasi visa pirminės pozicijos konstrukcija. Dalyko esmė yra ne tai, kad asmenys, kurie *būtų* nusipelnę savo įgimtų gebėjimų, rinktųsi kitaip, jeigu jiems tektų rinktis Rawlso pirminėje pozicijoje; dalyko esmė veikiau yra tai, kad tokių asmenų atveju Rawlsas nesakytų, kad *jų* tarpusavio santykius reguliuojantys principai gali būti nustatyti jų pačių pasirinkimu pirminėje pozicijoje. Svarbu neužmiršti, kad didžioji Rawlso konstrukcijos dalis tuo ir remiasi. Pavyzdžiui, Rawlsas argumentuoja, kad tam tikri egalitariniai reikalavimai kyla ne dėl pavydo, bet veikiau (kadangi jie atitinka jo du teisingumo principus) dėl pasipiktinimo neteisingumu.[37] Šis argumentas gali būti sugriautas, kaip tai suvokia pats Rawlsas,[38] jeigu pirminės pozicijos prielaidos (generuojančios du Rawlso principus) pačios yra motyvuojamos arba grindžiamos pavydu. Tad turime ne tik mėginti išsiaiškinti, kodėl Rawlsas atmeta alternatyvias koncepcijas ir įvertinti, kiek pagrįsta jo proprietarinės koncepcijos kritika; turime taip pat išsiaiškinti, kuo remiantis keliamas reikalavimas, jog teisingumo teorija būtų konstruojama taip, kad anuliuotų atsitiktinius įgimtų galių ir socialinių aplinkybių skirtingumus (ir dėl jų susiklostančius visus kitus socialinius skirtingumus).

Kodėl turto pasiskirstymas bent iš dalies neturi priklausyti nuo įgimtų galių skirtingumo? (Jis priklausys ir nuo to, kaip tos galios ugdomos bei naudojamos.) Todėl, pasak Rawlso, kad šios galios, kaip nepelnytos, yra „atsitiktinės moralės požiūriu". Šį atsakymą galima in-

terpretuoti dvejopai. Jį galima suprasti kaip dalį argumento, kuriuo siekiama įrodyti, jog įgimtų skirtumų paskirstomieji padariniai turi būti anuliuojami (tai vadinsiu pozityviuoju argumentu); jį taip pat galima suprasti kaip dalį argumento, kuriuo siekiama atremti kontrargumentą, jog įgimtų skirtumų paskirstomieji padariniai neturi būti anuliuojami (tai vadinsiu negatyviuoju argumentu). Jeigu pozityvusis argumentas siekia parodyti, kad paskirstomieji prigimtinių galių skirtingumo padariniai turi būti anuliuojami, tai negatyvusis argumentas, kuris paprasčiausiai atmeta *vieną* argumentą, jog šie skirtumai neturi būti anuliuojami, palieka atvirą galimybę, kad (dėl kitokių priežasčių) šie skirtumai neturi būti anuliuojami. (Negatyvusis argumentas taip pat palieka atvirą galimybę, kad atsakymas į klausimą, ar paskirstomieji prigimtinių galių skirtingumo padariniai turi būti anuliuojami, gali būti moraliai *nereikšmingas*; pastebėkime skirtumą tarp tezės, jog kažkas privalo būti, ir tezės, jog netiesa, kad kažkas neprivalo būti.)

Pozityvusis argumentas

Pradėsime nuo pozityviojo argumento. Kaip tezė, jog prigimtinių galių skirtingumai yra atsitiktiniai moralės požiūriu, gali funkcionuoti argumente, kuriuo siekiama įrodyti, jog turtinė nelygybė, atsirandanti dėl prigimtinių galių skirtingumo, turi būti anuliuojama? Pradėję nuo argumento A, pasvarstysime keturis galimus argumentus:

1. Bet kuris asmuo turi moraliai pelnyti savo turimą turtą; niekam neleistina turėti turto, kurio jis nėra nusipelnęs.
2. Žmonių prigimtinės galios nėra jų pelnytos.
3. Jeigu asmens *X* iš dalies lemia jo *Y*, o jo *X* nėra pelnytas, tai nėra pelnytas ir jo *Y*.

Vadinasi,

4. Žmonių turimo turto neturi (iš dalies) lemti jų prigimtinės galios.

Šis argumentas mums bus kitų panašių, bet sudėtingesnių argumentų pakaitalas.[39] Tačiau Rawlsas eksplicitiškai *atmeta* paskirstymo pagal moralinį nuopelną principą.

> Kasdienėje sąmonėje vyrauja įsitikinimas, kad pajamos, turtas ir apskritai visi geri gyvenimo dalykai turi būti paskirstomi pagal moralinį nuopelną. Teisingumas – tai dorybės pelnyta laimė. Nors pripažįstama, jog šis idealas niekada negali būti visiškai įgyvendintas, jis laikomas [kasdienės sąmonės] deramu, bent jau *prima facie*, paskirstomojo teisingumo principu, kurį visuomenė turi mėginti realizuoti, kiek leidžia jos aplinkybės. Teisingumas kaip sąžiningumas atmeta šią koncepciją. Toks principas nebūtų pasirinktas pirminėje pozicijoje.[40]

Vadinasi, Rawlsas negali priimti kokios nors prielaidos, panašios į pirmąją argumento A prielaidą; tad atmesdamas turtinę nelygybę, atsirandančią dėl (nepelnyto) prigimtinių galių skirtingumo, jis negali remtis šio pobūdžio argumentais. Rawlsas ne tik atmeta prielaidą (1); jo teorija nėra net koekstensyvi su šia prielaida. Jis pripažįsta, kad individams gali būti suteikiama tam tikrų paskatų, jeigu dėl to labiausiai pagerėja neturtingiausiųjų padėtis, ir dažnai būtent dėl savo prigimtinių galių šie individai turės tokių paskatų ir gaus didesnę pyrago dalį. Anksčiau jau pabrėžėme, kad proprietarinė valdų teisingumo koncepcija, nebūdama struktūrinė, taip pat atmeta paskirstymo pagal moralinius nuopelnus principą. Asmuo kitam asmeniui turi teisę perduoti bet kokį teisėtai įsigytą turtą, nepriklausomai nuo to, ar gavėjas yra moraliai nusipelnęs jį gauti. Principas „Kiekvienam – kas jam teisėtai priklauso ir kas jam teisėtai perduota" nėra struktūrinis principas.

Atmetus argumentą A ir jo pirmąją prielaidą, nebe labai aišku, kaip konstruoti pozityvųjį argumentą. Išmėginkime šį argumentą B:

1. Turtas turi būti paskirstomas pagal tam tikrą struktūrinį principą, kuris nėra atsitiktinis moralės požiūriu.
2. Žmonių prigimtinių galių skirtingumas yra atsitiktinis moralės požiūriu.

Vadinasi,

3. Turtas neturi būti paskirstomas pagal prigimtinių galių skirtingumą.

Tačiau prigimtinių galių skirtingumai gali koreliuoti su kitais *skirtingumais*, kurie nėra atsitiktiniai moralės požiūriu ir kurie akivaizdžiai gali būti moraliai reikšmingi sprendžiant paskirstymo klausimus. Pavyzdžiui, Hayekas argumentuoja, kad kapitalizmo sistemoje turto

paskirstymas paprastai vyksta pagal kitiems suteikiamos naudos principą. Kadangi prigimtinių galių skirtumai lemia gebėjimo pasitarnauti kitiems skirtumus, paskirstymo nelygybė koreliuos su prigimtinių galių nelygybe. Šios sistemos principas *nėra* paskirstymas pagal prigimtines galias; tačiau prigimtinių galių nelygybė lemia turtinę nelygybę sistemoje, kurioje paskirstymas vyksta pagal kitiems suteiktos naudos principą. Jeigu išvada (3) turi būti interpretuojama taip plačiai, kad tokiai galimybei būtų užkirstas kelias, tai šitai turi būti daroma eksplicitiniu būdu. Tačiau papildydami argumentą prielaida, kad bet kuri paskirstymo struktūra, turinti moralės požiūriu atsitiktinį koekstensyvų atitikmenį, pati yra moralės požiūriu atsitiktinė, nueitume per toli, nes tada tektų pripažinti, kad *bet kokia* struktūra moralės požiūriu yra atsitiktinė. Galbūt svarbu vengti ne paties koekstensyvumo, bet veikiau to, kad kokia nors moraliai atsitiktinė aplinkybė būtų paskirstymo nelygybės *šaltiniu*. Tad panagrinėkime argumentą C:

1. Turtas turi būti paskirstomas pagal tam tikrą struktūrinį principą, kuris nėra atsitiktinis moralės požiūriu.
2. Žmonių prigimtinių galių skirtingumas yra atsitiktinis moralės požiūriu.
3. Jeigu paaiškinimas, kodėl tam tikroje struktūroje esama turtinių skirtumų, yra tai, kad kiti asmenų skirtumai veda prie šių turtinių skirtumų, ir jeigu šie kiti skirtumai yra atsitiktiniai moralės požiūriu, tai ir tokia struktūra yra atsitiktinė moralės požiūriu.

Vadinasi,

4. Prigimtinių galių skirtumai neturi vesti prie asmenų turtinių skirtumų.

Šio argumento (3) prielaida teigia, kad bet koks moralinis atsitiktinumas, slypintis tam tikros struktūros ištakose, diskredituoja pačią struktūrą ir ją padaro atsitiktine moralės požiūriu. Tačiau bet kuri struktūra priklauso nuo tam tikrų moraliai atsitiktinių faktų, į kuriuos apeliuojama aiškinant jos atsiradimą; tas pat pasakytina apie Rawlso siūlomą struktūrą. Skirtumo principas kai kuriems asmenims suteikia daugiau turto nei kitiems; kurie asmenys gaus daugiau, priklausys, bent iš dalies, nuo to, kas šiuos asmenis skiria nuo kitų; ir šie skirtumai bus atsitiktiniai moralės požiūriu, nes kai kuriems asmenims, pasižymintiems ypatingomis prigimtinėmis galiomis, bus siūloma daugiau

turto, kad suteiktų jiems paskatų naudoti šias savo galias specifiniais būdais. Galbūt įmanoma suformuluoti prielaidą, panašią į prielaidą (3), kuri leistų eliminuoti koncepcijas, kurias Rawlsas nori eliminuoti, kartu neeliminuojant *jo paties* koncepcijos. Net ir tokiu atveju argumentas remtųsi *prielaida*, kad turto pasiskirstymas turi realizuoti tam tikrą struktūrinį principą.

Tačiau kodėl turto pasiskirstymas turi realizuoti kokią nors struktūrą? Struktūrizavimas nėra esminis teisingumo teorijos reikalavimas, kaip tai jau matėme pateikdami proprietarinę teoriją, t.y. teoriją, kuri savo dėmesį telkia į tam tikrus pamatinius principus, generuojančius tam tikrą turto pasiskirstymą, o ne į pačią paskirstymo struktūrą, susiklostančią realizuojant tuos principus. Jeigu nepripažįstama, kad šių pamatinių principų teorija *yra* nepriklausoma paskirstomojo teisingumo teorija, o ne vien įvairių argumentų, pasitelktų iš kitų sričių, rinkinys, tada kyla klausimas, ar apskritai *egzistuoja* atskira paskirstomojo teisingumo problema, reikalaujanti atskiros teorijos.

Naudojant anksčiau nurodytą „dangaus manos" modelį galima būtų rasti įtikimesnių argumentų, kodėl turime ieškoti tinkamos struktūros. Tačiau kadangi daiktai atsiranda pasaulyje kaip jau kam nors priklausantys (arba jau esant susitarimams dėl to, kam jie turi priklausyti), nėra jokio reikalo ieškoti kokios nors struktūrinės niekam nepriklausančių daiktų paskirstymo schemos; ir kadangi procesas, kuriam vykstant faktiškai įgyjama arba transformuojama nuosavybė, pats neprivalo realizuoti kokios nors specifinės struktūros, nėra pagrindo ir tikėtis, kad bus realizuota kokia nors specifinė struktūra. Šioje situacijoje negali prasmingai kilti klausimas: „Kas bus su visais šiais daiktais; ką turime su jais daryti?" Pasaulyje, kuris nėra dangaus manos pasaulis, kuriame daiktai daromi, kuriami ir transformuojami tam tikrų žmonių, nėra jokio atskiro paskirstymo proceso, kuris galėtų būti kokios nors paskirstymo teorijos objektas. Skaitytojas prisimins mūsų ankstesnį argumentą apie tai, kad bet kuri turto pasiskirstymo tvarka, realizuojanti tam tikrą struktūrą, gali būti transformuota į *kitą* struktūrą vykstant savanoriškiems mainams, dovanojimo aktams ir t.t. Požiūris, jog turto pasiskirstymas turi atitikti tam tikrą struktūrą, galbūt atrodys mažiau įtikinamas, jeigu bus suvokti kai kurie jo vediniai, pavyzdžiui, tai, kad žmonėms turės būti draudžiama imtis veiksmų, kurie griauna tą struktūrą, net disponuojant jiems teisėtai priklausančiais daiktais.

Galbūt reikėtų paminėti dar vieną kelią, vedantį prie struktūrinės teisingumo koncepcijos. Tarkime, kad kiekvienas moraliai pateisinamas faktas turi „unifikuotą" paaiškinimą, parodantį jo moralinį teisėtumą ir kad *konjunkcijos* taip pat priklauso faktų sričiai, kuri gali būti paaiškinta kaip moraliai teisėta. Jeigu p ir q, kiekvienas atskirai, nusako moraliai teisėtus faktus, kurių moralinį teisėtumą atitinkamai paaiškina P ir Q, tai jeigu pŁg taip pat turi būti paaiškintas kaip moraliai teisėtas, ir jeigu P∧Q nėra „unifikuotas" paaiškinimas (o tėra skirtingų paaiškinimų konjunkcija), tai reikės kažkokio papildomo paaiškinimo. Taikydami tai turto paskirstymo atvejui tarkime, kad turime skirtingus proprietarinius paaiškinimus, parodančius mano ir jūsų disponuojamo turto teisėtumą; ir dabar iškeliamas klausimas: „Kodėl teisėta tai, kad aš disponuoju savo turtu *ir* jūs disponuojate savuoju; kodėl šis jungtinis faktas, *kartu su visais jam priklausančiais santykiais*, yra teisėtas?" Jeigu šių dviejų atskirų paaiškinimų konjunkcija neteiktų unifikuoto šio jungtinio fakto teisėtumo paaiškinimo (ir jeigu jo teisėtumas nebūtų traktuojamas kaip jo sudedamųjų dalių teisėtumas), tada galbūt atrodytų, jog siekiant įrodyti jo (kaip ir bet kurio kito sudėtinio paskirstymo) teisėtumą, būtina pasitelkti kokį nors struktūrinį paskirstymo principą.

Mokslinėje konkrečių faktų aiškinimo praktikoje paprastai tariama, kad kai kurioms aiškinamųjų faktų konjunkcijoms nereikia atskiro paaiškinimo ir kad jas paaiškina konjunktų paaiškinimų konjunkcijos. (Jeigu E_1 paaiškina e_1, o E_2 paaiškina e_2, tai $E_1 \wedge E_2$ paaiškina $e_1 \wedge e_2$.) Jeigu reikalautume, kad bet kurie du konjunktai ir bet kuri n-narė konjunkcija turi būti paaiškinta unifikuotai, o ne vien naudojant atskirų paaiškinimų konjunkciją, tai būtume priversti atmesti daugumą įprastų paaiškinimų ir ieškoti giluminės struktūros, paaiškinančios tai, kas atrodo vien kaip atskiri faktai. (Mokslininkai, žinoma, dažnai pasiūlo unifikuotų tariamai atskirų faktų paaiškinimų.) Būtų naudinga panagrinėti tuos įdomius padarinius, su kuriais susidurtume, jeigu atsisakytume traktuoti bet kuriuos du faktus kaip teisėtai atskiriamus, kaip turinčius atskirus paaiškinimus, kurių konjunkcija teikia visą jų paaiškinimą. Kaip atrodytų mūsų teorijos apie pasaulį, jeigu reikalautume *visų* konjunkcijų unifikuotų paaiškinimų? Galbūt kaip ekstrapoliacijos to jo vaizdo, kurį turi paranoikas. Arba, nenaudojant niekinamo palyginimo, kaip jis atrodo asmenims, patiriantiems narkotinį transą? (Pavyz-

džiui, kaip jis kartais man atrodo po surūkytos marihuanos cigaretės?) Toks pasaulio vaizdas iš esmės skiriasi nuo to jo vaizdo, kuriuo paprastai vadovaujamės; iš pradžių atrodo keista, kad elementari konjunkcijų paaiškinimų adekvatumo sąlyga mus veda prie tokio vaizdo, kol nesuvokiame, jog tokia sąlyga neišvengiamai mus verčia žvelgti į pasaulį kaip į visiškai struktūrizuotą visumą.

Panaši paaiškinimų adekvatumo sąlyga, jeigu ją keltume atskirų moraliai pateisinamų faktų konjunkcijos moraliniam pateisinamumui, mus verstų laikytis požiūrio, pagal kurį bet koks turto pasiskirstymas turi realizuoti tam tikrą visuminę struktūrą. Mažai tikėtina, kad rasis įtikinamų argumentų, pagrindžiančių tokio adekvatumo principo būtinybę. Galbūt kai kam tokia unifikuota vizija atrodys priimtina ją taikant tik kurioje nors vienoje srityje, pavyzdžiui, moralinėje nuosavybės paskirstymo, bet netaikant nemoralinių faktų aiškinimo srityje, ir atvirkščiai. Nemoralinių faktų aiškinimo srityje oponento iššūkis būtų reikalavimas pateikti tokią unifikuotą teoriją. Jeigu tokia teorija būtų pateikta ir ji siūlytų naujų hipotezių, kurios nepaaiškintų jokių *naujų* faktų (arba paaiškintų tik senų faktų konjunkcijas), tai jų priimtinumo klausimas būtų gana sudėtingas ir jo sprendimas priklausytų daugiausia nuo to, kiek naujoji faktų traktuotė tenkina paaiškinimo siekį. Moralinių aiškinimų ir teisinimų atvejais, kai siekiama įrodyti įvairių faktų moralinį teisėtumą, padėtis yra šiek tiek kitokia. Pirma, čia (mano manymu) turime dar mažiau pagrindo manyti, kad yra galimas arba būtinas koks nors unifikuotas paaiškinimas. *Didesnės* vieningos aiškinamosios galios poreikis čia yra mažiau aktualus nei tuo atveju, kai tie patys pamatiniai principai, generuojantys tam tikrą turto pasiskirstymą, pasirodo skirtingų aiškinimo schemų kontekste. (Rawlso teorija, kurioje esama tam tikrų elementų to, ką jis vadina grynuoju procedūriniu teisingumu, netenkina griežtosios konjunkcijų paaiškinimo adekvatumo sąlygos ir ji implikuoja tai, kad tokia sąlyga negali būti patenkinta.) Antra, čia esama daugiau pavojaus nei mokslinio aiškinimo atveju, kad unifikuoto paaiškinimo reikalavimas vienaip ar kitaip formuos pačius aiškintinus „moralinius faktus". („Negali būti, kad abu šie dalykai *yra* faktai, nes nėra jokio unifikuoto struktūrinio paaiškinimo, kuris leistų juos abu pripažinti faktais.") Todėl net suradus unifikuotą taip apdorotų faktų paaiškinimą liks neišspręstas klausimas, kiek yra pagrįsta pati aiškinamoji teorija.

Dabar žengiu prie paskutinio pozityvaus argumento, kuris savo išvadą, jog turtinė nelygybė neturi priklausyti nuo prigimtinių galių pasiskirstymo, siekia gauti iš prielaidos, jog prigimtinių galių pasiskirstymas yra moraliai atsitiktinis dalykas. Šio argumento dėmesys telkiamas į lygybės sąvoką. Kadangi didžioji Rawlso argumentacijos dalis skiriama pastangai įrodyti, jog tam tikras nukrypimas nuo lygybės (kai kuriems žmonėms leistina turėti daugiau nei kitiems, jeigu tai gerina neturtingiausių padėtį) yra pateisinamas arba priimtinas, ir ją rekonstruojant verta pasidomėti jo pamatiniu argumentu, kuris koncentruojasi ties lygybės sąvoka. Visi žmonių skirtumai (pasak šio argumento) yra moraliai atsitiktiniai, nebent turime moralinio pagrindo tarti, jog jie turi egzistuoti. Todėl ne visi tokie skirtumai bus moraliai nepriimtini. Atrodo, kad tokio moralinio pagrindo nebuvimas turės reikšmės tik tokiems skirtumams, kurių egzistavimas mums atrodo nepriimtinas, nebent turime moralinį jų egzistavimo pateisinimą. Kitaip sakant, tam tikriems skirtumams galioja jų nepriimtinumo prezumpcija, kurią gali atsverti (galbūt tik neutralizuoti?) moralinis jų pagrindimas; nesant pakankamai svaraus moralinio jų pagrindimo turi būti laikomasi lygybės principo. Taigi turime argumentą D:

1. Turtas turi būti paskirstomas po lygiai, jeigu nėra (svaraus) moralinio pagrindo jį paskirstyti ne po lygiai.
2. Žmonių prigimtinių galių skirtumai nėra jų pelnyti; nėra jokio moralinio pagrindo žmonėms skirtis savo prigimtinėmis galiomis.
3. Jeigu nėra jokio moralinio pagrindo žmonėms skirtis tam tikrais savo bruožais, tai vien faktas, jog realiai jie skiriasi tais bruožais, nėra ir negali būti moralinis pagrindas jiems skirtis ir kitais savo bruožais (pavyzdžiui, savo turtine padėtimi).
4. Žmonių prigimtinių galių skirtumai nesuteikia pagrindo turtinei nelygybei.

Vadinasi,

5. Žmonių turtinė padėtis turi būti lygi, jeigu nėra kokio nors moralinio pagrindo (tokio kaip neturtingiausiųjų padėties gerinimas) tam, kad jų turtinė padėtis būtų nelygi.

Teiginiais, panašiais į tą, kuris formuluojamas trečioje prielaidoje, užsiimsime netrukus. Dabar sutelkime dėmesį į pirmąją prielaidą – į

lygybės tezę. Kodėl turtas turi būti paskirstomas po lygiai, jei nėra specifinio moralinio pagrindo nukrypti nuo lygybės? (Kodėl apskritai tariama, kad turto pasiskirstymas *privalo* turėti *kokią nors* specifinę struktūrą?) Kodėl lygybė yra sistemos ramybės (arba tiesiaeigio judėjimo) padėtis, nukrypimai nuo kurios gali būti sukeliami tik moralinėmis pastangomis? Daugelyje „argumentų" už lygybę paprasčiausiai *postuluojama*, kad žmonių nelygybė yra moraliai atsitiktinė ir todėl turi būti teisinama. Lygybės prielaida dažnai pateikiama tokiomis formuluotėmis: „Nelygus žmonių traktavimas turi būti pateisinamas."[41] Tačiau nuėjęs į vieną kino teatrą, o ne į kitą, greta esantį, ar turėčiau teisintis dėl to, kad skirtingai traktuoju dviejų kino teatrų savininkus? Ar nepakanka to, kad man labiau patinka tas, o ne kitas? Nelygaus traktavimo pateisinimo reikalavimas *yra* taikytinas šiuolaikinei *valdžiai*. Čia turime reikalą su visus liečiančiu centralizuotu procesu, kur niekam neleidžiama savavališkai traktuoti žmonių. Tačiau laisvoje visuomenėje didžioji paskirstymo dalis vyksta ne valdžios kanalais; lokalinių individualių mainų rezultatas nėra laikytinas „valstybės veiksmu". Jeigu nėra *vieno* agento, kuris vienaip ar kitaip „traktuoja" visus kitus, ir visi turi teisę laisvai disponuoti savo ištekliais, tai neaišku, kuo remiantis tariama, jog skirtingo traktavimo teisinimo maksima bus plačiai taikoma. Kodėl žmonių skirtumus būtina pateisinti? Kodėl manoma, kad privalu keisti, švelninti arba atlyginti bet kokią nelygybę, jeigu ji gali būti keičiama, švelninama arba atlyginama? Gal čia dera pasitelkti visuomeninio bendradarbiavimo idėją: net jeigu lygybės prielaida (pavyzdžiui, pirminių gėrybių ar kitų žmonėms rūpimų dalykų atžvilgiu) negalioja visiems žmonėms, galbūt ji galioja tarpusavyje bendradarbiaujantiems? Tačiau sunku rasti šią tezę pagrindžiantį argumentą; žinoma, ne visi bendradarbiaujantys žmonės eksplicitiškai priima šią prielaidą kaip vieną iš jų bendradarbiavimo sąlygų. Ir jeigu ji būtų primesta, tai vienas iš neigiamų padarinių būtų tai, kad turtingesnieji įgytų paskatų atsisakyti (ir drausti kitiems iš saviškių) bendradarbiauti su mažiau pasiturinčiais žmonėmis. Juk įsitraukdama į tokią visuomeninio bendradarbiavimo sistemą, kuri yra naudinga mažiau pasiturintiems, labiau pasiturinčių žmonių grupė rimtai pablogintų savo padėtį ją sulygindama su mažiausiai pasiturinčiųjų grupės padėtimi. Kitame skyriuje aptarsiu neseniai iškeltą svarbų argumentą už lygybę, ir parodysiu, kad jis nepasiekia savo tikslo. Čia mums pakanka pabrėžti, jog tas ryšys, kurį argumentas D mėgina rasti tarp nepelnytų prigimtinių

galių prielaidos ir kokios nors išvados apie paskirstymo pobūdį, *postuluoja* lygybę kaip normą (nuo kurios leistina nukrypti tik turint tai pateisinančių moralinių argumentų); tad pats savaime argumentas D negali paremti jokios šio pobūdžio išvados apie lygybę.

Negatyvusis argumentas

Neradę įtikinamo pozityvaus argumento, susiejančio tezę, kad žmonių prigimtinės galios nėra jų pelnytos, su išvada, kad turtinė nelygybė negali būti grindžiama šių galių nelygybe, dabar panagrinėkime tai, ką pavadinome Rawlso negatyviuoju argumentu: kai tezė, jog žmonių prigimtinės galios nėra jų pelnytos, yra panaudojama atremti galimam argumentui prieš Rawlso poziciją. (Jeigu lygybę ginantis argumentas D būtų priimtinas, tai negatyvus galimų prieštaravimų atrėmimo uždavinys būtų dalis pozityviosios užduoties, t.y. parodyti, jog lygybės prielaida negali būti atmesta jokiu konkrečiu atveju.) Panagrinėkime šį galimą kontrargumentą E Rawlso pozicijai:

1. Žmonių prigimtinės galios yra jų pelnytos.
2. Jeigu žmonės pelnytai turi *X*, tai jie pelnytai turi ir *Y*, jeigu *Y* išplaukia iš *X*.
3. Žmonių turtiniai skirtumai išplaukia iš prigimtinių galių skirtumų.

Vadinasi,

4. Žmonių turtiniai skirtumai yra jų pelnyti.
5. Jeigu žmonės yra pelnę *X*, tai jis jiems turi priklausyti (šis reikalavimas anuliuoja bet kokią lygybės prezumpciją to daikto atžvilgiu).

Rawlsas, atmesdamas pirmąją prielaidą, atmestų šį kontrargumentą. Tad čia pastebime *tam tikrą* ryšį tarp teiginio, jog prigimtinių galių pasiskirstymas yra atsitiktinis, ir teiginio, jog paskirstymas neturi priklausyti nuo prigimtinių galių. Tačiau *šiam* ryšiui negalima teikti ypatingos reikšmės, nes yra kitų panašaus pobūdžio argumentų. Pavyzdžiu gali būti argumentas F, kuris prasideda taip:

1. Jeigu žmogus turi *X* ir jeigu turėdamas *X* (nesvarbu, pelnytai ar nepelnytai) jis *nepažeidžia* jokio kito žmogaus teisių (Locke'o prasme) į *X*, ir

jeigu *Y* išplaukia (kyla ir pan.) iš *X* vykstant procesui, kuris pats savaime nežeidžia jokių teisių,* tai jis turi teisę į *Y*.

2. Tai, kad žmogus turi tam tikras prigimtines galias, nežeidžia jokio kito žmogaus teisių.

Toliau argumentuojama, jog žmonės turi nuosavybės teisę į tai, ką jie sukuria, t.y. į savo darbo produktą, ir į tai, ką įgyja iš kitų dovanojimu arba mainais. Netiesa, kad asmuo nusipelno *Y* (pavyzdžiui, teisę turėti savo paties nupieštą paveikslą, pagyrimo už tai, kad parašė *Teisingumo teoriją* ir t.t.), tik jeigu jis užsidirbo (arba kitaip *pelnytai gavo*) visa tai, ką panaudojo (įskaitant prigimtines galias) *Y* įsigijimo procese. Kai kuriuos iš daiktų, kuriais jis pasinaudoja, jis gali paprasčiausiai *turėti*, nepažeisdamas teisingumo reikalavimų. Visai nebūtina, kad asmens nuopelno pagrindai patys būtų asmens pelnyti *nuo pradžios iki galo*.

Mažų mažiausiai šias tezes apie nuopelną galime sugretinti su tezėmis apie teises. Ir jeigu tariame, kad žmonės yra savo prigimtinių galių savininkai, tai puikiai suveiks argumentas, lygiagretus aukščiau pateiktam argumentui E, jeigu „nuopelno" terminą jame pakeisime „teisės" terminu. Tai mums duoda priimtiną argumentą G:

1. Žmonės turi teisę į savo prigimtines galias.
2. Jeigu žmonės turi teisę į *X*, tai jie turi teisę ir į visa tai, kas iš *X* išplaukia (vykstant tam tikriems procesams).
3. Žmonių turtiniai skirtumai išplaukia iš jų prigimtinių galių skirtumų.

Vadinasi,

4. Žmonės turi teisę į savo turtą.
5. Jeigu žmonės turi teisę į *X*, tai jis jiems turi ir priklausyti (šis reikalavimas anuliuoja bet kokią lygybės prezumpciją to daikto atžvilgiu).

* Kalbu apie procesą, kuris sukurtų asmens teisę į *Y*, jeigu asmuo turėtų teisę į *X*. Kalbėdamas apie teises Locke'o prasme, turiu omenyje tas neprievartavimo, neapgaudinėjimo ir panašias teises, kurios turi būti pripažįstamos minimalioje valstybėje (jas aptarėme I dalyje). Kadangi manau, jog jos yra vienintelės teisės, kurias žmonės turi (be tų, kurias jie įgyja specialiais aktais), man čia nebuvo būtina pabrėžti, kad kalbama apie teises Locke'o prasme. Tačiau tas, kuris mano, jog kai kurie žmonės turi teisę į kitų žmonių darbo vaisius, neigtų pirmąją prielaidą pateiktoje jos formuluotėje. Jeigu nebūčiau pabrėžęs, kad kalbama apie Locke'o teises, jis galėtų pripažinti prielaidos (1) teisingumą, bet nepripažinti prielaidos (2) arba tolesnių žingsnių teisingumo.

Nepriklausomai nuo to, ar žmonių prigimtinės galios yra atsitiktinės moralės požiūriu, jie turi teisę naudotis jomis ir tuo, kas iš jų išplaukia.*

Pripažinimo, jog žmonės turi teisę naudotis savo prigimtinėmis galiomis (argumento G pirmoji prielaida), gali reikėti tam, kad išvengtume skirtumo principo griežtojo taikymo, kuris, kaip jau matėme, generuotų dar stipresnes nuosavybės teises į kitus asmenis nei paprastai generuoja perskirstymo teorijos. Rawlsui atrodo, jog šio padarinio jam pavyksta išvengti,[42] nes žmonės jo pirminėje pozicijoje laisvės principui teikia leksikografinį prioritetą prieš skirtumo principą, taikomą sprendžiant ne tik ekonominės gerovės, bet ir sveikatos, gyvenimo trukmės bei kitus klausimus. (Tačiau prisiminkime 29 išnašą aukščiau.)

Neradome jokio įtikinamo argumento, įrodančio, kad turtinė nelygybė, kylanti iš prigimtinių galių skirtingumo, turi būti eliminuojama arba minimizuojama. Ar idėja, kad žmonių prigimtinės galios yra atsitiktinės moralės požiūriu, gali būti panaudota kitaip, pavyzdžiui, pagrindžiant tam tikrą pirminės pozicijos *formą*? Žinoma, jeigu tos formos paskirtis būtų anuliuoti turtinę nelygybę, atsirandančią dėl prigimtinių galių skirtingumo, tai mums reikėtų paties šio tikslo pagrindimo, ir todėl grįžtume prie mūsų nesėkmingo mėginimo pagrįsti išvadą, jog tokia nelygybė turi būti šalinama. Tačiau pirminės pozicijos formavimas gali vykti kitaip – neleidžiant pirminės pozicijos dalyviams turėti jokių žinių apie savo prigimtines galias. Tokiu atveju nuoroda į faktą, jog prigimtinės galios yra atsitiktinės moralės požiūriu, padėtų įvesti ir pagrįsti nežinojimo uždangą. Tačiau kaip tai galima padaryti; kodėl žinios apie prigimtines galias turi būti šalinamos iš pirminės pozicijos? Galbūt principas čia būtų tai, kad jeigu kurie nors žmonių bruožai yra atsitiktiniai moralės požiūriu, tai pirminės pozicijos dalyviai neturi ži-

* Jeigu niekas, kas yra moraliai reikšminga, negalėtų atsirasti iš moraliai atsitiktinių dalykų, tai jokio atskiro žmogaus egzistavimas nebūtų moraliai reikšmingas, nes kuris iš daugybės spermatozoidų apvaisins kiaušialąstę, yra (kiek mums yra žinoma) atsitiktinis dalykas moralės požiūriu. O tai leidžia iškelti kitą, mažiau apibrėžtą abejonę, nukreiptą veikiau į Rawlso pozicijos dvasią, o ne į jos raidę. Kiekvienas egzistuojantis asmuo yra tam tikro proceso rezultatas, kur vieno spermatozoido sėkmė nėra labiau pelnyta nei milijono kitų nesėkmė. Ar norėtume, kad šis procesas būtų „sąžiningesnis" Rawlso kriterijaus prasme, ar kad būtų atitaisomas jo „neteisingumas"? Mums turi kelti įtarimą kiekvienas principas, kuris moraliai pasmerktų tą procesą, kurio dėka atsirадome pasaulyje, taigi, kuris griautų pačios mūsų egzistencijos teisėtumą.

noti, kad jie tų bruožų turi. Bet tai reikštų, jog jie negali *nieko* apie save žinoti, nes bet kuris jų bruožas (racionalumas, pasirinkimo galia, ilgesnė nei trijų dienų gyvenimo trukmė, atminties turėjimas, gebėjimas komunikuoti su kitais į save panašiais organizmais) priklausys nuo fakto, jog spermatozoidas ir kiaušialąstė, iš kurių jie atsirado, turėjo specifinę genetinę medžiagą. Fizinis faktas, kad tose konkrečiose gametose buvo specifiškai organizuotų cheminių elementų (kad tai buvo žmonių, o ne žiurkių ar medžių genai), *moralės požiūriu* yra atsitiktinis dalykas. Tačiau asmenys pirminėje pozicijoje turi žinoti bent kai kuriuos savo atributus.

Galbūt paskubėjome su idėja, jog žinios apie racionalumą ir kitus bruožus turi būti šalinamos vien todėl, kad šie bruožai *kyla iš* moraliai atsitiktinių faktų. Juk šie bruožai taip pat turi moralinės reikšmės, t.y. nuo jų priklauso arba iš jų kyla moraliniai faktai. Čia pastebime, jog teiginys, kad tam tikras faktas yra atsitiktinis moralės požiūriu, yra dviprasmiškas. Jis gali reikšti tai, jog nėra jokio moralinio pagrindo tam faktui būti faktu; arba jis gali reikšti tai, jog to fakto pobūdis neturi nei moralinės reikšmės, nei moralinių padarinių. Racionalumas, pasirinkimo galia ir t.t. nėra moraliai atsitiktiniai dalykai šia antrąja prasme. Tačiau jeigu dėl to šie bruožai lieka šiapus nežinojimo uždangos, tai iškyla problema, jog prigimtinės galios, apie kurias visas žinias Rawlsas nori pašalinti iš pirminės pozicijos, šia prasme taip pat nėra moraliai atsitiktinės. Bet kuriuo atveju dabar gali būti svarstoma proprietarinės teorijos tezė, kad moralinės teisės gali kilti iš (arba gali būti iš dalies grindžiami) tokių faktų. Taigi nesant argumento, įrodančio, jog turtinė nelygybė, susiklostanti dėl prigimtinių galių skirtingumo, turi būti šalinama, tampa neaišku, kaip kurios nors pirminės pozicijos ypatybės gali būti grindžiamos apeliuojant į (dviprasmišką) tezę, jog prigimtinių galių skirtingumai yra atsitiktiniai moralės požiūriu.

Kolektyvinis turtas

Atrodo, jog Rawlsas vadovaujasi požiūriu, kad kiekvienas yra prigimtinių galių visumos (kaip savotiško bendro fondo) dalininkas ir kad čia niekas neturi jokių išimtinių teisių. Skirtingų žmonių prigimtinės galios traktuojamos kaip „kolektyvinis turtas".[43]

Matome, kad skirtumo principas faktiškai išreiškia sutarimą prigimtinių talentų paskirstymą traktuoti kaip bendrą turtą ir dalytis šio paskirstymo vaisiais, kad ir kokie jie būtų. Tie, kuriems gamta atseikėjo daugiau, kad ir kas jie būtų, gali pelnytis iš savo laimės tik tokiomis sąlygomis, kurios leidžia pagerinti situaciją tų, kurie iš gamtos yra gavę mažiau ... Niekas nėra nusipelnęs savo didesnių prigimtinių galių ar pranašesnės starto pozicijos visuomenėje. Tačiau tai nereiškia, kad šie skirtumai turi būti šalinami. Yra kitoks dorojimosi su jais būdas. Pamatinė struktūra gali būti sutvarkyta taip, kad šie atsitiktinumo nulemti pranašumai tarnautų blogiausioje padėtyje esantiems.[44]

Žmonės skirtingai reaguos į požiūrį, kad jų prigimtinės galios yra bendras turtas. Kai kurie protestuos, kartodami Rawlso priekaištus utilitarizmui,[45] kad toks požiūris „nerimtai traktuoja asmenų skirtingumą"; ir jiems kils abejonių dėl to, ar toji Kanto rekonstrukcija, kuri atskirų žmonių gebėjimus ir talentus traktuoja kaip išteklius kitiems, gali būti adekvati. „Šie du teisingumo principai ... atmeta net tendenciją žmones laikyti priemonėmis vienas kito gerovei."[46] Taip, bet tik tuo atveju, jeigu *ypač* pabrėžiame skirtumą tarp asmens ir jo talentų, gebėjimų bei ypatingų bruožų. Tačiau kyla klausimas, ar nubrėžiant tokią griežtą skiriamąją liniją dar gali išlikti kokia nors nuosekli asmens koncepcija. Sunku suprasti, kodėl mes, kiekvienas pasižymintis įvairiais specifiniais bruožais, turėtume džiaugtis dėl to, kad tik taip išgrynintas asmuo mumyse nėra laikytinas (tik) priemone.

Atskirų žmonių talentai ir gebėjimai *yra* laisvos visuomenės turtas; kiti visuomenės nariai gauna iš jų naudos, ir jų pačių padėtis yra geresnė šiam turtui esant visuomenėje, nei toji padėtis, kurią jie turėtų jį nukėlus į kitur arba į niekur. (Kitaip jie nesirinktų dalyvavimo visuomenėje alternatyvos.) Ilgalaikėje perspektyvoje gyvenimas nėra pastovios sumos lošimas, kuriame gabesnių ar energingesnių žmonių išlošis reiškia kitų žmonių pralošį. Laisvoje visuomenėje žmonių talentai duoda naudos visiems, ne tik jiems patiems. Ar požiūris į žmonių prigimtines galias, kaip į kolektyvinį turtą, grindžiamas noru iš jų išspausti dar daugiau naudos? Kuo grindžiamas šis noras?

Niekas visuomenėje nėra nusipelnęs savo didesnių prigimtinių galių ar savo pranašesnės starto pozicijos. Tačiau tai nereiškia, kad šie skirtumai turi

būti šalinami. Yra kitoks dorojimosi su jais būdas. Pamatinė struktūra gali būti sutvarkyta taip, kad šie atsitiktinumo nulemti pranašumai tarnautų blogiausioje padėtyje esantiems.[47]

O kas, jeigu nebūtų „kitokio dorojimosi su jais būdo"? Ar iš to išplauktų, kad šie skirtumai turi būti šalinami? Kaip konkrečiai tai atrodytų prigimtinių galių atveju? Jeigu žmonių gebėjimai bei talentai *negalėtų* būti pakinkyti tarnavimo kitiems labui, tai ar nereikėtų kažką daryti, kad pašalintume šiuos išskirtinius gebėjimus bei talentus, ir ar nereikėtų uždrausti asmeniui jais naudotis savo paties ar jo pasirinkto kito asmens labui, net jeigu toks draudimas nepagerintų absoliučios padėties tų, kuriems nepavyksta savo naudai pasikinkyti kitų žmonių gebėjimų ir talentų? Ar tikrai būtų neįtikinamas teiginys, jog šios teisingumo koncepcijos ištakose glūdi pavydas, formuojantis jos pamatinę idėją.*

* Ar leksikografinis prioritetas, kurį pirminėje pozicijoje Rawlsas teikia laisvei, neleistų vadovaujantis skirtumo principu gebėjimus ir talentus apmokestinti pagalvės mokesčiu? Pagalvės mokesčio teisėtumą *įtaigoja* tai, kad Rawlsas naudoja tokius terminus kaip „kolektyvinis turtas" ir „bendras turtas". Tie, kurie deramai neišnaudoja visų savo gebėjimų, netikusiai naudoja visuomeninį turtą. (Švaisto visuomeninę nuosavybę?) Galbūt pats Rawlsas nedarytų tokių radikalių išvadų iš savo terminologijos, tačiau mums reikia paaiškinimo, kodėl pirminės pozicijos dalyviai nepriimtų šios radikalesnės interpretacijos. Laisvės sąvoka turi būti išaiškinta taip, kad ji neleistų pripažinti pagalvės mokesčio, bet kartu toleruotų kitas apmokestinimo schemas. Talentai ir gebėjimai gali būti „pakinkomi" be pagalvės mokesčio; „pakinkymas" čia yra visiškai tinkamas terminas – kaip jis yra tinkamas kalbant apie pakinkytą arklį, kuris gali niekada nepajudėti, bet kartą pajudėjęs, kartu turi traukti ir vežimą.

Kalbant apie pavydą, tai sprendžiant klausimą, ką pasirinkti – ar tą situaciją, kai *A* turi dešimt, o *B* turi penkis, ar situaciją, kai *A* turi aštuonis, o *B* turi penkis – skirtumo principas teiktų pirmenybę pastarajam pasirinkimui. Tad nepaisant Rawlso tikinimų, skirtumo principas yra neefektyvus ta prasme, kad kartais jis teiks pirmenybę *status quo* padėčiai, o ne paretiškai optimalesniam, bet mažiau lygiam paskirstymui. Šį jo neefektyvumą galima būtų pašalinti paprastą skirtumo principą pakeitus pakopiniu skirtumo principu, kuris reikalauja maksimizuoti neturtingiausios grupės padėtį ir, *šią sąlygą patenkinus*, maksimizuoti kitos, tolesnės neturtingiausios grupės padėtį. Šią idėją taip pat kelia A. K. Senas (*Collective Choice and Social Welfare*, p. 138, išnaša), ir ją pripažįsta Rawlsas (p. 83). Tačiau toks pakopinis principas nesiremia ta lygybės teisėtumo prezumpcija, kuria vadovaujasi Rawlsas. Kaip tada Rawlsas galėtų pakopinio skirtumo principo numatomą *specifinę* nelygybę pateisinti prieš asmenį, priklausantį neturtingiausiai grupei? Galbūt dėl šių problemų kyla neaiškumas (p. 83), ar Rawlsas priima pakopinį skirtumo principą.

Zonduodami Rawlso teoriją, naudojomės savo proprietarine valdų teisingumo koncepcija ir kartu siekėme pagilinti proprietarinės koncepcijos supratimą gretindami ją su alternatyvia – nuodugnia ir elegantiška Rawlso paskirstomojo teisingumo teorija. Manau, kad užčiuopėme giluminius Rawlso teorijos trūkumus. Atsižvelgiu į Rawlso nuolat pabrėžiamą mintį, kad jokia teorija negali būti įvertinta sutelkus kritikos dėmesį į kurį nors atskirą jos bruožą ar dalį, kad teorija turi būti vertinama kaip visuma (neperskaitęs visos Rawlso knygos, skaitytojas nežinos, kokia išsami gali būti tokia visuma), ir kad negalima tikėtis tobulos teorijos. Vis dėlto išnagrinėjome svarbią Rawlso teorijos dalį ir jos pamatines prielaidas. Suvokiu ir tai, koks neišsamus buvo proprietarinės valdų teisingumo teorijos išdėstymas. Tačiau nemanau, kad privalėjome suformuluoti išsamią teorinę alternatyvą tam, kad galėtume atmesti Rawlso teoriją, kuri yra neabejotinas žingsnis pirmyn palyginti su utilitarizmu; juk panašiai ir Rawlsui, kad galėtų atmesti utilitarizmą, neprireikė išsamios alternatyvios teorijos. Ko dar reikėtų, kad sukurtume geresnę teoriją, jeigu nepakanka bendrais bruožais suformuluoti įtikinamo alternatyvaus požiūrio, kuris atskleidžia išsamiausios esamos teorijos trūkumus? Spręsdami šį klausimą, kaip ir daugelį kitų, galime mokytis iš Rawlso.

Šiame skyriuje pradėjome paskirstomojo teisingumo analizę, kad įvertintume tezę, jog valstybė, disponuojanti didesnėmis galiomis nei minimali valstybė, gali būti pateisinama remiantis tuo, kad ji yra būtinas arba labiausiai tinkamas paskirstomojo teisingumo įgyvendinimo įrankis. Mūsų teikiamos proprietarinės valdų teisingumo teorijos požiūriu, nėra jokio argumento, grindžiamo dviem pirmaisiais paskirstomojo teisingumo principais – nuosavybės įgijimo ir nuosavybės perdavimo, – kuris leistų pateisinti tokią platesnių galių valstybę. Jeigu turto pasiskirstymas susiklosto deramai, tai nėra jokio pagrindo kurti platesnių galių valstybę, kuri užsiimtų paskirstomuoju teisingumu.[48] (Kaip matėme, Locke'o išlyga taip pat neatveria durų platesnių galių valstybei.) Šių principų pažeidimo atveju ima veikti neteisingumo atitaisymo principas. Galbūt kai kuriuos struktūrinius paskirstomojo teisingumo principus geriausia traktuoti kaip praktines taisykles, kurias taikant galima daugmaž pasiekti bendrus neteisingumo atitaisymo principo taikymo rezultatus. Pavyzdžiui, atsižvelgus į tai, kad turime nepakankamai istorinės informacijos ir tarus, kad (1) neteisingumo au-

kos paprastai atsiduria blogesnėje padėtyje nei buvo ir kad (2) labai tikėtina, jog tie, kurie priklauso neturtingiausiai grupei, yra didžiausio neteisingumo aukos (arba jų palikuonys) ir todėl joms priklauso kompensacija iš tų, kurie pelnėsi iš tokio neteisingumo (tarus, kad šie priklauso pasiturinčiųjų grupei, nors kartais nusikaltėliai priklausys neturtingiausiai grupei), tada *apytikrė* praeities skriaudų atitaisymo taisyklė galėtų atrodyti maždaug taip: organizuokime visuomenę taip, kad būtų maksimizuojama gerovė tos grupės, kurios padėtis visuomenėje – blogiausia. Šis konkretus pavyzdys gali atrodyti neįtikinamas, tačiau kiekviena visuomenė turės spręsti vieną svarbų klausimą: atsižvelgiant į specifinę *mūsų* istoriją, kokia praktiškai veiksminga taisyklė leistų labiausiai priartėti prie rezultato, kurį duotų nuoseklus neteisingumo atitaisymo principo taikymas mūsų visuomenėje? Čia kyla labai sudėtingų klausimų, kuriuos geriausia atidėti į šalį, kol neturime sisteminės neteisingumo atitaisymo principo traktuotės. Neturint tokios traktuotės, pritaikytos konkrečiai visuomenei, *negalima* naudojantis čia pateikta analize ir teorija smerkti kurią nors konkrečią perskirstymo schemą, nebent būtų akivaizdu, kad jos negalima pateisinti jokiais neteisingumo atitaisymo argumentais. Nors socializmo įvedimas būtų per daug didelė bausmė už mūsų nuodėmes, praeityje vykdytas neteisingumas gali būti toks didelis, kad norėdami jį atitaisyti trumpam galime būti priversti sukurti didesnių galių valstybę.

8 SKYRIUS

Lygybė, pavydas, išnaudojimas ir t.t.

Lygybė

Nors dažnai postuluojama, kad socialinių institucijų keitimas vardan didesnės materialinės lygybės yra teisėtas, tačiau retai mėginama šį postulatą *pagrįsti*. Autoriai atkreipia dėmesį į tai, kad tam tikroje visuomenėje *n* procentų turtingiausių gyventojų valdo turto dalį, didesnę už šį procentą, ir kad *n* procentai neturtingiausių gyventojų valdo mažiau nei tiek; kad gautume viršutiniojo *n* procento valdomo turto atitikmenį apačioje, turime žvelgti į apatinį procentą *p* (kur *p* yra kur kas didesnis už *n*) ir t.t. Vėliau jie ima svarstyti, kaip tokią padėtį pakeisti. Proprietarinės teisingumo koncepcijos požiūriu, *negalima* nuspręsti, ar valstybė, vien žvelgdama į turto pasiskirstymo profilį ir su tuo susijusius faktus, turi kažką daryti tokiai situacijai pakeisti. Viskas priklauso nuo to, kaip toks pasiskirstymas atsirado. Kai kurie procesai, generuojantys tokį rezultatą, būtų teisėti, ir visi proceso dalyviai atitinkamai teisėtai disponuotų savo turtu. Jeigu šie turto pasiskirstymo faktai kilo teisėto proceso eigoje, tai jie yra teisėti. Tai, žinoma, *nereiškia*, kad jie negali būti pakeisti, jeigu tai daroma nepažeidžiant žmonių teisių. Asmuo, teikiantis pirmenybę tam tikrai galutinės būklės struktūrai, gali perduoti visą arba dalį savo turto kitiems taip, kad (bent laikinai) būtų priartėta prie jo geidžiamos paskirstymo struktūros.

Proprietarinė teisingumo koncepcija nesiremia lygybės (ar kurios nors kitos visuminės galutinės būklės arba struktūros) teisėtumo prezumpcija. Negalima paprasčiausiai *postuluoti*, kad bet kuri teisingumo teorija turi remtis lygybės prielaida. Stebėtinai mažai esama lygybę ginančių argumentų, kurie galėtų atlaikyti kritiką, pagrįstą neglobaline ir nestruktūrine asmens valdų teisingumo koncepcija.[1] (Tačiau yra tikras perteklius koncepcijų, neargumentuotai postuluojančių lygybės

prezumpciją.) Pasvarstysiu vieną argumentą, pastaraisiais metais sulaukusį rimto filosofų dėmesio; jį pateikė Bernardas Williamsas savo įtakingame straipsnyje „Lygybės idėja".[2] (Be abejo, daugeliui skaitytojų atrodys, kad viską lemia koks nors kitas argumentas; norėčiau pamatyti *tą* argumentą, aiškiai ir detaliai išdėstytą.)

Paliekant nuošaly prevencinės medicinos klausimą, deramas gydymo paslaugų paskirstymo pagrindas yra sveikatos sutrikimas; teigiu tai kaip būtiną tiesą. Nors sveikatos sutrikimas daugelyje visuomenių gali funkcionuoti kaip būtina gydymo paslaugų gavimo sąlyga, tačiau jis nefunkcionuoja kaip pakankama sąlyga, nes tokios paslaugos kainuoja pinigus, o ne visi ligoniai jų turi; tad pinigų turėjimas faktiškai tampa papildoma būtina sąlyga gydymo paslaugai gauti. ... Esant situacijai, kurioje, pavyzdžiui, turtingumas yra papildoma būtina gydymo paslaugų gavimo sąlyga, galime dar kartą pritaikyti lygybės ir nelygybės sąvokas: šįkart ne ryšium su sveikų žmonių ir ligonių nelygybe, bet ryšium su turtingų ir neturtingų ligonių nelygybe, nes akivaizdžiai esti situacija, kai žmonės, turintys vienodus poreikius, negauna vienodų paslaugų, nors poreikiai yra paslaugų pagrindas. Tokia padėtis yra iracionali ... yra situacija, kurioje proto argumentų nepakanka; situacija, nepakankamai kontroliuojama proto argumentų, taigi paties proto.[3]

Atrodo, jog Williamsas argumentuoja, kad jeigu iš daugelio skirtingų tam tikros veiklos aprašymų vienas nusako jos „vidinį tikslą", tai galima teigti (teigti kaip būtiną tiesą), jog vienintelis deramas tokios veiklos vykdymo (arba jos paskirstymo, jeigu ji yra trūkstamas išteklius) pagrindas sietinas su jos vidinio tikslo realizavimo efektyvumu. Jeigu tokia veikla susijusi su kitais žmonėmis, tai vienintelis deramas jos paskirstymo kriterijus yra tų žmonių poreikiai, jeigu tokių esama. Būtent todėl Williamas teigia (kaip būtiną tiesą), jog vienintelis deramas gydymo paslaugų paskirstymo kriterijus yra gydymosi poreikis. Tokiu atveju vienintelis deramas barzdaskučio paslaugų paskirstymo kriterijus būtų barzdos nuskutimo poreikis. Tačiau kodėl vidinis tam tikros veiklos tikslas turi pirmenybę, pavyzdžiui, prieš šia veikla užsiimančio asmens specifinį tikslą? (Nekreipiame dėmesio į klausimą, ar ta veikla gali būti aprašoma dviem skirtingais būdais, nusakančiais skirtingus jos vidinius tikslus.) Jeigu asmuo tampa barzdaskučiu paprasčiausiai dėl to, kad jam patinka bendrauti su labai skirtingais

žmonėmis, tai ar jis pažeidžia teisingumą, skirdamas savo paslaugas tiems, su kuriais labiausiai nori pabendrauti? Arba jeigu barzdaskučiu jis dirba tik tam, kad užsidirbtų pinigų sumokėti už mokslą, tai ar jis turi teisę skusti barzdas tik tiems, kurie už tai dosniai atsilygina? Kodėl barzdaskutys, paskirstydamas savo paslaugas, negali naudotis tais pačiais kriterijais, kuriais naudojasi tas, kurio veikla neturi jokio kitus liečiančio vidinio tikslo? Ar sodininkas turi teikti savo paslaugas tiems sodams, kuriems labiausiai jų reikia?

Kuo skiriasi gydytojo situacija? Kodėl jo paslaugos turi būti skirstomos pagal vidinį gydymo veiklos tikslą? (Jeigu nebūtų jo paslaugų „stygiaus", ar *tada* jam būtų leidžiama naudotis kitais kriterijais paskirstant savo paslaugas?) Atrodo gana akivaizdu, kad *jis* neprivalo to daryti; kodėl vien dėl to, kad jis turi šiuos įgūdžius, *jis* privalo pakelti geidžiamo paskirstymo kaštus, kodėl šioje specifinėje praktikos srityje jo laisvė siekti savo tikslų turi būti siauresnė nei kitų? Sakoma, kad *visuomenė* turi imtis kažkokių priemonių tam, kad gydytojas, siekdamas savo tikslų, teiktų savo paslaugas pagal poreikius: ji, pavyzdžiui, turėtų jam už tai mokėti. Tačiau kodėl visuomenė turėtų tai daryti? (Ar tokių pat priemonių ji turėtų imtis ir barzdaskučių atveju?) Galbūt todėl, kad gydymas yra labai svarbi paslauga, kuri žmonėms itin reikalinga. Bet juk tas pat pasakytina apie maitinimą, nors žemdirbystė *neturi* vidinio tikslo, susijusio su kitais žmonėmis taip, kaip su jais susijęs gydymas. Lukštendami Williamso argumentą iki jo branduolio, pasiekiame jo prielaidą, jog visuomenė (t.y. kiekvienas iš mūsų tam tikroje organizuotoje tarpusavio sąveikoje) privalo rūpintis tuo, kad būtų tenkinami svarbiausi jos narių poreikiai. Ši tezė, žinoma, keliama nuo seno. Williamsas jos visiškai neargumentuoja.* Kaip ir kitiems, Williamsui rūpi tik paskirstymo klausimas. Jam nerūpi, iš kur atsiranda paskirsto-

* Williamso poziciją aptarėme neliesdami esencialistinės koncepcijos, pagal kurią kai kurios veiklos rūšys būtinai implikuoja tam tikrus tikslus. Vietoje to tikslus siejome su veiksmų *aprašymais*. Esencializmo problemos tik temdo analizę, ir vis vien palieka atvirą klausimą, kodėl vienintelis deramas tam tikros veiklos paskirstymo pagrindas yra jos esencialistinis tikslas. Keliant tokią esencialistinę tezę siekiama išvengti situacijos, kai kažkas pareiškia: tarkime, kad „šmydymas" yra veikla, visais požiūriais panaši į gydymą, išskyrus tai, kad ja užsiimantis asmuo siekia užsidirbti pinigų; ar Williamsas pateikė kokį nors argumentą, parodantį, kodėl *šmydymo* paslaugos turi būti teikiamos pagal poreikius?

mieji daiktai ar paslaugos. Todėl jis nesvarsto klausimo, ar jie nėra susiję su žmonėmis, kurie turi teisę jais disponuoti (tai neabejotinai pasakytina apie paslaugas, t.y žmonių *veiksmus*) ir kurie todėl gali patys spręsti, kam ir kodėl jie juos perduos ar suteiks.

Galimybių lygybė

Galimybių lygybę daugelis autorių laiko minimaliu egalitariniu tikslu; abejonių jiems kelia (jei apskritai kelia) tik tai, kad šis reikalavimas yra pernelyg silpnas. (Daugelis autorių taip pat suvokia, jog šeimos egzistavimas trukdo visiškai realizuoti šį tikslą.) Tokios lygybės galima siekti dviem būdais: arba tiesiogiai bloginti padėtį tų, kurių galimybės didesnės, arba gerinti padėtį tų, kurių galimybės mažesnės. Pastarajai alternatyvai realizuoti reikia išteklių, tad ji irgi implikuoja padėties pabloginimą kai kuriems žmonėms – tiems, iš kurių bus atimama siekiant pagerinti kitų padėtį. Tačiau turtas, kurį šie žmonės teisėtai valdo, negali būti teisėtai nusavinamas net siekiant suteikti kitiems galimybių lygybę. Neturint burtų lazdelės vienintelė leistina priemonė galimybių lygybei realizuoti – tai mėginti šiuos žmones įtikinti skirti šiam tikslui dalį savo turto.

Svarstant galimybių lygybę dažnai naudojamasi lenktynių dėl prizo modeliu. Lenktynės, kuriose kai kurie startuotų nuo taško, esančio arčiau finišo linijos, būtų nesąžiningos, kaip ir lenktynės, kuriose kai kurie būtų verčiami bėgti nešini sunkiais svarčiais arba bėgti avėdami žvyro pripiltais batais. Tačiau gyvenimas nėra lenktynės, kuriose visi varžomės dėl kieno nors įsteigto prizo; nėra jokių bendrų lenktynių, kur kažkoks asmuo įvertina kiekvieno laimėjimą. Veikiau yra skirtingi žmonės, kitiems duodantys įvairių daiktų. Duodantieji (kiekvienas iš mūsų, kartais) paprastai nesidomi gavėjų nuopelnais ar jų vargais; jiems rūpi tik tai, ką jie patys gauna mainais. Nėra jokio centralizuoto proceso, kuriam vykstant būtų vertinama, kaip žmonės pasinaudoja savo galimybėmis; tai nėra visuomeninio bendradarbiavimo ir mainų procesų *paskirtis*.

Galima suprasti, kodėl tam tikra galimybių nelygybė gali atrodyti kaip *neteisingumo* apraiška, o ne vien kaip nepalankios lemties dalykas,

nes ne kiekvienam yra atviros visos galimybės (tai būtų tiesa net jeigu niekas kitas neturėtų jokio ypatingo pranašumo). Dažnai asmuo, turintis teisę kitam perduoti dalį savo turto, neturi jokio ypatingo noro jį perduoti konkrečiam asmeniui; kitaip yra su paveldo perdavimu savo vaikui arba dovana konkrečiam asmeniui. Jis nusprendžia turtą perduoti tam, kuris tenkina tam tikrą sąlygą (pavyzdžiui, kuris mainais jam gali pateikti tam tikrą prekę ar paslaugą, kuris jam gali atlikti tam tikrą darbą ar gali mokėti atlyginimą), ir jis lygiai taip pat perduotų jį bet kuriam kitam asmeniui, tenkinančiam tokią sąlygą. Ar nėra vykdomas neteisingumo aktas, kai daiktą gauna tam tikras asmuo, o ne kuris nors kitas, turintis mažiau galimybių patenkinti davėjo keliamą sąlygą? Kadangi davėjui nesvarbu, kam jis duoda, jeigu gavėjas tenkina tam tikrą bendrą sąlygą, tai gavėjų galimybių lygybė tokiomis aplinkybėmis nežeistų jokių davėjo teisių. Ji nežeistų ir jokio asmens, turinčio daugiau galimybių, teisių; nors jis turi teisę į tai, ką turi, bet neturi teisės į tai, kad turėtų daugiau nei turi kitas. Tačiau ar nebūtų *geriau*, jeigu asmuo su mažesnėmis galimybėmis turėtų lygias galimybes? Jeigu kas nors galėtų jam jų parūpinti nepažeisdamas jokio kito asmens teisių (mostelėjęs burtų lazdele?), tai ar nederėtų taip ir padaryti? Ar tai nebūtų teisinga? Jeigu tai *būtų* teisinga, tai ar toks teisingumas pateisintų ir kai kurių žmonių nuosavybės nusavinimą siekiant gauti išteklių, kurių prireiktų mėginant pakelti tuos, kurių galimybės menkesnės, į lygesnę konkurencinę poziciją?

Čia turime reikalų su specifiniu konkurenciniu procesu. Jeigu nebūtų asmens su didesnėmis galimybėmis, tai davėjas galėtų siekti sandorio su kitu, mažesnėmis galimybėmis disponuojančiu asmeniu, kuris šiomis aplinkybėmis būtų tinkamiausias partneris. Ši padėtis skiriasi nuo situacijos, kai tarpusavyje nebendraujančioms, bet panašioms būtybėms, gyvenančioms skirtingose planetose, iškyla skirtingų problemų ir jos disponuoja skirtingomis galimybėmis realizuojant savo skirtingus tikslus. Tokiomis aplinkybėmis vienos būtybės padėtis nedaro *poveikio* kitos padėčiai; ir nors būtų geriau, jeigu vargingesnė planeta būtų turtingesnė (taip pat būtų geriau, jeigu turtingiausia planeta būtų dar turtingesnė), tai nebūtų *teisingesnė* padėtis. Ji skiriasi ir nuo tos padėties, kai asmuo nesiima, nors galėtų imtis, veiksmų, kurie *gerina* kito situaciją. Šiomis specifinėmis sąlygomis mažesnių galimybių tu-

rintis asmuo išloštų, jeigu didesnių galimybių turintis asmuo išvis neegzistuotų. Didesnių galimybių turintis asmuo gali būti suvokiamas ne tik kaip tas, kurio padėtis yra geresnė, arba kaip tas, kuris neteikia paramos kitiems, bet ir kaip tas, kuris *užkerta kelią* arba *trukdo* mažesnių galimybių asmeniui pagerinti savo padėtį.[4] Negalima sakyti, jog asmuo, trukdantis kitam vien tuo, kad jis yra patrauklesnis mainų partneris, tiesiogiai *blogina* kito asmens padėtį – tarytum jį apvogtų. Ir vis dėlto, ar mažesnių galimybių asmuo negali teisėtai skųstis tuo, kad jam trukdo kitas asmuo, kurio geresnės galimybės patenkinti tam tikrą sąlygą nėra *pelnytos*? (Nekreipiame dėmesio į panašų skundą, kurį kitas galėtų pareikšti *jo* atžvilgiu.)

Nors jaučiu šiose dviejose pastraipose keliamų klausimų svarbą (nes aš *pats* juos keliu), nemanau, kad jie griauna proprietarinę koncepciją. Jeigu moteris, vėliau tapusi mano žmona, atstūmė kitą gerbėją (su kuriuo šiaip jau būtų susituokusi) iš dalies dėl mano aštraus proto ir gražios išvaizdos (jau nekalbant apie mano gerą būdą) – dėl mano savybių, kurių nesu pelnęs – tai ar atstumtasis mažiau protingas ir mažiau gražus jos gerbėjas gali pagrįstai skųstis dėl to, kad jo atžvilgiu buvo įvykdytas neteisingumas? Ar dėl to, kad taip užkertamas kelias kitam gerbėjui laimėti merginos ranką, galima teisėtai nusavinti kai kurių kitų žmonių lėšas ir skirti jas tam, kad jam būtų atlikta kosmetinė operacija, suteiktas intelekto lavinimo kursas arba išugdytas koks nors įstabus charakterio bruožas, kurio aš neturiu – visa tai būtų padaryta tam, kad mūsų, kaip jaunikių, šansai susilygintų? (Čia tariu, kad siekiant tokio sulyginimo neleistina bloginti asmens, turinčio geresnius šansus, padėties, pavyzdžiui, bjauroti jo veido, įšvirkšti jam slopinančių vaistų arba sukelti triukšmą, kad jis negalėtų veiksmingai pasinaudoti savo intelektu.[5]) *Nė viena iš šių išvadų neišplaukia.* (Prieš ką atstumtasis gerbėjas galėtų pateikti teisėtą skundą? Ko jis galėtų reikalauti?) Padėtis nesikeičia ir tuo atveju, jeigu galimybių nelygybė atsiranda dėl žmonių veiksmų ir mainų kumuliatyvių padarinių. Juo labiau tai pasakytina apie vartojimo gėrybes, kurios akivaizdžiai neturi tokių trikdančių padarinių trečiosioms šalims. Ar neteisinga, kad vaikas auga namuose su plaukymo baseinu ir juo kasdien naudojasi, nors nėra to *pelnęs* daugiau nei kitas vaikas, kurio namuose nėra baseino? Ar tokia nelygybė turi būti draudžiama? Kodėl

turi būti protestuojama dėl to, kad suaugęs asmuo perduoda baseiną palikimu kitam asmeniui?

Pagrindinis prieštaravimas teiginiui, kad kiekvienas turi teisę į tokius dalykus kaip galimybių lygybė, gyvybė ir t.t. ir kad tokios teisės turi būti įtvirtinamos jėga, yra tai, kad šių „teisių" realizavimui reikia įvairių daiktų, išteklių bei veiksmų, bet jais jau gali teisėtai disponuoti *kiti* žmonės. Niekas neturi teisės į tai, ką realizuojant būtina naudotis tam tikrais daiktais bei veiksmais, nuosavybės teise priklausančiais kitiems žmonėms.[6] Kitų žmonių teisės į *konkrečius daiktus* (*šį* pieštuką, *jų* kūnus ir t.t.) ir tai, kaip jie nusprendžia naudotis šiomis teisėmis, apibrėžia bet kurio individo išorinę aplinką ir jam prieinamas priemones. Jeigu jo tikslui pasiekti reikia priemonių, kurias teisėtai valdo kiti, jis turi gauti jų leidimą šiomis priemonėmis naudotis. Net realizuojant savo teisę spręsti, kaip jam naudotis savo paties nuosavybe, žmogui gali prireikti kitų priemonių, į kurias jis turi įgyti teisę, pavyzdžiui, teisę į maistą, būtiną gyvybei palaikyti; jis turi susikurti, bendradarbiaudamas su kitais, veiksmingą tokių teisių paketą.

Egzistuoja konkrečių individų konkrečios teisės į konkrečius daiktus ir konkrečios susitarimo su kitais teisės, *jeigu* jūs kartu su jais galite įgyti priemonių tokiam susitarimui pasiekti. (Niekas neprivalo jūsų aprūpinti telefonu, kaip priemone pasiekti susitarimą su kitu.) Nėra jokių teisių, konfliktuojančių su šia konkrečių teisių baze. Kadangi jokia abstrakti teisė siekti tam tikro tikslo negali išvengti konflikto su šia baze, tokių teisių apskritai nėra. Konkrečios teisės į daiktus užpildo visą teisių erdvę ir nepalieka vietos kokioms nors abstrakčioms teisėms į tam tikrą materialinę padėtį. Atvirkštinė teorija tik tokias visiems suteikiamas abstrakčias „teises" siekti tam tikrų tikslų ar turėti tam tikrą materialinę padėtį įtrauktų į savo bazę, kuri determinuotų visa kita; mano žiniomis, nėra buvę rimtų mėginimų suformuluoti šią „atvirkštinę" teoriją.

Savigarba ir pavydas

Lygybę galima įtikinamai susieti su savigarba.[7] Pavydus asmuo, jeigu jis (taip pat) negali turėti tam tikro daikto (talento ir t.t.), kurį turi kitas, nori, kad ir kitas jo neturėtų. Pavydus asmuo teikia pir-

menybę padėčiai, kai nė vienas iš jų to daikto neturi, prieš padėtį, kai jis to daikto neturi, o kitas – turi.*

Žmonės dažnai sako, jog egalitarizmo ištakose slypi pavydas. Kiti į tai atsako, jog kadangi egalitariniai principai yra pateisinami patys savaime, nebūtina egalitaristui priskirti prastos reputacijos psichologijos;

---

* Kalbant apie jus, apie kitą asmenį ir apie turimą objektą ar atributą egzistuoja keturios galimybės:

	Jis	Jūs
1.	jį turi	jį turite
2.	jį turi	jo neturite
3.	jo neturi	jį turite
4.	jo neturi	jo neturite

Jūs esate *geidus* (*envious*) (šio kito asmens ir jo turimo objekto ar atributo atžvilgiu; toliau šio patikslinimo nekartoju), jeigu (4) jums labiau priimtina už (2), nors (3) labiau priimtina už (4). („Nors" čia išreiškia konjunkcijos „ir".) Esate *pavydus* (*jealous*), jeigu (1) jums labiau priimtina už (2), nors esate abejingas pasirinkimui tarp (3) ir (4). Pagrindinė idėja yra tai, kad esate *pavydus*, jeigu daikto norite todėl, kad kitas jį turi. Suformuluotoji sąlyga sako, kad jūs to daikto norite tik todėl, kad kitas jį turi. Susilpninta sąlyga sakytų, kad esate *pavydus*, jeigu daikto norite labiau dėl to, kad kitas jį turi; kitaip sakant, jeigu (1) jums labiau priimtina už (2), nors (3) labiau priimtina už (4). Panašiai galime suformuluoti silpnesnę pavydo sąlygą. Labiausiai pavydus asmuo teikia pirmenybę tai padėčiai, kai kitas neturi to daikto, kurio jis pats neturi. Mažiau pavydus asmuo gali sutikti su padėtimi, kai kitas turi daiktą, kurio jis pats negali turėti, tačiau šiai padėčiai jis teikia mažesnę vertę nei tai, kuriai esant kiti jį turėtų jam taip pat jį turint; kitaip sakant, pasirinkimui (2) prieš (4) jis teikia didesnę vertę už pasirinkimą (1) prieš (3). Esate *godus* (*begrudging*), jeigu (3) jums labiau priimtina už (1), nors (3) labiau priimtina už (4). Esate *pagiežingas* (*spiteful*), jeigu (4) jums labiau priimtina už (1), nors (3) labiau priimtina už (4). Esate *konkurencingas* (*competitive*), jeigu (3) jums labiau priimtina už (4), nors esate abejingas pasirinkimui tarp (1) ir (4).

Konkurencingas asmuo yra godus. Pagiežingas asmuo yra godus. Kai kurie geidūs žmonės nėra pavydūs (susilpnintos sąlygos prasme). Nors tai nėra teorema, galima kelti psichologinę hipotezę, jog dauguma pavydžių žmonių yra geidūs. Ir, žinoma, galima laikyti psichologijos dėsniu tai, kad visi pagiežingi žmonės yra pavydūs.

Šią klasifikaciją galima palyginti su šiek tiek kitokia Rawlso klasifikacija (*Theory of Justice*, 80 skirsnis). Rawlsas naudojasi griežtesne pavydo sąvoka nei toji, kuria naudojamės čia. Galime suformuluoti apytikrį jo sąvokos ekvivalentą tardami, kad $i(X)$ bus i-oji eilutė aukščiau pateiktoje matricoje kažkokio X atžvilgiu; o $i(Y)$ – i-oji eilutė kažkokio Y matricoje. Esate pavydus griežtąja Rawlso prasme, jeigu teikiate pirmenybę $4(X)$ ir $4(Y)$ prieš $2(X)$ ir $1(X)$; kitaip sakant, jeigu teikiate pirmenybę tai padėčiai, kai nė vienas iš jūsų neturi nei X, nei Y, o ne tai padėčiai, kai jis turi ir X, ir Y, o jūs turite tik Y. Esate pasiryžęs kažko atsisakyti, kad neliktų tokios nelygybės. Rawlsas terminus „pavydus" (*jealous*) ir „godus" (*begrudging*) vartoja taip, kaip mes vartojame terminą „godus", ir jis neturi atitikmens mūsų „godumui". Mūsų „pagiežingumo" sąvoka yra griežtesnė, ir jis neturi termino, atitinkančio mūsų „konkurencingas".

jis paprasčiausiai siekia realizuoti teisingus principus. Žinant, kaip išradingai žmonės susigalvoja principų, racionalizuojančių jų emocijas ir suvokiant, kaip sunku surasti *argumentų*, ginančių lygybę kaip savaiminę vertybę, šis atsakymas atrodo mažų mažiausiai neįrodytas. (Jo neįrodo ir tas faktas, kad, kartą pripažinę egalitarizmo principus, žmonės gali sutikti su savo pačių padėties pablogėjimu, atsirandančiu taikant šiuos bendrus principus.)

Čia sutelksiu dėmesį į pavydo *keistumą*. Kodėl kai kurie žmonės veikiau nori, kad kitiems kažkas nepasisektų, užuot džiaugęsi jų gerove ar sėkme; kodėl jie nėra jai bent jau abejingi? Ypač verta panagrinėti vieną šio klausimo aspektą: asmuo, pasiekęs tam tikrą rezultatą kuriame nors gebėjimų matmenyje, norės, kad kitas asmuo, turintis didesnį rezultatą *R*, turėtų mažiau nei *R*, net jeigu jo paties rezultatas dėl to nepadidėtų, tais atvejais, kai didesnis kito asmens rezultatas griauna jo savigarbą arba verčia jį jaustis žemesniu už kitą kuriuo nors svarbiu aspektu. Kaip kito veikla ar kokios nors savybės gali daryti poveikį asmens savigarbai? Argi mano savigarba, savo vertės pojūtis ir t.t. priklauso ne tik nuo faktų apie mane? Juk jeigu vertinu pats save, tai kaip *gali* faktai apie kitus asmenis turėti kokios nors reikšmės? Atsakymas, žinoma, yra tai, kad, vertindami savo rezultatus, juos lyginame su kitų rezultatais, su tuo, ką gali kiti. Žmogus, gyvenantis uždarame kalnų kaimelyje, gali pataikyti į krepšinio krepšį 15 kartų iš 150 mėginimų. Kiekvienas kitas tame kaime gali pataikyti tik vieną kartą iš 150 mėginimų. Jis jaučiasi esąs tikras meistras (ir kiti taip mano). Bet štai vieną dieną kaime pasirodo Jerry Westas. Arba koks nors matematikas dirba *labai* sunkiai ir kartkartėmis iškelia įdomių hipotezių, įrodo kokią nors teoremą ir t.t. Bet štai jis atranda grupę matematikos vunderkindų. Jis sugalvoja hipotezę, ir jie ją čia pat patvirtina arba paneigia (tai nėra visi galimi atvejai, dėl Churcho teoremos) sukonstruodami labai elegantiškus įrodymus; jie patys taip pat iškelia įvairių įdomių hipotezių ir t.t.

Kiekvienu iš šių atvejų asmuo padarys išvadą, kad jis nėra toks jau šaunus ar gabus, kaip iš pradžių manė. Nėra veiklos tobulumo standarto, kuris nepriklausytų nuo palyginimo su tuo, kaip ji atliekama kitų. Savo knygos *Literatūra ir revoliucija* pabaigoje aprašydamas, kaip (galiausiai) atrodys žmogus komunistinėje visuomenėje, Levas Trockis rašo:

Žmogus taps nepalyginamai stipresnis, protingesnis ir subtilesnis; jo kūnas taps harmoningesnis, jo judesiai ritmiškesni, jo balsas muzikalesnis. Gyvenimo formos taps dinamiškai dramatiškos. Vidutinis žmogaus tipas pasieks Aristotelio, Goethe's arba Marxo lygį. Ir virš šio kalnyno kils naujos viršukalnės.

Jeigu taip įvyktų, tai vidutinis asmuo, būdamas *tik* Aristotelio, Goethe's arba Marxo lygio, nemanytų esąs labai gabus. Jis turėtų savigarbos problemų! Asmuo, esantis aprašytoje krepšininko ar matematiko situacijoje, galėtų teikti pirmenybę situacijai, kur kiti asmenys neturėtų savo talentų arba kad liautųsi demonstravę savo pranašumą, bent jau jo akivaizdoje; taip jo savigarba nepatirtų smūgių ir galėtų išlikti nepažeista.

Tai būtų *vienas* iš galimų paaiškinimų, kodėl tam tikra pajamų ar statuso, autoriteto tam tikroje veiklos srityje nelygybė kai kuriuos žmones taip *kamuoja ne* dėl to, kad jaučiama, jog aukštesnė kitų padėtis yra nepelnyta, bet dėl to, kad jaučiama, jog ji *yra* pelnyta. Žinojimas, kad kažkas kitas pasiekė daugiau arba pakilo aukščiau, gali žeisti asmens savigarbą ir skatinti nevisavertiškumo jausmus. Darbininkai, dirbantys įmonėje, įsteigtoje to, kuris dar neseniai buvo eilinis darbininkas, bus *kamuojami* minčių: Kodėl ne aš? Kodėl tūnau čia? Asmeniui lengviau atsikratyti minties, kad kitas pasiekė daugiau, jeigu jis su tuo kitu nesusiduria kasdien. Čia išryškėja, jog reikalo esmė nepriklauso nuo to, ar kitas kuriuo nors požiūriu yra pelnęs savo pranašesnę padėtį. Tai, kad egzistuoja kitas asmuo, kuris yra geras šokėjas, darys poveikį tam, kaip vertinsite save kaip šokėją, net jeigu manote, kad šokėjo talentas daugiausia priklauso nuo nepelnytų prigimtinių gebėjimų.

Kaip paspirtį šiems klausimams aptarti (*ne* kaip indėlį į psichologijos teoriją) pasvarstykime šį *paprastą* modelį. Žmonės skiriasi tarpusavyje daugybe skirtingų matmenų, matmeninių atributų, $M_1 \ldots M_n$, kuriuos jie laiko vertingais. Žmonės gali skirtis pagal tai, kokius matmenis jie laiko vertingais, ir gali skirtis pagal tai, kokį (nenulinį) svorį jie teikia tiems matmenims, kuriuos sutartinai laiko vertingais. Kiekvieną asmenį charakterizuoja jo *faktinis profilis*, atspindintis jo objektyvią poziciją kiekviename matmenyje; pavyzdžiui, mėtymo į krepšį matmenyje galime turėti atributą „paprastai gali pataikyti į krepšį ___ kartų iš 100 mėginimų 20 pėdų atstumu", ir tam tikro asmens taškai gali būti 20, 34 ar 67.

Paprastumo dėlei tarkime, kad asmens įsitikinimai apie savo faktinį profilį yra daugmaž teisingi. Kiekvieną asmenį charakterizuoja ir *vertinamasis profilis*, atspindintis tai, kaip jis vertina savo paties rezultatus faktiniame profilyje. Turime vertinimo skalę (pavyzdžiui, puikiai, gerai, patenkinamai, blogai, labai blogai), atspindinčią jo savęs vertinimus kiekviename matmenyje. Šie individualūs vertinimai arba tai, kaip jis pereina nuo faktinių rezultatų prie vertinimų, priklausys nuo jo įsitikinimų apie kitų panašių būtybių („referentinės grupės") faktinius profilius, nuo jo siekiamų tikslų, kurie jam buvo įskiepyti vaikystėje ir t.t. Visa tai formuos jo aspiracijų lygį, ir šis aspiracijų lygis ilgainiui keisis daugmaž nusakomais būdais. Kiekvienas atliks tam tikrą bendrą savęs įvertinimą; paprasčiausiu atveju toks įvertinimas priklausys tik nuo asmens vertinamojo profilio ir nuo to, kokią vertę jis teikia įvairiems matmenims. *Konkretus* šios priklausomybės turinys gali būti skirtingas skirtingiems individams. Kai kuriems gali rūpėti svertinė jų rezultatų suma visuose matmenyse; kiti gali save vertinti teigiamai, jeigu pasiekia gerų rezultatų kai kuriuose jiems pakankamai svarbiuose matmenyse; dar kiti gali manyti, kad jeigu jie krinta kuriame nors svarbiame matmenyje, tai tampa nevisaverčiais.

Jeigu visuomenėje dauguma žmonių sutaria dėl to, kad tam tikri matmenys yra labai svarbūs, ir jeigu žmonių padėtys skiriasi šiais matmenimis, o kai kurios institucijos viešai klasifikuoja žmones pagal jų vietą šiame pasiskirstyme, tai tie, kurių rezultatai bus kuklesni, gali jaustis žemesni, palyginti su tais, kurių rezultatai geresni; jie gali jaustis žemesni kaip asmenys. (Pavyzdžiui, *neturtingi* žmonės gali jaustis *beverčiais*.) Galima mėginti vaduotis nuo tokių nevisavertiškumo jausmų ir keisti visuomenę taip, kad tie matmenys, pagal kuriuos skirtingai vertinami žmonės, netektų savo svarbos, arba taip, kad žmonės neturėtų galimybės viešai demonstruoti savo gebėjimų kuriame nors iš šių matmenų, arba kad negalėtų žinoti, kokius rezultatus pasiekia kiti.*

* Jeigu svarbiausias visuomenės matmuo, vyraujančiu įsitikinimu, negali būti atskleistas ta prasme, kad neįmanoma tiesiogiai nustatyti, kokią vietą asmuo jame užima, tai žmonės pradeda vadovautis įsitikinimu, jog šis matmuo koreliuoja su kitu matmeniu, kuriame santykinė asmens vieta *gali* būti nustatyta (aureolės efektas). Pavyzdžiui, žmonės, kuriems Dievo malonė yra svarbiausias matmuo, vadovausis įsitikinimu, kad kiti svarbūs faktai, pavyzdžiui, sėkmė šiame pasaulyje, liudija jo egzistavimą.

Gali atrodyti akivaizdu, jog jeigu žmonės jaučiasi nevisaverčiai dėl to, kad tam tikrame matmenyje pasiekia menkų rezultatų, tai jeigu šių matmenų svarba būtų sumažinta arba jeigu žmonių rezultatai šiuose matmenyse būtų išlyginami, tokiu atveju žmonės nesijaustų menkesni. (*Be abejo!*) Juk būtų pašalinta priežastis, dėl kurios jie jaučiasi menkesni. Tačiau gali būti taip, kad kokie nors nauji matmenys pakeis ankstesniuosius (pašalintus), ir darys tokį pat poveikį (kitiems asmenims). Jeigu po to, kai visuomenė atsisako teikti kokią nors reikšmę tam tikram vertinimo matmeniui, pavyzdžiui, turtui, joje susiklosto sutarimas teikti pirmenybę *kitam* matmeniui, pavyzdžiui, estetinio jautrumo ar patrauklumo, inteligentiškumo, atletiškumo, fizinio grakštumo, simpatingumo, komunikabilumo ar orgazmo kokybės matmeniui, tai joje pasikartos tas pats reiškinys.[8]

Žmonės paprastai save vertina pagal tai, kokią vietą jie užima pagal tuos svarbiausius matmenis, kuriais jie *skiriasi* nuo kitų. Savigarbą jie įgyja ne dėl bendražmogiškųjų savybių, kurios juos atskiria nuo kitų gyvūnų. („Esu tikras šaunuolis: turiu atsilenkiantį nykštį ir moku vieną kalbą.") Savigarbos jie neįgyja ir dėl to, kad žino turį teisę rinkti savo politinius lyderius, nors tada, kai balsavimo teisė nebuvo visuotinė, padėtis galėjo būti kitokia. Jungtinėse Valstijose šiandien žmonės neįgyja savo vertės pojūčio dėl to, kad moka rašyti ir skaityti, nors praeityje daugelyje kitų visuomenių to pakako. Kai kiekvienas arba beveik kiekvienas turi tam tikrą daiktą arba atributą, jis nefunkcionuoja kaip savigarbos pagrindas. Savigarba remiasi *skiriamaisiais bruožais;* būtent dėl to ji ir yra *savi*garba. Ir, kaip pabrėžia referentinių grupių sociologai, kas yra *kiti*, yra kintamas dalykas. Prestižinių koledžų pirmojo kurso studentai gali turėti savo vertės pojūtį dėl to, kad lanko šias mokyklas. Šis pojūtis sustiprėja per paskutinius du studijų mėnesius. Tačiau jeigu *kiekvienas*, su kuriuo jie bendrauja, yra panašioje padėtyje, mokymasis šiose mokyklose nustoja būti savigarbos pagrindu, nebent tada, kai jie grįžta namo atostogoms (arba mintimis) pas tuos, kurie jose *nesimoko*.

Pagalvokime, kaip galima būtų pakelti savigarbą individo, kuris yra pasiekęs mažiausiai visais svarbiausiais laikomais matmenimis (ir kuris nepasiekia daugiau jokiame matmenyje, kurį galima būtų laikyti svarbiu arba vertingu). Galima būtų jam pasakyti, jog nors absoliutūs

jo rodikliai yra žemi, jis yra pasiekęs daug (atsižvelgiant į jo ribotas galias). Jis realizavo didesnę savo gebėjimų dalį nei kiti ir savo potencialą išnaudojo geriau nei kiti; atsižvelgiant į tai, nuo kokios starto linijos jis pradėjo, jis yra pasiekęs gerų rezultatų. Taip vėl įvedamas lyginamasis vertinimas nurodant kitą svarbų (meta)matmenį, kuriame jis pasirodo gerai palyginti su kitais.*

Šie apmąstymai mus verčia *šiek tiek* skeptiškiau traktuoti idėją, kad savigarbos sulyginimo ir pavydo sumažinimo tikslą galima pasiekti sulyginus žmonių padėtis kuriame nors konkrečiame vertinimo matmenyje, kuris nusako (tik faktiškai) svarbų asmens savigarbos pagrindą. Pagalvokime apie daugybę įvairių atributų, kuriuos turėdamas asmuo mums gali kelti *pavydą*, ir iškart suprasime, kokia didžiulė galimybių erdvė atsiveria skirtingiems savigarbos realizavimo projektams. Prisiminkime Trockio tezę apie tai, kad komunizmo sąlygomis kiekvienas pasieks Aristotelio, Goethe's ar Marxo lygį ir kad iš to kalnyno kils naujos kalnų viršūnės. Įkopęs į šį kalnyną joks individas neįgytų daugiau savigarbos, didesnės savo vertės pojūčio nei tą, kurį jis turi vien dėl to, kad moka vieną kalbą arba dėl to, kad turi rankas, kuriomis gali paimti daiktus. Remiantis kai kuriomis paprastomis ir natūraliomis prielaidomis būtų galima kalbėti net apie pavydo tvermės

* Ar yra koks nors svarbus matmuo, kuris neleidžia savęs vertinti palyginamuoju būdu? Pasvarstykime šią Timothy Leary tezę: „Siekiu būti švenčiausias, išmintingiausias, naudingiausias žmogus iš visų šiandien gyvų žmonių. Gali pasirodyti, jog sergu didybės manija, tačiau nesuprantu, kodėl tai laikytina manija. Nesuprantu, kodėl ... kiekvienas šiame pasaulyje gyvenantis asmuo negali turėti tokių ambicijų. O ko jis tada turėtų siekti? Tapti kokios nors tarybos pirmininku, departamento vadovu, vieno ar kito daikto savininku?" (*The Politics of Ecstasy* (New York: College Notes and Texts, Inc., 1968, p. 218). Be abejo, nieko negalima prikišti siekiui būti kuo šventesniu, išmintingesniu ir naudingesniu, tačiau noras būti švenčiausiu, išmintingiausiu ir naudingiausiu žmogumi iš visų šiandien gyvų žmonių yra gana keistas. Panašiai galima siekti tapti apšviestuoju (Rytų tradicijų prasme), tačiau keistai atrodytų noras tapti labiausiai apšviestu asmeniu iš visų gyvųjų arba tapti labiau apšviestu nei bet kuris kitas. Tai, kaip asmuo vertina savo apšviestumo lygį, priklauso tik nuo paties šio vertinimo, kad ir kokie būtų kiti. O tai gali reikšti, kad absoliučiai svarbiausi dalykai nesileidžia būti vertinami palyginamuoju būdu; jeigu išties taip, tai palyginamoji teorija, kuria čia vadovaujamės, nėra visuotinai galiojanti teorija. Tačiau atsižvelgiant į išimtinių atvejų pobūdį šio fakto sociologinė reikšmė (kitaip nei asmeninė) yra gana ribota. Be to, tiems, kurie save vertina ne palyginamuoju būdu, savigarbai pagrįsti nereikės visų sulyginimo pagal tam tikrą matmenį.

principą ir nerimauti dėl to, kad *jeigu* matmenų skaičius bus ribotas ir bus nužengta gana toli šalinant skirtumus taip, kad skiriamųjų matmenų skaičius sumažės, tai pavydas taps stipresnis. Juk esant mažesniam skiriamųjų matmenų skaičiui daugelis žmonių suvoks, kad *nė viename* iš tų matmenų jie nepasiekia patenkinamų rezultatų. Nors nepriklausomai kintančių normalių pasiskirstymų svertinė suma pati bus normali, jeigu kiekvienas individas (žinantis savo rezultatus kiekviename matmenyje) tiems matmenims teiks kitokį svorį nei kiti, skirtingų individų skirtingai vertinamų kombinacijų bendra suma pati nebūtinai bus normalus pasiskirstymas, net jeigu kiekvieno matmens rezultatai bus pasiskirstę normaliai. Kiekvienas gali vaizduotis esąs viršutiniame pasiskirstymo (net normalaus paskirstymo) gale, nes kiekvienas į jį žvelgia iš savo konkretaus vertinimo perspektyvos. Kuo mažiau matmenų, tuo mažiau individas turi galimybių kaip savigarbos pagrindą panaudoti neunifikuotą pasvėrimo strategiją, kai didesnis svoris suteikiamas tam matmeniui, kuriame jo rezultatai geresni. (Tai sugestijuoja, jog pavydas gali būti sumažintas tik urmu pašalinus visus skirtumus.)

Net jeigu pavydo problema būtų sprendžiama lengviau nei liudija šie mūsų samprotavimai, vis vien būtų neleistina bloginti asmens situacijos, kad sumažėtų pavydas ir nepasitenkinimas, kurį jaučia kiti, žinodami jo situaciją. Tokia strategija yra panaši į tą, kai tam tikri veiksmai draudžiami (pavyzdžiui, skirtingų rasių sutuoktinių pasivaikščiojimai susikibus rankomis) remiantis tuo, kad vien to žinojimas kelia kitų nepasitenkinimą (žr. 10 skyrių). Susiduriame su *tos pačios rūšies* eksternalitetu. Siekiant išvengti didelių savigarbos skirtumų visuomenei geriausia būtų neturėti jokio bendro matmenų vertinimo kriterijaus; tokiu atveju joje būtų matmenų ir vertinimo kriterijų įvairovė. Dėl to padidėtų kiekvieno individo šansas rasti matmenis (laikomus svarbiais *kai kurių* kitų žmonių), kur jo rezultatai yra gana geri, ir taip turėti palankų neidiosinkratinį savo paties vertinimą. Tokia bendro visuomeninio vertinimo fragmentacija negali būti pasiekta centralizuotomis pastangomis pašalinant tam tikrus matmenis kaip nereikšmingus. Kuo labiau centralizuota ir plačiai palaikoma bus tokia pastanga, tuo labiau dalyvavimas *joje* iškils kaip plačiai pripažįstamas matmuo, kuriuo bus grindžiama žmonių savigarba.

Prasmingas darbas

Dažnai sakoma, jog pavaldumas darbo santykių srityje neigiamai veikia asmens savigarbą. Remiamasi maždaug tokiu socialinės psichologijos dėsniu arba apibendrinimu: ilgalaikis klusnus įsakų vykdymas, pavaldumas kitiems, kurių asmuo pats nesirenka, mažina jo savigarbą, verčia jaustis pažemintu; to galima išvengti, jeigu jis dalyvautų demokratiškai renkant savo vadovybę, nuolat jai patarinėtų, balsuotų dėl jos sprendimų ir t.t.

Tačiau simfoninio orkestro nariams nuolat tenka paklusti dirigentui (dažnai kaprizingam, nesivaldančiam, pykčiu pratrūkstančiam individui); su jais nesikonsultuojama dėl atliekamo kūrinio bendros interpretacijos. Ir vis dėlto jie išlaiko aukštą savigarbos lygį ir nesijaučia antrarūšėmis būtybėmis. Karo tarnybos šauktiniams nuolat įsakinėjama, nurodinėjama, kaip jiems rengtis, ką leista turėti spintelėse ir t.t., ir vis dėlto jie nepradeda jaustis antrarūšėmis būtybėmis. Socialistiniai organizatoriai gamyklose gauna tuos pačius įsakus ir paklūsta tai pačiai vadovybei kaip ir kiti, tačiau jie nepraranda savigarbos. Organizacijų hierarchijose individai daugiausia tik vykdo įsakus, bet dėl to nesijaučia pažeminti. Atsižvelgdami į daugybę išimčių apibendrinimui, kad „įsakų vykdymas smukdo pavaldinio savigarbą", turime atsižvelgti į galimybę, kad save nuvertinantys pavaldiniai yra verčiami apmąstyti savo egzistencijos faktus ir išsiaiškinti, kuo gali būti grindžiamas jų, kaip unikalių individų, savo vertės pojūtis. Atsakymas į šį klausimą toli gražu nėra lengvas, ir ypač reikalingas tuo atveju, jeigu pavaldiniai mano, kad tie, kurių įsakymus jie vykdo, turi teisę įsakinėti dėl to, kad yra už juos *asmeniškai* pranašesni. Proprietarinės teorijos požiūriu, padėtis, žinoma, nebūtinai bus tokia. Žmonės gali turėti teisę spręsti, kas bus daroma su tam tikrais ištekliais, kokiomis sąlygomis leisti jais naudotis kitiems ir t.t., nors nepasižymi jokiomis išskirtinėmis asmeninėmis savybėmis; tokias teises jie gali turėti paprasčiausiai dėl to, kad jos buvo jiems perduotos. Galbūt skaitytojai, kuriems rūpi savigarbos problemos, padės proprietarinę teoriją padaryti geriau žinomą ir taip pašalins vieną iš savigarbos stokos priežasčių. Žinoma, tai nepašalins visų priežasčių. Kartais bus *akivaizdu*, jog asmens teisės kyla iš jo asmeninių savybių ir ankstesnių veiksmų; tokiais atvejais palyginimai bus skausmingi.

Prasmingo ir patenkinamo darbo problema dažnai siejama su savigarbos tema. Sakoma, kad prasmingą ir patenkinamą darbą nusako bent jau šios sąlygos: (1) asmeniui jis teikia galimybę panaudoti savo talentus ir gebėjimus, pakelti iššūkius dorojantis su situacijomis, kurios iš asmens reikalauja iniciatyvumo ir savarankiško sprendimo (tad jis nėra nuobodus ir mechaninis); (2) jis suvokiamas kaip veikla, kurios individui verta imtis; (3) asmuo suvokia savo veiklos vaidmenį realizuojant tam tikrą bendrą tikslą; ir (4) bent retsykiais, spręsdamas klausimą, kokių veiksmų jam imtis, asmuo turi atsižvelgti į platesnį savo veiklos kontekstą. Sakoma, kad toks asmuo gali jausti pasitenkinimą tuo, ką jis daro ir kad tai daro gerai; jis gali jaustis esąs vertingas asmuo, prisidedantis prie tam tikros vertybės kūrimo. Taip pat sakoma, jog nesant tokio vidinio kūrybinio darbo patrauklumo bet koks kitas darbas individą tik bukina ir smukdo jo potencijos realizavimo galimybes *visose* jo gyvenimo srityse.

Mus visus žavi *normatyvinė* sociologija, arba paaiškinimas, ką *turime laikyti* problemų priežastimis. Jeigu *X* yra kokia nors blogybė, o kita blogybė *Y* gali būti susieta su *X* pasitelkus kokį nors jų ryšio paaiškinimą, tai sunku susilaikyti nuo išvados, kad *Y* yra *X* priežastis. *Norime*, kad vienos blogybės priežastimi būtų kita blogybė. Jeigu žmonės *turi* dirbti prasmingą darbą, jeigu žmones norime matyti dirbančius tokį darbą,[9] ir jeigu kokio nors paaiškinimo būdu galime susieti tokio darbo nebuvimo (blogybę) su kokia nors kita blogybe (su iniciatyvos stoka, su pasyvia laisvalaikio veikla ir t.t.), tai labai lengvai *peršokame* prie išvados, jog pastarosios blogybės *priežastis* yra pirmoji blogybė. Be abejo, šios kitos blogybės gali būti *kitokių priežasčių* padariniai; ir, tiesą sakant, atsižvelgiant į selektyvinį atrankos tam tikros rūšies darbams pobūdį, šią koreliaciją gali lemti faktas, jog tie, kurie nėra linkę imtis savarankiškos veiklos, yra būtent tie žmonės, kurie labiausiai prisiriša prie darbų, teikiančių mažai galimybių individo iniciatyvumui.

Dažnai sakoma, jog darbo užduočių išskaidymas, rutininė veikla, griežtas veiklos reglamentavimas, nepaliekantis beveik jokios erdvės nepriklausomai iniciatyvai, nėra specifinė kapitalistinių gamybos būdų problema, nes, atrodo, ji iškyla bet kuriai pramoninei visuomenei. Kaip kapitalizmas tenkina arba gali tenkinti darbininkų norą dirbti

prasmingą darbą? Jeigu gamyklos darbininkų produktyvumas *kyla* tada, kai darbo užduotys paskirstomos taip, kad būtų prasmingesnės, tai pelno siekiantys individualūs savininkai atitinkamai pertvarkys gamybos procesą. Jeigu darbininkų produktyvumas *išlieka toks pat* esant tokiam prasmingam darbo pasidalijimui, tai konkuruodamos dėl darbininkų, firmos keis savo vidinę darbo organizavimo tvarką.

Taigi vienintelis įdomus atvejis yra tas, kur darbo užduočių padalijimas į prasmingus segmentus, darbų rotacija ir t.t. yra *mažiau efektyvus (pagal rinkos kriterijus)* už mažiau prasmingą darbo paskirstymą. Su šiuo efektyvumo sumažėjimu gali būti dorojamasi trimis būdais (yra galimos jų kombinacijos). Pirma, patys gamyklų darbininkai gali norėti dirbti prasmingesnį darbą. Toks jų noras tenkina visus teoretikų jam priskiriamus privalumus; darbininkai tai suvokia ir yra pasiryžę kažko išsižadėti (didesnių atlyginimų) mainais į tai, kad galėtų dirbti prasmingai paskirstytus darbus. Jie dirba už mažesnius atlyginimus, tačiau bendrąjį savo darbo paketą (mažesnis atlyginimas, bet prasmingesnis darbas) vertina labiau nei mažiau prasmingą, nors geriau apmokamą darbą. Didesnį atlyginimą jie iškeičia į didesnį savo darbo prasmingumą, į didesnį savo vertės pojūtį ir t.t. Daugelis žmonių elgiasi panašiai: savo užsiėmimą jie renkasi atsižvelgdami ne vien į diskontuotą laukiamų piniginių pajamų vertę. Jie atsižvelgia į socialinius santykius, į asmeninio tobulėjimo galimybes, į darbo užtikrintumą, įdomumą, sunkumo laipsnį, laisvalaikio kiekį ir t.t. (Daugelis koledžų dėstytojų užsidirbtų daugiau dirbdami pramonėje. Didesnius atlyginimus, kuriuos gautų dirbdamos pramonėje, universitetų sekretorės iškeičia į mažiau įtemptą ir, jų požiūriu, labiau įdomią veiklą bei aplinką. Galima pateikti įvairių kitų pavyzdžių.) Ne kiekvienas nori tų pačių dalykų arba nori jų vienodai stipriai. Savo užsiėmimą jie renkasi pagal tai, kokią visuminę naudą jis jiems teikia. Panašiai ir darbininkai, kuriems būtų patrauklesnė kitokia darbo organizavimo forma, galėtų ją rinktis tenkindamiesi mažesniu atlyginimu; ir neabejotina, jog tie, kuriems ji yra *patraukliausia*, faktiškai taip ir daro rinkdamiesi darbą iš jiems prieinamų darbų. Ūkininko gyvenimo ritmas skiriasi nuo konvejerinės gamybos darbininkų gyvenimo ritmo (Jungtinėse Valstijose jie sudaro mažiau nei 5 proc. fizinio darbo darbininkų); pastarųjų pajamos ir gyvenimo būdas skiriasi nuo krautuvininkų gyvenimo būdo ir t.t.

Tačiau tarkime, kad prasmingesnis darbas darbininko nėra taip vertinamas; jis nesutiktų jo dirbti už mažesnį atlyginimą. (*Kada* gyvenime jis taip elgtųsi? Jeigu pradžioje, tada jo vertybių skalė *pati* nėra neprasmingo darbo rezultatas; ir nedarykime klaidos aiškindami jo vėlesnį charakterį nuoroda į jo darbo patirtį.)

Ar negalėtų kas nors *kitas* pakelti mažesnio efektyvumo piniginių kaštų? Galėtų, jeigu laikytų dalyką svarbiu, nors nepakankamai svarbiu atskiram darbininkui, kad jis *pats* prisiimtų *piniginius* kaštus. Arba, antra, galbūt tuos kaštus pakeltų individualūs vartotojai *mokėdami daugiau* už savo pirkinius. Kai kurie iš mūsų galėtų susiburti į vartotojų kooperatyvą ir pirkti tik iš tų gamyklų, kur darbo užduotys paskirstomos prasmingai; arba galime tai daryti individualiai. Kiek tam skirsime pastangų, priklausys nuo to, kokią vertę teikiame tokiai veiklai palyginti su prarasta galimybe nusipirkti daugiau prekių arba nusipirkti jų pigiau iš kitų gamyklų, kur darbo užduotys nėra prasmingai paskirstytos, ir panaudoti sutaupytus pinigus kitokiems vertiems tikslams, pavyzdžiui, medicinos tyrimams, menininkams arba karo aukoms kitose šalyse paremti.

O kas, jeigu tokia pastanga neatrodys pakankamai vertinga nei individualiems darbininkams, nei individualiems vartotojams (įskaitant socialdemokratinių sąjūdžių narius)? Kokia alternatyva lieka? Trečia galimybė būtų uždrausti darbininkams dirbti gamyklose, kur darbo užduotys nėra paskirstytos prasmingai, arba uždrausti vartotojams pirkti tokių gamyklų gaminius. (Kiekvienas iš šių draudimų *de facto* įtvirtintų ir kitą, nesant nelegalios rinkos.) Arba pinigai prasmingai organizuotam darbui palaikyti galėtų būti išskaičiuojami iš verslo pelno. Bet šis klausimas paliečia per daug plačią temą, kurios čia negaliu svarstyti. Vis dėlto atkreipkime dėmesį į tai, kad vis vien išliktų problema, kaip organizuoti darbo užduotis, net jeigu nebūtų privačių savininkų ir visos įmonės priklausytų jų darbininkams. Organizuodamos savo gamybą kai kurios įmonės galėtų nuspręsti dalytis padidėjusiu piniginiu pelnu. Kitos įmonės turėtų elgtis panašiai arba joms tektų nustatyti mažesnes metines darbininkų pajamas, arba tektų įtikinti kai kuriuos vartotojus mokėti didesnes kainas už jų produkciją. Galbūt tokioje situacijoje socialistinė valdžia *uždraustų* neprasmingą darbą; tačiau nekalbant apie tai, kaip ji formuluotų tokį draudimą, kokiu pagrindu ji galėtų *primesti* savo požiūrį tiems darbininkams, kurie turi kitų tikslų?

Darbininkų valdomos įmonės

Kapitalistinėje sistemoje firmos galėtų aprūpinti prasmingais darbais tuos, kurie jų pakankamai stipriai geidžia. Ar jos galėtų įdiegti ir vidines demokratinio valdymo struktūras? Tam tikru mastu, žinoma, taip. Tačiau jeigu demokratinio valdymo reikalaujama tokiose srityse kaip nuosavybė, tai toks reikalavimas negali būti patenkintas. Be abejo, individai gali kurti savo demokratiškai tvarkomas *kooperacines* įmones. Bet kuris pasiturintis radikalas arba darbininkų grupė gali nusipirkti egzistuojančią įmonę arba įsteigti naują ir joje realizuoti savo geidžiamą mikropramoninę schemą, pavyzdžiui, darbininkų valdomą ir demokratiškai tvarkomą įmonę. Tokia įmonė savo produkciją galėtų parduoti tiesiogiai rinkoje. Čia turime galimybių, panašių į tas, kurias aptarėme anksčiau. Gali būti, kad tokios įmonės vidinės procedūros nesumažintų efektyvumo jį vertinant rinkos kriterijais. Juk net jeigu mažiau valandų skiriama darbui (dalis laiko skiriama demokratiniam sprendimų priėmimo procesui), per šias valandas darbininkai gali dirbti taip stropiai ir efektyviai, realizuodami projektus, kuriuos sudarant jie patys galėjo pareikšti savo balsą, kad jie bus pranašesni vertinant rinkos kriterijais už savo labiau ortodoksinius konkurentus (kaip manė L. Blancas). Tokiu atveju nekiltų ypatingų problemų steigiant sėkmingai veikiančias šio pobūdžio įmones. Čia neliečiu žinomų problemų apie tai, kaip funkcionuotų tokių įmonių sistema. Jeigu sprendimai bus priimami įmonės darbininkų balsavimu, tai bus nepakankamai investuojama į projektus, kurių grąža pasirodys daug vėliau ateityje, kai daugelis dabar balsuojančių neturės iš to tokios naudos, kuri kompensuotų mažesnį vartojimą dabartyje todėl, kad jie joje nebedirbs, tad ir nieko negaus, arba todėl, kad tada jiems bus labai nedaug likę gyventi. Šio investavimo nepakankamumo (ir atitinkamai ateities darbininkų padėties pabloginimo) galima būtų išvengti, jeigu kiekvienas darbininkas turėtų įmonės akcijų, kurias galėtų parduoti arba testamentu palikti kitiems, nes tada ateities pajamų lūkesčiai pakeltų dabartinę jo akcijų vertę. (Bet tokiu atveju ... .) Jeigu kiekvienas naujas darbininkas įgyja teisę į lygią metinio grynojo pelno dalį (arba lygią akcijų dalį), ši aplinkybė turės įtakos grupės sprendimams priimant naujus darbininkus. Esami darbininkai, tad ir pati įmonė, turės stiprių paskatų maksimizuoti veikiau *vidutinį* pelną (pel-

ną vienam darbininkui?) negu bendrą pelną, ir todėl įdarbins mažiau žmonių nei įmonė, kuri įdarbina kiekvieną, kuris gali būti pelningai įdarbintas.* Kaip bus įgyjamas plėtrai reikalingas papildomas kapitalas? Ar įmonių pajamos bus skirtingos? (Kaip bus nustatomas šis skirtingumas?) Ir taip toliau. Kadangi sindikalistinių įmonių sistema veda į didelę skirtingų įmonių darbininkų pajamų nelygybę (taip pat skirtųsi vienam darbininkui tenkančios kapitalo dalies dydžiai ir pelningumo norma), sunku suprasti, kodėl žmonės, norintys pasiekti egalitaristinę galutinės būklės struktūrą, vis dėlto mano, jog tai yra tinkamas jų vizijos realizavimo būdas.

Jeigu taip organizuota darbininkų valdoma įmonė būtų mažiau efektyvi (ją vertinant pagal rinkos kriterijus) ir todėl negalėtų parduoti savo produkcijos taip pigiai, kaip kitokia įmonė, siekianti mažiausių gamybos kaštų ir nustumianti visas kitas vertybes į antrą planą arba į jas apskritai neatsižvelgianti, tai šią problemą, kaip ir anksčiau, nesunkiai galima būtų įveikti vienu iš dviejų būdų (arba juos kombinuojant). Pirma, darbininkų valdoma įmonė gali mokėti kiekvienam darbininkui mažiau; naudodamiesi kuriuo nors kolektyvinių sprendimų priėmimo mechanizmu, jos darbininkai gali pasiskirti mažesnį atlyginimą nei tą, kurį gauna ortodoksiškesnių įmonių darbininkai, ir taip leisti savo įmonei produkciją parduoti konkurencinėmis kainomis. Jeigu žmonės atsisako dirbti darbininkų valdomose įmonėse dėl to, kad jose gautų mažesnį atlyginimą nei dirbdami kitur, t.y. *jeigu nepiniginė tokio įsidarbinimo nauda jiems yra mažesnė už kitur gaunamų papildomų pinigų naudą*, tai tokia įmonė gali išmėginti kitą alternatyvą – mokėti savo darbininkams konkurencinius atlyginimus ir pakelti savo parduodamų gaminių kainas. Jai tektų prašyti gaminių pirkėjus mokėti daugiau nei jie mokėtų pirkdami juos iš ortodoksiškesnių konkurentų, ir jiems paaiškinti, jog tai darydami jie paremtų darbininkų valdomas įmones ir taip atliktų savo vaidmenį įgyvendinant socialinį teisingumą. Čia vėl galima tarti, kad kai kurie vartotojai susitaikys su papildomomis išlaidomis, nors kai kurie kiti vietoje labdaringos paramos darbininkų valdomoms įmonėms veikiau teiks pirmenybę pigesnėms prekėms, o sutaupytus pinigus panaudos kitiems tikslams, gal-

---

* Kadangi darbininkai, siekdami savo individualios naudos, žlugdys efektyvų darbininkų valdomų įmonių funkcionavimą, tai galbūt plataus masto revoliuciniai sąjūdžiai į tokias įmones turėtų deleguoti savo „nesavanaudiškus" narius.

būt taip pat paramai kitokioms labdaringoms organizacijoms. Jeigu neatsirastų pakankamai žmonių, norinčių palaikyti tokią įmonę, tokia įmonė (nesulaukusi privačių vien vartojimui skirtų subsidijų) žlugtų. Ji išliktų tik tuo atveju, jeigu būtų pakankamai daug darbininkų ir/arba vartotojų, kurie bent iš dalies vadovaujasi nepiniginiais kriterijais ir todėl įmonę palaiko. Čia svarbu pabrėžti tai, kad darbininkų valdomų įmonių schema gali būti realizuota savanoriškais žmonių veiksmais laisvoje visuomenėje.*

Gali atrodyti, jog visuomenėje, kur vyrauja privatus verslas, darbininkų valdomų įmonių negalėtų atsirasti, net jeigu jos būtų efektyvios. Tačiau jeigu būtų manoma, jog jos yra efektyvios, tai jos sulauktų paramos rinkos visuomenėje. Juk jeigu tokios įmonės, arba komunos, paprastai klestėtų, tai į jas sudėtos pradinės investicijos atsipirktų net jeigu *joms* nepatiktų privataus investavimo principas. Ir nesakykite, kad klasiniams investuotojų interesams prieštarautų jų noras palaikyti tą darbo organizavimo schemą, kuri sėkmės atveju pašalintų arba apkarpytų privataus investavimo sistemą. Investuotojai nėra altruistai. Jie vadovaujasi asmeniniais, o ne klasiniais interesais. Kita vertus, kur kas sunkiau išspręsti klausimą, kaip būtų galima pritraukti pakankamai lėšų steigiant privačią įmonę valstybinės ekonomikos sistemoje, tarus, kad ten atsirastų žmonių, norinčių būti darbininkais ir vartotojais.

Net jeigu sunkiau būtų pritraukti išorinių investicijų nei tai vaizduojama paskutinėje pastraipoje, profesinių sąjungų kasose dabar esama pakankamai pinigų, kad galima būtų kapitalizuoti daugelį tokių darbininkų valdomų įmonių, kurios galėtų tuos pinigus grąžinti su palūkanomis, kaip tai daro daugelis privačių savininkų – ima bankų ar net profesinių sąjungų paskolas. Kodėl kai kurioms sąjungoms ar darbininkų grupėms nepradėti *savo* verslo? Juk tai yra toks *lengvas* būdas gamybos priemones padaryti prieinamas darbininkams: nusipirkite mašinų, išsinuomokite patalpas ir t.t., kaip tai daro privatus verslininkas. Verta pagalvoti, kodėl profesinės sąjungos nesteigia savo verslovių ir kodėl darbininkai tam neskiria savo lėšų.

* Ir vėl, jeigu šie metodai nėra veiksmingi, egzistuoja kitas metodas: priversti žmones (darbininkus ir vartotojus) bendradarbiauti šioje darbininkų savivaldos schemoje aukojant papildomas gėrybes arba didesnius atlyginimus, kurie šiaip jau būtų jiems prieinami.

Marksistinis išnaudojimas

Šis klausimas yra svarbus marksizmo ekonominės teorijos likučiams. Sugriuvus darbinės vertės teorijai, sugriuvo specifiškai marksistinės išnaudojimo teorijos pagrindai. Šios teorijos teikiamas išnaudojimo *apibrėžimas* praranda visą savo žavesį ir paprastumą tada, kai suvokiama, jog pagal tą apibrėžimą išnaudojimas išliks *kiekvienoje* visuomenėje, kurioje investuojama į laukiamą didesnį ateities produktą (galbūt dėl didėjančio gyventojų skaičiaus), ir *kiekvienoje* visuomenėje, kurioje neįgalieji arba nesugebantys produktyviai dirbti yra *subsidijuojami* kitų darbo. Tačiau pamatine prasme marksistinė teorija išnaudojimo reiškinį aiškina tuo, kad darbininkams nėra prieinamos gamybos priemonės. Darbininkai turi parduoti savo darbą (darbo jėgą) kapitalistams, nes jiems reikia gamybos priemonių, be kurių jie negali imtis savarankiškos gamybos. Darbininkas ar darbininkų grupė negali išsinuomoti gamybos priemonių ir keletą mėnesių laukti, kol produktas bus parduotas; jie neturi piniginių išteklių, kurie jiems leistų įsigyti mašinas arba laukti įplaukų iš dabar gaminamo, bet tik ateityje parduodamo produkto. Juk per tą laiko tarpą darbininkams reikia kažką valgyti.* Tad darbininkas esąs priverstas eiti į sandorį su kapitalistu. (O rezervinės bedarbių armijos egzistavimas rodo, kad kapitalistams nebūtina konkuruoti tarpusavyje dėl darbininkų ir taip kelti darbo kainą.)

Pastebėkime, jog atsikračius, kaip ir dera, likusių teorijos komponentų ir palikus šį gamybos priemonių neprieinamumo faktą kaip išnaudojimo pagrindą, tenka daryti *išvadą*, jog visuomenėje, kurioje darbininkai *nėra* verčiami eiti į sandorius su kapitalistais, jie nėra išnaudojami. (Neliečiame klausimo, ar darbininkai yra verčiami eiti į sandorius su kokia nors kita, mažiau decentralizuota grupe.) Tad jeigu egzistuoja visuomenių arba visuomenės kontroliuojamų gamybos priemonių sektorius, pakankamai talpus, kad visi norintys jame galėtų įsidarbinti, tai vien to pakanka, kad darbininkų išnaudojimas išnyktų. Ir jeigu šalia šio viešojo sektoriaus veikia privačios gamybos priemonių

* Iš kur atsiranda gamybos priemonės? Kas anksčiau taupė savo einamojo vartojimo sąskaita, kad jų įsigytų arba pasigamintų? Kas dabar taupo savo einamojo vartojimo sąskaita mokėdamas atlyginimus ir gamybos faktorių kainas, o įplaukas gaudamas tik po to, kai pagamintas produktas yra parduotas? Kieno verslumas čia nuolat veikė?

nuosavybės sektorius, kuriame gali įsidarbinti tie, kurie *pasirenka* darbą šiame sektoriuje, tai šie darbininkai *nėra* išnaudojami. (Galbūt jie pasirinko darbą šiame sektoriuje nepaisant pastangų juos nuo to atkalbėti, nes jame jie gauna didesnius atlyginimus arba didesnes pajamas.) Juk jie nėra verčiami eiti į sandorius su privačiais gamybos priemonių savininkais.

Trumpam sustokime prie šio atvejo. Tarkime, kad privatusis sektorius tolydžio plečiasi, o viešasis – silpnėja. Vis daugiau darbininkų renkasi darbą privačiajame sektoriuje. Atlyginimai privačiajame sektoriuje yra didesni nei viešajame, ir nuolat kyla. Įsivaizduokime, kad po tam tikro laiko šis silpnas viešasis sektorius tampa visiškai bereikšmis ar net apskritai išnyksta. Ar dėl to įvyks kokių nors pokyčių privačiajame sektoriuje? (Kadangi tarėme, jog viešasis sektorius jau buvo silpnas, nauji darbininkai, ateinantys į privatųjį sektorių, nedarys didelio poveikio atlyginimams.) Išnaudojimo teorija, atrodo, turi teigti, kad dabar atsiras reikšmingų pokyčių; šis jos teiginys yra *labai* neįtikinamas. (Jis neturi rimto teorinio pagrindimo.) Jeigu atlyginimų lygis arba jų kilimo tendencija privačiajame sektoriuje nepasikeičia, tai gal tai reiškia, jog privačiojo sektoriaus darbininkai, iki tol neišnaudojami, dabar jau yra išnaudojami? Nors jeigu jie net nežino, kad viešasis sektorius išnyko, nes į jį beveik nekreipė dėmesio, tai ar jie dabar yra *priversti* dirbti privačiajame sektoriuje, dėl darbo kreiptis į kapitalistą, ir yra *ipso facto išnaudojami*? Kaip atrodo, būtent šios pozicijos turi laikytis išnaudojimo teorija.

Net jeigu gamybos priemonių neprieinamumo tezė kada nors ir buvo teisinga, *mūsų visuomenėje* didelės darbininkų grupės dabar turi piniginių santaupų, ir didelius pinigus valdo profesinių sąjungų pensijų fondai. Šie darbininkai gali laukti, ir jie *gali* investuoti. Tad kyla klausimas, kodėl šie pinigai nėra naudojami darbininkų valdomoms įmonėms kurti. Kodėl radikalai ir socialdemokratai nepalaiko šios idėjos?

Galbūt darbininkai neturi verslininkiško gebėjimo rasti perspektyvių pelningo verslo nišų ir organizuoti įmonių šioms galimybėms išnaudoti. Tokiu atveju darbininkai gali *samdyti* verslininkus ir vadybininkus, kurie jų vardu sukurtų įmonę, o po metų perduotų jos valdymo funkcijas darbininkams (jos savininkams). (Tiesa, kaip pabrėžia Kirzneris, verslininkiško sumanumo gali prireikti ir sprendžiant klau-

simą, ką samdyti.) Skirtingos darbininkų grupės konkuruotų dėl talentingiausių verslininkų ir keltų jų paslaugų kainą; tačiau kapitalu disponuojantys verslininkai mėgintų samdyti darbininkus tradiciniu būdu. Palikime nuošalyje klausimą, kaip atrodytų pusiausvyra šioje rinkoje; vietoje to iškelkime klausimą, kodėl darbininkų grupės nesiima šios veiklos dabar.

Naujos įmonės steigimas yra *rizikingas* dalykas. Nėra lengva atrasti naujų verslo talentų, ir daug kas priklauso nuo to, kaip bus įvertinta ateities paklausa, įvairių išteklių prieinamumas ateityje, nenumatomos kliūtys, atsitiktinumai ir t.t. Specializuotos investavimo institucijos ir vadinamojo rizikos kapitalo šaltiniai atsiranda mėginant spręsti šią rizikos problemą. Kai kurie individai nenori imtis šios rizikos ir savo lėšas investuoti į naujas versloves ar patys jas steigti. Kapitalistinė visuomenė leidžia veiklą, prisiimančią šią riziką, atskirti nuo visos kitos veiklos. Fordo kompanijos Edselio padalinio darbininkai buvo apsaugoti nuo rizikingų jos veiklos padarinių, ir tada, kai kompanija pradėjo patirti nuostolių, jiems nereikėjo grąžinti dalies savo atlyginimų. Socialistinėje visuomenėje kiekvienas *privalo* pakelti dalį rizikos, su kuria susiduria įmonė, kurioje jis dirba, arba kiekvienas pakelia centralizuoto investavimo direktorių sprendimų riziką. Kitaip nei kapitalistinėje visuomenėje, čia nėra galimybių *atsikratyti* visų šios rizikos kaštų ir prisiimti tik tam tikrus jos kaštus (įgyjant reikiamų žinių tam tikrose srityse).

Dažnai žmonės, kurie nėra linkę prisiimti kokių nors rizikos kaštų, jaučiasi turį teisę kažko reikalauti iš tų, kurie ją prisiima ir laimi; tačiau tie patys žmonės nesijaučia esą įpareigoti padėti tiems, kurie tokią riziką prisiima ir pralaimi. Pavyzdžiui, kazino krupjė tikisi sulaukti solidžių arbatpinigių iš tų, kurie išlošia stambias sumas, tačiau nemano, kad jam derėtų dalytis pralošusiųjų nuostoliais. Ši asimetrinė dalybų schema bus dar mažiau pateisinama ten, kur verslo sėkmė nėra atsitiktinumo dalykas. Kodėl kai kuriems atrodo, jog jie gali likti nuošalyje ir tik stebėti, kurių kitų žmonių verslo sumanymai pasiteisins (*retrospektyviai* nustatydami, kurie iš jų išvengė šios rizikos ir gavo lauktą pelną), ir paskui pretenduoti į dalį pelno; nors jie nemano, kad turėtų dengti nuostolius verslo sumanymui žlugus ir nemano, jog, norėdami dalyvauti įmonės valdymo procese ir jos pelno dalybose, patys turi į ją investuoti ir prisiimti atitinkamą riziką?

Mėgindami suprasti, kaip marksistinė teorija traktuoja tokią riziką, turime glaustai reziumuoti pačią teoriją. Marxo teorija yra viena iš daugelio vertės teorijų, vertę siejančių su produktyviais ištekliais. Pagal tokią teoriją, daikto *X* vertę *V* nusako daikte *X* įkūnytų visuomenės produktyvių išteklių visuma. Naudojant patogesnę formuluotę, dviejų daiktų vertės santykis $V(X)/V(Y)$ yra lygus juose įkūnytų produktyvių išteklių santykiui, $M(X$ ištekliai$)/M(Y$ ištekliai$)$, kur *M* yra kiekio matas. Tokiai teorijai reikia mato *M*, kurio vertės būtų nustatomos nepriklausomai nuo aiškinamųjų *V* proporcijų. Šią vertės teoriją sujungę su teorija, kuri darbą laiko vieninteliu produktyviu ištekliumi, gauname darbinę vertės teoriją. Daugelis argumentų prieš darbinę vertės teoriją galioja bet kuriai produktyvių išteklių vertės teorijai.

Alternatyvi vertės teorija teigia, jog produktyvių išteklių *vertę* lemia jų pagrindu atsiradusių (sukurtų) galutinių produktų vertė, o galutinių produktų vertę lemia kažkas *kita* nei sunaudotų išteklių vertė. Jeigu viena mašina gali būti panaudota *X* gamybai (ir niekam kitam), o kita gali būti panaudota *Y* gamybai, ir kiekviena naudoja vienodą žaliavų kiekį produkcijos vienetui pagaminti, ir jeigu *X* turi didesnę vertę nei *Y*, tai pirmoji mašina turi didesnę vertę nei antroji, net jeigu kiekvienai mašinai pagaminti buvo sunaudotas vienodas žaliavų kiekis ir toks pat darbo laikas. Pirmoji mašina, teikianti vertingesnį galutinį produktą, kainuos daugiau už antrąją. Tai gali sukelti iliuziją, jog jos produktai turi didesnę vertę todėl, kad *ji* turi didesnę vertę. Tačiau iš tikrųjų yra priešingai: ji turi didesnę vertę todėl, kad jos produktai turi didesnę vertę.

Tačiau į produktyvius išteklius orientuota vertės teorija kalba ne apie produktyvių išteklių vertę, o tik apie jų kiekius. Jeigu egzistuotų tik vienas gamybos faktorius ir jis būtų homogeniškas, tai ši teorija galėtų būti bent jau formuluojama išvengiant ydingo rato. Tačiau kai turime reikalų su daugiau nei vienu faktoriumi arba kai turime reikalų su vienu *nehomogenišku* faktoriumi, iškyla problema nustatant matą *M* taip, kad teoriją galima būtų suformuluoti nepatenkant į ydingą ratą. Juk turi būti nustatyta, koks tam tikro gamybos faktoriaus kiekis laikytinas lygiaverčiu kito faktoriaus kiekiui. *Viena* procedūra būtų ta, kai matas, išsprendžiant proporcines lygtis, nustatomas pagal galutinių produktų *vertes*. Tačiau ši procedūra matą apibrėžtų remdamasi informacija apie galutinę vertę ir todėl negalėtų duoti galutinių verčių pa-

aiškinimo, pagrįsto informacija apie produktyvių įdėjimų kiekius.* *Alternatyvi* procedūra reikalautų rasti kažką *viena*, kas skirtingais kiekiais gali būti pagaminama mašinų *X* ir *Y*, ir, pasinaudojant galutinio produkto *kiekių* proporcijomis, nustatyti produktyvių įdėjimų *kiekius*. Taip būtų išvengta aiškinimo rato, atsirandančio tada, kai pirmiausia žvelgiama į galutines vertes; čia žvelgiama pirmiausia į galutinius *kiekius*, ir tada pasinaudojant šia informacija nustatomi produktyvių įdėjimų kiekiai (kad būtų galima apibrėžti matą *M*). Tačiau net jeigu egzistuoja toks bendras produktas, jis gali būti ne tas, kurį gaminant geriausiai panaudojami šie skirtingi faktoriai; ir todėl, naudodamiesi juo, šių faktorių palyginimui galime gauti klaidinančią proporciją. Skirtingus faktorius turime lyginti jų individualiai geriausiose funkcijose. Be to, jeigu iš kiekvieno ištekliaus *skirtingomis* kiekių proporcijomis gali būti padaryti du skirtingi *daiktai*, iškyla problema, kurią iš šių proporcijų pasirinkti apibrėžiant išteklių proporcingumo konstantą.

Šiuos sunkumus iliustruoja Paulo Sweezy dėstoma paprasto, nediferencijuoto darbo laiko sąvoka.[10] Sweezy svarsto klausimą, kaip gali būti palygintas kvalifikuotas ir nekvalifikuotas darbas. Jis pripažįsta, kad patektume į aiškinimo *ratą*, jeigu lygintume remdamiesi galutine produkto verte, nes būtent ją reikia paaiškinti. Sweezy vėliau sako, jog kvalifikacija priklauso nuo dviejų dalykų: išsilavinimo ir prigimtinių savybių. Išsilavinimą Sweezy tapatina su lavinimui paskirtų *valandų* skaičiumi, neatsižvelgdamas į mokytojo išsilavinimą, bent jau apytikriai matuojamą jo lavinimui išeikvotų valandų skaičiumi (ir į tai, kiek valandų buvo skirta *jo* mokytojo lavinimui?). Prigimtines savybes jis mėgina identifikuoti taip, kad dviem individams siūloma gaminti tuos pačius daiktus, paskui nustatomas pagamintų daiktų kiekių skirtumas ir atrandama juos sulyginanti proporcija. Tačiau jeigu kvalifikuotą tam tikros rūšies darbą geriau traktuoti ne kaip spartesnį to paties produkto pagaminimo būdą, palyginti su nekvalifikuotu darbu, bet veikiau kaip *geresnio* produkto pagaminimo būdą, tai šis mato *M* apibrėžimo metodas netinka. (Lyginant Rembrandto kvalifikaciją su mano kvalifikacija lemiamas veiksnys nėra tai, kad paveikslą jis nutapo greičiau už mane.) Būtų nuobodu grįžti prie standartinių pavyzdžių, prieštarau-

* Tiesa, jeigu pasinaudojant proporcinėmis lygtimis *kai kurių* galutinių produktų vertės pagrindu galima būtų apibrėžti matą *M* ir tada jo pagrindu nustatyti kitų galutinių produktų vertes, tai teorija turėtų šiokį tokį turinį.

jančių darbinei vertės teorijai: surasti gamtiniai objektai (vertinami labiau už darbą, išeikvotą jų įsigijimui); retos gėrybės (Napoleono laiškai), kurios negali būti gaminamos neribotais kiekiais; vienodų objektų skirtingose vietose vertės skirtumai; kvalifikuoto darbo nulemti skirtumai; pasiūlos ir paklausos svyravimų sukeliami pokyčiai; daiktai, kurių gamyba reikalauja daug laiko (taurieji vynai), ir t.t.[11]

Šios problemos liečia tik tai, kaip apibrėžti paprastą nediferencijuotą darbo laiką, nes tai mums duotų mato *vienetą*, kuriuo galima būtų matuoti visa kita. Dabar turime atkreipti dėmesį į papildomą problemą. Juk Marxo teorija *neteigia*, kad objekto vertė yra proporcinga paprasto nediferencijuoto darbo valandų skaičiui, išeikvotam jo gamybai; veikiau ji teigia, kad objekto vertė yra proporcinga paprasto nediferencijuoto *visuomeniškai būtino* darbo valandų skaičiui, išeikvotam jo gamybai.* Iš kur atsiranda šis papildomas visuomeninio būtinumo reikalavimas? Mėginkime tai išsiaiškinti.

Reikalavimas, kad objektas būtų naudingas, yra būtina darbinės vertės teorijos sąlyga; kitaip jai iškiltų akivaizdžių prieštaravimų. Tarkime, kad individas dirba gamindamas absoliučiai nenaudingą, niekam nereikalingą daiktą. Pavyzdžiui, jis aukoja valandų valandas darbo efektyviai rišdamas didžiulį mazgą; niekas kitas negali jo surišti greičiau. Ar dėl to šis objektas bus vertingesnis (atitinkamų valandų skaičiumi)? Tokia išvada teorijai turi būti nepriimtina. Marxsas ją atmeta, jis sako: „Daiktas negali turėti kokios nors vertės, jeigu nėra naudingas. Jeigu daiktas nėra naudingas, tai nėra naudingas ir jame įkūnytas darbas; toks darbas nelaikytinas darbu, jis nesukuria jokios ver-

* „Visuomeniškai būtinas darbas yra tas darbas, kurio reikia pagaminti tam tikrai gėrybei normaliomis gamybos sąlygomis ir atsižvelgiant į vidutinį darbo įgūdžių bei darbo intensyvumo laipsnį, tam tikru metu būdingą konkrečiai visuomenei." Karl Marx, *Capital*, vol. I (New York: Modern Library, be datos), p. 46. Atkreipkime dėmesį į tai, kad mums taip pat svarbu paaiškinti, kodėl normalios gamybos sąlygos yra tokios, kokios jos yra, ir kodėl specifinis darbo įgūdžių bei darbo intensyvumo laipsnis yra panaudojamas gaminant *šį* konkretų produktą. Juk svarbu ne tai, koks vidutinis įgudimo laipsnis vyrauja visuomenėje. Dauguma žmonių gali būti labiau įgudę tam tikro produkto gamyboje, tačiau gali užsiimti kokia nors jiems svarbesne veikla, palikdami jo gamybą mažiau nei vidutiniškai įgudusiems žmonėms. Svarbu tai, kokių įgūdžių turi tie, kurie faktiškai *gamina* tą produktą. Mums reikalinga teorija, kuri paaiškintų ir tai, kas lemia tai, kokie skirtingų įgūdžių žmonės dirba tam tikro produkto gamyboje. Šiuos klausimus keliu, žinoma, tik todėl, kad alternatyvi teorija *gali* į juos atsakyti.

tės."[12] Ar tai nėra *ad hoc* reikalavimas? Kaip jis siejamas su kitomis teorijos dalimis? Kodėl ne *bet koks* efektyviai atliekamas darbas sukuria vertę? Jeigu reikia apeliuoti į faktą, kad daiktas žmonėms naudingas ir yra jų *faktiškai geidžiamas* (tarkime, kad jis galėtų būti naudingas, bet niekieno negeidžiamas), tai galbūt vien atsižvelgus į norus, *į kuriuos bet kuriuo atveju būtina atsižvelgti*, galima gauti *išsamią* vertės teoriją?

Net priėmus *ad hoc* sąlygą, kad objektas turi būti naudingas, lieka problemų. Tarkime, kad kažkas dirba 563 valandas gamindamas daiktą, kurio nauda *labai* menka (ir nėra būdo jį gaminti efektyviau). Tai tenkina būtiną vertės sąlygą – daiktas turi *šiokią tokią* naudą. Ar dabar jo vertę lemia darbo *kiekis*, ir ar tai reiškia, kad jis yra nepaprastai vertingas? Ne. „Juk darbas, kuris joms (prekėms) išeikvojamas, turi reikšmės tik tiek, kiek jis išeikvojamas tokia forma, kuri duoda naudos kitiems."[13] Toliau Marxas sako: „Ar tas darbas duoda naudos kitiems ir ar jo produktas atitinkamai tenkina kitų norus, gali būti įrodyta tik mainų aktu." Jeigu čia Marxas sako *ne* tai, kad naudingumas yra būtina sąlyga ir kad (jos patenkinimo atveju) vertę apibrėžia darbo kiekis, bet veikiau tai, kad naudingumo *laipsnis* apibrėžia, kiek (naudingo) darbo buvo išeikvota gaminant daiktą, tai turime reikalų su teorija, kuri labai skiriasi nuo darbinės vertės teorijos.

Į šią problemą galime pažvelgti iš kitos pusės. Tarkime, kad naudingi daiktai gaminami efektyviausiu būdu, bet jų pagaminama per daug, kad juos galima būtų parduoti už tam tikrą kainą. Kaina, kuriai esant paklausa susilygintų su pasiūla, yra mažesnė už objektų darbinę vertę; daugiau efektyvaus darbo valandų buvo išeikvota jų gamybai nei žmonės nori už juos mokėti (tam tikrą kainą už valandą). Ar tai parodo, kad darbo valandų skaičius, skirtas naudingo objekto gamybai, neapibrėžia jo vertės? Marxas į tai atsako, jog tokios perprodukcijos egzistavimas, kai produktas ne visas išperkamas už tam tikrą kainą, rodo, kad darbas buvo panaudotas neefektyviai (produkto turėjo būti pagaminta mažiau), net jeigu pats darbas buvo efektyvus. Tad ne visos šios darbo valandos buvo visuomeniškai būtinas darbo laikas. Objektas neturi mažesnės vertės už visuomeniškai būtiną darbo valandų skaičių, išeikvotą jo gamybai, nes jo gamybai buvo išeikvota mažiau visuomeniškai būtino darbo valandų negu atrodo.

> Tarkime, kad kiekvienas lino gaminys rinkoje įkūnija ne daugiau darbo laiko nei visuomeniškai būtina. Nepaisant to, visiems šiems gaminiams

kaip visumai galėjo būti išeikvota per daug visuomeniškai būtino darbo laiko. Jeigu rinka negali suvirškinti viso jų kiekio už normalią 2 šilingų už jardą kainą, tai šis faktas įrodo, jog per didelė bendruomenės visuminio darbo dalis buvo išeikvota audimui. Padarinys yra toks pat, tarsi kiekvienas audėjas išeikvojo daugiau darbo laiko savo konkrečiam gaminiui nei visuomeniškai būtina.[14]

Taigi Marxas mano, jog ne visas šis darbas yra visuomeniškai būtinas. *Kas* yra visuomeniškai būtina ir kiek jo būtina, priklauso nuo to, kas vyksta rinkoje![15] Nereikia jokios darbinės vertės teorijos: pagrindinė visuomeniškai būtino darbo laiko sąvoka *pati apibrėžiama* konkurencinės rinkos procesų ir mainų proporcijų terminais![16]

Grįžome prie mūsų ankstesnės investavimo ir gamybos rizikos temos, kuri, kaip matome, darbinės vertės teoriją transformuoja į teoriją, formuluojamą konkurencinės rinkos rezultatų terminais. Dabar pasvarstykime atlyginimų sistemą, kur atlyginama pagal dirbtas paprasto, nediferencijuoto, visuomeniškai būtino darbo valandas. Šioje sistemoje gamybos proceso riziką pakelia kiekvienas šiame procese dalyvaujantis darbininkas. Kad ir kiek daug valandų jis dirbtų, kad ir kaip efektyviai dirbtų, jis nežinos, kiek daug visuomeniškai būtino darbo valandų jis dirbo, kol nepaaiškės, kiek žmonių ir už kokią kainą nupirks jo produktą. Tad sistema, kur atlyginama pagal atidirbtas visuomeniškai būtino darbo valandas, kai kuriems darbštiems darbininkams nesumokės beveik nieko (tiems, kurie dirbo ratlankių gamyboje po to, kai mada praėjo, arba tiems, kurie dirbo Fordo kompanijos Edselo gamykloje), o kai kuriems kitiems sumokės labai mažai. (Atsižvelgiant į didžiulį ir neatsitiktinį investicinių bei gamybinių sprendimų nekompetentingumą socialistinėje visuomenėje, būtų labai keista, jeigu tokios visuomenės vadai išdrįstų mokėti darbininkams pagal jų dirbtas „visuomeniškai būtinas" darbo valandas!) Tokioje sistemoje kiekvienas būtų verčiamas mėginti nuspėti būsimąją rinką jo gaminamam produktui; ir tai būtų gana neefektyvi sistema, skatinanti tuos, kurie netiki būsimąja produkto sėkme rinkoje, atsisakyti darbo, kurį gerai išmano, net jeigu kiti ja tiki ir todėl prisiimtų visą riziką. Akivaizdu, kad pranašesnė bus tokia sistema, leidžianti žmonėms riziką, kurios jie nesiryžta prisiimti patys, perduoti kitiems, ir leidžianti jiems gauti fiksuotą atlyginimą, kad ir koks būtų šio rizikingo proceso re-

zultatas.* Sistema, leidžianti tokias rizikos prisiėmimo specializacijos galimybes, turi didžiulių privalumų; būtent šių galimybių pagrindu susiklosto tipinė kapitalistinių institucijų įvairovė.

Marxas mėgina spręsti kantiškojo tipo klausimą: kaip galimas pelnas?[17] Kaip galimas pelnas, jeigu kiekvienas gauna, ko yra vertas ir jeigu nėra jokios *apgaulės*? Savo atsakyme Marxas apeliuoja į unikalų darbo jėgos pobūdį: *jos* vertė yra jos sukūrimo kaštai (jai sunaudotas darbas), tačiau ji gali sukurti didesnę vertę nei turi pati. (Tas pat pasakytina apie mašinas.) Įdėjus tam tikrą darbo kiekį *D* į žmogiškojo organizmo sukūrimą sukuriama kažkas, kas gali duoti darbo kiekį, *didesnį* už *D*. Kadangi individai neturi išteklių, kurie jiems leistų laukti jų darbo produktų pardavimo įplaukų (žr. aukščiau), jie negali pasiimti šios savo darbo naudos ir yra priversti eiti į sandorius su kapitalistais. Reikėtų tikėtis, jog, išaiškėjus marksistinės ekonominės teorijos problemoms, marksistai atidžiai išnagrinės alternatyvias pelno galimybės teorijas ir tas, kurias kelia „buržuaziniai" ekonomistai. Nors čia sutelkiau dėmesį į rizikos ir netikrumo veiksnius, turiu paminėti ir novacijų veiksnį (Schumpeteris), ir ypač verslinę naujų spekuliatyvių (plačiausia prasme) galimybių, kurių nepastebi kiti, pagavos ir paieškos veiksnį.[18] Patenkinama alternatyvi aiškinamoji teorija veikiausiai sugriautų beveik visas marksistinės ekonominės teorijos pretenzijas į moksliškumą; gali būti, kad marksistinis išnaudojimas tėra žmonių ekonominio neišprusimo išnaudojimas.

Savanoriški mainai

Kai kurie skaitytojai protestuos dėl to, kad dažnai kalbu apie mainų savanoriškumą; jie argumentuos, kad kai kurie veiksmai (pavyzdžiui, darbininkų sutikimas dirbti už tam tikrą atlyginimą) iš

* Ne kiekvieno projekto atveju galima apsidrausti nuo tokios rizikos. Rizikos laipsnis bus skirtingai vertinamas; asmeniui apsidraudus nuo tam tikros rizikos, jam bus mažiau paskatų dėti visas pastangas tam, kad būtų realizuota geidžiama alternatyva. Tad draudikas turės prižiūrėti jo veiklą, kad būtų išvengta to, kas vadinama „moraline rizika". Žr. Kenneth Arrow, *Essays in the Theory of Risk-Bearing* (Chicago: Markham, 1971). Šią priežiūros veiklą aptaria Alchianas ir Demsetzas (*American Economic Review* (1972, p. 777–795); su šiuo klausimu jie susiduria svarstydami problemas, kurios kyla mėginant priežiūros būdu nustatyti asmens ribinį *indėlį* jungtinėje veikloje.

tikrųjų nėra savanoriški, arba laisvi, nes viena pusė turi labai ribotas alternatyvas ta prasme, kad visos kitos alternatyvos jai yra dar blogesnės už pasirenkamą. Klausimas, ar asmens veiksmai yra savanoriški ir laisvi, priklauso nuo klausimo, kas riboja jo pasirinkimo alternatyvas. Jeigu jas riboja gamtiniai faktai, tai jo veiksmai yra savanoriški ir laisvi. (Galiu savanoriškai nueiti į tam tikrą vietą, į kurią labiau norėčiau nuskristi savo sparnais.) Kitų žmonių veiksmai nubrėžia ribas asmens galimybėms. Ar dėl to asmens veiksmai tampa nesavanoriški, priklauso nuo to, ar kiti turėjo teisę veikti taip, kaip jie veikė.

Panagrinėkime pavyzdį. Tarkime, kad nori susituokti dvidešimt šešios moterys ir dvidešimt šeši vyrai. Kiekvienas skirtingos lyties atstovas vienodai rikiuoja priešingos lyties atstovus pagal patrauklumo arba geros santuokinės partnerystės kriterijus: išvardykime juos atitinkamai nuo *A* iki *Z* ir nuo *A'* iki *Z'*, preferencijų mažėjimo tvarka. *A* ir *A'* savanoriškai nusprendžia susituokti, nes kiekvienas teikia pirmenybę pasirinktajam partneriui prieš bet kurį kitą. *B* labiausiai norėtų susituokti su *A'*, o *B'* labiausiai norėtų susituokti su *A*, tačiau *A* ir *A'*, padarę savo pasirinkimą, panaikino šias galimybes. Kai *B* ir *B'* susituokia, kiekvieno jų pasirinkimas tampa savanoriškas vien dėl to, kad esant galimybei kiekvienas būtų priėmęs sau geresnį kitokį sprendimą. Ši kita geidžiamiausia galimybė priklauso nuo kitų malonės, kurie nusprendė, veikdami savo teisių ribose, tokios malonės nesuteikti. *B* ir *B'* renkasi iš siauresnės alternatyvų aibės nei *A* ir *A'*. Šios alternatyvos tolydžio siaurėja iki pat *Z* ir *Z'* pasirinkimo galimybių, kai kiekvienas susiduria su alternatyva – susituokti arba likti nesusituokusiam. Kiekvienas labiau norėtų susituokti su kuriuo nors iš tų dvidešimt šešių partnerių, kurie pasirinkę pašalino save iš *Z* ir *Z'* pasirinkimo galimybių sąrašo. *Z* ir *Z'* sprendimas susituokti yra savanoriškas. Faktas, kad jų vienintelė kita alternatyva (jų požiūriu) yra daug blogesnė, ir tas faktas, kad kiti pasinaudojo savo teisėmis tam tikru būdu ir atitinkamai suformavo išorinę *Z* ir *Z'* pasirinkimo aplinką, nereiškia, kad jų santuoka nebuvo savanoriška.

Panašūs argumentai galioja kalbant apie darbininkų ir kapitalo savininkų mainus. *Z* turi galimybę pasirinkti tarp darbo arba badavimo: visų kitų individų sprendimai ir veiksmai nepalieka jam kitos alternatyvos. (Jis gali turėti skirtingų darbų pasirinkimo galimybę.) Ar *Z* savanoriškai pasirenka darbą? (Ar savanoriškai veikia tas, kuris, siekda-

mas išlikti negyvenamoje saloje, renkasi darbą?) Z pasirenka savanoriškai, jeigu kiekvienas kitas individas, nuo *A* iki *Y*, veikė savanoriškai ir savo teisių ribose. Tada tą patį klausimą turime iškelti kitiems individams. Kylame aukštyn, kol pasiekiame *A* arba *A* ir *B*, kurių sprendimas veikti tam tikru būdu suformavo išorinę *C* pasirinkimo aplinką. Tada judame žemyn nuo *A*, *B* ir *C* pasirinkimų, kurie daro poveikį *D* pasirinkimo aplinkai; kurie kartu su *D* pasirinkimu daro poveikį *E* pasirinkimo aplinkai ir t.t., kol pasiekiame Z. Asmens rinkimasis iš nemalonių alternatyvų tampa savanoriškas dėl to, kad kiti, veikdami savanoriškai ir savo teisių ribose, nepaliko jam malonesnių alternatyvų.

Turime atkreipti dėmesį į įdomų bruožą, kuriuo pasižymi teisės į santykius su kitais, įskaitant savanoriškų mainų santykius.* Teisė įsitraukti į tam tikrą santykį nėra teisė įsitraukti į jį su bet kuriuo asmeniu ar net su bet kuriuo asmeniu, norinčiu arba sutinkančiu bendrauti; veikiau tai yra teisė bendrauti su bet kuriuo asmeniu, kuris turi teisę įsitraukti į tam tikrą santykį (su asmeniu, turinčiu teisę į jį įsitraukti). Teisės įsitraukti į santykius turi, taip sakant, kablius, kurie turi kabintis už atitinkamo kito asmens teisės kablio. Mano žodžio laisvės teisė nėra pažeidžiama dėl to, kad kažkoks kalinys laikomas izoliacijoje ir negali manęs girdėti, o mano teisė girdėti informaciją nėra pažeidžiama, jeigu šiam kaliniui neleidžiama bendrauti su manimi. Spaudos atstovų teisės nėra pažeidžiamos, jeigu Edwardo Everetto Hale'o „žmogui be tėvynės" neleidžiama skaityti jų rašinių; ir skaitytojų teisės nėra pažeidžiamos, jeigu Josefui Goebbelsui įvykdoma mirties bausmė ir todėl jis nebegali jiems pateikti savo naujų rašinių. Bet kuriuo atveju teisė yra teisė į santykį su kitu, kuris *taip pat* turi teisę būti tokio santykio puse. Suaugę žmonės paprastai turi tokią teisę į santykį su bet kuriuo kitu sutinkančiu suaugusiuoju, kuris turi šią teisę, tačiau ši teisė *gali* būti prarasta, jei asmuo baudžiamas už neteisėtus veiksmus. Ši teisių su kabliais problema *nebus* svarbi mūsų aptariamiems atvejams. Tačiau ji turi tam tikrų implikacijų, pavyzdžiui, ji neleidžia kategoriškai pasmerkti *viešose* vietose trukdymo oratoriui vien dėl to, kad šis trukdymas pažeidžia kitų žmonių teisę *išgirsti* bet kurią nuomonę, jeigu jie nori ją išklausyti. Jeigu teisė įsitraukti į santykį priklauso tik vienai pusei,

* Kadangi dėl šio dalyko nesu visiškai tikras, šią pastraipą teikiu tik kaip preliminarią įdomios hipotezės formuluotę.

tai tie kiti turi teisę išgirsti bet kurią nuomonę, tačiau tik iš tų asmenų, kurie turi teisę su jais bendrauti. Klausytojų teisės nėra pažeidžiamos, *jeigu* kalbėtojas neturi kablio, kuriuo galėtų užsikabinti už jų teisių. (Kalbėtojas gali neturėti tokio teisinio kablio tik dėl to, ką yra padaręs, o ne dėl jo pasisakymo *turinio*.) Šiais savo samprotavimais nenoriu teisinti trukdymų, o tik noriu pabrėžti, kad juos smerkiant nedera griebtis pernelyg supaprastintų argumentų.

Filantropija

Parodžiau, kaip individai gali paremti jų vertinamas veiklos formas, institucijas bei situacijas: pavyzdžiui, darbininkų valdomas įmones, geresnių galimybių kitiems parūpinimą, skurdo mažinimą, prasmingo darbo situacijas. Tačiau ar žmonės, kurie skelbiasi vertiną šiuos dalykus, imtųsi tokios labdaringos veiklos, jeigu net būtų sumažinta jų mokesčių našta? Jeigu jie nori, kad būtų *pašalintas* arba *panaikintas* skurdas, neprasmingas darbas, tai ar jų indėlis nebus tik lašas jūroje? Ir ar jie nesijaus apgauti, jeigu įneš savo indėlį, o kiti prie to neprisidės? Ar negali būti, kad jie *visi* teikia pirmenybę prievartiniam perskirstymui, nors nesiimtų jokios privačios labdaros, jeigu tokio perskirstymo nebūtų?

Įsivaizduokime situaciją, jog žmonės visuotinai palaiko privalomą pajamų perskirstymą iš turtingųjų neturtingiesiems. Bet tarkime, kad valdžia, galbūt siekdama sumažinti perskirstymo kaštus, įveda privalomą sistemą, kurioje kiekvienas turtingas individas kas mėnesį pašto perlaida siunčia tam tikrą pinigų sumą į gavėjo, kurio jis nepažįsta ir kuris jo nepažįsta, abonentinę dėžutę.[19] Viso perskirstymo suma yra šių individualių piniginių perlaidų suma. Kaip tarėme, kiekvienas šių mokėtojų palaiko privalomojo perskirstymo sistemą.

Dabar įsivaizduokime, kad sistema paskelbiama neprivaloma. Ar individai savo noru toliau darys tas pinigų įmokas? Anksčiau tokia įmoka buvo skiriama konkrečiam individui. Ji ir toliau būtų skiriama šiam individui, nepriklausomai nuo to, ar kiti toliau darys savo įmokas. Kodėl kas nors norėtų šią savo praktiką nutraukti? Verta pasvarstyti dviejų tipų sumetimus: pirma, asmens įmoka turi mažesnį poveikį problemos sprendimui nei privalomojoje sistemoje; antra, jo įmoka

jam uždeda didesnius kaštus nei privalomojoje sistemoje. Tai, ką jo paaukoti pinigai duoda privalomojoje schemoje, jis vertina labiau už šiuos pinigus. Jis nutraukia savo įmokas savanoriškojoje schemoje arba dėl to, kad ta įmoka jam „nuperka" mažiau, arba dėl to, kad ji jam „kainuoja" daugiau.

Kodėl jo įmoka gali turėti mažesnį poveikį nutrūkus kai kurių ar net visų kitų įmokoms? Kodėl ji gali „nupirkti" jam mažiau? Pirma, asmuo gali siekti skurdo (neprasmingo darbo, žmonių pavaldumo ir t.t.) pašalinimo ir panaikinimo apskritai, o ne vien atskirų individų skurdo pašalinimo.[20] Skurdo *apskritai* pašalinimo idealas jam turi nepriklausomą vertę.* (Net jeigu šis idealas niekada negalės būti visiškai įgyvendintas.) Tačiau kadangi jis nenutrauks savo įmokų, jeigu to nepadarys ir kiti (ir traktuos savo įmoką kaip svarbią tik su sąlyga, kad prisideda ir kiti), šitai negali būti asmens motyvas nutraukti savo dalyvavimą šioje schemoje. Galbūt čia reikėtų priminti kai kuriuos motyvus, dėl kurių asmuo gali norėti pašalinti įvairias blogybes; tokie motyvai bus noras atsikratyti konkrečių blogybių, nepriklausomai nuo to, ar jos dubliuojasi kitur. Blogybės sumažinimas nuo dviejų jos pasireiškimo atvejų iki vieno yra toks pat svarbus, kaip jos sumažinimas nuo vieno iki nulio. Atsisakymas tai pripažinti yra vienas iš ideologo požymių. Tie, kurie agituoja už privalomas paramos schemas dėl to, kad dirba tokių ideologų apsuptyje, galėtų geriau išnaudoti savo laiką ir mėginti savo kraštiečių abstrakcijas grąžinti į žemę. Arba mažų mažiausiai jiems derėtų agituoti už tokią privalomąją sistemą, kuri galiotų *tik* tokiems ideologams (kurie teikia pirmenybę privalomai sistemai).

Antras ir solidesnis paaiškinimas, kodėl jo savanoriška įmoka „nupirks" jam mažiau ir todėl jam verta ją nutraukti savanoriškojoje sistemoje (pripažįstant privalomąją sistemą), būtų jo įsitikinimas, kad reiškinyje, kuris turi būti pašalintas, esama negatyvių vidinių sąveikų. Tik tuo atveju, jeigu vienu metu dorojamasi su visais reiškinio komponentais, galima pasiekti tam tikrą rezultatą. Tokia strategija leidžia dorotis su konkrečiu problemos komponentu ir kartu mažinti neigiamą jo įtaką kitiems komponentams; tačiau toks neigiamos įtakos sumaži-

* Kartais išties sutinkame individų, kurie *visuotiniam* tam tikro reiškinio panaikinimui teikia labai didelę vertę, o jo panaikinimui kuriais nors konkrečiais atvejais neteikia beveik jokios vertės; individų, kurie rūpinasi žmonija abstrakčiai, bet nesirūpina konkrečiais žmonėmis.

nimas kitiems komponentams savaime gali būti labai menkas arba gali nepasiekti tam tikros slenkstinės ribos. Tokioje situacijoje jūsų duoti *n* doleriai vienam individui, kai daugelis kitų duoda *n* dolerių kiekvienam arba daugumai tų individų, kurie sąveikauja su jūsų įmokos gavėju, gali turėti svarių padarinių jūsų įmokos gavėjui, ir šių padarinių vertė jums atsvers *n* dolerių netekties kaštus; tačiau jeigu jūs būsite tik vienas, jam davęs *n* dolerių, ši dovana nepadarys jam tokio pat poveikio. Kadangi pasiektas rezultatas jums gali būti nevertas atiduotų *n* dolerių, jūs nedalyvausite savanoriškųjų įmokų schemoje. Tačiau vėlgi tai nėra tas motyvas, dėl kurio tie, kurie moka savo įmokas, turėtų jas nutraukti; tačiau tai gali paaiškinti, kodėl tie, kurie moka įmokas, nustoja tai daryti, jeigu ir kiti jų nebemoka; ir tai galbūt paaiškina, kodėl sunku organizuoti tokią bendrą labdarą. Tie žmonės, kurie agituoja už privalomas schemas, savo energiją galėtų skirti pastangoms koordinuoti steigiant savanoriškąją sistemą. Šią užduotį palengvina tas faktas, jog žmonės nori ne tik to, kad tam tikra blogybė būtų apribota arba pašalinta; jie nori dalyvauti ir veiksmuose, kurie padeda problemą spręsti. Šis noras padeda spręsti „veltėdžių" problemą.

Dabar panagrinėkime, kodėl asmens įmoka (ta pati pinigų suma kaip ir privalomojoje schemoje) gali „kainuoti" jam daugiau. Jam gali atrodyti, kad tik „kvailiai" gali duoti, kai kiti „išsisuka" nieko neduodami; arba jį gali slėgti jausmas, kad jo padėtis blogėja palyginti su padėtimi tų, kurie neprisideda, arba kad ši santykinai blogėjanti jo padėtis silpnina jo konkurencingumą kitų atžvilgiu. Kiekvienas asmuo grupėje gali panašiai galvoti apie save ir kitus, ir todėl kiekvienas gali teikti pirmenybę visiems privalomai, o ne savanoriškumu grindžiamai sistemai.* (Šis motyvas gali papildyti porą anksčiau minėtų motyvų.)

Tačiau jeigu kiekvienas nori duoti (su sąlyga, kad duos visi kiti), tai gali būti sudarytas jungtinis kontraktas duoti (į jį įtraukiant šią sąlygą). Nėra pagrindo manyti, kad asmuo nuspręstų neduoti, jeigu duoda kiti. Juk sistema, kurioje lėšos tiesiogiai nukreipiamos gavėjams

* Nors kiekvienas gali teikti pirmenybę privalomajai schemai, tai nebūtinai reiškia, kad kiekvienas teiks pirmenybę tai pačiai privalomajai schemai. Lėšos gali būti renkamos proporciniais mokesčiais arba įvairiais progresiniais mokesčiais. Tad nėra aišku, kaip galėtų atsirasti vienbalsis sutarimas dėl konkrečios schemos. (Žr. mano „Coercion", kn. S. Morgenbesser, P. Suppe, and M. White, eds., *Philosophy, Science, and Method* (N.Y.: St. Martins Press, 1969), p. 440–472, 47 išn.)

(gavėjų paskirstymas gali būti nustatomas loterijos būdu), minimizuoja „veltėdžio" motyvaciją, nes kiekvieno asmens įmoka turės savo atskirą poveikį. Net jeigu kas nors vadovautųsi tokiu motyvu, o kitų būtų pakankamai daug, kad jų neerzintų kai kurių žmonių nedalyvavimas šioje schemoje ir negundytų noras patiems iš jos pasitraukti, jie (kaip ir anksčiau) galėtų sudaryti minėtąjį jungtinį kontraktą. Lieka išnagrinėti atvejį tų, kurie priklauso tam tikrai pajamų grupei ir kurie atsisako duoti, nepriklausomai nuo to, *duoda ar neduoda* kiti. Jie nenori būti veltėdžiai; jie apskritai nori likti nuošalyje. Tačiau gali būti, jog kiti norės duoti tik su sąlyga, kad duos *visi*, kurie tai gali sau leisti. Šie atskalūnai nesutiks su tuo, kad *visi* būtų verčiami prisidėti; tad, priešingai mūsų hipotezei, perskirstomasis žingsnis neveda prie paretiškai geresnės padėties.[21] Kadangi būtų pažeisti moraliniai apribojimai, jeigu žmonės, teisėtai disponuojantys savo lėšomis, būtų verčiami duoti prieš savo valią, privalomųjų schemų šalininkai turi mėginti žmones įtikinti nekreipti dėmesio į nedaugelį tų, kurie nenori dalyvauti savanoriškosios paramos schemoje. Arba galbūt tie, kurie nenori jaustis „kvailiais", turėtų priversti santykinę *daugumą* dalyvauti privalomojoje schemoje prieš jos norą.

Nieko apie mus be mūsų

Kita idėja, kuri gali paskatinti paramą platesnių galių valstybei, yra tai, kad žmonėms turi būti pripažįstama balso teisė priimant sprendimus, reikšmingai paliečiančius jų gyvenimą.[22] (Toliau argumentuojama, jog platesnių galių valstybė reikalinga kaip institucinis šios teisės realizavimo įrankis.) Proprietarinė koncepcija turi nagrinėti tai, kokiais būdais daromas reikšmingas poveikis kitų žmonių gyvenimui. Kai kurie tokio poveikio būdai žeidžia žmonių teises (tos rūšies teises, kurias pripažintų Locke'as) ir todėl yra moraliai draudžiami; pavyzdžiui, asmens nužudymas, rankos nukirsdinimas. Kiti tokio poveikio būdai išlieka poveikio autoriaus teisių ribose. Jeigu keturi vyrai pasiperša moteriai, tai jos sprendimas, kuriam ji atiduos savo ranką, reikšmingai paliečia kiekvieno iš jų ir jos pačios gyvenimą, kitų moterų, norinčių ištekėti už šių vyrų gyvenimą ir t.t. Ar kas nors siūlytų, net apsiribojus šių penkių žmonių grupe, kad klausimą, už kurio ji tu-

ri ištekėti, jie turi spręsti balsavimu? Šį sprendimą turi teisę priimti ji pati ir nėra jokios kitų balso teisės, kuri čia ignoruojama. Kiti neturi balso teisės *šiame sprendime*. Arturas Toscaninis, dirigavęs Niujorko filharmonijos orkestrui, vėliau dirigavo vadinamajam *Symphony of the Air* orkestrui. Finansinė šio orkestro sėkmė priklausė nuo to, kad jam dirigavo Toscaninis. Jeigu jis būtų pasitraukęs, kitiems muzikantams būtų tekę ieškotis kito darbo ir dauguma jų veikiausiai būtų gavę kur kas mažiau patenkinamą darbą. Kadangi Toscaninio sprendimas reikšmingai paliestų orkestro muzikantų gyvenimą, ar jie turi balso teisę jam priimant savo sprendimą? Ar Tidvikas, Kilniaširdis Briedis, turėtų paklusti visų gyvūnų, gyvenančių ant jo ragų, nubalsuotam sprendimui, kad jam negalima persikelti į kitą ežero krantą, kur daugiau maisto?[23]

Tarkime, kad jūs turite autobusą ir išvykdamas į užsienį metams paskolinate jį grupei žmonių. Per tą laiką šie žmonės tampa visiškai priklausomi nuo šio automobilio, jis tampa jų gyvenimo dalimi. Kai po metų sugrįžtate ir pareikalaujate savo autobuso, šie žmonės jums pareiškia, kad jūsų sprendimas jį atsiimti reikšmingai paliečia jų gyvenimą ir todėl jie turi balso teisę sprendžiant, ką su tuo autobusu daryti. Akivaizdu, kad ši jų pretenzija neturi jokio pagrindo. Autobusas priklauso jums; metus juo naudodamiesi jie gerino savo padėtį ir todėl tapo nuo jo priklausomi. Niekas nesikeičia, jeigu jie jį prižiūrėjo ir rūpinosi jo technine būkle. Jeigu klausimas būtų iškilęs anksčiau, jeigu būtų atrodę, kad gali atsirasti tokia balso teisė, jūs ir jie būtumėte sutarę, jog autobuso skolinimo sąlyga yra tai, kad po metų sprendimas, ką su juo daryti, priklausys tik jums. Ir niekas nesikeičia, jeigu metams jiems paskolinote savo spausdinimo mašiną, kurią naudodami jie užsidirbo daugiau nei šiaip būtų užsidirbę. Kiti neturi balso teisės sprendimuose, kurie reikšmingai juos paliečia, jeigu sprendimo priėmimo teisė priklauso kažkam kitam (moteriai, Toscaniniui, Tidvikui, autobuso savininkui, spausdinimo mašinos savininkui). (Tai *nereiškia*, kad tas, kuriam priklauso sprendimo priėmimo teisė, neprivalo atsižvelgti į tai, kaip tas sprendimas paveiks kitus.)* Atidėjus į šalį sprendimus, ku-

* Panašiai yra, jeigu kažkas pradeda kurti privatų „miestą" žemėje, kurią įsigyjant nebuvo ir nėra pažeidžiama Locke'o išlyga; asmenys, kurie nuspręstų į jį persikelti ar vėliau jame pasilikti, neturėtų balso teisės sprendžiant klausimą, kaip tas miestas bus tvarkomas, nebent ji būtų jiems suteikta „miesto" savininko.

riuos turi teisę priimti kiti, ir veiksmus, kuriais mano atžvilgiu vykdoma agresija, vagystė ir t.t., t.y. pažeidžiamos *mano* teisės, neaišku, ar dar lieka *kokių nors* sprendimų, dėl kurių galima būtų kelti klausimą, ar turiu balso teisę tada, kai jie reikšmingai paliečia mane. Neabejotina, kad *jeigu* tokių dar lieka, jie nėra tiek reikšmingi, kad leistų pateisinti kitokio tipo valstybę.

Paskolinto autobuso pavyzdys taip pat padeda atmesti kitą kartais siūlomą principą: kad ilgalaikis naudojimasis objektu suteikia teisę į tą objektą. Panašiu principu, atrodo, remiasi nuomos reguliavimo įstatymai, kurie nuomojamo buto gyventojui suteikia teisę jame gyventi už tam tikro dydžio nuomą, net jeigu buto rinkos kaina smarkiai pakyla. Nuomos reguliavimo šalininkams galėčiau draugiškai pasiūlyti dar efektyvesnę alternatyvą, panaudojančią rinkos mechanizmus. Vienas iš nuomos reguliavimo įstatymų trūkumų yra jų neefektyvumas; konkrečiai, jie veda prie neracionalaus butų fondo naudojimo. Tarkime, kad tam tikrą laiko tarpą gyvenau bute mokėdamas per mėnesį 100 dolerių nuomą, dabar jo rinkos kaina pakyla iki 200 dolerių. Veikiant nuomos reguliavimo įstatymui aš ir toliau gyvenčiau tame bute už 100 dolerių. Tačiau gali būti, kad jūs sutiktumėte už butą mokėti 200 dolerių; be to, gali būti, kad aš sutikčiau pernuomoti tą butą jums; mokėdamas savininkui 1200 dolerių ir gaudamas iš jūsų 2400 dolerių per metus galėčiau išsinuomoti kitą butą, pavyzdžiui, už 150 dolerių per mėnesį. Dėl to kas mėnesį papildomai gaučiau 50 dolerių, kuriuos galėčiau išleisti kitiems dalykams. Toliau gyvendamas tame bute (už 100 dolerių per mėnesį) prarandu piniginį skirtumą tarp jo rinkos vertės ir reguliuojamos nuomos. Jeigu galėčiau šį skirtumą gauti, sutikčiau iš to buto išsikelti.

Problema lengvai išsprendžiama, jeigu man leidžiama laisvai pernuomoti butą rinkos kaina. Esant tokiai tvarkai mano padėtis yra geresnė nei reguliuojamos nuomos sąlygomis, kai pernuomojimas draudžiamas. Ji man suteikia papildomą pasirinkimo galimybę neversdama ja pasinaudoti. Jūsų padėtis yra geresnė, nes už 200 dolerių, kuriuos sutinkate mokėti, gaunate butą, kurio negautumėte reguliuojamos nuomos sąlygomis. (Galbūt per savo nuomojimo laiką jūs jį pernuomosite dar kam nors kitam.) Namo savininko padėtis nepablogėja, nes bet kuriuo atveju jis už butą gauna 1200 dolerių per metus. Nuomos reguliavimo įstatymai su pernuomojimo teise leidžia žmo-

nėms pagerinti savo padėtį savanoriškais mainais; jie yra pranašesni už nuomos reguliavimo įstatymus, nenumatančius tokios teisės, ir jeigu geriau turėti pastaruosius, nei apskritai neturėti nuomos reguliavimo įstatymų, tai *a fortiori* geriau turėti įstatymus, leidžiančius pernuomojimą. Tad kodėl pernuomojimą toleruojanti sistema žmonėms atrodo nepriimtina?* Jos trūkumas yra tai, kad ji atskleidžia dalinę savininko ekspropriaciją. Kodėl papildomai gauti pernuomojimo pinigai turi tekti buto nuomininkui, o ne savininkui? Lengviau nekreipti dėmesio į klausimą, kodėl jis turi gauti subsidiją, suteikiamą jam nuomos reguliavimo įstatymu, negu kelti klausimą, kodėl šie pinigai neatitenka savininkui.

Neneutrali valstybė

Kadangi ekonominė nelygybė dažnai veda prie politinės galios nelygybės, ar didesnė ekonominė lygybė (ir platesnių galių valstybė kaip šio tikslo realizavimo priemonė) nėra reikalinga ir pateisinama, kad išvengtume politinės nelygybės? Neminimalioje valstybėje ekonomiškai pajėgesni individai siekia didesnės politinės galios, nes ja pasinaudodami jie gali atsiriekti daugiau ekonominių gėrybių. Nenuostabu, kad atsiradus tokios galios telkiniams žmonės mėgina jais pasinaudoti savo tikslams. Neteisėtas valstybės aparato pajungimas ekonominių grupių interesams kyla iš ankstesnės neteisėtos valstybės galios praturtinti vienus žmones kitų sąskaita. Pašalinkite *šią* neteisėtą galią dalyti diferencijuotą ekonominę naudą ir pašalinsite arba radikaliai sumažinsite politinės įtakos siekio motyvaciją. Tiesa, kai kurie individai vis vien geis politinės valdžios, nes jie pasitenkina tik valdydami kitus. Minimali valstybė veiksmingiausiai sumažina politinės galios arba ekonominės naudos siekiančių grupuočių galimybes uzurpuoti valstybės aparatą arba juo manipuliuoti, ypač jeigu tam talkina budrių piliečių visuomenė, nes ji yra mažiausiai gundantis tokios uzurpacijos ar manipuliacijos objektas. Tokios pastangos nedaug duoda; net jeigu

* Yra tam tikra tikimybė, kad dabartinis nuomininkas išsikeltų bet kuriuo atveju, ir tada kitas nuomininkas mokėtų mažesnę nuomą nei esant pernuomojimo tvarkai. Todėl tarkime, kad pernuomojimo teisė suteikiama tik tiems, kurie šiaip jau neišsikeltų.

jų griebiamasi, piliečiai dėl to patiria minimalių nuostolių. Valstybės stiprinimas ir jos funkcijų plėtimas siekiant užkirsti kelią jos pajungimui atskirų grupių interesams padaro ją tik vertingesniu prizu ir labiau viliojančiu korupcijos taikiniu kiekvienam, galinčiam pasiūlyti pareigūnui kokią nors gėrybę; švelniai kalbant, tai yra bloga strategija.

Gali paaiškėti, jog minimali valstybė taip pat nėra neutrali savo piliečių atžvilgiu. Galiausiai ji įtvirtina kontraktus, draudžia agresiją, plėšikavimą ir t.t., o viso šio proceso rezultatas – skirtinga ekonominė žmonių padėtis. Juk be šių valstybės veiksmų išteklių pasiskirstymas galėtų būti kitoks, ir kai kurių žmonių santykinės pozicijos galėtų pasikeisti. Tarkime, kad kai kuriems žmonėms *naudinga* savintis ir grobti kitų nuosavybę arba juos eksproprijuoti. Ar minimali valstybė, naudodama (grasindama panaudoti) jėgą prieš tokius asmenis, faktiškai netampa neneutrali?

Ne kiekvienas tam tikro draudimo įtvirtinimas, nevienodai atsiliepiantis įvairių žmonių gerovei, liudija valstybės neneutralumą. Tarkime, kad kai kurie vyrai yra potencialūs moterų prievartautojai, bet jokios moterys nėra potencialios vyrų ar moterų prievartautojos. Ar prievartavimo draudimas būtų neneutralus? Juk pagal mūsų prielaidą, jis nevienodai atsilieptų dviejų lyčių gerovei; tačiau potencialių prievartautojų protestas, kad draudimas nėra neutralus lyčių atžvilgiu, kad jis yra seksistinis, būtų absurdiškas. Prievartavimo draudimas remiasi *nepriklausomu* pagrindu: žmonės turi teisę valdyti savo kūnus, rinktis savo seksualinius partnerius ir būti saugūs nuo fizinės prievartos (grasinimo prievarta). Faktas, kad šis nepriklausomai pateisinamas draudimas skirtingai veikia įvairius žmones, nėra jo smerktino neneutralumo įrodymas, tarus, kad jis buvo įtvirtintas ir išlieka dėl jį pateisinančių priežasčių, o ne vien dėl to, kad kai kam duoda daugiau naudos. (Kaip turėtume jį traktuoti, jeigu jis *yra* nepriklausomai pateisinamas, bet faktiškai yra palaikomas ir išlieka dėl to, kad kai kam duoda daugiau naudos?) Teiginys, kad tam tikras draudimas yra neneutralus, *suponuoja,* kad jis yra neteisingas.

Tas pat pasakytina apie minimalios valstybės draudimus ir jų įtvirtinimą. Kad tokia valstybė saugo ir gina procesą, kuris vyksta veikiant žmonėms su skirtingais ištekliais, būtų pakankamas smerktino neneutralumo įrodymas, *tik jeigu* nebūtų nepriklausomo jos draudimų ir taisyklių pateisinimo. Tačiau toks pateisinimas egzistuoja. Mažų mažiau-

sia tie, kurie minimalią valstybę kaltina neneutralumu, negali išvengti klausimo, ar jos struktūra ir jos taisyklių turinys nėra nepriklausomai pateisinamas.*

Šiame ir ankstesniame skyriuje aptarėme svarbiausius argumentus, kuriais remiantis tariamai galima būtų pateisinti platesnių galių nei minimalią valstybę. Atidžiai analizuojant šiuos argumentus paaiškėja, jog nė vienas iš jų atskirai (ar jų visuma) nepasiekia savo tikslo; minimali valstybė išlieka vienintele pateisinama valstybe.

Kaip veikia perskirstymas

Mūsų normatyvinis uždavinys šiuose dviejuose skyriuose jau yra baigtas, tačiau galbūt verta kai ką pasakyti apie tai, kaip realiai veikia perskirstymo programos. Ne tik *laisser faire* kapitalizmo šalininkai, bet ir kairieji radikalai dažnai atkreipia dėmesį į tai, jog neturtingieji Jungtinėse Valstijose toli gražu nėra valstybinių programų bei intervencijų į ekonomiką grynieji naudos gavėjai. Valstybinį pramonės reguliavimą dažniausiai inicijavo (ir dabar palaiko) įsitvirtinusios fir-

* Galbūt šie priekaištai dėl jos neneutralumo remiasi koncepcija, kad valstybė ir jos įstatymai tėra dalis antstatinės struktūros, kurią formuoja gilumininiai gamybiniai ir nuosavybės santykiai. Pagal tokią koncepciją nepriklausomas kintamasis (bazinė struktūra) turi būti apibrėžiamas be nuorodų į priklausomą kintamąjį (antstatinę struktūrą). Tačiau, kaip ne kartą buvo pastebėta, „gamybos būdo" apibrėžimas neišvengiamai kalba apie tai, kaip organizuojama ir valdoma gamyba, ir todėl naudojasi tokiomis sąvokomis, kaip valda, nuosavybė, išteklių kontrolės teisė ir t.t. Teisinė tvarka, kuri čia laikoma antstatiniu reiškiniu, paaiškintinu bazinės struktūros terminais, iš dalies pati priklauso bazinei struktūrai. *Galbūt* gamybos būdas gali būti apibrėžtas nesinaudojant juridinėmis sąvokomis ir apsiribojant tik tokiomis (politinio mokslo) sąvokomis kaip „kontrolė". Bet kuriuo atveju, jeigu dėmesys būtų telkiamas į klausimą, kas realiai kontroliuoja išteklius, tai marksistinė tradicija galbūt nebūtų susiviliojusi iliuzija, jog gamybos priemonių „visuomeninė *nuosavybė*" sukurs „neklasinę" visuomenę.

Net jeigu bazinės struktūros ir nuo jos priklausomo antstato teorija būtų teisinga, ji negali implikuoti, kad kai kurios antstato dalys negali būti nepriklausomai pateisinamos. (Priešingu atveju pačiai teorijai bus keliami žinomi kaltinimai.) Tokiu atveju jau galima galvoti apie tai, kokio pobūdžio antstatinė struktūra būtų pateisinama, ir imtis priemonių kuriant bazinę struktūrą, kuri ją atitiktų. (Panašiai, nors susirgimo simptomų priežastis yra virusai, mes pirmiausia apsisprendžiame, kaip norime jaustis, ir vėliau mėginame paveikti tokios būklės priežastis.)

mos, siekiančios apginti savo padėtį nuo konkurentų, o dauguma valstybinių programų daugiausia naudos duoda viduriniajai klasei. Šių valstybinių programų kritikai (tiek dešinieji, tiek kairieji) nepateikė, bent jau mano žiniomis, jokio paaiškinimo, *kodėl* grynąjį išlošį turi vidurinioji klasė.

Perskirstymo programos iškelia dar vieną mįslę: kodėl 51 proc. neturtingesniųjų rinkėjų nebalsuoja už tokias perskirstymo programas, kurios ryškiai pagerintų jų padėtį 49 proc. turtingiausių rinkėjų sąskaita? Be abejo, tai prieštarautų jų ilgalaikiams interesams, tačiau neatrodo, kad tai išties paaiškina šį jų susilaikymą. Neatrodo įtikinami ir tie aiškinimai, kurie apeliuoja į žemutinės daugumos organizacinių pajėgumų, politinio sumanumo ir t.t. stoką. Tad kodėl niekada *nebuvo* nubalsuota už tokį masinį perskirstymą? Šis faktas bus mįslė, jeigu nesuprasime, kad apatinis 51 proc. nėra vienintelė galima tolydi balsuojančių dauguma; juk yra ir, pavyzdžiui, viršutinis 51 procentas. Kuri iš šių dviejų daugumų susiformuos, priklauso nuo to, kaip balsuos viduriniai 2 procentai. Viršutinei 49 proc. grupei verta palaikyti ir kurti tokias programas, kurios patrauktų jos pusėn viduriniuosius 2 procentus. Viršutinei 49 proc. grupei bus pigiau nusipirkti šių 2 proc. palaikymą, negu būti (dalinai) eksproprijuotai apatinės 51 proc. grupės. Siekdama patraukti savo pusėn šiuos 2 proc., apatinė 49 proc. grupė negali jai pasiūlyti daugiau nei viršutinė 49 proc. grupė. Juk tai, ką apatinė 49 proc. grupė pasiūlo vidurinei 2 proc. grupei, bus paimama (po to, kai programa institucionalizuojama) iš viršutinės 49 proc. grupės; be to, apatinė 49 proc. grupė taip pat pasiims kažką sau iš viršutinės 49 proc. grupės. Viršutinė 49 proc. grupė visada gali sutaupyti ir 2 proc. grupei pasiūlyti šiek tiek daugiau negu pasiūlytų apatinė grupė, nes tokiu būdu ji *taip pat* išvengia būtinybės mokėti galimos 51 proc. koalicijos daliai, būtent apatinei 49 proc. grupei. Viršutinė grupė visada bus pajėgi nusipirkti viduriniosios 2 proc. grupės paramą priešindamasi programoms, kurios rimtai pažeistų jos teises.

Žinoma, kalbėdami apie viduriniuosius 2 proc., kalbame pernelyg tiksliai: žmonės nežino, kuriam tiksliai procentiliui jie priklauso, be to, ir programos negali būti sukonstruotos taip, kad jos tiksliai „pataikytų" į 2 viduriniuosius procentus. Tad reikia manyti, jog *žymiai* didesnė

nei 2 proc. grupė bus globojama viršutinės balsavimo koalicijos.* Apatinė balsavimo koalicija nesusiformuos, nes viršutinei grupei bus pigiau papirkti viduriniąją grupę, negu leisti susiformuoti tokiai koalicijai. Spręsdami vieną mįslę, randame galimą paaiškinimą kitam dažnai pabrėžiamam faktui – kad dėl perskirstymo programų daugiausia išlošia vidurinioji klasė. Jeigu šis paaiškinimas teisingas, tai jis implikuoja, jog visuomenei, kurios politiką formuoja demokratiniai rinkimai, bus nelengva išvengti padėties, kad jos perskirstymo programos duos daugiausia naudos viduriniajai klasei.**

* Jeigu kiti kliausis tuo, jog apatinė ekonominė grupė balsavime bus pasyvesnė, tai pasikeis lemiamos viduriniosios grupės lokalizacija. Todėl tie, kurių pozicija bus greta dabartinių gavėjų grupės pozicijos, bus suinteresuoti žemiausios grupės balsavimo aktyvumu, kad patys galėtų patekti į lemiamą grupę.

** Šį mūsų argumentą galime šiek tiek sukonkretinti. Kodėl nesusiformuos koalicija iš viduriniųjų 51 proc. (viršutinių 75½ proc. minusuojant viršutinius 24½ proc.)? Ištekliai, skiriami visai šiai grupei papirkti, kiltų iš viršutinės 24½ proc. grupės, kurios padėtis būtų blogesnė tuo atveju, jeigu ji leistų susiformuoti šiai viduriniajai koalicijai, nei tuo atveju, jeigu ji papirktų gretimą 26½ proc. grupę ir taip sudarytų viršutinę 51 proc. koaliciją. Situacija bus kitokia viršutinėje 2 proc. grupėje, bet ne viršutinėje 1 proc. grupėje. Jie nemėgins sudaryti koalicijos su gretima 50 proc. grupe, bet veikiau bendradarbiaus su viršutine 1 proc. grupe ir mėgins neleisti susidaryti abiem šioms grupėms priešiškai koalicijai. Žinias apie pajamų ir turto pasiskirstymą jungdami su koalicijų formavimosi teorija turėtume sugebėti tiksliai prognozuoti, kokio pobūdžio perskirstymas bus vykdomas mažoritarinėje sistemoje. Tačiau visiško tikslumo negalėtume pasiekti, nes žmonės tiksliai nežino, kokiam procentiliui jie priklauso, o ir patys perskirstymo politikos instrumentai yra gana buki.

9 SKYRIUS

Demoktesis

Įveikę individualistinio anarchisto prieštaravimus pateisinome minimalią valstybę; taip pat atradome, jog visi pagrindiniai moraliniai argumentai, ginantys platesnių galių, arba stipresnę, valstybę, nepasiekia savo tikslo. Ir vis dėlto kai kuriems skaitytojams minimali valstybė atrodys trapi ir efemeriška.[1] Valstybės gyvybingumas, jų požiūriu, reikalauja tam tikros teisių asimetrijos tarp valstybės (valstybę sudarančių individų) ir individo, kuris išlieka jos (ir jų) atžvilgiu prigimtinės būklės situacijoje. Be to, gyvybinga valstybė turėtų daugiau galių ir platesnes teisėtos veiklos sritis nei toji sritis, kurią nusako gynybinės funkcijos. Tokios teisių asimetrijos neįmanoma pasiekti *jokiu* teisėtu būdu. Bet ar neįmanoma kaip nors *pratęsti* mūsų pasakojimo apie (minimalios) valstybės atsiradimą iš prigimtinės būklės ir žengiant tik teisėtus, nė vieno asmens teisių nepažeidžiančius žingsnius, pasiekti kažką panašaus į šiuolaikinę valstybę?[2] Jeigu tokia mūsų pasakojimo tąsa būtų galima, tai ji nušviestų platesnių galių valstybių, t.y. valstybių, kurios vyrauja dabarties pasaulyje, esminius bruožus, apnuogindama jų prigimtį. Mėginsiu žengti keletą žingsnių šia kryptimi.

Nuoseklumas ir lygiagretūs pavyzdžiai

Tačiau pirmiausia reikia kai ką pasakyti apie sunkumus, kurie iškyla mėginant įtikinti kitą asmenį pakeisti savo poziciją tam tikru klausimu pateikiant lygiagretų pavyzdį. Tarkime, kad taip jūs mėginate mane įtikinti pakeisti savo poziciją tam tikru klausimu. Jeigu jūsų lygiagretus pavyzdys nėra artimas ginčijamajam atvejui, tai aš galiu pripažinti jūsų pateiktą vertinimą, tačiau vis dėlto laikytis savo pra-

dinio vertinimo ginčijamuoju atveju. Kuo artimesnis bus jūsų pateiktas lygiagretus pavyzdys ginčijamajam atvejui, tuo labiau aš būsiu linkęs *jį* matyti pro savo pradinio vertinimo prizmę. („Tai nėra taip jau blogai, nes tai beveik nesiskiria nuo ... .") Panašių sunkumų iškyla dedukcinėje argumentacijoje, nes asmuo gali veikiau atmesti vieną iš prielaidų, kurias anksčiau pripažino, negu pripažinti jam nepriimtiną išvadą; tačiau tokie sunkumai čia lengviau įveikiami. Juk ilgą dedukcinio samprotavimo grandinę galima pradėti iš toli, nuo prielaidų, kurių asmuo neneigtų žvelgdamas į jas pro nepriimtinos išvados atmetimo prizmę. Tuo tarpu pavyzdys, kad jis būtų įtikinamai lygiagretus, turi būti labai artimas ginčijamajam dalykui. (Žinoma, kuo ilgesnė dedukcijos grandinė, tuo labiau asmuo bus linkęs abejoti tuo, kad išvada *išplaukia* iš prielaidų; ir jis gali peržiūrėti jo pripažintas prielaidas po to, kai pamato, kas iš jų išplaukia.)

Jūs galite mano vertinimą arba sprendimą apie jūsų išeities tašką mėginti atskirti nuo mano vertinimo arba sprendimo apie tam tikrą dalyką, kurio vertinimą norite pakeisti, pateikdamas pavyzdžių *grandinę* (ir taip pasiekdamas tai, ką duoda ilga dedukcinio samprotavimo grandinė). Jūs pradedate nuo labai tolimo pavyzdžio ir žingsnis po žingsnio judate prie pavyzdžio, kuris savo struktūra tiksliai atitinka ginčijamąjį pavyzdį. Man pripažinus jūsų pateikto tolimo pavyzdžio vertinimą (pavyzdžio tolimumas svarstomajam dalykui jį apsaugo nuo pavojaus, kad į jį bus žvelgiama iš ginčijamo pavyzdžio perspektyvos), iš manęs bus reikalaujama pasiaiškinti, kurioje vietoje ir kodėl nuosekliai pateikiamų panašių pavyzdžių aibėje aš pakeičiu savo vertinimą. Tačiau toks reikalavimas nustatyti ribą retai ką nors įtikina. („Pripažįstu, kad sunku nubrėžti ribą, tačiau kad ir kur ji bus nubrėžta, ji turi būti kitapus mano sprendimo ginčijamuoju klausimu.")

Jūsų stipriausias ėjimas būtų rasti visiškai lygiagretų pavyzdį, kuris būtų toks akivaizdus, kad mano pradinis jo vertinimas negalėtų būti veikiamas to, kaip vertinu ginčijamąjį atvejį. Nepaprastai sunku rasti tokių puikių pavyzdžių. Tačiau net tokį pavyzdį suradęs jūs turėtumėte paaiškinti, kuo jis skiriasi nuo lygiagretaus (ginčijamojo) pavyzdžio, kad aš galėčiau priimti vieną sprendimą dėl jo ir kitą sprendimą – dėl jam lygiagretaus pavyzdžio; *taip pat* turėtumėte įrodyti, kad *šis* skirtumas nereiškia, jog turime reikalų su *ne*lygiagrečiais pavyzdžiais.[3]

Nuoseklumo argumentai, kurie remiasi klausimu „Kuo šis atvejis skiriasi nuo to atvejo?" kelia ir bendresnio pobūdžio problemą. Mokslo filosofai dažnai kalba apie tai, kad bet kuriai turimų duomenų aibei egzistuoja begalė galimų paaiškinimų; paaiškinamajam ryšiui *E* ir bet kuriai duomenų aibei *d* egzistuoja begalė alternatyvių potencialių paaiškinimų, siejamų santykio *E* su *d*. Nemėginsiu aiškintis, kodėl taip kalbama. (Ar *išties* pakanka pasakyti, jog per bet kurį ribotą taškų skaičių galima nubrėžti begalinį skaičių skirtingų kreivių?) Kiek man yra žinoma, iki šiol nėra pateikta jokio argumento, įrodančio, kad bet kuriai duomenų aibei egzistuoja *bent vienas* paaiškinimas, nekalbant apie begalinį jų skaičių! Sunku spręsti apie tokio teiginio teisingumą (norėtųsi, kad jis būtų įrodomas kaip teorema) neturint adekvataus *E* paaiškinimo. Jeigu turime tik būtinas *E* sąlygas, tai gali būti, jog įvedus papildomų sąlygų adekvatumui pasiekti, *E* bus taip apribotas, jog neįmanoma bus pasakyti, kad *E* ir *d* santykį tenkina begalė galimų paaiškinimų. (Nors galbūt egzistuoja bendrojo pobūdžio argumentas, parodantis, kad iš turimų dalykų, esančių santykyje *E* su *d*, visada galima gauti naujų dalykų, esančių tame santykyje (*bet kurioje* priimtinoje *E* interpretacijoje).

Įprastoji paaiškinimui keliama sąlyga reikalauja, kad tame, kas siejamas santykiu *E* su *d*, esmingai figūruotų tam tikras nomologinis arba teorinis teiginys. Moralės atveju nomologinius teiginius atitinka moraliniai principai. Ar negalima vienodai pagrįstai (arba nepagrįstai) tarti, kad *bet kurią* konkrečių moralinių sprendimų aibę gali paaiškinti begalė alternatyvių (nebūtinai teisingų) moralinių principų? Įprastasis reikalavimas, kad moraliniuose principuose neturi figūruoti tikriniai vardai, indeksinės išraiškos ir t.t., atitinka mokslo filosofo reikalavimą, kad fundamentaliuose nomologiniuose teiginiuose nefigūruotų poziciniai predikatai.[4] Įsitikinimas, jog žengiant apibendrinimo keliu galima pasiekti tą rezultatą, kai tik vienas bendras moralinis principas bus suderintas su visa atskirų moralinių sprendimų įvairove, atrodo panašus į hipotezę, jog vienas fundamentalus nomologinis teiginys paaiškintų visą turimų duomenų aibę. O įsitikinimas, jog asmenį galima priversti atsisakyti savo moralinio sprendimo reikalaujant iš jo pasiaiškinti, kuo tas sprendimas skiriasi nuo kito sprendimo, kurio jis nepripažįsta, t.y. suderinti su priešingu sprendimu, kurį jis pripažįsta, atrodo panašus į hipotezę, kad tam tikrai logiškai neprieštaringai duomenų aibei nėra

jokio ją paaiškinančio fundamentalaus nomologinio teiginio (arba tokių teiginių aibės).

Tai yra labai stiprios hipotezės, toli peržengiančios visa, ką kas nors kada nors yra įrodęs. Tad ką galima tikėtis įrodyti apibendrinimo argumentais etikoje? Idėja, kad joks pamatinis moralinis teiginys (tenkinantis bendrumo sąlygas) nepaaiškina abiejų asmens pripažįstamų sprendimų, yra mažiau įtikinama nei idėja, kad joks pamatinis moralinis teiginys neduoda tokio paaiškinimo, jeigu jame naudojamos tik *tam* asmeniui prieinamos sąvokos. Ir atrodo, jog galima pagrįstai reikalauti, jeigu ne to, kad asmuo *pateiktų* pamatinį moralinį teiginį, paaiškinantį jo sprendimus, tai bent to, kad toks principas *būtų* jo moraliniame pasaulyje, t.y. pasaulyje, kur vartojamos tik *jo* moralinės sąvokos. Nėra garantijos, kad taip bus; bet atrodo, jog jam nedera paprasčiausiai pareikšti: „Ką gi, koks nors moralinis genijus galėtų sugalvoti naujų, mūsų iki šiol net nesapnuotų moralinių sąvokų bei teorinių terminų ir jų dėka paaiškintų visus mano konkrečius sprendimus, remdamasis vien pamatiniais principais." Reikėtų paaiškinti, kodėl asmuo negali paprasčiausiai tenkintis tikėjimu, jog tam tikras pamatinis moralinis dėsnis paaiškina visus jo sprendimus. O tai, atrodo, būtų išsprendžiamas uždavinys.

Šios lygiagrečių pavyzdžių problemos iškyla ir mūsų dabartinėje procedūroje. Vildamasis (galbūt bergždžiai), kad galima apsisaugoti nuo sprendimo „užkrato" pavojaus, kai į vieną pavyzdį žvelgiama kito pavyzdžio suformuotų įsitikinimų šviesoje, prašau skaitytoją neprarasti budrumo tada, kai jis pagaus save galvojant „Tai nėra jau taip blogai, nes tai beveik nesiskiria nuo...". O dabar pamėginkime iš mūsų minimalios valstybės gauti didesnių galių valstybę.

Daugiau nei minimalios valstybės dedukcija

Tarkime, kad prigimtinės būklės sąlygomis nuosavybė įgyjama pagal teisėto pirminio pasisavinimo principą, o vėliau – pagal teisėto nuosavybės perdavimo principą, t.y. kai nuosavybė įgyjama mainais į nuosavybę, paslaugas ar įsipareigojimus, arba dovanojimo būdu. Galbūt tikslų nuosavybės teisių paketo kontūrą formuoja pastan-

gos efektyviausiai (su mažiausiais kaštais ir t.t.) internalizuoti vadinamuosius eksternalitetus.[3] Šią idėją verta glaustai aptarti. Kitų nuosavybės teisės internalizuoja negatyvius jūsų veiklos eksternalitetus tuo mastu, kuriuo iš jūsų gali būti pareikalauta atlyginti už jūsų veiklos padarinius jų nuosavybei; jūsų nuosavybės teisės internalizuoja pozityvius jūsų veiklos eksternalitetus tuo mastu, kuriuo ši veikla didina vertę daiktų, kuriuos galite įgyti pirminio pasisavinimo būdu. Tarus, kad ribos yra nubrėžtos, galime daugmaž įsivaizduoti, kaip atrodytų sistema, internalizuojanti visus negatyvius eksternalitetus. Tačiau kaip atrodytų sistema, internalizuojanti visus *pozityvius* eksternalitetus? Savo radikaliausiu pavidalu ji reikalautų, kad jūs (kiekvienas asmuo) atgautumėte visą tą naudą, kurią jūsų (jo) veikla duoda kitiems. Kadangi naudą sunku sukurti, tarkime, kad tai reiškia kitų naudos perdavimą jums grąžinant kitus prie tos abejingumo kreivės, kurioje jie būtų, jeigu jūs nesiimtumėte savo veiklos. (Nesant kokio nors be apribojimų perduodamo naudingumo vieneto, nėra garantijos, kad dėl šio internalizavimo agentas atgaus tiek pat naudos, kiek turėtų jos gavėjas be šios internalizacijos.) Iš pirmo žvilgsnio atrodo, jog toks griežtas internalizavimas panaikintų *visą* gyvenimo visuomenėje naudą; juk bet kokia nauda, jūsų gaunama iš bendravimo su kitais, būtų iš jūsų atimama ir grąžinama (kiek tai įmanoma) kitiems. Tačiau žmonės norės gauti atlyginimą už šią kitiems suteiktą naudą, todėl laisvoje visuomenėje vyks konkurencija dėl kitiems teikiamos naudos. Rinkoje susiklostanti tokios naudos teikimo kaina būtų mažesnė už didžiausią kainą, kurią jos gavėjas sutiktų mokėti, ir šis vartotojo išlošis nusakytų gyvenimo visuomenėje naudą. Net jeigu visuomenė nebūtų laisva ir netoleruotų kainų konkurencijos tarp potencialių naudos tiekėjų (vietoje jos naudodama kokį nors kitą naudos tiekėjų atrankos kriterijų), vis vien kiekvienam išliktų tam tikra gyvenimo visuomenėje nauda. Kiekvienoje situacijoje, kur gaunu visą atlygį už mano padarytą naudą, kartu visiškai atsilyginu už kitų man padarytą naudą. Tad gyvenimo visuomenėje privalumai šioje sistemoje būtų ne ta nauda, kurią jums duoda kiti, bet veikiau tas atlygis, kurį jums duoda kiti už jūsų suteiktą naudą jiems.

Tačiau ši schema, perkelta į kitą lygmenį, tampa prieštaringa. Jums naudinga gyventi visuomenėje, kur kiti jums atsilygina už jiems suteiktą naudą. Ar *ši* nauda, kurią jums teikia kitų egzistavimas, taip pat turi

būti internalizuojama taip, kad jūs turėtumėte už ją visiškai jiems atsilyginti? Ar jūs, pavyzdžiui, atsilyginate už tai, kad tikitės kitų atsilyginimo jums? Akivaizdu, kad šį klausimą galima kartoti be galo, ir kadangi toks atlygis nusako koegzistavimo su kitais naudą, negali būti pasiektas joks stabilus *visų* pozityvių eksternalitetų internalizavimas. Veiklos skatinimo sumetimai vestų prie sistemos, kur asmuo *X* atsilygina asmeniui *Y* už „įprastą" naudą, kurią *Y* jam duoda, o ne prie sistemos, kur *Y* atsilygina *X*-ui už naudą, kurią *Y* gauna iš *X* dėl to, kad *X* egzistuoja ir atsilygina *Y*-ui „įprastoje" sistemoje. Juk pastarojoje sistemoje pati nauda nebūtų teikiama. Be to, kadangi ji yra antstatinė „įprastosios" sistemos atžvilgiu, ji negali jos *pakeisti*, nes neturėtų savo taikymo objekto, jeigu nebūtų „įprastosios" sistemos su *jos* teikiama atsilyginimų nauda.

Aptarinėdami pozityvių eksternalitetų internalizavimo klausimą, ekonomistai telkia dėmesį ne į *stiprųjį* visos gaunamos naudos atlyginimo principą. Veikiau jiems svarbu tai, kad tas atlyginimas būtų daugiau nei pakankamas veiklos su pozityviais eksternalitetais kaštams padengti taip, kad tokia veikla būtų skatinama. Būtent šis *silpnasis* atlyginimo principas, kurio pakanka ekonominiam efektyvumui, yra ekonominės literatūros, skirtos pozityvių eksternalitetų internalizavimo klausimui, objektas.

Grįžkime prie daugiau nei minimalios valstybės dedukcijos. Nuosavybę žmonės suvokia ne kaip daiktą, bet kaip tam tikras teises (galbūt susijusias su daiktu), kurios teoriškai gali būti viena nuo kitos atskirtos. Nuosavybės teisės suvokiamos kaip teisės nustatyti, kurios leistinos veiksmo alternatyvos tam tikro objekto atžvilgiu bus realizuotos. Leistinos alternatyvos yra tos, kurias realizuojant neperžengiamos kito moralinės ribos; pakartokime pavyzdį: jeigu turiu nuosavybės teisę į peilį, tai dar nereiškia, kad turiu teisę įsmeigti jį kitam tarp šonkaulių prieš jo valią (nebent turime reikalų su teisėtos bausmės, savigynos ir pan. atvejais). Vienas asmuo gali turėti vieną teisę į tam tikrą daiktą, kitas asmuo gali turėti kitą teisę į tą patį daiktą. Artimiausi namo kaimynai gali nusipirkti teisę spręsti, kokia spalva bus dažoma jo išorė; jame gyvenantis asmuo turi teisę spręsti, kas (iš visų leistinų dalykų) vyks jo viduje. Be to, keletas žmonių gali turėti tą pačią teisę ir naudodamiesi tam tikra sprendimų priėmimo procedūra spręsti, kaip toji teisė bus realizuojama. Kalbant apie žmonių ekonominę padėtį, tai lais-

vosios rinkos funkcionavimas, įvairūs žmonių savanoriški susivienijimai (kibucai ir pan.), privati labdara ir t.t. smarkiai sumažina skurdą. Tačiau galime tarti, kad jis nėra visiškai pašalintas arba, alternatyviai, kad kai kurie žmonės geidžia dar daugiau gėrybių ir paslaugų. Postuluodami visa tai kaip bendrą kontekstą, keliame klausimą, kaip jame galėtų atsirasti daugiau nei minimali valstybė.

Geisdami daugiau pinigų, kai kurie iš šių žmonių sugalvoja susivienyti į bendrovę ir pritraukti lėšų parduodant akcijas į save pačius. Teises į save, kurias iki tol kiekvienas asmuo turėjo pats vienas, jie išskaido į ilgą tam tikrų teisių sąrašą. Tame sąraše išvardijamos tokios teisės kaip asmens teisė spręsti, kokia veikla jis mėgintų užtikrinti sau pragyvenimą, teisė spręsti, kokiais drabužiais jis vilkėtų, teisė spręsti, kokį sutuoktinį jis pasirinktų, teisė spręsti, kur jis gyventų, teisė spręsti, ar jis rūkytų marihuaną, teisė spręsti, kokias knygas jis skaitytų ir t.t. Kai kurias iš šių teisių žmonės, kaip ir anksčiau, pasilieka sau. Kitas jie pateikia rinkai; jie parduoda akcijų pavidalu šias savo kai kurias teises į pačius save.

Iš pradžių tokias dalines nuosavybės teises žmones perka tik juokais arba iš smalsumo. Tampa madinga šias juokingas akcijas, dalinės nuosavybės teises į save patį arba trečią asmenį, dovanoti draugams. Tačiau šiai madai dar nepraėjus, kai kurie čia įžvelgia rimtesnių galimybių. Jie siūlo pirkti teises į save, kurios kitiems gali būti realiai naudingos: teisę spręsti, iš kurių asmenų jie gali pirkti tam tikras paslaugas (kurias jie vadina profesinio licencijavimo teisėmis); teisę spręsti, iš kurių šalių jie pirks prekes (importo kontrolės teisės); teisę spręsti, ar jie vartos LSD, heroiną, tabaką, ar kalcio ciklamatą (narkotikų vartojimo teisės); teisę spręsti, kokia jų pajamų dalis nukeliaus įvairiems tikslams nepriklausomai nuo to, ar jie pritaria tiems tikslams (apmokestinimo teisės); teisę nustatyti jų seksualinės elgsenos pobūdį (ištvirkavimo teisės); teisę nustatyti, kada ir su kuo jie kariaus ir ką žudys (šauktinių karo tarnybos teisės); teisę spręsti, kokių kainų ribose jie galės vykdyti mainus (darbo atlyginimų ir kainų kontrolės teisės); teisę spręsti, kokie atrankos kriterijai samdant žmones yra nenaudotini (antidiskriminacinės teisės); teisę juos priversti dalyvauti teismo procesuose (teismo šaukimo teisės); teisę rekvizuoti jų kūno dalis ir transplantuoti jas ligoniams (fizinės lygybės teisės) *ir taip toliau*. Dėl įvairių jiems patiems žinomų priežasčių kiti žmonės nori šių teisių arba nori turėti

balso teisę jas realizuojant; todėl yra perkami ir parduodami didžiuliai šių akcijų kiekiai, kartais už jas mokant dideles pinigų sumas.

Galbūt nė vienas individas neparsiduoda į visišką vergovę arba galbūt gynybinės agentūros juridiškai negina tokių kontraktų. Bet kuriuo atveju visiškų vergų yra tik vienas kitas. Beveik kiekvienas, parduodantis tokias teises, parduoda jų tik tiek, kad jų suma (kad ir *labai* didelė) neperžengtų tam tikros kritinės ribos. Kadangi yra *ribos* tam, kiek jų teisių pereina kitiems, jie nėra visiškai pavergiami. Tačiau daugelio individų teisės į save pačius, kurias išskaidytu pavidalu jie pateikė rinkai, buvo visos supirktos vieno individo arba nedidelės grupės. Tad nors yra tam tikros ribos tų teisių naujo savininko (arba savininkų) galiai, šie žmonės, būdami priklausomi nuo savo akcininkų norų ir įgeidžių, kenčia didelę priespaudą. Kadangi šis kai kurių žmonių pajungimas kitų žmonių valiai atsiranda žengiant teisėtus žingsnius bei vykstant savanoriškiems mainams ir atsiranda iš pirminės situacijos, kuri nėra neteisinga, jis pats nėra neteisingas. Tačiau nors jis nėra neteisingas, kai kam jis atrodo nepakenčiamas.

Žmonės, naujai įsitraukiantys į šią akcinę bendrovę, savo akcijas parduoda su sąlyga, kad jos nebus vėliau parduodamos tiems, kurie jau yra įsigiję tam tikrą šių akcijų skaičių. (Kadangi kuo griežtesnės bus tokios sąlygos, tuo mažesnę vertę turės tokios akcijos, tas skaičius nebus nustatomas labai žemai.) Ilgainiui daugelis pirmųjų smulkių akcinių bendrovių, disponuojančių kai kuriomis tam tikro asmens teisėmis, išyra galbūt dėl to, kad akcijų savininkai, prispausti finansinių sunkumų, jas paskubomis parduoda bet kam, arba dėl to, kad daugybė žmonių nusiperka bendrovės akcijų; tad asmens valdymo galia tampa vis labiau išskaidyta. Laikui bėgant dėl vienokių ar kitokių priežasčių beveik kiekvienas parduoda visas savo teises į save patį, pasilikdamas tik vieną akciją kiekvienai savo teisei, kad galėtų dalyvauti jos akcininkų susirinkime. (Kadangi jų balsas beveik nieko nereiškia tokiame susirinkime ir kadangi į jų retus pasisakymus susirinkime beveik nekreipiama jokio dėmesio, tą akciją jie pasilieka galbūt tik dėl kokių nors sentimentų.)

Daugybė išplatintų akcijų ir išskaidyta jų nuosavybė kelia rimtą chaosą ir smukdo efektyvumą. Nuolat šaukiami akcininkų susirinkimai įvairiems sprendimams priimti, dabar priklausomiems nuo išorinių veiksnių: dėl kažkurio asmens šukuosenos, dėl jo gyvenimo būdo,

dėl kito asmens šukuosenos ir t.t. Kai kurie žmonės eikvoja didžiąją dalį savo laiko – dalyvauja akcininkų susirinkimuose arba deleguoja į juos savo atstovus. Veikiant darbo pasidalijimo principui atsiranda specializuota akcininkų atstovo profesija; šie asmenys visą savo laiką praleidžia įvairiuose susirinkimuose. Keliami įvairių reformų reikalavimai, atsiranda vadinamieji „konsolidacijos sąjūdžiai"; pora jų išpopuliarėja. Šaukiami konsolidaciniai akcininkų susirinkimai, kur renkasi balsavimui visi tie, kurie turi kokią nors akciją į konkretaus asmens teises. Jie balsuoja kiekvienu klausimu atskirai, ir balsuoja tik tie, kurie kiekvienu klausimu turi balso teisę. (Toks konsolidavimas didina efektyvumą, nes žmonės, turintys akcijų į kurią nors asmens teisę, paprastai turi akcijų ir į kitas jo teises.) Taip pat šaukiami konsolidaciniai akcininkų susirinkimai, kur renkasi balsavimui visi tie, kurie turi akcijų į tam tikrą bet kurio asmens teisę, pavyzdžiui, konvencijos narkotikų klausimu; jose balsuojama iš eilės dėl kiekvieno asmens. (Didesnis efektyvumas čia pasiekiamas todėl, kad žmonės, perkantys akcijas į specifinę vieno asmens teisę, paprastai įsigyja akcijų į tą pačią kitų asmenų teisę.) Vis dėlto nepaisant šių konsolidacijos pastangų, situacija išlieka nepaprastai paini ir dorojimasis su ja atima daugybę laiko. Žmonės mėgina parduoti akcijas į visas savo teises, pasilikdami vieną akciją kiekvienai savo teisei, pasak jų, „kad turėčiau balso teisę priimant sprendimus". Žmonėms mėginant jas parduoti kiekvienos tokios akcijos kaina labai krinta, o tai skatina kitus pirkti grynai simbolines akcijas į teises, kurių akcijų dar neturi. (Tokiomis akcijomis mainikaujama kaip pašto ženklais, siekiant susirinkti pilnas kolekcijas. Vaikai skatinami užsiimti šiuo kolekcionavimu, mokant juos suprasti savo, kaip būsimųjų akcininkų, vaidmenį.)

Šis didžiulė akcijų sklaida faktiškai panaikina asmens pavaldumą *kuriam nors identifikuotam asmeniui ar nedidelei grupei.* Žmonės jau nėra po *vieno* asmens (*vienos* grupės) padu. Vietoje to, beveik kiekvienas priima sprendimus dėl kiekvieno jų ir jie patys priima sprendimus beveik dėl kiekvieno. Asmens pavaldumo *mastas* nesikeičia; keičiasi tik tai, kas disponuoja valdymo galia.

Šiame taške sistema vis dar išlieka gana paini ir griozdiška. Šiai padėčiai ištaisyti šaukiamas didysis konsolidacinis susirinkimas. Susirenka visi, iš visų kampų, ir po trijų (klausykite!) karštligiškos prekybos dienų kiekvienas įsigyja tiksliai vieną akciją kiekvienai kiekvieno kito

asmens teisei, įskaitant save patį. Tad dabar gali įvykti susirinkimas, kuriame viskas bus nuspręsta dėl kiekvieno asmens; kiekvienas turi vieną balsą, kurį gali atiduoti pats arba per savo atstovą. Vietoje atskirų sprendimų dėl kiekvieno asmens, priimami bendri sprendimai dėl visų. Iš pradžių kiekvienam siūloma dalyvauti kas treji metai įvyksiančiame akcininkų susirinkime ir atiduoti turimus balsus – savo paties ir tų, kuriems jis galbūt atstovauja. Tačiau į šiuos susirinkimus ateina per daug žmonių, svarstymai juose yra ilgi ir nuobodūs, nes kiekvienas nori tarti savo žodį. Galiausiai nusprendžiama, kad didžiajame akcininkų susirinkime leistina dalyvauti tik tiems, kuriems yra deleguoti ne mažiau nei 100 000 žmonių balsai.

Rimtą problemą kelia tai, kaip į šią sistemą įtraukti vaikus. „Didžiosios korporacijos akcija" yra labai vertingas ir brangintinas vertybinis popierius; jos neturėdamas, asmuo yra izoliuotas pašalinis, neturintis jokių teisių į kitus. Jeigu vaikams reikėtų laukti tėvų mirties, kad galėtų paveldėti jų akcijas, didžiąją savo gyvenimo dalį jie liktų be jokių akcijų. Be to, ne kiekviena šeima turi tik du vaikus. Akcijos negali būti vaikams paprasčiausiai *duodamos*. Kieno akcijos turėtų būti jiems duodamos, ir ar būtų sąžininga akcijas jiems paprasčiausiai duoti, jeigu kiti turėjo jas pirkti? Todėl siekiant jaunus žmones įtraukti į akcininkų gildiją priimamas tam tikras akcijų skaidymo metodas. Po kiekvieno trimečio akcininkų susirinkimo numiršta m akcininkų ir n asmenų tampa pilnamečiais. Korporacijos direktorių tarybai pereina m akcijų ir jos išimamos iš apyvartos; ir kiekviena iš s likusių akcijų dalijama iš $(s + n)/s$, po to trupmenos sudedamos išleidžiant n naujų akcijų, kurios skiriamos ateinančiam jaunimui. Tačiau jos jiems skiriamos ne veltui (tai būtų nesąžininga), bet mainais už inkorporavimąsi, už tai, kad visas akcijas į save pačius jie perleidžia korporacijai. Kiekvienas gauna Didžiosios korporacijos akciją ir tampa akcininkų gildijos nariu, įgyja teisę dalyvauti priimant jungtinius korporacijos sprendimus, tampa kiekvieno kito asmens bendrasavininkiu. Kiekviena sena akcija gali būti skaidoma, nes naujų žmonių įsitraukimas į gildiją reiškia, kad kiekviena akcija yra akcija į didesnį žmonių skaičių. Tad naujų žmonių įsitraukimas ir akcijų skaidymas pateisina vienas kitą.

Šiuos mainus žmonės laiko absoliučiai teisingais. Iki šių mainų asmuo turi vieną pilną akciją į save patį, bet neturi net dalinės akcijos į kurį nors kitą asmenį. Visuomenėje esant $s + n - 1$ kitų individų kiekvie-

nas individas inkorporuoja save į $s + n$ akcijas, perduodamas šias akcijas Direktorių tarybai. Mainais už tai jis gauna $1/s + n$-ąją nuosavybės dalį į kiekvieną kitą asmenį iš visų visuomenės narių $(s + n - 1)$, *plius* tokią pat dalį į save patį. Tad jis turi $s + n$ akcijų, kiekviena iš kurių nusako jo $1/s + n$-ąją nuosavybės dalį į kiekvieną individą iš visų individų $s + n$, priklausančių visuomenei. Daugindami jo turimų akcijų skaičių iš trupmenos, kuri atspindi jo nuosavybės į kitus dalį, gauname $(s + n)\ (1/s + n)$, kas yra lygu 1. Tai, ką iš šių mainų jis galiausiai gauna, prilygsta nuosavybės vienetui, ir būtent tiek jis pats perduoda Direktorių tarybai. Žmonės ir sako, ir mano, kad jeigu kiekvienas priklauso kiekvienam kitam, tai niekas nepriklauso niekam.[6] Kiekvienas asmuo tiki, kad joks kitas asmuo nėra tironas, o veikiau toks pat žmogus kaip jis pats, esantis tokioje pat situacijoje. Kadangi kiekvienas sėdi toje pačioje valtyje, niekas nemano, kad yra pavergtas; pati keleivių šioje valtyje gausa daro situaciją labiau pakenčiamą už situaciją, jei valtį irkluotų kuris nors vienas. Kadangi priimami sprendimai galioja visiems vienodai, turime situaciją, kur mus valdo (taip sakoma) beasmenės ir nesavavališkos taisyklės, o ne pavienių žmonių valia. Manoma, kad kiekvienas asmuo turi naudos iš to, kad kiti siekia išmintingai vadovauti visiems, kad siekdamas šio tikslo kiekvienas yra lygus kitam, kad kiekvienas turi lygų balsą. Taip atsiranda sistema „vienas akcininkas – vienas balsas". Ir žmones galbūt apima brolybės jausmai jiems suvokiant, kad jie visi yra neatskiriamai tarpusavyje susiję, kad kiekvienas priklauso nuo kito, kad kiekvienas yra savo brolio sargas ir sergimasis.

Kartkartėmis atsiranda maištininkų, kurie atsisako priimti Didžiosios korporacijos akcijas ir atsisako pasirašyti akcininkų gildijos narystės sutartį. Atsisakydami pasirašyti ant Tarpusavio priklausomybės deklaracijos jie pareiškia nenorį priklausyti sistemai ir perleisti sistemai kokių nors savo teisių. Kai kurie iš jų net drįsta siūlyti korporaciją panaikinti! Karštagalviai Direktorių taryboje reikalauja juos įkalinti, tačiau kitiems atrodo, jog jaunieji maištininkai, nepriimdami narystės korporacijoje, dar nėra suteikę Tarybai teisės taip su jais pasielgti. Kai kurie Tarybos nariai argumentuoja, jog augdami po šiltu korporacijos sparnu ir išlikdami jos įtakos sferoje šie jaunuoliai tylomis jau davė savo sutikimą priklausyti korporacijai, ir todėl nereikia jokio papildomo jų akto. Tačiau kiekvienas supranta, jog tylus sutikimas nėra vertas popieriaus lapo, ant kurio jis nebuvo pasirašytas, todėl šis ar-

gumentas nesulaukia pritarimo. Vienas Tarybos narys iškelia tokią idėją: kadangi visus vaikus sukuria jų tėvai, jie yra savo tėvų nuosavybė, todėl tėvų priklausomybė korporacijai reiškia ir jų vaikų priklausomybę korporacijai. Tačiau idėjos naujumas neleidžia ja pasinaudoti šioje delikačioje situacijoje.

Pristabdykime šio siužeto raidą ir panagrinėkime Locke'o požiūrį į tėvų teises vaikų atžvilgiu.[7] Locke'ui tenka detaliai nagrinėti Filmerį ne vien todėl, kad jis siekia atsikratyti alternatyvios koncepcijos, bet ir todėl, kad nori parodyti, jog tokia koncepcija neišplaukia iš jo paties pažiūrų, *nors taip gali atrodyti*. Būtent todėl *Antrojo traktato* autorius sėda rašyti *Pirmąjį traktatą*.[8] Nuosavybės teisė į tai, ką asmuo yra sukūręs, atrodo, išplaukia iš Locke'o nuosavybės teorijos. Todėl Locke'ui iškiltų reali problema: Dievas, sukūręs ir valdęs nuosavybės teise pasaulį, *dovanojo* Adomui nuosavybės teisę į pasaulį. Nors Locke'as manė ir argumentavo, kad taip nebuvo (§4), jam taip pat turėjo kilti klausimas, kokie būtų padariniai, jeigu taip būtų buvę. Jam turėjo kilti klausimas, ar jo teorija implikuoja, kad jeigu taip *būtų buvę*, tai kiti turėtų gauti Adomo leidimą naudotis jo nuosavybe ir todėl būtų jo valdžioje. (Jeigu taip, ir jeigu dovana gali būti paveldima, tai ... .) Koncepcija, kurios patenkinamas rezultatas (žmonių nepavaldumas kitiems) priklauso nuo atsitiktinio fakto, galėjusio būti kitokiu (jeigu Dievas nebūtų Adomui davęs šios dovanos), turėtų kelti didelį susirūpinimą tam, kuris jos laikosi. (Čia nekreipiu dėmesio į atsakymą, kad Dievas yra būtinai geras ir todėl tokia jo dovana *nėra* atsitiktinė. Moralinė koncepcija, kuri turi žengti *šiuo* keliu, kad apsigintų nuo jai prieštaraujančių faktų, kurie atrodo atsitiktiniai, yra išties labai silpna.) Tad Locke'as aptaria esminį savo teorijos elementą ten, kur jis sako, jog kiekvienas žmogus „turi teisę į tokią kito turto dalį, kuri išvaduotų jį nuo kraštutinio nepritekliaus, jeigu jis neturi kitų pragyvenimo priemonių", teisę, kurios kiti negali neigti (I, §§ 41, 42).

Panašiai Locke'as turi paaiškinti, kodėl vaikai nėra jų tėvų nuosavybė. Jo pagrindinis argumentas (I, §§ 52–54), atrodo, remiasi idėja, jog asmuo įgyja nuosavybės teisę į savo sukurtą daiktą tik tada, kai jis valdo jį ir supranta visas jo kūrimo proceso dalis. Pagal šį kriterijų žmonės, kurie pasėja sėklas savo žemėje ir jas laisto, neturėtų nuosavybės teisės į vėliau išaugusius augalus. Akivaizdu, jog dauguma mūsų veiksmų yra intervencija į vykstančius procesus arba naujų procesų ini-

cijavimas, kurių visos eigos nežinome ir kurių rezultatų negalime visiškai valdyti. (Kas žino *visa tai*, ką fizikai laiko reikšmingais veiksniais, lemiančiais faktines medžiagų ir jėgų savybes; ir kas žino tai, ko nežino fizikai?) Vis dėlto daugeliu tokių atvejų Locke's nori pasakyti, jog esame savininkai to, ką sukuriame.

Locke'as pateikia ir kitą argumentą: „Net toji galia, kurią pats Dievas turi žmonijos atžvilgiu, remiasi tėvystės teise; tačiau ši tėvystė yra tokia išskirtinė, kad jokių panašių teisių negali turėti žemiškieji tėvai; juk jis yra Karalius, nes išties yra visų mūsų kūrėjas, bet tokios teisės į savo vaikus negali turėti jų tėvai." (I, § 54) Sunku suprasti šią tezę. Jeigu ji reiškia, kad žmonės negali savo vaikų turėti kaip nuosavybės dėl to, kad jie patys yra kito nuosavybė ir todėl patys negali turėti nuosavybės, tada tas pat pasakytina ir apie bet kurią nuosavybę, kurią jie tariamai įgyja į savo sukuriamus daiktus. Jeigu ji reiškia, kad vaiko kūrėjas yra veikiau Dievas, o ne jo tėvai, tada tas pat pasakytina ir apie daugelį kitų daiktų, kurie, Locke'o manymu, gali būti nuosavi (augalai, gyvuliai); ir galbūt tai pasakytina ir apie bet kurį daiktą. (Atsižvelgiant į *laipsnį*, kuriuo tai galioja, kažin ar galėtų būti sukonstruota tvirtais pamatais pagrįsta teorija.) Atkreipkime dėmesį į tai, kad Locke'as *neteigia*, jog dėl kažko *jų* prigimtyje vaikai negali būti savo tėvų nuosavybė, net jeigu būtent tėvai juos sukūrė. Jis *neteigia*, kad kokie nors faktai, liečiantys žmones (kurie nėra padarę jokių neteisėtų veiksmų, dėl kurių būtų praradę teisę į gyvybę; §§ 23, 178), užkerta kelią jų kūrėjui turėti juos kaip savo nuosavybę, nes jis mano, kad Dievas įgyja nuosavybės teisę į žmogų dėl to, kad jį sukuria kartu su visomis jo tauriomis prigimtinėmis savybėmis (§6).

Kadangi Locke'as nemano, kad (1) tam tikros imanentinės asmenų savybės neleidžia tiems, kurie juos sukuria, jų pasisavinti, ir norėdamas išvengti išvados, kad tėvai yra savo vaikų savininkai, jis turi įrodyti, kad (2) tam tikra sąlyga teorijoje apie tai, kaip nuosavybė atsiranda gamybos procesuose, užkerta kelią galimybei, kad, sukurdami savo vaikus, tėvai įgyja į juos nuosavybės teisę, arba kad (3) kažkokios tėvų savybės neleidžia jiems būti šiame nuosavybės santykyje su savo vaikais, arba kad (4) tėvai iš tikrųjų nesukuria savo vaikų. Matėme, kad Locke'ui iškyla problemų mėginant įrodyti (2), (3) ir (4). Kadangi pastarieji du teiginiai nėra perspektyvūs, Locke'o šalininkas turėtų pateikti kokį nors teiginio (1) arba (2) variantą.

Pastebėkime, jog atmesdamas idėją, kad tėvai sukuria savo vaikus, kad jie yra šių būtybių atsiradimo priežastis, Locke'as pašalina vieną iš pagrindų, kuriais gali būti grindžiama tėvų pareiga rūpintis savo vaikais. Todėl Locke'as tegali pasakyti, kad tokią tėvų pareigą nustato prigimtinis dėsnis (§56), traktuodamas ją, atrodo, kaip pirmykštį moralinį faktą. Tačiau tokiu atveju lieka neaišku, kodėl tokio rūpinimosi reikalaujama *iš tėvų*, ir kodėl tai nėra dar vienas iš tų atvejų, kai kažkas „gauna kito triūso naudą, į kurią neturi teisės" (§34).

Dabar turime užbaigti mūsų ankstesnį siužetą. Svarstant vaikų problemą galiausiai nusprendžiama, kad jie vis dėlto neprivalo jungtis į akcininkų gildiją. Jie gali atsisakyti jos teikiamų privalumų ir pasišalinti iš korporacijos teritorijos. (Tačiau jokia kolonija Marse dar nėra išgyvenusi ilgiau nei pusę metų, todėl jie turės rimto pagrindo pasilikti Žemėje ir įsitraukti į akcininkų gildiją.) Tie, kuriems siūloma prisijungti arba nešdintis, atsakydami argumentuoja, jog kadangi korporacijai priklauso ne visa žemė, kiekvienas gali nusipirkti žemės plotą korporacijos teritorijoje ir gyventi kaip nori. Tačiau nors korporacija nėra pati faktiškai išpirkusi visos žemės, sutariama, kad pirminės korporacijos taisyklės, kiekvieno priimtos didžiojoje konsolidacijos konvencijoje, draudžia žemių atskyrimą iš korporacijos jurisdikcijos.[9] Ar korporacija gali leisti savo viduje atsirasti kitai korporacijai? Ar ji gali taikstytis su pavojais, kuriuos keltų izoliuoti neinkorporuoti individai; žodžiu, toleruoti „ankorpiją"?

Kai kurie siūlo leisti užsispyrėliams pasitraukti iš korporacijos pasiliekant jos teritorijoje. Kodėl neleisti jiems likti korporacijos teritorijoje, sudarinėti su korporacija sandorių, kurių jie nori, formuoti (išliekant neagresyvumo principo ribose) savo teisių ir pareigų paketų kitų asmenų ir korporacijos atžvilgiu, mokėti už konkrečius daiktus, kuriuos jie gauna, ir gyventi nepriklausomai?[10]

Tačiau kiti atsako, jog tokia padėtis būtų per daug chaotiška; be to, ji gali sugriauti visą korporacinę sistemą. Juk kitiems („lengvatikiams") taip pat gali kilti pagunda pasitraukti iš akcininkų gildijos. O kas joje pasiliktų? Tik tie, kurie mažiausiai gali savimi pasirūpinti. Kas tada jais rūpinsis? Ir kaip tie, kurie pasitrauks, sugebės išgyventi nepriklausomai? Ir ar brolybė toliau klestės be visų tarpusavio priklausomybės, be visiems (įgaliems) primetamos pareigos rūpintis kitais? Beveik visi jie mano, jog istorinė patirtis liudija, kad ši sistema, kur kiekvienas asmuo turi vienodą balsą (su *kai kuriais* apribojimais) sprendžiant kiekvieno

kito likimą yra geriausia ir sąžiningiausia iš visų galimų sistemų. Jų socialiniai teoretikai sutaria, kad ši *demoktesio* sistema – žmonių nusavinimas, vykdomas žmonių vardu, žmonių labui – yra aukščiausioji visuomeninės organizacijos forma ir negalima leisti jai sužlugti.

Plėtodami šį gūdų siužetą pagaliau pasiekiame tai, ką atpažįstame kaip šiuolaikinę valstybę su plačiomis savo piliečių valdymo galiomis. Tiesą sakant, pasiekiame *demokratinę* valstybę. Mūsų hipotetinis paaiškinimas, kaip einant nedideliais žingsniais, iš kurių nė vienas, kaip atrodo, nepažeidžia jokio asmens teisių, ji galėtų atsirasti iš minimalios valstybės, mums padeda geriau suvokti esminę tokios valstybės prigimtį ir pamatinį tarpasmeninių santykių principą, kuriuo ji remiasi (kad ir kaip ją pačią vertintume).

Galimi ir kitokie siužetai, kai kurie prasidedantys nuo teisingumą pažeidžiančios padėties. Pasvarstykime šią situacijų seką, kurią vadinsime Vergo istorija. Įsivaizduokite, kad ši istorija apie jus.

1. Vergas visiškai priklauso nuo savo nuožmaus pono įgeidžių. Jis dažnai žiauriai mušamas, keliamas iš miego vidury nakties ir t.t.
2. Ponas yra geresnis ir vergą muša tik už jo nustatytų taisyklių pažeidimus (nustatytos darbo kvotos neįvykdymą ir t.t.). Jis duoda vergui šiek tiek laisvo laiko.
3. Ponas turi grupę vergų ir spręsdamas, kaip jiems turi būti paskirstomi daiktai, atsižvelgia į jų poreikius, nuopelnus ir t.t.
4. Ponas iš savo vergų reikalauja dirbti tik tris dienas jo žemėje, o kitas keturias dienas palieka jiems laisvas. Šis laikas priklauso jiems.
5. Ponas leidžia savo vergams išeiti ir dirbti mieste (arba kitur, kur nori) už atlyginimą. Jis tik reikalauja, kad jie jam siųstų tris septintadalius savo atlyginimo. Jis taip pat pasilieka teisę pašaukti juos atgal į savo plantaciją, jeigu jo žemei iškiltų kokia nors grėsmė; taip pat pasilieka teisę didinti ar mažinti jam priklausančią jų atlyginimų dalį. Be to, jis išlaiko teisę drausti savo vergams užsiimti rizikinga veikla, dėl kurios gali nukentėti jo pajamos, pavyzdžiui, užsiimti alpinizmu arba rūkyti cigaretes.
6. Ponas leidžia visiems 10 000 savo vergų, išskyrus jus, balsuoti jiems priimant kolektyvinius sprendimus. Tarp jų vyksta laisva ir atvira diskusija; jie turi teisę nustatyti, kokiems tikslams bus panaudojama toji jūsų (ir jų pačių) pajamų dalis, kurią jie nutars nusavinti, kokia veikla jums bus draudžiama ir t.t.

Čia sustokime ir įvertinkime situaciją. Jeigu ponas kam nors perleidžia valdymo galias be teisės jas atsiimti, jūs turite kitą poną. Vietoje vieno pono, dabar jūs turite 10 000 ponų; tiksliau, turite 10 000-galvį poną. Galbūt šie 10 000 bus net geresni už gerąjį poną situacijoje (2). Vis dėlto jis bus jūsų ponas. Galimos ir kitokios alternatyvos. Geras vienas ponas (toks, kaip situacijoje 2) gali savo vergui (vergams) suteikti balso teisę ir leistis įtikinėjamas priimti tam tikrą sprendimą. Taip pat gali pasielgti 10 000-galvis ponas.

7. Nors dar neturėdamas balsavimo teisės, jūs esate laisvas (jums suteikta teisė) dalyvauti diskusijoje su 10 000 ir mėginti juos įtikinti vykdyti tam tikrą politiką ir tam tikru būdu traktuoti jus ir save pačius. Paskui jie balsuoja, kokia politika vadovaudamiesi naudos savo *labai* plačias galias.
8. Įvertindami jūsų naudingą indėlį į diskusiją 10 000 leis jums balsuoti tais atvejais, kai jų balsai bus pasidaliję po lygiai; jie įtraukia šią galimybę į savo procedūrines taisykles. Po diskusijos jūs užrašote savo „taip" arba „ne" ant popieriaus lapo, o jie balsuoja. Tuo atveju, jeigu jų balsai pasiskirsto po lygiai, 5000 už ir 5000 prieš, jie pasižiūri į jūsų lapą ir jį įskaičiuoja. Taip dar niekada nėra įvykę; jiems niekada neprireikė pažvelgti į jūsų lapą. (Vienas ponas taip pat galėtų savo vergui leisti priimti sprendimą kokiu nors klausimu, kuriam jis, ponas, yra absoliučiai abejingas.)
9. Jūsų balsą jie skaičiuoja kartu su savo balsais. Jeigu jų balsai pasidalija po lygiai, jūsų balsas nulemia sprendimą. Priešingu atveju jis neturi jokios įtakos balsavimo rezultatui.

Klausimas būtų toks: „Kuriame judėjimo nuo (1) prie (9) taške nutrūksta vergo istorija?"[11]

Hipotetinės istorijos

Ar daugiau nei minimali valstybė negalėtų atsirasti boikoto būdu? Žmonės, geidžiantys tokios valstybės, galėtų atsisakyti bendrauti, prekiauti ar palaikyti santykius su tais, kurie neprisiima pareigos dalyvauti papildomame tokios valstybės aparate (taip pat ir dalyvauti atskalūnų boikote). Kuo daugiau tų, kurie įsipareigoja boiko-

tuoti atskalūnus, tuo sunkiau gyventi šiems atskalūnams. Boikotui pavykus, visi galiausiai įsitrauktų į papildomą daugiau nei minimalios valstybės veiklą, ir tada jie net gali duoti jai savo sutikimą, kad juos galima bus versti daryti tai, ko jie nenori daryti.

Esant šiai tvarkai individas *galėtų* atsisakyti įsitraukti arba pasitraukti iš papildomų procesų ir apribojimų sistemos, jeigu ryžtųsi mėginti atlaikyti prieš jį nukreiptą visuomeninį boikotą – kitaip nei daugiau nei minimalioje valstybėje, kur kiekvienas yra priverstas būti sistemos dalyviu. Ši tvarka, kuri yra tam tikrų institucinių daugiau nei minimalios valstybės bruožų *veidrodinis atspindys*, iliustruoja, kaip koordinuotais savanoriškais žmonių veiksmais galima pasiekti tam tikrą rezultatą nepažeidžiant niekieno teisių. Labai mažai tikėtina, kad didelėje visuomenėje galėtų būti sėkmingai taikomas šio pobūdžio boikotas. Joje bus pakankamai daug individų, priešiškai nusistačiusių prieš papildomą aparatą, kurie prekiaudami tarpusavyje, įsisteigdami gynybinę agentūrą ir t.t. galėtų tokį boikotą atlaikyti ir išlikti kaip nepriklausomas anklavas (nebūtinai geografinis); be to, jie galėtų suteikti paskatų kai kuriems boikoto dalyviams iš jo pasitraukti (galbūt slapta, kad išvengtų išliekančių jo dalyvių reakcijos). Boikotas žlugtų, jeigu vis daugiau jo dalyvių pasitrauktų matydami, kad kiti, jį nutraukdami, turi naudos. Tik tuo atveju, jeigu beveik visi visuomenės nariai būtų taip sužavėti daugiau nei minimalios valstybės idealu, kad džiaugtųsi visais jos papildomai įvedamais apribojimais, aukodami bet kokią asmeninę naudą boikoto veiksmingumo labui, nuolat koreguodami tarpusavio santykius šiam tikslui pasiekti, galėtų atsirasti kažkoks daugiau nei minimalios valstybės analogas. Tai būtų tik daugiau nei minimalios valstybės *analogas*, nes čia kiekvienas asmuo vis dar turi teisę spręsti, ar jam dalyvauti šioje sistemoje, ir tik tuo atveju, jeigu ji susiklosto čia aprašytuoju būdu.

Kaip tokios hipotetinės istorijos turi veikti mūsų dabartinius sprendimus vertinant institucinę visuomenės struktūrą? Pateiksiu tik kelias preliminarias pastabas. Jeigu esama visuomenė atsirado vykstant teisingumą nepažeidžiančiam faktiniam istoriniam procesui, tai tokia visuomenė yra teisinga. Jeigu esama visuomenė atsirado vykstant teisingumą pažeidžiančiam faktiniam istoriniam procesui ir jeigu *jokia* hipotetinė teisingumą nepažeidžianti istorija negali paaiškinti jos dabarti-

nės struktūros, tai tokia struktūra yra neteisinga. Sudėtingesni bus tie atvejai, kur faktinė visuomenės istorija buvo grindžiama neteisingumu, tačiau egzistuoja hipotetinė teisingumu grindžiama istorija, kuri paaiškina jos dabartinę struktūrą (nors galbūt ne konkretų nuosavybės ar socialinių padėčių joje pasiskirstymą). Jeigu hipotetinė teisingumu grindžiama istorija yra „artima" realiai, kurioje neteisingumo aktai nebuvo lemiami realizuojant arba palaikant institucinę struktūrą, tai esama struktūra tenkins teisingumo reikalavimus, kiek jie išvis gali būti patenkinti.

Jeigu hipotetinė teisingumu grindžiama istorija kalba apie tai, kad kiekvienas asmuo sutiktų su siūloma institucine struktūra ir su jo teisių apribojimais (kurių ribas nubrėžia moraliniai apribojimai kitų elgesiui), tai kurio nors realaus asmens nesutikimo atveju tokia institucinė struktūra turi būti laikoma neteisinga (nebent ją pateisina kokia nors kita hipotetinė istorija). Panašiai tam tikrą institucinę struktūrą turime laikyti neteisinga, jeigu hipotetinė teisingumu grindžiama jos istorija postuluoja, jog kai kurie žmonės pareiškė savo sutikimą, nors iš tikrųjų jie jo nepareiškė, ir jeigu kai kurie žmonės dabar nesutinka su tais, kurie tokį sutikimą pareiškė. Jeigu institucinė struktūra galėtų atsirasti hipotetinės teisingumu grindžiamos istorijos keliu, kuris neimplikuoja jokio asmens sutikimo su ta struktūra, tai tokios struktūros įvertinimas priklausys nuo to, kaip vertintume ją sukėlusį procesą. Jeigu tą procesą laikome geresniu (kitais matmenimis nei teisingumo matmeniu, kuriuo *ex hypothesi* jis yra geresnis) už faktinę istoriją, tai tokiu atveju tą struktūrą veikiausiai vertintume labiau. Galimybė, kad teisingumu grindžiamas procesas būtų atvedęs prie šios struktūros, bet tik su sąlyga, jog jame veikia niekingi žmonės, mūsų neskatintų tokios institucinės struktūros vertinti labiau.

Kadangi struktūra, kuri galėtų atsirasti vykstant teisingumu grindžiamam procesui ir nereikalaujant individų sutikimo, nereikalautų jų teisių suvaržymo ir neįkūnytų savyje jokių teisių, kurių jie patys neturi, ji būtų artimesnė, *kiek tai susiję su teisėmis*, pradiniam atskaitos taškui, kur individų teises apibrėžia moraliniai apribojimai; todėl jos teisių struktūra būtų suvokiama kaip teisinga. Jeigu laikome, kad faktinė institucinių struktūrų istorija grindžiama neteisingumu, tai struktūros, artimesnės toms individų teisėms, kurias apibrėžia moraliniai

apribojimai, bus teisingesnės už joms tolimesnes institucines struktūras. *Jeigu* institucinė struktūra, įkūnijanti *tik* individų teises, gali atsirasti *neteisingu* keliu, tai tokią struktūrą norėtume išlaikyti, net jeigu ji išties taip atsirado (atitaisydami konkrečius neteisingumo atvejus), leisdami jai transformuotis į bet kurią kitą iš jos kylančią institucinę struktūrą. Tačiau jeigu institucinė struktūra nukrypsta nuo tų individo teisių, kurias apibrėžia moraliniai apribojimai, tai tokios struktūros nenorėtume išlaikyti, net jeigu ji *galėjo* atsirasti hipotetinės teisingumu grindžiamos istorijos eigoje; juk joje egzistuojantys teisių apribojimai darys didelį poveikį tam, kas iš jos išsirutulios, ir galbūt net šiems egzistuojantiems apribojimams nebūtų pritarta. Turės būti atkurta individų teisių situacija.

III DALIS

UTOPIJA

10 SKYRIUS

Rėmai utopijai

Jokia valstybė, disponuojanti platesnėmis galiomis nei minimali valstybė, negali būti pateisinta. Tačiau ar minimalios valstybės idėjai, arba idealui, netrūksta žavesio? Ar ji gali sušildyti žmonių širdis, sužadinti jų norą dėl jos kovoti ar aukotis? Ar kas nors statytų barikadas ir keltų ant jų jos vėliavą?[1] Ji atrodo blyški ir silpna palyginti su utopinių mąstytojų, imant priešingą kraštutinumą, viltimis ir vizijomis. Kad ir kokie būtų jos privalumai, minimali valstybė neatrodo panaši į utopiją. Tad galima tikėtis, jog ekskursas į utopinę teoriją ne tik gali padėti atskleisti minimalios valstybės, kaip politinės filosofijos idealo, trūkumus; pats savaime jis žada būti įdomus. Taigi panagrinėkime utopinę teoriją ir mėginkime išsiaiškinti, kur ji veda.

Modelis

Reikalavimai, kuriuos keliame utopinei visuomenei, imant juos kaip visumą, yra prieštaringi. Kad neįmanoma vienu metu ir visam laikui realizuoti visų socialinių ir politinių vertybių, yra liūdnas žmogiškosios padėties faktas, vertas tyrimo ir apgailestavimo. Tačiau mus čia domins geriausias pasaulis iš visų galimų.* Geriausias

* Geriausio galimo pasaulio sąvoka yra dviprasmiška. Skirtingus sprendimų priėmimo kriterijus, kuriuos aptarinėja sprendimų priėmimo teoretikai, atitinka skirtingi institucinės struktūros principai. Samprotavimus apie tai, jog institucijos turi būti konstruojamos taip, kad joms vadovaujantys blogi žmonės darytų kuo mažiau žalos, kad turi veikti stabdžių ir atsvarų mechanizmas, gali būti interpretuojami kaip mėginimas vadovautis minimakso principu, arba, tiksliau, minimakso sumetimais, įkomponuotais į mažiau griežtą principą. [Žr. Kenneth Arrow and Leonard Hurwicz, „An Optimality

kam? Man geriausias pasaulis iš visų galimų nebūtinai bus geriausias pasaulis jums. Geriausias iš visų mano įsivaizduojamų pasaulių, kuriuose norėčiau gyventi, nebūtinai bus tas pasaulis, kurį pasirinktumėte jūs. Tačiau utopija tam tikra apibrėžta prasme turi būti geriausias pasaulis mums visiems; geriausias kiekvieno mūsų įsivaizduojamas pasaulis.* Kaip gali būti toks pasaulis?

Įsivaizduokite kokį nors galimą pasaulį, kuriame gyvenate; šiame pasaulyje nebūtinai atsiras vietos visiems dabar gyviems, ir jame gali atsirasti vietos būtybėms, kurios niekada realiai negyveno. Kiekviena racionali šio jūsų įsivaizduojamo pasaulio būtybė turės tokią pat teisę

Criterion for Decision-Making Under Ignorance", kn. *Uncertainty and Expectations in Economics*, ed. C. F. Carter and J. L. Ford (Clifton, N.J.: Augustus M. Kelley, 1972), p. 1–11.] Kiekvienas, nagrinėjęs šį klausimą, sutinka, jog maksimakso principas, pagal kurį pasirenkamas tas veiksmas, kurio bent vienas galimų padarinių yra geresnis už visus galimus alternatyvių veiksmų padarinius, yra nepakankamai apdairus principas, ir būtų kvaila juo vadovautis konstruojant institucijas. Bet kuri visuomenė, kurios institucijos grindžiamos tokiu beribiu optimizmu, būtų pasmerkta žlugimui arba, bet kuriuo atveju, gyvenimas tokioje visuomenėje būtų per daug rizikingas, kad žmonės norėtų joje gyventi.

Tačiau visuomenė, kurios institucijos nėra grindžiamos maksimakso principais, nebus pajėgi pasiekti tų aukštumų, kurias gali pasiekti (jeigu viskas susiklosto sėkmingai) maksimakso visuomenė. Kuri visuomenė yra geriausia iš galimų? Toji, kuri tenkina „geriausius" institucijų konstravimo kriterijus (kurie numato tam tikrus saugiklius nuo galimų blogų padarinių ir todėl kai kuriuos gerus padarinius padaro sunkiau pasiekiamus) ar toji iš visų galimų, kurioje, sėkmės atveju, realizuojama labiausiai geidžiama padėtis – maksimakso visuomenė? Gali būti, kad jokia utopijos sąvoka nėra pakankamai griežta, kad galima būtų pasakyti, kaip šis klausimas turėtų būti sprendžiamas. Čia mus dominantis klausimas liečia ne tik utopijų, bet ir geriausių principų, naudotinų konstruojant institucijas, problemą. (Galbūt tam, kad nesusidarytų įspūdis, jog galima ar pageidautina pamatines institucijas kurti *de novo*, čia reikėtų kalbėti veikiau apie institucijų vertinimo, o ne jų konstravimo principus.)

* Tai, kad mano geriausias pasaulis nėra jūsų geriausias pasaulis, kai kurių žmonių nuomone, byloja bent vieno iš mūsų pagedimą ir išsigimimą. Ir tai, jų nuomone, nėra atsitiktinis dalykas, nes mes nebuvome užauginti ir išugdyti utopijoje. Tad kaip galėtume būti tobuli jos piliečiai? Tai paaiškina, kodėl utopiniuose rašiniuose tiek daug dėmesio skiriama jaunuomenės auklėjimo klausimams. *Tie* žmonės pripažins utopiją. Tačiau kiek jie gali skirtis nuo mūsų? Reikia tarti, kad per ganėtinai trumpą istorijos tarpsnį tokius žmones, kaip mes, turėtų pakeisti tokie žmonės kaip jie. Utopija yra ten, kur turėtų gyventi mūsų anūkai. Ir šis dviejų kartų tarpas turi būti gana trumpas, kad visi laimingai suvoktume, jog esame vienos šeimos nariai. Žmonių neįmanoma transformuoti. Beždžionės savo utopijos aprašymo nepradėtų taip: „Iš pradžių evoliucionavome, o paskui..." arba „Iš pradžių mėgome pomidorus ir rėpliojimą žeme, o paskui... ."

kaip ir jūs įsivaizduoti galimą pasaulį, kuriame ji norėtų gyventi (ir kuriame visos kitos racionalios būtybės turi tokią pat teisę įsivaizduoti savo geriausią pasaulį ir t.t.). Kiti jūsų įsivaizduojamo pasaulio gyventojai gali nuspręsti arba likti tame pasaulyje, kuris jiems buvo sukurtas (kuriam jie buvo sukurti), arba iš jo pasitraukti ir persikelti į savo įsivaizduojamą pasaulį. Jeigu jie nusprendžia palikti jūsų pasaulį ir apsigyventi kitame, jūsų pasaulis lieka be jų. Jūs galite nuspręsti atsisakyti savo įsivaizduoto pasaulio, dabar likusio be šių emigrantų. Šis procesas tęsiasi; pasauliai yra kuriami, žmonės juos palieka, kuria naujus pasaulius ir t.t.

Ar šis procesas tęsis be galo? Ar visi tokie pasauliai tėra efemeriniai, ir ar yra kokių nors stabilių pasaulių, kuriuose norėtų pasilikti visi esamo pasaulio gyventojai? Jeigu vykstant šiam procesui susiklosto kai kurie stabilūs pasauliai, tai kokias netrivialias bendras sąlygas kiekvienas iš jų tenkina?

Jeigu esama stabilių pasaulių, tai kiekvienas iš jų pasižymi viena geidžiama savybe, apibūdinančia tai, kaip kuriami pasauliai, būtent – *nė vienas* iš jo gyventojų negali *įsivaizduoti* alternatyvaus pasaulio, kuriame jis norėtų gyventi ir kuris (jų manymu) toliau egzistuotų, jeigu visi racionalūs jo gyventojai turėtų tas pačias įsivaizdavimo ir emigravimo teises. Ši savybė yra tokia patraukli, kad knieti išsiaiškinti, kokiais kitais bendrais bruožais pasižymi visi tokie stabilūs pasauliai. Kad nereikėtų nuolat kartoti ilgo apibūdinimo, pavadinkime pasaulį, kuriame visoms racionalioms būtybėms leidžiama pasitraukti į bet kurį jų įsivaizduojamą pasaulį (kuriame visoms racionalioms būtybėms leidžiama pasitraukti į bet kurį jų įsivaizduojamą pasaulį, kuriame ...) *asociacija*, o pasaulį, kuriame kai kurioms racionalioms būtybėms neleidžiama emigruoti ir prisijungti prie jų įsivaizduojamų asociacijų, pavadinkime *rytų berlynu*. Tad mūsų pradinė patraukliojі charakteristika sako, kad joks stabilios asociacijos narys negali įsivaizduoti kitos asociacijos, kuri (jo manymu) būtų stabili ir kurios nariu jis norėtų tapti.

Kaip atrodo tokios stabilios asociacijos? Čia galiu pateikti tik kelis intuityvius ir labai supaprastintus argumentus. Jūs negalėsite sukurti asociacijos, kurioje esate absoliutus monarchas, išnaudojantis visus kitus racionalius gyventojus. Juk tokiu atveju jiems bus geriau asociacijoje be jūsų, ir mažų mažiausiai jie visi veikiau pasirinktų asociaciją, aprėpiančią visus juos, minus jus, negu pasiliktų jūsų sukurtoje aso-

ciacijoje. Jokia stabili asociacija nėra tokia, kad kiekvienas jos narys (išskyrus vieną) norėtų ją palikti ir susiburti į savo pačių asociaciją; juk tai prieštarautų prielaidai, kad pirminė asociacija buvo stabili. Tas pat pasakytina apie du, tris ar *n* asmenis, kuriais norėtų atsikratyti visi kiti asociacijos nariai. Taigi turime stabilių asociacijų sąlygą: jeigu *A* yra asmenų aibė stabilioje asociacijoje, tai nėra tokio jos poaibio *P*, kur kiekvienam *P* nariui būtų geriau asociacijoje vien su *P* nariais nei liekant asociacijoje *A*. Juk jeigu būtų toks poaibis *P*, tai jo nariai atsiskirtų nuo *A* ir sukurtų savo pačių asociaciją.*

Tarkime, kad jūs atstovaujate visoms racionalioms būtybėms (išskyrus mane) pasaulyje, kurį aš įsivaizdavau ir sukūriau. Jūsų sprendimas pasilikti mano asociacijoje A_1 arba sukurti kitą asociaciją A_1', kurioje

* Išsamesnėje analizėje turėtume išsiaiškinti, ar negalėtų būti toks poaibis *P*, kuris pasiliktų aibėje *A* dėl to, kad *P* nariai negalėtų susitarti dėl gėrybių pasidalijimo principo, ir ar negalėtų būti daug tokių susikertančių poaibių *P*, kurių tarpusavio ryšiai būtų tokie komplikuoti (kurią iš jų pasirinkti?), kad visi liktų aibėje *A*.

Mūsų suformuluotoji sąlyga turi sąsajų su lošimo branduolio sąvoka. Tam tikras paskirstymas blokuojamas asmenų koalicijos *P*, jeigu yra kitas paskirstymas, kuriam esant kiekvienas pagerina savo padėtį ir kurį *P* nariai gali įsivesti nepriklausomai nuo kitų asmenų (nepriklausomai nuo *P* papildinio). Lošimo *branduolį* sudaro visi tie paskirstymai, kurie nėra blokuojami jokios koalicijos. Ekonomikoje branduolį sudaro būtent tokie paskirstymai vartotojams, kad joks vartotojų poaibis negali pagerinti kiekvieno savo nario padėties perskirstydamas jų turtą nepriklausomai nuo kitų vartotojų ekonomikoje. Iš čia išplaukia triviali išvada, kad kiekvienas paskirstymas branduolyje yra optimalus Pareto prasme, ir įdomesnė išvada, kad kiekvienas pusiausvyrinis paskirstymas konkurencinėje rinkoje priklauso branduoliui. Be to, kiekvienam paskirstymui branduolyje egzistuoja konkurencinė rinka su tam tikru pradiniu gėrybių paskirstymu, kuri generuoja jį kaip pusiausvyrinį paskirstymą.

Šiuos rezultatus, šiek tiek skirtingai formuluojant sąlygas, kurios yra būtinos teoremoms įrodyti, pateikia: Gerard Debreu and Herbert Scarf, „A Limit Theorem on the Core of an Economy", *International Economic Review*, 4, no. 3 (1963); Robert Aumann, „Markets with a Continuum of Traders", *Econometrica*, 32 (1964); Herbert Scarf, „The Core of an N-Person Game", *Econometrica*, 35 (1967) (šiame straipsnyje formuluojamos pakankamos sąlygos tam, kad branduolys nebūtų tuščias). Šie straipsniai davė pradžią plačiai literatūrai. Žr. Kenneth Arrow and Frank Hahn, *General Competitive Analysis* (San Francisco: Holden-Day, 1971). Kadangi jų nagrinėjama branduolio sąvoka akivaizdžiai turi esminės reikšmės mūsų galimų pasaulių situacijoje, reikia manyti, kad jų rezultatai iš esmės turėtų galioti ir mūsų atvejui. Daug kitos naudingos ir įtaigios medžiagos, turinčios reikšmės galimų pasaulių modeliui, pateikia Gerardas Debreu, *Theory of Value* (New York: Wiley, 1959). Deja, mūsų galimų pasaulių modelis kai kuriais požiūriais yra sudėtingesnis nei modeliai, kurie nagrinėjami nurodytuose darbuose, tad jų rezultatai negali būti tiesiogiai pritaikyti mūsų atvejui.

esate jūs visi, bet be manęs, yra *tas pats sprendimas*, ar priimti mane kaip naują narį į asociaciją A_1', kuriai jūs visi jau priklausote (suteikiant man tą patį vaidmenį išplėstoje A_1', kurį turėjau asociacijoje A_1). Kiekvienu atveju esminis faktas, lemiantis sprendimą, yra tas pats, būtent, ar jums naudinga turėti mane savo gretose. Taigi, norėdami nustatyti, kuriame iš daugelio mano įsivaizduojamų pasaulių A_1, A_2, ... , visi racionalūs jų nariai liks asociacijoje su manimi, o ne kurs asociacijas A_1', A_2', ... , kurioms priklausys visi jie be manęs, galime visas šias asociacijas A_1', A_2', ... , laikyti jau egzistuojančiomis ir kelti klausimą, kuri iš jų priimtų mane kaip naują narį ir kokiomis sąlygomis?

Jokia asociacija manęs nepriims, jeigu iš asociacijos imsiu daugiau nei jai duosiu: priimdami mane jie nenorės patirti nuostolių. Tai, ką iš asociacijos *imu*, nėra tas pat, ką iš jos *gaunu*; tai, ką imu, yra tai, kiek jie vertina man duodamą dalyką, tai, ką gaunu, yra tai, kiek vertinu savo narystę asociacijoje. Tarus argumento dėlei, kad grupė yra suvienyta ir gali būti pavaizduota viena naudingumo funkcija (kur $U_y(x)$ yra x naudingumas Y-ui), asociacija A_i' priims mane savo nariu tik jeigu

U_{Ai}' (manęs priėmimas) $\geq$ U_{Ai}' (manęs nepriėmimas),
t.y., U_{Ai}' (priklausymas A_i) $\geq$ U_{Ai}' (priklausymas A_i'),

t.y. (tai, ką A_i' nariai gauna iš mano narystės) $\geq$ (tai, ką jie duoda man, kad pritrauktų mane į asociaciją).

Iš jokios asociacijos negaliu gauti to, ką jie vertina labiau už mano indėlį.

Ar turiu priimti mažiau, nei tiek, kiek iš bet kurios asociacijos? Jeigu viena asociacija siūlo man mažiau nei gauna iš mano narystės, tai kitai asociacijai, kuri lygiai taip pat vertina mano narystę, bus naudinga pasiūlyti man daugiau nei siūlo pirmoji (nors mažiau nei ji iš manęs gautų), kad pasirinkčiau narystę šioje, o ne pirmoje asociacijoje. Tas pat pasakytina apie trečiąją asociaciją jos santykyje su antrąja ir t.t. Negali būti jokio asociacijų suokalbio joms siekiant numušti mano narystės kainą, nes aš galiu įsivaizduoti neribotą skaičių kitų asociacijų, įsitraukiančių į konkurenciją dėl mano narystės, tad asociacijoms teks didinti man siūlomą atlygį.

Atrodo, jog čia turime ekonomistų konkurencinės rinkos modelio taikymo atvejį. Tai išties džiugina, nes tokiu būdu gauname tiesioginį priėjimą prie galingos, detalios ir rafinuotos teorijos bei analizės. Aso-

ciacijos, konkuruojančios dėl mano narystės, struktūriškai nesiskiria nuo firmų, konkuruojančių dėl mano paslaugų. Kiekvienu atveju gaunu ribinę savo indėlio vertę. Tad, atrodo, turime išvadą, jog kiekvienoje stabilioje asociacijoje kiekvienas asmuo gauna savo ribinio indėlio vertę; kiekviename pasaulyje, kurio racionalūs nariai gali įsivaizduoti pasaulius ir į juos emigruoti ir kuriame joks racionalus narys negali įsivaizduoti jam patrauklesnio ir, jo manymu, stabilaus kito pasaulio (kuriame kiekvienas asmuo turi tas pačias įsivaizdavimo ir emigravimo teises), kiekvienas asmuo gauna savo indėlio tame pasaulyje ribinę vertę.

Mūsų samprotavimai iki šiol buvo intuityvūs; ir čia nepateiksime jokių formalių argumentų. Tačiau turime pasakyti kai ką daugiau apie šio modelio turinį. Modelis konstruojamas taip, kad jūs turėtumėte pasirinkimo laisvę, ir vienintelė ribojanti sąlyga yra ta, kad kiti turi tokią pat pasirinkimo laisvę ir gali atsisakyti pasilikti jūsų įsivaizduojamame pasaulyje. Tačiau šis modelio bruožas savaime nesukuria reikiamos naudojimosi teisėmis lygybės. Juk jūs įsivaizdavote ir sukūrėte kai kuriuos iš šių žmonių, tačiau jie neįsivaizdavo jūsų. Galbūt juos įsivaizduodamas priskyrėte jiems tam tikrų norų, pavyzdžiui, kad jie labiausiai nori gyventi būtent tokiame pasaulyje, kokį jūs sukūrėte, net jeigu jame jie patys yra visiški vergai. Tokiu atveju jie nepasitrauks iš jūsų pasaulio, nepereis į geresnį, nes, jų supratimu, *negali būti* geresnio pasaulio. Jokie kiti pasauliai negali sėkmingai konkuruoti dėl jų narystės, tad jų atlygis negali padidėti dėl konkurencinės kovos rinkoje.

Kokie natūralūs ir intuityviai priimtini apribojimai turėtų būti nustatyti tam, kaip dera įsivaizduoti tuos žmones, kad būtų išvengta šio rezultato? Norėdami išvengti frontalinio puolimo painiavos, kuri kiltų mėginant apibūdinti, kaip turi atrodyti įsivaizduojami žmonės, nustatome šią sąlygą: Pasaulis neturi būti įsivaizduojamas taip, jog iš to logiškai išplauktų, kad (1) jo gyventojai (arba vienas iš jų) labiausiai nori jame gyventi arba kad (2) jo gyventojai (arba vienas iš jų) labiausiai nori gyventi pasaulyje kartu su tam tikru (tam tikromis savybėmis pasižyminčiu) asmeniu, noriai vykdo visa, ką jis liepia ir t.t. Bet kokiam painiavos atsiradimui, kai tik mes (ar kas nors kitas) jį suvokiame, galime užkirsti kelią remdamiesi šia ribojančia sąlyga. Mūsų tikslams šios procedūros pakaks, jeigu konstrukcijos sugriovimo būdų skaičius bus ribotas. Primesdami šią ribojančią sąlygą netrivializuojame savo konstrukcijos. Juk argumentas apie atlygį pagal ribinį indėlį yra įdomus te-

orinis žingsnis (pagrįstas ekonomine ir lošimų teorija); sufokusuoti norai, nukreipti į konkrečius žmones arba į konkrečius galimus pasaulius, būtų kliūtis kelyje nuo mūsų pradinės situacijos prie šio rezultato; egzistuoja intuityvus pagrindas, kodėl turi būti šalinami šie sufokusuoti norai, nepriklausomas nuo to, kad šie sufokusuoti norai kliudo pasiekti rezultatą; o ir specifiniai apribojimai, kurie taikomi pradinei situacijai, kad būtų išvengta šių norų, vargiai ar yra įdomūs patys savaime. Tad geriausia šiuos norus paprasčiausiai pašalinti.

Epistemologinis situacijos aspektas neturi mums kelti nerimo. Niekas negali apeiti ribojančios sąlygos, apeliuodamas į faktą, kad „išplaukia iš" nėra priežastinė sąvoka. Juk sužinojus, kad (1) arba (2) išties išplaukia, įsivaizduojamasis pasaulis iškart pašalinamas. Rimtesnė yra toji problema, kai kažkas išplaukia priežastiniu būdu, nors neišplaukia loginiu. Tokiu atveju taptų nebūtina eksplicitiškai teigti, jog vienas iš šių įsivaizduotų asmenų labiausiai nori *X*. Remdamasis kokia nors priežastine norų generavimo teorija, asmuo galėtų įsivaizduoti, kad kažkas turėjo būtent tokią praeitį, kuri, šios teorijos požiūriu, generuoja tai, kad visų labiausiai jis nori *X*. Čia vėl galimi įvairūs *ad hoc* apribojimai, tačiau geriausia, atrodo, įtraukti papildomą reikalavimą, kad įsivaizduojančiam asmeniui neleistina žmonių ir pasaulio apibūdinti taip, kad jis žinotų, jog *priežastiniu* būdu išplaukia, kad ... (toliau kaip „logiškai išplaukia" sąlygoje). Norime pašalinti tik tai, apie ką įsivaizduojantis asmuo žino, jog tai išplaukia. Reikalavimas, kad nieko panašaus neturi išplaukti iš jo įsivaizduotos charakteristikos, būtų per griežtas. Jeigu jis to nežino, tai negali ir pasinaudoti.

Nors asmuo, įsivaizduojantis tam tikrą pasaulį, negali kitų asmenų sukonstruoti savo paties padėčiai palankiausiu būdu, jis gali įsivaizduoti, kad kiti laikosi tam tikrų bendrų principų. (Šie bendri principai gali būti palankūs jo padėčiai.) Pavyzdžiui, jis gali įsivaizduoti, kad kiekvienas visame pasaulyje, įskaitant ir jį patį, pripažįsta lygaus paskirstymo principą ir įsileidžia į pasaulį kiekvieną su lygia dalimi. Jeigu pasaulio gyventojai vienbalsiai pripažįsta tam tikrą (kitą) bendrą paskirstymo principą *P*, tai kiekvienas asmuo tame pasaulyje gaus savo dalį pagal *P*, o ne savo ribinio indėlio vertę. Vienbalsiškumas būtinas, nes kiekvienas atskalūnas, pripažįstantis kitokį paskirstymo principą *P'*, persikels į pasaulį, apgyvendintą tik principo *P'* šalininkų. Žinoma, ribinio indėlio pasaulyje bet kuris individas panorėjęs gali dalį

savo turto atiduoti kitam kaip dovaną; nebent *jų* bendrasis paskirstymo principas reikalauja paskirstymo pagal ribinį indėlį ir kartu draudžia dovanas (nors sunku suprasti, kuo toks draudimas galėtų būti motyvuotas). Taigi kiekviename pasaulyje kiekvienas gauna savo ribinį produktą, kurio dalį jis gali perduoti kitiems, kurie šitaip gauna daugiau nei savo ribinį produktą, arba kiekvienas vienbalsiai pritaria kokiam nors kitam paskirstymo principui. Šioje vietoje derėtų pabrėžti, jog ne visi šie pasauliai bus geidžiami: specifinis principas *P*, kurį primtų visi tam tikro įsivaizduojamo pasaulio gyventojai, gali būti gana žiaurus. Mūsų įsivaizduojama konstrukcija atskleidžia tik *tam tikrus* tarpasmeninių santykių aspektus.

Ar konkretūs šios konstrukcijos bruožai leidžia ne tik neribotą skaičių bendruomenių, reikalaujančių tam tikro asmens narystės, bet leidžia joms įsivaizduoti ir neribotą skaičių kandidatų į jų narius? Tai būtų blogai, nes rinkoje su neribota pasiūla ir neribota paklausa kaina teoriškai yra neapibrėžiama.[2] Tačiau mūsų konstrukcijoje kiekvienas asmuo įsivaizduoja ribotą skaičių jo pasaulyje su juo gyvenančių kitų individų. Jeigu šie pasitraukia, jis vėl gali įsivaizduoti ribotą skaičių kitų individų. Pasitraukę individai dabar dingsta iš akiračio. Jie nekonkuruoja su naujai atvykusiais, nes užsiima savo pasaulių konstravimu. Nors nėra kokios nors viršutinės ribos žmonių skaičiui, kurį asmuo gali įsivaizduoti šiame procese, jokiame pasaulyje nėra aktualios begalybės žmonių, konkuruojančių dėl savo dalies. Ir mažai tikėtina, kad asmuo nuspręs pasilikti tokiame įsivaizduojamame pasaulyje, kuriame dėl kokių nors išorinių aplinkybių jo ribinis produktas yra mažas.

Ar apskritai yra stabilių pasaulių? Vietoje asociacijos, kurioje asmuo gauna mažą ribinį produktą, jis įsivaizduos alternatyvią asociaciją, kurioje tas produktas bus didesnis, ir persikels į ją (destabilizuodamas pirmąją). Ar jis įsivaizduos ir pasirinks gyventi tokią asociaciją, kurioje jo ribinis indėlis (tad ir atlygis) yra didžiausias? Ar nemėgins kiekvienas į savo asociaciją pritraukti maksimaliai jį patį vertinančių narių? Ar egzistuoja būtybių grupė (didesnė nei vieno elemento aibė), kur kiekviena jų abipusiai maksimaliai vertina kitą, t.y. grupė *G* tokia, kad *kiekvienam* *G* nariui *x*, $G - \{x\}$ vertina *x* narystę daugiau nei bet kuri kita galima žmonių grupė vertintų *x* narystę? Net jeigu *yra* tokia grupė *G*, tai ar ji yra kiekvienam; ar kiekvienam asmeniui egzistuoja tam tikra abipusio maksimalaus vertinimo grupė, kuriai *jis* priklauso?

Laimei, konkurencija nėra tokia intensyvi. Mums nebūtina atsižvelgti į grupes G, tokias, kad kiekvienam G nariui x, $G - \{x\}$ vertina x narystę daugiau nei bet kuri kita *galima grupė* vertintų x narystę. Būtina tik atsižvelgti į grupes G, tokias, kad kiekvienam G nariui x, $G - \{x\}$ vertina x narystę daugiau nei bet kuri kita galima *stabili* žmonių grupė vertintų x narystę. Žinoma, šio tautologinio „stabilumo" paaiškinimo nepakanka; o apibrėžimas „grupė, kuri išliks, iš kurios niekas neemigruos", nėra pakankamai susietas su teoriškai „pakrautomis" sąvokomis, kad galėtų duoti įdomių rezultatų, pavyzdžiui, kad egzistuoja stabilios grupės. Panašių koalicijų stabilumo problemų iškyla lošimų teoretikams, o mūsų problema teoriniu požiūriu yra dar sudėtingesnė. (Tiesą sakant, mes dar nenurodėme pakankamų sąlygų, garantuojančių stabilios baigtinės grupės egzistavimą, nes visa, ką iki šiol pasakėme, suderinama su galimybe, kad tam tikroje matavimo skalėje bendruomenės su n nariais (kai n viršija tam tikrą ribą) naudingumo pajamos = n^2. Jeigu bendruomenė tą naudingumą skirstys po lygiai, ji neribotai plėsis, nes kiekvienos bendruomenės žmonės kelsis į didesnę bendruomenę.)

Stabilių asociacijų atsiradimo šansai padidėja, kai suvokiame, jog prielaida, kad kiekvienas asmuo gauna tik tai, ką kiti jam duoda, yra per stipri. Pavyzdžiui, asmeniui gali duoti didžiulės naudos koegzistavimas su kitais viename pasaulyje ir priklausymas įprastajam socialinių santykių tinklui. Ši jam suteikiama nauda iš esmės nieko nekainuoja kitiems. Tad viename pasaulyje asmuo gali gauti kažką, ką jis vertina *labiau* nei savo išlošį stabilioje asociacijoje, kuri jo narystei teikia didžiausią vertę. Nors jie atiduoda mažiau, jis gauna daugiau. Kadangi asmuo siekia maksimizuoti veikiau tai, ką jis gauna (o ne tai, kas jam duodama), joks asmuo nemėgins įsivaizduoti maksimaliai jį vertinančių ir savo egzistencija nuo jo visiškai priklausomų žemesnių būtybių pasaulio. Joks asmuo nesirinks bičių karalienės vaidmens.

Stabilios asociacijos negali sukurti ir narcisistiniai asmenys, konkuruojantys dėl pranašumo tais pačiais matmenimis. Veikiau ją sudarys labai skirtingi asmenys, pasižymintys įvairiausiais gebėjimais ir talentais, kur kiekvienas laimi dėl tokio bendrabūvio, kur kiekvienas duoda didžiulės naudos arba teikia džiaugsmą kitiems, papildydami vienas kitą. Kiekvienas asmuo teikia pirmenybę situacijai, kur jį supa tokių pat kaip ir jis pats išskirtinių gebėjimų ir talentų žmonių

žvaigždynai, nei situacijai, kur jis yra vienintelis šviesulys vidutinybių pilkumoje. Visi žavisi vienas kito individualumu, džiaugiasi, kad kiti tobulai realizuoja tas potencijas, kurias jie patys paliko santykinai nerealizuotas.[3]

Manau, kad pateiktasis modelis yra vertas atidžios analizės: jis yra įdomus pats savaime, žada duoti svarbių rezultatų, teikia natūralią prieigą prie geriausio galimo pasaulio temos ir leidžia pritaikyti tobuliausias racionalaus pasirinkimo teorijas (būtent sprendimų ir lošimų teoriją bei ekonominės analizės principus), t.y. įrankius, kurių svarba politinei filosofijai ir etikai turi būti neabejotina. Jis leidžia taikyti šių teorijų rezultatus ne tik tose srityse, kurių analizei jos buvo skirtos, bet nurodo naują sritį, kuri, technine logikos kalba, yra šių teorijų *modelis.*

Modelio projekcija į mūsų pasaulį

Realiame *mūsų* pasaulyje galimų pasaulių modelį atitinka platus spektras įvairiausių bendruomenių, į kurias žmonės įsitraukia, jeigu yra priimami, kurias palieka, jeigu nori, ir kurias formuoja kaip nori; jį atitinka visuomenė, kurioje gali būti tikrinami įvairūs utopiniai projektai, išmėginami įvairūs gyvenimo būdai, kurioje gali būti realizuojamos – individualiai ir kolektyviai – skirtingos gėrio sampratos. Toliau analizuojant išaiškės tokios tvarkos, kurią vadinsime *rėmais,* ypatybės ir privalumai. Modelis ir modelio projekcija į realų pasaulį skiriasi kai kuriais svarbiais požiūriais. Rėmų funkcionavimo problemos realiame pasaulyje kyla iš neatitikimų tarp mūsų realaus žemiškojo gyvenimo ir aptartojo galimų pasaulių modelio; net jeigu pati modelio konstrukcija būtų ideali, lieka neaišku, ar jo blyškios projekcijos realizacija *yra* geriausia, ką galime pasiekti.

1. Kitaip nei modelyje, negalime sukurti visų mūsų geidžiamų žmonių. Tad net jeigu būtų įmanoma abipusio maksimalaus vertinimo asociacija su jumis kaip jos nariu, jos kiti nariai realiai gali neegzistuoti; o kiti žmonės, su kuriais jūs realiai gyvenate, nėra jūsų mėgstamiausia draugija. Taip pat gali būti, kad norite gyventi specifinio pobūdžio bendruomenėje, tačiau nepakankamai kitų žmonių nori gyventi (gali būti įtikinti gyventi) tokioje bendruomenėje, kad ji būtų gyvybinga. Tačiau

modelyje įvairioms neišnaudotojiškoms bendruomenėms visada pakanka kitų žmonių, kurie nori jose gyventi.

2. Kitaip nei modelyje, realiame pasaulyje bendruomenės *daro poveikį* viena kitai, ir dėl to kyla užsienio politikos, savigynos, bendruomenių ginčų sprendimo problemų. (Modelyje viena asociacija daro poveikį kitai tik tuo, kad atitraukia kai kuriuos jos narius.)
3. Realiame pasaulyje tenka pakelti informacinius kaštus mėginant išsiaiškinti, kokios egzistuoja kitos bendruomenės, kaip jos atrodo ir t.t., taip pat persikėlimo iš vienos bendruomenės į kitą kaštus.
4. Be to, realiame pasaulyje kai kurios bendruomenės gali mėginti savo narius laikyti nežinioje apie alternatyvias bendruomenes, prie kurių jie galėtų prisijungti, arba gali kliudyti laisvam jų judėjimui iš vienos bendruomenės į kitą. Dėl to kyla problema, kaip judėjimo laisvė turi būti institucionalizuojama ir įtvirtinama situacijoje, kur kai kurie nori ją apriboti.

Atsižvelgiant į šiuos didžiulius skirtumus tarp realaus pasaulio ir galimų pasaulių modelio, kokią reikšmę ši fantazija gali turėti realiam pasauliui? Tačiau čia, kaip ir kitur, nedera skubotai nurašyti tokių fantazijų. Jos atskleidžia svarbius mūsų situacijos aspektus. Negalime žinoti, ar būtume patenkinti realizuodami savo turimas alternatyvas, jeigu nežinotume, kiek jos nutolusios nuo mūsų geidžiamų įsivaizduojamų galimybių; ir tik atsižvelgdami į tokius norus bei jų intensyvumą galime suprasti žmonių pastangas plėsti savo turimų alternatyvų diapazoną. Smulkmenos, į kurias įsivelia kai kurie utopiniai autoriai, rodo, kaip ištrinama riba tarp grynos fantazijos ir praktinės galimybės, jau nekalbant apie prognozę; pavyzdžiu gali būti Fourier idėjos apie tai, kad jūrų vandenys pavirs limonadu, kad atsiras draugiškų antiliūtų, antitigrų ir t.t. Net visiškai nepamatuoti lūkesčiai ir spėjimai (tokie kaip Trockio *Literatūroje ir revoliucijoje*) išreiškia ilgesį ir geismą, kurių neįtraukę į savo pačių portretą paliktume jį vien trimatį. Nesišaipau iš tų mūsų norų, kurie peržengia ne tik dabartinės realybės ar ateities galimybių ribas, bet ir pačios galimybės ribas; nenoriu paniekinti fantazijų ar sumenkinti kančių, kurias kelia būtinybė apsiriboti tuo, kas galima.

Realizuojant galimų pasaulių situaciją turėtų būti patenkintos įvairios sąlygos; negalime patenkinti jų *visų*, tačiau daugelį jų galime pa-

tenkinti. Net jeigu jų visų patenkinimas sukurtų geriausią situaciją, nėra akivaizdu (tarus, kad negalime patenkinti visų), kad turėtume mėginti patenkinti kiekvieną iš tų, kurią galima patenkinti, net jeigu jas visas būtų galima patenkinti vienu metu. Galbūt daugumos jų patenkinimas sukurtų blogesnę situaciją už tą, kur daugelis jų nėra patenkintos; galbūt reikėtų sąmoningai pažeisti kai kurias iš sąlygų, kurias galime patenkinti, kad galėtume atitaisyti (neišvengiamą) kai kurių kitų reikalavimų pažeidimą.[4]

Svarstydami alternatyvius argumentus už mūsų siūlomus rėmus ir atremdami prieštaravimus ginsime (nesiekdami įrodyti) tezę, kad būtų geriau realizuoti šiuos rėmus, negu realizuoti nuo galimų pasaulių modelio dar labiau atitolusias alternatyvas. Čia reikia pabrėžti, jog *kai kurie* bruožai, kuriais rėmai skiriasi nuo galimų pasaulių modelio, kad ir darydami rėmus mažiau patrauklius už galimų pasaulių modelį, vis dėlto palieka juos labiau patrauklia alternatyva už bet kurį kitą praktiškai realizuojamą modelį. Pavyzdžiui, realiai funkcionuojančiuose rėmuose bus tik ribotas bendruomenių skaičius, todėl daugeliui žmonių nebus vienos bendruomenės, kuri *tiksliai* atitiktų jų vertybes ir vertinimus. Funkcionuojant rėmams kiekvienas individas pasirenka gyvenimą toje realioje bendruomenėje, kuri labiausiai priartėja prie to, kas jam labiausiai tinkama. Tačiau problema dėl to, kad jokia bendruomenė tiksliai neatitinka asmens vertybių, kyla tik todėl, kad žmonės nesutaria dėl vertybių ir vertinimų. (Jeigu šio nesutarimo nebūtų, tai visada pakaktų kitų žmonių sudaryti bendruomenei, tiksliai atitinkančiai asmens norus.) Todėl jeigu gali būti realizuota tik *viena* vertybių aibė, tai nebus *jokios* galimybės realizuoti visų daugiau nei vieno asmens vertybių. Kitų vertybės bus realizuotos didesniu ar mažesniu mastu. Tačiau jeigu egzistuoja bendruomenių įvairovė, tai daugiau žmonių galės priartėti prie savo geidžiamo gyvenimo idealo nei tai būtų egzistuojant tik vieno tipo bendruomenei.

Rėmai

Būtų keista, jeigu egzistuotų tik vienas argumentas, pagrindžiantis tam tikro utopijos aprašymo adekvatumą. Į utopiją fokusuojama tokia daugybė skirtingų troškimų, kad turi egzistuoti daugy-

bė į ją vedančių teorinių kelių. Panagrinėkime keletą tokių skirtingų, vienas kitą palaikančių teorinių kelių.*

Pirmasis kelias prasideda nuo fakto, jog žmonės yra skirtingi. Jie skiriasi temperamentu, interesais, intelektiniais sugebėjimais, siekiais, polinkiais, dvasiniais poreikiais ir tuo, kokį gyvenimą norėtų nugyventi. Skiriasi jų vertybės arba skiriasi svoris, kurį jie teikia bendroms vertybėms. (Jie nori gyventi skirtingo klimato kraštuose; kai kurie nori gyventi kalnuose, kiti lygumose, dykumose, jūros pakrantėje, didmiesčiuose, miesteliuose.) Nėra jokio pagrindo manyti, kad yra *viena* bendruomenė, idealiai tinkanti visiems žmonėms; veikiau yra pagrindo manyti, kad tokios bendruomenės nėra.

Galime išskirti šias tezes:

I. Kiekvienam asmeniui egzistuoja tam tikras gyvenimo būdas, kuris jam yra objektyviai geriausias.
   a) Žmonės yra gana panašūs, todėl yra vienas gyvenimo būdas, objektyviai geriausias kiekvienam iš jų.
   b) Žmonės yra skirtingi, todėl *nėra* vieno gyvenimo būdo, objektyviai geriausio kiekvienam, ir
      1. Skirtingi gyvenimo būdai yra gana panašūs, todėl *yra* viena bendruomenė (tenkinanti tam tikras sąlygas), objektyviai geriausia kiekvienam.
      2. Skirtingi gyvenimo būdai yra tokie skirtingi, kad *nėra* vienos bendruomenės (tenkinančios tam tikras sąlygas), objektyviai geriausios kiekvienam (nesvarbu, kuris iš šių skirtingų gyvenimo būdų yra jiems geriausias).

II. Kiekvienam asmeniui, kiek tai leidžia teigti objektyvūs gėrio kriterijai (jeigu jie apskritai egzistuoja), egzistuoja platus geriausių skirtingų gyvenimo būdų diapazonas; joks gyvenimo būdas už šio diapazono nėra objektyviai jam geresnis ir joks gyvenimo būdas šiame diapazone nėra objektyviai geresnis už kitą.[5] Ir nėra tokios vienos bendruomenės, kuri būtų objektyviai geriausia kiekvienai pasirenkamai gyvenimo būdų aibei, priklausančiai objektyviai ne blogesnių gyvenimų aibių šeimai.

* Norėdamas išlaikyti šios argumentacijos nepriklausomybę nuo pirmųjų dviejų knygos dalių, čia nenagrinėju moralinių argumentų, ginančių individo laisvę.

Mūsų tikslams šioje vietoje pasitarnaus Ib2 arba II.

Wittgensteinas, Elizabeth Taylor, Bertrandas Russellas, Thomas Mertonas, Yogi Berra, Allenas Ginsburgas, Harry Wolfsonas, Thoreau, Casey Stengelis, Lubavitcher Rebbe, Picasso, Mozė, Einsteinas, Hugh Heffneris, Sokratas, Henry Fordas, Lenny Bruce'as, Baba Ram Dassas, Gandhi, Edmundas Hillary, Raymondas Lubitzas, Buda, Frankas Sinatra, Kolumbas, Freudas, Normanas Maileris, Ayn Rand, Baronas Rothschildas, Tedas Williamsas, Thomas Edisonas, H. L. Menckenas, Thomas Jeffersonas, Ralphas Ellisonas, Bobby Fischeris, Emma Goldman, Piotras Kropotkinas, jūs ir jūsų tėvai. Ar yra kiekvienam iš šių žmonių koks nors *vienas* geriausias gyvenimo būdas? Įsivaizduokite juos visus gyvenant kurioje nors iš jums žinomų utopijų. Pamėginkite aprašyti visuomenę, kurioje būtų geriausia gyventi visiems šiems žmonėms. Ar tai būtų kaimo, ar miesto visuomenė? Materialios prabangos ar askezės visuomenė? Kokie būtų lyčių santykiai? Ar būtų kokia nors institucija, panaši į šeimą? Ar ji būtų monogaminė? Ar vaikus augintų jų tėvai? Ar joje būtų privati nuosavybė? Ar gyvenimas joje būtų ramus ir taikus, ar veikiau kupinas nuotykių ir pavojų, teikiančių progos pasireikšti heroizmui? Ar joje būtų išpažįstama viena, daugelis, ar jokia religija? Ar žmonių gyvenime svarbiausi būtų privatūs rūpesčiai, ar veikiau viešieji reikalai ir viešosios politikos problemos? Ar kiekvienas jų būtų atsidavęs vienai veiklos rūšiai, ar veikiau jie būtų visų galų meistrai? Ar vaikai būtų auklėjami griežtai, ar atlaidžiai? Kokio pobūdžio būtų jų lavinimas? Kokiam sportui jie teiktų pirmenybę (kaip žiūrovai, kaip dalyviai)? Kokiam menui? Ar juos labiau trauktų kūniški malonumai, ar intelektinė veikla? Ar dar kas nors? Ar būtų aprangos mados? Ar daug dėmesio būtų skiriama kosmetikai? Koks būtų jų požiūris į mirtį? Ar technologija ir techniniai prietaisai būtų svarbūs jų gyvenime? Ir taip toliau.

Idėja, kad yra vienas geriausias sudėtinis atsakymas į visus šiuos klausimus, kad yra viena geriausia visuomenė *kiekvienam*, man neatrodo įtikima. (O idėja, kad jeigu tokia yra, tai dabar mūsų turimų žinių pakaktų jai aprašyti, atrodo dar mažiau įtikima.) Niekam nederėtų imtis utopijos aprašymo prieš tai nepaskaičius Shakespeare'o, Tolstojaus, Jane Austin, Rabelais ir Dostojevskio veikalų, kurie jiems primintų, kokie skirtingi yra žmonės. (Jie taip pat jiems primintų, kokie jie sudėtingi; apie tai dar kalbėsime aptardami trečiąjį kelią.)

Utopiniai autoriai, kiekvienas įsitikinęs savo vizijos pranašumu ir unikaliu teisingumu, smarkiai skyrėsi tarpusavyje (ne mažiau nei skiriasi aukščiau išvardyti žmonės) tuo, kokias institucijas ir kokias gyvenimo formas laikė pavyzdinėmis. Nors idealios visuomenės vaizdas, kurį kiekvienas siūlo, yra pernelyg supaprastintas (net kalbant apie ją sudarančias bendruomenes), šių skirtumų faktą turime traktuoti rimtai. Nė vienas utopinis autorius nenumato kiekvienam asmeniui jo visuomenėje visiškai vienodo gyvenimo, visiškai vienodo kiekvieno laiko paskirstymo tos pačios rūšies veiklai. *Kodėl ne?* Ar tokie pat argumentai negali būti nukreipti prieš vienos rūšies bendruomenę?

Siūlosi išvada, kad utopijoje bus ne *vienos* rūšies bendruomenė ir ne vienos rūšies gyvenimas. Utopiją sudarys utopijos, kuriomis vadovausis daugybė skirtingų bendruomenių, kuriose žmonės gyvens skirtingus gyvenimus skirtingų institucijų sąlygomis. Kai kurios bendruomenės bus labiau nei kitos patrauklios didesniam žmonių skaičiui; vienos bendruomenės didės, kitos – mažės. Žmonės kelsis iš vienų bendruomenių į kitas arba liks toje pačioje bendruomenėje visą savo gyvenimą. Utopija yra rėmai utopijoms, vieta, kur žmonės gali laisvai vienytis, kad realizuotų savąją gero gyvenimo idealioje bendruomenėje viziją, bet kur niekas negali *primesti* savo utopinės vizijos kitiems.[6] Utopinė visuomenė yra utopizmo visuomenė. (Kai kurie, žinoma, tenkinsis vieta, kur jau yra. Ne kiekvienas jungsis prie eksperimentinių bendruomenių; kai kurie iš pradžių susilaikys, o prie jų prisijungs vėliau, paaiškėjus, kaip jos faktiškai funkcionuoja.) Pusė tiesos, kurią noriu išreikšti, yra tai, kad utopija yra metautopija, t.y. aplinka, kurioje gali būti išmėginami utopiniai eksperimentai, kurioje žmonės yra laisvi daryti, ką nori, aplinka, kuri turi būti sukurta pirmiausia, kad galėtų būti stabiliai realizuojamos specifinės utopinės vizijos.

Jeigu, kaip pabrėžėme šio skyriaus pradžioje, ne visos vertybės gali būti realizuotos vienu metu, tai teks ieškoti jų kompromiso. Antrasis teorinis kelias teikia nedaug pagrindo manyti, kad kokia nors viena tokio kompromiso sistema sulauks visuotinio pripažinimo. Skirtingos bendruomenės, kiekviena su šiek tiek skirtingu vertybių paketu, teiks platų alternatyvų diapazoną, iš kurio kiekvienas individas galės pasirinkti tą bendruomenę, kuri labiausiai atitinka *jo* vertybių skalę.

(Jos oponentai vadins tai „švediškojo stalo" utopija, teikdami pirmenybę restoranams su vieninteliu pietų valgiaraščiu arba veikiau vienam restoranui su vienu patiekalu valgiaraštyje.)

Struktūrizavimas ir filtravimas

Trečiasis teorinis kelias į utopijos rėmus prasideda nuo fakto, jog žmonės yra sudėtingos būtybės. Ne mažiau sudėtingi ir jų galimų tarpusavio santykių tinklai. Tarkime (argumento dėlei), kad mūsų ankstesnieji samprotavimai klaidingi ir kad *vienos* rūšies visuomenė *yra* geriausia visiems. Kokiu būdu galėtume išsiaiškinti, kaip tokia visuomenė atrodo? Siūlosi du būdai, kuriuos pavadinsime struktūrizavimo ir filtravimo būdais.

Struktūrizavimo priemonės leidžia objektą (arba jo aprašymą) konstruoti pagal tam tikrą procedūrą, kuri iš esmės nenumato kitų to paties tipo objektų (jų aprašymų) konstravimo galimybės. Proceso rezultatas yra vienas objektas. Visuomenių atveju struktūrizavimo proceso rezultatas yra vienos visuomenės aprašymas, pavyzdžiui, tas, kuris gaunamas žmonėms susėdus ir pagalvojus, kokia visuomenė būtų geriausia. Kartą apsisprendę jie mėgina viską pertvarkyti pagal šį vieną modelį.

Atsižvelgiant į ypatingą žmogaus sudėtingumą, į didžiulę jo norų, siekių, potraukių, talentų, meilių bei kvailysčių įvairovę, žinant įvairių jo bruožų, santykių ir sąveikų *gylį* (palyginkite vienmačius žmogaus aprašymus, kuriuos mums teikia socialiniai teoretikai, su romanistų teikiamais aprašymais), žinant tarpasmeninių santykių, institucijų bei daugelio žmonių veiksmų koordinavimo sudėtingumą, visiškai neįtikėtina, kad net tuo atveju, jeigu egzistuotų vienas idealus visuomenės modelis, jis galėtų būti išsiaiškintas šiuo aprioriniu (turimų žinių atžvilgiu) būdu.*

* Joks man (ar jums) žinomas asmuo ar grupė negalėtų pateikti adekvataus „plano" visuomenei būtybių, kurios jiems prilygsta savo asmeninių savybių ir tarpasmeninių santykių sudėtingumu. („Faktiškai niekada nebuvo pasiūlyta utopijos, kurioje sutiktų gyventi bent vienas sveiko proto žmogus, turėdamas galimybę nuo jos išsisukti". Alexander Gray, *The Socialist Tradition* (New York: Harper&Row, 1968), p. 63). Tad suprantama, kodėl grupės, siekiančios totaliai pertvarkyti visuomenę pagal vieną modelį,

Žinoma, šiame vėlyvame istorijos etape mėginimas susėdus sugalvoti tobulos visuomenės planą nėra mėginimas viską pradėti nuo nulio. Turime tam tikrų žinių apie kitokių nei struktūrizavimo priemonių taikymo rezultatus, tarp jų ir apie filtravimo mechanizmus, kuriuos aptarsime toliau. Čia verta įsivaizduoti urvinių žmonių posėdį, kuriame jie sprendžia klausimą, kokia būtų geriausia visuomenė visiems laikams ir jį išsprendę, imasi ją kurti. Ar šypsena, kurią mums kelia jų pretenzijos, nėra bent iš dalies skiriama mums patiems?

Filtravimo priemonės siejamos su tam tikru procesu, kuris eliminuoja (nufiltruoja) daugelį alternatyvų iš tam tikros alternatyvų aibės. Dvi pagrindinės galutinio rezultato (rezultatų) determinantės yra specifinis filtravimo proceso pobūdis (ir tai, kokias savybes jis eliminuoja) ir specifinis alternatyvų aibės, kuriai ji taikoma, pobūdis (ir šios aibės atsiradimo būdas). Filtravimo procesai ypač parankūs tiems projektuotojams, kurie disponuoja ribotomis žiniomis ir tiksliai nežino geidžiamo galutinio rezultato prigimties. Tokie procesai jiems leidžia panaudoti savo žinias apie specifines sąlygas, kurių pažeidimui jie nori užkirsti kelią konstruodami atitinkamą filtrą. Gali paaiškėti, jog neįmanoma sukonstruoti tinkamo filtro, ir tada galima mėginti atrasti kitą filtravimo procesą, padedantį realizuoti konstravimo užduotį. Tačiau atrodo, jog apskritai imant prireiks mažiau žinių (įskaitant žinias apie geidžiamą rezultatą) siekiant sukonstruoti tinkamą filtrą, net tą, kuris unikaliai konverguoja į specifinės rūšies rezultatą, nei jų prireiktų konstruojant rezultatą nuo nulio.

Be to, jeigu filtravimo procesas yra to tipo, kuris teikia kintamą naujų kandidatų atrankos metodą taip, kad jų kokybė gerėja gerėjant kokybei narių, išliekančių po ankstesnio filtravimo, ir teikia kintamą filtrą, kuris tampa labiau selektyvus gerėjant jam teikiamų kandidatų kokybei (t.y. eliminuoja kai kuriuos kandidatus, sėkmingai praėjusius ankstesnį filtravimą), tai galima pagrįstai tikėtis, jog rezultatas, gautas ilgai ir nuosekliai kartojant šį procesą, bus išties labai kokybiškas. Mums nederėtų *iš aukšto* žvelgti į filtravimo procesų rezultatus, nes pa-

---

apdairiai vengia tą modelį konkretizuoti ir laiko mus nežinioje apie tai, kas įvyks po tokios pertvarkos. („Jokių planų".) Jų sekėjų elgesį sunkiau paaiškinti; gali būti, jog kuo labiau miglota yra jiems siūloma vizija, tuo lengviau kiekvienas gali tarti, jog yra planuojama ir bus realizuota būtent tai, ko *jis* nori.

tys esame tokių procesų rezultatas. Tie patys argumentai, kurie, svarstant visuomenių konstravimo problemas, mus pastūmėjo atkreipti dėmesį į filtravimo procesą, leidžia į evoliuciją pažvelgti kaip į tą gyvųjų būtybių kūrimo procesą, kurį deramai pasirinko kukli dievybė, tiksliai nežinanti, kaip atrodytų būtybė, kurią ji nori sukurti.*

---

* Palyginkime: „Ir šis žmonių gyvenamas pasaulis nėra pirmasis Dievo sukurtas žemiškasis daiktas. Jis buvo sukūręs keletą pasaulių, bet visus juos sunaikino, nes Jis nebuvo patenkintas nė vienu iš jų, kol nesukūrė mūsų pasaulio." Louis Ginsburg, *Legends of the Bible* (New York: Simon&Schuster, 1961), p. 2.

Visa ši problematika, susijusi su filtravimo mechanizmais, deterministiniais ir stochastiniais, ir tai, kaip jie turi skirtis juos taikant skirtingiems tikslams, yra nepaprastai įdomi. Kiek žinau, nėra išsamios optimalių filtrų ir jų bruožų teorijos. Reikia tikėtis, kad matematiniai evoliucijos (ir pačios evoliucijos teorijos) modeliai gali būti naudingi ir įtaigūs konstruojant tokią bendrąją teoriją. Žr. R. C. Lewontin, „Evolution and Theory of Games", *Journal of Theoretical Biology*, 1960; Howard Levene, „Genetic Diversity and Diversity of Environments: Mathematical Aspects", *Fifth Berkeley Symposium*, Vol. 4 ir ten pateikiamas nuorodas; Crow and Kimura, *Introduction to Population Genetics Theory* (N.Y.: Harper&Row, 1970).

Šią problematiką iliustruoja ir genetinės inžinerijos problemos. Daugelis biologų yra linkę šią problemą suvokti kaip tam tikros *struktūros* paieškos, kaip geriausių asmens tipų paieškos problemą, kurią išsprendus jie galėtų imtis juos gaminti. Todėl jiems kelia nerimą klausimas, kokios rūšies asmenys turėtų būti gaminami ir kas kontroliuos šį procesą. Jie nėra linkę susimąstyti (galbūt dėl to, kad tai sumenkina jų pačių vaidmenį) apie sistemą, kurioje jie vadovauja „genetiniam prekybos centrui", vykdydami (tam tikrose moralinėse ribose) individualius būsimųjų tėvų užsakymus. Jie taip pat nesusimąsto apie tai, prie kokio riboto asmenų tipo skaičiaus konverguos žmonių pasirinkimai, jeigu apskritai vyks jų konvergencija. Tokia rinkos sistema turi tą didžiulį privalumą, kad ji nereikalauja jokio centralizuoto sprendimo, nustatančio būsimąjį žmogaus tipą (tipus). Jeigu kiltų baimė dėl to, kad gali pasikeisti tam tikros svarbios proporcijos, pavyzdžiui, vyrų ir moterų, tai valdžia galėtų pareikalauti, kad genetinės manipuliacijos būtų vykdomos nustatytos proporcijos ribose. Tarus, paprastumo dėlei, kad geidžiamoji proporcija yra 1:1, iš ligoninių ir klinikų galėtų būti reikalaujama (bent jau savo apskaitoje) grupuoti poras, geidžiančias berniuko, su poromis, geidžiančiomis mergaitės, prieš suteikiant bet kuriai porai pagalbą tenkinant jos pageidavimą. Jeigu daugiau porų pageidautų vienos alternatyvos, poros galėtų mokėti kitoms, kad susidarytų reikiama grupė, ir taip atsirastų ekonominė rinka tiems, kurie neteikia didelės reikšmės savo būsimo vaiko lyčiai. Tokios makrolygmens proporcijos palaikymas būtų sudėtingesnis grynai libertarinėje sistemoje. Čia tėvai galėtų kreiptis į kokią nors informacijos tarnybą, kaupiančią žinias apie gimimų statistiką ir taip sužinotų, kurios lyties pasiūla yra mažesnė (ir kurios paklausa ateityje todėl bus didesnė) ir atitinkamai elgtis; arba suinteresuoti individai galėtų įsteigti labdaros fondą, kuris savo išmokomis palaikytų tą proporciją; arba pati proporcija natūraliai nutoltų nuo 1:1 klostantis naujo tipo šeimyniniams ir socialiniams santykiams.

Filtravimo proceso, apibrėžiančio tam tikrą visuomenę, pavyzdžiu gali būti tas procesas, kurio eigoje žmonės, planuojantys idealią visuomenę, kritiškai svarsto įvairių rūšių visuomenes, kai kurias eliminuodami, kai kurių charakteristikas modifikuodami, kol galiausiai pasiekia tą, kurią laiko geriausia. Be abejo, panašiai veiktų ir projektuotojų kolektyvas, siekiantis sukonstruoti konkretų objektą; todėl negalima sakyti, jog struktūrizavimo ir filtravimo priemonės yra nesuderinamos. (Filtravimo priemonės gali turėti tam tikrų struktūrizavimo bruožų, ypač generavimo procese.) Tačiau negalima iš anksto pasakyti, kurie žmonės iškels geriausias idėjas, ir visos idėjos turi būti tikrinamos (o ne tik simuliuojamos kompiuteryje), kad išsiaiškintų, kaip jos veiktų realizuotos.* Ir kai kurios idėjos iškils tada, kai mėginsime (*post facto*) aprašyti struktūras, atsirandančias iš spontaninio daugelio žmonių veiksmų koordinavimo.

Kad idėjos būtų realiai patikrintos, turi egzistuoti įvairios bendruomenės, išmėginančios skirtingus modelius. Tas bendruomenių filtravimo, arba atrankos, procesas, kurį nusako mūsų rėmai, yra labai paprastas: žmonės išmėgina gyvenimą įvairiose bendruomenėse, ir palieka arba bent iš dalies modifikuoja tas bendruomenes, kurios jiems nepatinka (turi trūkumų). Tad vienos bendruomenės žlugs, kitos merdės, trečios suskils, ketvirtos klestės, pritrauks vis daugiau naujų narių ir bus imituojamos kitur. Kiekviena bendruomenė turi laimėti ir palaikyti savo narių savanorišką lojalumą. Nėra jokios struktūros ar modelio, kuris būtų *primetamas* visiems, ir rezultatas bus tam tikra viena struktūra tik tuo atveju, jeigu kiekvienas savo noru pasirinks gyvenimą tokios struktūros bendruomenėje.[7]

Struktūrizavimo priemonės veikia tada, kai mėginama generuoti specifines bendruomenes, kurios turi būti išbandytos. Bet kuri žmonių grupė gali sugalvoti tam tikrą bendruomenės modelį ir mėginti įtikinti kitus įsitraukti į tokios bendruomenės gyvenimą. Svajotojai ir pakvaišėliai, maniakai ir šventieji, vienuoliai ir laisvamaniai, kapitalistai ir komunistai, falangų (Fourier), darbo rūmų (Flora Tristan), vienybės ir bendradarbiavimo kaimų (Owenas), mutualistinių bendruomenių (Proudho-

* Kai kuriems autoriams įdomiausios mintys gimsta tik po to, kai, jų manymu, viską apgalvoję jie sėda prie rašomojo stalo. Šiame etape kartais pasikeičia požiūris arba suvokiama, kad rašyti reikia apie kažką kita (apie tai, kas prieš rašant atrodė antraeilis ir banalus dalykas). Plano (net užrašyto) skirtumas nuo jo įgyvendinimo realioje visuomenėje bus nepalyginamai didesnis.

nas), laiko saugyklų (Josiah Warrenas), *Bruderhof*,[8] *kibbutzim*,[9] *kundalini yoga ashram* ir visi kiti jų siūlomos tvarkos skelbėjai gali mėginti realizuoti savo vizijas patraukliais jų realizavimo pavyzdžiais. Nereikia manyti, kad kiekvienas naujai išmėginamas modelis turės būti konstruojamas *de novo*. Kai kurie iš jų tik šiek tiek modifikuos jau realizuotus modelius (nudailins jų aštrius kampus); daugelio jų konkrečios detalės susiklostys spontaniškai bendruomenėse, kur individams paliekama tam tikra veiksmų laisvė. Bendruomenėms tampant patrauklesnėmis savo nariams, modeliai, anksčiau jų priimti kaip geriausi iš galimų, bus atmesti. Bendruomenėms, kuriose žmonės lieka gyventi, tobulėjant (jų narių požiūriu) dažnai tobulės ir naujų bendruomenių idėjos.

Taigi aptartoji utopijų rėmų funkcija realizuoja filtravimo proceso privalumus – ji tobulina filtravimo ir generavimo procese išliekančių rezultatų sąveiką ir taip gerina generuojamų ir neatmetamų rezultatų kokybę.* Be to, ji leidžia, kadangi žmonės turi istorinę atmintį, jau išmėgintą ir atmestą alternatyvą (arba nežymią jos modifikaciją) pateikti *naujam* išmėginimui, galbūt dėl to, kad naujos ar pasikeitusios sąlygos ją padaro labiau patrauklią arba tinkamą. Tuo ji skiriasi nuo biologinės evoliucijos, kur kartą atmestos mutacijos negali būti lengvai sugrąžintos pasikeitus sąlygoms. Patys evoliucionistai pabrėžia genetinio heterogeniškumo (politipinio ir polimorfinio) pranašumus radikalaus sąlygų pasikeitimo atveju. Panašių pranašumų turi skirtingų bendruomenių sistema, kurioje kiekviena bendruomenė yra organizuojama pagal skirtingus principus ir kuri todėl gali būti patraukli skirtingiems žmonių charakterio tipams su jų skirtingais talentais bei gebėjimais.

Rėmai kaip bendras utopijų pagrindas

Faktas, kad filtravimo mechanizmas remiasi individualiu žmonių pasirinkimu – jie pasilieka arba pasitraukia iš tam tikros bendruomenės – turi ypatingos reikšmės. Juk galutinis utopinių konstrukcijų tikslas – sukurti tokias bendruomenes, kuriose žmonės norėtų gy-

---

* Šie rėmai nėra vienintelis filtravimo procesas, leidžiantis atrinkti geidžiamą arba geriausią visuomenę (nors nežinau kito, kuris pasižymėtų panašiais privalumais), ir todėl bendrieji filtravimo procesų pranašumai struktūrizavimo priemonių atžvilgiu nebūtinai *unikaliai* pagrindžia šiuos rėmus.

venti, kurias savo noru pasirinktų. Mažų mažiausia toks turėtų būti sėkmingai įgyvendintos utopinės konstrukcijos šalutinis padarinys. Siūlomas filtravimo procesas duos šį rezultatą. Be to, filtravimas, priklausantis nuo žmonių sprendimų, turi tam tikrų pranašumų palyginti su mechaniškai veikiančiu filtravimu, jeigu atsižvelgiame į tai, kad nesame pajėgūs iš anksto suformuluoti principų, kurie leistų dorotis su nuolat iškylančiomis sudėtingomis, įvairialypėmis situacijomis. Dažnai pasitelkiame tik *prima facie* principus suvokdami, kad negalime iš anksto nurodyti visų galimų principo taikymo išimčių. Tačiau nors negalime iš anksto aprašyti visų išimčių, manome, kad paprastai gebame, susidūrę su konkrečia situacija, ją atpažinti kaip išimtį.[10]

Panašiai nebūsime pajėgūs iš anksto užprogramuoti filtravimo mechanizmo taip, kad jis atmestų tai ir tik tai, kas turi būti atmetama (arba objektyviai, arba mūsų dabartiniu supratimu, arba mūsų tuometiniu supratimu). Turėsime palikti erdvės žmonių sprendimams konkrečiose situacijose. Tai nereiškia, kad kiekvienas asmuo turės pats priimti sprendimus. Ir, kaip tai liudija mūsų teisinės sistemos egzistavimas, sistema, *visiškai* priklausanti nuo individualių sprendimų, priimamų be jokių orientyrų, nėra vienintelė alternatyva mechaniniam eksplicitiškai suformuluotų taisyklių taikymui. Tad faktas, jog nesame pajėgūs iš anksto suformuluoti išimčių nepripažįstančių principų, *pats savaime* nėra pakankamas pagrįsti mano siūlomai alternatyvai, kai *kiekvienam* suteikiama pasirinkimo laisvė iš anksto nenustatant *jokių* orientyrų (išskyrus tuos, kurie nukreipia į šią siūlomą alternatyvą).

Argumentavome, kad net jeigu egzistuoja vienos rūšies bendruomenė, kuri yra geriausia kiekvienam ir bet kuriam asmeniui, mūsų siūlomi rėmai yra geriausia priemonė tokios bendruomenės prigimčiai išsiaiškinti. Galima ir reikėtų pateikti daugiau argumentų, pagrindžiančių idėją, kad net jeigu egzistuoja viena tam tikros rūšies visuomenė, kuri yra geriausia kiekvienam, tokių rėmų funkcionavimas (1) suteikia daugiausia galimybių kam nors iškelti tokios visuomenės viziją, (2) suteikia bet kuriam asmeniui daugiausia galimybių įsitikinti, ar toji vizija išties yra geriausios visuomenės vizija, (3) suteikia daugiausia galimybių tuo įsitikinti daugybei žmonių, (4) suteikia geriausią tokios visuomenės stabilizavimo būdą garantuodama jos nariams saugų ir stabilų gyvenimą. Čia negaliu pateikti visų šių kitų argumentų. (Ir negalėčiau visų jų pateikti kur nors kitur; supratimas, *kodėl* to negalėčiau

padaryti, patvirtina šios pozicijos teisingumą.) Tačiau noriu pabrėžti, jog čia pateikti ir tik paminėti argumentai, ginantys mūsų siūlomus rėmus, tampa dar įtaigesni, jeigu atsisakome (klaidingos) prielaidos, jog egzistuoja *vienos* rūšies visuomenė, kuri yra geriausia kiekvienam, ir todėl nustojame problemą (klaidingai) interpretuoti taip, tarsi būtų sprendžiamas klausimas, kokio tipo bendruomenėje turėtų gyventi kiekvienas asmuo.

Mūsų siūlomi rėmai yra dvejopai pranašesni už bet kurį kitą utopijos aprašymą: pirma, jie bus priimtini beveik kiekvienam utopistui kuriame nors laiko taške ateityje, nepriklausomai nuo to, kokia vizija jis pats vadovaujasi; antra, jie leidžia realizuoti beveik visas konkrečias utopines vizijas, nors negarantuoja jokios konkrečios utopinės vizijos realizavimo ar visuotinio triumfo.* Bet kuris utopistas sutiks, jog mūsų siūlomi rėmai tinka gerų žmonių visuomenei. Juk, jo įsitikinimu, geri žmonės savo noru pasirinks gyvenimą jo siūlomoje visuomenėje, jeigu jie yra tokie pat racionalūs kaip jis pats ir todėl geba suvokti jos pranašumus. Ir dauguma utopistų sutiks, kad *tam tikrame* istorijos taške mūsų siūlomi rėmai bus priimtini, nes tame taške (po to, kai žmonės pagerės, o naujos jų kartos nebus sugadintos) žmonės savo noru rinksis jų siūlomą modelį.** Tad mūsų siūlomi rėmai jau dabar yra pripažįstami įvairių utopistų ir jų oponentų kaip *anksčiau ar vėliau* visiems tinkamas bendras pagrindas, nes kiekvienas jų mano, jog šiuose rėmuose bus realizuota būtent jo vizija.

Žmonės su skirtingomis utopinėmis vizijomis yra įsitikinę tuo, kad šie rėmai yra tinkamas *kelias* į jų viziją (ir tuo, kad šiems rėmams leistina išlikti po to, kai jų vizija bus įgyvendinta), galėtų kooperuotis siek-

* Sakau: *beveik* kiekvienas utopistas ir *beveik* visos vizijos, nes už šių rėmų lieka utopijos, išpažįstančios prievartą ir pavergimą.

** Sakau: „dauguma utopistų", nes yra galima ši pozicija:

1. Modelis *M* yra geriausias, nes tinka ne tik nesugadintiems, bet ir sugadintiems asmenims.
2. Tačiau sugadinti asmenys savo noru nepasirinktų gyvenimo *M* bendruomenėje.
3. Be to, apgailėtinas empirinis faktas yra tai, kad nėra *jokio* būdo pasiekti nesugadintų žmonių bendruomenės startuojant nuo mūsų ir mūsų visuomenės.
4. Todėl niekada neturėsime tos situacijos, kai dauguma žmonių norės gyventi *M* sąlygomis.
5. Vadinasi, kadangi *M* yra geriausias modelis visiems (tiek sugadintiems, tiek ir nesugadintiems asmenims), jis turi būti nuolat ir visada jiems primetamas jėga.

dami įtvirtinti šiuos rėmus net jeigu jie abipusiai žinotų savo skirtingas prognozes ir skirtingas preferencijas. Jų skirtingi lūkesčiai konfliktuotų tik tuo atveju, jeigu kai kurie jų implikuotų tam tikro modelio visuotinio įgyvendinimo būtinybę. Galime skirti tris utopines pozicijas: *imperialistinis* utopizmas, kuris yra pasiryžęs kiekvieną asmenį prievarta įtraukti į tam tikro modelio bendruomenę; *misionieriškas* utopizmas, kuris, nesigriebdamas prievartos, kiekvieną nori įtikinti gyventi tam tikro modelio bendruomenėje; *egzistencinis* utopizmas, kuris tiki, jog tam tikras bendruomenės modelis egzistuos (bus gyvybingas) net ir netapęs visuotiniu, tad visi tie, kuriems jis patinka, gali gyventi pagal šį modelį. Egzistenciniai utopistai gali be išlygų paremti mūsų siūlomus rėmus. Net aiškiai suvokdami savo skirtingumus, skirtingų vizijų šalininkai gali bendradarbiauti realizuodami šiuos rėmus. Misionieriški utopistai, nors jų siekiai yra visuotiniai, parems jų realizavimą, nes savanorišką pritarimą jų siūlomam modeliui laiko lemiamu veiksniu. Tačiau jų nesužavės toji papildoma šių rėmų dorybė, kad jie leidžia vienu metu realizuoti daugybei įvairių galimybių. Imperialistiniai utopistai priešinsis šiems rėmams tol, kol išliks su jais nesutinkančių asmenų. (Žinoma, sunku įtikti kiekvienam, o ypač tiems, kurie bus nepatenkinti dėl to, kad nebus nepatenkintų.) Kadangi šiuose rėmuose gali būti sukurta bet kokia specifinė bendruomenė, jie yra suderinami su visomis specifinėmis utopinėmis vizijomis, nors negarantuoja nė vienos realizavimo. Utopistas turėtų tai laikyti didžiuliu privalumu, nes jo konkreti vizija neturėtų tokių gerų savo realizacijos galimybių jokioje kitoje nei jo paties utopinėje schemoje.

Bendruomenė ir valstybė

Šių rėmų funkcionavimas turi daug privalumų ir nedaug tų trūkumų, kuriuos žmonės įžvelgia libertarinėje vizijoje. Juk nors čia galima laisvai pasirinkti bet kurią bendruomenę, daugelyje šių bendruomenių gali egzistuoti įvairūs suvaržymai, kurie bus nepateisinami libertarų požiūriu, t.y. suvaržymai, kuriuos libertarai smerktų, jeigu jie būtų primetami centrinio valdžios aparato. Pavyzdžiu gali būti paternalistinis valdžios kišimasis į žmonių gyvenimą, apribojimai tam, kokios knygos gali būti platinamos bendruomenėje, apribojimai sek-

sualiniam elgesiui ir t.t. Bet tai reiškia tik tai, jog laisvoje visuomenėje žmonės gali patys prisiimti įvairius tarpusavio įsipareigojimus, kurių valdžia negali jiems teisėtai primesti. Nors patys rėmai yra libertariniai ir *laissez-faire*, tais bruožais *nebūtinai* pasižymės šiuose rėmuose veikiančios atskiros bendruomenės, ir galbūt jokia bendruomenė nepasirinks grynai libertarinės tvarkos. Tad rėmų charakteristikos nebūtinai tiks atskiroms bendruomenėms apibūdinti. Gali pasirodyti, kad nors *šioje laissez-faire* sistemoje yra toleruojamos „kapitalistinės" institucijos, faktiškai jos niekur nefunkcionuoja, arba kad kai kurios bendruomenės jų turi, o kitos – neturi, arba kad kai kurios bendruomenės turi kai kurias iš šių institucijų ir t.t.*

Ankstesniuose skyriuose kalbėjome apie laisvą asmens pasitraukimą iš konkrečios bendruomenės. Kodėl dabar sakome, kad konkrečioje bendruomenėje gali būti primetami įvairūs apribojimai? Argi bendruomenė neprivalo leisti savo nariams iš jos pasitraukti? Ne, mažos komunistinės bendruomenės steigėjai ir nariai gali, visiškai deramai, neleisti niekam pasitraukti iš savo lygiavinės sistemos net jeigu būtų įmanoma tokį pasitraukimą praktiškai organizuoti. Tai nėra bendras principas, kad kiekviena bendruomenė ar grupė privalo toleruoti savo narių vidinį pasitraukimą ten, kur jis praktiškai įmanomas. Juk toks vidinis pasitraukimas gali nepageidaujamai pakeisti pačios grupės pobūdį. Čia iškyla įdomi teorinė problema. Valstybei (*nation*) arba gynybinei agentūrai neleistina vykdyti prievartinio perskirstymo tarp bendruomenių, tačiau bendruomenė, tokia kaip kibucas, gali vykdyti perskirstymą savo viduje (arba skirti išteklių kitai bendruomenei bei individams už jos ribų). Tokia bendruomenė nebūtinai turi palikti savo nariams galimybę pasitraukti iš jos perskirstymo sistemos išsaugant narystę bendruomenėje. Tačiau anksčiau teigiau, jog valstybė turi suteikti žmonėms šią galimybę; žmonės turi teisę pasitraukti iš valstybės. Kuo bendruomenė skiriasi nuo valstybės, kad atsiranda šie teisėtumo skirtumai primetus tam tikrą tvarką visiems jos nariams?

---

* Keista, kad daugelis jaunų žmonių, siekiančių gyventi „harmonijoje su gamta" ir „eiti pasroviui" neprievartaujant natūralios reiškinių eigos, lengvai pasiduoda etatistinėms ir socialistinėms idėjoms ir yra priešiškai nusiteikę pusiausvyrinių ir „nematomos rankos" procesų atžvilgiu.

Asmuo susitaikys su jam siūlomo gėrybių paketo *P* (kuriame gali būti gynybinės paslaugos, vartojamosios gėrybės, narystė bendruomenėje) netobulumu, kai tas paketas kaip visuma jam bus labiau priimtinas nei siūlomas pirkti alternatyvus paketas (visiškai kitas arba *P* su kai kuriais pakeitimais), jeigu nė vienas iš jam siūlomų labiau geidžiamų paketų neatsveria *P* vertės dėl savo didesnių kaštų (įskaitant pakankamo kitų žmonių skaičiaus pritraukimo alternatyviam paketui sudaryti kaštus). Tariama, kad valstybės atveju naudos ir kaštų balansas yra toks, kad galima leisti vidinį pasitraukimą. Tačiau dėl dviejų priežasčių klausimas tuo dar neišsemiamas. Pirma, gali būti, kad atskirose bendruomenėse asmens vidinis pasitraukimas nereikalautų didelių administracinių kaštų (jis gali sutikti juos padengti), nors ši teisė ne visada bus jam pripažįstama. Antra, valstybės siūlomas paketas skiriasi nuo kitų paketų tuo, kad pats individas neprivalo pakelti administracinių kaštų, atsirandančių dėl jo pasitraukimo iš kurios nors šiaip jau privalomos schemos. Kiti žmonės turi mokėti už tai, kad jų privalomos schemos būtų konstruojamos taip detaliai, kad paliktų pasitraukimo galimybę tiems, kurie nenori jose dalyvauti. Ir šį skirtumą lemia ne tai, kad alternatyvių bendruomenių yra kur kas daugiau negu valstybių. Net jeigu beveik kiekvienas norėtų gyventi komunistinėje bendruomenėje ir todėl neliktų gyvybingų nekomunistinių bendruomenių, jokia atskira bendruomenė neprivalėtų (nors ir galėtų) leisti savo nariams pasitraukti iš jos kolektyvistinių schemų. Nepaklusnus individas neturi kitokių alternatyvų kaip tik susitaikyti su šia padėtimi. Vis dėlto kiti jo neverčia susitaikyti su šia padėtimi, tad jo teisės nėra pažeidžiamos. Jis neturi teisės reikalauti, kad kiti jam padėtų realizuoti jo nekonformistinius siekius.

Šį skirtumą, mano manymu, lemia glaudžios bendruomenės, kurioje kiekvienas pažįsta vienas kitą, skirtumas nuo valstybės. Valstybėje asmuo žino, kad yra nekonformistinių individų, tačiau jis pats tiesiogiai nebendrauja nei su šiais individais, nei su jų nonkonformizmo faktais. Net jeigu jo jausmus žeidžia kitų nonkonformistiniai veiksmai ir net jeigu žinojimas, kad egzistuoja nonkonformistai, kelia jo nepasitenkinimą ir daro jį nelaimingą, tai dar nereiškia, kad kiti padaro jam žalos ar pažeidžia jo teises. O glaudžioje bendruomenėje neįmanoma išvengti situacijų, kai asmuo tiesiogiai susiduria su tuo, kas žeidžia jo jausmus. Tiesiogiai veikiama asmens gyvenimo aplinka.

Šis glaudžios ir anoniminės bendruomenės skirtumas turi panašumų su kitu skirtumu. Glaudi bendruomenė gali egzistuoti žemės plote, kurį jos nariai valdo kolektyvinės nuosavybės teise; tuo tarpu valstybės žemė nėra valdoma kolektyvinės nuosavybės teise. Todėl bendruomenė, kaip kolektyvinis agentas, turės sprendimo teisę nustatant tai, kokios taisyklės galios jos žemėje, o valstybės piliečiai neturi tokios kolektyvinės nuosavybės į jos žemę ir todėl negali panašiai reguliuoti jos naudojimo. Jeigu *visi* atskiri individai, kuriems priklauso tam tikras žemės plotas, koordinuotų savo veiksmus nustatydami tam tikrą bendrą taisyklę (pavyzdžiui, kad niekas negali gyventi šioje teritorijoje, jeigu neskiria *n*-tojo procento savo pajamų vargšams), tai būtų gautas tas pats *padarinys*, kurį turėtų atitinkamas valstybės įstatymas. Tačiau kadangi vienbalsiškumo stiprybė priklauso nuo jo silpniausios grandies stiprybės, tai net naudojant antrinį boikotą (kuris yra visiškai teisėtas) būtų neįmanoma tokios vienbalsės koalicijos išlaikyti situacijoje, kur kai kurie jos nariai turės pakankamai daug pagundų, kad ją išduotų.

Tačiau kai kurios glaudžios bendruomenės gyvens ne kolektyviai valdomose žemėse. Ar miestelio gyventojai gali daugumos sprendimu išleisti įsaką, draudžiantį *viešose* gatvėse daryti tai, kas jiems atrodo nepriimtina ir įžeidžiama? Ar jie gali savo įsakais drausti nuogybę, sanguliavimą, sadizmą (sutinkančių mazochistų atžvilgiu), skirtingų rasių žmonių poravimąsi? Privatus savininkas savo valdose gali tvarkytis kaip nori. O kaip su viešaisiais plentais, kur žmonėms sunku išvengti juos įžeidžiančių reginių? Ar didžioji dauguma turi užsidaryti nuo ją įžeidžiančios mažumos? Jeigu dauguma gali nustatyti elgesio viešosiose vietose taisykles, tai ar reikalaudama, kad pasirodydamas viešose vietose kiekvienas būtų apsirengęs, ji negali papildomai reikalauti, kad niekas nesirodytų viešai be ženkliuko atlape, patvirtinančio, jog jis atidavė *n*-tąją savo metinių pajamų dalį vargšams remti, nes esą nepadoru viešai rodytis be šio ženkliuko (neprisidėti prie paramos vargšams)? Ir kaip gali atsirasti tokia daugumos sprendimo teisė? O galbūt neturi būti jokių „viešųjų" vietų ir kelių? (Kai kurių pavojų, kurie čia kyla, ir kuriuos nurodėme 2 skyriuje, galima išvengti pasinaudojant Locke'o išlygą (žr. 7 skyrių).) Kadangi nematau būdo, kaip šios problemos galėtų būti išspręstos, į jas tik atkreipiu dėmesį ir palieku neišspręstas.

Kintančios bendruomenės

Atskiros bendruomenės gali pasižymėti *bet kokiomis* charakteristikomis, suderinamomis su rėmų funkcionavimu. Jeigu individui nepatinka tam tikra bendruomenė, jis gali joje negyventi. Nuo individo apsisprendimo priklauso, kurioje bendruomenėje jis apsigyvens. Tačiau tarkime, kad tam tikra bendruomenė *keičia* savo pobūdį ir tampa tokia bendruomene, kuri individui nebepatinka. Siūlymas „Jeigu tau čia nepatinka, nedalyvauk" yra patrauklesnis už siūlymą „Jeigu tau čia nepatinka, pasitrauk". Po to, kai individas daugelį metų pragyveno tam tikroje bendruomenėje, įleido joje savo šaknis, įsigijo draugų, jam gali būti labai sunku priimti sprendimą pasitraukti kitur. Bendruomenei įvedant kokį nors naują suvaržymą, pašalinant kurį nors seną arba esmingai keičiant savo pobūdį individualūs jos nariai patiria daugmaž tokį pat poveikį, kokį piliečiai patiria tada, kai *valstybė* keičia savo įstatymus. Tad ar nederėtų riboti bendruomenių laisvę tvarkyti savo vidaus reikalus, ir ar nederėtų nubrėžti tam tikrų ribų jų laisvei primesti individams suvaržymus, kurie, jeigu būtų primetami valstybės, reikštų individų teisių pažeidimą? Laisvės gynėjai niekada nemanė, kad Amerikos egzistavimas pateisina carinės Rusijos vidaus politiką. Kodėl bendruomenių atveju šis klausimas turėtų būti sprendžiamas kitaip?[11]

Galimi įvairūs atsakymai; čia aptarsiu vieną. Kiekvienas gali steigti *bet kokią geidžiamą* naują bendruomenę (suderinamą su rėmų reikalavimais), nes niekas neprivalo į ją įsitraukti. (Jokios bendruomenės negalima drausti vadovaujantis kokiais nors paternalistiniais motyvais; nepriimtini ir paternalistiniai suvaržymai, kuriais siekiama ištaisyti tariamus tokio pasirinkimo proceso trūkumus, pavyzdžiui, privalomos informavimo programos, privalomi bandomieji periodai.) Kitaip traktuojamas jau egzistuojančios bendruomenės keitimas. Platesnioji visuomenė gali teikti pirmenybę tam tikrai bendruomenių vidaus struktūrai (kur gerbiamos tam tikros teisės ir t.t.) ir gali reikalauti, kad bendruomenės vienaip ar kitaip kompensuotų savo disidentams už pakeitimus, kuriuos darydamos jos nutolsta nuo šios struktūros. Iš šios problemos aprašyto sprendimo matome, kad iš tikrųjų jo *nereikia*. Juk tam, kad būtų gautas tas pats rezultatas, individams pakanka sutartyje (kontrakte) su bendruomene, į kurią jie įsitraukia, įrašyti sąlygą, kad kiekvienam

nariui bus kažkaip kompensuojama už nukrypimus nuo tam tikros struktūros (kuriai pati bendruomenė nebūtinai teikia pirmenybę). (Šią kompensaciją asmuo gali panaudoti savo pasitraukimo iš bendruomenės kaštams padengti.)

Totalinės bendruomenės

Šių rėmų ribose egzistuos įvairios grupės bei bendruomenės, aprėpiančios visus gyvenimo aspektus, nors jų narių skaičius ir bus ribotas. (Tariu, kad ne kiekvienas pasirinks gyvenimą vienoje didelėje komunoje ar komunų federacijoje.) Tam tikri dalykai, susiję su kai kuriais gyvenimo aspektais, aprėpia kiekvieną, pavyzdžiui, kiekvienas turi įvairių teisių, kurios negali būti pažeidžiamos; kiekvienas yra apibrėžtas tam tikra riba, kurios nevalia peržengti be jo sutikimo. Kai kuriems žmonėms atrodo, jog ši bendruomeninė kai kurių asmenų visų gyvenimo aspektų aprėptis ir visų asmenų kai kurių gyvenimo aspektų bendruomeninė aprėptis yra nepakankama. Šie žmonės norėtų dvigubo totalinio santykio, kuris aprėptų visus žmones ir visus jų gyvenimo aspektus, pavyzdžiui, kad visi žmonės bet kurioje savo veikloje (iš principo, be jokių išimčių) demonstruotų tam tikrus meilės, prisirišimo, rūpinimosi kitais jausmus, arba kad visi būtų pajungti kokiam nors bendram svarbiam tikslui.

Pagalvokime apie krepšinio komandos narius, iš kurių kiekvienas nori pasirodyti kuo geriau. (Nekreipkime dėmesio į faktą, jog jie siekia laimėti, nors įdomu, ar tik atsitiktinai tokie jausmai iškyla tada, kai vieni susivienija *prieš* kitus?) Jie žaidžia pirmiausia ne dėl pinigų. Jie turi pirminį *bendrą* tikslą, ir kiekvienas vadovaujasi šiuo tikslu net aukodamas savo paties įspūdingesnį pasirodymą. Jeigu visi pajungiami tam tikrai veiklai vardan bendro tikslo, kurį kiekvienas laiko savo svarbiausiu tikslu, tada išties atsiras brolybės jausmai. Visi veiks vieningai ir nesavanaudiškai, *jie* bus vieninga *visuma*. Tačiau krepšinio žaidėjai, žinoma, neturi jokio bendro aukščiausiojo tikslo; kiekvienas turi savo šeimą ir savo atskirą gyvenimą. Vis dėlto galime įsivaizduoti visuomenę, kurioje visi dirba kolektyviai siekdami tam tikro bendro tikslo. Rėmų nustatytomis sąlygomis bet kuri asmenų grupė gali susivienyti su kitomis, suformuoti sąjūdį ir t.t. Tačiau pati ši struktūra nebus vienalytė;

pati savaime ji negarantuoja, kad bus koks nors bendras tikslas, kurio visi sieks jungtinėmis pastangomis. Svarstant tokį klausimą kyla abejonių dėl to, kuria prasme čia derėtų vartoti *individualizmo* (ir jo priešybės) *socializmo* terminus. Savaime suprantama, kad bet kuris asmuo gali mėginti patraukti savo pusėn jam pritariančius asmenis, tačiau kad ir kokie būtų jų lūkesčiai bei siekiai, jie neturi teisės primesti savo vizijos visiems kitiems.

Utopinės priemonės ir utopiniai tikslai

Ar žinomi argumentai prieš „utopizmą" gali būti panaudoti prieš čia pateiktą koncepciją? Daugelis kritikų prikiša utopistams tai, kad jie per mažai dėmesio skiria toms priemonėms, kurios leistų realizuoti jų vizijas, arba per daug dėmesio skiria toms, kurios neleistų jiems pasiekti savo tikslų. Konkrečiai kritikai teigia, jog utopistai dažnai vadovaujasi įsitikinimu, kad naujos sąlygos ir jų geidžiamos bendruomenės gali būti sukurtos savanoriškomis pastangomis žmonėms veikiant egzistuojančios visuomenės struktūroje. Šio savo įsitikinimo jie laikosi dėl trijų priežasčių: pirma, jie mano, kad tuos žmones, kurie yra suinteresuoti išlaikyti esamą netobulą tvarką, nes joje turi privilegijuotą padėtį ir pelnosi iš neteisingos struktūros, kuri būtų panaikinta idealioje visuomenėje, – jeigu jų bendradarbiavimas yra būtinas siekiant realizuoti idealią struktūrą savanoriškais veiksmais – galima įtikinti imtis veiksmų (prieštaraujančių jų pačių interesams), padėsiančių įgyvendinti idealias struktūras. Utopistai tikisi argumentacija ir kitomis racionaliomis priemonėmis žmones įtikinti idealios struktūros teisingumu bei jų privilegijų neteisingumu ir taip pakeisti jų elgesį geidžiama linkme. Antra, pasak kritikų, utopistai tiki, jog net jeigu egzistuojančios visuomenės sistema toleruoja savanoriškus veiksmus, kurių pakaktų esminei visuomenės pertvarkai įgyvendinti, tie žmonės, kurių privilegijoms tada iškiltų grėsmė, nesiimtų aktyvių prievartinių veiksmų pertvarkai sustabdyti ir eksperimentui sužlugdyti. Trečia, pasak kritikų, utopistai naiviai tiki, jog net jeigu privilegijuotųjų grupių bendradarbiavimas nėra būtinas ir net jeigu jos susilaikytų nuo prievartinių veiksmų, žlugdančių pertvarkos procesą, vis dėlto įmanoma atlikti šį specifinį eksperimentą savanoriškumo pagrindu net nepaisant daž-

nai jam priešiškos aplinkos. Bet kaip mažos bendruomenės gali atlaikyti visos visuomenės spaudimą? Ar izoliuoti eksperimentai nėra pasmerkti nesėkmei? Tačiau 8 skyriuje matėme, kaip laisvoje visuomenėje galėtų susikurti darbininkų valdoma įmonė. Šį atvejį galima apibendrinti: laisvoje visuomenėje *galima* savanoriškomis žmonių pastangomis realizuoti įvairias mikrosituacijas, jeigu žmonės *imasi* tokių pastangų. Laisvoje sistemoje revoliucinis sąjūdis galėtų pasiekti savo tikslus vykstant tokiam savanoriškam procesui. Kuo daugiau žmonių supras, ką jis duoda, tuo daugiau jų norės į jį įsitraukti arba jį palaikyti. Taip jis plėsis jėga neprimesdamas kiekvienam, daugumai ar kam nors tam tikros tvarkos.*

Net jeigu nė vienas iš šių priekaištų nėra pagrįstas, kai kuriems kritikams būtų nepriimtinas kliovimasis žmonių savanoriškumu, nes, jų manymu, dabartiniai žmonės yra tokie pagedę, kad savo noru neprisidės prie eksperimentų kuriant teisingą, dorą ir gerą gyvenimą. (Nors jeigu jie prisidėtų, tai eksperimentai pavyktų visiško savanoriškumo aplinkoje arba net ir esamoje aplinkoje.) Be to, jeigu jie nebūtų pagedę (po to, kai nebebus pagedę), tai jie prisidėtų (prisidės). Taigi toliau, sako kritikai, žmones reikia priversti elgtis pagal geros sistemos reikalavimus; asmenis, mėginančius juos vesti senais blogais keliais, reikia nutildyti.[12] Ši pozicija verta išsamios analizės, kurios čia negalime imtis. Kadangi šios pozicijos šalininkai patys yra klystančios būtybės, vargu ar atsiras daug tokių, kurie jiems suteiktų arba leistų įsigyti tų diktatoriškų galių, kurių jiems prireiktų nuslopinti pažiūroms, jų laikomoms ydingomis. Mums reikia tokios visuomenės organizacijos, kuri būtų optimali mažiau idealiems žmonėms, ir optimali daug geresniems

* Yra dar viena priežastis, kodėl net būdamas toleruojamas ir netrikdomas priešiškų asmenų agresyvių veiksmų toks eksperimentas, vykstantis kitokioje aplinkoje, neturėtų sėkmės šansų. Juk jeigu savanoriškumo principas neaprėpia visos visuomenės, tai eksperimentas, vykdomas kuriame nors jos savanoriškumo kampe, galėtų pavykti *visiško* savanoriškumo kontekste, bet nepavyktų esamame kontekste. Net jeigu esamoje situacijoje niekam nedraudžiama imtis tam tikrų veiksmų, kurie yra būtini eksperimento sėkmei, gali būti neteisėtai draudžiami kitokie veiksmai, ir todėl bus mažai tikėtina, jog žmonės imsis tų savanoriškų veiksmų, nuo kurių priklauso eksperimento sėkmė. Antai bet kuriam tam tikros grupės nariui gali būti leidžiama dirbti tam tikrą darbą, tačiau kitiems gali būti draudžiama juos mokyti atitinkamų įgūdžių, o be tokių įgūdžių įsigijimo sertifikato praktiškai neįmanoma to darbo gauti (net jeigu ir lieka koks nors kitas nepaprastai sudėtingas kelias).

žmonėms, ir kuri būtų tokia, kad pats gyvenimas joje žmones darytų geresnius ir idealesnius. Jeigu kartu su Tocqueville'iu tikime, kad tik būdami laisvi žmonės gali išsiugdyti laisviems žmonėms deramas dorybes, gebėjimus, atsakomybę ir sprendimo galią, kad laisvė skatina tokią raidą ir kad dabartiniai žmonės nėra taip beviltiškai pagedę, jog jiems darytume ypatingą išimtį, tai turime vadovautis savanoriškumo principu.

Nepriklausomai nuo to, kiek pagrįsta ši utopinių autorių požiūrio į priemones kritika, mes nesiremiame prielaida, kad žmones galima įtikinti savanoriškai išsižadėti privilegijuotų pozicijų, įgytų vykdant neteisėtą intervenciją (tiesiogiai arba per valdžią) į kitų žmonių gyvenimą; mes nesiremiame ir prielaida, kad susidūrę su asmenų, nebenorinčių toliau taikstytis su savo teisių pažeidimais, veiksmais, šie žmonės liks tik pasyviais stebėtojais. Tiesa, čia nesvarstau klausimo, ką galima būtų teisėtai daryti ir kokią taktiką geriausia būtų pasirinkti tokiose situacijose. Skaitytojus toks svarstymas domins tik tada, kai jie jau pripažins libertarinius rėmus.

Daug konkrečios kritikos buvo skirta konkretiems utopinės tradicijos autorių *tikslams* ir jų aprašomoms konkrečioms visuomenėms. Tačiau, atrodo, pora kritinių argumentų tinka jiems visiems.

Pirma, utopistai nori perdaryti visą visuomenę pagal vieną detalų, iš anksto paruoštą ir anksčiau niekada neišbandytą planą. Jų tikslas – tobula visuomenė, todėl jie aprašo statinę ir sustingusią visuomenę, kurios nariai negali tikėtis jokios tolesnės kaitos ar pažangos ir neturi jokių galimybių rinktis naujų visuomenės modelių. (Juk jeigu kaita reiškia pažangą, tai ankstesnioji visuomenės padėtis, kadangi ji pagerinama, nebuvo tobula; o jeigu kaita reiškia regresą, tai ankstesnioji visuomenės padėtis, kadangi ji leidžia regresą, nebuvo tobula. Kokią prasmę turėtų neutrali kaita?)

Antra, utopistai taria, kad toji konkreti visuomenė, kurią jie aprašo, funkcionuos be problemų, kad socialiniai mechanizmai bei institucijos veiks būtent taip, kaip jie prognozuoja, ir kad žmonės nesivadovaus tam tikrais motyvais ar interesais. Jie lengvabūdiškai ignoruoja kai kurias akivaizdžias problemas, kurias suvokia kiekvienas, turintis menkiausią praktinę pasaulio patirtį, arba jie vadovaujasi nepamatuotai optimistinėmis prielaidomis apie tai, kaip tokios problemos bus apeinamos arba įveikiamos. (Utopinė tradicija vadovaujasi maksimakso principu.)

Mes nesigiliname į visuomenėje veikiančių konkrečių bendruomenių detales ir tariame, kad šių bendruomenių pobūdis bei sudėtis ilgainiui kinta. Utopijų autoriai faktiškai taip pat nenustato *visų* savo planuojamų bendruomenių detalių. Kadangi mūsų rėminės struktūros detalės turėtų būti nustatytos, kuo mūsų procedūra skiriasi nuo jų procedūros? Utopistai nori iš anksto nustatyti visas *svarbiausias* socialinės tvarkos detales, o palikti nenustatytus tik trivialiausius dalykus, kurie jų nedomina arba kurie jiems nekelia principinių problemų. Tačiau mums įvairių bendruomenių pobūdžio klausimas yra esminis; jis yra toks svarbus, kad jo neleistina spręsti taip, kai vieni priima sprendimus, privalomus visiems kitiems. Bet ar mes nenorime siūlomos rėminės struktūros apibūdinti taip detaliai, kad ji būtų nustatyta iš anksto ir negalėtų būti keičiama? Ar mes vadovaujamės prielaida, kad tokia rėminė struktūra funkcionuos be problemų? Mėginu apibūdinti tam tikros *rūšies* rėmus, tokius, kurie palieka daugiausia laisvės įvairiems eksperimentams.* Tačiau ne visos rėmų detalės nustatomos iš anksto. (Tai būtų lengviau padaryti nei iš anksto suplanuoti visas tobulos visuomenės detales.)

Taip pat nemanau, kad visos problemos, susijusios su mūsų siūlomais rėmais, jau yra išspręstos. Paminėsiu keletą tokių. Kils klausimų dėl to, koks vaidmuo atitenka centrinei valdžiai (arba gynybinei agentūrai); kaip ši valdžia bus formuojama; ir kaip bus garantuojama, jog valdžia darys tik tai, kas jai privalu daryti? Manau, kad svarbiausias jos vaidmuo būtų mūsų rėmų funkcionavimo palaikymas ir įtvirtinimas, pavyzdžiui, užkirsti kelią vienų bendruomenių agresijai prieš kitas, prieš jų narius, ginti asmenų ir jų nuosavybės neliečiamybę. Be to, jai tektų spręsti bendruomenių ginčus bei nesutarimus, kurie negali būti išspręsti taikiai. Čia nenoriu aiškintis, kokia būtų geriausia tokios centrinės valdžios forma. Galbūt geriau būtų nustatyti pastovios jos formos, o palikti erdvės jos detalių tobulinimui. Čia nekalbu apie sudėtingas ir svarbias problemas, susijusias su tuo, kokiomis kontrolės

* Kai kurie autoriai laisvės sistemą mėgina teisinti kaip teikiančią optimalų eksperimentavimo ir novacijų lygį. Jeigu optimumas apibrėžiamas kaip padėtis, kuri susiklosto laisvės sistemoje, rezultatas darosi neįdomus; tačiau jeigu siūlomas kitoks optimumo apibrėžimas, tai gali paaiškėti, jog optimumas geriausiai pasiekiamas privertus žmones eksperimentuoti ir siekti novacijų taip, kad labiau apmokestinami tie, kurie taip nesielgia.

priemonėmis galima būtų priversti centrinę valdžią vykdyti jai deramas funkcijas, nes neturiu nieko naujo, ką galėčiau pridurti prie standartinės literatūros apie federacijas, konfederacijas, valdžios decentralizavimą, saugiklių bei atsvarų mechanizmus ir t.t.[13]

Vienas iš būdingiausių utopinio mąstymo bruožų, kaip jau minėjome, yra tikėjimas, jog egzistuoja tam tikri principai, pakankamai akivaizdūs, kad juos pripažintų visi geros valios žmonės, pakankamai tikslūs, kad teiktų nedviprasmiškus orientyrus konkrečiose situacijose, pakankamai aiškūs, kad visi suprastų jų reikalavimus, ir pakankamai išsamūs, kad tiktų sprendžiant visas realiai iškylančias problemas. Kadangi nemanau, kad tokie principai egzistuoja, tai netikiu, jog politikos sritis ilgainiui sunyks. Politinio aparato detalių painumas, paties to aparato kontrolės ir apribojimo uždavinių sudėtingumas – visa tai sunku sutalpinti į kokią nors dailią ir paprastą utopinę schemą.

Šalia bendruomenių tarpusavio konfliktų sprendimo užduočių centrinis aparatas arba agentūra turės ir kitų užduočių, pavyzdžiui, jis turės garantuoti individo teisę pasitraukti iš bendruomenės. Tačiau problemų iškyla tais atvejais, kai individas gali būti pagrįstai traktuojamas kaip *skolingas* bendruomenės, kurią nori palikti, nariams: pavyzdžiui, jų lėšomis jis gavo išsilavinimą (pagal eksplicitinį susitarimą, kad gautus įgūdžius ir žinias naudos būtent šioje bendruomenėje). Arba jis įgijo tam tikras šeimines pareigas, kurių neturėtų persikėlęs į kitą bendruomenę. Arba nesaistomas tokių ryšių jis nori pasitraukti. Ką jis gali pasiimti su savimi? Arba jis nori pasitraukti po to, kai padaro nusikaltimą, už kurį bendruomenė jį nori nubausti. Tad akivaizdu, jog principai bus komplikuoti. Dar sunkesnių problemų kelia vaikai. Turi būti garantuota, jog jie bus *informuojami* apie savo alternatyvias galimybes pasaulyje. Tačiau bendruomenei gali būti svarbu, kad jos jaunimas nežinotų, jog už šimto mylių egzistuoja bendruomenė, toleruojanti visišką seksualinę laisvę. Ir taip toliau. Atkreipiu dėmesį į šias problemas, kad parodyčiau, kiek daug reikia intelektinių pastangų rėmų detalėms apibrėžti, ir kodėl nemanau, jog jau dabar galima galutinai apibrėžti jų pobūdį.*

* Žinoma, galėtume išmėginti šiek tiek skirtingus rėmus skirtinguose šalies regionuose, leisdami kiekvienam regionui šiek tiek modifikuoti savo rėmus atsižvelgiant į tai, kaip funkcionuoja kiti. Vis dėlto, apskritai imant, bus tam tikri bendri rėmai, nors jų specifinis pobūdis nebus nustatytas kartą ir visiems laikams.

Net jeigu šių rėmų detalės nėra nustatytos, ar nebus nubrėžtos tam tikros griežtos ribos jų įvairovei, tam tikri nekintamai įtvirtinti dalykai? Ar bus įmanoma pereiti prie nesavanoriškumo sistemos, kuri leidžia naudoti prievartą slopinant gyvenimo būdų įvairovę? Jeigu galima būtų sukonstruoti tokius rėmus, kurių neįmanoma transformuoti į nesavanoriškumo sistemą, tai ar norėtume juos institucionalizuoti? O juos institucionalizuodami kaip pastovią struktūrą ar neapribotume žmonių pasirinkimo galimybių? Ar tokiu atveju nepasakome iš anksto, kad žmonėms neleistina pasirinkti tam tikro gyvenimo būdo; ar nenustatome griežtų ribų, kuriose žmonėms leistina judėti, ir taip nedarome įprastos statinių utopistų klaidos? Analogiškas klausimas apie individą būtų tai, ar laisvės sistema jam leistų parsiduoti į vergovę? Manau, kad leistų. (Kiti autoriai su tuo nesutinka.) Ji taip pat jam leistų laikytis principinės nuostatos niekada neiti į tokį sandėrį. Tačiau kai kurie dalykai, kuriuos individas gali pasirinkti savo paties atžvilgiu, nėra jo laisvo pasirinkimo dalykas kitų atžvilgiu. Tam tikrus dalykus, kuriuos individas gali pasirinkti savo paties atžvilgiu, joks individas negali pasirinkti kitų atžvilgiu. Jeigu suvokiama, kokiame *bendrumo* lygmenyje nustatomi apribojimai ir kokią individų bei bendruomenių gyvenimo būdų įvairovę jie toleruoja, tai atsakymas būtų: „Taip, rėmai turi būti apibrėžiami kaip savanoriškumo sistema." Tačiau prisiminkime tai, jog kiekvienas individas turi teisę pagal susitarimą prisiimti bet kokius įsipareigojimus, bet kokius jo paties laisvės suvaržymus, ir todėl, naudodamasis savanoriškumo sistema, jis gali iš jos pasitraukti pagal susitarimą. (Jeigu taip pasielgtų visi individai, savanoriškumo rėmai nefunkcionuotų, kol neateis nauja karta, kol nesubręs kiti žmonės.)

Ką sukuria utopija?

„Tad kaip galiausiai visa tai atrodytų? Kuriuo keliu žengdami žmonės suklestėtų? Kokio dydžio būtų jų bendruomenės? Ar būtų didelių miestų? Kaip masto ekonomija veiktų bendruomenių dydį? Ar visos bendruomenės būtų geografinės, ar atsirastų svarbių antrinių asociacijų ir t.t.? Ar dauguma bendruomenių vadovausis specifinėmis (nors ir skirtingomis) utopinėmis vizijomis, ar veikiau daugelis bendruomenių bus atviros ir nesivadovaus specifinėmis vizijomis?"

Nežinau, kas įvyktų artimiausioje ateityje, funkcionuojant šiems rėmams, ir nemanau, kad skaitytojams rūpėtų mano nuomonė. Ir nesiimčiau net spėlioti, kas įvyktų per ilgą laiką.

„Bet ar visa tai galiausiai reiškia, jog Utopija yra laisva visuomenė?" Utopija *nėra* tik tokia visuomenė, kurioje realizuojami mūsų rėmai. Kas galėtų patikėti, jog praėjus dešimčiai minučių po šių rėmų įtvirtinimo, turėtume utopiją? Padėtis nesiskirtų nuo tos, kuri buvo anksčiau. Reikėtų kalbėti apie tai, kas ilgainiui spontaniškai susiklostytų iš daugelio žmonių savanoriškų sprendimų ir veiksmų sąveikos. (Nesakau, kad kuris nors konkretus šio proceso etapas bus toji galutinė būklė, į kurią nukreipti visi mūsų norai. Mūsų utopinis procesas pakeičia utopinę galutinę būklę, numatomą kitos statinės utopijos teorijos.) Įvairios bendruomenės įgis skirtingų bruožų. Tik kvailys arba aiškiaregys galėtų pranašauti, kokių bruožų turės tos bendruomenės, tarkime, po 150 metų funkcionavimo šiuose rėmuose.

Kadangi nenoriu būti nei vienas, nei kitas, pabaigai atkreipsiu dėmesį į čia pateikiamos utopijos sąvokos dvilypumą. Turime utopijos rėmus ir turime konkrečias bendruomenes tuose rėmuose. Beveik visa utopijai skirta literatūra, mūsų koncepcijos požiūriu, telkia savo dėmesį į konkrečių bendruomenių tuose rėmuose ypatybes. Tas faktas, kad nepateikiau jokios konkrečios bendruomenės aprašymo, nereiškia, kad (mano manymu) tai nėra svarbus, mažiau svarbus arba neįdomus uždavinys. Juk mes *gyvename* konkrečiose bendruomenėse. Būtent jose būtų siūlomos ir realizuojamos neimperialistinės geros visuomenės vizijos. Rėmų paskirtis – suteikti mums šią galimybę. Be tokių vizijų, skatinančių konkrečių bendruomenių su jų konkrečiomis savybėmis kūrimąsi, patys rėmai būtų negyvybingi. Būtent kartu su daugelio žmonių specifinėmis vizijomis šie rėmai leidžia mums pasiekti geriausią iš visų galimų pasaulių.

Čia dėstoma pozicija visiškai atmeta smulkiai iš anksto planuojamą bendruomenę, kurioje turės gyventi visi; tačiau ji simpatizuoja savanoriškam utopiniam eksperimentavimui ir sudaro sąlygas jam suklestėti. Kuriai stovyklai – utopinei ar antiutopinei – priklauso ši pozicija? Man sunku atsakyti į šį klausimą, ir būtent tai mane skatina manyti, jog siūlomi rėmai atspindi abiejų pozicijų privalumus. (Jeigu vietoje to ji atspindi vien jų abiejų klaidas ir trūkumus, tai atviros ir laisvos diskusijos filtras padės tai išsiaiškinti.)

Utopija ir minimali valstybė

Mūsų aprašytieji utopijos rėmai prilygsta minimaliai valstybei. Šio skyriaus argumentas nepriklauso nuo I ir II dalies argumentų; rutuliojamas iš kitos pusės pasiekia tą patį rezultatą, būtent – minimalią valstybę. Šiame skyriuje siūlomus rėmus traktavome kaip minimalią valstybę, tačiau nemėginome eksplicitiškai remtis mūsų ankstesne gynybinių agentūrų analize, nes siekėmė dviejų argumentacijos linijų konvergencijos. Mums nebūtina šio skyriaus analizę suderinti su ankstesniąja gynybinių agentūrų analize, pakanka pasakyti, jog išvados, kurias žmonės padarys apie centrinės valdžios vaidmenį (jos pačios kontrolės mechanizmus ir t.t.), formuos gynybinių agentūrų, kurių klientais jie norės būti, (vidinę) struktūrą.

Pirmoje knygos dalyje argumentavome, jog minimali valstybė yra moraliai pateisinama; antroje dalyje argumentavome, jog jokia didesnių galių valstybė nėra moraliai pateisinama, nes bet kuri didesnių galių valstybė žeistų individų teises. Ši moraliai priimtina, vienintelė moraliai pateisinama arba toleruotina valstybė, kaip dabar matome, yra būtent ta, kuri geriausiai realizuoja nesuskaičiuojamų svajotojų ir vizionierių utopinius siekius. Ji išsaugo tai, ką visi galime išsaugoti iš utopinės tradicijos, o likusią tos tradicijos dalį atveria mūsų individualiems siekiams. Prisiminkime klausimą, kuriuo prasidėjo šis skyrius. Ar minimali valstybė, utopijos rėmai, nėra įkvepianti vizija?

Minimali valstybė mus traktuoja kaip suverenius individus, kurių kiti negali naudoti vien kaip priemonių, įrankių, instrumentų ar išteklių; ji mus traktuoja kaip asmenis, turinčius individualias teises ir tą orumą, kurį jos mums suteikia. Pripažindama mūsų teises ir todėl traktuodama mus pagarbiai, ji mums leidžia, individualiai arba kartu su tais, kuriuos pasirenkame, rinktis savo gyvenimą, realizuoti savo tikslus ir idealus tiek, kiek tik gebame, savanoriškai padedami kitų tokių pat orių individų. Kaip kokia nors valstybė ar individų grupė *drįstų* siekti ko nors daugiau arba mažiau?

PASTABOS

1 skyrius/ Kodėl prigimtinės būklės teorija?

1. Žr. Norwood Russell Hanson, *Patterns of Discovery* (New York: Cambridge University Press, 1958), p. 119–120 ir citatą iš Heisenbergo (p. 212). Nors objekto savybė X (spalva, šiluma ir t.t.) gali būti paaiškinta kaip objekto sudedamųjų dalių savybių produktas, *visa* X sritis negali būti šitaip paaiškinta arba suprasta.

2. Carl G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation* (New York: The Free Press, 1965), p. 247–249, 273–278, 293–295, 338.

2 skyrius/ Prigimtinė būklė

1. John Locke, *Two Treatises of Government*, 2nd ed., ed. Peter Laslett (New York: Cambridge University Press, 1967). Visos nuorodos, išskyrus specialiai pažymėtas, yra nuorodos į *Antrąjį traktatą*.

2. Apie problemas, kurias kelia asmens įsipareigojimas laikytis tam tikros pozicijos, ir nebylūs susitarimai, žr. Thomas Schelling, *The Strategy of Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960).

3. Kiti gali bausti be kieno nors prašymo; žr. šios knygos 5 skyrių.

4. Toliau matysime, kad pinigai gali egzistuoti prigimtinės būklės sąlygomis be jokio eksplicitinio susitarimo įsteigti tam tikrą mainų priemonę. Privačių gynybinių agentūrų idėja buvo ir yra siūloma bei aptarinėjama įvairių autorių, priklausančių individualistinio anarchizmo tradicijai. Žr. Lysander Spooner, *NO TREASON: The Constitution of No Authority* (1870); taip pat jo rašinius *Natural Law; A Letter to Grover Cleveland on His False Inaugural Address; The Usurpation and Crimes of Lawmakers and Judges, and the Consequent Poverty, Ignorance, and Servitude of the People* (Boston: Benjamin R. Tucker, 1886), perspausdintus rinkinyje *The Collected Works of Lysander Spooner*, 6 vols. (Weston, Mass.: M&S Press, 1971). Benjaminas R. Tuckeris aptaria socialinę sistemą, kurioje visos gynybinės paslaugos yra privačios, savo kn. *Instead of a Book* (New York, 1893), p. 14, 25, 32-33, 36, 43, 104, 326–329, 340–341; daug jos ištraukų perspausdinta jo kn. *Individual Liberty*, ed. Clarence Lee Swartz (New York, 1926). Reikia pripažinti, kad Spoonerio ir Tuckerio argumentacija yra tokia gyva, įtaigi ir įdomi, kad net nesinori minėti kokių nors antrinių šaltinių. Vis dėlto žr. taip pat James J. Martin, *Men Against the State:*

The Expositors of Individualist Anarchism in America, 1827–1908, kur pateikiamas Spoonerio, Tuckerio ir kitų šiai tradicijai priklausančių jų bendraminčių gyvenimo ir pažiūrų aprašymas. Žr. taip pat išsamesnę privačios gynybos sistemos aptartį kn. Francis Tandy, *Voluntary Socialism* (Denver: F. D. Tandy, 1896), p. 62–78. Kritinę šios schemos analizę pateikia John Hospers, *Libertarianism* (Los Angeles: Nash, 1971), 11 skyrius; dabartinis šios tradicijos atstovas yra Murrey N. Rothbardas, kuris savo kn. *Power and Market* (Menlo Park, Calif.: Institute for Humane Studies, Inc., 1970), p. 1–7, 120–123, glaustai paaiškina, kaip, jo manymu, ši schema galėtų veikti, ir duoda atsakymą kai kuriems jos kritikams. Detaliausia man žinoma analizė pateikiama kn. Morris and Linda Tannehill, *The Market for Liberty* (Lansing, Mich., 1970), p. 65–115. Po to, kai 1972 m. jau buvau parašęs šį darbą, Rothbardas savo pažiūras plačiau išdėstė kn. *For a New Liberty* (New York: Macmillan, 1973), 3 ir 11 skyriuose; anarchokapitalizmą įtaigiai propaguoja Davidas Friedmanas kn. *The Machinery of Freedom* (New York: Harper&Row, 1973). Visus šiuos darbus verta perskaityti, tačiau nė vienas iš jų manęs nepriverčia peržiūrėti to, ką čia sakau.

5. Žr. I. B. Singer, *In My Father's Court* (New York: Farrar, Strauss, and Giroux, 1966); apie vieną naują „kontrakultūros" atvejį žr. *WIN Magazine*, November 1, 1971, p. 11–17.

6. Pratimas skaitytojui: aprašykite, kaip dėl čia nurodomų motyvų kiekvienoje geografinėje teritorijoje atsiras viena agentūra arba dominuojanti agentūrų federacija, net jeigu iš pradžių tam tikroje teritorijoje veikia grupė agentūrų, kurių atžvilgiu santykis „laimi beveik visus mūšius su" yra *netranzityvus*.

7. Žr. Kenneth R. Boulding, *Conflict and Defense* (New York: Harper, 1962), ch. 12.

8. Apie tokių taisyklių sudėtingumą žr. American Law Institute, *Conflict of Laws; Second Restatement of the Law*, Proposed Official Draft, 1967–1969.

9. Žr. Yale Brozen, „Is Government the Source of Monopoly?" *The Intercollegiate Review*, 5, no. 2 (1968–1969), 67–78); Fritz Machlup, *The Political Economy of Monopoly* (Baltimore: John Hopkins Press, 1952).

10. Locke'as vadovaujasi prielaida, kad didžioji dauguma žmonių, gyvenančių prigimtinės būklės sąlygomis, pripažįsta prigimtinį įstatymą. Žr. Richard Ashcroft, „Locke's State of Nature", *American Political Science Review*, September 1968, p. 898–915, ypač 1-ją dalį.

11. Žr. Morris and Linda Tannehill, *The Market for Liberty*; apie savanoriško bendradarbiavimo svarbą valdžios funkcionavimui žr. Adam Roberts, ed., *Civilian Resistance as National Defense* (Baltimore: Penguin Books, 1969); Gene Sharp, *The Politics of Non-Violent Action* (Boston: Porter Sargent, 1973).

12. Žr. Ludwig von Mises, *The Theory of Money and Credit*, 2nd ed. (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1953), p. 30–34, iš kur paėmiau šį siužetą.

13. Pradiniam susipažinimui su „nematomos rankos" aiškinimų problematika žr. F. A. Hayeko rašinius: „Notes on the Evolution of Systems of Rules of Conduct", „The Results of Human Action but not of Human Design" jo kn. *Studies in Philosophy, Politics, and Economics* (Chicago: University of Chicago Press, 1967), taip pat jo *Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960) 2 ir 4 skyrių. Žr. taip pat struktūrizavimo ir filtravimo mechanizmų aptartį šios knygos 10 skyriuje. Kad suvoktume, jog

esame tik pradžioje, pastebėkime, kad niekas iš to, kas čia sakoma, nepaaiškina, kodėl ne bet kuris mokslinis funkcinio ryšio tarp kintamųjų paaiškinimas (neapeliuojantis į tikslus) laikytinas „nematomos rankos" paaiškinimu.

14. Žr. Max Weber, *Theory of Social and Economic Organization* (New York: Free Press, 1947), p. 156; Max Rheinstein, ed., *Max Weber on Law in Economy and Society* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1954), ch. 13.

15. Plg. su tuo, kaip paralelinę problemą sprendžia H. L. A. Hartas savo kn. *The Concept of Law* (Oxford: The Clarendon Press, 1961), p. 113–120.

16. Apie tezę, kad taip elgiasi gydytojai žr. Reuben Kessell, „Price Discrimination in Medicine", *Journal of Law and Economics*, I, no. 1 (October 1958), p. 20–53.

3 skyrius/ Moraliniai apribojimai ir valstybė

1. Čia ir kitame skirsnyje remiuosi ta šių klausimų traktuote, kurią dėstau savo straipsnyje „On the Randian Argument", *The Personalist*, Spring 1971 (4 išnaša).

2. Šio požiūrio klaidingumą aiškiai teigia John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), p. 30, 565–566.

3. Kas yra kas? Dažnai verta iškelti šį klausimą, kaip, pavyzdžiui, jis keliamas čia:

– Kuo Zeno mokytojas skiriasi nuo analitinio filosofo?

– Vienas kalba mįslėmis, kitas sprendžia kalbos mįsles.

4. *Groundwork of the Metaphysics of Morals*. Translated by H. J. Paton, *The Moral Law* (London: Hutchinson, 1956), p. 96.

5. Žr. John Rawls, *A Theory of Justice*, sects. 5, 6, 30.

6. Žr. Gilbert Harman, „The Inference to the Best Explanation", *Philosophical Review*, 1965, p. 88–95 ir *Thought* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1973), ch. 8, 10.

7. Žr. Judith Jarvis Thompson, „A Defense of Abortion", *Philosophy and Public Affairs*, I, no. 2 (Fall 1971), 52–53. Po to, kai šis mano tekstas buvo parašytas, pasirodė Johno Hosperso dviejų dalių straipsnis, kuriame aptariami panašūs klausimai: „Some Problems about Punishment and the Retaliatory Use of Force", *Reason*, November 1972, January 1973.

8. Prisiminkime žydų anekdotą:

– Gyvenimas toks baisus; geriau būti nepradėtam.

– Taip, bet kam nusišypso tokia laimė? Nė vienam iš tūkstančio.

9. „Ar yra koks nors argumentas, įrodantis, kodėl mums turi būti leidžiama juos kankinti? Tokio nežinau. Ar yra koks nors argumentas, kodėl mums *neturi* būti leidžiama jų kankinti. Taip, keletas argumentų ... Vieną dieną gali būti pripažinta, kad kojų skaičius, odos plaukuotumas ar *os sacrum* forma nėra pakankama priežastis pasmerkti jaučiančią būtybę tam pačiam likimui. Kokios savybės leistų nubrėžti neperžengiamą ribą? Gebėjimas protauti, o gal gebėjimas kalbėti? Tačiau suaugęs arklys arba šuo yra nepalyginamai protingesnis ir sukalbamesnis gyvūnas už vienos dienos, savaitės ar net mėnesio amžiaus kūdikį. Tačiau net tarus, kad tai būtų kitaip, ką tai duotų? Keliamas ne klausimas „Ar jie gali *protauti*?", ne klausimas „Ar jie gali *kalbėti*?", bet „Ar jie gali

patirti kančią?" Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principles of Morals and Legislation*, ch. 17, sect. 17, n. 1. Tekste prieš šią citatą Benthamas aptaria klausimą, ar leistina valgyti kitus gyvūnus; jo teigiamas atsakymas grindžiamas tuo, kad kitų gyvūnų nekankina mintis apie būsimą jų paskerdimą, ir tuo, kad mirtis, kurią jiems atneša žmonės, yra mažiau skausminga nei toji, kurią jie patirtų būdami gamtos stichijoje.

10. Šią idėją man pasiūlė Thomas Krystofiakas.

11. Bent jau vienas filosofas yra iškėlęs abejonių dėl to, ar gyvulių interesams galime pagrįstai teikti mažesnę reikšmę už mūsų pačių interesus ir elgesiui su jais nubrėžti mažiau griežtas ribas nei elgesiui su žmonėmis. Žr. Leonard Nelson, *System of Ethics* (New Haven, Conn.: Yale University Press, 1956), sects. 66, 67. Po to, kai ši mano knygos dalis buvo parašyta, šį klausimą iškėlė įdomus Peterio Singerio straipsnis „Animal Liberation", *New York Review of Books*, April 5, 1973, p. 17–21. Deja, Singeris laiko rimta problema klausimą, ar žiurkes leistina naikinti dėl to, kad kartais jos sukandžioja kūdikius. Čia reikėtų taikyti principus, apibrėžiančius leistiną atsaką į nekaltas grėsmes.

4 skyrius/ Draudimai, kompensacija ir rizika

1. Palyginkime tai su Kanto pažiūra, pagal kurią „kiekvienas gali naudoti prievartos priemones skatindamas kitą priimti teisinę visuomenės tvarką". *The Metaphysical Elements of Justice*, trans. John Ladd (Indianapolis: Bobbs-Merrill, 1965), sect. 44; žr. taip pat išsamesnę šio klausimo aptartį 6 skyriuje.

2. Rothbardas, atrodo, teikia pirmenybę šiai alternatyvai. „Tarkime, kad Smitas, būdamas įsitikinęs Džonso kaltumu, „ima įstatymą į savo rankas" užuot kliaudamasis teismo procedūra. Kas tada? Pats savaime toks jo elgesys būtų teisėtas ir nenusikalstamas, nes laisvoje visuomenėje joks teismas ar agentūra negali turėti didesnės teisės naudoti jėgą gynybos tikslams nei tą, kurią turi kiekvienas individas. Tačiau Smitas tokiu atveju susidurtų su galimu atsakomuoju Džonso ieškiniu ir jo teismu, ir jam pačiam grėstų bausmė, jeigu būtų įrodytas Džonso nekaltumas". *Power and Market* (Menlo Park, Calif.: Institute for Humane Studies Inc., 1970), p. 197, išn. 3.

3. Žr. taip pat simpoziumą „Is Government Necessary?" *The Personalist*, Spring 1971.

4. Analogiškas problemas, su kuriomis turi dorotis prigimtinių teisių teorijos, įdomiai aptaria Erving Goffman, *Relations in Public* (New York: Basic Books, 1971), ch. 2, 4.

5. Jeigu Locke'as toleruotų specialius paternalistinius apribojimus, tai galbūt asmuo galėtų teisėtai suteikti kitam galią daryti kažką, ko jis pats negali teisėtai daryti sau pačiam; pavyzdžiui, asmuo gali suteikti gydytojui teisę su juo elgtis pagal gydytojo išmanymą, net jeigu jis pats neturi teisės taip elgtis su savimi.

6. Šie klausimai ir jų tolesnis aptarimas pakartoja (su stilistiniais pataisymais) 1972 m. vasario mėn. rankraštį, kuris buvo išplatintas šios knygos 1 dalies pavadinimu. Nepriklausomai nuo jo Guido Calabresi and A. Douglas Melamed, „Property Rules, Liability Rules, and Inalienability", *Harvard Law Review*, 85, no. 6 (April 1972), 1089–1128), aptaria panašius klausimus ir kai kurias kitas čia nagrinėtas temas.

7. Pavyzdžiui, galime tarti, kad kiekvieno asmens grynas turtas yra registruojamas centriniame kompiuteryje ir kad kiekvienas savo sąskaitoje turi pakankamai pinigų bet kokiam ieškiniui padengti. (Vėliau matysime, kad atsiranda įdomių problemų, kai šią prielaidą susilpniname.) Kaltinamasis nuosprendis reiškia, kad tam tikra suma pervedama iš kaltojo asmens sąskaitos į aukos sąskaitą; jis negali atsisakyti mokėti. Šiuo pavyzdžiu tik norime paryškinti mūsų klausimą, o ne rekomenduoti tokią kompiuterizuotą sistemą.

8. Žr. Peter Newman, *The Theory of Exchange* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1965), ch. 3.

9. Apie labiau įprastą tarpininkų funkciją žr. Armen Alchian and W. R. Allen, *University Economics*, 2nd ed. (Belmont, Calif.: Wadsworth, 1967), p. 29–37, 40.

10. Ar tai sustiprina įvykio nenumatomumas? Žr. Martin Seligman et al., „Unpredictable and Uncontrollable Aversive Events", in Robert Brush, ed., *Aversive Conditioning and Learning*, Academic Press, 1971, p. 347–400, ypač 4 skyrių.

11. Tarpinio gylio paaiškinimą teiktų tarpinė galimybė, kad tam tikroje socialinėje aplinkoje gali būti pašalinama kiekviena *specifinė* baimė, tačiau negali būti vienu metu pašalinamos visos baimės. Reikia pabrėžti, jog asmuo, pripažįstantis, kad kai kurios specifinės baimės negali būti pašalintos socialinės aplinkos keitimo būdu, vis dėlto *gali* abejoti tuo, ar šios baimės yra pakankamai racionalios, kad dėl jų reikėtų griebtis kokios nors socialinės politikos. Tiesa, šią poziciją būtų sunku ginti tais atvejais, kai turime reikalų, pavyzdžiui, su fizinės žalos baime.

12. Žr. H. L. A. Hart, „Legal Responsibility and Excuses", in *Punishment and Responsibility* (New York: Oxford University Press, 1968), ch. 2. Šis argumentas negali būti išplėstas nuo bausmės iki kompensacijos, nes šiuos kaštus kažkas turi pakelti. Šiais klausimais žr. Walter Blum and Harry Kalven, Jr., *Public Law Perspectives on a Private Law Problem: Auto Compensation Plans* (Boston: Little, Brown, 1965).

13. Būtų užmestas išties labai platus tinklas uždraudžiant kiekvieną veiksmą, kurio rizikingas padarinys keltų baimę, jeigu būtų patikimai numatomas; jis galėtų būti panašių baimę keliančių veiksmų visumos dalis, ir atsakymas į klausimą, ar toji visuma kelia baimę, priklausytų nuo to, kiek panašių veiksmų toji visuma aprėpia.

14. *An Anatomy of Values* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1970), ch. 9.

15. Ekonominės teorijos požiūriu, labiausiai rafinuotą žalos už gyvybės praradimą atlyginimo kriterijų aptartį teikia E. J. Mishan, „Evaluation of Life and Limb: A Theoretical Approach", *Journal of Political Economy*, 1971, p. 687–705. Deja, Mishano procedūra implikuoja dvigubą apskaitą, nes į asmens mirties „netiesioginę arba išvestinę riziką" (p. 699–705), įskaitant finansinius ar psichologinius kitų praradimus, jau atsižvelgiama nustatant tiesioginės neprisiimtos rizikos kaštus, kaip juos aiškina Mishanas. Juk kompensacija, mokama už tiesioginę neprisiimtą riziką, savo dydžiu turi būti tokia, kad jos pakaktų paskatinti asmenį savo noru prisiimti šią mirties riziką. Jeigu auka nekreipia dėmesio į šią netiesioginę arba išvestinę riziką, tai jo kaštai, atrodo, negali būti teisėtai primetami kitam, kuris kelia riziką jo gyvybei arba sukelia jo mirtį (tarus, kad žmonės turi teisę žudytis, mesti savo darbą ir t.t.). Juk argi šie kaštai galėtų būti primesti jam pačiam, jeigu *jis* nusižudytų arba mestų savo darbą? Kita vertus, jeigu jam *rūpi* šie netie-

sioginiai arba išvestiniai kaštai, tai jie bus įtraukti, dėl jo *paties* susirūpinimo jais, į kompensaciją už tiesioginę riziką. Dalyką komplikuoja dar ir tai, kad auka gali turėti *įsipareigojimų* kitiems, kuriuos būtų vykdęs būdamas gyvas, jeigu ne savo laisva valia, tai dėl socialinio ir teisinio spaudimo. Į teoriškai apibrėžiamą deramą kompensaciją reikėtų įtraukti netiesioginės rizikos kaštus, tenkančius tiems, kuriems auka yra kuo nors įsipareigojusi.

16. Šį prieštaravimą idėjai, kad ši sąlyga laikytina pakankama, man nurodė Ronaldas Hamowy.

5 skyrius/ Valstybė

1. Herbert Hart, „Are There Any Natural Rights?" *Philosophical Review*, 1955; John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), sect. 18. Mano naudojama šio principo formuluotė išlieka artima Rawlso formuluotei. Argumentas, kuriuo Rawlsas grindžia šį principą, iš tikrųjų galioja tik siauresniam ištikimybės principui (*bona fide* pažadai turi būti vykdomi). Vis dėlto, jeigu tik apeliuojant į sąžiningumo principą būtų įmanoma įveikti „pajudėjimo iš vietos" problemas, susijusias su ištikimybės principu (p. 349), tai jis *būtų* argumentas grindžiant sąžiningumo principą.

2. Herbert Hart, „Are There Any Natural Rights?"

3. Šiose savo pastabose negriežtai kalbu apie tam tikrų teisių „prasmę", nes manau, kad Harto argumentą tai padeda pateikti įtikinamiau.

4. Šios institucijos neapibūdinu kaip tokios, kurią steigiant ar apibrėžiant jos pobūdį jūs neturėjote balso teisės, nes tada Rawlsas paprieštarautų, jog ji netenkinanti jo dviejų teisingumo principų. Nors Rawlsas nereikalauja, kad kiekviena mikroinstitucija tenkintų jo teisingumo principus ir apsiriboja pamatine visuomenės struktūra, jis, atrodo, mano, jog bet kuri mikroinstitucija turi tenkinti šiuos principus, kad galėtų generuoti pareigas pagal sąžiningumo principą.

5. Mūsų procedūrų priimtinumas gali priklausyti nuo to, kad nedisponuojame šia informacija. Žr. Lawrence Tribe, „Trial by Mathematics", *Harvard Law Review*, 1971.

6. Tai išplaukia iš Locke'o požiūrio, jog kiekvienas pilietis yra prigimtinėje būklėje valstybės aukščiausios apeliacinės procedūros atžvilgiu, nes aukštesnės apeliacinės procedūros nėra. Todėl valstybės kaip visumos atžvilgiu jis yra prigimtinėje būklėje. Piliečiai taip pat turi teisę „kreiptis į Dangų, atsiradus, jų sprendimu, pakankamai rimtų priežasčių. Vadinasi, nors tauta negali būti teisėjas, turintis, pagal tos visuomenės konstituciją, aukščiausią galią priimti ir veiksmingai įvykdyti nuosprendį tokioje byloje, vis dėlto pagal įstatymą, ankstesnį ir aukštesnį už visus valstybinius žmonių įstatymus, ji yra pasilikusi sau teisę į tą galutinį sprendimą, kuris priklauso visiems žmonėms tais atvejais, kai nėra į ką kreiptis Žemėje, t.y. teisę spręsti, ar ji turi pakankamą pagrindą kreiptis į Dievą. Ir šio sprendimo teisės ji negali išsižadėti ..." *Two Treatises of Government*, ed. Peter Laslett (New York: Cambridge University Press, 1967), II, 168 skirsnis ; žr. taip pat skirsnius 20, 21, 90–93, 176, 207, 241, 242.

7. Nors šios pastraipos argumentai man atrodo gana stiprūs, jie nevisiškai išsklaido mano abejones dėl tekste ginamos pozicijos. Jeigu skaitytojas, atmesdamas šios knygos argumentą, nori ginti tezę, jog kažkokie specifiniai moraliniai principai atsiranda *valstybės* atžvilgiu, tai čia jis turi gerą progą mėginti ją apginti. Net jeigu čia darau klaidą, tai ji veikiau susijusi su atsakomybės, o ne valstybės sąvoka.

8. Ar kam nors būtų leistina pareikšti, jog jis nėra susipažinęs su šia informacija ir todėl dabar gali priešintis bet kieno mėginimams taikyti jam šią procedūrą? Veikiausiai ne, jeigu toji procedūra yra gerai žinoma ir nėra tik neseniai sukurta. Tačiau galbūt net čia šiam asmeniui gali būti suteikta papildomo laiko *dovana*.

9. Baimę keliančių kompensacijos išieškojimo veiksmų aibė gali būti nedidelė, bet vis dėlto ne tuščia. Kompensacijos išieškojimas gali reikalauti veiksmų, kurie žmonėms kelia baimę, nes jiems gali tekti dirbti kompensacinį priverčiamąjį darbą. Ir ar tai negali reikšti, kad bus tiesiogiai primetamas baimę keliantis padarinys, jeigu tik šitaip auka gali būti grąžinta prie jos ankstesnės abejingumo kreivės?

10. Gilbertas Harmanas siūlo paprastą abipusio išverčiamumo testą kaip grynai žodinių nesutarimų kriterijų straipsnyje „Quine on Meaning and Existence", *Review of Metaphysics*, 21, no. 1 (September 1967). *Jeigu* norime pasakyti, kad du asmenis su vienodais įsitikinimais, kalbančius skirtingomis kalbomis, skiria tik žodiniai nesutarimai, tada Harmano „paprastas" kriterijus bus ne mažiau sudėtingas nei vertimas iš vienos kalbos į kitą. Kad ir kokią vertę šis kriterijus turėtų kitose situacijose, jis yra tinkamas šiuo atveju.

11. Ar draudėjai gali pateikti sąskaitą kitai pusei už tai, kad jie patiria kaštus (sugaišto laiko, išeikvotos energijos ir pan.), kurių nepatirtų, jeigu jos veikla nebūtų uždrausta?

12. Čia, kaip ir visur kitur šiame tekste, „žala" reiškia tik ribų peržengimą.

13. Lawrence Krader, *Formation of the State* (Englewood Cliffs, N.J.: Prentice-Hall, 1968), p. 21–22.

6 skyrius/ Argumentas už valstybę: tolesnė aptartis

1. Pasak Locke'o, žmonės gali susiburti į pilietinę visuomenę arba į gynybinę asociaciją dėl to, kad tada jie „jaučiasi saugesni už tuos, kurie tokiai bendruomenei nepriklauso. Tai gali padaryti bet koks žmonių skaičius, nes kitų laisvė nepažeidžiama; kiti lieka, kaip ir buvę, prigimtinės būklės laisvėje". *Two Treatises of Government*, ed. P. Laslett (New York: Cambridge University Press, 1967), II, 95 skirsnis. (Visos tolesnės nuorodos šiame skyriuje bus į *Antrąjį traktatą*, nebent nurodoma kitaip.) Ir nors kitų laisvė dėl to nėra pažeidžiama, nes jų teisės nėra apribojamos, jų saugumas nukenčia, nes tampa labiau tikėtina, jog jie patirs neteisingumą, nes nebus pajėgūs veiksmingai ginti savo teises. Aptardamas savivalės klausimą Locke'as tai pripažįsta, nors tas pat pasakytina apie asmenis, veikiančius pagal nuolatines ir viešai apibrėžtas taisykles: „Juk kur kas

blogesnė padėtis yra to, kuriam gresia savivalė vieno žmogaus, valdančio šimtą tūkstančių žmonių, negu to, kuriam gresia šimto tūkstančių pavienių žmonių savivalė" (137 skirsnis).

2. Apie dominavimo principo taikymą kai kuriems sudėtingiems atvejams žr. mano „Newcomb's Problem and Two Principles of Choice", in *Essays in Honor of C. G. Hempel*, ed. N. Rescher et al. (Holland: Reidel, 1969), p. 114–146; taip pat Martino Gardnerio skiltį, „Mathematical Games", *Scientific American*, July 1973, p. 104–109 ir mano matematinių lošimų skiltį, *Scientific American*, March 1974, p. 102–108.

3. Apie „kalinių dilemą" žr. R. D. Luce and H. Raiffa, *Games and Decisions* (New York: Wiley, 1957), p. 94–102.

4. Apie kitas čia iškylančias problemas žr. Thomas Schelling, „The Reciprocal Fear of Surprise Attack", *The Strategy of Conflict* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1960), ch. 9.

5. Kadangi valstybių vadovų išmonei nėra ribų, nebūtų keista, jeigu valstybė *A* uždraustų valstybei *B* ginkluotis, ją inkorporuotų ir po to pareikštų, kad *B* piliečiams tai teikia saugumą ir kad taip pripažįstama ir vykdoma *A* valstybės pareiga jiems kompensuoti už draudimo keliamus nepatogumus. Leidžiu skaitytojui pačiam suvokti, kodėl ši gudrybė nenuslepia agresijos.

6. Tai *nereiškia*, kad konstituciniai žodžio laisvės apribojimai turi būti griežtesni už esamus. Kadangi atsakomybę gali tekti pakelti už kitų pasirinkimus, tai galbūt universitetams leistina taikyti griežtesnius apribojimus savo profesūrai santykiuose su studentais jų pačių universitetuose. (Griežtesnio nei konstitucinio standarto taikymas čia galėtų būti grindžiamas tuo, kad pats profesūros pašaukimas reikalauja ypač atsakingo požiūrio į idėjas ir žodžius.) Todėl *galbūt* galima ginti tokį *siauresnį* principą: Jeigu yra veiksmų, už kuriuos universitetas gali teisėtai bausti studentus ir profesūros narius, tai jeigu profesūros narys sąmoningai ragina savo universiteto studentus atlikti tokius veiksmus, ir jam tai pavyksta (kaip jis ir siekė), tada universitetas gali teisėtai jį už tai bausti. Čia nekreipiu dėmesio į klausimą, ką derėtų daryti, jeigu profesūros nario raginimas patirtų nesėkmę dėl nuo jo nepriklausančių aplinkybių. Taip pat nekreipiu dėmesio į painius klausimus apie tai, kokiems komunikacijos kanalams šis principas galioja, pavyzdžiui, ar jis galioja kalboms universiteto teritorijoje už auditorijos sienų, bet ne straipsniui, išspausdintam miesto laikraštyje.

7. Už šiuos klausimus esu dėkingas Jerroldui Katzui.

8. „Bet nė viena politinė visuomenė negali egzistuoti ar išlikti neturėdama jėgos, kuri saugotų nuosavybę ir baustų visus visuomenės narius už nusikaltimus. Todėl politinė visuomenė egzistuoja tada ir tik tada, kai *kiekvienas* iš jos narių yra atsisakęs savo prigimtinės galios teisti ir bausti prigimtinio įstatymo pažeidėjus ir atidavęs ją į bendruomenės rankas visais tais atvejais, kai jam nėra atimta galimybė kreiptis dėl apsaugos į jos sukurtą įstatymą" (87 skirsnis; išskirta mano). Ar Locke'as mano, kad nepriklausomųjų egzistavimas tam tikroje teritorijoje daro politinę visuomenę joje negalimą, ar veikiau kad nepriklausomieji nėra toje teritorijoje egzistuojančios politinės visuomenės *nariai*? (Žr. 89 skirsnį, kuris palieka klausimą neišspręstą). Locke'as teigia, kad „absoliuti monarchija, kurią kai kurie žmonės laiko vienintele valdžia pasaulyje, iš tikrųjų

yra nesuderinama su pilietine visuomene, todėl ji apskritai negali būti pilietinės valdžios forma" (čia, atrodo, remiamasi prielaida, kad į visuomenę įtraukiami *visi*), bet toliau jis sako: „O kai žmonės neturi tokios valdžios, į kurią galėtų kreiptis spręsdami tarp jų kylančius nesutarimus, tada jie vis dar tebėra prigimtinėje būklėje. Šioje būklėje yra kiekvienas absoliutus monarchas atžvilgiu tų, kuriuos jis valdo" (90 skirsnis).

9. Skaitant *Antrojo traktato* skirsnius 74–76, 105–106 ir 112 kyla mintis, jog šioje situacijoje turime reikalų su sutartimi, nors pastebėkime, kad šiuose skirsniuose Locke'as vartoja žodį „sutikimas", o ne „sutartis" ar „susitarimas". Tačiau kiti skirsniai ir bendroji *Traktato* nuostata verčia mus, kaip ir daugumą komentatorių, atsisakyti šios minties. Nagrinėjant Locke'o svarstymus apie pinigus (skirsniai 36, 37, 47, 48, 50. 184) taip pat įmanoma nekreipti dėmesio į tokias frazes, kaip „pinigų išradimas", „buvo sutarta, jog geltono metalo gabalėlis ... turės vertę", „bendru susitarimu", „fantastinė, vien įsivaizduojama vertė" ir t.t., ir vietoje to pabrėžti „tylaus sutarimo" svarbą ir taip mėginti Locke'o aprašymą suderinti su 2 skyriuje mūsų siūlomu siužetu.

10. Šį skirtumą aptaria Joelis Feinbergas, „Justice and Personal Desert", jo kn. *Doing and Deserving* (Princeton, N.J.: Princeton University Press, 1970), p. 55–87. Jeigu teisėtumas būtų siejamas su nuopelnu, tai dominuojanti gynybinė agentūra galėtų jį įsigyti pelnydama dominuojančią poziciją rinkoje.

11. Žemiau pateikiamas teiginys (1) išreiškia individo *a* teisę disponuoti šia galia, o *a* teisę būti tuo, kuris disponuoja šia galia, išreiškia arba teiginys (2), arba teiginys (3).

1. *a* yra individas *x*, toks, kad *x* disponuoja galia *G* ir *x* turi teisę disponuoti galia *G*, ir *G* yra (beveik) visa esama galia.
2. *a* turi teisę būti individu *x*, tokiu, kad *x* disponuoja galia *G* ir *x* turi teisę disponuoti *G*, ir *G* yra (beveik) visa esama galia.
3. *a* turi teisę būti individu *x*, tokiu, kad *x* disponuoja galia *G*, ir *x* turi teisę nustatyti, kad *G* būtų (beveik) visa esama galia.

12. Rothbardas mano, kad laisvoje visuomenėje „bet kurių dviejų teismų sprendimas bus laikomas privalomu, t.y. bus tas atskaitos taškas, kuriuo remdamasis teismas galės imtis veiksmų prieš kaltinamąją pusę". *Power and Market* (Menlo Park, Calif.: Institute for Humane Studies, 1970), p. 5. *Kas* jį laikys privalomu? Ar asmuo, kuriam tas sprendimas nėra palankus, moraliai privalo jam paklusti? (Net jeigu žino, kad sprendimas nėra teisingas arba buvo priimtas remiantis klaidingais liudijimais.) Kodėl tie, kurie iš anksto nepripažino tokio dviejų teismų sprendimo galiojimo principo, turi jį laikyti privalomu? Ar Rothbardas nori pasakyti kažką daugiau nei tik tai, jog jis tiki tuo, kad agentūros nesiims jokių veiksmų, kol du nepriklausomi teismai (vienas iš jų – apeliacinis) nepriims bendro sprendimo. Kodėl turime tarti, jog šis faktas mums pasako kažką svarbaus apie tai, kas yra moraliai leistina, ar kokiu autoritetingu būdu galėtų būti sprendžiami nesutarimai?

13. Bet kuri daugmaž kontraktarinė pozicija turi būti formuluojama labai atsargiai, taip, kad paperkamojo teisėjo neleistų nepagrįstai apkaltinti nusikalstama veika.

14. Žr. Davidas Lewis, *Convention* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1969), kur pateikiama filosofinė Schellingo koordinacinio lošimo analizė; ypač svarbus 3 skyrius, kur Lewis analizuoja visuomeninius kontraktus. Mūsų pateiktas valstybės at-

siradimo paaiškinimas reikalauja mažiau sąmoningos individų veiksmų koordinacijos nei Miseso siužetas apie pinigų atsiradimą, aprašytas aukščiau, 2 skyriuje.

Įdomūs ir svarbūs klausimai, kurių čia negalime aptarti, yra apie tai, kokiu mastu ir kokiomis sąlygomis klientai, gynybinei agentūrai suteikiantys visą jos teisėtumą, turi prisiimti atsakomybę už jos įvykdytus kitų žmonių teisių pažeidimus; ir ką jie turėtų daryti, kad išvengtų atsakomybės už tokius jos veiksmus. (Žr. Hugo Bedau, „Civil Disobedience and Personal Responsibility for Injustice", *The Monist*, 54 (October 1970), 517–535.)

15. Pirmajai pažiūrai atstovauja M. Rothbardas, *Man, Economy, and State*, vol. 2 (Los Angeles: Nash, 1971), p. 654; antrajai – Ayn Rand, „Patents and Copyrights", in *Capitalism: the Unknown Ideal* (New York: New American Library, 1966), p. 125–129.

16. Bent jau atsižvelgiant į tai, kaip suprantame tokios sistemos pagrindą. Alanas Dershowitzas man priminė, kad grindžiant privačios teisėsaugos draudimą galimi kai kurie alternatyvūs neprevenciniai argumentai. Jeigu tokie argumentai atlaikytų kritinę analizę, tai negalima būtų kategoriškai teigti, jog visos teisinės sistemos, kurios draudžia privačią teisėsaugą, *postuluoja* kai kurių prevencinių argumentų teisėtumą.

7 skyrius/ Paskirstomasis teisingumas

1. Skaitytojas, pastebėjęs, jog antroje šio skyriaus dalyje aptariama Rawlso teorija, gali klaidingai pagalvoti, kad kiekvienas pirmosios dalies argumentas prieš alternatyvias teisingumo teorijas skiriamas Rawlso teorijos kritikai. Taip nėra; yra ir kitų, kritikos nusipelnusių teorijų.

2. Tačiau žr. naudingą Boriso Bittkerio knygą *The Case for Black Reparations* (New York: Random House, 1973).

3. F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), p. 87.

4. Šis klausimas nereiškia, kad jie toleruos bet kokį struktūrizuotą paskirstymą. Aptardamas Hayeko pažiūras, Irvingas Kristolas kelia idėją, kad žmonės neilgai toleruos sistemą, kuri paskirstymą struktūrizuoja pagal vertės, o ne nuopelno kriterijų. („'When Virtue Loses All Her Loveliness' – Some Reflections on Capitalism and 'The Free Society'", *The Public Interest*, Fall 1970, p. 3–15.) Remdamasis kai kuriomis Hayeko pastabomis, Kristolas nuopelno sistemą tapatina su teisingumu. Kadangi galima apginti paskirstymo pagal kitiems suteiktos naudos kriterijų, mes remiamės silpnesne (ir todėl įtaigesne) hipoteze.

5. Nuosekliai pereidami nuo šios ribinės situacijos prie mūsų situacijos, būsime priversti eksplikuoti racionalų valdų teisėtumo pagrindą ir spręsti klausimą, ar proprietariniams argumentams teiktina leksikografinė pirmenybė prieš įprastųjų paskirstomojo teisingumo teorijų argumentus ir todėl net *menkiausia* proprietarinė gija nusveria įprastųjų paskirstomojo teisingumo teorijų argumentus.

6. Žr. ištrauką iš Johno Henry Kay romano *The Anarchist*, perspausdintą kn. Leonard Krimmerman and Lewis Perry, eds., *Patterns of Anarchy* (New York: Doubleday

Anchor Books, 1966), kur individualistinis anarchistas komunistiniam anarchistui iškelia tokių klausimų: „Ar visuomenės sistemoje, kurią vadinate „komunizmu", jūs draustumėte žmonėms keistis darbo paslaugomis naudojant savo mainų priemones? Ir toliau, ar jūs draustumėte jiems turėti žemės sklypą asmeniniam naudojimui?" Toliau romane sakoma: „Jis negali išsisukti nuo šio klausimo. Jeigu jis atsakytų „taip", tai pripažintų, jog visuomenė turi teisę individą kontroliuoti ir naikinti jo autonomiją, kurią jis visada atkakliai gynė; jeigu jis atsakytų „ne", tai pripažintų privačios nuosavybės teisę, kurią tik ką taip pabrėžtinai neigė. ... Tada jis atsakė 'Anarchijoje bet kuris žmonių skaičius turi turėti teisę susiburti į savanorišką asociaciją ir taip realizuoti savo idėjas praktikoje. Taip pat nesuprantu, kaip kas nors gali būti teisėtai išvarytas iš savo žemės arba iš namo, kuriame jis gyvena ... kiekvienas rimtas žmogus turi paskelbti: pasisakau už Socializmą ir todėl – už prievartą ir prieš laisvę, arba pasisakau už Anarchiją ir todėl – už laisvę ir prieš prievartą'". Noamas Chomsky, priešingai, rašo: „Bet kuris nuoseklus anarchistas turi atmesti privačią gamybos priemonių nuosavybę", „tad nuoseklus anarchistas ... yra specifinės rūšies socialistas". Įvadas į kn. Daniel Guerin, *Anarchism: From Theory to Practice* (New York: Monthly Review Press, 1970), p. xiii, xv.

7. *Collective Choice and Social Welfare*, Holden-Day, Inc., 1970, ch. 6, 6*.

8. Priespauda bus mažiau pastebima, jeigu pamatinės institucijos ne draus veiksmus, kurie griauna struktūrą (įvairius mainus bei keitimąsi teisėmis), bet veikiau užkirs jiems kelią ir laikys juos negaliojančiais.

9. Žr. Gregory Vlastos, „The Individual as an Object of Love in Plato", jo kn. *Platonic Studies* (Princeton: Princeton University Press, 1973), p. 3–34.

10. Detalesni šios tezės paaiškinimai pateikiami mano straipsnyje „Coercion", kn. *Philosophy, Science, and Method*, ed. S. Morgenbesser, P. Suppes, and M. White (New York: St. Martin, 1969).

11. Šios ir kitos pastraipos tema žr. Armeno Alchiano rašinius.

12. Plg. su Robert Paul Wolff, „A Refutation of Rawls' Theorem of Justice", *Journal of Philosophy*, March 31, 1966, sect. 2. Wolffo kritika netinka Rawlso koncepcijai, kurioje atskaitos tašką nustato skirtumo principas.

13. Suspendavimą ir jo moralines žymes aptariu straipsnyje „Moral Complications and Moral Structures", *Natural Law Forum*, 1968, p. 1–50.

14. Ar kompensacijos principas (4 skyrius) neverčia pripažinti struktūrinių argumentų? Nors šis principas reikalauja, kad žmonėms būtų atlyginama už nepatogumus, primetamus jiems tų, kurie nori apsisaugoti nuo rizikos, jis nėra strukūrinis. Jis nustato tam tikrą pareigą tiems, kurie primeta draudimą ir kuri išplaukia iš jų konkrečių veiksmų, būtent pareigą pozityviai atsiliepti į konkrečius nusiskundimus, kuriuos jiems gali pareikšti tokio draudimo paliesti žmonės.

15. Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971.

16. Rawls, *Theory of Justice*, p. 4.

17. Žr. Milton Friedman, *Capitalism and Freedom* (Chicago: University of Chicago Press, 1962), p. 165.

18. Apie tai, kodėl ekonomikoje veikia ne vien individualios įmonės ir kodėl individų kontraktiniai santykiai nėra vien personaliniai, žr. Ronald H. Coase, „The Nature of

the Firm", kn. *Readings in Price Theory*, ed. George Stigler and Kenneth Boulding (Homewood, Ill.: Irwin, 1952); ir Armen A. Alchian and Harold Demsetz, „Production, Information Costs and Economic Organization", *American Economic Review*, 1972, 777–795.

19. Tačiau nei čia, nei kitur nesiremiame prielaida, kad šias sąlygas apibrėžia dirbtinis ekonomistų „tobulosios konkurencijos" modelis. Tinkamesnei analizės nuostatai atstovauja Israel M. Kirtzner, *Market Theory and the Price System* (Princeton, N.J.: Van Nostrand, 1963); taip pat jo *Competition and Entrepreneurship* (Chicago: University of Chicago Press, 1973).

20. Žr. Marc Blaug, *Economis Theory in Retrospect* (Homewood, Ill.: Irwin, 1968), ch. 11 ir ten pateikiamas nuorodas. Naujausių kapitalo ribinio produktyvumo studijų apžvalgą pateikia G. C. Harcourt, „Some Cambridge Controversies in the Theory of Capital", *Journal of Economic Literature*, 7, no. 2 (June 1969), 369–405.

21. Rawls, *Theory of Justice*, p. 12.

22. Rawls, *Theory of Justice*, p. 14–15.

23. Rawls, *Theory of Justice*, 16 skirsnis, ypač p. 98.

24. Čia mes supaprastiname teiginio (5) turinį, tačiau tai nekenkia aptarimo eigai. Žinoma, ir kitokie teiginiai nei (5), konjunkcijoje su (3), leistų pagrįsti išvadą (4), pavyzdžiui, materialioji implikacija „Jeigu (3), tai (4)". Tačiau šiam mūsų svarstymui turi reikšmės tik tai, kas daugmaž prilygsta teiginiui (5).

25. Rawls, *Theory of Justice*, p. 15.

26. Rawls, *Theory of Justice*, p. 103.

27. Tačiau prisiminkime argumentus, parodančius, kodėl nuoroda į teisėtų valdų dydžius nepagauna proprietarinio principo esmės (žr. šio skyriaus išnašą p. 157).

28. Hayekas argumentavo (*The Constitution of Liberty*, ch. 3), jog laisva kapitalistinė visuomenė ilgainiui duoda daugiau naudos vargingiausiems visuomenės nariams nei bet kuri alternatyvi institucinė struktūra; kalbant mūsų naudojamais terminais, jis argumentavo, kad *būtent ji* tenkina tą teleologinį (galutinės būklės) teisingumo principą, kurį išreiškia skirtumo principas.

29. Klausimas tampa ypač rimtas, jeigu suvokiame Rawlso argumento (82 skirsnis) už leksikografinį laisvės principo prioritetą silpnumą.

30. „Pirminės pozicijos idėja grindžiama siekiu nustatyti tokią sąžiningą procedūrą, kurios laikantis bet kuris priimtas principas bus teisingas. Siekiame savo teoriją pagrįsti grynojo procedūrinio teisingumo idėja". Rawls, *Theory of Justice*, p. 136.

31. Thomas Scanlon, Jr., „Rawls' Theory of Justice", *University of Pennsylvania Law Review*, 121, no. 5, May 1973, p. 1064.

32. Žr. mano „Moral Complications and Moral Structures", *Natural Law Forum*, 13, 1968, ypač p. 11–21.

33. Rawls, *Theory of Justice*, p. 72. Rawlsas toliau kalba apie tai, ką jis vadina liberalia jo dviejų principų interpretacija; tokia interpretacija turi eliminuoti socialinio atsitiktinumo veiksnius, nors „intuityviai ji vis dar atrodo nepakankama ... [nes] vis vien leidžia turto ir pajamų paskirstymui likti priklausomam nuo prigimtinio gebėjimų ir talentų paskirstymo ... kur paskirstymą lemia gamtos loterija; o šis rezultatas, moralės požiūriu, yra atsitiktinis. Nėra daugiau pagrindo teikti pirmenybę turto ir pajamų paskirs-

tymui pagal prigimtinių galių paskirstymą, nei paskirstymui pagal atsitiktinai susiklosčiusias palankias istorines bei socialines aplinkybes" (p. 73–74).

34. Rawls, *Theory of Justice*, p. 104.

35. Rawls, *Theory of Justice*, p. 311–312.

36. Rawls, *Theory of Justice*, p. 15.

37. Rawls, *Theory of Justice*, p. 538–541.

38. „Mėginant įrodyti, kad teisingumo principai bent iš dalies remiasi pavydo jausmu, reikėtų įrodyti, kad bent viena iš pirminės pozicijos sąlygų yra diktuojama šio jausmo". *Theory of Justice*, p. 538.

39. Pavyzdžiui:

1. Bet kurių dviejų asmenų turtiniai skirtumai turi būti moraliai pelnyti; negali būti moraliai nepelnytų skirtumų.
2. Asmenų prigimtinių galių skirtumai nėra moraliai pelnyti.
3. Asmenų skirtumai, iš dalies nulemti moraliai nepelnytų skirtumų, patys nėra moraliai pelnyti.

Vadinasi,

4. Asmenų turtiniai skirtumai neturi būti iš dalies nulemti jų prigimtinių galių skirtumo.

40. Rawls, *Theory of Justice*, p. 310. Toliau šiame skirsnyje Rawlsas kritikuoja paskirstymo pagal moralinį nuopelną kriterijų.

41. „Lygus gėrybių paskirstymas ... nereikalauja paaiškinimo, nes jis atrodo 'natūralus', akivaizdžiai teisingas ir nereikalaujantis pateisinimo; tam tikra prasme jis suvokiamas kaip teisingas pats savaime. ... Remiamasi prielaida, kad lygybei nereikia pagrindimo, ir kad vienodumas, reguliarumas, panašumas, simetriškumas ... nereikalauja specialaus paaiškinimo; o skirtumams, nesisteminiam elgesiui, elgesio pokyčiams reikia paaiškinimo ir paprastai pateisinimo. Jeigu turiu pyragą ir yra dešimt žmonių, kuriems jį noriu padalyti, tai duodamas kiekvienam dešimtąją jo dalį nesulauksiu, bent jau automatiškai, reikalavimų pasiteisinti; tačiau jeigu nukrypčiau nuo šio lygaus padalijimo principo, turėčiau pateikti specialų pasiaiškinimą. Būtent šis suvokimas, kad ir koks latentinis, lygybę paverčia idėja, kuri niekada neatrodo ekscentriška ..." Isaiah Berlin, „Equality", perspausdinta kn. Frederick A. Olafson, ed. *Justice and Social Policy* (Englewood Cliffs, N. J.: Prentice-Hall, 1961), p. 131. Tęsdami analogiją su mechanika pastebėkime, jog pozicija, kuri tam tikrą būseną, arba situaciją, apibrėžia kaip nereikalaujančią paaiškinimo, traktuodama nukrypimus nuo jos kaip paaiškintinus išorinio poveikio rezultatus, nusako esminį teorinį pasirinkimą. Žr. kaip Ernestas Nagelis (knygoje *The Structure of Science* (New York: Harcourt, Brace, and World, 1961), p. 175–177)) analizuoja d'Alemberto mėginimą pateikti apriorinį Newtono pirmojo judėjimo dėsnio įrodymą.

42. Tačiau žr. toliau mūsų teikiamą Rawlso požiūrio į prigimtines galias kaip kolektyvinį turtą analizę.

43. Rawls, *Theory of Justice*, p. 179.

44. Rawls, *Theory of Justice*, p. 102.

45. Rawls, *Theory of Justice*, p. 27.

46. Rawls, *Theory of Justice*, p. 183.

47. Rawls, *Theory of Justice*, p. 102.

48. „Bet ar teisingumo neturi švelninti užuojauta?" Tik ne valstybine prievarta. Kai privatūs asmenys savo sprendimu paremia kitus, perduodami jiems savo išteklius, jie išlieka mūsų teisingumo koncepcijos rėmuose.

8 skyrius / Lygybė, pavydas, išnaudojimas ir t.t.

1. Įvairūs, nors ne paties giliausio lygmens, argumentai už lygybę aptariami kn. Walter J. Blum and Harry Kalven, Jr., *The Uneasy Case for Progressive Taxation*, 2nd ed. (Chicago: University of Chicago Press, 1963).

2. Bernard Williams, „The Idea of Equality", in *Philosophy, Politics, and Society*, 2nd ser., ed. Peter Laslett and W. G. Runciman (Oxford: Blackwell, 1962), p. 110–131; perspausdinta kn. Joel Feinberg, ed., *Moral Concepts* (New York: Oxford University Press, 1969).

3. Williams, „The Idea of Equality", p. 121–122.

4. Galbūt Rawlso naudojamą visuomeninio bendradarbiavimo sąvoką turėtume suprasti kaip grindžiamą šiuo trinariu santykiu: vienas asmuo, bendraudamas su antru asmeniu, kartu kliudo trečiam asmeniui bendrauti su antruoju.

5. Žr. Kurto Vonneguto apsakymą „Harrison Bergeron" jo rašinių rinkinyje *Welcome to the Monkey House* (New York: Dell, 1970).

6. Šiuo klausimu žr. Judith Jarvis Thomson, „A Defense of Abortion", *Philosophy and Public Affairs*, I, no. 1 (Fall 1971), 55–56.

7. „Žmonės iš esmės yra tokie, kokiais jaučiasi esą, ir save suvokia taip, kaip juos suvokia aplinkiniai. Asmens savigarbos stiprėjimas, atsirandantis mažinant buvusią barbarišką nelygybę, yra toks pat svarbus civilizacijos laimėjimas, kaip ir materialinių gyvenimo sąlygų gerėjimas". R. H. Tawney, *Equality* (New York: Barnes & Noble, 1964), p. 171. Mano toliau siūlomas šiek tiek kitoks lygybės ir savigarbos ryšio paaiškinimas tiesiogiai nesiremia kitų žmonių požiūrio į asmenį idėja.

8. Žr. L. P. Hartley romaną *Facial Justice*; Blum and Kalven, *The Uneasy Case for Progressive Taxation*, p. 74: „Visa mūsų patirtis, atrodo, patvirtina niūrią hipotezę, jog pavydas atras kitų, galbūt net bjauresnių, savo pasireiškimo formų." Žr. taip pat Helmut Schoeck, *Envy*, trans. M. Glenny and B. Ross (New York: Harcourt, Brace, Jovanovich, 1972).

9. Ar negali kai kurie būti laimingi nedirbdami jokio darbo, o kiti mielai dirbti rutininį darbą, nes jam nereikia sukaupti dėmesio ir daug laisvės lieka svajonėms?

10. *The Theory of Capitalist Development* (New York: Monthly Review Press, 1956). Žr. taip pat R. L. Meek, *Studies in the Labor Theory of Value* (London: Lawrence & Wishart, 1958), p. 168–173.

11. Žr. Eugene Von Böhm-Bawerk, *Capital and Interest*, vol. I (South Holland, Ill.: Libertarian Press, 1959), ch. 12; taip pat jo *Karl Marx and the Close of His System* (Clifton, N.J.: Augustus M. Kelly, 1949).

12. *Capital*, Part I, Ch. 1, Sect. I, p. 48.

13. Marx, *Capital*, Vol. I, Ch. 2, p. 97–98.

14. Marx, *Capital*, p. 120. Kodėl „suvirškinti"?

15. Plg. Ernest Mandel, *Marxist Economic Theory*, vol. I (New York: Monthly Review Press, 1969), p. 161: „Būtent per konkurenciją atrandama, ar darbo kiekis, įkūnytas tam tikroje prekėje, yra *visuomeniškai būtinas* ... Prekės pasiūlai viršijus paklausą, paaiškėja, jog jos gamybai buvo išeikvota daugiau žmogiškojo darbo nei buvo visuomeniškai būtina. ... Tačiau kai pasiūla yra mažesnė už paklausą, tai rodo, jog jos gamybai buvo išeikvota mažiau žmogiškojo darbo nei buvo visuomeniškai būtina."

16. Plg. Meek, *Studies in the Labor Theory of Value*, p. 178–179.

17. Žr. detalią jo teorijos analizę knygoje Marc Blaug, *Economic Theory in Retrospect* (Homewood, Ill.: Irwin, 1962), p. 207–271.

18. Žr. Israel Kirzner, *Competition and Entrepreneurship* (Chicago: University of Chicago Press, 1973).

19. Arba padaro *n* skirtingų piniginių pavedimų *n* skaičiui skirtingų gavėjų; arba *n* skaičius pasiturinčių žmonių kiekvienas persiunčia tam tikrą sumą vienam konkrečiam gavėjui. Kadangi mūsų argumentui tai neturi reikšmės, remsimės supaprastinta prielaida, kad turtingų ir neturtingų individų skaičius yra vienodas.

20. Jeigu yra *n* neturtingų individų, tai šio asmens nauda iš tos padėties, kai nėra neturtingų, yra didesnė už

$$\sum_{i=1}^{n} u \text{ (individas } i \text{ nėra neturtingas, tarus, kad kiti lieka neturtingi).}$$

Šioje formuluotėje naudojama sąlyginio naudingumo sąvoka; apie ją žr. mano nespausdintą daktaro disertaciją „The Normative Theory of Individual Choice" (Princeton University, 1963, ch. 4, sect. 4); taip pat R. Duncan Luce and David Krantz, „Conditional Expected Utility", *Econometrica*, March 1971, p. 253–271.

21. Nors būtent taip galima buvo galvoti apie ankstesnius atvejus. Žr. H. M. Hockman and James D. Rodgers, „Pareto Optimal Redistribution", *American Economic Review*, September 1969, p. 542–556. Žr. taip pat Robert Goldfarb, „Pareto Optimal Redistribution: Comment", *American Economic Review*, December 1970, p. 994–996, kurio argumentą, jog privalomas perskirstymas tam tikromis aplinkybėmis yra efektyvesnis, komplikuoja mūsų įsivaizduojama tiesioginių tarpasmeninių perdavimų schema.

22. Kodėl neįtraukti ir tų sprendimų, kurie nereikšmingai paliečia jų gyvenimą, jeigu sukuriama kokia nors *svertinio* balsavimo schema (kur balsų skaičius nebūtinai yra proporcingas poveikio laipsniui)? Žr. mano „Weighted-Voting and 'One Man, One Vote'", kn. *Representation*, ed. J. R. Pennock and John Chapman (New York: Atherton Press, 1969).

23. Dr. Seuss, *Thidwick, the Big-Hearted Moose* (New York: Random House, 1948).

9 skyrius / Demoktesis

1. „Apribojus valstybės tikslus išorės ir vidaus saugumo parūpinimo tikslais arba tam tikros teisinės tvarkos palaikymo funkcijomis, suvereni valstybė faktiškai buvo nusmukdyta iki draudimo kompanijos, garantuojančios individams laisvę ir nuosavybės saugą, lygmens". Otto Gierke, *Natural Law and the Theory of Society, 1500–1800*, vol. I

(New York: Cambridge University Press, 1934), p. 113. Šį priekaištą (kurį kiti laikytų pagyrimu) Gierke'as juo labiau galėtų pareikšti dominuojančiai gynybinei asociacijai.

2. Apie alternatyvų *neteisėtą* kelią į daugiau nei minimalią valstybę žr. Franz Oppenheimer, *The State* (New York: Vanguard, 1926). Nors šiame darbe galima būtų kritiškai panagrinėti, kaip Locke'as pasiekia didesnių galių valstybę, tai būtų gana nuobodus užsiėmimas; be to, tokią analizę jau yra atlikę kiti.

3. Šiais klausimais žr. mano „Newcomb's Problem and Two Principles of Choice", kn. *Essays in Honor of C. G. Hempel*, ed. Nicholas Rescher et al. (Holland: Reidel, 1969), ypač p. 135–140.

4. Žr. C. G. Hempel, *Aspects of Scientific Explanation* (New York: Free Press, 1965), p. 266–270. Žodį „fundamentalus" čia vartoju Hempelio apibrėžta prasme. Tezė, jog indeksinės išraiškos („aš", „mano") turi būti šalinamos iš moralinių principų formuluočių, nėra reikiamai pagrįsta.

5. Žr. Harold Demsetz, „Toward a Theory of Property Rights", *American Economic Review*, 1967, p. 347–359.

6. „Kiekvienas, tapdamas pavaldus visiems, netampa pavaldus niekam atskirai; ir kadangi nėra nė vieno asociacijos nario, kuriam kiti neįgytų tų pačių galių, kurias atidavė jam savo atžvilgiu, tai kiekvienas gauna ekvivalentą to, ką praranda..." – Jean Jacques Rousseau, *The Social Contract*, bk. I, ch. 6.

7. Žr. Locke, *First Treatise on Government*, 6 skyrių, kur Locke'as kritikuoja požiūrį, jog tėvai yra savo vaikų savininkai; taip pat 9 skyrių, kur jis pasisako prieš tokios nuosavybės teisės (tarus, kad ji egzistuoja) tranzityvumą.

8. Įvade jo standartiniam Locke'o traktatų leidimui (*Two Treatises of Government*, 2nd ed. New York: Cambridge University Press, 1967) Peteris Laslettas nepateikia jokio *vidinio* paaiškinimo, kodėl po antrojo traktato Locke'as imasi rašyti pirmąjį, ir traktuoja tai kaip keistenybę (p. 48, 59, 61, 71). Idėja, kad Locke'o pažiūros į nuosavybę pasikeitė taip radikaliai, kad jis nusprendė jas kruopščiai atskirti nuo Filmerio pažiūrų, atrodo, prieštarauja Lasletto teiginiui (p. 68) apie Locke'o pažiūras nuosavybės klausimu; tačiau aiškiai matyti, jog šis teiginys neimplikuoja nieko panašaus, jeigu atidžiai išnagrinėjame Lasletto teiginius p. 34 ir 59.

9. Palyginkime tai su panašiu Locke'o argumentu skirsniuose 116 ir 117; žr. taip pat 120 skirsnį, kur Locke'as žengia neteisėtą žingsnį nuo tezės, kad asmuo nori visuomenės paramos ginant jo nuosavybę, link tezės, kad taip jis jai suteikia jurisdikcijos galias jo nuosavybės atžvilgiu.

10. Žr. Herbert Spencer, *Social Statics* (London: Chapman, 1851), ch. 19: „The Right to Ignore the State" – skyrių, kurį Spenceris išmetė iš vėlesnio knygos leidimo.

11. Žr. Herbert Spencer, *The Man Versus the State* (Caldwell, Idaho: Caxton Printers, 1960), p. 41–43.

10 skyrius / Rėmai utopijai

1. „Valstybė, kuri būtų išties neutrali, kuri būtų abejinga visoms kitoms vertybėms, išskyrus teisės ir tvarkos palaikymo vertybę, nesulauktų pakankamos paramos, kad ga-

lėtų apskritai išlikti. Kareivis gali paaukoti savo gyvybę už karalienę ir tėvynę, bet vargu ar jis aukosis už minimalią valstybę. Policininkas, tikintis prigimtine teise ir nepajudinamu teisingumu, gali rizikuoti savo gyvybe grumdamasis su ginkluotu banditu, bet ne policininkas, kuris save suvokia kaip samdomą darbuotoją tarpusavio gynybos asociacijoje, sukonstruotoje apdairių individų tarpusavio kontraktų pagrindu. Būtini tam tikri idealai, teikiantys įkvėpimo šaltinį tiems, be kurių savanoriško bendradarbiavimo valstybė neišliktų." J. R. Lucas, *The Principles of Politics* (Oxford at the Clarendon Press, 1966), p. 292. Kodėl Lucas mano, jog minimalios valstybės tarnautojas negali būti ištikimas toms teisėms, kurias ji gina?

2. Prielaida, kad pasiūla yra visada ribota, „yra trivialiai teisinga grynoje mainų ekonomikoje, nes kiekvienas individas turi ribotą kiekį mainomųjų gėrybių. Ekonomikoje, kur vyksta gamyba, padėtis yra nelabai aiški. Esant tam tikroms savavališkai nustatytoms kainoms, gamintojui gali būti pelninga teikti neribotą pasiūlą; šių jo planų realizavimas, žinoma, reikš, kad tuo pat metu jis neribotai didins tam tikro gamybos faktoriaus paklausą. Suprantama, kad tokios situacijos yra nesuderinamos su pusiausvyra; tačiau kadangi čia kyla klausimas dėl pačios pusiausvyros egzistavimo, analizė turi būti labai subtili". Kenneth Arrow, „Economic Equilibrium", *International Encyclopedia of Social Sciences*, vol. 4, p. 381.

3. Žr. John Rawls, *A Theory of Justice* (Cambridge, Mass.: Harvard University Press, 1971), ch. 9, sect. 79, „The Idea of a Social Union"; Ayn Rand, *Atlas Shrugged* (New York: Random House, 1957), pt. III, ch. 1,2.

4. Žr. gausios literatūros sulaukusį straipsnį Richard Lipsey and Kelvin Lancaster, „The General Theory of Second Best", *Review of Economic Studies*, 24 (December 1956).

5. Plg. su John Rawls, *Theory of Justice*, sect. 63, n. 11. Neaišku, kaip smarkiai turėtų būti pataisytas Rawlso tolesnis tekstas, jeigu būtų mėginama į tai atsižvelgti.

6. Kai kurias šį primetimą teisinančias teorijas aptaria J. L. Talmonas knygose *The Origins of Totalitarian Democracy* (New York: Norton, 1970) ir *Political Messianism* (New York: Praeger, 1961).

7. Panašios filtravimo sistemos funkcionavimą ir jos privalumus aptaria F. A. Hayek, *The Constitution of Liberty* (Chicago: University of Chicago Press, 1960), ch. 2,3. Kai kurie utopiniai projektai bent iš dalies tenkina šią sąlygą. „[Nedoktrininė žydų bendruomenių Palestinoje kilmė] taip pat lėmė jų raidą visais esminiais aspektais. Nuo jų nuolat – visiškai laisvai – atsišakodavo naujos ir naujos tarpinės formos. Kiekviena jų kildavo – visiškai laisvai – iš naujai atsirandančių specifinių socialinių ir dvasinių poreikių, ir kiekviena iškeldavo, bent jau nuo pradžių, savo atskirą ideologiją, kiekviena mėgino – visiškai laisvai – save kuo plačiau paskleisti ir užimti jai deramą sritį. Įvairių formų šalininkai turėjo balso teisę, kiekvienos formos privalumai ir trūkumai buvo atvirai ir karštai aptarinėjami ... Įvairios naujos ir tarpinės formos, kurios tokiu būdu atsirado skirtingais laikais ir skirtingose situacijose, išreiškė skirtingas socialinės struktūros rūšis ... skirtingos formos atitiko skirtingus žmogiškojo charakterio tipus ... panašiai kaip naujos formos iš pradžių atsišakojo nuo Kvuza, taip ir nauji tipai atsišakojo nuo pirmykščio Chaluz tipo, kiekviena, pasižyminti specifinėmis savo realizavimo ir egzistavimo charakteristikomis ...". Martin Buber, *Paths in Utopia* (New York: Macmillan, 1950), p. 145–146.

Nebūtina, kad žmonės mėgintų atrasti geriausią įmanomą bendruomenę; jie gali paprasčiausiai mėginti gerinti savo pačių padėtį. Tačiau kai kurie asmenys gali mėginti sąmoningai formuoti pasirinkimų filtravimo procesą, kad galima būtų pasiekti tai, ką jie (preliminariai) laiko geriausia visuomene. Tai galima palyginti su Karlo Popperio koncepcija, kuri mokslo metodą interpretuoja kaip sąmoningai taikomą filtravimo procesą, artinantį mus prie tiesos [*Objective Knowledge* (New York: Oxford University Press, 1972)]. Kadangi kai kurie žmonės, dalyvaujantys filtravimo (arba pusiausvyriniuose) procesuose, sąmoningai sieks galutinio tikslo, o kiti tokio tikslo neturės, apie šį procesą galima kalbėti kaip apie didesnio ar mažesnio laipsnio „nematomos rankos" procesą.

8. Žr. Benjamin Zablocki, *The Joyful Community* (Baltimore: Penguin Books, 1971).

9. Viena iš naujesnių studijų yra Haim Barkai, „The Kibbutz: an Experiment in Microsocialism", knygoje *Israel, the Arabs, and the Middle East*, ed. Irving Howe and Carl Gershman (New York: Bantam Books, 1972).

10. Kitaip sakant, manome, jog jeigu susidursime su tam tikra aibe išimčių specifinio principo taikymui, tai dažnai (nors nebūtinai visada) sugebėsime kiekvieną išimtį suvokti kaip išimtį, net jeigu ji neatitinka jokio eksplicinio išimties apibūdinimo, kurį galėjome nurodyti iš anksto. Susidūrimai su konkrečiais atvejais, kuriuos suvokiame kaip išimtis, dažnai mus skatins iš naujo apibrėžti principo taikymo ribas, nors toks apibrėžimas vėlgi (ir tai suvokiame) negarantuoja, kad iš anksto nusakysime *visas* galimas išimtis. Jeigu kalbame apie asmenį, kuris daro konkrečius moralinius vertinimus, nors negali suformuluoti moralinių principų, kurie, jo įsitikinimu, neturi išimčių, tai vieną galimą jo moralinių pažiūrų struktūrą aptariu straipsnyje „Moral Complications and Moral Structures", *Natural Law Forum*, 13, 1968, p. 1–50.

11. Čia paliečiame emigravimo iš tam tikros bendruomenės klausimus. Reikia pabrėžti, kad asmeniui gali būti neleidžiama įsilieti į tą bendruomenę, į kurią jis norėtų įsilieti, dėl konkrečių su jo asmeniu susijusių priežasčių arba dėl to, kad jis priklauso tai kategorijai žmonių, kuriuos įsileidus, kaip manoma, kiltų grėsmė bendruomenės specifikos išlikimui.

12. Žr. Herbert Marcuse, „Repressive Tolerance", knygoje *A Critique of Pure Tolerance*, ed. Robert P. Wolff et al. (Boston: Beacon, 1969).

13. „Iš tikrųjų nėra patenkinamo teorinio šios problemos sprendimo. Jeigu federacinė valdžia disponuoja konstitucine galia jėga kištis į valstijos valdymą siekdama garantuoti, kad valstija vykdytų savo pareigas kaip federacijos narė, tai nėra jokių adekvačių konstitucinių barjerų, kurie neleistų federacijos paversti centralizuota valstybe centrinei valdžiai veikiant energingai ir ryžtingai. Jeigu ji neturi tokios galios, tai nėra jokios garantijos, kad federacinė valdžia galės išlaikyti federacinį sistemos pobūdį, jeigu valstijų valdžia energingai ir ryžtingai naudosis tomis laisvėmis, kurias joms suteikia konstitucija". Arthur W. MacMahon, ed., *Federalism: Mature and Emergent* (New York: Doubleday, 1955), p. 139. Suprantama, žr. taip pat *Federalist Papers*. Federalizmo klausimus įdomiai aptaria Martin Diamond „The Federalist's View of Federalism", kn. *Essays in Federalism* (Institute for Studies in Federalism, 1961).

RODYKLĖ

S

Š

T

U

V

W

Z

Robert N o z i c k
ANARCHIJA, VALSTYBĖ IR UTOPIJA

Dailininkas *Algimantas Dapšys*
Dizainerė *Nijolė Juozapaitienė*

2003 08 27, 23 leidyb. apsk. l. Tiražas 1500 egz.
Išleido leidykla „Eugrimas", Šilutės g. 42a-1, LT-2042 Vilnius
Puslapis internete: www.eugrimas.lt
Spaudė AB „Vilspa" spaustuvė, Viršuliškių skg. 80, LT-2056 Vilnius

Nozick, Robert
No187 Anarchija, valstybė ir utopija / Robert Nozick. – Vilnius : Eugrimas, 2003. – 372 p.

Bibliogr. išnašose. – Dalyk. r-klė: p. 365–371.
ISBN 9955-501-50-2

Valstybės prigimtis, jos teisėtos funkcijos ir jos pagrindimas bus pagrindinė šios knygos problema; ją svarstydami patenkame į plačią tarpusavyje susijusių temų įvairovę.

I dalis pateisina minimalią valstybę; II dalis gina tezę, kad jokia platesnių galių valstybė nėra pateisinama. Toliau joje parodoma, jog įvairūs argumentai, kuriais mėginama pateisinti daugiau nei minimalią valstybę, iš tikrųjų jos nepateisina.

UDK 321.6

Roberto Nozicko *Anarchija, valstybė ir utopija* yra vienas įtakingiausių šiuolaikinės politinės filosofijos veikalų. Remdamasis individualizmo ir klasikinio liberalizmo prielaidomis ir kartu pasitelkdamas šiuolaikinės lošimų bei racionalių sprendimų teorijos rezultatus, Nozickas pateikia įtaigų argumentą, ginantį minimalios valstybės, „valstybės – naktinio sargo“, idėją. Kartu jis meta rimtą iššūkį Johnui Rawlsui ir daugeliui kitų šiuolaikinių politinių filosofų, linkusių ginti platesnių galių valstybę.

Robertas Nozickas (1938 – 2002), buvęs Harvardo universiteto filosofijos profesorius, daugelio svarbių knygų įvairiomis filosofijos temomis autorius. Tačiau didžiausią šlovę jam pelnė būtent *Anarchija, valstybė ir utopija* (1974), pirmoji jo knyga, 1975 m. apdovanota JAV Nacionaline knygos premija.

ALK – serija verstinių knygų, kurias leidžia įvairios ledyklos, remiamos Atviros Lietuvos fondo. Serijos tikslas – supažindinti skaitytojus su dvidešimtojo amžiaus humanitarinių ir socialinių mokslų pagrindais. Šios knygos leidimą ALF remia kartu su Vidurio Europos universiteto Vertimų projektu.

ATVIROS LIETUVOS KNYGA

ISSN 1392-1673
ISBN 9955-501-50-2

Rekomenduojama kaina 26 Lt